

Pod redakcją
ZOFII WYSZKOWSKIEJ
MAŁGORZATY GOTOWSKIEJ

POZIOM I JAKOŚĆ ŻYCIA W DOBIE KRYZYSU

Wydawnictwa Uczelniane
Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego
w Bydgoszczy

OPINIODAWCA
dr hab. Mirosława Janoś-Kresło, prof. SGH

REDAKTOR DZIAŁOWY
dr Lidia Nowakowska

Opracowanie redakcyjne i techniczne
mgr Michał Górecki, mgr inż. Daniel Morzyński

Projekt okładki
mgr inż. Daniel Morzyński

© Copyright
Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego
Bydgoszcz 2013

Utwór w całości ani we fragmentach nie może być powielany
ani rozpowszechniany za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych,
kopiujących, nagrywających i innych bez pisemnej zgody
posiadacza praw autorskich.

Projekt finansowany z NCN w ramach Grantu badawczego 1708/B/H03/2011/40

ISBN 978-83-64235-04-7

Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego
Redaktor Naczelny
prof. dr hab. inż. Józef Flizikowski
ul. Ks. A. Kordeckiego 20, 85-225 Bydgoszcz, tel. 52 3749482, 52 3749426
e-mail: wydawucz@utp.edu.pl <http://www.wu.utp.edu.pl>

Wyd. I. Nakład 140 egz. Ark. aut. 29,0. Ark. druk. 28,7.
Oddano do druku i druk ukończono w grudniu 2013 r.
Zakład Małej Poligrafii UTP Bydgoszcz, ul. Ks. A. Kordeckiego 20

Wstęp

Media coraz częściej przekazują społeczeństwu informacje o nadchodzącym kryzysie. W krajach Unii Europejskiej ujawniane się poważne problemy finansowe, a mieszkańcy tych krajów protestują przed kolejnymi oszczędnościami, które nakładają na nich rządy. Manuel Barroso przedstawiając strategię „Europa 2020” podkreślił, że: „ostatnie dwa lata przyniosły miliony bezrobotnych. Zadłużyły nas na wiele lat. Wywarły nową presję na naszą spójność społeczną”. Oznacza to, że kryzys gospodarczy doprowadził do pogorszenia się warunków pracy i życia oraz ujemnie wpłynął na codzienne życie wielu ludzi.

W Polsce natomiast zastanawiamy się, czy kryzys już dotarł do naszego kraju i na czym będzie polegał. W 2012 roku CBOS przeprowadził badania i sprawdził, z czym Polakom kojarzy się kryzys. Czy wyłącznie z utrudnieniami w codziennym życiu czy z sytuacjami bardziej spektakularnymi, jak chociażby upadki banków i dużych firm. Prawie połowa badanych (48%) uznałaby nadejście kryzysu, gdyby musiała ograniczyć wydatki na żywność lub gdyby przedsiębiorstwa zaczęły masowo zwalniać pracowników. Grupa osób starszych i niepełnosprawnych przyjąłaby za fakt nadejście kryzysu, gdyby renty i emerytury były wypłacane z opóźnieniem. Tylko 15% badanych kojarzy kryzys z bankructwem banków i utratą oszczędności przez ich klientów. Oznacza to, że większości z nas kryzys kojarzy się z sytuacją, która bezpośrednio lub pośrednio wpływa na nasz poziom i jakość życia. Zapewne sytuacja kryzysowa wzmacnia w nas poczucie lęku i strachu, wpływając znacznie na poczucie bezpieczeństwa, szczęścia i równowagi życiowej pomiędzy tym materialne a duchowe.

Wynika z tego, że właśnie teraz jest bardzo dobry moment na to, aby zastanowić się nad skutkami kryzysu, którego oznaki nie ominęły naszego kraju, a także nad stopniem zaspokojenia potrzeb materialnych ludzi oraz ich odczuciami dotyczącymi jakości życia i szczęścia. Przeprowadzone badania w realizowanym granie NCN wskazują, że poziom życia mieszkańców Polski wzrósł w 2011 roku w porównaniu 2002 rokiem, ale nie we wszystkich dziedzinach. Na podstawie subiektywnych odczuć respondentów można natomiast zauważyć, że prawie połowa badanych przyjmuje swój poziom życia i dochody za odpowiednie. Jednak druga połowa wolałaby podnieść swój standard życia, wiążąc go głównie ze wzrostem dochodów. To niezadowolenie może być związane z brakiem poczucia szczęścia w różnych dziedzinach życia zarówno prywatnego, jak i zawodowego.

W związku z tym podjęto próbę dyskusji nad poziomem i jakością życia ludzi w dobie kryzysu wśród naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe: ekonomię, socjologię, psychologię, prawo czy nauki o zarządzaniu. Na podstawie wymiany informacji i prowadzonych badań powstała monografia poruszająca problemy z pięciu obszarów badawczych związanych z poziomem i jakością życia ludzi w Polsce i poza jej granicami.

W pierwszym rozdziale przedstawiono problemy definiowania poziomu i jakości życia oraz zaprezentowano metody pomiaru tych dwóch zjawisk o charakterze ilościowym i jakościowym. Wszyscy autorzy jednoznacznie wskazują na brak

jednolitej koncepcji pojęciowej i pomiarowej tych dwóch kategorii. W rozdziale drugim omówiono problem zróżnicowania poziomu i jakości życia w ujęciu regionalnym, jak i w poszczególnych grupach społecznych. Zwrócono również uwagę na aspekt innowacji jako czynnika wzrostu gospodarczego, a tym samym poziomu i jakości życia oraz wykorzystania funduszy unijnych do poprawy warunków życia mieszkańców poszczególnych regionów. Rozdział trzeci zawiera omówienie zagadnień wpływu i znaczenia pracy na jakość życia ludzi. Autorzy wskazują na ogromne znaczenie warunków pracy oraz inwestycji w kapitał ludzki, gdyż decydują one o poczuciu szczęścia i samorealizacji jednostki, co oddziałuje na całe społeczeństwo. Czwarty rozdział porusza ważne zagadnienie konsumpcji, które bezpośrednio wynika z poziomu i jakości życia, a także ma istotne znaczenie jako czynnik kształtujący odczuwaną jakość życia. Obecnie przedmiotem szerszych rozważań staje się zagadnienie nadmiernej konsumpcji i związanych z nią zachowań konsumentów na rynku, na którym dominuje konsumpcjonizm i brak odpowiedzialności za środowisko naturalne. Dlatego ostatni rozdział został poświęcony poziomowi i jakości życia, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju, gdyż skutki nadmiernej konsumpcji i braku dbałości o środowisko naturalne będą odczuwały przyszłe pokolenia.

dr hab. Zofia Wyszowska prof. nadzw. UTP
dr inż. Małgorzata Gotowska

Spis treści

Rozdział 1.

Poziom i jakość życia – współczesne problemy definiowania i pomiaru

Małgorzata Gotowska

Problemy definiowania poziomu i jakości życia 11

Teresa Słaby

Poziom i jakość życia – aktualne problemy metodologii badań..... 25

Barbara Kryk

Jakość życia – odczuwać czy mierzyć? 37

Ludosław Drelichowski, Eugenia Fronczak

Determinanty poziomu i jakości życia wyrażane w parametrach ilościowych informacji planistyczno-statystycznych 51

Marta Kuc

Poziom życia a wzrost gospodarczy w Unii Europejskiej..... 63

Dorota Mierzyńska

Zastosowanie modelowania miękkiego do pomiaru dobrobytu społeczno-ekonomicznego 77

Rozdział 2.

Zróźnicowanie poziomu i jakości życia w okresie kryzysu

Zofia Wyszowska, Małgorzata Gotowska

Zróźnicowanie jakości życia mieszkańców Polski w dobie kryzysu 93

Grażyna Adamczyk-Łojewska

Koniunkturalne i strukturalne uwarunkowania zróźnicowania poziomu i jakości życia w Polsce..... 103

Maria Kola-Bezka

Zmiany w poziomie życia w krajach EŚW i UE 15 w przekroju regionalnym 123

Jakub Hadyński

Jakość życia a konkurencyjność regionalna 139

Ewa Szafrąńska, Monika Mularska-Kucharek

Wybrane aspekty jakości życia w wielkich osiedlach mieszkaniowych Łodzi 147

Barbara Wieliczko

Rola pomocy publicznej dla rolnictwa w zróźnicowaniu regionalnym poziomie dochodów rolniczych w Polsce..... 161

Paweł Siemiński

Zróźnicowanie warunków życia ludności wiejskiej..... 175

Jolanta Woronko <i>Innowacja odwrotna jako czynnik wzrostu jakości życia</i>	183
Marcin Adam Sobotka, Anna Poźniak <i>Innowacje jako determinanta rozwoju gospodarczego</i>	195
Miłosz Sadecki, Anna Zajdel <i>Dekoniunktura apteczna jako wypadkowa koincydencji czynników prawnych i makroekonomicznych</i>	205

Rozdział 3. **Praca a jakość życia w dobie kryzysu**

Anna Jakubczak <i>Praca a jakość życia</i>	223
Daria Bokuniewicz <i>Wpływ warunków pracy na jakość pracy w przedsiębiorstwie</i>	231
Iwona Nowakowska, Renata Rasińska <i>Jakość pracy versus jakość życia, czyli jak znaleźć wspólny mianownik</i>	239
Agnieszka Szulc <i>Pozyskiwanie informacji o rynku pracy jako forma inwestowania w kapitał ludzki</i>	249
Izabela Wiciak, Katarzyna Lilla, Beata A. Basińska <i>Miasto nocą: zaburzenia snu a praca zmianowa i stres zawodowy wśród policjantów</i>	261

Rozdział 4. **Konsumpcja i zachowania konsumentów a poziom i jakość życia w okresie kryzysu**

Krystyna Gutkowska, Anna Murawska <i>Zmiany poziomu i struktury spożycia oraz wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w okresie kryzysu gospodarczego</i>	273
Krzysztof Andruszkiewicz <i>Zmiany zachowania polskich nabywców w warunkach kryzysu gospodarczego i wzrostu niepewności</i>	285
Ewelina Ewa Rutkowska <i>Tendencje w konsumpcji towarów i usług w gospodarstwach domowych a jakość życia na podstawie analizy budżetów gospodarstw domowych województwa podlaskiego w latach 2000–2011</i>	295
Sławomir Kalinowski <i>Subiektywna ocena poziomu życia gospodarstw domowych o niepewnych dochodach</i>	307

Katarzyna Kachel <i>Przyczyny i skutki bankructwa gospodarstw domowych w świetle przepisów prawa i danych statystycznych.....</i>	319
Joanna Rykowska <i>Sytuacja kobiet na rynku pracy w czasach kryzysu gospodarczego.....</i>	337
Joanna Pawłowska-Tyszko <i>Wpływ opodatkowania dochodów rolniczych na jakość życia rolników.....</i>	349
Grażyna Owczarczyk-Szpakowska <i>Struktura obciążeń podatkowych w Polsce .....</i>	359
Aleksandra Błachnio, Krzysztof Śmiatacz <i>Badania nad jakością życia polskich seniorów w czasach kryzysu.....</i>	369
Anna Michalska, Tomasz Grądzki <i>Wpływ komunikacji miejskiej na jakość życia mieszkańców Bydgoszczy.....</i>	385
Mateusz Tomanek <i>Jakość kultury fizycznej w dobie kryzysu .....</i>	395

Rozdział 5.

Poziom i jakość życia w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Grzegorz Hoppe <i>Odpowiedzialna konsumpcja a zrównoważony rozwój.....</i>	407
Zbigniew Bukowski <i>Zmiany prawa wpływające na jakość i poziom życia w dobie kryzysu w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju .....</i>	415
Anna Katoła <i>Zrównoważony rozwój na obszarach problemowych .....</i>	429
Renata Rasińska, Iwona Nowakowska <i>Jakość życia położnych i ich opinie o koncepcjach zrównoważonego rozwoju.....</i>	441
Zofia Zgoda <i>Etyczne uwarunkowania strategii społecznie odpowiedzialnego biznesu .....</i>	451

ROZDZIAŁ

1

**Poziom i jakość życia –
współczesne problemy definiowania
i pomiaru**

dr inż. Małgorzata Gotowska
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

prof. zw. dr hab. Teresa Słaby
Katedra Poziomu Życia i Konsumpcji
Szkoła Główna Handlowa

dr hab. Barbara Kryk prof. nadzw. US
Uniwersytet Szczeciński

mgr Marta Kuc
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

dr Dorota Mierzyńska
Uniwersytet w Białymstoku

PROBLEMY DEFINIOWANIA POZIOMU I JAKOŚCI ŻYCIA*

Małgorzata Gotowska

Streszczenie: Opracowanie jest próbą podsumowania wieloletniej dyskusji dotyczącej definiowania poziomu i jakości życia. Naukowcy różnych dyscyplin próbują usystematyzować koncepcje dotyczące tych dwóch kategorii. W pracy przedstawiono dwie koncepcje. Jedna z nich mówi, że należy wyróżniać tylko jakość życia i w jej obrębie badać za pomocą mierników obiektywnych, jak i subiektywnych. Druga z nich wyróżnia dwie kategorie: poziom życia związany z obiektywizacją pomiaru zjawisk dotyczących ludzkiego życia oraz jakości życia, odnoszącą się do odczuć ludzi i poczucia szczęścia. Autorka zaprezentowała również własną koncepcję definiowania poziomu i jakości życia, które wiąże z poczuciem równowagi życia (bytu). Przedstawiła również powiązania tych dwóch kategorii ze zrównoważonym rozwojem i społeczną odpowiedzialnością konsumenta.

Słowa kluczowe: poziom życia, jakość życia, zrównoważony rozwój, społeczna odpowiedzialność konsumenta

Wstęp

W ostatnich latach zauważa się rosnące zainteresowanie takimi pojęciami, jak: dobrobyt ekonomiczny, poziom życia, jakość życia, warunki życia, stopa życiowa, sposób życia, styl życia, standard życia, zamożność, godność życia. Po okresie intensywnych badań nad rozwojem gospodarczym, można to tłumaczyć przejściem od etapu fascynacji tempem postępu technicznego i ekonomicznego do etapu refleksji nad korzyściami i zagrożeniami, jakie postęp cywilizacyjny niesie dla człowieka. Rozważany jest nie tylko poziom materialny życia, np. wybranych gospodarstw domowych, grup zawodowych czy też mieszkańców wsi, miast, gmin, powiatów, województw, regionów, krajów lub kontynentów, ale również stan emocjonalny, psychiczny, duchowy czy moralny człowieka, korzystającego z różnych dobrodziejstw cywilizacji. W rozważaniach nie pomija się także niekorzystnych zjawisk, jakie wywołuje rozwój cywilizacji¹.

Do niekorzystnych zjawisk, które niesie wzrost gospodarczy należy zaliczyć:

- przyspieszoną i zagrażającą życiu ludzi i zwierząt degradację środowiska przyrodniczego,
- znaczny wzrost zachorowalności i przedwczesne zgony z powodu niektórych chorób, głównie tzw. cywilizacyjnych, jak choroby krążenia, nowotwory, alergie i psychozy,

---

* Finansowane z Narodowego Centrum Nauki, Grant badawczy własny MNiSW 1708/B/H03/2011/40, „Poziom a jakość życia mieszkańców Polski”.

¹ A. Zeliaś, *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Kraków 2000, s. 21.

- wzrost różnorodnych patologii społecznych, jak np.: frustracje, przestępczość, narkomania, alkoholizm,
- szybki wzrost liczby wypadków komunikacyjnych i wypadków przy pracy, a w efekcie śmiertelność oraz wzrost liczebności ludzi niepełnosprawnych,
- wzrost biurokracji i różnych form znieczulicy społecznej,
- dezorientację w systemach wartości, burzenie starych systemów i nie wytwarzanie się w ich miejsce systemów nowych, atrakcyjnych głównie dla ludzi młodych,
- istotne zmiany stylu życia i wzrost rozwarstwienia społecznego w różnych przekrojach i układach społecznych, regionalnych itp.,
- coraz groźniejsze widmo globalnej zagłady ludzkości bądź kataklizmu na dużym obszarze, np. w wyniku wojny, awarii elektrowni atomowej, ocieplenia klimatu, dziur ozonowych w atmosferze itp.²,
- nadmierną konsumpcję dóbr i usług prowadzącą do zniszczenia środowiska naturalnego, a także społecznego, co wynika z braku odpowiedzialności konsumentów za własne czyny,
- życie ludzi niezgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju.

To wszystko powoduje, że wymienione kategorie badawcze nabierają większego znaczenia we współczesnym świecie, w którym kraje dążą do wyrównywania poziomu i jakości życia mieszkańców określonych jednostek terytorialnych. Jest to istotne zwłaszcza teraz, gdy w Europie wiele krajów znajduje się w kryzysie, a niektóre nawet w stanie upadłości. Dlatego tak ważne jest poprawne definiowanie wymienionych kategorii życia ludzi. Nie jest to łatwe, gdyż mają one charakter interdyscyplinarny i często są używane zamiennie lub uznawane są za pojęcia tożsame.

Dlatego celem pracy jest próba przedstawienia dwóch koncepcji definiowania poziomu i jakości życia, a także propozycja autorskiej koncepcji definiowania tych kategorii w relacji do zrównoważonego rozwoju i społecznej odpowiedzialności konsumentów.

1. Poziom i jakość życia – dylematy definicyjne

W Polsce i na świecie ścierają się dwie koncepcje definiowania poziomu i jakości życia. W pierwszej z nich, jej zwolennicy uważają, że jakość życia obejmuje zarówno obiektywne, jak i subiektywne wskaźniki ludzkiego życia. W taki też sposób prowadzą badania, czego przykładem jest *Diagnoza Społeczna 2011* przygotowywana przez zespół pod kierunkiem J. Czapińskiego i T. Panka. Tworzą oni syntetyczne miary, w konstruowaniu których uwzględniają zarówno: kapitał społeczny, dobrostan psychiczny, fizyczny i społeczny, poziom cywilizacyjny, stres życiowy, patologie, jak i dobrobyt materialny³. Łączą więc w sobie zarówno mierniki o charakterze obiektywnym, jak i subiektywnym (rys. 1). Podobne ujęcia reprezentują często psychologowie i socjologowie. Wprowadzając termin merkantylizm psy-

² Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego*, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa 1991, s. 40-41.

³ *Diagnoza społeczna 2011*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 356.

chiczny, usankcjonowali niejako „prawo” do kształtowania własnej jakości życia poprzez uzyskiwanie coraz większej ilości pieniędzy, dóbr, wysokiej pozycji społecznej i dobrego wizerunku. Rodzi to jednak wiele trudności w zakresie pomiaru stanów emocji i zmienia kategorię jakości życia w dobrostan psychiczny i ekonomiczny. Pojawia się jednak zasadnicze pytanie metodologiczne, które stawia prof. T. Słaby, czy posiadanie dóbr jest czynnikiem, czy miernikiem jakości życia. W poszukiwaniu determinant stanów duchowych i zadowolenia charakter takiego rozstrzygnięcia jest decydujący⁴.

Rys. 1. Wzajemne relacje wskaźników poczucia jakości życia

Źródło: www.eprace.edu.pl/447,Jakosc_zycia_i_jej_uwarunkowania.html

Problematyka jakości życia nie doczekała się wspólnego ujęcia tego terminu, dlatego na potrzeby pracy niezbędnym wydaje się dokonanie pewnej kategoryzacji definicji funkcjonujących w zakresie nauk społecznych.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć zróżnicowane definicje jakości życia, co jest zależne od szerszych perspektyw badawczych oraz sposobu rozumienia determinant jakości życia na poziomie ontologicznym. Próby grupowania definicji pojęcia jakości życia podjął się, między innymi, J. Trzebiński, który wyróżnił cztery ich kategorie, zróżnicowane ze względu na kontekst użycia. W ramach tego podziału wyróżniono kategorie:

1. Definicji „egzystencjonalnych”.
2. Definicje odnoszące się do zadań „życiowych”.
3. Definicje skupiające się na teorii potrzeb.
4. Definicje ujmujące jakość życia w kategoriach obiektywnych i subiektywnych, uwzględniając przy tym kategorię potrzeb⁵.

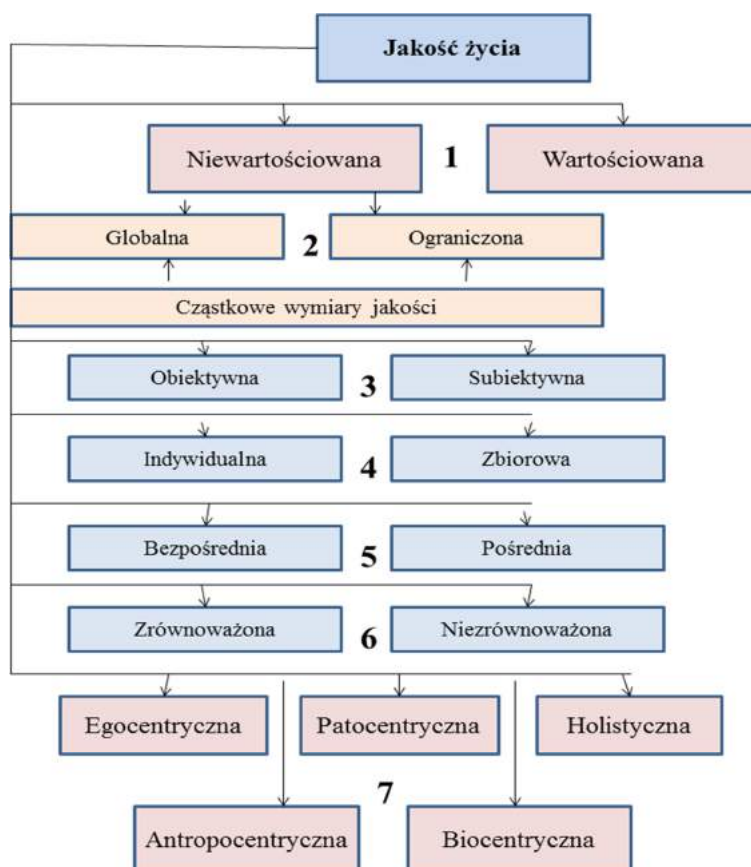
Nieco odmienne podejście do zakresu definicji jakości życia prezentuje T. Borys (rys. 2), który wskazuje na siedem klasyfikacji jakości życia, które zostały oparte na siedmiu kryteriach definiujących ten termin, a mianowicie:

1. „Kryterium wartościowania (oceny) jakości życia.
2. Kryterium zakresu i liczby aspektów jakości życia.

⁴ T. Słaby, *Jakość życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce*. SGH, Warszawa 2013, s. 43.

⁵ J. Trzebiński, *Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych*. „Hygeia Public Health” nr 41, Oficyna Wydawnicza MA, Łódź 2011.

3. Kryterium obiektywności pomiaru jakości życia.
4. Kryterium liczby obiektów, których dotyczy jakość życia.
5. Kryterium bezpośredniości powiązania badań z rzeczywistą jakością życia.
6. Kryterium zrównoważenia aspektów jakości życia.
7. Kryterium ujawniania w jakości życia systemu wartości (kryterium aksjologiczne)⁶.”

Rys. 2. Klasyfikacja jakości życia według T. Borysa

Źródło: T. Borys⁶, s. 126.

Wskazane definicje oraz perspektywy badawcze pozwalają zobrazować mnogość sposobów interpretowania problematyki jakości życia i jej pomiaru. Ponadto pozwalają także na pewne usystematyzowanie i uporządkowanie zarówno terminologii, jak i elementarnych problemów związanych z perspektywą badawczą.

⁶ T. Borys,; *Propozycje siedmiu typologii jakości życia*. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, Gospodarka a środowisko, 2008, nr 22, s. 125.

Autorka pracy jest zwolenniczką drugiej zaprezentowanej koncepcji, w której wyróżnia się dwie kategorie: poziom życia i jakość życia jako oddzielne kategorie, gdzie za poziom życia uznaje się „stopień zaspokojenia materialnych i kulturalnych potrzeb gospodarstw domowych realizowany poprzez strumienie towarów i usług odpłatnych oraz poprzez strumienie funduszy konsumpcji zbiorowej”⁷. Definicja ta przez dłuższy czas była dominująca w badaniach warunków życia ludności⁸. Można więc przyjąć, że w tym ujęciu poziom życia jest obiektywny w przeciwieństwie do kategorii jakości życia, który ma charakter subiektywny i związany z odczuciami ludzi o ich stanie życia i poczuciu szczęścia. Można przyjąć, że „jakość życia zawiera te wszystkie elementy życia człowieka, które związane są z faktem istnienia, bycia kimś i odczuwania różnych stanów emocjonalnych, wpływających np. z faktu posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół”⁹. Wydaje się więc, że rozdzielenie tych dwóch kategorii jest podstawą wszelkich badań nad tymi zagadnieniami, gdyż „takie rozróżnienie wyostreza znaczenie obiektywnych warunków życia dla zaspokojenia potrzeb przede wszystkim egzystencjonalnych (w szerokim znaczeniu) i nie gubi tych elementów życia psychicznego, które mogą prowadzić do odczuwania szczęścia, które staje się naczelnym hasłem w ocenie życia człowieka współczesnego”¹⁰.

Dlatego należałoby w tym miejscu przedstawić kilka propozycji definiowania poziomu życia ludzi. Według definicji zaproponowanej przez J. Fourastié w 1962 r. poziom życia to ilość dóbr i usług, którą każdy człowiek konsumuje. Zdaniem autora pojęcie poziomu życia może być ujęte za pomocą tylko jednej cyfry dającej wartości (w określonej monecie) wszystkich dóbr i usług skonsumowanych w ciągu jednego roku przez wszystkich członków społeczeństwa¹¹.

W szerszym ujęciu poziom życia określa się nie tylko jako ogólne spożycie, ale jako poziom spożycia dóbr i usług oraz warunki pracy i życia w czasie wolnym. Przykładem tak rozumianego poziomu życia mogą być definicje J. Adama (1966), który określił poziom życia jako rzeczywisty stan (konkretna wielkość i jakość) spożycia dóbr materialnych i usług oraz realny stan warunków w pracy i poza pracą¹², definicja A. Kecka (1967), który stwierdza, że poziom życia to poziom konsumpcji dóbr materialnych i usług, realny stan warunków pracy, rozmiary oraz warunki wykorzystania czasu wolnego¹³ oraz definicja B. Cazes (1972), według

---

⁷ A. Luszniwicz, *Statystyka społeczna. Podstawowe problemy i metody*, PWE, Warszawa 1982.

⁸ T. Słaby, *Poziom życia, jakość życia*. Wiadomości statystyczne, 1990, nr 6.

⁹ *Wieloaspektowe badania warunków życia ludności*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2001.

¹⁰ T. Słaby, *Jakość życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce w latach 2011-2012*, [W:] *Badania polskiej klasy wyższej. Problemy, diagnozy, dylematy*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012, s. 59-76.

¹¹ J. Fourastié, *Maschinisme et bien-être*. Les Editions de Minuit, Paris 1962, s. 15 (przytoczono za: M. Kwasek, *Poziom życia rolników w ostatniej dekadzie XX wieku*, IERiGŻ, Warszawa 2002, s. 10).

¹² J. Adam, *Životna uroveň*, [W:] *Politicka ekonomie socializma*, Nakl. Svoboda, Praha 1966, s. 216 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy a przemiany poziomu życia społeczeństwa polskiego w latach 1945-1980*, AE w Krakowie, Monografie nr 70, 1986, s. 34).

¹³ A. Keck, *Theoretische Aspekte zur Bestimmung Kategorie Lebensstandard*, [W:] *Beitrage zur Lebensstandardforschung*, Berlin 1967, s. 13 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 24).

którego poziom życia to ilość dóbr i usług konsumowanych przez gospodarstwo domowe odpłatnie, dzięki ich sile nabywczej, a wszystko co jest konsumowane ma cenę, a więc jest możliwe do zmierzenia¹⁴.

J.I. Kapustin (1981) podaje, że poziom życia to kategoria społeczno-ekonomiczna odzwierciedlająca dobrobyt ludności tylko od strony spożycia przez człowieka dóbr materialnych i duchowych oraz wyników tego spożycia. Pisze on dalej, że system wskaźników charakteryzujących tę kategorię daje mniej lub bardziej pełne wyobrażenie przede wszystkim o dochodach i spożyciu przez ludność dóbr materialnych i usług, zaspokajających różnorodne potrzeby człowieka¹⁵.

Można, więc zauważyć, że pojęcie poziomu życia oparte jest głównie na stopniu zaspokajania potrzeb człowieka. Jednak i w tym aspekcie podzielono definicje na dwie podgrupy:

- a) definicje związane z zaspokajaniem potrzeb materialnych i kulturalnych (duchowych) człowieka,
- b) definicje określające poziom życia jako stopień zaspokojenia potrzeb poprzez konsumpcję dóbr i usług.

Do pierwszej podgrupy kategorii poziomu życia zalicza się jedną z pierwszych definicji poziomu życia zaproponowaną przez Komisję Ekspertów ONZ i przedstawioną na początku lat 50., która stała się fundamentem dla kolejnych definicji. Podaje ona, że poziom życia obejmuje całokształt rzeczywistych warunków życia ludzi oraz stopień ich materialnego i kulturalnego zaspokojenia poprzez strumień dóbr i usług odpłatnych, a także pochodzących z funduszy społecznych¹⁶. Według tej definicji poziom życia wyraża się zarówno przez konsumpcję dóbr materialnych i usług, jak i przez „stan ducha” ludności, tj. przez stan umysłów, sposoby myślenia i udział w niematerialnych aspektach kultury. Z tak sformułowanej definicji wynika, że poziom życia obejmuje zarówno materialne, tj. wymierne aspekty warunków życia, jak i jakościowe, tj. niewymierne aspekty warunków życia, które są trudne do zmierzenia lub w ogóle nie podlegają kwantyfikacji¹⁷. Tak pojmowany poziom życia znalazł odzwierciedlenie w kolejnych definicjach, między innymi V. Sova i V. Teichmana (1959)¹⁸, P.G. Ołdaka (1963)¹⁹, F. Hronský (1967)²⁰.

J. Piasny (1971) określa poziom życia jako osiągnięty stopień rozwoju i zaspokojenia fizjologicznych, socjalno-bytowych i duchowych potrzeb człowieka²¹. Poziom życia natomiast według Z. Żekońskiego (1974) to całokształt warunków,

---

¹⁴ B. Cazes, *Qualité de la vie et choix collectives*, Consommation, 1972, nr 2, s. 31 (przytoczono za: M. Kwasek, *Poziom życia...*, jw., s. 10).

¹⁵ J.I. Kapustin, *Socjalistyczny sposób życia. Aspekt ekonomiczny*, Warszawa 1981, s. 18 (przytoczono za: M. Noga, *Taksonomiczny miernik dobrobytu społecznego i próba jego zastosowania dla Polski (1946-1981)*, Ekonomista, 1986, nr 3, s. 711).

¹⁶ *Rapport sur la definition et evaluation des niveaux de vie du point de vue international*, 1954, New York, Nations Unies, s. 5 (przytoczono za: M. Kwasek, *Poziom życia rolników...*, jw., s. 11).

¹⁷ M. Kwasek, *Poziom życia rolników w ostatniej dekadzie XX wieku*, IERiGŻ, Warszawa 2002, s. 11.

¹⁸ V. Sova, V. Teichman, *K problému dalšího zvyšování životní urovně*, Nova Myśl, 1959, nr 4 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

¹⁹ P.G. Ołdak, *Ekonomičeskije problemy powysienija urowni żyzni*, Moskwa 1963, s. 3 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

²⁰ F. Hronský, *Poňatie výskumu životnej urovně*, Nova Myśl, 1967, nr 2 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

²¹ J. Piasny, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1971, s. 94-95.

w jakich żyje społeczeństwo, grupa społeczno-zawodowa, gospodarstwo domowe lub jednostka, wyrażających się przede wszystkim w udogodnieniach dotyczących procesu zaspokojenia potrzeb indywidualnych i zbiorowych, a więc:

- w warunkach, w których przebiega zachowanie konsumpcyjne, w wyborach indywidualnych dóbr i usług, jak i stwarzanych przez to zachowań,
- w warunkach ekologicznych, geograficzno-przyrodniczych oraz sztucznie stworzonych przez człowieka, w tym mieszkaniowych,
- w warunkach pracy, w tych aspektach, które wydatnie rzutują na całokształt życia, a przede wszystkim dotyczących uciążliwości, bezpieczeństwa i higieny pracy, rytmu i czasu jej trwania, dojazdów,
- w warunkach czasu wolnego i sposobie jego wykorzystania,
- w niektórych aspektach organizacji życia społecznego np.: bezpieczeństwa osobistego²².

Podobnie definiują poziom życia G. Manz (1975)²³, W.J. Tołstych (1975)²⁴ i I.B. Bestużew-Łada (1978)²⁵. Definicję rozbudowaną o środowisko naturalne i społeczne podaje Z. Kędzior (1997); według niego poziom życia to stopień zaspokojenia materialnych i kulturalnych potrzeb społeczeństwa przez konsumpcję dóbr i usług oraz wykorzystanie walorów środowiska naturalnego i społecznego. Poziom życia w skali gospodarstwa domowego oznacza również stopień zaspokojenia potrzeb wynikający z użytkowania przedmiotów konsumpcji. Podstawowe elementy wyodrębniane w pojęciu poziomu życia, to zaspokojenie potrzeb w zakresie:

- żywienia, mieszkania i warunków mieszkaniowych,
- zdrowia,
- bezpieczeństwa,
- możliwości komunikacyjnych, mobilności,
- wykształcenia, dostępu do oświaty i uczestnictwa w kulturze masowej²⁶.

Drugą grupę stanowią pojęcia, które definiują poziom życia jako stopień zaspokojenia potrzeb poprzez konsumpcję dóbr i usług. Taką definicję poziomu życia stosuje Instytut Badania Rozwoju Społecznego (UNRISD – United Nations Research Institute of Social Studies) działający w ramach ONZ. Jednym z czołowych badaczy tego instytutu był J. Drewnowski. Wprowadził on do definicji poziomu życia kategorię potrzeb oraz zaproponował metodę, dzięki której można było obliczyć po-

---

²² Z. Żekoński, *Z problemów metodologicznych sformułowania społeczno-bytowych celów rozwoju*, Gospodarka Planowa, 1974, nr 6, s. (przytoczono za: A. Zeliaś, *Taksonomiczna analiza...*, jw., s. 15).

²³ G. Manz, *Das materielle und kulturelle Lebensniveau des Volkes und seine volkswirtschaftliche Planung*, Berlin 1975, s. 25 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 24).

²⁴ W.J. Tołstych, *Obraz żizni*, [W:] *Socjalistceskoje obscestwo*, Moskwa 1975, s. 241-242 (przytoczono za: M. Noga, *Taksonomiczny miernik dobrobytu społecznego i próba jego zastosowania dla Polski (1946-1981)*, Ekonomista, 1986, nr 3, s. 712).

²⁵ I.B. Bestużew-Łada, *Prognozowanie sposobu życia*, [W:] *Polityka społeczna a zdrowie*, pod red. M. Sokołowskiej i J. Hołówki, Warszawa 1978, s. 184 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

²⁶ Z. Kędzior, *Zachowania gospodarstw domowych i przedsiębiorstw (prawidłowości, determinanty)*, AE w Katowicach, Katowice 1997 (przytoczono za: K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuta, *Ekonomika konsumpcji – elementy teorii*, SGGW, Warszawa 2002, s. 25).

ziom życia ludności przez pomiary stopnia ich zaspokojenia²⁷. W ten sposób J. Drewnowski (1974) zdefiniował poziom życia jako stopień zaspokojenia potrzeb w jednostce czasu, będący rezultatem dóbr, usług i warunków życia, którymi cieszy się ludność w tej jednostce czasu²⁸. Podobnie poziom życia zdefiniował M. Pohorille (1977) według którego jest to stopień zaspokojenia ekonomicznych potrzeb ludności zaspokajanych za pomocą dóbr materialnych i usług²⁹. W swojej definicji Pohorille powołuje się na doświadczenia japońskich socjologów i ekonomistów, którzy mierząc poziom życia ludności, posługują się dwoma grupami wskaźników. Pierwsza z nich charakteryzuje spożycie osobiste, druga zaś spożycie ogólnospołeczne. Agregacja pierwszej grupy wskaźników pozwala na ocenę tego, co określa się terminem „poziomu życia ludności”, natomiast druga grupa wskaźników dotyczy „warunków życia”. S. Kalka (1988) uważa również, że poziom życia to suma finalnych efektów konsumpcyjnych zaspokajających potrzeby ludności i uzyskanych w jednostce czasu przez bieżący zakup, wytworzenie lub nagromadzenie w gospodarstwie domowym³⁰.

Według Cz. Bywalca (1991) poziom życia to stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług. Zgodnie z takim sformułowaniem, poziom życia nie ma charakteru żadnego konkretnego aktu ani procesu społecznego, a tym bardziej zasobu dóbr. Jest on kategorią abstrakcyjną, a konkretniej, miarą relacji pomiędzy potrzebami człowieka a zużytymi do ich zaspokojenia dobrami. Autor podkreśla, że nie chodzi tu o zaspokojenie potrzeb ludzkich w ogóle, lecz tylko tych, które są zaspokajane przez konsumpcję dóbr materialnych i usług³¹.

Poziom życia według Cz. Bywalca, S. Wydymusa (1992) oraz Cz. Bywalca i L. Rudnickiego (2002) i Cz. Bywalca (2007) to stopień zaspokojenia potrzeb ludności wynikający z konsumpcji wytworzonych przez człowieka dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego. Z definicji tej wynika, że poziom życia jest w istocie relacją między potrzebami a faktyczną konsumpcją³². Autorzy tej definicji uwzględniają nie tylko zaspokojenie potrzeby żywieniowych, mieszkaniowych, bezpieczeństwa (publicznego i socjalnego), komunikacyjnych, zdrowotnych, edukacyjnych, kulturalnych, ale zwracają uwagę także na potrzeby związane ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym³³, co zaproponowała również Z. Kędzior w 1997 r.

Definicję poziomu życia rozpatrywaną jako warunki egzystencji człowieka podają L.N. Licznoje i I.N. Szutow (1972), według których poziom życia wyraża sto-

---

²⁷ M. Kwasek, *Poziom życia rolników...*, jw., s. 12.

²⁸ J. Drewnowski, *On Measuring and Planning the Quality of Life*, Institute of Social Studies, Mouton 1974, s. 35.

²⁹ M. Pohorille, *Dobrobyt społeczny. Pojęcie, mierzenie, metoda, analiza*, *Ekonomista*, 1977, nr 5, s. 1027.

³⁰ S. Kalka, *Poziom życia, próba wyceny wartościowej*, ZBSE GUS, z. 27, Warszawa 1988, s. 9.

³¹ Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, *ibidem*.

³² Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, PWN, Warszawa 2007, s. 33.

³³ Cz. Bywalec, S. Wydymus, *Poziom życia ludności Polski w porównaniu z Krajami Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*, *Ekonomista*, 1992, nr 5-6, s. , Cz. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002, s. 39.

pień wyposażenia ludności w dobra materialne i kulturalne^{34, 35}. Jednak najbardziej trafną definicję poziomu życia zaliczaną do tej kategorii podaje J. Piasny (1993), według którego poziom życia jest pojęciem, którym określa się jakość warunków egzystencji w sensie stopnia zaspokojenia ważniejszych potrzeb urządzenia się, wygody i przyjemności życia. Autor dodaje, że w tym ujęciu jest to synonim najszerzej pojętych warunków życia. W takim znaczeniu poziom życia zależy nie tylko od stopnia zaspokojenia potrzeb, lecz również od ponoszonych w tym celu nakładów, a więc od ilości czasu zużytego na pracę, od uciążliwości tej pracy, jak również od sposobu zużywania wolnego czasu. W tym ujęciu społeczno-ekonomicznym w zakres poziomu życia wchodzi ogół okoliczności charakteryzujących materialne i kulturalne oraz społeczne warunki życia społeczeństwa³⁶.

Poziom życia może być również utożsamiany z dobrobytem ekonomicznym. W taki sposób poziom życia przedstawia M. Misar (1959), który definiuje go jako wzajemny stosunek między stopniem rozwoju materialnego i kulturalnego dobrobytu pracujących a społecznymi warunkami pracy, przy których pracujący osiągają ten dobrobyt³⁷. J. Popiel (1961) uważa, że poziomem życia określonego gospodarstwa albo określonych grup gospodarstw będzie stosunek płacy nominalnej do całkowitego kosztu bieżącego utrzymania³⁸. Socjologowie J. Szczepański, A. Siciński i J. Strzelecki (1970) poziom życia definiują jako mierzone finansowo, tzn. określone budżetem danej jednostki lub gospodarstwa domowego, możliwości ekonomiczne, odniesione do okresu miesiąca (lub roku) wymierną finansowo możliwość uzyskania określonej ilości dóbr i usług³⁹.

Ostatnia kategoria definicji poziomu życia utożsamia go z czynnikiem reprodukcji siły roboczej. Znalazło to odzwierciedlenie w definicji zaproponowanej przez H. Brousse (1969), który zdefiniował poziom życia jako siłę nabywczą pomniejszoną o zaoszczędzone kapitały produkcyjne i o oszczędności w pieniądzu w skali indywidualnej jednostki⁴⁰.

Z zaprezentowanego przeglądu definicji poziomu życia ludności można stwierdzić, iż początkowo poziom życia traktowany był jako poziom zamożności, a następnie jako relacja między poziomem konsumpcji a potrzebami ludzkimi. Definicja poziomu życia była stopniowo wzbogacana o nowe elementy, obrazujące warunki życia ludności. W ostatnich latach widoczna jest tendencja do ujednoczenia

---

³⁴ L.N. Licznoje, *Potrieblenije pri socjalizmie*, Moskwa 1972, s. 53 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

³⁵ I.N. Szutow, *Licznoje potrieblenije pri socjalizmie*, Izdat. Mysl, Moskwa 1972, s. 53 (przytoczono za: M. Kwasek, *Poziom życia...*, jw., s. 12).

³⁶ J. Piasny J., *Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1993, z. 2, s. 73-74.

³⁷ M. Misar, *Zivotná uroveň za socializmu*, *Politická Ekonomie*, 1959, nr 9 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 23).

³⁸ J. Popiel, *Mierzenie stopy życiowej*, *Folia Oeconomica Cracoviensia*, 1961, vol. 3 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 24).

³⁹ J. Szczepański, A. Siciński, J. Strzelecki, *Przeobrażenia stylu życia w Polsce socjalistycznej na tle aktualnych hipotez przemian struktury społecznej*, [W:] *Perspektywiczny model konsumpcji*, Warszawa 1970, s. 82 (przytoczono za: Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy...*, jw., s. 24).

⁴⁰ H. Brousse, *Le niveau de vie en France*. *Presses Universitaires de France*, Paris 1969, s. 1-2 (przytoczono za: M. Kwasek, *Poziom życia rolników...*, jw., s. 10).

nia definicji poziomu życia. Definicje poszczególnych autorów są do siebie podobne, a różnice mają raczej charakter semantyczny, a nie merytoryczny⁴¹.

Z przeprowadzonej krótkiej analizy pojęciowej wynika, że poziom życia i jakość życia to kategorie różniące się w sposób istotny. Powinno się je rozdzielić w sposób definicyjny, ale korelować ze sobą pod względem powiązań i zależności nie zawsze dodatnich, lecz wpływających na postrzeganie i odczuwanie przez ludzi ich poziomu życia i jakości.

2. Poziom i jakość życia a zrównoważony rozwój i Consumer Social Responsibility (ConSR) – koncepcja autorska

Autorka opracowania, prowadząc badania dotyczące poziomu i jakości życia ludzi w Polsce, przyjęła koncepcję rozdzielałą obiektywne i subiektywne wskaźniki. Przyjęła, że poziom życia (*standard of living*), to: „stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego”⁴². W prowadzonych badaniach taką definicję poziomu życia przyjęła za właściwą, określając go jako obiektywne wskaźniki o charakterze ilościowym⁴³. Jako drugą kategorię badawczą wyróżniła jakość życia (*quality of life*) i przyjęła, że jest to „subiektywne postrzeganie własnego życia w ramach określonego systemu wartości i w określonych warunkach społecznych, gospodarczych i politycznych”⁴⁴ oraz „stopień satysfakcji człowieka (społeczeństwa) z całokształtu swej egzystencji”⁴⁵. Tak przyjęte definicje poziomu i jakości życia posłużyły do stworzenia własnej koncepcji stosunków pomiędzy poziomem a jakością życia (rys. 2), a także innymi kategoriami jak zrównoważony rozwój oraz społeczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumenta. Na początku badań próbowano usystematyzować pojęcia poziomu i jakości życia, łącząc je w jedną kategorię równowagi życia (bytu), określając je jako pewną zależność, ale niekoniecznie zbieżność pomiędzy obiektywnymi a subiektywnymi ocenami życia ludzi. Dlaczego równowagi? Wynika to z faktu, że ludzie muszą mieć zaspokojone potrzeby podstawowe na określonym poziomie. Często odczuwają wówczas zadowolenie z życia, a więc ich jakość życia wzrasta. Pojawia się sytuacja równowagi bytowej pomiędzy tym co materialne a niematerialne. Odmienna sytuacja występuje wtedy, gdy nasz materializm życia i konsumpcjonizm jest coraz większy. Możemy „sobie pozwolić” na dużo więcej, ale czy to świadczy również o naszej wyższej jakości życia? Niekoniecznie. Z badań wynika, że w grupach o wyższych dochodach ich odczuwalna jakość życia niekoniecznie jest wyższa. T. Słaby w swoich badaniach jakości życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce stwierdziła, że „podstawą szczęśliwego życia dla ¼ części respondentów polskiej klasy wyższej było życie rodzinne, na drugim znalazł się udany zwią-

⁴¹ M. Kwasek, *Poziom życia...*, jw., s. 15.

⁴² Cz. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*. PWE, Warszawa 2002, s. 39.

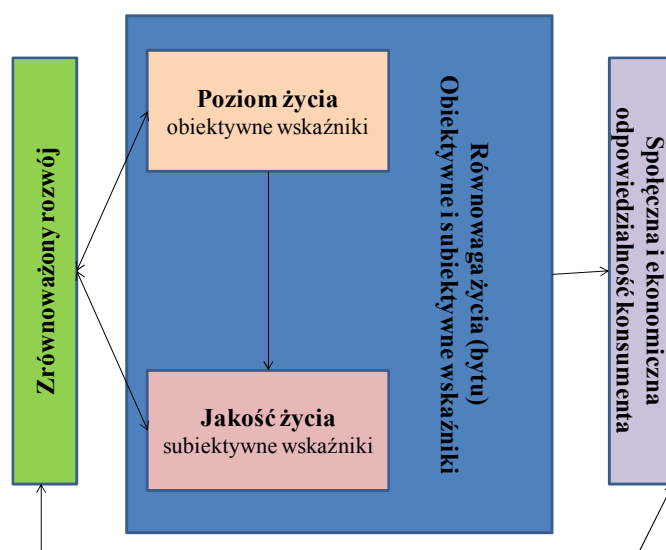
⁴³ J. Berbeka, *Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*. Wydawnictwo AE Krakowie, Kraków 2006.

⁴⁴ P. Rogala, *Zaprojektowanie i przetestowanie systemu mierzenia jakości życia w gminach*. Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Jelenia Góra-Poznań 2009, s. 7.

⁴⁵ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 42.

zek/małżeństwo, a na trzecim wymieniono zdrowie i posiadanie dzieci. Prawie żadnego znaczenia dla odczuwania szczęścia nie miało w opinii badanych posiadanie dóbr materialnych, silny charakter czy uczciwość⁴⁶. Autorka badając zróżnicowanie poziomu życia w Polsce na poziomie województw stworzyła ranking województw, gdzie najwyższy poziom życia odnotowano w województwie mazowieckim a najniższy w warmińsko-mazurskim. Przeprowadzone w tych województwach badanie subiektywnej oceny jakości życia potwierdziło, że w województwie warmińsko-mazurskim ludzie czują się szczęśliwi, bezpieczni i dobrze czują się w swoim otoczeniu, pomimo że wspominają o tym, że ich dochody mogłyby być wyższe. Przeciwnie do mieszkańców województwa mazowieckiego, w którym respondenci nie czują się w niektórych dziedzinach życia szczęśliwi, co tłumaczą dużą ilością pracy, brakiem czasu wolnego, brakiem życia rodzinnego czy występowaniem nawet patologii społecznych⁴⁷.

W trakcie badań do koncepcji równowagi bytu autorka dołączyła również koncepcje zrównoważonego rozwoju, gdyż „ściśle powiązania poznawcze, aksjologiczne i pomiarowe kategorii jakości życia...” a także poziomu życia...” z kategorią rozwoju zrównoważonego jest obecnie jednym z największych wyzwań badawczych o charakterze interdyscyplinarnym⁴⁸. Dlatego przyjęto, że „zrównoważony rozwój to rozwój, który zaspokoiłby potrzeby dnia dzisiejszego w taki sposób, żeby następne pokolenia również mogły zaspokoić swoje”, co związane jest z odpowiedzialną konsumpcją ludzi, czyli społeczną i ekologiczną odpowiedzialnością konsumenta.

Rys. 3. Poziom i jakość życia a zrównoważony rozwój i ConSR
Źródło: opracowanie własne.

⁴⁶ T. Słaby, *Jakość życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce*. SGH, Warszawa 2013, s. 119.

⁴⁷ Grant badawczy własny MNiSW 1708/B/H03/2011/40, „Poziom a jakość życia mieszkańców Polski”.

⁴⁸ T. Borys, P. Rogala, *Jakość życia...*, jw., s. 67.

Zauważono relacje występujące pomiędzy wymienionymi kategoriami, gdyż społeczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumentów (ConSR) „to zachowania nabywców dokonujących świadomych wyborów usług i produktów wytwarzanych przez te organizacje, które w realizacji działań zarówno strategicznych, jak i operacyjnych kierują się zasadami społecznej odpowiedzialności biznesu. Społecznie i ekologicznie odpowiedzialne zachowania konsumentów odnoszą się do procesów nabywania przez nich wszystkich kategorii produktów, począwszy od dóbr zaspokajających podstawowe potrzeby fizjologiczne, a skończywszy na dobrach luksusowych oraz zaspokajających potrzeby wyższego rzędu. Trwałe osiągnięcie takiego stanu rzeczy wymaga zapewnienia wysokiej świadomości społecznej i ekologicznej nabywców, związanej z pełną świadomością konsekwencji podejmowanych wyborów zarówno dla wszystkich uczestników społeczności w której żyją, jak i dla ekologicznej przyszłości środowiska naturalnego ziemi⁴⁹”. Dlatego ConSR może wyrażać się poprzez:

- zaangażowanie w specyficzne działania, takie jak udzielanie wsparcia finansowego lub wyrażanie gotowości włączenia się w protesty lub akcje bojkotu produktów lub przedsiębiorstw,
- podejmowanie świadomych decyzji odnośnie zakupu lub odmowy zakupu wszystkich produktów,
- wyrażanie opinii w badaniach ankietowych lub uczestnictwo w innych formach badań rynkowych dotyczących nabywanych produktów⁵⁰.

Wynika z tego, że kolejne badania dotyczące poziomu i jakości życia powinny skupić się na dwóch aspektach: wybranych grupach ludzi i poruszanych zagadnieniach bezpośrednio związanych z wymienionymi kategoriami. Oznacza to, że współczesne badania powinny dotyczyć przyczyn postępowania ludzi i bycia odpowiedzialnym za otoczenie, w którym żyją i za przyszłe pokolenia. Warto się również zastanowić, jak różne grupy społeczne, np.: wydzielone pod względem dochodów, mogą być społecznie odpowiedzialne i mogą żyć z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

W rozważaniach dotyczących definiowania poziomu i jakości życia autorka przychyliła się do koncepcji, w której te dwie kategorie nie są określane jako tożsame. Stanowią dwa oddzielne aspekty badawcze dotyczące obiektywnej i subiektywnej strony życia ludzi i wzajemnie się uzupełniają. Dzięki takim założeniom można mówić o równowadze pomiędzy elementami materialnymi życia a niematerialnymi i trudno stwierdzać, które są ważniejsze. Wprowadzone pojęcie równowagi bytu świadczy o tym, że musi być zachowany umiar w konsumpcji dóbr i usług, co w konsekwencji wpłynie pozytywnie na poczucie szczęścia i własnej jakości życia.

---

⁴⁹ Sz. Cyfert, G. Hoppe, *Społeczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumentów jako determinanta skutecznej implementacji CSR i ECSR*, *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, 2011, nr 8, AE Poznań, s.13-21.

⁵⁰ T. Divenny, P. Auger, G. Eckhard, T. Birtchnell, *The Other CSR: Consumer Social Responsibility*, *Stanford Social Innovation Review*, Fall 2006, s. 3.

Literatura

1. Adam J., 1966. Životna uroveň, [W:] Politická ekonomie socializma, Nakl. Svoboda Praha.
2. Berbeka J., 2006. Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej. Wydawnictwo AE Krakowie.
3. Bestużew-Łada I. B., 1978. Prognozowanie sposobu życia, [W:] Polityka społeczna a zdrowie, pod red. M. Sokołowskiej i J. Hołówki, Warszawa.
4. Borys T., 2008. Propozycje siedmiu typologii jakości życia. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Gospodarka a środowisko 22.
5. Borys T., Rogala P., 2008. Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe. UNDP Warszawa.
6. Brousse H., 1969. Le niveau de vie en France. Presses Universitaires de France Paris.
7. Bywalec Cz., 1991. Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji Warszawa.
8. Bywalec Cz., Wydymus S., 1992. Poziom życia ludności Polski w porównaniu z Krajami Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, Ekonomista 5-6.
9. Bywalec Cz., Rudnicki L., 2002. Konsumpcja. PWE Warszawa.
10. Bywalec Cz., 2007. Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania. PWN Warszawa.
11. Bywalec Cz., 2010. Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny. Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa.
12. Cazes B., 1972. Qualité de la vie et choix collectives. Consommation 2.
13. Cyfert Sz., Hoppe G., 2011. Społeczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumentów jako determinanta skutecznej implementacji CSR i ECSR. AE Poznań, Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa 8.
14. Czapiński J., Panek T., 2011. Diagnoza społeczna 2011. Rada Monitoringu Społecznego Warszawa.
15. Divenny T., Auger P., Eckhard G., Birtchnell T., 2006. The Other CSR: Consumer Social Responsibility, Stanford Social Innovation Review.
16. Drewnowski J., 1974. On Measuring and Planning the Quality of Life, Institute of Social Studies, Mouton.
17. Fourastié J., 1962. Maschinizme et bien-être. Les Editions de Minuit Paris.
18. Hronský F., 1967. Poňatie výskumu životnej urovně. Nova Myśl 2.
19. Kalka S., 1988. Poziom życia, próba wyceny wartościowej, ZBSE GUS, z. 27, Warszawa.
20. Kapustin J.I., 1981. Socjalistyczny sposób życia. Aspekt ekonomiczny. Warszawa.
21. Keck A., 1967. Theoretische Aspekte zur Bestimmung Kategorie Lebensstandard, [W:] Beitrage zur Lebensstandardforschung Berlin.
22. Kędzior Z., 1997. Zachowania gospodarstw domowych i przedsiębiorstw (prawidłowości, determinanty). AE w Katowicach.
23. Kwasek M., 2002. Poziom życia rolników w ostatniej dekadzie XX wieku. IERiGŻ Warszawa.
24. Licznoje L.N., 1972. Potriebnjenje pri socializmie. Moskwa.
25. Luszniwicz A., 1982. Statystyka społeczna. Podstawowe problemy i metody. PWE Warszawa.
26. Manz G., 1975. Das materielle und kulturelle Lebensniveau des Volkes und seine volkswirtschaftliche Planung. Berlin.
27. Misar M., 1959. Životná uroveň za socializmu. Politická Ekonomie 9.
28. Ołdak P.G., 1963. Ekonomiczeskije problemy powyszienia urowni żyzni. Moskwa.
29. Piasny J., 1971. Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarki socjalistycznej. PWN Warszawa.
30. Piasny J., 1993. Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określenia. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2.

31. Pohorille M., 1977. Dobrobyt społeczny. Pojęcie, mierzenie, metoda, analiza. *Ekonomista* 5, Warszawa.
32. Popiel J., 1961. Mierzenie stopy życiowej, *Folia Oeconomica Cracoviensia* 3.
33. Rapport sur la definition et evaluation des niveaux de vie du point de vue international, 1954. New York, Nations Unies.
34. Rogala P., 2009. Zaprojektowanie i przetestowanie systemu mierzenia jakości życia w gminach. Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Jelenia Góra-Poznań.
35. Słaby T., 1990. Poziom życia, jakość życia. *Wiadomości statystyczne* 6, Warszawa.
36. Słaby T., 2012. Jakość życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce w latach 2011-2012. [W:]. *Badania polskiej klasy wyższej. Problemy, diagnozy, dylematy*, Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.
37. Sova V., Teichman V., 1959. K problemu dalšihó zvyšování životni urovně, *Nova Myšl* 4.
38. Szczepański J., Siciński A., Strzelecki J., 1970. Przeobrażenia stylu życia w Polsce socjalistycznej na tle aktualnych hipotez przemian struktury społecznej. [W:] *Perspektywiczny model konsumpcji*, PAN Warszawa.
39. Szutow I.N., 1972. Licznoje potreblenije pri socjalizmie. Izdat. Mysl Moskwa.
40. Tołstych W.J., 1975. *Obraz žizni*. [W:] *Socjalistceskoje obscestwo*, Moskwa.
41. Trzebiński J., 2011. Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych. *Oficyna Wydawnicza MA Łódź, Hygeia Public Health* 41.
42. Wieloaspektowe badania warunków życia ludności, 2001. Główny Urząd Statystyczny Warszawa.
43. Zeliaś A., 2000. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym, *Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie*.
44. Żekoński Z., 1974. Z problemów metodologicznych sformułowania społeczno-bytowych celów rozwoju. *Gospodarka Planowa* 6.

The problems of defining the standard of living and the quality of life

Summary: This scientific description concerns long-standing debate about defining the level and quality of life. Scientists of different disciplines are trying to systematize the concepts of those two categories. There were two concepts shown in the article. One of them says that we should consider only the quality of life and within it, study the objective and subjective indicators. Second concept distinguish two categories: level of life marked with objectification of measurement the occurrences connected with peoples life, and second category, the level of life that refers to what people fill and to their happiness. Originator also shows her own conception of how to define the level and quality of life, connected with the balance of being felt by people. The author shows also connections between those two categories, sustainable development and social responsibility of the consumer.

Key words: standard of living, quality of life, definitions, sustainable development, social responsibility of the consumer

POZIOM I JAKOŚĆ ŻYCIA – AKTUALNE PROBLEMY METODOLOGII BADAŃ

Teresa Słaby

Streszczenie: W pracy zaprezentowano problemy metodyczne związane z pomiarem poziomu i jakości życia w Polsce w dobie kryzysu. Brak standardowych metod pomiaru, w tym w szczególności definicji poziomu i jakości życia powoduje w zasadzie nieporównywalność wyników z różnych badań, przeprowadzonych w latach 2009-2012. Autorka zaprezentowała własną opinię na ten temat oraz wyniki własnych badań. Zaproponowała także potrzebę podziału badań stopnia zaspokojenia potrzeb na dwa oddzielne nurty, szczególnie użyteczne w dobie kryzysu.

Słowa kluczowe: poziom życia, jakość życia, metody pomiaru

Wstęp

Celem pracy jest prezentacja dylematów badawczych stopnia zaspokojenia potrzeb na podstawie polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu oraz wyników badań własnych, dotyczących pomiaru poziomu i jakości życia w czasach kryzysu, a mianowicie:

- pierwszych symptomów odczuwania kryzysu 2009 [12],
- niedoborów konsumpcji 2010-2011 [14],
- roli merkantylizmu psychicznego 2011-2012 [13],
- jakości życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce 2012 [16],
- godności życia zamożnych seniorów 2012 [15],
- rozważań konsekwencji częstego używania w badaniach jakości życia porządkowej skali pomiaru subiektywnych ocen w prawidłowym modelowaniu regresyjnym (dane z badania'2012) [9].

1. Poziom i jakość życia jako przedmiot badań

W pracach, w wielu diagnozach społecznych publikowanych następnie przez media do celów oceny sytuacji społecznej po okresach zmian w gospodarce, skład mierników poziomu i jakości życia nie jest powszechnie przyjęty, co w zasadzie wyklucza możliwość analiz porównawczych. Dotyczy to w szczególności sytuacji w latach kryzysu. Najczęściej pod szyldem jakości życia prezentowane są wskaźniki (tzw. mierniki infrastrukturalne), charakteryzujące warunki życia lub poziom życia ludności (mierniki efektywnościowe). Jakość życia jest ponadto najczęściej oceniana poprzez nośny medialnie składnik jakości życia, tzn. pojęcie szczęścia. Wprawdzie poczucie szczęścia zostało uznane za „przyczynę” rewolucji w ekonomii i redefinicji głównego miernika osiągnięć gospodarczych, powstania ekonomii szczęścia, to jednak szczęście jest tylko jednym ze składników jakości życia.

Przez wiele lat wstecz, ale również i współcześnie miarą sukcesów w aspekcie społecznych ocen zmian gospodarczych był/jest Produkt Krajowy Brutto (PKB).

W krytyce PKB jako miernika porównawczego – pośrednio – zmian społecznych wymienia się np. nieuwzględnianie wartości prac w gospodarstwach domowych czy brak zgody, do PKB którego kraju należy zaliczać wartość inwestycji o międzynarodowym kapitale. Dochodzą głosy krytyczne o rabunkowej gospodarce wobec środowiska naturalnego. Proponowano posługiwanie się tzw. „zielonym” PKB, uwzględniającym straty w środowisku naturalnym, propagując zasady zrównoważonego rozwoju, jednak potężne lobby wielu przemysłów skutecznie blokowało tę koncepcję.

W „zastępstwie” PKB różne agendy i instytuty badawcze proponowały m.in. następujące wskaźniki (por. rys. 1.):

- Human Development Report (HDI, wersja zmodyfikowana po 20 latach) prezentuje ranking krajów z względu na rozwój społeczny [1],
- Raport OECD pt. „How’s Life”,
- Gallup Index; Happy Planet Index,
- Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress pod redakcją trzech wybitnych ekonomistów J.E. Stiglitz, A. Sena i J-P. Fitoussi, Wskaźnik szczęśliwości, proponowany od 1970 r. przez Rząd Królestwa Butanu. Podstawą konstrukcji tego wskaźnika są subiektywne oceny ponad 7 tysięcy respondentów, uzyskane w wyniku wypełnienia ciągle modyfikowanego kwestionariusza,
- The where to-be-born Index (wg The Economist),
- Gospodarka czasem wolnym (Work-Life Balance).

Wskaźniki te służą głównie do rankingu krajów. Miejsca państw w rankingu są uzależnione od definicji składowych wskaźnika. Trudno zatem uznać te wskaźniki za miarodajne w porównaniach, w których krajach żyje się lepiej. W czasach kryzysu głównym miernikiem kondycji gospodarki i sytuacji społecznej pozostaje jednak PKB, co nie oznacza, że można pominąć inne wskaźniki, bowiem głębokość kryzysu jest odmienna w różnych krajach w danym okresie, co – w dobie globalizacji – może stanowić szansę dla migracji w poszukiwaniu pracy.

J. Czapiński [3] uważa, że „wiele złego można przypisać gospodarczemu wzrostowi i – szerzej – zmianom cywilizacyjnym” i za miarę wzrostu gospodarczego proponuje wskaźniki poczucia szczęścia. Powołując się na dane GUS oraz kolejne edycje Diagnozy Społecznej, stwierdza, że w latach 1992-2011 PKB w wartościach realnych oraz zadowolenie z życia Polaków rosły w podobnym tempie. Oznaczać to może, że tempo zmian dobrostanu psychicznego może „nadażać” za zmianą sytuacji ekonomicznej kraju, mierzoną poziomem PKB/mieszkańca. Dobrostan psychiczny, utożsamiany przez J. Czapińskiego przede wszystkim z indywidualną jakością życia, mógłby według autora – jeżeli nie zastąpić, to być równoległym miernikiem ocen stopnia zaspokojenia potrzeb.

Warto wspomnieć o słynnym paradoksie ekonomisty R. Easterlina, prekursora ekonomii szczęścia, który w 1974 roku stwierdził, iż wzrost dochodów *per capita* skutkuje wzrostem szczęścia. Jednak w weryfikacji tego „prawa” wyniki wielu badań wskazały, iż może się to sprawdzać w jednym, danym kraju. Stwierdzono, że frakcje szczęśliwych osób w krajach bogatych nie były większe niż w krajach biednych. Kolejne badania przeprowadzone w latach 1972-2006 na podstawie danych o dochodach i szczęściu w USA oraz Japonii nie doprowadziły do jednoznacznego zaprzeczenia funkcjonowania paradoksu R. Easterlina. W konkluzji stwierdzono,

iż konieczne są dalsze badania w homogenicznych grupach społeczno-geograficznych.

W czasach kryzysu zaczęto posługiwać się wskaźnikiem zmian konsumpcji jako barometrem reakcji na takie zjawiska, jak wzrost bezrobocia czy ubóstwa. Niedobory konsumpcji stały się bezpośrednim miernikiem pogarszania się poziomu życia ludności. Pogląd ten funkcjonuje np. w definicji jakości życia, sformułowanej w Polsce pod koniec XX wieku, a mianowicie: jest to „stopień satysfakcji (zadowolenia) człowieka (społeczeństwa) z całokształtu swej egzystencji, począwszy od dobrobytu, konsumpcji, po niekwantyfikowane stany osobistego zadowolenia, satysfakcji czy też szczęścia, płynące właśnie z konsumpcji, z korzystania ze środowiska przyrodniczego, z dobrego stanu zdrowia, z pomyślności w życiu, z pozycji społecznej” [2].

Można bez wątpienia stwierdzić na podstawie bogatej literatury, że poziom i jakość życia są przedmiotem badań przedstawicieli wielu nauk, co pozwala określić charakter tej kategorii jako interdyscyplinarnej. Medycyna czy psychologia ekonomiczna mają znaczący udział w rozwoju koncepcji definicyjnych tych kategorii społecznych, w szczególności dotyczy to jakości życia, a ostatnio, w związku z czasem kryzysu czwartej kategorii, tzn. godności życia.

Należy podkreślić, że jakość i godność życia współcześnie mają charakter dualny, bowiem na obecnym etapie rozwoju cywilizacji pełnią dwie role, a mianowicie są miernikiem stanu zadowolenia i szczęścia w życiu człowieka, uwarunkowanym także w czasach konsumpcjonizmu posiadaniem dóbr materialnych oraz czynnikiem zmian, które charakteryzują zrównoważony rozwój.

Niestety, nie istnieje prosta recepta na odczuwanie wysokiej jakości życia oraz nieodczuwania deprywacji psychicznej, charakteryzującej godność życia, jak nie ma jednego pomysłu na ujawnienie źródła odczuwania największego szczęścia oraz standardowego poziomu życia, który spowodowałby wysoką ocenę zadowolenia z życia. Dodać należy, że ekonomiczny czynnik kształtowania jakości i godności życia ma zdecydowanie duży wpływ na pozytywne oceny, co w psychologii ekonomicznej zostało zweryfikowane poprzez wyniki licznych prac pozytywnie zweryfikowane [6].

Według filozofii użyteczności dobra materialne mogą pełnić znaczącą rolę w osiągnięciu przyjemności czy szczęścia. Zatem współczesna koncepcja merkantylizmu psychicznego, opisana przez M. Górnik-Durose [5], może być użyteczna w poszukiwaniach źródeł większego zadowolenia z życia i kreowania u jednostek, grup społecznych odczuć szczęśliwego życia.

„Kariera” jakości życia jako przedmiotu badań nad miarą postępu społecznego rozpoczęła się w medycynie – ale prawie jednocześnie również w ekonomii – w Polsce w latach 80. ubiegłego wieku za sprawą użycia tzw. metody „genewskiej” do oceny rozwoju społecznego. Prekursorem badań jakości życia był Jeremy Bentham, który w 1781 roku zaproponował ocenę sytuacji życiowej człowieka za pomocą tzw. rachunku szczęśliwości, którego wynik pochodził z porównania przyjemności z przykrością. Przykrość, jedna z ciemniejszych stron życia w warunkach kryzysu, jest jednym ze składników deprywacji psychicznej.

Gdzie żyje się najlepiej? (dane za 2012 r., HDI za 2011 r.)

	PKB na osobę (wg MFW)	Human Development Index (wg ONZ)	The where-to-be-born Index (wg „The Economist”)	Happy Planet Index (wg New Economics Foundation)
1.	Katar	Norwegia	Szwajcaria	Kostaryka
2.	Luksemburg	Australia	Australia	Wietnam
3.	Singapur	Holandia	Norwegia	Kolumbia
4.	Norwegia	USA	Szwecja	Belize
5.	Brunei	Nowa Zelandia	Dania	Salwador
6.	Stany Zjednoczone	Kanada	Singapur	Jamajka
7.	Zjednoczone Emiraty Arabskie	Irlandia	Nowa Zelandia	Panama
8.	Szwajcaria	Liechtenstein	Holandia	Nikaragua
9.	San Marino	Niemcy	Kanada	Wenezuela
10.	Holandia	Szwecja	Finlandia	Gwatemala
	(45) Polska	(39) Polska	(33) Polska	(71) Polska

Rys. 1. Rankingi według czterech wybranych mierników

Źródło: Tygodnik Polityka 7/2013, Pieniądze szczęścia nie dają, s. 42.

W dorobku statystyki społecznej istnieje uznana przez wielu badaczy klasyfikacja kategorii badawczych stopnia zaspokojenia potrzeb. Wyróżnia się tetradę czterech kategorii, a mianowicie:

1. Warunki życia – obiektywne warunki, o charakterze infrastrukturalnym, w jakich żyje społeczeństwo. Wiązą się one głównie z kondycją materialną, zabezpieczeniem egzystencjonalnym i środowiskowym życia jednostek.
2. Poziom życia – stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i kulturalnych przy istniejącej infrastrukturze (warunkach życia) umożliwiającej to zaspokojenie;
3. Jakość życia – zawiera te wszystkie elementy życia człowieka, które związane są z faktem istnienia człowieka, bycia kimś i odczuwania różnych stanów emocjonalnych, wpływających np. z faktu posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół. W okresie konsumpcjonizmu, jakość życia buduje posiadanie rzeczy materialnych, których ilość jest oceniana w porównaniu ze stanem posiadania innych osób. Ta składowa oceny jakości życia objęta została nazwą merkantyizmu psychicznego i stanowi, obok zadowolenia z życia oraz poczucia szczęścia ważny dla wielu jednostek w społeczeństwie element oceny odczuwanej subiektywnie jakości życia.
4. Godność życia – nieodczuwanie stanów deprivacji, które mogą wynikać z negatywnych aspektów życia ludności w zmieniających się realiach gospodarczych obejmują materialną sytuację gospodarstw domowych oraz niematerialne aspekty życia.

Pojęcia poziom, jakość i godność życia określane były niejednokrotnie jako tzw. dobrobyt. Podobne podejście reprezentuje T. Panek [11], który uważa, że o poziomie i jakości życia decyduje stopień zaspokojenia potrzeb społecznych. Rozróżnia poziom i jakość życia według sposobu pomiaru stopnia zaspokojenia potrzeb. Poziom życia jest opisem miernikami typu obiektywnego, natomiast ja-

kość życia – to wyłącznie oceny subiektywne. Dziedziny życia podlegające obserwacji i ocenie, objęte tymi kategoriami, mogą być natomiast identyczne.

Coraz częściej zaczyna się pojawiać również termin złobyt [10], utożsamiany ze złą sytuacją bytową obywateli. Złobyt w statystycznym pomiarze występuje pod pojęciem ekskluzji lub wykluczenia społecznego. Pierwsze prace z tego zakresu wykonał GUS w odniesieniu do lat 1999-2000. W 2011 GUS przeprowadził szeroko zakrojone badanie spójności społecznej i jakości życia. Jednak w kwestionariuszu zawierającym 190 pytań można odnaleźć jedynie 9 dotyczących sytuacji, które mogą w przybliżeniu charakteryzować jakość życia.

Nadal brak jest badań o szerszym zasięgu dotyczących godności życia, które są istotne w czasach kryzysu gospodarczego. Maja one bowiem znaczenie informacji o stanach życia psychicznego Polaków. Starzeniu się społeczeństwa polskiego i coraz większemu odsetkowi ludności w wieku emerytalnym towarzyszą stany deprywacji materialnej. Koncepcje subiektywnych wskaźników dotyczących deprywacji znajdują się na marginesie analiz ekonomicznych. Nasilenie się innych zjawisk negatywnych, np. braku zaufania czy nastrojów krytykujących wolny rynek i globalizację, wymaga większego zainteresowania badaczy tymi ciemnymi stronami stanów społecznych.

2. Problemy pomiaru poziomu i jakości życia

Pomiar stanu zaspokojenia potrzeb jest szczególnie trudny w odniesieniu do jakości życia, aczkolwiek odnosi się to także do poziomu życia, jeżeli warunki życia są oceniane subiektywnie w badaniach ankietowych. Jednym z problemów pomiaru jest powszechne używanie porządkowej skali pomiarowej i wykonywanie działań arytmetycznych, np. obliczanie średniej czy wariancji, modelowanie regresyjne przy traktowaniu zaznaczanych przez respondentów numerów odpowiedzi jako liczb, co jest dość kontrowersyjną czynnością.

Każda ocena subiektywna jest wypadkową oceny sytuacji rzeczywistej (empirycznej) z ukrytą, abstrakcyjną oceną własną respondenta, która zawiera w sobie aspiracje, chęć posiadania coraz więcej, konfrontację z innymi, często marzenia z lat dzieciństwa czy młodości, osobiste doświadczenia czy brak uczucia samokrytyki.

Procedura notowania ocen subiektywnych odbywa się zwykle na skalach pomiarowych, najczęściej na pięciostopniowej skali porządkowej R. Likerta. W literaturze statystycznej, w odniesieniu do badań jakościowych podnoszony jest problem traktowania numerów na skali jako liczb w sensie matematycznym. P. Francuz i R. Mackiewicz [7] przytaczają argumenty „za i przeciw” prawidłowości wykonywania działań arytmetycznych na numerach kolejnych wariantów odpowiedzi. Autorzy przytoczyli argumenty przeciwników działań arytmetycznych, którzy uważają, że:

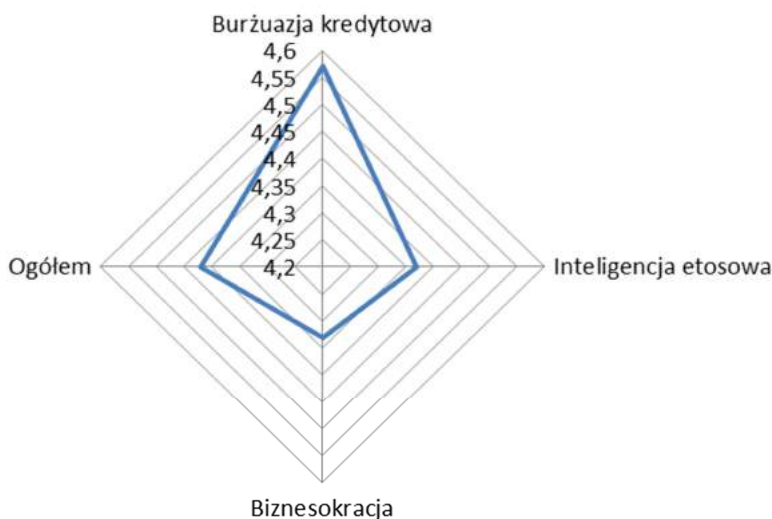
- na skali porządkowej, według czytelnej zasady wartości są uporządkowane, ale nieznana jest jednostka pomiarowa,
- można zamienić odpowiedzi osób (zaznaczenia na skali) na liczby, ale nie można twierdzić, że różnica między ocenami np. zadowolenia z życia (zadowolona i raczej zadowolona) jest taka sama jak różnica między raczej niezadowolona i niezadowolona. Czyli trzeba uznać, że przy braku stałej jednostki $1 \neq 1$,

- nie można zatem wyznaczać średniej arytmetycznej, a w konsekwencji np. wariancji czy współczynnika korelacji liniowej.

Cytowani autorzy przytoczyli także stanowisko przedstawicieli dość licznego przeciwnego obozu, którzy jednak działania takie wykonują. Podobno pierwszą osobą, która stwierdziła, że pomiary na skali porządkowej można traktować jako pewną wersję pomiaru na skali przedziałowej, był Karl Pearson. Powołując się na jego autorytet, wielu statystyków twierdzi, że pomiary na skali rangowej są rezultatem kategoryzacji pewnej zmiennej ukrytej, która w gruncie rzeczy ma charakter przedziałowy. W badaniach opinii forma pytania o ocenę wymusza wybranie jednej odpowiedzi, która może być nieobserwowalną zmienną przedziałową (mieć stałe jednostki) i przekształcenie ukrytej zmiennej przedziałowej na zmienną porządkową jest uprawnione. Jednak argument o zmiennej ukrytej ma słabość, gdyż nie można tego ani potwierdzić ani obalić.

Wobec niejednoznacznie rozstrzygniętej sytuacji interpretacja otrzymywanych wyników w rezultacie wykonywania działań arytmetycznych winna mieć charakter umowny.

Zatem prezentacja (por. rys. 2) średnich ocen może być użyteczna dla celów porównawczych, ale każda z osobna jest średnią z numerów na skali.

Rys. 2. Prezentacja graficzna średnich wskazań ocen z rozkładu na porządkowej skali zadowolenia z życia w wyróżnionych grupach respondentów (odpowiedzi w skali od 1 do 5).

Źródło: opracowanie własne [16].

St.M. Kot oraz T. Słaby spróbowali odpowiedzieć na pytanie, czy skale pomiaru mają znaczenie w modelowaniu [9]. W celu identyfikacji determinant warunkujących zadowolenie z życia jako składowej jakości życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce zastosowano dwa modele. W pierwszym założono, że pomiar na skali Likerta będzie traktowany jak na skali ilorazowej i skorzystano z regresji ortogonalnej metody epsilon [8]. W modelu drugim porządkowy pomiar zmiennej zależ-

nej został utrzymany, a do ustalenia determinant skorzystano z porządkowej regresji logistycznej. Otrzymane wyniki końcowe przedstawiono w tabelach 1 oraz 2.

Tabela 1. Determinanty według wyników metody epsilon. Współczynniki Beta, Beta² oraz wagi względne. Zmienne uporządkowane wg malejących wag względnych

Determinanty Zmienne niezależne	Współczynniki Beta	Współczynniki Beta ²	Wagi względne
Zadowolenie z małżeństwa /związku	4,18	17,48	1416
Zadowolenie z życia rodzinnego	3,01	9,06	811
Zadowolenie z pracy	2,21	4,87	404
Płeć respondenta	-1,83	3,37	292

Źródło: obliczenia własne [por. 9].

Tabela 2. Determinanty według ocen parametrów porządkowej regresji logistycznej

Determinanty Zmienne niezależne	Ocena parametrów	Błąd standardowy	Statystyka t	P = P(t> t)
Płeć respondenta	-1,26716	0,53517	-2,37	0,018
Zadowolenie z małżeństwa /związku	1,70632	0,35877	4,76	0,000
Zadowolenie z pracy	1,23691	0,47011	2,63	0,009
c ₃	6,44890	2,44806		
c ₄	10,97880	2,73404		
Statystyka ilorazu wiarygodności LR (3) = 52,86, P($\chi^2 > 18.66$) = 0,0000 Logarytm wiarygodności = -50,683 Pseudo R ² = 0,3427				

Źródło: obliczenia własne [por. 9].

Na podstawie wyników modelowania regresyjnego można stwierdzić, że oba modele zidentyfikowały podobne determinanty zadowolenia z życia, co oznacza, że posługiwanie się porządkową skalą Likerta, tak jakby oceny subiektywne były mierzone na skali ilorazowej było dopuszczalne. Można taką konkluzję sformułować, ale zaznaczając, iż odnosi się ona wyłącznie do przykładu (bazy danych), uzyskanych z badań wschodzącej klasy wyższej w Polsce.

3. Konkluzje z badań własnych 2009-2012

Autorka kierowała i/lub była współwykonawcą trzech badań skutków kryzysu w Polsce. W badaniu przeprowadzonym w latach 2009-2010 założono, iż zmiany w świadomości Polaków w kontekście zagrożeń kryzysem gospodarczym wywołują pewne reakcje w zakresie konsumpcji. Już w grudniu 2008 roku agencje badawcze wskazywały, iż 77% Polaków słyszało o kryzysie finansowym oraz że pojawiają się pierwsze symptomy pogorszenia się sytuacji materialnej wśród ok. 20% polskich gospodarstw domowych. Interesujące zatem były postawy i reakcje polskich konsumentów na coraz bardziej obecną w polskich mediach atmosferę

strachu. Zespół badawczy pod kierunkiem autorki zmierzał do określenia zmian w poziomie i jakości życia, a także deprivacji psychicznej. Respondenci (350 osób) reprezentowali 7 miast w woj. mazowieckim (np. Radom, Siedlce czy Żyrardów).

Wyróżniono 10 postaw wobec skutków kryzysu, które pogrupowano w 3 bloki zachowań:

1. Asekuracyjne (oszczędzanie na czym „się tylko da”, ograniczanie konsumpcji do niezbędne, kupowanie „na zapas” co się da, póki mnie jeszcze na to stać).
2. Zaradcze (szukanie pomocy w rodzinie, w układach towarzyskich, w organizacjach społecznych, wyjazd za granicę w celach zarobkowych oraz podjęcie pracy w szarej strefie).
3. Alternatywne (podejmowanie pracy poniżej kwalifikacji, myślenie o podjęciu pracy z zarobkami niższymi).

Wyniki badania wskazywały, że zarówno poziom, jak i jakość oraz godność życia decydowały wyraźnie o przyszłości kondycji członków polskich gospodarstw domowych w miastach usytuowanych stosunkowo blisko stolicy, gdzie można było relatywnie łatwiej niż w innych województwach znaleźć pracę, której utraty obawiano się najbardziej. Ponad 40% respondentów deklarowało oszczędzanie na czym się tylko da oraz (30,8%) ograniczanie konsumpcji do niezbędnej, prawie 49% przyjęła postawę bierną („na przeczekanie”), 25% odpowiedzi respondentów świadczyło o załamaniu psychicznym w związku z obawą o utratę pracy. Prawie 20% respondentów wykazywało postawy typu makiawelicznego, ze złości na rząd dokonywało kradzieży lub niszczenia mienia pracodawcy. Zatem Polacy wykazywali trzy rodzaje postaw: zaradcze, bierne i agresywne. Współbieżność obaw przed nadciągającym kryzysem gospodarczym a pogorszeniem poziomu, jakości i godności życia była już mocno zauważalna.

Badając skutki wpływu kryzysu na dobrostan Polaków, nie można pominąć „stanu wyjściowego” (sprzed kryzysu) sytuacji polskich gospodarstw domowych, czyli jak np. często występowało w Polsce życie w ubóstwie; 17% osób było zagrożonych ubóstwem, przy czym w największym stopniu dotyczyło to bezrobotnych mężczyzn (46%). Wyniki raportu Europejskiej Fundacji na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy były alarmujące. Respondenci (w każdym kraju 1000 osób) ze wszystkich 27 państw EU ocenili, iż w 2009 roku w porównaniu z 2003 i 2007 odczuwali niższy poziom zadowolenia z życia. W 2009 roku średnia „skalowa” satysfakcji z życia jako całości (w skali od 1 do 10 pkt.) w tych krajach UE wynosiła 6,8 w porównaniu z 7,0 w 2007 roku, 67% Polaków w 2009 roku nie odłożyło żadnych oszczędności, a odsetek twierdzących „nic nie odłożę” wynosił na początku 2010 roku 58%.

Wyniki badań własnych potwierdzały dane uzyskiwane z różnych źródeł. Ich analizę można znaleźć w publikacji [13]. Dużą wartość informacyjną miały regularne badania samopoczucia Polaków prowadzone przez CBOS. Kryzys mentalnie zaskoczył Polaków, którzy byli w fazie rozkwitu postaw materialistycznych (konsumpcjonizm jako trend w zachowaniach przeżywał świetny okres), nadrabiając dzięki m.in. kredytom oraz pomocy UE dystans do krajów zamożniejszych.

Ze źródeł wtórnych można było zauważyć następujące symptomy pogarszania się warunków życia:

1. W I połowie 2009 roku kryzys był najpierw bardziej obecny w psychice konsumentów.
2. Polacy zaczęli ograniczać zakupy produktów z grupy „przyjemność i komfort”.
3. Zastępowano produkty droższe tańszymi.
4. Coraz częściej w 2010 roku kupowano mniejsze ilości produktów.
5. Następowało coraz większe ograniczanie zakupów tylko do koszyka tzw. koniecznych.
6. Kupowano tzw. „podróbki”, łagodząc emocjonalne skutki ograniczeń poziomu spożycia.
7. Ratunkiem dla kurczących się dochodów był rozwój szarej strefy.

Kolejne badanie o znacznie większym zasięgu (1000 osób, mieszkańcy miast, próba losowo-kwotowa) dotyczyło w 2011 roku niedoborów konsumpcji [14]. Stosując syntetyczny wskaźnik ELSI o następujących składowych:

- ograniczanie konsumpcji,
- redukcja posiadania dóbr (z powodu wysokich kosztów),
- rezygnacja w życiu społecznym (z powodu wysokich kosztów),
- ocena własna standardu życia (w tym sytuacji finansowej) oraz zadowolenia z życia,

oraz na podstawie 40 mierników cząstkowych uzyskano następujące wyniki (por. tab. 3).

Tabela 3. Rozkład wartości wskaźnika ELSI (formuła ważona*)

Wartość ELSI(40)	Liczba gospodarstw	(w %)
0-15	53	8,3
16-25	253	39,4
26-35	175	27,3
36-45	108	16,8
46-61	53	8,3
Ogółem	642	100,0

* Ze względu na sposób kodowania, niejednakową liczbę mierników cząstkowych w grupach oraz przyjęty algorytm (wagi), maksymalna liczba punktów, które dane gospodarstwo mogło zgromadzić wynosiła 76. W przeprowadzonym badaniu liczba punktów nie przekroczyła 61 i „zgromadziły” tę liczbę punktów tylko dwa gospodarstwa. Im wyższa była liczba punktów, tym większe były niedobory konsumpcji pogarszające poziom życia i wpływające na jakość życia.

Źródło: obliczenia własne.

Rozkład danych pogrupowanych (tab. 3) wskazuje na wyraźną dodatnią asymetrię rozkładu, wynikającą z przewagi gospodarstw o stosunkowo niskich odczuciach niedoborów, przy czym zauważalna była grupa gospodarstw (8,3%) o wysokich wartościach liczbowych syntetycznego wskaźnika ELSI, co było spowodowane ograniczaniem konsumpcji w wielu poszczególnych zachowaniach konsumpcyjnych.

Pewne zaciekawienie badawcze budzą dane dotyczące negatywnych ocen standardu życia (poziomu życia). Można było oczekiwać, że w ślad za coraz większym udziałem gospodarstw domowych stwierdzających niedobory konsumpcji w odniesieniu do wielu rodzajów zachowań w życiu ocena negatywna powinna

dotyczyć coraz większej części gospodarstw. Braku potwierdzenia tego przypuszczenia można szukać w wynikach wcześniejszych badań, przeprowadzonych przez psychologów.

Może to wynikać z kilku powodów, np. krótkiego okresu odczuwania niedoborów, przeniesienia akcentu na wymiar życia niematerialnego, prowadzenia strategii wyrównywania ograniczeń konsumpcji zaciąganiem pożyczek lub wewnętrznym przyzwoleniem na okresowe pogorszenie warunków i poziomu życia. Może też występować pogodzenie z koniecznością negatywnych skutków działania czynników zewnętrznych, np. kryzysu, na który gospodarstwo nie ma wpływu.

Wykorzystanie miernika syntetycznego, który ułatwia porównania w czasie i przestrzeni jest rzadko spotykane, bowiem istnieje wiele propozycji autorskich. W odniesieniu do poziomu i jakości życia pomiar opiera się na przyjęciu zwykle podważanego w dyskusjach sposobu ważenia kilku grup potrzeb, które „budują” życie jednostki lub sytuacji w gospodarstwach domowych. Dlatego miernik syntetyczny powinien być obliczany dla homogenicznych grup jednostek badania. Wzbudza kontrowersje porównanie w skali terytorialnej o mniejszym zasięgu lub na poziomie kraju. Można zaryzykować polemiczne zapewne stwierdzenie, że każdy człowiek ma swoją własną syntetyczną ocenę „życia jako całości”. Zaznaczenie tej oceny na skali mogłoby utworzyć rozkład odpowiedzi o określonej strukturze. Badanie częstości występowania określonych rang na skali czy wizualna asymetria mogłyby pomóc w różnego typu porównaniach, przy założeniu identycznej formuły algorytmu takiego miernika syntetycznego.

Warto zasygnalizować wyniki badania godności życia przeprowadzonego przez autorkę w 2012 roku [15]. Badanie miało charakter eksploracyjny, wyniki należy zatem traktować jako przybliżone. Ze względu na brak rozpoznań empirycznych godności życia w czasach kryzysu można to badanie uznać za charakteryzujące sytuację dość nieoczekiwaną. Grupę badawczą stanowili zamożni emeryci mieszkający w Warszawie (emerytura powyżej 3500 zł miesięcznie, posiadający zgromadzone wcześniej zabezpieczenie materialne, dzięki pracy na kierowniczych stanowiskach, często we własnej firmie i nadal pracujący). W związku z dość powszechnie występującą opinią, że wysoki status materialny zabezpiecza godne życie na starość, spodziewano się, iż przeważać będą opinie o łatwym i szczęśliwym życiu. Podkreślając, iż zgodnie z przyjętą przez autorkę definicją godności życia, jej wysokie oceny wynikać będą z nieodczuwania deprivacji psychicznej, zaskoczeniem były często występujące negatywne opinie o obecnym stylu życia, mimo relatywnie wysokich dochodów, często występującej kontynuacji dotychczasowej pracy i aktywnego życia rodzinnego. Przejście na emeryturę oceniali badani seniorzy w ujęciu psychiczno-behawioralnym jako przyczynę pogorszenia jakości swojego życia, a także ze względu na stosunek osób z dotychczasowego kręgu znajomych, gdyż sam fakt przejścia na emeryturę spowodował gorsze stany psychiczne. Towarzyszyły temu odpowiedzi wskazujące na dyskomfort wynikający z odjęcia od tętniącego życiem świata, marazm. Zatem ich jakość życia odznacza się jednak pewnymi „cieniami” i jest „krucha”. Łatwo przechodzi w stany bardziej charakteryzujące godność życia (poczucie krzywdy, dyskomfort psychiczny) na skutek zmiany statusu społecznego. Sytuacja przejścia na emeryturę, mimo stosunkowo wysokich dochodów na osobę, wywołuje stany rozczarowania, poczucie krzywdy,

przy czym odpowiedź taka była kojarzona z krytyczną oceną sytuacji politycznej oraz zmianami w prawie emerytalnym.

Powyższy przegląd badań autorki, dotyczących różnych aspektów metodologii badań społecznych skutków zmian gospodarczych w sytuacji dość silnych perturbacji gospodarczych, ma charakter skrótu i może jedynie zasygnalizować, iż dalsze prace w kierunku reorientacji tych badań w stronę bardziej złobytu niż dobrobytu są bardzo wskazane.

Podsumowanie

Badania zaspokojenia potrzeb ludności są trudne w realizacji i nie wypracowano dotychczas jednej, standardowej metody badań. Jeżeli wymienioną tetradę pojęć: warunki życia – poziom – jakość – godność życia określa się niekiedy mianem dobrobytu, to za słuszny należy uważać pogląd, iż powinno pojawić się w metodologii tych badań określenie złobyt. Dla znacznej części społeczeństwa polskiego nastąpiły korzystne zmiany, wyrażające się wzrostem zaspokojenia potrzeb w ślad za rozwojem tzw. społeczeństwa konsumpcyjnego, a inna część społeczeństwa doświadczyła jednak frustracji i biedy, pogłębiającej się od 2009 roku na skutek spowolnienia gospodarczego.

Zbiór pojęć związany z jakością życia musi obejmować takie zbiory informacji, aby ich efektywność funkcjonalna odpowiadała również specyfice ciemnych stron przemian gospodarczo-społecznych współczesnego świata, do których zalicza się ubóstwo, depryzację potrzeb, niedobory konsumpcji, brak spójności społecznej. W. Glatzer zaprezentował 38 nazw, które charakteryzują złobyt (ang. *worries*) [4]. Konstrukcja pojęciowa złobyt (ang. *ill-being*) doprowadzi być może w przyszłości do rozdzielenia badań jakości życia na dwa nurty „dobrostanu” oraz „złostanu”, bowiem istnieje obecnie wiele komponentów złobytu w definicjach i celach badań naukowych z tego zakresu.

W badaniach zaspokojenia potrzeb ważnym nurtem rozważań stała się konsumpcja. Ważne jest w kontekście „złobytu”, iż można wyróżnić konsumpcję pozytywną (pożyteczną) oraz negatywną (szkodliwą) przy koniecznym podkreśleniu, że kryterium podziału jest często przyjmowane arbitralnie.

Literatura

1. Antczak R., 2012. Nowe ujęcie wskaźnika rozwoju HDI. SGH Warszawa, Studia i Prace KZiF 117.
2. Bywalec Cz., Rudnicki L., 1999. Podstawy ekonomiki konsumpcji. Wyd. AE Kraków.
3. Czapiński J., 2011. Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa. Nauka 1. Polska Akademia Nauk.
4. Glatzer W., 2012. Worries. The dark side of quality of life. Referat na konferencję: Quality of Life and Sustainable Development, organizowaną przez Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.
5. Górnik-Durose M., 2009. Życie godnie i/czy dostatnio. Dobrobyt materialny a godność i podmiotowość człowieka. Czasopismo Psychologiczne 15.

6. Górnik-Durose M., Janiec K., 2010. Merkantylizm psychiczny, struktura celów życiowych a poczucie dobrostanu psychologicznego. [W:] Konsumpcja w życiu – życie w konsumpcji. Psychologiczne ścieżki współzależności, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sopot.
7. Francuz P., Mackiewicz P., 2005. Liczby nie wiedzą skąd pochodzą. Wyd. KUL Lublin.
8. Johnson J., 2000. A Heuristic Method for Estimating the Relative Weight of Predictor Variables in Multiple Regression. *Multivariate Behavioral Research* 35(1).
9. Kot S.M., Słaby T., 2012. Jakość życia wschodzącej klasy wyższej w Polsce: czy skale pomiaru ma znaczenie w modelowaniu? Referat na konferencję Quality of life and sustainable development, Wrocław.
10. Ostasiewicz W., 2002. Metodologia pomiaru jakości życia. Wyd. AE Wrocław.
11. Panek T., 2012. Poziom i jakość życia. [W:] Statystyka społeczna, Wyd. III, Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.
12. Słaby T., 2009. Postawy polskich konsumentów w kryzysie. [W:] Reakcje polskich konsumentów na skutki kryzysu gospodarczego, pod red. T. Słaby, Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.
13. Słaby T., 2011. Współbieżność kryzysu i dobrostanu Polaków w czasie kryzysu. [W:] Jak żyć w kryzysie. Zachowania polskich konsumentów, pod red. M. Bombol, Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.
14. Słaby T., 2012. Posiadanie rzeczy materialnych a jakość życia w wybranych grupach społecznych. Cz. I i II. Badanie statutowe 04/S/0012/11. Kolegium Zarządzania i Finansów SGH Warszawa.
15. Słaby T., 2012. Syntetyczne ujęcie niedoborów konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. [W:] Gospodarstwa domowe w XXI wieku. Konsumpcja. Jakość Życia, pod red. M. Janoś-Kresło, Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.
16. Słaby T., 2012. The quality of life of the emerging upper class in Poland. Oficyna Wydawnicza SGH Warszawa.

Standard of living and quality of life – current methodological problems

Summary: This paper presented methodological problems regarding measurement of the standard living and quality of life in Poland during the crisis time. The lack of standard measurement methods, particularly the definition of the quality of life, makes it virtually impossible to compare the results of different research conducted in 2009-2012. The author presented her opinion about this subject and results of her own research. She also proposed a requirement to divide needs fulfillment research into two separate more homogeneous streams, especially useful in the times of the economical crisis.

Key words: standard of living, quality of life, measurement methods

JAKOŚĆ ŻYCIA – ODCZUWAĆ CZY MIERZYĆ?

Barbara Kryk

Streszczenie: Wiadomo, że jakość życia jest kategorią bardzo złożoną, o trudnym do określenia zakresie. Dylematy wokół pytania – czy ją odczuwać, czy mierzyć – trwają od dawna. Właściwie można powiedzieć, że od momentu, gdy człowiek stał się osobą rozumną, zaczął dążyć do polepszenia swojej jakości życia i dostrzegać różnice z nią związane. Z tego względu celem opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie tytułowe, poprzez zaprezentowanie istoty konsumpcji zrównoważonej oraz syntetycznych wskaźników do jej pomiaru.

Słowa kluczowe: zrównoważona jakość życia, wskaźniki do pomiaru zrównoważonej jakości życia

Wstęp

Znakiem naszych czasów jest życie w ciągłym biegu i pogoń za uciekającym czasem, rozumem, materialnym dostatkami czy okazjami, które mają nas przybliżyć do pożądanego jakości życia. W tym pościgu przestajemy zauważać pewne rzeczy, niektóre zaczynamy lekceważyć, zaś niektóre przeceniać do tego stopnia, że zaczynają nam przesłaniać to, co ważne i wartościowe. Nie zauważamy nawet tego, że ten wyścig nie zawsze przynosi pożądane efekty i sam w sobie tę jakość życia może pogarszać. Ponadto towarzyszący pościgowi konsumpcyjny styl życia, stawiający na piedestale materialny dostatek, który miał zapewnić satysfakcję, ma ukrytą cenę. „Poza tym, co płacimy, nie widzimy innych kosztów rzeczy, które kupujemy i których codziennie używamy – ich niekorzystnego wpływu na planetę, na zdrowie konsumentów i robotników, których praca zaspokaja nasze niezbędne potrzeby i zapewnia nam wygody. Idziemy przez życie w zalewie rzeczy, kupujemy, używamy, wyrzucamy, marnujemy albo oszczędzamy. Każda z nich ma swoją historię i przyszłość, początek i koniec, które są w znacznym stopniu ukryte przed naszym wzrokiem, sieć wpływów rozciągającą się od chwili, w której zostały używane lub obmyślane jej elementy składowe, poprzez jej wyprodukowanie i przetransportowanie, (...) po dzień, kiedy się jej pozbywamy. A jednak to właśnie te niewidoczne wpływy całej tej masy przedmiotów (lub usług) mogą być ich najważniejszymi aspektami”⁵¹. I są, gdyż oddziałują na jakość życia zarówno pozytywnie, jak i negatywnie. Ta dwoistość oddziaływania przez długi czas nie była dostrzegana. Właściwie do pewnego momentu zauważano tylko te efekty pozytywne, przyjmując, że im będziemy mieć wszystkiego więcej, tym lepiej. Zapomniano o tym, że jakość życia trzeba też odczuwać, a nie tylko „liczyć”, czyli rozeszły się sfery jakości życia „mieć” i „być”. Zapomniano również o podstawowych wartościach i zasadach, np. solidarności, sprawiedliwości, wolności, równości, poszanowania, racjonalności itd. Skupiono się na mierzeniu tego, co się da zmierzyć, czyli elementach ekonomicznych dobrobytu. Stąd ciągłe doskonalenie najpowszechniejszej w tym względzie miary – PKB, którego przeciwnicy wręcz mó-

---

⁵¹ D. Goleman, *Inteligencja ekologiczna*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009, s. 9-10.

wią, że mierzy to, co nieważne, a pomija to, co istotne. Dopiero różne kryzysy i zawirowania, które zagroziły dalszemu istnieniu Ziemi, wstrząsnęły ludźmi, zmuszając ich do poszukiwania różnych rozwiązań. Jednym z takich rozwiązań jest koncepcja zrównoważonego rozwoju. W tej koncepcji jakości życia przypisano zarówno rolę celu, jak i efektu. Dzięki temu nastąpił dalszy rozwój dyskusji o jakości życia, jej sferach (wymiarach) i o tym, czy ma być odczuwana czy mierzona i jak ją mierzyć. Stąd praca wpisuje się w tę dyskusję, a próba odpowiedzi na postawione w tytule pytanie jest jego celem. Realizacji tego celu pośrednio posłużyło przedstawienie wybranych syntetycznych wskaźników do pomiaru różnych wymiarów zrównoważonej jakości życia.

Zrównoważona jakość życia kompilator „mieć” i „być”

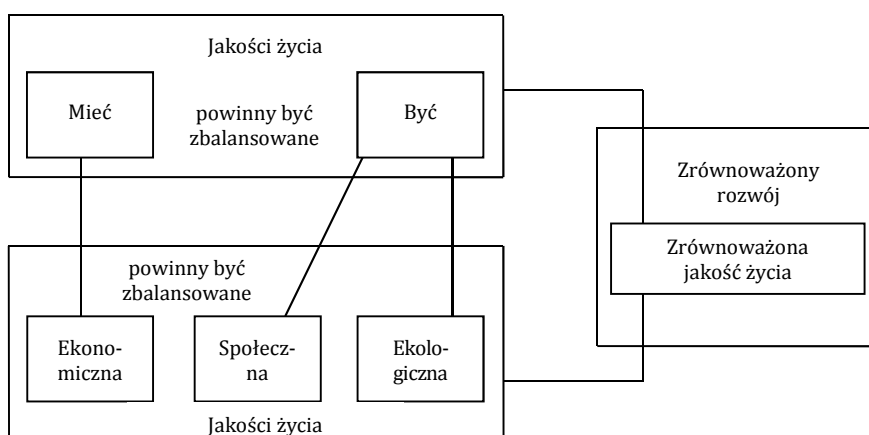
Jak już wspomniano, celem nadrzędnym zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie odpowiedniej jakości życia. Jakość ta powinna być „zrównoważona”, aby mogła korespondować ze zrównoważonym rozwojem. Oznacza to, że powinna umiejętnie łączyć jakość typu „mieć” (sferę materialną) z jakością typu „być” (sferą psychiczną, emocjonalno-mentalną).

W dotychczasowych, „tradycyjnych” badaniach jakości życia najczęściej wyróżniano 2 podejścia. Jedno uwzględnia jakość typu „mieć” i „być”, drugie – obok „mieć” i „być” – uwzględnia jakość typu „kochać”⁵². Jeżeli istniała przewaga jakości „mieć”, to mówi się o dobrobycie (*welfare*) mierzonym za pomocą wskaźników ekonomicznych, faktycznie tylko jednego – pieniądza, dlatego też można go było badać na każdym poziomie i w każdej szerokości geograficznej. Przez lata skupiano się właśnie na takim pomiarze jakości życia, co okazało się niewystarczające, gdy dostrzeżono, że wzrost dobrobytu materialnego i przekroczenie punktu względnego zaspokojenia potrzeb wcale nie musi powodować wzrostu pomyślności (*well-being*). Jeżeli w badaniach jest przewaga jakości „być”, to mówi się o dobrostanie (pomyślności⁵³). Ta sfera jakości jest bardzo ważna ze względu na zrównoważony rozwój, gdyż jak już wspomniano dotyczy również kontaktów z naturą i zachowania środowiska przyrodniczego w odpowiednim stanie teraz i w przyszłości, czyli obejmuje elementy ekologiczne jakości życia. Dlatego istotne jest propagowanie stylu i modeli życia nastawionych na „być”. Biorąc to pod uwagę w najszerszym i najbardziej ogólnym znaczeniu, można powiedzieć, że zrównoważona jakość życia kompiluje „mieć” (posiadanie i obiektywne mierzenie tego co policzalne) i „być” (odczuwanie i doskonalenie pomiaru tego co niepoliczalne). To z kolei wymaga odpowiedniego zbalansowania ekonomicznej, społecznej i ekologicznej sfery jakości życia (rys. 1). Jeżeli te elementy pozostają w równowadze, to można osiągnąć stan harmonii zbliżony do ideału (równowagi) zarówno w zakresie jakości życia, jak i rozwoju. Nawiązując do tytułowego pytania – będąc ludźmi, powinniśmy jakość życia odczuwać we wszystkich trzech wymiarach i dążyć do ich zrównoważenia. Jednocześnie (biorąc pod uwagę ludzką naturę „Tomasza niedowiarka”, który jak nie zobaczy, to nie uwierzy) w celu sprawdzenia, jak to balansowanie nam wychodzi i określenia, co należy robić w celu osiągnięcia równowagi, powinniśmy doskonalić

⁵² B. Kryk, *Jakość życia w kontekście zrównoważonego rozwoju*, Handel wewnętrzny lipiec – sierpień, t. I, 2012.

⁵³ Pomyślność jest pojęciem psychologicznym i socjologicznym i jako takie wymaga badania przeżyć, odczuć, osądów poszczególnych jednostek, przez co jest trudniejsze do zmierzenia.

narzędzia pomiaru jakości życia, zwłaszcza w odniesieniu do sfery społecznej i ekologicznej. Z tego względu w dalszej części pracy przedstawiono wybrane syntetyczne wskaźniki pomiaru jakości życia ekologicznej i społecznej, tak aby pokazać próby łączenia „mieć” i „być” w praktyce.

Rys. 1. Sfery jakości życia a zrównoważona jakość życia
Źródło: opracowanie własne.

Pomiar zrównoważonej jakości życia

Do pomiaru sfer zrównoważonej jakości życia stosowane są różne mierniki, które są wciąż rozwijane i doskonalone. W zakresie ekonomicznych aspektów jakości życia stosuje się PKB i wszelkiego jego odmiany związane np. z jego „zazielenianiem” i uspołecznianiem czy też Legatum Prosperity Index (LPI). Niestety nie będą omawiane one w pracy ze względu na skoncentrowanie się na wskaźnikach odzwierciedlających próby pomiaru tego, co trudno mierzalne w sferze ekologicznej i społecznej oraz tych najlepiej obrazujących próbę kompilowania „mieć” i „być”. Społeczną jakość życia można mierzyć za pomocą m.in. HDI, wskaźnika jakości życia (*Quality of Life Index*) czy też wskaźnika ubóstwa społecznego (*Human Poverty Index* – HPI)⁵⁴. Ekologiczną (środowiskową) jakość życia można mierzyć za pomocą śladu ekologicznego, śladu węglowego, śladu wodnego. Natomiast do wskaźników pozwalających kompleksowo zmierzyć zrównoważoną jakość życia można zaliczyć SSI czy światowy indeks szczęścia (HPI – *Happy Planet Index*). Przedstawienie wskaźników rozpoczęto od zaprezentowania tych dotyczących środowiskowej jakości życia, gdyż coraz częściej są one uwzględniane przy obliczaniu wskaźników służących do pomiaru dwóch pozostałych jakości życia.

Wskaźnikiem służącym do określenia nadmiernego zużycia zasobów Ziemi jest tzw. „**ślad ekologiczny**” (*ecological footprint*). Ślad ekologiczny to umowna nazwa obszaru potrzebnego Ziemi, aby móc odpowiadać na nasze indywidualne potrzeby życiowe w zależności od tego, w jaki sposób żyjemy i konsumujemy. Inaczej mówiąc, porównywana jest konsumpcja zasobów naturalnych przez ludzi ze

⁵⁴ Te 2 ostatnie wskaźniki nie zostały omówione ze względu na objętość pracy.

zdolnością Ziemi do ich regeneracji, czyli z biologiczną „pojemnością” środowiska (*biocapacity*)⁵⁵. Dzięki temu można oszacować szybkość, z jaką ekosystem podlega degradacji. Zgodnie z metodologią przedstawioną w *Ekological Footprint Atlas 2010*⁵⁶, ślad ekologiczny oblicza się według następującego wzoru:

$$EF = \frac{P}{Y_n} \cdot YF \cdot EQF$$

gdzie:

- EF – ślad ekologiczny,
- P – roczna produkcja lub emisja odpadów,
- Y_n – średnia krajowa produkcja dobra lub emisja odpadów,
- YF – iloraz Y oraz światowej średniej produkcji/emisji,
- EQF – ekwiwalent terenu wykorzystanego do produkcji/emisji przedstawiony w światowej przeciętnej biologicznie produktywnej jednostce powierzchni (ha).

Ślad ekologiczny jest mierzony powierzchnią lądu i mórz, potrzebną do zrekomensowania zasobów zużytych na konsumpcję i absorbcję wytwarzanych przez nie zanieczyszczeń i odpadów. Z tego powodu w procesie liczenia uwzględnia się następujące rodzaje obszarów ze względu na ich zagospodarowanie⁵⁷:

- ziemię uprawną, potrzebną do uzyskania plonów niezbędnych do wyprodukowania pokarmów roślinnych zjadanych przez osobę,
- pastwiska, niezbędne do wyhodowania zwierząt w celu wyprodukowania żywności,
- lasy, niezbędne do produkcji drewna i papieru,
- morskie łowiska, niezbędne do pozyskania żywych zasobów mórz i oceanów,
- obszary zieleni, niezbędne do asymilacji dwutlenku węgla powstałego w wyniku zużytej energii,
- obszary zajęte pod budownictwo i drogi.

Ślad ekologiczny jest obliczany z reguły dla jednego roku, dla określonej populacji (w różnych ujęciach) oraz pojedynczej osoby. Wskaźnik ten jest wyrażony w globalnych hektarach w przeliczeniu na osobę (gha/*per capita*). Za pomocą tego wskaźnika określa się konsumpcję regionów, państw⁵⁸, miast. Konsumpcję tę można porównać z możliwościami biologicznymi danego regionu, co pozwala stwierdzić, czy istnieje tam nadwyżka czy deficyt w zasobach naturalnych. Upraszczając, można odpowiedzieć na pytanie – czy do zaspokojenia naszych potrzeb, a zatem i pożądanej jakości życia, wystarcza jedna planeta Ziemia?

W tabeli 1 przedstawiono wielkość śladu ekologicznego państw pogrupowanych zgodnie z ich poziomem rozwoju. Można zauważyć, że w skali świata w 2008 roku „zżyliśmy około 1,8 naszej planety”. Oczywiście największy udział w eksploatacji środowiska naturalnego mają kraje wysoko rozwinięte, które wykorzystują zasoby pozosta-

⁵⁵ Zob. B. Kryk, *Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne style życia*, [W:] Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą, red. A. Burlita, Bydgoszcz 2011, nr 51.

⁵⁶ *Ecological Footprint Atlas*, GFN, 2010, http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas (dostęp on line 17.02.2013 r.).

⁵⁷ *Living Planet Report 2012*, WWF, plik pdf, (dostęp on line 28.01.2013 r.).

⁵⁸ W tym przypadku dodatkowo przy obliczaniu wielkości śladu ekologicznego uwzględnia się zarówno import, jak i eksport, ponieważ społeczeństwa żyjące w różnych krajach zużywają surowce i produkty pochodzące z innych państw.

łych państw. Właściwie mamy tu do czynienia z tzw. zjawiskiem „jeżdżenia na gapę”, ale w tym przypadku „jazda” odbywa się kosztem degradacji i zanieczyszczenia środowiska państw rozwijających się i słabo rozwiniętych oraz przyszłych pokoleń na Ziemi.

Tabela 1. Wielkość śladu ekologicznego z uwzględnieniem poziomu rozwoju w 2008 roku (gha/*per capita*)

2008	Ludność (w mln)	Ślad ekologiczny	Pojemność biologiczna środowiska	Ekologiczna rezerwa lub deficyt
Świat	6 789,6	2,70	1,78	-0,92
Kraje wysoko rozwinięte	1 037,0	5,60	3,05	-2,55
Kraje rozwijające się	4 394,1	1,92	1,72	-0,20
Kraje słabo rozwinięte	1 297,5	1,14	1,14	0,00

Źródło: zob. *Living Planet Report 2012*, WWF, *op. cit.*

Analizując wielkość śladu ekologicznego w regionach świata, można zauważyć, że ekologiczna rezerwa zasobów istnieje tylko w trzech regionach na siedem badanych. Na dodatek rezerwa ta jest mniejsza niż w poprzednich latach. Można też zauważyć, jak zmienia się „tradycyjne” umiejscowienie państw wysoko rozwiniętych (tab. 2). Takie kraje są nie tylko w Europie i Ameryce Północnej, ale również na Środkowym Wschodzie, w Centralnej Azji i Azji Pacyficznej. W tych dwóch ostatnich regionach może nie tyle są to państwa w pełni wysoko rozwinięte, ale bardzo szybko się rozwijające (tzw. tygrysy azjatyckie), które nadrabiają opóźnienia cywilizacyjne. W tych krajach rośnie poziom i jakość życia związana z dobrobytem ekonomicznym, ale paradoksalnie pogarsza się jakość środowiska przyrodniczego. Potwierdzeniem tego jest zmniejszająca się – z roku na rok – rezerwa ekologiczna w tych krajach. Czy w takiej sytuacji, dotychczasowe kraje wysoko rozwinięte mogą innym zabronić się rozwijać, aby utrzymać wysoki poziom konsumpcji i jakości życia u siebie? Raczej nie mogą tego żądać. Nie byłoby to ani sprawiedliwe, ani humanitarne, a z pewnością niezgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju, którego jednym z celów nadrzędnych jest zapewnienie określonego poziomu i jakości życia ludziom.

Fakt, że w większości państw konsumpcja zasobów biologicznych przekroczyła możliwości odtworzeniowe środowiska przyrodniczego, oznacza nie tylko życie kosztem przyszłych pokoleń, ale również ograniczanie możliwości osiągnięcia społecznie pożądanej jakości życia. Z tego względu zaczęto mówić o tzw. zrównoważonym śladzie ekologicznym, którego pożądany poziom określono na 2,1 gha/*per capita*⁵⁹. Wartość zrównoważonego śladu ekologicznego w relacji do obecnej wartości wskaźnika śladu ekologicznego (2,70) i wskaźnika możliwości biologicznych (1,78) sugeruje, że należy podjąć działania zarówno racjonalizujące produkcję i konsumpcję, jak i regenerujące stan środowiska w celu wzmocnienia jego możliwości biologicznych oraz zapewnienia zrównoważonej jakości życia i zrównoważonego rozwoju świata.

Tabela 2. Ślad ekologiczny w regionach w 2008 roku (w gha/*per capita*)

⁵⁹ Przyjmuje się, że w zrównoważonym śladzie ekologicznym wszyscy mają równe prawo dostępu do zasobów naszej planety i – co ważne – nie zużywamy więcej niż Ziemia jest w stanie rocznie odnowić.

2008	Ludność (mln)	Ślad ekologiczny*	Pojemność biologiczna środowiska	Ekologiczna rezerwa lub deficyt
Afryka	975,5	1,45	1,52	+0,07
Środkowy Wschód/ Centralna Azja	383,7	2,47	0,92	-1,55
Azja Pacyficzna	3729,6	1,63	0,86	-0,77
Ameryka Łacińska	576,8	2,70	5,60	+2,90
Ameryka Pn.	338,4	7,12	4,95	-2,17
Unia Europejska	497,1	4,72	2,24	-2,48
Pozostałe kraje Europy	239,3	4,05	4,88	+0,83

* ślad ekologiczny przeciętnego Afrykanina wynosił 1,4 gha

Źródło: zob. *Living Planet Report 2012*, WWF, *op. cit.*

Wskaźnikiem podobnym do śladu ekologicznego jest ślad węglowy (*carbon footprint*), będący całkowitą sumą emisji gazów cieplarnianych wywołanych bezpośrednio lub pośrednio przez daną osobę, organizację, wydarzenie lub produkt. Oznacza to, że każdy z nas ma swój udział w emisji CO₂ – gazu, który powoduje zmiany klimatu. Dzięki temu wskaźnikowi można wyliczyć, jaki jest wpływ na środowisko związany ze spalaniem paliw kopalnych we wszystkich sferach życia, produkcji i konsumpcji. Ślad węglowy obejmuje emisje dwutlenku węgla, metanu, podtlenku azotu innych gazów szklarniowych, wyrażone w ekwiwalencie CO₂. To właśnie tona ekwiwalentnego dwutlenku węgla (t CO₂e) jest miarą śladu węglowego. Różne gazy cieplarniane w niejednakowym stopniu przyczyniają się do globalnego ocieplenia, zaś ekwiwalent CO₂ pozwala porównywać emisje różnych gazów na wspólnej skali (np. tona metanu odpowiada 25 tonom CO₂e)⁶⁰.

Ślad węglowy organizacji obejmuje emisje spowodowane przez wszystkie jej działania, wliczając w to zużycie energii wykorzystywanych budynków i środków transportu. Ślad węglowy produktu obejmuje natomiast emisje spowodowane wydobyciem surowców, z których został wytworzony, produkcją, użytkowaniem oraz składowaniem bądź recyklingiem po zużyciu. Z kolei przy obliczaniu śladu węglowego poszczególnych państw należy uwzględnić nie tylko emisje na ich własnym terytorium, ale również emisje towarzyszące produkcji dóbr importowanych⁶¹. Podobnie trzeba uczynić przy obliczaniu śladu węglowego dla poszczególnych regionów w ramach danego kraju⁶².

⁶⁰ Zob. Carbon Footprint. UK Carbon Trust, (dostęp on line 19.02.2013 r.) oraz *Living Planet Report 2012*, WWF, *op. cit.*

⁶¹ Według raportu Carnegie Institution for Science z początku 2010 r. (dla danych z 2004 r.) państwa europejskie „eksportują” około 1/3 swoich emisji. W przypadku Szwajcarii emisje, za które odpowiada gospodarka szwajcarska za granicą, są większe niż emisje krajowe. Zob. *EU exporting 'one-third' of CO₂ emissions to poorer countries*, *The Ecologist*, 9.03.2010, (dostęp on line 14.02.2013).

⁶² W Polsce, w Instytucie na Rzecz Ekorozwoju, trwają pilotażowe obliczenia śladu węglowego dla 5 powiatów. Obliczenia pokażą powiatom, ile emitują CO₂ i wskażą, w których sektorach należy wprowadzić innowacyjne rozwiązania, przekładające się na zmniejszenie emisji tego gazu i poprawę powietrza w powiecie. Zob. *Dobry klimat dla powiatów*, www.chronmyklimat.pl (dostęp on line 19.02.2013 r.).

Ślad węglowy, podobnie jak ślad ekologiczny, jest wskaźnikiem, którego rosnąca wartość odzwierciedla rosnącą produkcję i konsumpcję różnych dóbr i usług, co jest korzystne dla ludzi ekonomicznie i społecznie. Niestety trend ten oznacza również większe zanieczyszczenie środowiska, a zatem pogarszającą się jakość życia ze względów ekologicznych. Wskazuje to zatem na konieczność poszukiwania sposobów zbalansowania ekonomicznych, ekologicznych i społecznych aspektów jakości życia.

Wskaźnik **ślad wodny** (*water footprint*) pomaga poznać skalę bezpośredniego zużycia wody (np. w domach podczas codziennych czynności), jak i pośredniego, czyli wody zużywanej podczas produkcji dóbr i usług przez nas konsumowanych. Ślad ten oblicza się uwzględniając zużycie czystej wody gruntowej oraz deszczowej, jak też ilość wyprodukowanych przy okazji ścieków⁶³.

Zużycie wody jest różne w poszczególnych krajach. Jeżeli wiemy, ile wody się zużywa, to uzyskujemy punkt odniesienia do oceny czy zużywamy jej dużo, czy mało. W większości krajów europejskich ślad wodny konsumentów jest większy od średniej globalnej. To nic dziwnego, uwzględniając wysoki poziom życia. Należy jednak pamiętać, że 40% śladu wodnego Europy odciska się poza jej granicami. Dlatego wszyscy jesteśmy pośrednio związani z wykorzystaniem zasobów wody w innych częściach świata. Stąd też niedostatek i zanieczyszczenie wody na świecie – to również wspólna sprawa. Szacuje się, że problem niedoboru wody dotyczy około 2,7 mld mieszkańców Ziemi, natomiast 1/8 ludzi cierpi z powodu pragnienia i chorób wywołanych spożywaniem zanieczyszczonej wody⁶⁴. Z tego powodu konieczne jest racjonalizowanie zużycia wody. Jest to tym ważniejsze, że ciągły wzrost zużycia wody może prowadzić do innych negatywnych efektów w środowisku, takich jak zwiększenie emisji CO₂ i zanieczyszczenia dostępnych zasobów. W takiej sytuacji chyba pora ograniczyć zużycie wody w krajach wysoko rozwiniętych, o wysokim poziomie konsumpcjonizmu i przestać traktować wysoki ślad wodny jako wyznacznik postępu. Dalsze takie postępowanie obniży bowiem jakość życia na całej Ziemi.

Do pomiaru społecznej sfery zrównoważonej jakości życia można wykorzystać wskaźnik HDI (*Human Development Index* – wskaźnik rozwoju człowieka lub inaczej rozwoju społecznego)⁶⁵, uwzględniający m.in wskaźniki nierówności społecznej i nierówności płci, które są wyznacznikiem zrównoważonej jakości życia i zrównoważonego rozwoju⁶⁶.

Wskaźnik HDI, najdłużej i najczęściej stosowany wśród omawianych⁶⁷. System HDI obejmuje ponad 400 wskaźników uporządkowanych w kilkudziesięciu grupach tematycznych odnoszonych do: państw bardzo wysoko rozwiniętych,

---

⁶³ Inaczej ślad wykorzystania zasobów wodnych, opracowany przez Water Footprint Network. Zob. www.waterbobbie.pl (dostęp on line 19.02.2013 r.).

⁶⁴ A. Ślęzak, *Pożyczanie wody to nasza codzienność*, Świat 25.02.2012, www.naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news (dostęp on line 19.02.2013 r.).

⁶⁵ Wskaźnik ten przez wiele lat funkcjonował w literaturze polskiej jako wskaźnik jakości życia.

⁶⁶ B. Kryk, *Jakość...*, *op. cit.*

⁶⁷ Do obliczania wskaźnika HDI wykorzystuje się 4 podstawowe czynniki: przeciętne dalsze trwanie życia (oczekiwana długość życia), przeciętną liczbę lat nauki w szkole w przypadku osób dorosłych w wieku 25 lat i więcej, oczekiwaną liczbę lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia, dochód narodowy *per capita* w USD, liczony według PPP (parytetu nabywczego waluty).

wysoko rozwiniętych, średnio rozwiniętych, nisko rozwiniętych, regionów świata, przeciętnych wielkości wskaźników w skali światowej⁶⁸.

Wskaźnik HDI jest wykorzystywany do tworzenia rankingów państw zarówno według wspomnianych grup jakości życia, jak również do szeregowania państw według wartości wskaźnika od największego do najmniejszego. W tabeli 3 przedstawiono listę 12 państw, spośród 187 badanych, o najwyższym poziomie rozwoju społecznego w 2011 roku. Według ogólnej wartości wskaźnika HDI ta top-lista jest od kilku lat prawie identyczna, zaszły w niej tylko niewielkie przeszerogowania. Ranking jest trochę podobny do rankingu sporządzonego na podstawie wartości PKB *per capita*, która jest również jednym z elementów HDI. Główna różnica między tymi dwoma rankingami polega na odmiennej kolejności w rankingu państw przynależących do danej grupy. Kraje, które realizują ambitne i rozbudowane programy socjalne, na ogół mogą liczyć na wyższą pozycję w rankingu HDI. Ten aspekt wartościujący w konstrukcji tego wskaźnika można uznać za związany z koncepcją zrównoważonego rozwoju, gdyż preferuje w danym państwie powszechność dostępu obywateli do wybranych dóbr i usług. Warto też dodać, że metodologia wskaźnika HDI jest konsekwentnie oparta na słabej zasadzie trwałości kapitału⁶⁹.

Tabela 3. Ranking krajów o najwyższych wartościach wskaźnika HDI w 2011 roku

Bardzo wysoki rozwój społeczny	Wskaźnik HDI	Wskaźnik nierówności - wartość	Pozycja	Wskaźnik nierówności płci - wartość	Pozycja
1. Norwegia	0,943	0,890	1	0,075	6
2. Australia	0,929	0,856	2	0,136	18
3. Holandia	0,910	0,846	4	0,052	2
4. USA	0,910	0,771	23	0,299	47
5. Nowa Zelandia	0,908	-	-	0,195	32
6. Kanada	0,908	0,829	12	0,140	20
7. Irlandia	0,908	0,843	6	0,203	33
8. Lichtenstein	0,905	-	-	-	-
9. Niemcy	0,905	0,842	7	0,085	7
10. Szwecja	0,904	0,851	3	0,049	1
11. Szwajcaria	0,903	0,840	9	0,067	4
12. Japonia	0,901	-	-	0,123	14
...					
39. Polska	0,813	0,734	29	0,164	25

Źródło: *Raport o rozwoju społecznym 2011. Zrównoważony rozwój i równość: Lepsza przyszłość dla wszystkich*, Opublikowano dla Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP), wersja pdf <http://hdr.undp.org/eu/humandev/learnome> (data pobrania 30.05.2012).

Adekwatność wskaźnika HDI do pomiaru jakości życia w kontekście zrównoważonego rozwoju podkreślają również obliczane w ramach niego wskaźniki nie-

⁶⁸ Wskaźnik HDI przyjmuje wartości od 0-1, gdzie: 0-0,629 – oznacza niski rozwój społeczny, 0,630-0,740 – średni rozwój społeczny, 0,631-0,741 – wysoki rozwój społeczny, 0,742-1,0 – bardzo wysoki rozwój społeczny.

⁶⁹ D. Kiełczewski, *Jakość życia i dobrobyt jako kategorie zrównoważonego rozwoju*, [W:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kiełczewski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 111.

równości (społecznych) i nierówności płci. Jak widać, wskaźnik nierówności społecznych przyjmuje największe wartości w krajach o najwyższym poziomie rozwoju społecznego (z niewielkim odchyleniami w kolejności). Oznacza to, że kraje uwzględniające równość w kierunkach polityki i programach, zapewniające określone swobody obywatelskie oraz uprawniające ludzi do wprowadzania zmian na arenie prawnej i politycznej są wysoko oceniane ze względu na jakość życia.

Podobnie jest w przypadku wskaźnika nierówności płci. Im większa równość płci, tym lepiej jest oceniana jakość życia. W rankingu według wskaźnika nierówności płci można zauważyć pewne odchylenia w porównaniu z rankingiem według ogólnej wartości HDI, co podkreśla konieczność większego poparcia dla reform promujących równość i prawo głosu, nawet w państwach o wysokim poziomie demokracji. Sugeruje to również, że odpowiednie środki finansowe powinny być skierowane na sprostanie krytycznym wyzwaniom związanym z eliminowaniem braku równowagi i nierówności, ale tak aby nie pogłębiać istniejących dysproporcji.

Podsumowując, stworzenie równych szans oraz zapewnienie możliwości wyboru wszystkim ludziom przyczynia się do równoważenia i polepszania jakości życia, co jest zgodne z ideą zrównoważonego rozwoju.

Do kompleksowego pomiaru zrównoważonej jakości życia służą m.in. wskaźnik zrównoważonego społeczeństwa (SSI – *Sustainable Society Index*) oraz światowy indeks szczęścia.

Wskaźnik zrównoważonego społeczeństwa (SSI) pokazuje poziom zrównoważenia poszczególnych państw objętych badaniem. W prosty sposób (m.in. za pomocą interaktywnych pajęczyn) przedstawia dystans dzielący od osiągnięcia zrównoważenia w zakresie każdego z 21 wskaźników, ujętych w 8 kategorii, które składają się na SSI. Wskaźnik SSI jest oparty na znanej definicji Komisji Bruntland, do której dodano trzeci punkt dotyczący właśnie jakości życia⁷⁰. Dzięki temu uzupełnieniu możliwe było odniesienie wskaźnika SSI do trzech wymiarów dobrobytu: ekonomicznego (*Economic Wellbeing – EcW*), ekologicznego (*Environmental Wellbeing – EW*) i społecznego (*Human Wellbeing – HW*).

W zakresie dobrobytu społecznego mierzone jest: zaspokojenie podstawowych potrzeb (pożywienie, woda do spożycia, bezpieczeństwo sanitarne), rozwój osobisty (zdrowe życie, możliwość kształcenia się, równość płci), zrównoważenie społeczeństwa (dobre zarządzanie, dystrybucja dochodów, przyrost naturalny). W ramach dobrobytu środowiskowego ocenia się: zdrowe środowisko (jakość powietrza – ludzie, jakość powietrza – środowisko, jakość wód powierzchniowych), klimat i energię (energia odnawialna, emisja gazów cieplarnianych, zużycie energii), zasoby naturalne (odnawialne zasoby wodne, zasoby leśne, bioróżnorodność). W zakresie dobrobytu gospodarczego bierze się natomiast pod uwagę: zapasy na przyszłość (konsumpcja, uprawy organiczne, rzeczywiste oszczędności) i gospodarkę (PKB, zatrudnienie, dług publiczny). Pomiar wskaźnika SSI i jego składowych odbywa się w skali od 1 do 10. Im wyższy wynik, tym lepsza sytuacja.

Listę państw (151) według wskaźnika SSI po raz pierwszy opublikowano w 2006 roku, aby zapewnić szeroko rozumianej opinii publicznej, politykom i władzom przejrzyste, proste narzędzie służące mierzeniu poziomowi zrównoważenia społeczeństwa.

---

⁷⁰ G. van de Kerk, A. Manuel, *A comprehensive index for a sustainable society: The SSI – the Sustainable Society Index. Ecological Economics*, tom 66(2-3). Sustainable Society Foundation 2008.

czeństwa i ułatwiające dostrzeżenie, które aspekty wymagają natychmiastowej uwagi. Lista taka jest przygotowywana co dwa lata (ostatnia pochodzi z 2012 roku). Publikowany wskaźnik SSI jest używany do monitorowania postępu państw do ich zrównoważenia, ustalania priorytetów w odniesieniu do tej polityki, w celach porównawczych, edukacyjnych oraz dla dalszych badań i rozwoju (rozwijają się również SSI na poziomie lokalnym). Lista w tabeli 4 pozwala dostrzec nie tylko, które państwa są najbardziej czy najmniej zrównoważone społecznie, ale również jakie zmiany nastąpiły w rankingu między rokiem 2006 a 2012. W pierwszej dziesiątce nastąpiły niewielkie zmiany. Większość z tych państw miało największe wskaźniki HDI i szczęścia narodu, co potwierdza wysoką jakość życia w nich w kontekście zrównoważonego rozwoju. Wśród tych krajów pojawiła się po raz pierwszy Sri Lanka, która dotąd zajmowała miejsca poza dziesiątką. Podobnie niewielkie zmiany w przeseregowaniu nastąpiły wśród ostatnich dziesięciu państw z listy. Pozycja kilku państw się obniżyła, dotyczyło to arabskiej Jordanii i Libii. Można to powiązać z zamieszkami, które tam miały miejsce podczas tzw. wiosny arabskiej. Konsekwencje tych zamieszek były różnorodne i mogły rzutować na poziom omawianego wskaźnika i jego składowych.

Tabela 4. Lista państw o najwyższych i najniższych wartościach SSI w latach 2006-2012

Państwo	2012	2010	2008	2006
Szwajcaria	1	1	1	1
Szwecja	2	2	3	3
Austria	3	3	2	2
Łotwa	4	7	4	4
Norwegia	5	4	5	5
Kostaryka	6	8	9	8
Słowenia	7	9	7	9
Finlandia	8	6	10	6
Słowacja	9	5	6	19
Sri Lanka	10	16	22	31
.				
Jordania	142	141	139	139
Mauretania	143	145	145	148
Kuwejt	144	144	142	137
Libia	145	142	137	136
Uzbekistan	146	146	144	147
Oman	147	147	147	146
Katar	148	148	146	141
Turkmenia	149	149	149	150
Irak	150	150	150	146
Jemen	151	151	151	151

Źródło: *Sustainable Society Index SSI - 2012*. Sustainable Society Foundation 2012, pdf, <http://www.ssfindex.com> (data pobrania 20.02.2013 r.).

W 2012 roku wskaźnik SSI dla świata osiągnął poziom 4,7, co w skali pomiaru nie jest żadną rewelacją (odnosząc to do akademickiego systemu oceny, to wynik zbliża się do słabej oceny dostatecznej). Największa wartość SSI dotyczyła dobrobytu społecznego, a najmniejsza – dobrobytu środowiskowego. Różnice między nimi wskazują, jak wiele jeszcze trzeba zmienić, aby nastąpiło większe zrównoważenie jakości życia.

W ciągu sześciu lat, od pierwszego opublikowania SSI, nastąpiły niewielkie zmiany w jego wysokości (tab. 5). Najwięcej wzrósł wskaźnik dobrobytu społecznego (o 0,3), zaś wskaźnik dobrobytu ekonomicznego wręcz zmalał (o 0,1), co mogło być związane z trwającym od 2008 roku światowym kryzysem ogólnogospodarczym.

Tabela 5. Wartość SSI dla świata w 2012 roku

Wyszczególnienie	Wynik (skala 1-10)	Zmiana 2006-2012
Dobrobyt społeczny – HW	6,2	0,3
Dobrobyt ekologiczny – EW	4,5	-0,1
Dobrobyt Ekonomiczny – EcW	3,8	0,1
Wskaźnik zrównoważonego społeczeństwa – SSI	4,7	0,1

Źródło: *Ibidem*.

Jeszcze większe różnice w wysokości wskaźników składowych są pomiędzy regionami świata (tab. 6). I tak, w zakresie dobrobytu społecznego była prawie dwukrotna różnica między wartością HW dla krajów o najniższym i najwyższym poziomie dochodu (rozwoju). Podobnie było w przypadku wartości EcW. Odwrotna sytuacja dotyczyła EW, który był ponad dwukrotnie większy dla państw o najniższym poziomie dochodu w stosunku do tych najbogatszych.

Tabela 6. Wartość SSI w regionach wg klasy dochodu

Poziom dochodu	Wartość SSI-2012				Zmiana 2006-2012			
	HW	EW	EcW	SSI	HW	EW	EcW	SSI
wysoki	8,1	3,2	4,7	4,9	0,23	0,09	-0,32	0,02
średnio wysoki	6,2	4,3	4,2	4,9	0,60	-0,17	0,30	0,23
średnio niski	5,1	5,4	3,0	4,5	0,17	-0,13	0,19	0,09
niski	4,1	7,1	2,5	4,4	0,42	-0,06	0,49	0,42

Źródło: *Ibidem*.

W okresie od 2006 do 2012 roku najbardziej wzrosła wartość HW, przy czym największy wzrost miał miejsce w krajach o średnio wysokim i niskim dochodzie, najmniejszy w tych o średnio niskim dochodzie. Wzrost HW jest bardzo korzystny ze względu na jakość życia. Korzystny był również wzrost wskaźnika EcW, tym bardziej, że największy miał miejsce w krajach o niskich dochodach, gdzie jest najbardziej pożądany. W państwach o wysokich dochodach w danym okresie nastąpił natomiast spadek tego wskaźnika i to o -0,32, co było konsekwencją kryzysu finansowego w krajach wysoko rozwiniętych. Niekorzystny zaś był spadek wskaźnika EW, prawie we wszystkich regionach, oprócz państw o wysokich dochodach, w których w wyniku pogorszenia koniunktury gospodarczej istniała mniejsza presja środowiskowa. Pogorszenie EW sugeruje, że wzrost EcW i HW odbył się kosztem środowiska. Rozbieżności między wskaźnikami a trendami ich zmian wskazują, jak trudno jest osiągnąć równowagę między poszczególnymi jakościami życia. Wciąż robimy „coś kosztem czegoś”, stąd

konieczne jest prowadzenie odpowiednich działań i polityki spójności, która ułatwiłaby zmniejszanie różnic pomiędzy regionami i zrównoważenie. Jednocześnie, znowu mamy w tym przypadku do czynienia z hipotetycznym dylematem, czy znając takie wskaźniki, można pozwolić krajom o niższych dochodach, słabiej rozwiniętym osiągać dobrobyt ekonomiczny i społeczny kosztem środowiska lub, czy można nadal pozwałać krajom bogatym, żyć na koszt tych biedniejszych? Czy mamy wybór? Jak osiągnąć tę równowagę, o którą nam chodzi?

Światowy Indeks Szczęścia (HPI) to wskaźnik ekonomiczny opracowany w 2006 r. przez New Economics Foundation (NEF) do mierzenia poziomu dobrobytu (w sensie dobrostanu/pomyślności) w poszczególnych krajach. W przeciwieństwie do innych popularnych wskaźników, takich jak PKB, HDI czy wskaźnika ubóstwa społecznego⁷¹, bierze pod uwagę również wpływ na środowisko (używając śladu ekologicznego) oraz zrównoważony rozwój (w tym właściwe zarządzanie), wychodząc z założenia, że celem aktywności ekonomicznej jest nie tylko bogacenie się, co zapewnienie zdrowia i szczęścia. Uwzględnianie trzech wymiarów dobrobytu pozwala go zaliczyć, podobnie jak wskaźnik SSI, do grupy wskaźników mierzących zrównoważoną jakość życia. Wskaźnik ten również, w odróżnieniu od innych, łączy elementy subiektywnej i obiektywnej oceny jakości życia. W obliczeniach wykorzystuje on bowiem odczuwany poziom dobrobytu (satisfakcję z życia), ustalony jako średnia arytmetyczna z indywidualnych odpowiedzi na pytanie o drabinę życia⁷², pochodzący ze Światowej Ankiety Instytutu Gallupa na temat szczęścia narodów, a także liczbę lat szczęśliwego życia. Dzięki temu wyniki obliczeń światowego indeksu szczęścia mają „bardziej ludzki” wymiar, a nie tylko statystyczny.

Światowy indeks szczęścia obliczany jest według wzoru⁷³:

$$\text{HPI} = \frac{\text{wskaźnik dobrobytu} \times \text{oczekiwana długość życia}}{\text{ślad ekologiczny}}$$

W 2012 roku wskaźnik HPI osiągał wartości od 22,6 do 64,0 (tab. 7). Rozbieżność pomiędzy wartością HPI dla kraju o najniższym wskaźniku (Botswana) a najwyższym była prawie trzykrotna. Wśród dziesiątki państw o najwyższym wskaźniku HPI nie było żadnego kraju europejskiego, z Ameryki Północnej czy azjatyckich tygrysów. Dopiero na 29. miejscu pojawiła się Norwegia jako pierwszy kraj europejski wysoko rozwinięty, Polska w tym rankingu zajęła dopiero 71. po-

⁷¹ Wskaźnika ubóstwa społecznego został opracowany przez ONZ.

⁷² Instytut Gallupa w drabinie życia uwzględnia: własną subiektywną ocenę życia, zdrowie psychiczne, zdrowie fizyczne, zachowania prozdrowotne, środowisko pracy, podstawowy dostęp. Dla Polski te szczeble to: własne odczucia, dochód gospodarstwa domowego, trwanie edukacji, dostęp do czystej wody, warunki pracy, zdrowie, bezpieczeństwo, inne.

⁷³ *The Happy Planet Index: 2012 Report*, NEF 2013, plik pdf (dostęp on line 20.02.2013 r.). Dokładne obliczenia wskaźnika są bardziej skomplikowane i obejmują dodanie kilku stałych i czynników, zgodnie z metodologią Eurostatu, które pozwalają odpowiednio skorygować otrzymane wyniki, tak aby przedstawiały rzeczywistość, a nie statystyczną jakość życia. Jest to konieczne, gdyż informacja wynikająca z podstawowego wzoru jest taka, że im on wyższy, tym lepiej dla danego kraju. (w skali od 0-100). W tym przypadku istnieje jednak pewien „haczyk”, jeżeli bowiem wartości składowe wskaźnika będą bardzo rozbieżne, to wartość ostateczna HPI będzie nieco wypaczona. Z tego powodu dekomponuje się HPI i sprawdza każdy element, aby skorygować nierówności.

zycję. W ostatniej dziesiątce połowę stanowiły państwa afrykańskie, a połowę państwa azjatyckie. Część z nich była również na ostatnich miejscach w rankingu według wskaźnika SSI. Można zatem zauważyć, że w rankingu HPI, w którym mniejszą wagę przykładają się do elementów ekonomicznych, a większą do satysfakcji, szczęścia w życiu i śladu ekologicznego, nastąpiło dosyć znaczne przszeregowanie państw w stosunku do rankingów według HDI czy SSI (tab. 8). Podkreśla to konieczność nasilenia odpowiednich działań spójnościowych, ale jednocześnie jednoczących społeczności wszystkich państw wokół wspólnych celów.

Tabela 7. Lista państw o najwyższych i najniższych wartościach HPI w 2012 roku

Kraj	Ranking wg HPI	Wartość HPI
Kostaryka	1	64,0
Wietnam	2	60,4
Kolumbia	3	59,8
Belize	4	59,3
Salwador	5	58,9
Jamajka	6	58,5
Panama	7	57,8
Nikaragua	8	57,1
Wenezuela	9	56,9
Gwatemala	10	56,9
...		
RPA	142	28,2
Kuwejt	143	27,1
Nigeria	144	26,8
Mongolia	145	25,6
Bahrajn	146	26,6
Mali	147	26,0
Republika Środkowej Afryki	148	25,3
Katar	149	35,2
Czad	150	24,7
Botswana	151	22,6

Źródło: *The Happy Planet Index: 2012 Report*, op. cit.

Tabela 8. Zestawienie porównawcze miejsc rankingowych

Ślad ekologiczny		Wskaźnik rozwoju społecznego – HDI		Wskaźnik zrównoważonego społeczeństwa – SSI		Światowy Indeks Szczęścia – HPI	
Państwo	Miejsce	Państwo	Miejsce	Państwo	Miejsce	Państwo	Miejsce
Palestyna	1	Norwegia	1	Szwajcaria	1	Kostaryka	1
Timor-Leste	2	Australia	2	Szwecja	2	Wietnam	2
Afganistan	3	Holandia	3	Austria	3	Kolumbia	3
Haiti	4	USA	4	Łotwa	4	Belize	4
Erytrea	5	Nowa Zelandia	5	Norwegia	5	Salwador	5
Rwanda	6	Kanada	6	Kostaryka	6	Jamajka	6
Pakistan	7	Irlandia	7	Słowenia	7	Panama	7
Nepal	8	Lichtenstein	8	Finlandia	8	Nikaragua	8
Malawi	9	Niemcy	9	Słowacja	9	Wenezuela	9
Mozambik	10	Szwecja	10	Sri Lanka	10	Gwatemala	10

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Upowszechnienie dążenia do zrównoważonej jakości życia, balansującej 3 wymiary jakości życia (ekonomiczny, ekologiczny i społeczny), tak aby można osiągnąć równowagę pomiędzy „mieć” i „być”, sprzyja pogodzeniu „odczuwania” i „mierzenia”. Zarówno jedno, jak i drugie jest ludziom potrzebne, żeby pobudzić ich odpowiedzialność za to, co robią w różnych sferach, zainicjować działania spójnościowe oraz zjednoczyć społeczności wszystkich państw wokół wspólnych celów. W kształtowaniu takiego holistycznego podejścia powinna pomóc m.in. edukacja społeczna i ekologiczna, propagowanie pożądanego stylu życia i zachowań konsumpcyjnych, które przyczynią się do akceptacji koncepcji zrównoważonej jakości życia.

Literatura

1. Ecological Footprint Atlas, GFN, 2010.
http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas
2. EU exporting 'one-third' of CO₂ emissions to poorer countries. *The Ecologist*.
3. Goleman D., 2009. Inteligencja ekologiczna. Dom Wydawniczy Rebis Poznań.
4. Kiełczewski D., 2009. Jakość życia i dobrobyt jako kategorie zrównoważonego rozwoju. [W:] Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju, pod red. D. Kiełczewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku.
5. Kryk B., 2011. Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne style życia. [W:] *Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą*, pod red. A. Burlita.
6. Kryk B., 2012. Jakość życia w kontekście zrównoważonego rozwoju. *Handel wewnętrzny*. T. 1.
7. Living Planet Report 2012, WWF, plik pdf.
8. Raport o rozwoju społecznym 2011. Zrównoważony rozwój i równość: Lepsza przyszłość dla wszystkich. Opublikowano dla Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP), wersja pdf, <http://hdr.undp.org/eu/humandev/learnome>
9. Sustainable Society Index SSI-2012. Sustainable Society Foundation 2012, pdf, <http://www.ssfindex.com>
10. van de Kerk G., Manuel A., 2008. A comprehensive index for a sustainable society: The SSI – the Sustainable Society Index. *Ecological Economics* 66(2-3). Sustainable Society Foundation.

Quality of life – to feel or measure?

Summary: It is known that the quality of life is very complex category with the scope which is difficult to determine. Dilemmas on the question – to sense it or to measure it – last since a long time. In fact, one can say that from the moment the man has become a rational person, he began to seek to improve his quality of life and to see the differences with it. Therefore, the aim of this paper is to attempt to answer the title question, by presenting the essence of sustainable consumption and synthetic indicators to measure it.

Key words: sustainable quality of life, indicators for measuring quality of life.

DETERMINANTY POZIOMU I JAKOŚCI ŻYCIA WYRAŻANE W PARAMETRACH ILOŚCIOWYCH INFORMACJI PLANISTYCZNO-STATYSTYCZNYCH

Ludosław Drelichowski
Eugenia Fronczak

Streszczenie: Kryteria dotyczące jakości życia wydają się preferować różne aspekty pomiaru opinii respondentów, które dotyczą subiektywnych ocen wyrażających odbiór odczuwanego przez nich komfortu egzystencji. Podejmowane badania zmierzają do budowy modelu wspomagającego procesy planowania i kontroli realizacji budżetów miast, metropolii, województw, kraju bądź budżetu krajów UE. Podejście modelowe zakłada budowę dedykowanych hurtowni danych oraz zastosowanie narzędzi Business Intelligence dla wspomagania korekt budżetów w procesie monitoringu ich wykonywania. W procesie zaawansowania prac nad tworzeniem baz danych dla celów modelowania interesującym stało się podjęcie próby odpowiedzi na pytanie: które z parametrów uwzględniane i dynamicznie oceniane w bazie danych statystyki publicznej mogą być użyteczne w udzielaniu odpowiedzi wyrażającej odczucia w zakresie jakości życia? Próbę takiej odpowiedzi prezentowanej w ujęciu parametrów dotyczących dużych miast regionu, metropolii, wybranych powiatów, województw i kraju zaprezentowano w pracy. Wykonane zestawienie obejmuje 5 lat od 2007 do 2011 roku i uwzględnia niektóre parametry z różnych obszarów życia dotyczących finansów publicznych, rynku pracy, oświaty, ochrony zdrowia i opieki społecznej.

Słowa kluczowe: statystyka publiczna, planowanie i monitoring budżetów, parametry informacji ilościowej sprzężonej z jakością życia

Wstęp

Problematyka rozwoju podmiotów reprezentujących różne struktury organizacyjne administracji publicznej wymaga budowy, efektywnego wdrażania i stosowania zróżnicowanych systemów wspomagających działalność różnych funkcji realizowanych przez te jednostki. Coraz szersze zasoby informacyjne tworzone i przetwarzane przez różnorodne systemy informatyczne eksploatowane w ramach struktur rządowych i samorządowych są udostępniane na licznych portalach e-administracji. Ten rozwijający się proces stwarza szansę na aktywne uczestnictwo obywateli w kreowaniu priorytetów kształtowania nakładów przewidywanych na finansowanie różnorodnych potrzeb społecznych. Korzystanie z tych zasobów informacyjnych nie jest jeszcze łatwe ani powszechne, ponieważ znajdujemy się na etapie formowania coraz doskonalszych rozwiązań form ich udostępniania, a u części obywateli może ukształtować się dążenie do bycia poinformowanym dzięki wykorzystaniu udostępnionych informacji. W pracach [5, 6, 7, 9, 10] zaprezentowano pewne idee doskonalenia mechanizmów planowania, monitoringu i rozliczania budżetów podmiotów administracji publicznej jako narzędzia zapewnienia zagrożonego na wielu szczeblach administracji mechani-

zmu równowagi budżetowej [6, 8]. System planowania i kontroli wykonania budżetów organów administracji publicznej różnych szczebli realizuje Krajowa Izba Gospodarcza. Równolegle od wielu lat (w Polsce od 100, na świecie znacznie dłużej) korzysta się z rozwiązań statystyki publicznej w ramach Centralnych Urzędów Statystycznych. Statystyka publiczna bazuje na realizowanym w technice cyfrowej systemie elektronicznej sprawozdawczości statystycznej, obligującej organizację gospodarcze i przyspieszającej obieg informacji dotyczących różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego kraju.

1. Innowacyjność w ochronie zdrowia źródłem doskonalenia jakości życia

Prowadzi się badania w zakresie zastosowań narzędzi Business Intelligence w zarządzaniu i diagnostyce medycznej wybranych podmiotów, w których rozwiązania te sprzyjają doskonaleniu jakości obsługi pacjenta w systemie ochrony zdrowia. Analizy polskich placówek ochrony zdrowia w zakresie zastosowań narzędzi wspomagania zarządzania i procesów diagnostyki medycznej wskazują, że stan obserwowany w czołowych polskich placówkach nie odbiega od tendencji światowych [8, 12, 14]. Szczególnie duży zakres problemów dotyczących zastosowań narzędzi *Business Intelligence* w organizacjach służby zdrowia, zaprezentowano w pracy [8]. W rozdziale 10 zaprezentowano nowoczesne rozwiązania budowy hurtowni danych tworzonej w taki sposób, aby system kodów rekordów informacyjnych umożliwiał dokonywanie zestawień analitycznych uzyskiwanych z zastosowaniem narzędzi OLAP (*On Line Analytical Proces*). Takie rozwiązania organizacji przetwarzania danych pozwalają precyzyjnie ocenić poziom kosztów wykonania zabiegów medycznych w porównaniu z refundowanym poziomem świadczeń przez NFOZ (Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia). Jeżeli czytelnik będzie miał wątpliwość, dlaczego w pracy dotyczącej poziomu i jakości życia analizuje się bardzo szczegółowo ukierunkowane problemy zarządzania średniej wielkości szpitalem, to usprawiedliwić ten wybór może fakt, że jednym z czynników przesądzających o trudnych wyzwaniach występujących w tym sektorze jest zadłużenie szpitali. Trafna diagnoza posiadanego w danej jednostce służby zdrowie poziomu kosztów zabiegów medycznych stanowi niezbędny punkt wyjścia do oceny racjonalności ponoszonych w tym obszarze wydatków. Z drugiej strony dysponowanie przez szpital precyzyjnie ewidencjonowanym i wnikliwie uzasadnionym kosztem zabiegów medycznych, może stanowić cenny punkt wyjścia w negocjacjach prowadzonych z NFOZ. Sformułowane wcześniej pytanie może znaleźć bardzo precyzyjne uzasadnienie w aspekcie problemu poziomu i jakości życia. Znany powszechnie problem starzenia się społeczeństwa uświadamia nam, że wraz z zaawansowaniem wieku (60+) w coraz większym stopniu poziom opieki zdrowotnej będzie decydował o jakości życia tej grupy społecznej. Wobec faktu, że partie polityczne w Polsce przyjęły problem opieki zdrowotnej jako wdzięczne pole walki politycznej, to merytoryczny poziom dyskusji i poszukiwanie racjonalnych rozwiązań są mało prawdopodobne. Innowacyjność występująca w ochronie zdrowia powoduje, że możliwości skutecznej ingerencji medycyny w śmiertelne do niedawna zagrożenia życia jest imponująca, podczas gdy najczęściej koszty tych zabiegów są niezwykle wysokie. Powoduje to występowanie stałego mechanizmu permanentnego niedoboru środków finansowych w stosunku do oczekiwań coraz bardziej świadomego w tym zakresie społeczeństwa.

Niezwykle ważną rolę spełnić może rozwój nowoczesnych form organizacji zarządzania w placówkach służby zdrowia, sprzężony z zastosowaniem zaawansowanych rozwiązań zintegrowanych systemów informatycznych. Analizy zawarte w pracach [8, 13, 14] dotyczą rozwiązań wspomagania zarządzania poprzez zastosowanie hurtowni danych i narzędzi OLAP w Centrum Onkologicznym w Bydgoszczy. Poziom zastosowań narzędzi BI (*Bussines Intelligence*) do wspomagania procesów diagnostyki medycznej w tym czołowym w skali kraju ośrodku w niczym nie ustępuję analogicznym placówkom w Europie czy w Stanach Zjednoczonych. Właśnie Centrum Onkologii w Bydgoszczy jest przykładem, że dzięki kompleksowemu zastosowaniu innowacyjnych Technologii Informacyjno-Komunikacyjnych (TIK) możliwe jest realne doskonalenie poziomu usług medycznych, wpływających bezpośrednio na ocenę poziomu i jakości życia społeczeństwa.

2. Zestawienia wybranych parametrów dotyczących jakości życia dla miast regionu, wybranych powiatów i województwa kujawsko-pomorskiego

Wszystkie podstawowe podmioty finansów publicznych, jak centralne władze państwowe czy jednostki samorządu terytorialnego, mają swoje budżety, stanowiące zasadniczą formę prowadzonej przez nie gospodarki finansowej [27]. Budżety gmin, miast na prawach powiatów, powiatów i województwa uchwalane są przez właściwe rady na okres roku kalendarzowego, w terminach i na zasadach określonych w ustawach o samorządzie terytorialnym [3, 21].

Dane statystyczne poddane analizie pochodzą z Banku Danych Lokalnych (BDL) [1], który zapewnia informacje statystyki krajowej na stronie Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy. Prezentowane dane zawierają niektóre parametry wyrażające pewne aspekty jakości życia w największych miastach województwa kujawsko-pomorskiego od 2007 r. do 2011 r. Informacje uwzględniają także zestawienia dla powiatów o najwyższych i najniższych wartościach tych wskaźników oraz zestawienia dla województw. Analizowane budżety miast na prawach powiatu składają się z części gminnej i dochodów z części powiatowej, ponieważ miasta na prawach powiatu realizują zarówno zadania gminne, jak i powiatowe [2, 20].

Na dochody miast na prawach powiatu składają się:

1) dochody własne:

- dochody z tytułu udziałów we wpływach z podatku dochodowego od osób prawnych i osób fizycznych,
- wpływy z podatków ustalanych i pobieranych na podstawie odrębnych ustaw, tj. podatku rolnego, podatku leśnego, podatku od nieruchomości, podatku od środków transportowych, podatku od działalności gospodarczej osób fizycznych opłacony w formie karty podatkowej, podatku od spadków i darowizn, podatku od czynności cywilnoprawnych,
- wpływy z opłat ustalanych i pobieranych na podstawie odrębnych ustaw, np. skarbowej, eksploatacyjnej, targowej,
- dochody z majątku gminy lub powiatu, w tym dochody z najmu i dzierżawy,
- pozostałe dochody, np. środki na dofinansowanie własnych zadań pozyskane z innych źródeł, opłaty administracyjne, opłaty miejscowe, odsetki od

środków gromadzonych na rachunkach bankowych, odsetki za nieterminowo wnoszone opłaty,

2) dotacje celowe:

- z budżetu państwa na zadania: z zakresu administracji rządowej, własne, realizowane na podstawie porozumień z organami administracji rządowej,
- otrzymane na zadania realizowane na podstawie porozumień z jednostkami samorządu terytorialnego,
- otrzymane z państwowych funduszy celowych,

3) dotacje przekazane w ramach programów finansowanych z udziałem środków europejskich oraz innych środków zagranicznych niepodlegających zwrotowi oraz płatności z budżetu środków europejskich,

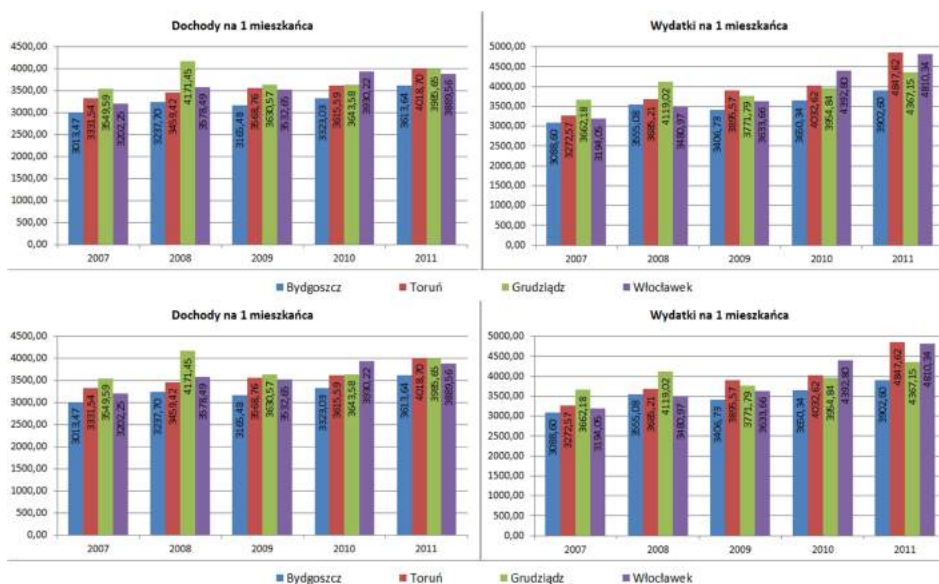
4) subwencja ogólna z budżetu państwa przekazywana dla uzupełnienia ich własnych dochodów złożona z części wyrównawczej, oświatowej i regionalnej [3, 15-18, 21].

Na wydatki miast na prawach powiatu składają się:

- 1) wydatki majątkowe, w tym inwestycyjne,
- 2) wydatki bieżące: dotacje, świadczenia na rzecz osób fizycznych, wynagrodzenia, pochodne od wynagrodzeń, zakup materiałów i usług,
- 3) wydatki na obsługę długu publicznego,
- 4) wydatki z tytułu udzielania gwarancji i poręczeń [2, 15-18, 20].

Poza tym dochody i wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego grupuje się na podstawie klasyfikacji budżetowej, którą ustala Minister Finansów w wyniku rozporządzenia [3, 22].

Na rysunku 1 przedstawiono poziom dochodów i wydatków na jednego mieszkańca [1, 17] dla czterech największych miast województwa kujawsko-po-morskiego.

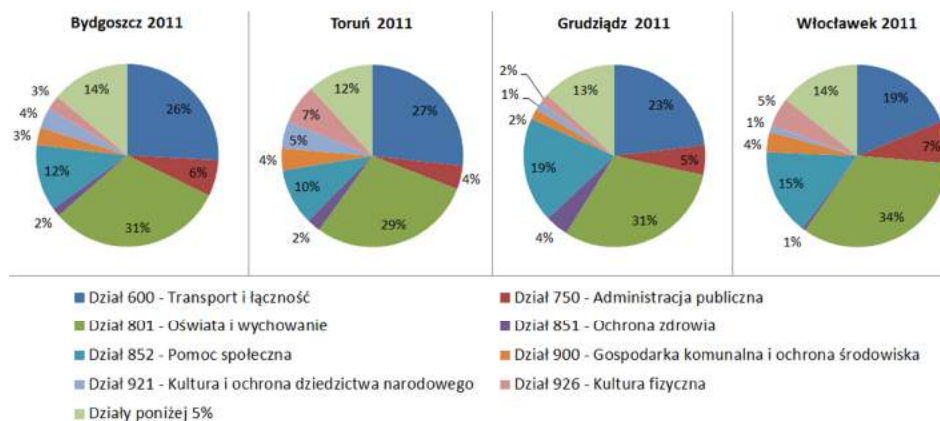

Rys. 1. Charakterystyka dochodów i wydatków budżetów Bydgoszczy, Grudziądza, Torunia i Włocławka w latach 2007-2011 w przeliczeniu na jednego mieszkańca
Źródło: na podstawie danych [1].

W 2011 roku najwyższe dochody (4018,70 zł) i wydatki (4847,62 zł) przypadają na 1 mieszkańca Torunia. W 2011 roku najniższe dochody w kwocie 3613,64 zł i wydatki w kwocie 3902,60 zł przypadają na mieszkańca Bydgoszczy. W 2010 roku najwyższe dochody i wydatki przypadają na mieszkańca Włocławka, a w 2008 i 2007 roku mieszkańca Grudziądz. W porównaniu z 3 pozostałymi miastami województwa bydgoszczanin ma najniższy poziom dochodów i wydatków w ciągu 5 badanych lat. Niekorzystna sytuacja Bydgoszczy w zakresie poziomu dochodów i wydatków w okresie pięciolecia pogarszana jest przez 829 zł nadwyżkę wydatków nad dochodami na mieszkańca Torunia w odniesieniu do 289 zł nadwyżki w 2011 roku, przypadającej na mieszkańca Bydgoszczy. Stan ten musi rzutować na różnicę jakości i poziomu życia tych rzekomo satelitarnych miast. W połączeniu z informacją pochodzącą ze Statystycznego Vademecum Samorządowca precyzującą, że „jeśli chodzi o środki z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych w 2010 r. na 1 mieszkańca wśród 65 miast na prawach powiatu Bydgoszcz zajęła 53. lokatę z kwotą 2904 zł, a Toruń 4. miejsce z kwotą 6247 zł”. Za rok 2011 wartość całkowita projektów zrealizowanych w ramach NSRO 2007-2013 na 1 mieszkańca wynosiła dla Torunia 12935 zł i dla Bydgoszczy 4951 zł. Powiat toruński posiadał natomiast wartość 5070 zł, a powiat bydgoski 4149 zł (źródło Statystyczne Vademecum Samorządowca [24]). Zestawienie powyższych faktów nie skłania do optymizmu w zakresie rozwoju poziomu i jakości życia w Bydgoszczy. W odniesieniu do powiatów w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku najwyższe dochody na 1 mieszkańca odnotowano w powiecie sępoleńskim (1377,12 zł), a najniższe w powiecie grudziądzkim (538,18 zł). W przypadku wydatków – największe uzyskał powiat tucholski (1319,50 zł), a najmniejsze powiat grudziądzki (575,31 zł). W 2011 roku w zestawieniu wszystkich 16 województw – kujawsko-pomorskie znalazło się na 14. miejscu pod względem dochodów na 1 mieszkańca (351,09 zł) i na 15. miejscu pod względem wydatków na 1 mieszkańca (369,38 zł). Jest to duży spadek w porównaniu z rokiem poprzednim, gdy województwo kujawsko-pomorskie zajmowało 7. miejsce pod względem dochodów na 1 mieszkańca i 8. miejsce – wydatków.

Na podstawie danych z BDL [1] na wydatki dla Bydgoszczy, Torunia, Grudziądz i Włocławka według działów klasyfikacji budżetowej [22] składają się 33 działy. Dla 6 działów: 050, 500, 550, 730, 753, 755 nie wystąpiły żadne wydatki. W przypadku 27 działów przeprowadzono analizę porównawczą w odniesieniu do 4 lat (2008-2011). Wartości w działach 150 – Przetwórstwo przemysłowe, 400 – Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz i wodę oraz 720 – Informatyka odnoszą się tylko do Bydgoszczy, a dział 100 – Górnictwo i kopalnictwo i 925 – Ogrody botaniczne i zoologiczne oraz naturalne obszary i obiekty chronionej przyrody posiadają wydatki tylko dla Torunia. 17 z 27 działów (010, 400, 600, 700, 710, 750, 754, 757, 758, 801, 851, 852, 853, 854, 900, 921, 926) ma wartości powyżej 1%. W ciągu 4 lat największe wydatki (od 5%) przeznaczone były na działy związane z transportem i łącznością (600), gospodarką mieszkaniową (700), administracją publiczną (750), oświatą i wychowaniem (801), ochroną zdrowia (851), pomocą społeczną (852), gospodarką komunalną i ochroną środowiska (900) oraz kulturą fizyczną (926), co przedstawiono na rysunku 2. W dalszej analizie rozpatrzono dane budżetowe związane z transportem i łącznością, oświatą

i wychowaniem, ochroną zdrowia i pomocą społeczną oraz dane statystyczne dotyczące rynku pracy i wynagrodzenia jako determinanty poziomu i jakości życia.

Rys. 2. Wydatki według działów klasyfikacji budżetowej dla 4 największych miast województwa kujawsko-pomorskiego w 2011 roku
 Źródło: na podstawie danych [1].

Wydatki z działu 600 – Transport i łączność obejmują wydatki na drogi publiczne, komunikację miejską, łączność, pojazdy samochodowe, transport kolejowy, lotniczy, morski [1] (w województwie kujawsko-pomorskim drogi publiczne i autostrady płatne [1, 3]). W 2008 roku wydatki przeznaczone na transport i łączność wynosiły najmniej dla Włocławka (13%) i najwięcej dla Bydgoszczy (25%). W 2009 roku wydatki te malały (9% Włocławek i 22% Bydgoszcz), a w następnych 2 latach rosły (2010 rok: 13% Włocławek i 23% Bydgoszcz, 2011 rok: 19% Włocławek i 27% Toruń). Województwo kujawsko-pomorskie w skali kraju w 2011 roku pod względem długości dróg o nawierzchni twardej na 100 km² [1, 18, 28] zajmuje 9. miejsce (89,6 km).

Dział 801– Oświata i wychowanie obejmuje wydatki bieżące i majątkowe w zakresie szkół podstawowych, szkół podstawowych specjalnych, gimnazjów, gimnazjów specjalnych, przedszkoli, szkół ponadgimnazjalnych: licea, szkoły zawodowe, szkoły zawodowe specjalne, a także dowożenie uczniów do szkół, zespoły ekonomiczno-administracyjne szkół [1, 3]. Jest to parametr, na który w każdym budżecie w każdym roku i w każdym mieście wydatek jest najwyższy prawdopodobnie z powodu niżu demograficznego. Wydatki przeznaczone na oświatę i wychowanie w 2008 r. wynosiły 26% dla Grudziądza i 38% Włocławka. W 2009 roku wydatki te rosły w każdym mieście (najmniej do 30% w Grudziądzu i najwięcej do 40% we Włocławku). W 2010 roku porównaniu z poprzednim rokiem zmniejszają się wydatki na oświatę i wychowanie dla Bydgoszczy (32%) i Włocławka (34%), Grudziądz ma stałe wydatki, a wydatki Torunia rosną (33%). W 2011 roku parametr ten mieści się w przedziale (29% Toruń - 34% Włocławek). Dostępność komputerów w szkołach [1] w 2011 roku w województwie kujawsko-pomorskim to:

- w szkołach podstawowych dla dzieci i młodzieży bez szkół specjalnych – 11,63 uczniów przypada na 1 komputer z dostępem do internetu – przeznaczony do użytku uczniów – 13. miejsce w kraju,

- w gimnazjach dla dzieci i młodzieży bez specjalnych – 12,25 uczniów przypada na 1 komputer z dostępem do internetu – przeznaczony do użytku uczniów – 15. miejsce w kraju,
- w szkołach ponadgimnazjalnych dla młodzieży bez szkół specjalnych – 8,41 uczniów przypada na 1 komputer z dostępem do internetu – przeznaczony do użytku uczniów – 11. miejsce w kraju.

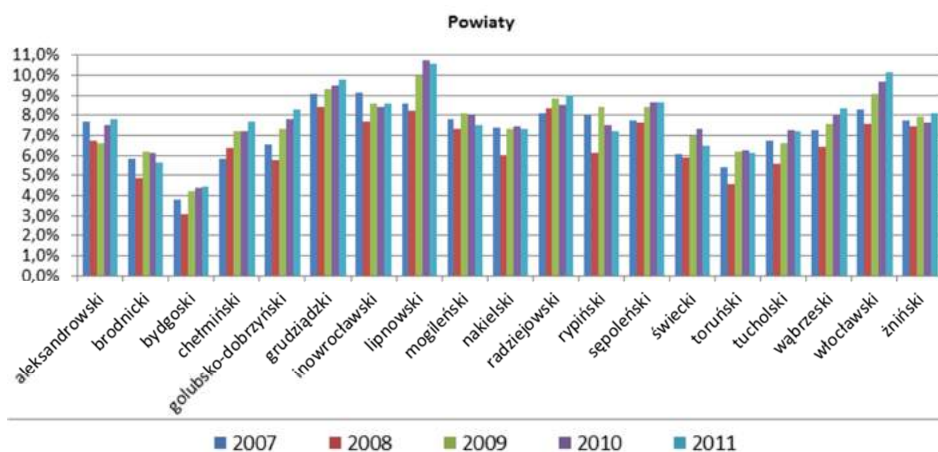
Dział 851 – Ochrona zdrowia dotyczy wydatków bieżących i majątkowych. Dział obejmuje wydatki na szpitale ogólne, lecznictwo ambulatoryjne, zakłady opiekuńczo-lecznicze i pielęgnacyjno-opiekuńcze, żłobki, przeciwdziałanie alkoholizmowi [1, 3]. W 2008 roku największe wydatki z tego działu przeznaczono w Grudziądzu (13%). W następnych latach dla Grudziądza wydatki te obniżają się: 2009 – 10%, 2010 – 5% i 2011 – 4%. Pozostałe rozpatrywane miasta w okresie 4 lat przeznaczyły na ten cel 1-3%. Większe wydatki w Grudziądzu były spowodowane budową szpitala miejskiego. Jeśli chodzi o liczbę łóżek w szpitalach ogólnych [1, 18, 21], to dla Bydgoszczy i Włocławka liczba ta maleje, dla Torunia jest stała, a dla Grudziądza rośnie. W 2011 roku najwięcej łóżek w szpitalach ogólnych mimo ciągłego spadku jest w Bydgoszczy (2764), a najmniej we Włocławku (664). W przeliczeniu liczby ludności przypadającej na 1 łóżko [1, 28] w 2011 roku we Włocławku jest to 175 osób na 1 łóżko, w Toruniu 169 osób, w Bydgoszczy 131, a w Grudziądzu 101. Pod względem liczby łóżek w szpitalach ogólnych województwo kujawsko-pomorskie zajmuje 9. miejsce (łącznie 9024 łóżka) w kraju. W przeliczeniu liczby ludności przypadającej na 1 łóżko w 2011 roku województwo kujawsko-pomorskie zajmuje 14. miejsce (233 osoby na łóżko w szpitalach ogólnych). Jeśli chodzi o publiczne i niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej [1, 21], to ich liczba wzrasta zarówno w miastach, jak i w większości powiatów. Liczba zakładów opieki zdrowotnej jest stała w powiecie tucholskim, a maleje w grudziądzkim, wąbrzeskim i żnińskim. W tym miejscu warto wspomnieć także o aptekach. Liczba ludności na 1 aptekę ogólnodostępną [1, 18, 21, 28] (bez aptek w stacjonarnych zakładach opieki zdrowotnej) dla 4 największych miast w regionie rosła do 2009 roku. W następnych latach można zauważyć spadek tej wartości (w Grudziądzu w 2011 roku jest to aż o 1533 osoby mniej na 1 aptekę), co wskazuje na większą liczbę aptek i poprawę dostępności dla mieszkańców Kujaw i Pomorza. W 2011 roku najmniej osób przypadało na 1 aptekę w powiecie lipnowskim (3216 osób), a najwięcej w powiecie wąbrzeskim (5881 osób). W okresie 5 lat największy niedobór aptek występował w powiatach chełmińskim, grudziądzkim, wąbrzeskim, bydgoskim, rypińskim i brodnickim.

Dział 852 – Pomoc społeczna są to wydatki bieżące i majątkowe obejmujące domy pomocy społecznej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, żłobki, ośrodki pomocy społecznej, ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, rodziny zastępcze, usługi opiekuńcze, zasiłki i pomoc w naturze oraz składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe [1, 3]. W 2008 roku na wydatki związane z pomocą społeczną przeznaczono w budżetach największych miast województwa kujawsko-pomorskiego od 12% (Bydgoszcz i Toruń) do 20% (Włocławek). W 2009 i 2010 roku wydatki te utrzymały się na tym samym poziomie (11% dla Torunia i 20% dla Grudziądza). W 2011 roku można zaobserwować zmniejszenie wydatków w tym dziale (10% Toruń i 19% Grudziądz). W okresie 4 rozpatrywanych lat na pomoc społeczną przeznaczono w budżetach następujące środki:

- Bydgoszcz 12% (2011) – 13% (2009),
- Toruń 10% (2011) – 12% (2008),
- Grudziądz 18% (2008) – 20% (2010),
- Włocławek 15% (2011) – 20% (2008).

Udział osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem [1, 28] z 4 największych miast regionu jest największy we Włocławku (12,8%) i Grudziądzu (11,9%), a najmniejszy w Bydgoszczy (4,5%) i Toruniu (5,2%). Dla powiatów wskaźnik ten jest największy dla powiatu lipnowskiego (22,9%), a najmniejszy dla powiatu bydgoskiego (8,8%). W skali kraju pod tym względem województwo kujawsko-pomorskie jest na 2. miejscu ze wskaźnikiem 10,9%.

Parametrem opisującym jakość życia jest na pewno zatrudnienie. W tym przypadku warto odnieść się do sytuacji na rynku pracy i wynagrodzeń. W badaniach zastosowano wskaźnik zatrudnienia, który obliczono jako stosunek liczby osób pracujących [1, 18] do liczby ludności ogółem [1, 18] oraz wskaźnik bezrobocia, obliczony jako udział osób bezrobotnych [1, 18] w liczbie ludności ogółem. Jeśli chodzi o liczbę osób pracujących w województwie kujawsko-pomorskim, to wskaźnik ten w roku 2011 wynosił 21,1%, co oznaczało 9. miejsce pod tym względem w skali kraju. W powiatach najwięcej pracujących jest w powiecie inowrocławskim (19,5%), a najmniej w powiecie włocławskim (9,7%). Osoby bezrobotne zarejestrowane w urzędach pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku to 6,7% i 3. pozycja w Polsce w 2011 roku (rys. 3). Największe bezrobocie w regionie występuje w powiecie lipnowskim (10,6%), a najmniejsze w powiecie bydgoskim (4,4%). Wskaźnik bezrobocia w województwie kujawsko-pomorskim dla badanych 5 lat był najniższy w 2008 roku (5,3%), w następnych latach rósł. Podobną zależność można zaobserwować także dla powiatów. Obliczony wskaźnik bezrobocia służy do porównań zmienności bezrobocia w porównywanych jednostkach, nie odpowiadając powszechnie obowiązującym, a niedostępnym w tej analizie miarom statystyki publicznej.

Rys. 3. Wskaźnik bezrobocia w latach 2007-2011 dla powiatów w województwie kujawsko-pomorskim
 Źródło: na podstawie danych [1].

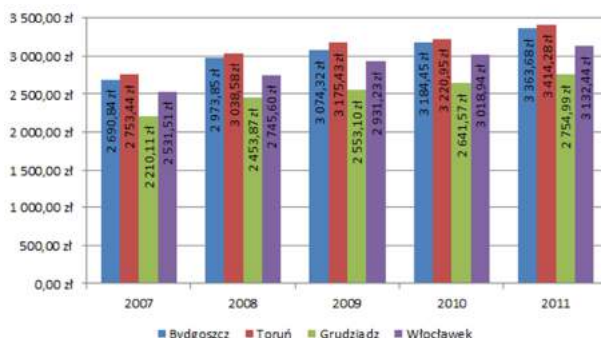
Dla 4 największych miast regionu w 2011 roku najmniejszy wskaźnik bezrobocia jest w Bydgoszczy (3,5%) i Toruniu (3,6%), a największy we Włocławku (9%) i Grudziądzu (8,3%). Jeśli chodzi o zatrudnienie dla 4 największych miast województwa, to najwięcej osób pracujących jest w Bydgoszczy (32%), Toruniu (31,6%) i Włocławku (28,6%), a najmniej w Grudziądzu (21,7%) – tabela 1.

Tabela 1. Wskaźniki zatrudnienia i bezrobocia dla 4 największych miast województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2007-2011 (w %)

Miasto	Pracujący					Bezrobotni zarejestrowani				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
Bydgoszcz	32,1	32,9	32,1	32,2	32,0	2,9	2,3	3,5	3,6	3,5
Toruń	31,8	31,6	31,3	32,1	31,6	2,8	2,7	3,7	3,6	3,6
Grudziądz	21,4	22,3	21,3	21,5	21,7	7,3	6,9	8,2	8,3	8,3
Włocławek	30,7	28,3	28,8	28,6	28,6	6,9	6,3	7,8	8,7	9,0

Źródło: na podstawie danych [1].

Istotnym parametrem rynku pracy jest wysokość wynagrodzenia. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto [1, 18, 28] dla 4 największych miast we wszystkich badanych latach jest największe w Toruniu, a najmniejsze w Grudziądzu (rys. 4).

Rys. 4. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób; bez zatrudnionych za granicą, fundacji, stowarzyszeń i innych organizacji) dla 4 miast województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2007-2011

Źródło: na podstawie danych [1].

W odniesieniu do powiatów w 2011 roku największe przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto jest w powiecie świeckim (3031,32 zł), a najmniejsze w powiecie aleksandrowskim (2624,54 zł). W Polsce w 2011 roku pod tym względem województwo kujawsko-pomorskie zajmuje 14. miejsce z wynagrodzeniem w wysokości 3062,32 zł.

Wnioski

Praca stanowi kontynuację poszukiwań metod prezentacji planów budżetów gmin miast powiatów i województw oraz rozwiązań monitoringu ich realizacji jako mechanizmu stabilizującego utrzymywanie określonego poziomu równowagi budżetowej. Analiza poziomu dochodów i wydatków budżetowych dla czterech głównych miast regionu w aspekcie jakości życia mieszkańców skłania do sformułowania niepokojących wniosków:

1. Bydgoszcz jest miastem mającym najwyższe wskaźniki zatrudnienia w granicach: 32,0-32,9%, Toruń 31,3-32,1%, Włocławek 28,3-30,7%, Grudziądz 21,3-22,3% (5 lat).
2. Podobne wartości wskazują wyliczone wskaźniki bezrobocia: dla Bydgoszczy 2,3-3,6%, dla Torunia 2,7-3,7%, Grudziądz 6,9-8,3% i Włocławka 6,3-9,0% (5 lat).
3. Poziom przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w 2011 roku kształtował się następująco: dla Torunia 3414,28 zł, Bydgoszczy 3363,68 zł, Włocławka 3132,44 zł i Grudziądz 2754,99 zł.
4. Miarę dysproporcji w jakości życia wyznacza stwierdzenie – „środki z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych w 2010 r. na 1 mieszkańca wśród 65 miast na prawach powiatu Bydgoszcz zajęła 53. lokatę z kwotą 2904 zł, a Toruń 4. miejsce z kwotą 6247 zł” (źródło: Statystyczne Vademecum Samorządowca – podobny poziom dysproporcji wynika z danych za 2011 rok [24]).
5. Nieprzerwanie w okresie analizowanych pięciu lat występuje zjawisko najniższego poziomu dochodów i wydatków budżetowych na 1 mieszkańca Bydgoszczy, co pogarszane jest przez 829 zł nadwyżki wydatków nad dochodami na mieszkańca Torunia w odniesieniu do 289 zł nadwyżki w 2011 roku przypadającej na mieszkańca Bydgoszczy. Czy zjawisko to, decydujące o jakości życia mieszkańców Bydgoszczy, a niewynikające z niskiego poziomu aktywności zawodowej, nie jest efektem pauperyzacji wynikającej z polityki subwencjonowania budżetów miast przez władze Urzędu Marszałkowskiego?

Literatura

1. Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl/bdl
2. Budżety jednostek samorządu terytorialnego w województwie kujawsko-pomorskim w 2010 r., Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2011.
3. Budżety jednostek samorządu terytorialnego w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 r., Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.
4. Bydgoszcz, Grudziądz, Toruń, Włocławek w liczbach 2012, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.
5. Drelichowski L., 2008. Zastosowanie sieci migrujących i hurtowni danych w organizacjach agrobiznesu oraz oceny przedsiębiorstw komunalnych przez władze samorządowe. IBS PAN Badania Systemowe 62, s. 77-85.
6. Drelichowski L., Metody planowania, bilansowania i zapewnienia równowagi budżetowej w tworzeniu i weryfikacji strategii rozwoju metropolii. Wiadomości Statystyczne (w druku).

7. Drelichowski L., 2012. Zastosowania technologii Business Intelligence w organizacjach gospodarczych i zarządzaniu regionalnym. *Folia Oeconomia ZUT Szczecin*, s. 47-56.
8. Drelichowski L., Bobek S., Bojar W., Chęsy W., Cilski B., Czechumski W., Feoli E., Fronczak E., Ganis P., Graul C., Gruden T., Gvozdenović M., Kołodziejski M., Lewandowski R., Łagodziński M., Oszuścik G., Siwiec J., Sternad S., Wawrzyniak K., Zarzycki H., 2012. Methodological aspects and case studies of Business Intelligence applications tools in Knowledge Management. *Studing and ProcidingsPAfKM* 59, s. 228.
9. Drelichowski L., Stawicka M., 2008. Zastosowanie sieci migrujących i budowa hurtowni danych oraz baz wiedzy do oceny funkcjonowania przedsiębiorstw komunalnych przez władze samorządowe. *Wiadomości Statystyczne* 58, s. 233-255.
10. Drelichowski L., Stawicka M., Cilski B., 2010. Budowa międzyregionalnych Hurtowni Danych i rozwiązań automatycznych analiz cenników i kosztów działalności firm usług komunalnych dla potrzeb władz samorządowych. *Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą Bydgoszcz*, 26.
11. Kosiedowski W., Czupich M., Regiony Europy Środkowo-Wschodniej wobec światowego kryzysu finansowego: procesy konwergencji/dywergencji i ich związki z metropolizacją. *Wiadomości Statystyczne* (w druku).
12. Kowalik S., 1995. Pomiar jakości życia – kontrowersje teoretyczne. [W:] *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*, pod red. A. Bańka, R. Derbis. Wyd UAM i WSP Poznań-Częstochowa.
13. Lewandowski R., Fronczak E., Wawrzyniak K., Łagodziński M., Czechumski W., 2012. The application of Business Intelligence solutions in a health care organization. *Studies & Proceedings od Polish Association for Knowledge Management* 58, s. 89-100.
14. Lewandowski R., Łagodziński M., Fronczak E., 2011. Wdrożenie Hurtowni Danych wspomagającej zarządzanie wiedzą na przykładzie Centrum Onkologii im. F. Łukaszczyka w Bydgoszczy. *Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą* 37, s. 186-195.
15. Powiaty i gminy w województwie kujawsko-pomorskim w 2007 r. Sytuacja społeczno-gospodarcza w okresie programowania 2007-2013, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2009.
16. Powiaty i gminy w województwie kujawsko-pomorskim w 2008 r. Sytuacja społeczno-gospodarcza w okresie programowania 2007-2013, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2010.
17. Powiaty i gminy w województwie kujawsko-pomorskim w 2009 r. Sytuacja społeczno-gospodarcza w okresie programowania 2007-2013, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2011.
18. Powiaty i gminy w województwie kujawsko-pomorskim w 2010 r. Sytuacja społeczno-gospodarcza w okresie programowania 2007-2013, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.
19. Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa kujawsko-pomorskiego w 2011 r., Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.
20. Rocznik Statystyczny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2011, Rok XII, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.
21. Rocznik Statystyczny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2012, Rok XIII, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2013.
22. Rozporządzenie Ministra Finansów z 2 marca 2010r. w sprawie szczegółowej klasyfikacji dochodów, wydatków, przychodów i rozchodów oraz środków pochodzących ze źródeł zagranicznych (Dz. U. Nr 38, poz. 207 z późn. zm.).
23. Sałański T., Diagnoza problemów metropolii europejskich po kryzysie gospodarczym. *Wiadomości Statystyczne* (w druku).
24. *Statystyczne Vademecum Samorządowca*, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2012.

25. Trzebiatowski J., 2011. Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych. *Hygeia Public Health* 46(1), s. 25-31.
26. Warunki życia ludności w województwie kujawsko-pomorskim w 2009 r., Analizy statystyczne, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2010.
27. Wernik A., 2011. *Finanse publiczne*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
28. Wykaz i opis wybranych wskaźników statystycznych – odpowiedź z Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy.

Deteminants of the level and quality of life expressed in quantitative parameters planning and statistical information

Summary: Criteria related to quality of life seem to measure different aspects of respondents' opinions that concern their perception of their perceived comfort. The undertaken research presented in the publication, aim to build a model to assist planning and monitoring of budgets of cities, metropolitan area, voivodeships, country and the EU countries. Modeling approach involves the development of a dedicated data warehouse and the use of Business Intelligence tools to assist corrections budgets in monitoring their implementation. During the process of development of databases for modeling purposes, was attempt to answer the question: which of the parameters taken into consideration and dynamically rated public statistics database can be useful in providing answer expressing the feelings in range of quality of life? In this paper we tried to answer above mentioned question in terms of the parameters presented for major cities of the region, metropolitan area, selected poviats, voivodeships and the country. The study includes five years from 2007 to 2011 and embraces some of the parameters of the different areas of life related to the public finances, labor market, education, health and social care.

Key words: public statistics, planning and monitoring of budgets, quantitative parameters connection with quality of life

POZIOM ŻYCIA A WZROST GOSPODARCZY W UNII EUROPEJSKIEJ

Marta Kuc

Streszczenie: Celem pracy jest przedstawienie zależności pomiędzy procesami społecznymi a gospodarczymi zachodzącymi w krajach UE, w szczególności pomiędzy poziomem życia ludności a wzrostem gospodarczym poszczególnych krajów członkowskich. Wzrost gospodarczy utożsamiany jest z wielkością PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej, natomiast poziom życia wyrażony został za pomocą zmiennej syntetycznej. W celu zweryfikowania hipotezy o istotnym wpływie wzrostu gospodarczego na poziom życia ludności zbudowano ekonometryczne modele struktury oraz modele DL. Otrzymane wyniki wskazują, że wzrost gospodarczy w sposób istotny statystycznie wpływa na poziom życia ludności, jednakże siła jego oddziaływania jest niewielka. Obiektem badania były 24 kraje Unii Europejskiej w latach 1995-2011.

Słowa kluczowe: poziom życia, wzrost gospodarczy, zmienna syntetyczna, modele przekrojowe, modele DL

Wstęp

Zagadnienia związane ze wzrostem gospodarczym oraz poziomem życia stanowią wciąż jedno z ważniejszych problemów współczesnej makroekonomii. O ile problematyka wzrostu gospodarczego cieszy się wieloletnią tradycją badań, o tyle zjawiska poziomu i jakości życia zaczęły nabierać na znaczeniu wraz ze wzrostem popularności koncepcji zrównoważonego rozwoju. Jak dotąd w literaturze przedmiotu nie ma zbyt wielu publikacji dotyczących relacji pomiędzy poziomem życia a wzrostem gospodarczym, w szczególności relacji pomiędzy tymi dwoma kategoriami po kryzysie gospodarczym z 2007 roku.

Powszechnie przyjmuje się, że kraje o wysokim PKB są jednocześnie państwami o wysokim poziomie życia ludności. Być może wynika to z faktu, że w latach pięćdziesiątych XX wieku analizy poziomu życia opierały się głównie na miernikach, takich jak produkt krajowy brutto czy dochód narodowy. L. Zienkowski podkreśla jednak, że PKB jest miarą produkcji, a nie dobrobytu⁷⁴. Inni autorzy poddają również w wątpliwość stosowanie metodologii SNA do analiz poziomu życia⁷⁵ za najważniejszy argument podając fakt, iż na poziom życia mają także wpływ czynniki pozaekonomiczne, nieuwzględniane w obliczeniach PKB. Nie sposób nie docenić wpływu wzrostu gospodarczego na dobrobyt społeczeństwa⁷⁶, jednakże nie jest on

---

⁷⁴ L. Zienkowski, *Co to jest PKB? Jego rola w analizach ekonomicznych i prognozowaniu*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001, s. 52.

⁷⁵ S. Gil, *Wskaźnik trwałego dobrobytu ekonomicznego ISEW*, „*Ekonomista*” 2000, nr 5, za S. Czaja, *Wskaźniki ekorozwoju*, Warszawa 1999, s. 41-42.

⁷⁶ B. Snowden, H.R. Vane, *Rozmowy z wybitnymi ekonomistami*, PTE – Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2003, s. 90.

jedyną determinantą poziomu życia ludności. Ponadto wzrost gospodarczy może oddziaływać na poziom życia zarówno pozytywnie, jak i negatywnie.

Zbadano zależności pomiędzy poziomem życia, wyrażonym za pomocą zmiennej syntetycznej, a wzrostem gospodarczym utożsamianym z wielkością PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej. Realizacja powyższego celu przebiegała etapami. Na pierwszym etapie przy użyciu narzędzi wielowymiarowej analizy porównawczej wyznaczono wartość zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia dla każdego analizowanego kraju. Na drugim skonstruowano modele struktury wyjaśniające kształtowanie się wielkości zmiennej syntetycznej, w zależności od wartości PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej. Na ostatnim etapie dla każdego kraju zbudowano model DL wyjaśniający kształtowanie się tempa wzrostu poziomu życia od tempa wzrostu PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej.

Badanie poziomu życia zostało przeprowadzone dla 24 krajów członkowskich Unii Europejskiej w latach 1995-2011 (Cypr, Luksemburg i Malta zostały wykluczone ze względu na brak danych statystycznych). Materiał empiryczny zaczerpnięto z bazy Passport GMID Euromonitor, a także z baz danych Eurostatu oraz Światowej Organizacji Zdrowia.

Poziom życia i jego pomiar

Problematyka poziomu życia ludności zaczęła nabierać coraz większego znaczenia wraz ze wzrostem popularności koncepcji zrównoważonego rozwoju. Stiglitz i San w raporcie Komisji ds. Mierzenia Wydajności Ekonomicznej i Postępu Społecznego wskazują niedoskonałości powszechnie stosowanego do porównań miernika, jakim jest produkt krajowy brutto według parytetu siły nabywczej oraz potrzebę utworzenia miernika uwzględniającego wieloaspektowość i interdyscyplinarność analizowanego zjawiska⁷⁷. Istotnym wydaje się zatem badanie nie tylko statusu materialnego mieszkańców, ale również możliwości dostępu do dóbr i usług publicznych, stanu zdrowia, walorów środowiska naturalnego, a także możliwości wykorzystania czasu wolnego oraz zaspokajania potrzeb wyższego rzędu. W ekonomii nie istnieje jedna miara pozwalająca na wyrażenie w sposób bezpośredni tak złożonego zagadnienia, wydaje się jednak, że dobrą aproksymacją poziomu życia są mierniki oparte na zmiennej syntetycznej. W pracy poziom życia rozumie się jako „stopień zaspokojenia potrzeb ludności wynikający z konsumpcji wytworzonych przez człowieka dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego”⁷⁸.

W literaturze dotyczącej poziomu życia spotkać się można z dużą dowolnością doboru zmiennych diagnostycznych⁷⁹. W tej publikacji z potencjalnego zbioru

---

⁷⁷ J.E. Stiglitz, A. Sen, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2009, s. 143-145.

⁷⁸ Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego*, Monografie i Syntezy, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa 1991, s. 32.

⁷⁹ Vide: T. Lis, *Poziom życia w krajach Unii Europejskiej i w Polsce*, [w:] J. Mika, *Obraz statystyczny Unii Europejskiej w składzie rozszerzonym od 01.01.1995*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego, Katowice 1995, s. 215.; A. Ochocki, *Ludność, edukacja, poziom życia – problemy globalne*, Wiadomości Statystyczne, Sierpień 2009, nr 8, s. 75.; T. Śmiłowska, *Statystyczna analiza poziomu życia ludności polski w ujęciu przestrzennym*,

zmiennych diagnostycznych, składającego się ze 110 determinant poziomu życia, wyeliminowano zmienne niespełniające warunków formalnej poprawności cech⁸⁰. Finalny zestaw zmiennych diagnostycznych przedstawiono w tabeli 1. Następnie na podstawie przesłanek merytorycznych określono kierunek oddziaływania zmiennych na rozwój badanego zjawiska i dokonano ich stymulacji poprzez odwrócenie⁸¹. W celu pozbawienia zmiennych ich naturalnych mian oraz ujednoczenia rzędu wielkości dokonano przekształcenia ilorazowego, przyjmując za parametr skalujący wartość maksymalną zmiennej w 1995 roku. Takie przekształcenie pozwala na wykonanie dynamicznych porównań oraz ocenę wielkości i kierunków zmian badanego zjawiska pomiędzy analizowanymi obiektami⁸². Zmienne diagnostyczne nie zostały poddane procedurze ważeni, albowiem „w przypadku cech diagnostycznych większość badaczy jest zdania, że należy ważenia raczej unikać, gdyż trudno wskazać efektywne wzorce postępowania odnośnie nietrywialnego ich ważenia”⁸³.

W literaturze spotkać się można z różnorodnością metod tworzenia zmiennych syntetycznych⁸⁴. W pracy skorzystano z metody prof. Zeliaś, według której macierz znormalizowanych zmiennych diagnostycznych stanowi podstawę do budowy zmiennej syntetycznej z zgodnie ze wzorem:

$$z_i = \frac{1}{p} \sum_{q=1}^p z_{iq}$$

gdzie:

- z_i – wartość miary syntetycznej opisującej poziom życia ludności i -tego kraju,
- z_{iq} – wartość zmiennej syntetycznej dla i -tego kraju obliczona w oparciu o zmienne należące do q -tej grupy,
- p – liczba grup.

Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1997, z. 247, s. 13.; L. Zienkowski, *Poziom życia: metody mierzenia i oceny*, PWE, Warszawa 1979, s. 56.; A. Zeliaś, *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w ujęciu dynamicznym*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000, s. 103-105.; U. Załuska, *Prognozy makrooczenia przedsiębiorstwa*, [W:] *Prognozowanie gospodarcze*, M. Cieślak (red.), PWN, Warszawa 2008, s. 253.; E. Zysnarska, *Pomiar jakości życia, Materiały na konferencję – Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Wyd. UR Rzeszów 2002; s. 119.

⁸⁰ A. Zeliaś (red.), *Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa 2004, s. 53.

⁸¹ T. Borys, *Metody normowania cech w statystycznych badaniach porównawczych*, Przegląd Statystyczny, R. XXV, z. 2.

⁸² B. Pawełek, *Metody normalizacji zmiennych w badaniach porównawczych złożonych zjawisk ekonomicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008, s. 56.

⁸³ A. Młodak, *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Difin, Warszawa 2006, s. 44-45.

⁸⁴ Vide: Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom rozwoju oraz zasady i strukturę wykwalifikowanych kadr*. „Przegląd Statystyczny nr 4.”; T. Grabiński *Metody taksonometrii*, Wydawnictwo AE, Kraków 1992; T. Grabiński, S. Wydmus, A. Zeliaś, *Metody prognozowania rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo AE, Kraków 1993; A. Malina, A. Zeliaś, *O budowie taksonomicznej miary jakości życia, Taksonomia, Sekcja Klasyfikacji i Analizy Danych Polskiego Towarzystwa Statystycznego*, Wrocław 1997.

Tabela 1. Finalny zestaw zmiennych diagnostycznych

Symbol	Zmienne
Ludność	
X _{1,1}	Współczynnik płodności
X _{1,2}	Współczynnik zależności demograficznej osób starszych (w %)
Rynek pracy i bezpieczeństwo pracy	
X _{2,1}	Stopa bezrobocia zarejestrowanego (w %)
X _{2,2}	Stopa zatrudnienia (w %)
X _{2,3}	Liczba wypadków śmiertelnych w miejscu pracy na 100 tys. osób
Ochrona zdrowia i opieka socjalna	
X _{3,1}	Liczba lekarzy przypadających na 100 tys. osób
X _{3,2}	Liczba pielęgniarek przypadających na 100 tys. osób
X _{3,3}	Liczba łóżek szpitalnych przypadających na 100 tys. osób
X _{3,4}	Liczba zgonów na gruźlicę na 100 tys. osób
X _{3,5}	Liczba zgonów na cukrzycę na 100 tys. osób
X _{3,6}	Liczba zgonów noworodków na 1000 urodzeń żywych
X _{3,7}	Liczba nowo zarejestrowanych przypadków AIDS na 100 tys. osób
X _{3,8}	Odsetek ludzi otyłych (BMI>30) w populacji powyżej 18 roku życia
Edukacja	
X _{4,1}	Liczba studentów na 1000 osób
X _{4,2}	Liczba nauczycieli akademickich na 1 studenta
Rekreacja, kultura i czas wolny	
X _{5,1}	Liczba hoteli na 1000 osób
X _{5,2}	Średnioroczna liczba wyjść do kina na osobę
Warunki mieszkaniowe	
X _{6,1}	Liczba nowo wybudowanych mieszkań przypadających na 1000 gospodarstw domowych
Komunikacja i łączność	
X _{7,1}	Liczba nowo zarejestrowanych samochodów osobowych na 1000 osób
X _{7,2}	Transport lotniczy w pasażero-kilometrach na osobę
X _{7,3}	Transport kolejowy w pasażero-kilometrach na osobę
X _{7,4}	Gęstość sieci drogowej w km na km ² powierzchni ogólnej kraju
X _{7,5}	Odsetek dróg o twardej powierzchni
X _{7,6}	Odsetek autostrad w ogólnej długości dróg
X _{7,7}	Abonenci telefonii komórkowej na 1000 osób
X _{7,8}	Odsetek osób korzystających z Internetu
Bezpieczeństwo społeczne	
X _{8,1}	Współczynnik postrzeganej korupcji - Index
X _{8,2}	Liczba zabójstw na 100 tys. osób
X _{8,3}	Liczba przestępstw związanych narkotykami na 100 tys. osób
X _{8,4}	Liczba samobójstw na 100 tys. osób
X _{8,5}	Liczba rozwodów na 1000 osób

Dochody i wydatki ludności	
$X_{9,1}$	Oszczędności jako procent dochodu rozporządzalnego
$X_{9,2}$	Podatki i składki na ubezpieczenie społeczne jako procent dochodu brutto
$X_{9,3}$	Stopa inflacji (w %)
$X_{9,4}$	Stawka za godzinę pracy w przemyśle (euro – ceny stałe z 2012)
Degradacja i ochrona środowiska naturalnego	
$X_{10,1}$	Emisja pyłów w mikrogramach na km ² powierzchni ogólnej kraju
$X_{10,2}$	Procent powierzchni chronionej kraju
$X_{10,3}$	Emisja tlenku węgla w kg na osobę
$X_{10,4}$	Lesistość kraju (w %)
$X_{10,5}$	Dzienna emisja zanieczyszczeń wód w kg na 1000 osób

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiony sposób konstrukcji miernika syntetycznego pozwala na uniknięcie nadmiernej reprezentatywności którejs z grup determinant. Otrzymane wartości zmiennej syntetycznej stały się podstawą do grupowania krajów pod względem osiągniętego poziomu życia. Rangę 1 przypisano do kraju, który osiągnął najwyższą wartość zmiennej syntetycznej w danym roku, rangę 24 zaś do kraju, który osiągnął najniższą wartość zmiennej syntetycznej. W tabeli 2 przedstawiono wartości zmiennej syntetycznej z_i oraz pozycje w rankingu w wybranych jednostkach czasu dla wszystkich badanych krajów.

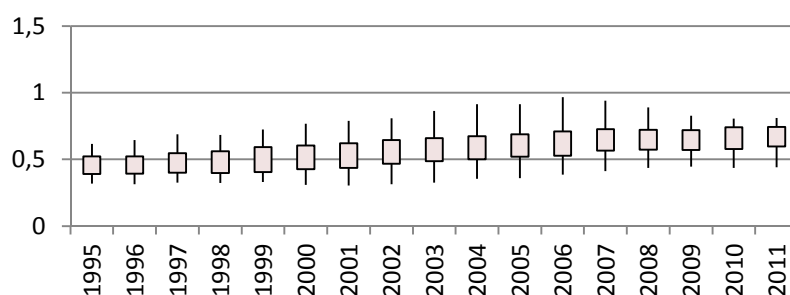
Analizując dane zawarte w tabeli 2, zauważyć można, że w całym badanym okresie liderem pod względem poziomu życia jest Irlandia. Pomimo tego, iż w roku 2011 osiągnęła niższą wartości zmiennej syntetycznej niż w roku 2007 (a nawet 2003), udało jej się utrzymać pierwszą pozycję w rankingu. Krajem o najniższym poziomie życia okazała się natomiast Bułgaria. Warto zwrócić uwagę na kształtowanie się wartości zmiennej syntetycznej (oraz pozycji w rankingu) w Grecji, Hiszpanii oraz Portugalii. Grecja, która w roku 1995 plasowała się na miejscu 13. w rankingu, w roku 2005 uplasowała się na miejscu 2., jednakże w wyniku kryzysu gospodarczego z roku 2007, w ostatnim roku analizowanego okresu zajęła 18. miejsce w rankingu. Podobnie sytuacja kształtowała się w Hiszpanii, która w roku 1995 zajmowała 11. pozycję w rankingu, w latach 2001-2004 oraz 2006-2007 plasowała się na miejscu 2. Kryzys gospodarczy sprawił, że 2011 roku Hiszpania uplasowała się na 12. miejscu w rankingu. Również w Portugalii zaobserwowano znaczny spadek w rankingu z miejsca 6. w roku 1999, na miejsce 13. w roku 2003 i ostatecznie na miejsce 17. W 9 spośród 24 analizowanych krajów zaobserwowano spadek wartości zmiennej syntetycznej w roku 2011 w porównaniu z 2008 rokiem. Zjawisko to pozwala przypuszczać, że spowolnienie gospodarcze, będące wynikiem kryzysu gospodarczego, ma wpływ na poziom życia ludności.

Tabela 2. Wartości zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia ludności w krajach Unii Europejskiej

Kraj	1995		1999		2003		2007		2011	
	z_i	pozycja	z_i	pozycja	z_i	pozycja	z_i	pozycja	z_i	pozycja
Austria	0,5725	2	0,6329	2	0,6782	4	0,7207	7	0,7670	2
Belgia	0,5400	5	0,5446	12	0,6065	12	0,6577	12	0,7252	10
Bułgaria	0,3545	22	0,3304	24	0,3246	24	0,4124	24	0,4397	24
Dania	0,4874	10	0,5676	10	0,6630	5	0,7455	3	0,7368	9
Estonia	0,3728	21	0,3996	21	0,4933	17	0,5872	17	0,6099	16
Finlandia	0,5112	8	0,5894	8	0,6477	9	0,6869	9	0,7477	4
Francja	0,5265	6	0,5704	9	0,6361	10	0,7452	4	0,7418	7
Grecja	0,4744	13	0,5352	13	0,6340	11	0,6645	11	0,6079	18
Hiszpania	0,4858	11	0,5905	7	0,6967	2	0,7589	2	0,6638	12
Holandia	0,5560	4	0,6177	3	0,6574	7	0,7424	6	0,7424	6
Irlandia	0,6150	1	0,7231	1	0,8628	1	0,9402	1	0,8102	1
Litwa	0,3823	20	0,4024	19	0,4525	21	0,5506	19	0,5602	20
Łotwa	0,3178	24	0,3603	22	0,4259	22	0,5450	20	0,5463	21
Niemcy	0,5597	3	0,6040	5	0,6565	8	0,6940	8	0,7475	5
Polska	0,3895	19	0,4070	18	0,4704	20	0,5323	21	0,5620	19
Portugalia	0,4745	12	0,5973	6	0,5988	13	0,5949	16	0,6090	17
Rep. Czeska	0,4263	16	0,4328	16	0,5163	16	0,5973	15	0,7073	11
Rumunia	0,3458	23	0,3445	23	0,3563	23	0,4371	23	0,4803	23
Słowacja	0,3972	17	0,4234	17	0,4866	18	0,5699	18	0,6148	15
Słowenia	0,4271	15	0,4624	15	0,5337	15	0,6169	14	0,6336	14
Szwecja	0,4956	9	0,5581	11	0,6615	6	0,6837	10	0,7378	8
Węgry	0,3916	18	0,4012	20	0,4824	19	0,5254	22	0,5335	22
Wlk. Brytania	0,5197	7	0,6058	4	0,6884	3	0,7445	5	0,7530	3
Włochy	0,4363	14	0,4906	14	0,5576	14	0,6392	13	0,6479	13

Źródło: opracowanie własne.

Dynamika zmian poziomu życia ludności została przedstawiona na rysunku 1 (dolne ograniczenie wykresu w każdym roku wskazuje wartość minimalną, górne zaś wartość maksymalną; dolna krawędź „pudełka” odpowiada wartości kwartyła pierwszego, górna zaś wartości kwartyła trzeciego). Analizując poniższy wykres, zauważyć można, że przeciętny poziom życia ludności wzrastał w latach 1995-2007, zaś w latach 2008-2011 pozostał niemalże na niezmiennym poziomie. W latach 2008-2011 obniżeniu uległa wartość maksymalna zmiennej syntetycznej. Wynika to z faktu, że na kryzysie gospodarczym najbardziej ucierpiały kraje będące liderami pod względem poziomu życia mieszkańców (Irlandia, Hiszpania, Grecja, a także Dania). O ile zmniejszanie się różnic w poziomie życia pomiędzy krajami jest zjawiskiem raczej pozytywnym, o tyle w omawianym przypadku należy podejść do oceny z dużą rezerwą. Wydaje się, że w analizowanych krajach zaistniało zrównanie „w dół”, tzn. tempo wzrostu poziomu życia w latach 2007-2011 w krajach o niższym poziomie życia było niższe (np. Bułgaria +6,62%; Litwa +1,74%, Łotwa +0,24%) niż tempo spadku poziomu życia w krajach o wyższym poziomie życia (Irlandia -13,83%; Hiszpania - 12,53%, Grecja - 8,51%).

Rys. 1. Wykres pudełkowy z wąsami zmiennej syntetycznej dla krajów członkowskich Unii Europejskiej w latach 1995-2011
Źródło: opracowanie własne.

Wzrost gospodarczy w krajach członkowskich Unii Europejskiej

Badając poziom życia ludności, nie sposób nie odnieść się do niezwykle ważnej kategorii ekonomicznej, jaką jest wzrost gospodarczy. Wzrost gospodarczy może być utożsamiany z powiększeniem potencjalnego produktu krajowego, produktu narodowego brutto lub zwiększeniem zdolności wytwórczych⁸⁵. W pracy do porównań pomiędzy krajami wykorzystano wielkość PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej (tab. 3).

Wśród krajów o najwyższym PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w całym badanym okresie znajdowały się Austria, Holandia, Irlandia oraz Szwecja, najniższą wartość tego miernika zaobserwowano w Bułgarii, Łotwie oraz Rumunii. Zauważyć można również powolne zmniejszanie się dysproporcji pomiędzy krajami, w roku 1995 wielkość PKB *per capita* w Danii była niemalże 4,5-krotnie większa niż wartość PKB *per capita* w Bułgarii, natomiast w roku 2011 wartość minimalna PKB

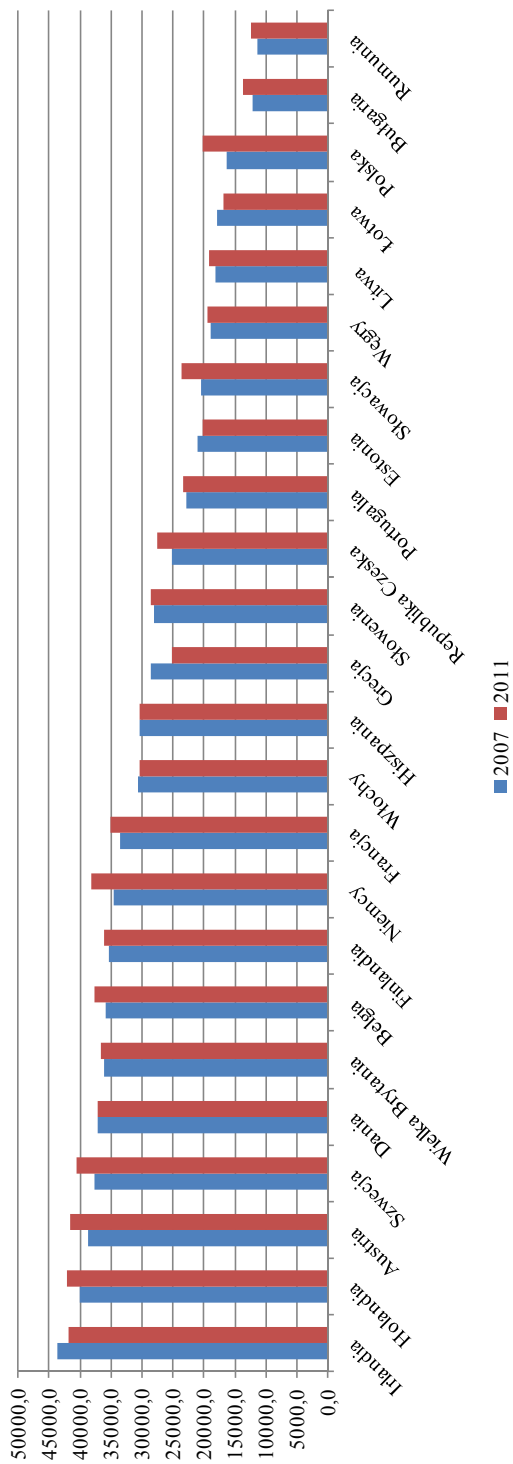
⁸⁵ P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Ekonomia 2*, wyd. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 350.

per capita według parytetu siły nabywczej (Rumunia) była 3,3-krotnie mniejsza niż wartość maksymalna (Holandia). We wszystkich analizowanych krajach zauważyć można zwiększenie wartości PKB *per capita* w 2011 roku w porównaniu z rokiem 1995. Jednak porównując wartość PKB z 2011 roku z wartością z roku 2007, można zauważyć spadek wielkości PKB *per capita* w sześciu krajach: Estonii (spadek o 594,7 \$), Grecji (spadek o 3302,1 \$), Hiszpanii (spadek o 0,3 \$), Irlandii (spadek o 1887,8 \$), na Łotwie (spadek o 895,3 \$) oraz we Włoszech (spadek o 195,1 \$). Należy w tym miejscu przypomnieć, że w omawianych krajach nastąpił również spadek wartości zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia ludności. Na rysunku 2 przedstawiono porównanie wielkości PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w roku 2007 z wartościami z roku 2011. W 12 z analizowanych 24 krajów nastąpił spadek wielkości PKB *per capita* w roku 2011 w stosunku do roku 2008: Dania (spadek o 0,68%), Estonia (spadek o 1,08%), Finlandia (spadek o 0,05%), Grecja (spadek o 13,03%), Hiszpania (spadek o 1,3%), Irlandia (spadek o 2,42%), Litwa (spadek o 0,48%), Łotwa (spadek o 5,24%), Rumunia (spadek o 1,23%), Słowenia (spadek o 3,1%), Węgry (spadek o 0,15%) oraz Włochy (spadek o 0,92%). Nie ulega wątpliwości, że zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego spowodowane zostało kryzysem gospodarczym z 2007 roku. Zasadniczą częścią pracy jest próba odpowiedzi na pytanie, czy istnieje zależność pomiędzy wielkością PKB *per capita* a poziomem życia ludności oraz jaki jest kierunek i siła tej zależności.

Tabela 3. Wielkość PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w krajach Unii Europejskiej

Kraj	1995	1999	2003	2007	2011
Austria	22873,9	27282,0	31279,7	38692,7	41654,2
Belgia	21928,1	25700,8	29336,3	35768,8	37775,5
Bułgaria	5667,8	5895,4	7957,0	12141,6	13685,9
Dania	23193,6	26940,2	30306,5	37161,1	37233,2
Estonia	5165,1	8768,9	13281,2	20940,5	20345,8
Finlandia	18081,3	22839,4	27458,6	35424,5	36169,9
Francja	21352,8	24729,1	28046,9	33552,7	35063,9
Grecja	15424,3	18120,1	22639,4	28455,0	25152,9
Hiszpania	17222,4	21085,9	25161,1	30476,2	30475,9
Holandia	23174,6	28295,9	31774,1	39901,5	42074,4
Irlandia	19594,6	26643,3	34760,2	43632,1	41744,3
Litwa	6033,3	7960,0	11438,7	18118,3	19049,2
Łotwa	5177,2	6971,1	10366,6	17843,5	16948,2
Niemcy	22052,8	24778,1	27917,1	34546,3	38071,0
Polska	7319,6	9726,7	11734,8	16373,9	20175,4
Portugalia	14007,5	17398,9	19443,5	22691,6	23371,7
Rep. Czeska	12926,7	14553,6	18048,6	25293,6	27414,6
Rumunia	6356,0	5993,9	7796,8	11489,4	12467,8
Słowacja	8831,1	10893,2	13596,5	20467,4	23539,7
Słowenia	13047,1	16545,0	20402,3	28025,4	28456,8
Szwecja	20642,8	24895,5	29711,4	37636,5	40425,8
Węgry	9451,9	11254,1	14468,9	18804,1	19405,2
Wlk. Brytania	20550,4	24410,4	29018,5	36188,1	36593,0
Włochy	20679,3	23305,8	26571,4	30633,9	30438,8

Źródło: opracowanie własne

Rys. 2. Wielkość PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w krajów członkowskich Unii Europejskiej w roku 2007 i 2011
 Źródło: opracowanie własne.

Poziom życia a wzrost gospodarczy

Wzrost gospodarczy jest procesem istotnie oddziałującym na procesy społeczno-ekonomiczne zachodzące w gospodarce⁸⁶. Jednakże, jak już wcześniej wspomniano, może on mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na poziom życia ludności. Pozytywny wpływ zwiększania PKB *per capita* przekłada się z reguły na większe dochody rozporządalne mieszkańców⁸⁷, a w konsekwencji na zwiększenie możliwości nabywczej ludności. Istotne są również proporcje podziału wypracowanego PKB na inwestycje i bieżącą konsumpcję. Wyższy poziom inwestycji może w bieżącym okresie powodować obniżenie poziomu życia poprzez zmniejszenie bieżącej konsumpcji, zaś w długim okresie może przyczynić się do zwiększenia poziomu życia ludności poprzez rozbudowywanie infrastruktury komunikacyjnej, mieszkaniowej bądź rekreacyjnej. W literaturze można również znaleźć opinie, iż „to wzrost gospodarczy wyznacza bogactwo bądź ubóstwo narodów”⁸⁸. Zakłada się, że wzrost gospodarczy wpływa pozytywnie na zmniejszenie skali ubóstwa.

Dotychczas skupiono się na pozytywnym wpływie wzrostu gospodarczego na poziom życia ludności. Należy jednak pamiętać, że wzrost produkcji prowadzić może do degradacji takich dóbr społecznych jakimi są walory środowiska naturalnego np., wyczerpywanie się zasobów nieodnawialnych⁸⁹. W literaturze zwraca się uwagę na silną korelację pomiędzy wartością PKB *per capita* a emisją CO₂⁹⁰. Wpływ wzrostu gospodarczego przejawiać się również może w powstawaniu negatywnych efektów zewnętrznych wynikających z przekroczenia granic ilościowych konsumpcji, prowadząc tym samym do pogorszenia stanu zdrowia⁹¹, nieracjonalnego gospodarowania czasem wolnym czy nawet patologii społecznych⁹².

W celu zbadania, czy istnieje zależność pomiędzy wielkością PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej a wartością zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia obliczono modele przekrojowe. W tabeli 4 przedstawiono wartości oszacowanych parametrów oraz odpowiadającą im wartość *p*, a także wartość współczynnika determinacji *R*². W skonstruowanym modelu poziom życia utożsamiany jest z wartością zmiennej syntetycznej, natomiast wzrost gospodarczy utożsamiany jest z wartością PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej (w tys. \$).

⁸⁶ T. Tokarski, *Matematyczne modele wzrostu gospodarczego – ujęcie neoklasyczne*, wyd. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 9.

⁸⁷ R.E. Hall, J.B. Taylor, *Makroekonomia*, wyd. III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 56.

⁸⁸ M. Burda, C. Wypłósz, *Makroekonomia*. Podręcznik europejski, wyd. II, PWE, Warszawa 2000, s. 140.

⁸⁹ M.G. Woźniak, *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*. Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2004, s. 26-28.

⁹⁰ N. Shafik, *Economic development and environmental quality: an econometric analysis*. Oxford Economic Papers, 1994, 46, 759.

⁹¹ A. Offer, *The Challenge of Affluence: Self-Control and Well-being in the United States and Britain since 1950*. Oxford University Press, 2006.

⁹² Cz. Bywalec, *Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego*, Monografie i Syntezy, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa 1991, s. 40-41.

Tabela 4. Wyniki oszacowanego modelu struktury dla wybranych lat 1995-2011.
Poziom życia = $\alpha_0 + \alpha_1$ PKB per capita

Rok	Współczynnik α_1	Błąd stand. α_1	t-Studenta	p-value	R ²
1995	0,0109	0,0011	9,7728	<0,00001	0,8128
1999	0,0125	0,0012	10,6118	<0,00001	0,8365
2003	0,0134	0,0012	11,6107	<0,00001	0,8597
2007	0,0114	0,0010	11,1632	<0,00001	0,8499
2011	0,0101	0,0006	16,0583	<0,00001	0,9214

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że wartość PKP *per capita* istotnie statystycznie wpływa na wielkość zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia. Dokonano również weryfikacji modelu. Na podstawie przeprowadzonych testów nie było podstaw do odrzucenia hipotezy mówiącej o stabilności wariancji, liniowym charakterze zależności oraz o rozkładzie normalnym składnika losowego. Wartość współczynnika α_1 jest stabilna w czasie, można zatem stwierdzić, że wzrost wielkość PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej o jednostkę (tysiąc \$ per capita) powoduje przeciętny wzrost wartości zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia przeciętnie o 0,01. Można zatem twierdzić, że wzrost gospodarczy pozytywnie wpływa na poziom życia ludności. Należy jednak zwrócić uwagę na niewielką siłę jego oddziaływania. Wzrost wartości PKB *per capita* o 1000 \$ powoduje przeciętny wzrost wartości zmiennej syntetycznej jedynie o 0,01.

Na ostatnim etapie analizy dla każdego z analizowanych krajów zbudowano modele DL (modele o rozłożonych opóźnieniach) postaci:

$$t_{pz} = \alpha_0 + \alpha_1 tPKB + \alpha_2 tPKB_{-1} + \alpha_3 tPKB_{-2} + \varepsilon_t$$

gdzie:

- t_{pz} – tempo zmian zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia,
  - $tPKB_{t-p}$ – tempo zmian PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej,
- t = 1, 2, ..., 17; p = 0, 1, ..., 2.

W tabeli 5 przedstawiono oszacowane modele dla wybranych krajów (Irlandii – jako kraju o najwyższym poziomie życia, Hiszpanii – kraju, który zanotował znaczne obniżenia poziomu życia, Estonii – gdzie zanotowano znaczną poprawę poziomu życia, Rumunii – państwa o najniższym poziomie życia).

Wyniki przeprowadzonej analizy pozwoliły pozytywnie zweryfikować hipotezę o wpływie tempa wzrostu PKB *per capita* na tempo wzrostu poziomu życia, chociaż siła i kierunek oddziaływania różni się w zależności od analizowanego kraju.

Tabela 5. Wyniki oszacowanych modeli DL dla wybranych krajów członkowskich UE w latach 1995-2011

Kraj	α_0	α_1	α_2	α_3	R ²
Estonia	-0,0670 *** (0,0019)	0,1757 *** (<0,00001)	—	0,0578 (0,0094)	98,64%
Hiszpania	0,0210 (0,7062)	1,2647 *** (0,00095)	—	-0,6674 ** (0,0239)	84,10%
Irlandia	-0,0166 (0,7501)	0,7939 *** (0,0003)	—	-0,4150 *** (0,0092)	83,32%
Rumunia	0,0142 (0,2441)	—	0,4102 *** (1,25e-010)	—	96,22%

W nawiasie podano wartości p-value, *** – współczynnik statystycznie istotny przy poziomie istotności $\alpha = 0,01$; ** – współczynnik statystycznie istotny przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$; * – współczynnik statystycznie istotny przy poziomie istotności $\alpha=0,1$; — – współczynnik nieistotny statystycznie, wyeliminowany z modelu.

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Zbadano zależności pomiędzy poziomem życia ludności wyrażonym poprzez zmienną syntetyczną a wzrostem gospodarczym utożsamianym z PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej. Na pierwszym etapie badania wykorzystano narzędzia wielowymiarowej analizy porównawczej do wyznaczenia zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia. Liderem pod względem poziomu życia ludności w całym badanym okresie okazała się Irlandia, najgorzej zaś sytuacja kształtowała się w Rumunii i Bułgarii. Na przestrzeni badanego okresu zauważyć można znaczne zmiany w rankingu zarówno *in minus* (np. Grecja, Hiszpania, Portugalia), jak i *in plus* (np. Estonia, Wielka Brytania). Przeprowadzona analiza wskazuje na obniżenie się poziomu życia w krajach szczególnie mocno dotkniętych przez kryzys gospodarczy (np. Grecja, Hiszpania, Irlandia, Węgry). Sytuacja taka doprowadziła do zmniejszenia różnic pomiędzy krajami o najwyższym i najniższym poziomie życia, co do zasady jest zjawiskiem pozytywnym, aczkolwiek w tym przypadku mamy do czynienia z równaniem „w dół”, co należałoby raczej interpretować jako zjawisko negatywne.

Na drugim etapie analizy dla każdego roku z okresu 1995-2011 zbudowano modele struktury opisującej zależność pomiędzy wielkością zmiennej syntetycznej opisującej poziom życia a wielkością PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej. Wyniki przeprowadzonej analizy pozwalają pozytywnie zweryfikować hipotezę o wpływie wzrostu gospodarczego na poziom życia ludności. Wzrost wartości PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej wpływa pozytywnie na wartość zmiennej syntetycznej, aczkolwiek siła jego oddziaływania jest niewielka – wzrost PKB *per capita* o 1000 \$ powoduje przeciętny wzrost wartości zmiennej syntetycznej jedynie o 0,01.

Na trzecim etapie analizy dla każdego z 24 analizowanych krajów członkowskich Unii Europejskiej zbudowano modele o rozłożonych opóźnieniach opisujące zależność pomiędzy tempem wzrostu wartości zmiennej syntetycznej a tempem wzrostu PKB *per capita* z okresu t , $t-1$ oraz $t-2$. Wyniki przeprowadzonej analizy

pozwołyły pozytywnie zweryfikować hipotezę o wpływie tempa wzrostu PKB *per capita* na tempo wzrostu poziomu życia, chociaż siła i kierunek oddziaływania różni się w zależności od analizowanego kraju.

Przeprowadzona analiza jest wstępem do panelowej analizy (zarówno w wersji statycznej, jak i dynamicznej) zależności pomiędzy poziomem życia a wzrostem gospodarczym, a w dalszej perspektywie do analizy rozwoju społeczno-gospodarczego w krajach członkowskich Unii Europejskiej.

Literatura

1. Borys T., 1978. Metody normowania cech w statystycznych badaniach porównawczych. Przegląd Statystyczny XXV.
2. Burda M., Wypłósz C., 2000. Makroekonomia. Podręcznik europejski. PWE Warszawa.
3. Bywalec Cz., 1991. Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego. Monografie i Syntezy Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji Warszawa.
4. Cieślak M. (red.), 2008. Prognozowanie gospodarcze. PWN Warszawa.
5. Gil S., 2000. Wskaźnik trwałego dobrobytu ekonomicznego ISEW. Ekonomista 5.
6. Grabiński T., 1992. Metody taksonometrii. Wyd. AE Kraków.
7. Grabiński T., Wydmus S., Zeliaś A., 1993. Metody prognozowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Wyd. AE Kraków.
8. Hall R.E., Taylor, J.B., 2002. Makroekonomia. Wyd. Nauk. PWN Warszawa.
9. Hellwig Z., 1968. Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom rozwoju oraz zasady i strukturę wykwalifikowanych kadr. Przegląd Statystyczny 4.
10. Malina A., Zeliaś A., 1997. O budowie taksonomicznej miary jakości życia. Taksonomia, Sekcja Klasyfikacji i Analizy Danych Polskiego Towarzystwa Statystycznego Wrocław.
11. Mika J., 1995. Obraz statystyczny Unii Europejskiej w składzie rozszerzonym od 01.01.1995. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego Katowice.
12. Młodak A., 2006. Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej. Difin Warszawa. 2
13. Ochocki A., 2009. Ludność, edukacja, poziom życia – problemy globalne. Wiadomości Statystyczne 8, 75.
14. Pawełek B., 2008. Metody normalizacji zmiennych w badaniach porównawczych złożonych zjawisk ekonomicznych. Wyd. UE Kraków.
15. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., 1996. Ekonomia 2. Wyd. Nauk. PWN Warszawa.
16. Shafik N., 1994. Economic development and environmental quality: an econometric analysis. Oxford Economic Papers 46.
17. Snowdon B., Vane H.R., 2003. Rozmowy z wybitnymi ekonomistami. PTE – Dom Wydawniczy Bellona Warszawa.
18. Stiglitz J.E., Sen A., 2009. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/>
19. Śmiłowska T., 1997. Statystyczna analiza poziomu życia ludności polski w ujęciu przestrzennym, Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiej Akademii Nauk Warszawa.
20. Tokarski T., 2009. Matematyczne modele wzrostu gospodarczego – ujęcie neoklasyczne. Wyd. UJ Kraków.
21. Woźniak M.G., 2004. Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne. Wyd. AE Kraków.
22. Zeliaś A. (red), 2000. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w ujęciu dynamicznym. Wyd. AE Kraków.
23. Zeliaś A. (red.), 2004. Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej. Wyd. Nauk. PWE Warszawa.
24. Zienkowski L., 1979. Poziom życia: metody mierzenia i oceny. PWE Warszawa.

25. Zienkowski L., 2001. Co to jest PKB? Jego rola w analizach ekonomicznych i prognozowaniu. Dom Wydawniczy Elipsa Warszawa.
26. Zysnarska E., 2002. Pomiar jakości życia, Materiały na konferencję – Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.

The standard of living and economic growth in the European Union

Summary: The issue of the standard of living and economic growth have become one of the most important topics in the modern economy. The main goal of this paper is to examine the existence of the relationship between those two economic categories. In this paper, the existence of the relationship between the standard of living and economic growth was investigated using cross-sectional models. The analyses show that there is a statistically significant relation between the standard of living and the economic growth. As a research show economic growth determine the wealth or poverty of nations, however the impact is relatively small. The subject of empirical analysis are 24 European Union member countries in years 1995-2011.

Key words: the standard of living, economic growth, synthetic variable, cross-sectional models, Distributed Lags models

ZASTOSOWANIE MODELOWANIA MIĘKKIEGO DO POMIARU DOBROBYTU SPOŁECZNO-EKONOMICZNEGO

Dorota Mierzyńska

Streszczenie: Proces pomiaru zjawisk wielowymiarowych, do których należy dobrobyt społeczno-ekonomiczny, można podzielić na dwa etapy: identyfikacja zjawiska (wiedza teoretyczna) i budowa miernika syntetycznego (zastosowanie metod statystyczno-ekonometrycznych). W badaniach zastosowano modelowanie miękkie do pomiaru dobrobytu społeczno-ekonomicznego. Metoda ta pozwala na badanie powiązań między zmiennymi ukrytymi, które nie mają jednoznacznych odpowiedników wśród zmiennych mierzalnych. Opierając się na opisie teoretycznym, budowany jest model, który wyjaśnia kształtowanie się wartości badanej zmiennej ukrytej poprzez zależności z jej indykatorami (zmiennymi mierzalnymi) oraz związki z innymi zmiennymi ukrytymi.

Słowa kluczowe: dobrobyt społeczno-ekonomiczny, miara syntetyczna, modelowanie miękkie.

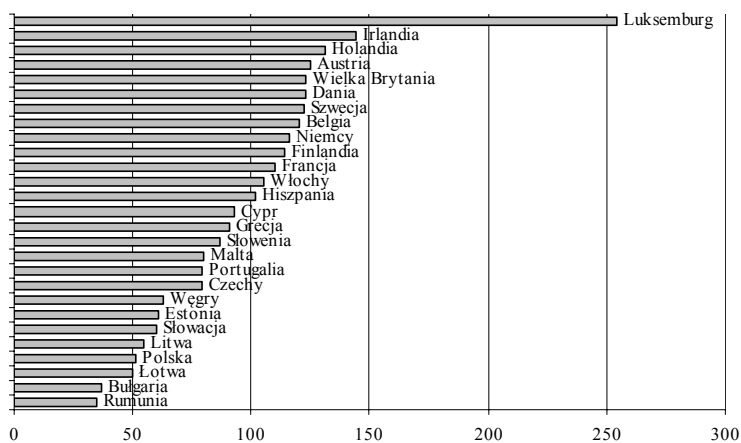
Wprowadzenie

Gospodarka światowa od kilku lat znajduje się w kryzysie. Kraje Unii Europejskiej radzą sobie różnie z tą sytuacją. W 2009 roku w porównaniu z rokiem poprzednim prawie wszystkie kraje Unii Europejskiej zanotowały spadek PKB, a wyjątek stanowiła jedynie Polska. W kolejnych latach – 2010 i 2011 – w większości krajów sytuacja nieznacznie się poprawiła, jednak tempo wzrostu gospodarczego dla UE-27 oscyluje wokół zera. Niekorzystna sytuacja gospodarcza wpływa także na dobrobyt obywateli. W badaniach społeczno-ekonomicznych coraz częściej wskazuje się, że produkt krajowy czy też dochód narodowy nie odzwierciedlają wszystkich aspektów gospodarowania i nie powinny być utożsamiane z dobrobytem, a zatem należy poszukiwać odpowiedniej formuły jego pomiaru.

W pracy przedstawiono przestrzenną analizę dobrobytu społeczno-ekonomicznego z wykorzystaniem modelowania miękkiego w krajach Unii Europejskiej w 2005 i 2011 roku. Dobrobyt społeczno-ekonomiczny to pojęcie złożone (wielowymiarowe), które nie jest bezpośrednio obserwowalne, stąd do jego badania stosowane są metody statystyczno-ekonometryczne, a jedną z nich jest modelowanie miękkie. W publikacji dokonano specyfikacji modelu miękkiego dobrobytu społeczno-ekonomicznego, który został oszacowany na podstawie danych przekrojowych (27 krajów Unii Europejskiej). W prezentowanych badaniach dobrobytu społeczno-ekonomicznego przyjęto 2005 rok, przed rozpoczęciem kryzysu gospodarczego oraz 2011 rok, który w momencie budowy modelu jest ostatnim z dostępnymi informacjami statystycznymi.

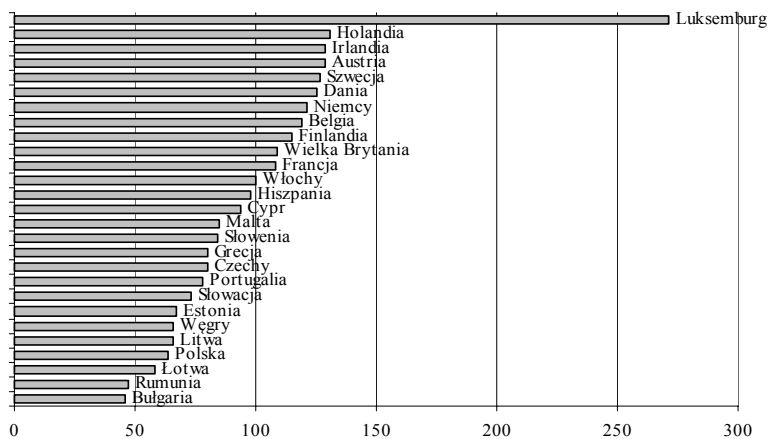
Dobrobyt społeczno-ekonomiczny – aspekt teoretyczny i statystyczny

Produkt krajowy brutto jest powszechnie wykorzystywanym wskaźnikiem aktywności makroekonomicznej. Jednak PKB często stosuje się jako wskaźnik dobrobytu społeczno-ekonomicznego i szeroko rozumianego postępu, co poddawane jest krytyce, gdyż miernik ten nie uwzględnia wielu aspektów, między innymi, społecznego i ekologicznego. Na rysunku 1 przedstawiono uporządkowanie krajów UE wg poziomu PKB *per capita* w PPS (UE-27=100) w 2005 roku, a na rysunku 2 – w 2011 roku.

Rys. 1. Uporządkowanie krajów UE wg poziomu PKB *per capita* w PPS (UE-27=100) w 2005 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

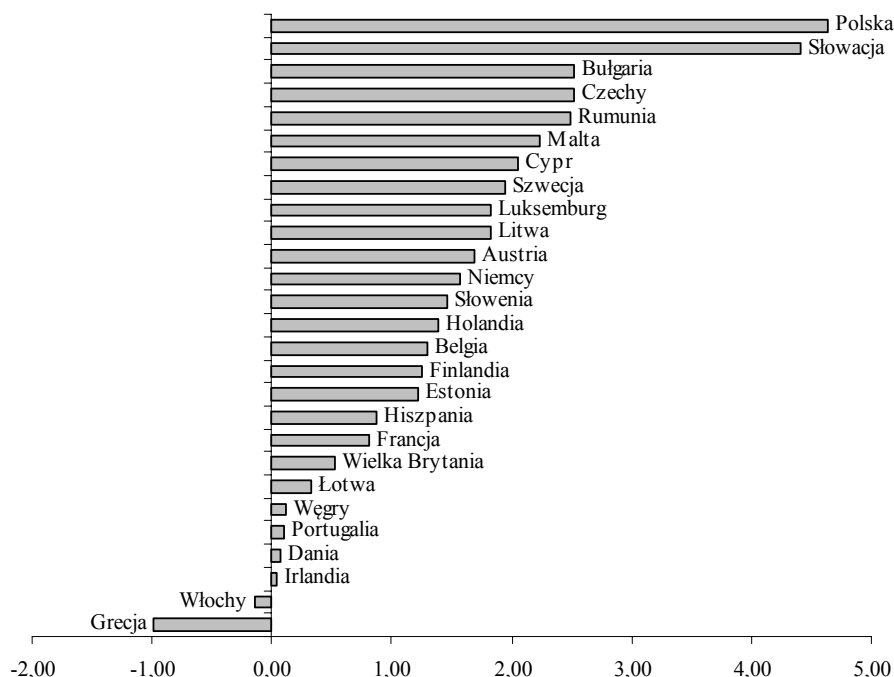

Rys. 2. Uporządkowanie krajów UE wg poziomu PKB *per capita* w PPS (UE-27=100) w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Wszystkie kraje, które wstąpiły do Unii Europejskiej już w XXI wieku, są w ogonie tych rankingów. Dwa ostatnie miejsca zajmują kraje przyjęte w 2007 roku do Unii Europejskiej: Bułgaria i Rumunia. W Rumunii PKB na 1 mieszkańca to za ledwie 35% w 2005 roku i 47% w 2010 roku średniej w UE-27, zaś w Bułgarii – 37% w 2005 roku i 46% w 2011r. Odrobinę lepiej sytuacja przedstawia się na Łotwie – 50% w 2005 roku i 58% w 2011r i w Polsce – 51% w 2005 roku i 64% w 2011r. W 2005 i 2011 roku w czołówce pozostają te same kraje: Irlandia, Holandia i oczywiście Luksemburg. W badanym okresie niewątpliwie nastąpiły zmiany w poziomie PKB *per capita*, to można jednak zauważyć, że nie wpływa to na otrzymane rankingi w 2005 i 2011 roku (współczynnik korelacji rang Spearmana wynosi 0,98).

Na rysunku 3 przedstawiono uporządkowanie krajów UE wg średniego tempa zmian PKB w latach 2005-2011. Najwyższe średnie tempo zmian PKB w analizowanych latach było w Polsce (4,64%), na Słowacji (4,42%) i w Bułgarii (2,52%), a najniższe w Irlandii (0,04%), we Włoszech (-0,14%) i Grecji (-0,99%). W czołówce znajdują się więc „nowi” członkowie Unii Europejskiej, a zatem informacje te są optymistyczne dla naszego regionu. Jednak analiza poziomu PKB *per capita* (zob. rys. 1 i 2) pokazuje, że gospodarczo musimy ciągle „gonić” UE, a „odległość” jest znaczna.

Rys. 3. Średnie tempo zmian PKB w krajach UE w latach 2005-2011
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Spółeczeństwa dążą do zaspokojenia szeroko rozumianych potrzeb i aspiracji życiowych, nie tylko materialnych. Nie można zatem przyjąć, że wzrost gospodar-

czy jest jedynym wyznacznikiem dobrobytu i w badaniach należy uwzględnić inne jego aspekty. Dobrobyt jest zjawiskiem wielowymiarowym, które nie zostało precyzyjnie zdefiniowane, a to utrudnia analizy i pomiar. W badaniach naukowych często utożsamiane są takie pojęcia, jak: dobrobyt społeczno-ekonomiczny, jakość życia, poziom życia, warunki życia, dobrostan oraz godność życia. Kategorie te należy traktować jako pokrewne i pozostające ze sobą w ścisłym związku, ale nie identyczne. Obecnie nie można wskazać jednego, powszechnie akceptowanego sposobu pomiaru dobrobytu społeczno-ekonomicznego. Podejmowane są próby konstruowania nowych wskaźników do pomiaru dobrobytu. Poniżej zaprezentowano kilka przykładów analiz dobrobytu społeczno-ekonomicznego.

Od 1990 roku w ramach Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju badany jest poziom dobrobytu na świecie za pomocą wskaźnika rozwoju społecznego *HDI* (*Human Development Index*), który jest podstawowym indeksem. Wskaźnik *HDI* łączy w sobie ocenę społecznego i ekonomicznego rozwoju danego obszaru. Indeks *HDI* jest oparty na trzech podstawowych czynnikach: poziomie zdrowotności, poziomie wykształcenia oraz dostępności dóbr materialnych, które decydują o powiększaniu zdolności i możliwości człowieka. Do 2010 roku wskaźnik rozwoju społecznego *HDI* jako miara syntetyczna wyznaczany był na podstawie następujących zmiennych mierzalnych:

- przeciętne dalsze trwanie życia (w latach),
- wskaźnik umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem (w %),
- ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto (w %),
- PKB w \$ na 1 mieszkańca liczony według PPP.

W 2010 roku dokonano modyfikacji w sposobie wyznaczania wskaźnika *HDI*, a także zmieniono zbiór zmiennych obserwowalnych na następujące:

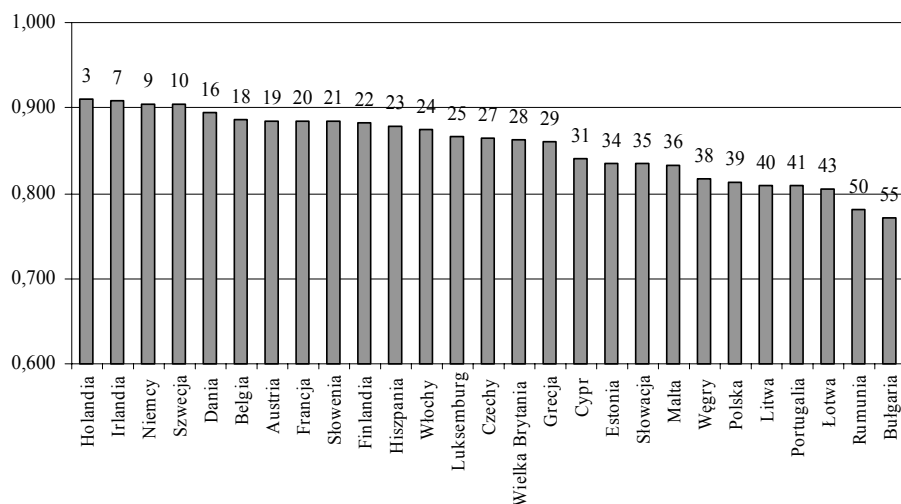
- przeciętne dalsze trwanie życia (w latach),
- średnia liczba lat edukacji mieszkańców w wieku 25 lat i starszych,
- oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia,
- dochód narodowy brutto na 1 mieszkańca liczony według PPP.

Wprowadzono również nowe wskaźniki, które mają uzupełniać indeks *HDI*, a są to – wskaźnik nierówności w rozwoju społecznym (*Inequality-adjusted Human Development Index – IHDI*) wskaźnik rozwoju społecznego z uwzględnieniem płci (*Gender Inequality Index – GII*) oraz wielowymiarowy wskaźnik ubóstwa (*Multidimensional Poverty Index – MPI*)⁹³. Na rysunku 4 przedstawiono uporządkowanie krajów Unii Europejskiej w 2011 roku według wartości wskaźnika *HDI*, a zajmowane lokaty (liczba nad słupkiem) dotyczą rankingu 187 badanych krajów, które podzielono na cztery grupy: najwyższy poziom rozwoju, wysoki poziom rozwoju, średni poziom rozwoju oraz niski poziom rozwoju. Spośród krajów Unii Europejskiej jedynie Rumunia i Bułgaria znalazły się poza grupą krajów o najwyższym poziomie rozwoju.

---

⁹³ Sposób konstrukcji tych wskaźników jest omawiany w globalnym raporcie UNDP *Human Development Report 2010*.

Rys. 4. Ranking krajów Unii Europejskiej wg wartości wskaźnika HDI w 2011 roku
Źródło: opracowanie własne na podstawie HDR 2011.

Inne podejście do pomiaru dobrobytu prezentuje brytyjski ośrodek badawczy Legatum. Ogólny indeks dobrobytu (*Legatum Prosperity Index*) wyznaczany jest na podstawie ośmiu podindeksów dotyczących następujących kategorii⁹⁴:

- gospodarki,
- przedsiębiorczości,
- jakości administracji,
- edukacji,
- zdrowia,
- bezpieczeństwa,
- wolności osobistej,
- kapitału społecznego.

W 2012 roku Polska według *Legatum Prosperity Index* zajęła 32 lokatę w grupie 142 badanych krajów. Wśród krajów Unii Europejskiej gorzej od Polski wypadły Włochy (33 lokata), Estonia (35), Słowacja (36), Węgry (39), Litwa (43), Łotwa (47), Bułgaria (48), Grecja (49), Rumunia (60), natomiast w czołówce znajdują się kraje skandynawskie – Dania (2), Szwecja (3) oraz Finlandia (7).

W 2008 roku we Francji podjęła pracę Komisja do Spraw Pomiaru Wyników Gospodarczych i Postępu Społecznego (*Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*). Komisji tej przewodniczył Joseph Stiglitz, a w jej pracach brali udział między innymi Amartya Sen i Jean-Paul Fitoussi. Prace Komisji podsumowano w raporcie⁹⁵ opublikowanym w 2009 roku, w którym podkreśla się konieczność badań nad pomiarem dobrobytu społeczno-ekonomicznego,

⁹⁴ Zob. *A unique global inquiry into wealth and wellbeing. The 2012 Legatum Prosperity Index™, Methodology and Technical Appendix*, www.li.com, styczeń 2013.

⁹⁵ *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2009, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf, maj 2010.

ale niestety nie została zarekomendowana miara dobrobytu, ani nawet wskaźniki, za pomocą których można byłoby monitorować postęp i dobrobyt społeczny na świecie. Komisja wskazuje następujące aspekty w badaniach dobrobytu: materialny standard życia, zdrowie, edukacja, posiadanie pracy, rola jednostki w polityce i społeczeństwie oraz poczucie osobistego i ekonomicznego bezpieczeństwa. Komisja zwraca uwagę, że syntetyczna miara rozwoju społeczno-ekonomicznego powinna zostać opracowana przez naukowców, ale musi uzyskać powszechną akceptację i być wdrażana przez instytucje międzynarodowe. Miara taka byłaby pomocna w podejmowaniu decyzji gospodarczych i społecznych.

Model miękkiego dobrobytu społeczno-ekonomicznego w krajach Unii Europejskiej

Do analizy dobrobytu społeczno-ekonomicznego można zastosować modelowanie miękkie⁹⁶. Metoda ta pozwala na badanie powiązań między zmiennymi nieobserwowalnymi (ukrytymi), czyli zmiennymi, które nie mają jednoznacznych odpowiedników wśród zmiennych obserwowalnych (mierzalnych). Na podstawie opisu teoretycznego budowany jest model, który wyjaśnia kształtowanie się wartości badanej zmiennej ukrytej poprzez zależności z jej indykatorami (zmiennymi obserwowalnymi), a także poprzez związki z innymi zmiennymi ukrytymi. Model miękkiego można podzielić na dwa podmodele: wewnętrzny (teoretyczny) i zewnętrzny (miary). Pierwszy z nich opisuje związki zachodzące między zmiennymi ukrytymi (o nieznanych wartościach). Model miary pokazuje natomiast związki między zmiennymi nieobserwowalnymi a ich indykatorami. W modelu miękkim pojęcia złożone poznaje się zatem jednocześnie poprzez ich definicje (model zewnętrzny) oraz poprzez wzajemne ich oddziaływanie (model wewnętrzny). Modelowanie miękkie pozwala na połączenie wiedzy empirycznej z teoretyczną. Zmienne nieobserwowalne można definiować dwoma sposobami: dedukcyjnie i indukcyjnie. W zależności od podejścia otrzymuje się różnice w sposobie i w wynikach estymacji. W określaniu dedukcyjnym zakłada się, że zmienna ukryta jako pojęcie teoretyczne jest punktem wyjścia do poszukiwania danych empirycznych, co oznacza, że jest to zmienna pierwotna w stosunku do danego indikatora. Wskaźniki tego typu zmiennych nieobserwowalnych nazywa się odbijającymi (odzwierciedlającymi). W drugim przypadku, gdy następuje przejście od zmiennych obserwowalnych do ukrytych, mówi się o definiowaniu indukcyjnym, a indykatory nazywa się tworzącymi. Relacje zewnętrzne i wewnętrzne w modelu mają charakter liniowy.

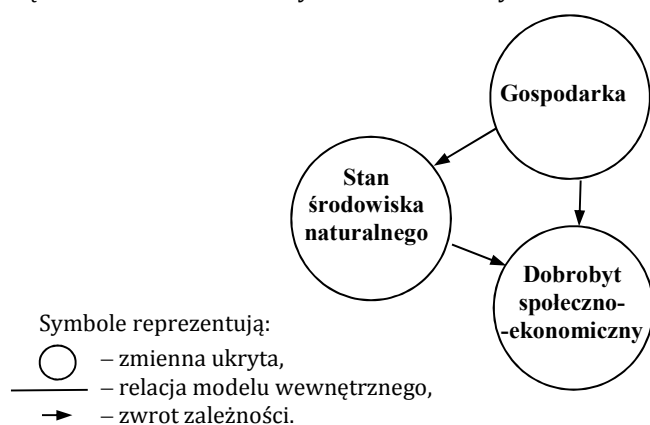
Model miękkiego jest szacowany częściową metodą najmniejszych kwadratów (PLS). W metodzie tej szacuje się jednocześnie parametry modelu miary i modelu teoretycznego. W wyniku estymacji, oprócz tych parametrów, otrzymuje się również oszacowania wartości zmiennej ukrytej, które można traktować jako miarę syntetyczną. Własności statystyczne modelu miękkiego sprawdza się na podstawie testu Stone'a-Geissera, który jest miarą dokładności predykcji dokonanej na pod-

---

⁹⁶ Dokładny opis modelowania miękkiego można znaleźć w pracach: Jöreskog K. G., Wold H. (red.), *Systems Under Indirect Observation. Causality-Structure-Prediction*, North Holland, Amsterdam-New York-Oxford 1982 oraz Rogowski J., *Modele miękkie. Teoria i zastosowanie w badaniach ekonomicznych*, Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, Białystok 1990.

stawie modelu w stosunku do predykcji „trywialnej” (np. średniej arytmetycznej). Wartości testu S-G nie są ograniczone z dołu, zaś ograniczenie górne stanowi liczba 1. Jeśli wartość testu jest ujemna, to model ma gorszą własność predykcyjną w porównaniu z prognozą trywialną. W przypadku wartości testu równej 1, prognozy są bezbłędne, natomiast dla wartości równej 0 – jakość prognozy z modelu i prognozy trywialnej są identyczne. Ocenę istotności parametrów modelu przeprowadza się, stosując regułę „2s”, gdzie s jest odchyleniem standardowym. Metoda ta nazywana jest cięciem Tuckeya.

Zrównoważony rozwój zakłada poprawę dobrobytu współczesnych i przyszłych pokoleń oraz wskazuje potrzebę przewartościowania celów rozwojowych z materialnych na niematerialne. Dalszy rozwój społeczno-gospodarczy nie może odbywać się kosztem przyszłych pokoleń i musi uwzględniać stan środowiska naturalnego. Proces zrównoważonego rozwoju odbywa się w ramach trójelementowego systemu „społeczeństwo – gospodarka – środowisko” i wzorując się na tym układzie zbudowano model miękki, którego schemat relacji wewnętrznych przedstawiono na rysunku 5. W modelu przyjęto, że dobrobyt społeczno-ekonomiczny jest zależny od rozwoju gospodarczego i stanu środowiska naturalnego. Funkcjonowanie gospodarki nie może być rozważane w oderwaniu od potrzeb społecznych obywateli. Silna i stabilna gospodarka ma ogromne znaczenie dla godnego społeczeństwa. Przede wszystkim wzrost gospodarczy, a więc przyrost produkcji i zatrudnienia daje podstawy do funkcjonowania społeczeństwa i podnoszenia dobrobytu społeczno-ekonomicznego. Degradacja środowiska przyrodniczego przyczynia się do pogorszenia się wszystkich wymiarów dobrobytu zarówno w aspekcie materialnym, ale również oddziałuje na zdrowie i edukację. Założono również, iż gospodarka ma wpływ na stan środowiska. Należy przy tym pamiętać, że zawsze w procesie budowy modelu wprowadza się pewne uproszczenia. W modelu miękkim występują zatem trzy zmienne ukryte: dobrobyt społeczno-ekonomiczny, gospodarka i stan środowiska naturalnego, a każdej z nich przyporządkowano zbiór zmiennych obserwowalnych.

Rys. 5. Schemat relacji wewnętrznych modelu miękkiego
 Źródło: Opracowanie własne.

Zaprezentowany poniżej dobór zmiennych diagnostycznych ma charakter subiektywny, a indykatory zmiennych ukrytych wydają się najważniejsze w świetle kryteriów merytorycznych. Niestety nie istnieją jednoznaczne podstawy metodologiczne badania występujących w modelu kategorii. Przy procedurze doboru mierników należy również pamiętać o dostępności informacji statystycznych. W modelu przyjęto następujące wskaźniki dobrobytu społeczno-ekonomicznego (*D*):

- średni dochód ekwiwalentny do dyspozycji per capita (w PPS) – *D1*,
- wskaźnik zróżnicowania kwintylowego – *D2*,
- wskaźnik zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych (w %) – *D3*,
- przeciętne dalsze trwanie życia kobiet (w latach) – *D41*,
- przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn (w latach) – *D42*,
- wskaźnik skolaryzacji brutto w wieku 15-24 lat (w %) – *D5*,
- udział w szkoleniach i kształceniu w populacji w wieku 25-64 lat (w %) – *D6*.

Do pomiaru dobrobytu społeczno-ekonomicznego wykorzystano indykatory, uwzględniające następujące jego aspekty: materialny, zdrowotny i edukacyjny. W krajach Unii Europejskiej wprowadzona została jednolita metodologia badań dotycząca Statystyki Dochodów i Warunków Życia Krajów Unii Europejskiej (EU-SILC *EU Statistics on Income and Living Conditions*) i wskaźniki z tego badania wykorzystano do opisu aspektu materialnego (*D1*, *D2* i *D3*). Jako syntetyczną ocenę stanu zdrowia całego społeczeństwa zastosowano przeciętne dalsze trwanie życia kobiet i mężczyzn – *D41* i *D42*. W społeczeństwie, które wykazuje wysoki poziom rozwoju, ważną rolę odgrywa także wykształcenie (zmienne *D5* i *D6*), a wzrost osiągnięć edukacyjnych wpływa zarówno na rozwój gospodarczy, jak i społeczny. Należy przyjąć, że spośród powyższych indykatorów dobrobytu jedynie wskaźnik zróżnicowania kwintylowego i wskaźnik zagrożenia ubóstwem to destymulanty, pozostałe zmienne mierzalne to stymulanty.

Jako indykatory rozwoju gospodarczego (*G*) przyjęto następujące zmienne mierzalne: PKB w PPS na 1 mieszkańca – *G1* oraz stopa bezrobocia w % – *G2*. Pierwsza z powyższych zmiennych obserwowalnych jest stymulantą rozwoju gospodarczego, druga – destymulantą.

W krajach Unii Europejskiej politykę na rzecz środowiska naturalnego koordynuje Europejska Agencja Środowiska (EEA). Główne zagadnienia, którymi zajmuje się EEA, to: zmiana klimatu i zużycie energii, zanieczyszczenie powietrza i wpływ na zdrowie, przyroda i różnorodność biologiczna, wytwarzanie odpadów i wykorzystanie zasobów oraz zużycie i zanieczyszczenie wody. Bardzo trudno dokonywać porównań międzynarodowych dotyczących stanu środowiska naturalnego, gdyż dane statystyczne związane z tym zagadnieniem są niepełne i podawane z dużym opóźnieniem. W danych Eurostatu jest to dział, w którym występują największe braki. Do opisu stanu środowiska naturalnego (*S*) zastosowano następujące indykatory:

- emisja gazów cieplarnianych (w tonach ekwiwalentnych CO₂ na 1000 euro PKB) – *S1*,
- poziom wykonania dyrektywy siedliskowej (w %) – *S2*,
- odsetek odpadów komunalnych składowanych wśród ogółu odpadów komunalnych (w %) – *S3*,
- zużycie wody w m³ na osobę – *S4*.

Wysoki poziom zmiennych $S1$, $S3$ i $S4$ przyczynia się do degradacji środowiska naturalnego. Wzrost wartości zmiennej $S2$ wpływa natomiast pozytywnie na ochronę środowiska naturalnego.

Model miękki, którego specyfikację przedstawiono powyżej, został oszacowany na podstawie danych przekrojowych (27 krajów Unii Europejskiej) z roku 2005, a następnie z roku 2011. Do szacowania modelu wykorzystano dane statystyczne Eurostatu, a przy braku informacji w analizowanym roku wykorzystano najbliższą znaną. W modelu pominięto zmienną $D5$, dla której otrzymano ujemną wartość testu Stone'a-Geissera zarówno w roku 2005, jak i 2011. Oszacowania parametrów relacji wewnętrznych przedstawiają następujące równania, przy których podano w nawiasach odchylenia standardowe otrzymane za pomocą cięcia Tuckeya:

w 2005 roku:

$$D = + 0,3610 G + 0,5529 S + 12,7016 \quad R^2 = 0,7322$$

$$(0,0653) \quad 0,0520) \quad (1,0632)$$

$$S = + 0,7419 G + 0,6630 \quad R^2 = 0,5505$$

$$(0,0016) \quad (0,0651)$$

w 2011 roku:

$$D = + 0,3645 G + 0,5579 S + 11,3420 \quad R^2 = 0,7405$$

$$(0,0519) \quad (0,0461) \quad (0,8288)$$

$$S = + 0,7289 G + 1,2974 \quad R^2 = 0,5313$$

$$(0,0022) \quad (0,1098)$$

Na podstawie wyników estymacji modelu wewnętrznego można stwierdzić, że na dobrobyt ma dodatni wpływ zarówno rozwój gospodarki, jak i stan środowiska naturalnego. Wraz ze wzrostem rozwoju gospodarczego poprawia się stan środowiska naturalnego bądź inaczej to formułując, w mniejszym stopniu postępuje degradacja środowiska naturalnego. W modelu przyjęto dedukcyjne określenie wszystkich zmiennych ukrytych. Każda zmienna nieobserwowalna jest sumą ważoną swoich wskaźników. Zatem wagi tej kombinacji liniowej informują o tym, jaki jest względny udział indykatora, na tle pozostałych, w wartości danej zmiennej nieobserwowalnej. Za pomocą ładunków czynnikowych mierzy się siłę związku zmiennej ukrytej z jej zmienną obserwowalną. Oszacowania parametrów modelu zewnętrznego oraz ładunki czynnikowe przedstawiono w tabeli 1. Są one zgodne, co do znaku, z opisem teoretycznym. Dobrobyt społeczno-ekonomiczny najsilniej odbijają: średni dochód ekwiwalentny do dyspozycji per capita (w PPS) – $D1$, przeciętne dalsze trwanie życia kobiet (w latach) – $D41$ oraz przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn (w latach) – $D42$. Oznacza to, że najwyższą zależność ze zmienną ukrytą D charakteryzują się te indykatory, które dotyczą poziomu materialnego i zdrowotnego.

Tabela 1. Oszacowania parametrów relacji zewnętrznych modelu miękkiego

Zmienna ukryta	Indykator	Waga (błąd)		Ładunek czynnikowy (błąd)	
		2005	2011	2005	2011
Dobrobyt społeczno-ekonomiczny	<i>D1</i>	0,3080 (0,0279)	0,2781 (0,0222)	0,8979 (0,0380)	0,8481 (0,0484)
	<i>D2</i>	-0,1313 (0,0314)	-0,1936 (0,0232)	-0,5620 (0,0969)	-0,7049 (0,0696)
	<i>D3</i>	-0,1454 (0,0277)	-0,1993 (0,0191)	-0,5993 (0,0840)	-0,7157 (0,0531)
	<i>D41</i>	0,2463 (0,0128)	0,2029 (0,0122)	0,8664 (0,0463)	0,8052 (0,0597)
	<i>D42</i>	0,2501 (0,0179)	0,2288 (0,0131)	0,9058 (0,0327)	0,8432 (0,0324)
	<i>D6</i>	0,1967 (0,0126)	0,1920 (0,0112)	0,6231 (0,0452)	0,6710 (0,0566)
Gospodarka	<i>G1</i>	0,7238 (0,0075)	0,6990 (0,0075)	0,9319 (0,0030)	0,8996 (0,0038)
	<i>G2</i>	-0,4181 (0,0090)	-0,4805 (0,0088)	-0,7784 (0,0053)	-0,7724 (0,0056)
Stan środowiska naturalnego	<i>S1</i>	-0,4825 (0,0057)	-0,4501 (0,0049)	-0,8551 (0,0029)	-0,8649 (0,0023)
	<i>S2</i>	0,3100 (0,0076)	0,1488 (0,0148)	0,6631 (0,0063)	0,4681 (0,0143)
	<i>S3</i>	-0,4323 (0,0058)	-0,5221 (0,0045)	-0,8401 (0,0028)	-0,8935 (0,0128)
	<i>S4</i>	-0,1219 (0,0076)	-0,2192 (0,0106)	-0,1530 (0,0087)	-0,3398 (0,0032)

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu PLS⁹⁷.

Wartości testu Stone'a-Geissera dla indykatorów zmiennej ukrytej dobrobyt społeczno-ekonomiczny, informujących o jakości predykcji danego indykatora oraz test ogólny, wskazujący na jakość predykcji dokonanej na podstawie modelu, przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Test Stone'a-Geissera ogólny i dla indykatorów zmiennej ukrytej D

Indykator	Test Stone'a-Geissera	
	2005	2011
<i>D1</i>	0,6834	0,6292
<i>D2</i>	0,0370	0,3036
<i>D3</i>	0,1038	0,3185
<i>D41</i>	0,5090	0,3757
<i>D42</i>	0,5036	0,4571
<i>D6</i>	0,2482	0,2768
Ogólny	0,6834	0,6292

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu PLS.

⁹⁷ Do estymacji modelu miękkiego wykorzystano program komputerowy PLS napisany przez J. Rogowskiego.

Najgorzej prognozowanymi zmiennymi są w 2005 r. – *D2* i *D3*, a w 2011 – *D6*. Ogólny test S-G świadczy o dość dobrej wartości prognostycznej modelu.

Na podstawie powyższych rozważań, można przyjąć, że model został pozytywnie zweryfikowany merytorycznie i statystycznie, a zatem może być wykorzystany do analizy przestrzennego zróżnicowania dobrobytu w krajach Unii Europejskiej zarówno w roku 2005, jak i 2011 roku.

Ranking krajów Unii Europejskiej według dobrobytu społeczno-ekonomicznego

Ważnym elementem poznania złożonego zjawiska, jakim jest dobrobyt społeczno-ekonomiczny, jest analiza porównawcza. Naturalnym wydaje się dążenie do odpowiedzi na pytanie, czy dany obiekt (np. kraj świata, jednostka terytorialna kraju) ze względu na poziom rozwoju jest „lepszy” czy „gorszy” w stosunku do innych podobnego typu obiektów w przypadku badań przekrojowych bądź w kolejnych jednostkach czasu w badaniach dynamicznych, innymi słowy ustalenie relacji porządkującej. Na etapie estymacji modelu miękkiego metodą PLS otrzymuje się jednocześnie oszacowania parametrów modelu miary i modelu teoretycznego, jak również oszacowania wartości zmiennych ukrytych, które można traktować jako miarę syntetyczną. Wartości tych nie można interpretować merytorycznie, ale na ich podstawie dokonać rangowania badanych obiektów. W omawianym modelu występują oszacowania wag i ładunków czynnikowych dodatnie dla stymulant, ujemne dla destymulant, a zatem wyższa „wartość zmiennej ukrytej” informuje o wyższym poziomie dobrobytu społeczno-ekonomicznego.

W tabeli 3 zaprezentowano uporządkowanie krajów Unii Europejskiej, odpowiednio w roku 2005 i 2011, ze względu na zmienną ukrytą – dobrobyt społeczno-ekonomiczny – występującą w modelu miękkim. Najwyższe lokaty pod względem dobrobytu zajęły w 2005 roku: Luksemburg (1), Szwecja (2), Dania (3), Finlandia (4) i Holandia (5), natomiast w 2011 roku: Szwecja (1), Luksemburg (2), Holandia (3), Finlandia (4) oraz Dania (5). W grupie tej znajdują się wszystkie kraje skandynawskie o wysokich dochodach, a także pozostałych wymiarach dobrobytu – zdrowie i edukacja. Kraje te mają silne gospodarki i prowadzą w pożądanym sposób ochronę środowiska naturalnego, co hamuje jego degradację. Na drugim biegunie pod względem dobrobytu społeczno-ekonomicznego są w 2005 roku: Bułgaria (23), Estonia (24), Łotwa (25), Litwa (26) i Rumunia (27), a w 2011 roku: Polska (23), Litwa (24), Łotwa (25), Bułgaria (26) oraz Rumunia (27). Otrzymane uporządkowania w 2005 i 2011 roku są bardzo podobne, z niewielkimi zmianami pozycji w rankingach, o czym świadczy współczynnik korelacji rang Spearmana wynoszący 0,95. Największą zmianę w poziomie dobrobytu społeczno-ekonomicznego otrzymano w przypadku Cypru i jest to poprawa lokaty o 8 miejsc, co można tłumaczyć na podstawie danych statystycznych znaczną poprawą wskaźnika dobrobytu materialnego *D1* (w 2005 roku – pozycja 8. wśród badanych obiektów, w 2011 roku – 2.). Nie zmieniło lokaty aż osiem krajów: Austria, Belgia, Finlandia, Francja, Łotwa, Malta, Rumunia i Węgry. Największy spadek w badanym okresie o 4 miejsca, z pozycji 7. w 2005 roku na 11. w 2011 roku, wystąpił w Wielkiej Brytanii, zaś spadek o trzy miejsca: w Bułgarii, Grecji, Hiszpanii, Niemczech i we Włoszech. Polska zajmująca w 2005 roku 22. lokatę, nie poprawiła się, a spadła na 23. miejsce (tab. 3).

Tabela 3. Ranking krajów Unii Europejskiej wg poziomu dobrobytu społeczno-ekonomicznego w 2005 i 2011 roku

Kraj	Lokaty wg dobrobytu społeczno-ekonomicznego		Zmiana lokaty w 2011 r. do 2005 r.
	2005	2011	
Austria	6	6	0
Belgia	10	10	0
Bułgaria	23	26	-3
Cypr	15	7	8
Czechy	18	16	2
Dania	3	5	-2
Estonia	24	22	2
Finlandia	4	4	0
Francja	8	8	0
Grecja	17	20	-3
Hiszpania	14	17	-3
Holandia	5	3	2
Irlandia	16	14	2
Litwa	26	24	2
Luksemburg	1	2	-1
Łotwa	25	25	0
Malta	13	13	0
Niemcy	9	12	-3
Polska	22	23	-1
Portugalia	19	18	1
Rumunia	27	27	0
Słowacja	20	19	1
Słowenia	11	9	2
Szwecja	2	1	1
Węgry	21	21	0
Wielka Brytania	7	11	-4
Włochy	12	15	-3

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Użytecznym narzędziem do badania dobrobytu społeczno-ekonomicznego jest modelowanie miękkie, w którym proces poznania zjawisk wielowymiarowych jest uzależniony nie tylko od relacji zewnętrznych (model miary), ale również od założonych w modelu wewnętrznych związków między zjawiskami złożonymi (model teoretyczny). Otrzymana miara syntetyczna łączy w sobie ocenę rozwoju społecznego, ekonomicznego i środowiskowego. Przeprowadzona w artykule analiza dobrobytu społeczno-ekonomicznego w krajach Unii Europejskiej wskazuje, że w latach 2005-2011 nie wystąpiły znaczące zmiany w uporządkowaniu badanych obiektów. Należy podkreślić, że najsilniej na dobrobyt społeczno-ekonomiczny wpływa czynnik materialny: dochód ekwiwalentny do dyspozycji *per capita* (w PPS). Można zatem przyjąć, że utrzymujące się niekorzystne uwarunkowania w gospodarce światowej i europejskiej w podobny sposób oddziałują na dobrobyt

społeczno-ekonomiczny mieszkańców całego badanego obszaru. Wprawdzie w niektórych krajach wpływ kryzysu jest silniejszy (w Grecji średnie tempo zmian PKB w latach 2005-2011 wynosi ok. -1%), a w innych na podstawie danych statystycznych występuje jedynie spowolnienie gospodarcze (w Polsce średnie tempo zmian PKB w analizowanych latach wynosi ok. +4,6%), to jednak jeszcze nie doprowadziło do znacznych zmian w rankingach wg dobrobytu społeczno-ekonomicznego w 2005 i 2011 roku. Okazuje się zatem, że wyrównywanie dysproporcji w rozwoju między krajami Unii Europejskiej jest procesem długotrwałym.

Literatura

1. A unique global inquiry into wealth and wellbeing. The 2012 Legatum Prosperity Index™, Methodology and Technical Appendix, www.li.com (styczeń 2013).
2. Berenger V., Verdier-Chouchane A., 2007. Multidimensional measure of well-being: standard of living and quality of live across countries. *World Development* 35(7), s. 1259-1276.
3. Borys T., Rogala P. (red.), 2008. Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe. UNDP Warszawa.
4. Dane statystyczne Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (styczeń 2011).
5. Human Development Report 2010, UNDP, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/download/en/> (styczeń 2013).
6. Human Development Report 2011, UNDP, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/en/> (styczeń 2013).
7. Jöreskog K.G., Wold H. (red.), 1982. *Systems Under Indirect Observation. Causality-Structure-Prediction*. North Holland, Amsterdam-New York-Oxford.
8. Kiełczewski D., 2004. Konsumpcja a perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
9. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf (maj 2011).
10. Rogowski J., 1990. *Modele miękkie. Teoria i zastosowanie w badaniach ekonomicznych*. Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku.
11. Słaby T., 2004. Poziom i jakość życia. [W:] *Statystyka społeczna, wybrane zagadnienia*, pod red. T. Panek, A. Szulc, Szkoła Główna Handlowa Warszawa.
12. Zienkowski L., 2008. *Rachunki narodowe wczoraj, dziś, jutro*. [W:] *Rachunki narodowe. Wybrane problemy i przykłady zastosowań*, pod red. M. Pilch. GUS Warszawa.

The use of soft modelling to measure the socio-economic well-being

Summary: Process of measurement multidimensional phenomenon to which socioeconomic well-being belongs could be divided into two stages: identification of phenomenon (theoretical knowledge) and the building of synthetic measure (usage of statistical and econometric methods). In the article, soft modelling has been used for the measurement of socioeconomic well-being. The method allows the relational analysis of latent variables that are not the explicit equivalents of measurable variables. On the basis of a theoretical description, a model is built that describes the dependency of the studied latent variable with its indicators as well as with the other latent variables.

Key words: socioeconomic well-being, synthetic variable, soft modelling

ROZDZIAŁ

2

**Zróżnicowanie poziomu i jakości życia
w okresie kryzysu**

dr hab. inż. Zofia Wyszowska prof. nadzw. UTP

dr inż. Małgorzata Gotowska

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr hab. Grażyna Adamczyk-Łojewska prof. nadzw. UTP

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr Maria Kola-Bezka

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

dr Jakub Hadyński

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

dr Ewa Szafrńska

dr Monika Mularska-Kucharek

Uniwersytet Łódzki

dr Barbara Wieliczko

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy

dr Paweł Siemiński

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

dr Jolanta Woronko

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Edwarda F. Szczepanika
w Suwałkach

mgr Marcin Adam Sobotka

mgr Anna Poźniak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Suwałkach

Miłosz Sadecki

Anna Zajdel

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

ZRÓŻNICOWANIE JAKOŚCI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW POLSKI W DOBIE KRYZYSU*

Zofia Wyszowska
Małgorzata Gotowska

Streszczenie: Słowo kryzys budzi zaniepokojenie i lęk. Kojarzone jest z trudną sytuacją życiową, mającą wpływ na jakość życia. W pracy przedstawiono wyniki badań z 2012 roku, dotyczące jakości życia ludzi w wybranych regionach Polski. Wyboru dokonano na podstawie rankingu, według obliczonego syntetycznego miernika poziomu życia w poszczególnych województwach Polski. Były to województwa: mazowieckie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie. Wyniki badań wskazują na zróżnicowanie w poziomie i jakości życia mieszkańców Polski, a także na korelacje pomiędzy tymi dwiema kategoriami, które nie zawsze są ze sobą dodatnio skorelowane. W niektórych dziedzinach związanych z jakością życia odczucia mieszkańców województwa o najniższym poziomie życia są bardziej pozytywne niż w województwach o wyższym syntetycznym mierniku poziomu życia.

Słowa kluczowe: poziom życia, jakość życia, regionalne zróżnicowanie

Wstęp

Podjęcie teoretyczne, jak i empiryczne do problematyki jakości życia wymaga uwzględnienia czynników obiektywnych oraz subiektywnych. Rozróżnienie to jest podyktowane wpływem na życie jednostek lub grup jednostek czynników środowiskowych, infrastrukturalnych, tj. niezależnych od nich, oraz subiektywnego sposobu postrzegania rzeczywistości przez ludzi, a zwłaszcza subiektywnego poczucia zaspokojenia potrzeb⁹⁸. Istotnym faktem podczas prowadzenia pomiaru jakości życia jest możliwość poddania subiektywnej ocenie tych samych kategorii, które zostały wykorzystane jako obiektywne wskaźniki poziomu życia. O ile w przypadku mierników obiektywnych, wyznaczających poziom życia jednostek lub ich grup, identyfikacja odpowiednich wskaźników oraz indeksów nie powoduje większych problemów, to subiektywny ich odbiór przez przedstawicieli społecznych oraz stopień ich wpływu na indywidualnie odczuwaną jakość życia jest kategorią złożoną. Wpływ na nią ma nie tylko dostępność dóbr prowadzących do zaspokojenia potrzeb, ale także relacja do miejsca w hierarchii społecznej, w obrębie której jednostka jest umiejscowiona. Ocena jakości życia jest bezpośrednio związana z kategoriami aksjologicznymi. Jakość życia w ujęciu subiektywnym rozważa-

---

* Finansowane z Narodowego Centrum Nauki, Grant badawczy własny MNiSW 1708/B/H03/2011/40, „Poziom a jakość życia mieszkańców Polski”.

⁹⁸ H.H. Noll, *Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture*. [W]: *Assessing Quality of Life and Living Conditions to Guide National Policy*. M. Hagerty, J. Vogel, V. Moeller (eds.), Social Indicators Research Series, T. 11, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2002.

na jest w kategoriach zadowolenia czy satysfakcji związanej ze stanem zaspokojenia potrzeb indywidualnych i społecznych, a także odczuć związanych z dokonaniem porównania z posiadaną grupą odniesienia.

Subiektywne ujęcie jakości życia oraz jego znaczenie dla badań prowadzonych w tej materii są istotne ze względu na zmienne relacje odczuwalnej jakości życia z obiektywnymi wskaźnikami i indeksami. Fakt ten może komplikować pomiar. Jakość życia oraz jego odczuwalny poziom jest uzależniony także od szeregu procesów, które nie są w pełni zależne od czynników obiektywnych. Przykładem może być syndrom względnego poczucia pokrzywdzenia lub teoria relatywnej deprivacji, odnoszące się częściowo do wspomnianej grupy odniesienia. Stany te mają swój początek w postrzeganiu przez jednostkę swojego stanu posiadania jako negatywnego w porównaniu z najbliższym otoczeniem. Interpretacja taka jest niezależna od poziomu wskaźników obiektywnych i powoduje pogłębiające się przekonanie jednostki o złej jakości jej życia. Sytuacja taka ma miejsce szczególnie w społecznościach charakteryzujących się wysokim poziomem rozwarstwienia ekonomicznego⁹⁹. Kolejnym procesem, który wpływa na obniżenie subiektywnej oceny jakości życia, jest wystąpienie rozbieżności pomiędzy aspiracjami jednostki a jej faktycznymi osiągnięciami. W przypadku konkretnych jednostek lub ich grup wystąpić może niezrównoważenie jakości życia w poszczególnych elementarnych sferach, co w konsekwencji może powodować problemy w zakresie implementacji wyników badania.

Innym obszarem, związanym z subiektywnym ujęciem jakości życia, jest sama metoda dokonywania pomiaru. Prof. T. Słaby wskazała komplikacje wynikające z powszechnie wykorzystywanych do zbierania danych skal porządkowych oraz metod późniejszej analizy wyników, opierających się na działaniach arytmetycznych. Opisujący problem jest wynikiem subiektywnego i jednocześnie abstrakcyjnego charakteru rejestrowanych danych, a także sposobu ich notowania na skali porządkowej¹⁰⁰. Dotyczy możliwości traktowania numeracji skali w badaniach jakościowych w ujęciu matematycznym ze względu na brak skali pomiarowej, co przekłada się na niemożność określenia różnicy w wadze poszczególnych ocen.

Pomiar jakości życia jest dokonywany na podstawie szeregu mierników społecznych, które definiowane są jako „informacja związana teoretycznie z badaną kategorią jakości życia jednostek, będącą częścią zbioru tworzącą integralny system informacji użytecznej społecznie”¹⁰¹. Mierniki, które są nośnikami informacji na temat konkretnego faktu społecznego, w momencie, gdy zyskują możliwość jego eksploracji, stają się wskaźnikami, za pomocą których możliwe jest określenie przyczyn danego stanu rzeczy. Zakres wykorzystanych wskaźników jest uzależniony od konkretnej koncepcji badawczej, niemniej jednak dobrany ich zbiór powinien w miarę najpełniej opisywać badane zjawisko. Wskaźniki jakości życia

---

⁹⁹ Raport z badań „Desk Research”. *Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego*. UE Wrocław, Uniwersytet Techniczny w Dreźnie, Jelenia Góra – Drezno 2012.

¹⁰⁰ T. Słaby, *Poziom i jakość życia – aktualne problemy metodologii badań* – referat wygłoszony na Konferencji Naukowej „Poziom a jakość życia mieszkańców Polski”, 25.02.2013 r.

¹⁰¹ T. Słaby, *Poziom i jakość życia*. [W:] *Statystyka społeczna*. T. Panek (red.), PWE, Warszawa 2007, s. 107.

ludności mogą opisywać różne dziedziny życia. Czapiński i Panek podają, że powinny być to:

- ogólny dobrostan psychiczny (w tym: wola życia, poczucie szczęścia, zadowolenie z życia, symptomy depresji psychicznej),
- zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia,
- subiektywna ocena materialnego poziomu życia,
- różne rodzaje stresu życiowego (w tym: stres administracyjny – „kafkowski” – związany z kontaktami z administracją publiczną, stres zdrowotny, stres rodzicielski, stres finansowy, stres pracy, stres ekologiczny, stres małżeński, stresowe wydarzenia losowe, jak napad, włamanie, aresztowanie, objawy somatyczne – miara dystresu, traktowana jako ogólna miara stanu zdrowia),
- strategie radzenia sobie ze stresem,
- korzystanie z systemu opieki zdrowotnej,
- finanse osobiste (w tym: dochody osobiste i zaufanie do instytucji finansowych),
- system wartości, styl życia oraz indywidualne zachowania i nawyki (m.in. palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, używanie narkotyków, praktyki religijne),
- postawy i zachowania społeczne, w tym kapitał społeczny, wsparcie społeczne, zachowania i postawy obywatelskie,
- korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych – komputera, internetu, telefonu komórkowego,
- sytuacja na rynku pracy i karierę zawodową,
- bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego¹⁰².

Z powyższych rozważań wynika założenie, że jakość życia to subiektywne wskaźniki charakteryzujące życie ludzi w różnych jego dziedzinach. Wyklucza się natomiast wskaźniki obiektywne, które uznaje się za charakteryzujące poziom życia ludzi.

Założenia metodyczne

Celem głównym opracowania było przedstawienie zróżnicowania jakości życia mieszkańców Polski na poziomie wybranych województw.

Postawiono również hipotezę badawczą zakładającą występowanie zależności dodatniej lub ujemnej pomiędzy poziomem a jakością życia mieszkańców Polski.

Badanie jakości życia przeprowadzono w 3 województwach Polski: mazowieckim, kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim. Wybór województw nie był przypadkowy. Województwa wybrano na podstawie syntetycznego miernika poziomu życia, który obliczono na podstawie 12 obiektywnych wskaźników poziomu życia mieszkańców Polski (tab. 1). Doboru wskaźników dokonano na podstawie oceny merytorycznej i statystycznej.

---

¹⁰² J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków 2011*. Vizja Press & IT, Warszawa 2011.

Tabela 1. Wybrane zmienne diagnostyczne

Zmienna	Numer zmiennej
Emisja zanieczyszczeń pyłowych w tys. t na 100 km ²	X _{109I}
Ludność w miastach w % ogółu mieszkańców	X _{102II}
Drogi publiczne o twardej nawierzchni w km na 100 km ²	X _{102III}
Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych w zł	X _{102IV}
PKB per capita w tys. zł	X _{106IV}
Stopa długotrwałego bezrobocia w %	X _{103V}
Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na 1 ofertę pracy	X _{106V}
Ofiary śmiertelne wypadków drogowych na 100 tys. pojazdów samochodowych zarejestrowanych	X _{115VI}
Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności	X _{110VII}
Liczba lekarzy pracujących na 1000 ludności	X _{101VIII}
Liczba uczniów szkoły podstawowej przypadających na 1 szkołę	X _{101IX}
Liczba ćwiczących w klubach sportowych na 1000 mieszkańców	X _{107X}

Źródło: opracowanie własne.

Względną zmienną syntetyczną obliczono na podstawie:

$$M_i = 1 - \frac{d_{pi}}{D}$$

gdzie:

- M_i – miara rozwoju i-tego obiektu,
- d_{pi} – odległość i-tego obiektu od wzorca pozytywnego,
- D – norma, czyli odległość euklidesowa między biegunem górnym (wzorcem pozytywnym) a biegunem dolnym (wzorcem negatywnym).

Za normę na ogół przyjmuje się następującą wielkość:

$$D = d(W_p, W_n) = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{pj} - z_{nj})^2}$$

gdzie:

- W_p, W_n – wzorzec pozytywny, wzorzec negatywny,
- z_{pj}, z_{nj} – znormalizowana wartość j-tej cechy odpowiednio dla wzorca pozytywnego i negatywnego.

Utworzona w powyższy sposób zmienna syntetyczna M_i z prawdopodobieństwem bliskim jedności przyjmuje wartości z przedziału [0,1]. Jej interpretacja jest następująca: miernik z_i przyjmuje wysokie wartości dla danego obiektu, gdy wartości uwzględnione w badaniu porównawczym zmiennych są również wysokie, co świadczy o wysokim poziomie życia ludności w tym regionie. Niskie zaś wartości miernika syntetycznego występują w sytuacji przyjęcia przez ten

obiekt niskich wartości wskaźników społecznych, co wpływa na niski poziom życia ludności w tych województwach¹⁰³.

Na podstawie syntetycznego miernika dokonano rankingu województw i wybrano województwa o najwyższym, najniższym i najbardziej zbliżonym do średniej dla Polski mierniku poziomu życia (tab. 2).

Tabela 2. Wartości syntetycznych mierników poziomu życia ludności dla poszczególnych województw w 2002 i 2011 roku

Województwo	Rok	
	2002	2011
	M_i	M_i
Dolnośląskie	0,33	0,43
Kujawsko-pomorskie	0,28	0,32
Lubelskie	0,27	0,27
Lubuskie	0,25	0,33
Łódzkie	0,33	0,35
Małopolskie	0,39	0,39
Mazowieckie	0,56	0,56
Opolskie	0,26	0,36
Podkarpackie	0,15	0,18
Podlaskie	0,35	0,29
Pomorskie	0,42	0,47
Śląskie	0,40	0,48
Świętokrzyskie	0,22	0,16
Warmińsko-mazurskie	0,23	0,22
Wielkopolskie	0,44	0,46
Zachodniopomorskie	0,26	0,32

Źródło: opracowanie własne.

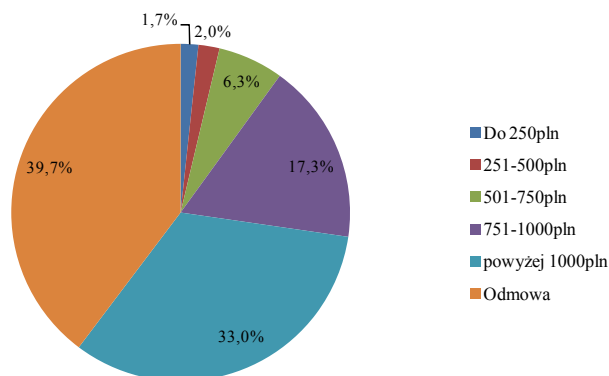
Następnie wykonano badanie jakości życia mieszkańców wybranych województw metodą CATI. Narzędziem badawczym był specjalnie przygotowany kwestionariusz ankiety, który zawierał 69 pytań zamkniętych w 7 obszarach: poziom bezpieczeństwa, funkcjonowanie pomocy społecznej, poziom świadczeń i dostępność usług, funkcjonowanie komunikacji i stan dróg, poziom kultury i rozrywki, poziom edukacji i pracy, miejsce zamieszkania oraz ocena postaw prospołecznych, w tym działania na rzecz zrównoważonego rozwoju w miejscu zamieszkania respondentów. W badaniu wzięło udział 300 respondentów, w tym 181 z województwa mazowieckiego, 71 z województwa kujawsko-pomorskiego i 48 osób z województwa warmińsko-mazurskiego. Taki rozkład próby badawczej podyktowany był liczbą mieszkańców w danym województwie z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia oraz miejsca zamieszkania.

¹⁰³ A. Zeliaś, *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2000, s. 41.

Zróznicowanie jakości życia mieszkańców Polski

Badana populacja mieszkańców Polski (300) to respondenci 3 wybranych województw. Wybór respondentów miał charakter celowy i uwzględniał płeć, wiek, wykształcenie oraz miejsce zamieszkania jako cechy populacyjne. W badaniu wzięło udział więcej kobiet niż mężczyzn. Najwięcej było osób w wieku powyżej 60 lat (25,3%), a najmniej w wieku 40-49 lat (15,7%). Wynika to z ogólnych tendencji demograficznych w Polsce. Najliczniejsza była grupa osób legitymująca się wykształceniem średnim (31,1%) oraz zamieszkująca tereny wiejskie (36,7%) oraz miasta powyżej 100 tys. mieszkańców (33,7%).

W związku z faktem, że obecnie w Europie, a także w Polsce sytuację gospodarczą określa się jako kryzysową, analizę rozpoczęto od pytania dotyczącego dochodów przypadających na 1 członka w gospodarstwie domowym. 40% respondentów odmówiło udzielenia odpowiedzi, zwłaszcza w województwie warmińsko-mazurskim. Zatrważający jest natomiast fakt, że 1,7% respondentów zadeklarowało swoje dochody na poziomie do 250 zł; byli to mieszkańcy województwa mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego (rys. 1), czyli województw, w których poziom życia był wyższy niż w warmińsko-mazurskim. Można przypuszczać, że wynika to z faktu zróżnicowania jakości życia mieszkańców Polski nie tylko na poziomie województw, ale na poziomie niższych jednostek terytorialnych, takich jak gmina czy powiat, gdzie różnice są znaczące¹⁰⁴.

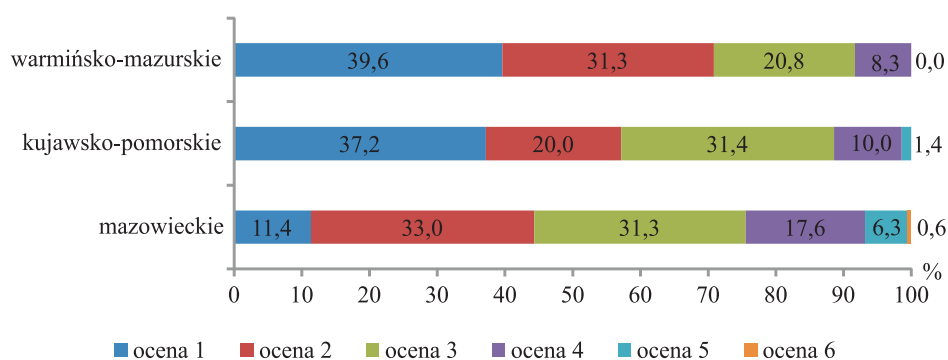
Rys. 1. Podział respondentów ze względu na dochody przypadające na członka gospodarstwa domowego

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Poważnym problemem w okresie kryzysu jest również bezrobocie. Potwierdzają to dane GUS, według którego w grudniu 2012 roku stopa bezrobocia wynosiła 13,4%, a w styczniu 2013 roku wzrosła do 14,2%. Województwem o najwyższej stopie bezrobocia – na poziomie 22,2% – było warmińsko-mazurskie. Dlatego zapytano respondentów, co sądzą o zjawisku bezrobocia w swoim województwie (rys. 2). W warmińsko-mazurskim ponad 70% respondentów deklaruje, że wskaźnik bezrobocia jest

¹⁰⁴ M. Gotowska, *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania poziomu życia mieszkańców Polski*, SGGW, Warszawa 2008, praca doktorska.

wysoki. Trochę lepiej swoją sytuację ocenia 20,8% respondentów, natomiast 8,3% uważa, że można dać sobie radę. W województwie kujawsko-pomorskim prawie 60% respondentów uważa bezrobocie za wysokie. Jednak dla 31,4% osób sytuacja jest dobra i występują dobre okoliczności do znalezienia miejsca pracy. 10,0% badanych nie zauważa problemu w znalezieniu pracy. W województwie mazowieckim, podobnie jak w kujawsko-pomorskim, ponad 60% badanych zakłada wysoki współczynnik bezrobocia. Takiego problemu nie obserwuje 17,6% oraz 6,3% ankietowanych tego regionu. Wynika z tego, że pomimo wysokiego poziomu życia w województwie mazowieckim według wskaźników obiektywnych, poczucie bezpieczeństwa związanego z posiadaniem pracy nie jest wcale wyższe w porównaniu z pozostałymi województwami. Z danych GUS wynika, że w styczniu 2013 roku stopa bezrobocia w województwie mazowieckim wynosiła 11,4%, czyli była niższa o 10,8 p.p. niż w warmińsko-mazurskim.

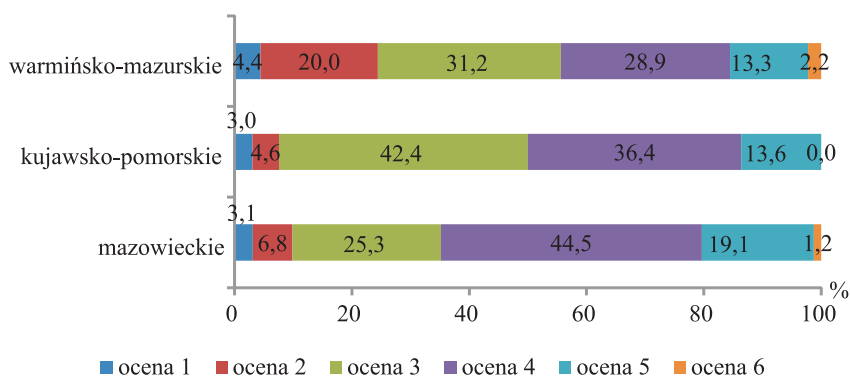

Rys. 2. Odpowiedzi respondentów na pytanie: Czy bezrobocie w Twoim regionie jest niskie?
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Mieszkańców wybranych województw zapytano również o sytuację młodych ludzi na regionalnym rynku pracy. Jest to szczególna grupa ludzi w wieku produkcyjnym, która powinna założyć rodzinę lub ją utrzymać. Najgorzej sytuacja wygląda w województwie warmińsko-mazurskim; aż 41,7% twierdzi, że nie ma stałej pracy dla młodych ludzi, 33,3% osób jest praktycznie tego samego zdania. Łagodniej sprawę ocenia 18,8% badanych. W kujawsko-pomorskim 33,8% badanych uważa sytuację za bardzo złą, a 25,4% za złą. Tak negatywnie sytuacji nie ocenia 32,4% mieszkańców, pomimo że ich spostrzeżenia nie są rewelacyjne. W województwie mazowieckim sytuacja jest podobna, gdyż 20,9% oraz 28,2% nie widzi ofert pracy dla osób rozpoczynających dorosłe życie. Jednak 21,5% respondentów województwa mazowieckiego jest zdania, że jest możliwość zdobycia zatrudnienia. W związku z tym zapytano badanych, czy w ich odczuciu władze pomagają młodym, wykształconym ludziom, aby zatrzymać ich w dotychczasowym miejscu pracy. Mieszkańcy Warmii i Mazur (39,1%) są zdania, że władze w bardzo niewielkim stopniu starają się zatrzymać w miejscu zamieszkania wykształconych i młodych ludzi. 37,0% oraz 13,0% praktycznie nie dostrzega takich starań. Tylko 10,9% z nich ma pozytywne doświadczenia w tym zakresie. W województwie kujawsko-pomorskim sprawa wygląda bardzo podobnie; 37,3% osób uważa udzielaną pomoc za nikłą. Jeszcze gorzej

oceniło sytuację 23,9% oraz 20,9% ankietowanych. W tym województwie trochę więcej badanych w porównaniu z warmińsko-mazurskim ma pozytywne spostrzeżenia (14,9%). Usatysfakcjonowanych z tej dziedziny pracy władz jest 3,0% respondentów. Na Mazowszu, pomimo dobrej sytuacji materialnej, prawie połowa (49,4%) respondentów tylko dostatecznie ocenia pomoc władz w tym zakresie, miernie aż 24,7%. Całkiem zadowolonych jest natomiast 18,9% badanych.

W takiej sytuacji, tzn. niekorzystnej na rynku pracy, mieszkańcy poszczególnych województw powinni czuć wsparcie ze strony placówek pomocy społecznej czy organizacji charytatywnych (rys. 3). Najbardziej zadowolonych z funkcjonowania pomocy społecznej są mieszkańcy województwa mazowieckiego (44,5%). Dla 19,1% uczestników badania tego regionu placówki pomocy społecznej prosperują na wysokim poziomie. Podobna sytuacja występuje w województwie kujawsko-pomorskim. Najmniej działania placówek pomocy społecznej oceniają respondenci z województwa warmińsko-mazurskiego, gdyż prawie 25% nie jest usatysfakcjonowanych z ich pracy. Pozytywnie placówki te ocenia 28,9% ludności. Pod względem liczby organizacji i punktów pomocy społecznej w danym regionie najgorzej sytuacja wygląda w kujawsko-pomorskim, gdyż 18,5% ankietowanych twierdzi, że w ich okolicy brak organizacji czy punktów charytatywnych, gdzie można zwrócić się o pomoc finansową lub rzeczową. 49,2% uważa, że ma utrudniony dostęp. Zadowolonych jest tylko 9,2% badanych. W województwie mazowieckim 41,6% osób sądzi, że w razie potrzeby nie zawiedzie się na organizacjach pomocy społecznej. Dobrej myśli jest również 11,8% respondentów, jednakże 37,6% obawia się, że nie za wiele jest takich instytucji. W warmińsko-mazurskim 17,0% ankietowanych ma problem, aby odnaleźć taką organizację, a dla 4,3% jest to praktycznie niemożliwe. Mimo wszystko 40,4% deklaruje, że w jego okolicy znajdują się miejsca, w których można uzyskać pomoc rzeczową i finansową.

Rys. 3. Odpowiedzi respondentów na pytanie: Czy w Twojej okolicy dobrze działają placówki pomocy społecznej?
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

O jakości życia ludzi nawet w sytuacji kryzysu decyduje również możliwość zagospodarowania czasu wolnego. Dlatego zapytano badanych, czy w ich miejscu

zamieszkania są ciekawe miejsca do spędzania wolnego czasu. Połowa ankietowanych z województwa warmińsko-mazurskiego deklaruje, że w miarę możliwości może ciekawie rozporządzać swoim wolnym czasem w miejscu zamieszkania. Oczywiście wynika to z faktu bardzo dobrego położenia tego województwa w sąsiedztwie lasów i jezior. Dla 14,5% okolica jest jeszcze bardziej atrakcyjna, a 4,2% mieszkańców nigdy się nie nudzi. W kujawsko-pomorskim 8,5% oraz 14,1% ankietowanych nie ma sposobności, aby uruchomić swoje pomysły co do sposobu spędzania wolnego czasu. Jednakże 49,3% dostrzega możliwości, a 19,7% zawsze znajdzie jakąś alternatywę. W województwie mazowieckim najliczniejsze grono badanych (29,8%) nie widzi przeszkód w realizowaniu planów na wolne popołudnia. Niestety 28,6% z nich ma problemy, aby z istniejących propozycji wybrać coś ciekawego. Negatywnie okolicę ze względu na atrakcje ocenia 11,8% mieszkańców. I to jest duże zaskoczenie, gdyż województwo mazowieckie, ze względu na wysokie miejsce w rankingu województw pod kątem poziomu życia, powinno gwarantować większości jego mieszkańcom możliwości ciekawego spędzania czasu wolnego. Generalnie z podanych odpowiedzi najprzyjemniej spędza się czas na Warmii i Mazurach, gdyż 39,5% oraz 33,3% deklaruje właśnie taką odpowiedź. Wątpliwości ma 14,6% mieszkańców. Prawie połowa respondentów (49,3%) z województwa kujawsko-pomorskiego również uważa swój region za ciekawy pod względem spędzania czasu wolnego. Jeszcze entuzjastyczniej odpowiada 19,7% ankietowanych, mniej pozytywnie wyraża się 16,9% respondentów. W województwie mazowieckim 30,3% osób przeciętnie ocenia atrakcyjność miejsc do spędzania wolnego czasu, natomiast 27,5% odnajduje takie punkty na swojej codziennej trasie do pracy czy szkoły. Dla 20,8% oraz 7,9% respondentów tamtego obszaru również nie ma problemu ze wskazaniem takiego miejsca.

Badanych respondentów zapytano również, czy okolica jest atrakcyjna dla młodzieży, która musi rozwijać swoje zainteresowania i powinna mieć zagospodarowany czas wolny. Obszar warmińsko-mazurski w większości oceniany jest jako atrakcyjny dla młodzieży (33,3% oraz 22,9%). Uroku nie dostrzega 29,2% mieszkańców, nic dobrego nie powie także 10,4% badanych. W kujawsko-pomorskim znaczna część (42,2%) dobrze ocenia atrakcyjność okolic dla młodych ludzi. Jeszcze wyższe noty daje 15,5% obywateli regionu. Mimo wszystko 8,5% oraz 16,9% ankietowanych nie dostrzega potencjału otoczenia. Dla 15,5% mieszkańców rejon ciągle jest niedostatecznie urozmaicony. W województwie mazowieckim najliczniejsza grupa (30,7%) także nie jest przekonana co do atrakcyjności okolicy dla młodzieży. Zainteresowania młodzi ludzie mogą rozwijać według opinii 28,5% badanych. Pozytywnie tę sytuację ocenia również 15,6% respondentów, a celująco 6,7%.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania wskazują na regionalne zróżnicowanie jakości życia mieszkańców poszczególnych województw Polski. Oprócz tego obliczone syntetyczne mierniki poziomu życia (SMPŻ) wskazują, że najwyższy poziom życia, oceniany za pomocą wskaźników obiektywnych, występuje w województwie mazowieckim (0,56) w przeciwieństwie do warmińsko-mazurskiego, gdzie SMPŻ wynosił dla 2011 roku 0,22. Oznacza to, że różnica pomiędzy tymi województwami jest na poziomie 0,34, przy czym średnia arytmetyczna dla SMPŻ dla 16 województw

wynosi 0,35. Różnice w poziomie życia pomiędzy województwami są więc znaczące. W odniesieniu do jakości życia opinie mieszkańców są również zróżnicowane, ale niekoniecznie dodatnio skorelowane z poziomem życia. W warmińsko-mazurskim mieszkańcy (również młodzież) są zadowoleni z możliwości spędzania wolnego czasu. Oceniają je jako atrakcyjne. Przeciwnie sytuację oceniają mieszkańcy województwa mazowieckiego, którzy nie widzą możliwości spędzania wolnego czasu, a także nie czują się bezpiecznie na rynku pracy, pomimo dużo niższej stopy bezrobocia w porównaniu z pozostałymi województwami.

Literatura

1. Czapiński J., Panek T., 2011. Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków 2011. Vizja Press & IT Warszawa.
2. Gotowska M., 2008: Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania poziomu życia mieszkańców Polski. SGGW Warszawa.
3. Noll H.H., 2002. Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. [W:] Assessing Quality of Life and Living Conditions to Guide National Policy, M. Hagerty, J. Vogel, V. Moeller (eds.), Social Indicators Research Series, t. 11, Kluwer Academic Publishers Dordrecht.
4. Raport z badań „Desk Research”, 2012. Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego. UE Wrocław, Uniwersytet Techniczny w Dreźnie, Jelenia Góra – Drezno.
5. Słaby T., 2013. Poziom i jakość życia – aktualne problemy metodologii badań. Referat wygłoszony na Konferencji Naukowej Poziom a jakość życia mieszkańców Polski, Bydgoszcz-Ostromecko, 25.02.2013 r.
6. Słaby T., 2007. Poziom i jakość życia. [W:] Statystyka społeczna, pod red. T. Panek, PWE, Warszawa.
7. A. Zeliaś, 2000. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym. Wydawnictwo AE w Krakowie.

Differentiation in the quality of life of the Polish population in times of crisis

Summary: The word „crisis” raises fear and a matter of concern. This word brings to our head complicated and tough situation affecting our quality of life. This scientific description shows results of examinations made in year 2012 on quality of people’s life in selected regions of Poland. The selection of regions was based on a ranking, according to calculated synthetic gauge that shows quality of life in various Polish regions. Those selected regions were: mazowieckie, kujawsko-pomorskie and warmińsko-mazurskie. Study shows diversity in standard of living and quality of life and also a correlation between those two categories among people in Poland. Results show that standard of living and quality of life are not always positively correlated. In some fields related with quality of life, results show that people from regions with lowest standard of living, feel higher quality of life than people from regions with higher level of life described by synthetic gauge.

Key words: standard of living, quality of life, differentiation of spatial

Koniunkturalne i strukturalne uwarunkowania zróżnicowania poziomu i jakości życia w Polsce¹⁰⁵

Grażyna Adamczyk-Łojewska

Streszczenie: W pracy przedstawiono wyniki analizy przeprowadzonej w ujęciu dynamicznym i przestrzennym w zakresie czterech wskaźników charakteryzujących pośrednio poziom dobrobytu ekonomicznego w Polsce, tj. produktu krajowego brutto (PKB) *per capita*, przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto, a także dochodu rozporządzalnego oraz wydatków przypadających przeciętnie na osobę w gospodarstwach domowych ogółem. Określono skalę zmian i wahań realnego poziomu wymienionych wielkości (w cenach stałych) w latach 1995-2011. Poddano także analizie zmiany w skali zróżnicowania i rozkładu badanych wskaźników w przekroju województw w latach 2002-2011 oraz podjęto próbę określenia zależności między terytorialnym zróżnicowaniem poziomu dobrobytu ekonomicznego a zróżnicowaną przestrzennie strukturą gospodarki i efektywnością wykorzystania zasobów pracy.

Słowa kluczowe: poziom życia, realny wzrost i jego wahania, zróżnicowanie terytorialne, uwarunkowania strukturalne

1. Wprowadzenie do problemu

Poziom i jakość życia to kategorie określające stopień osiągniętego dobrobytu i zaspokojenia potrzeb ludzi, zarówno materialnych, jak i niematerialnych. Tak rozumiany poziom dobrobytu jest kategorią złożoną, trudną do sprecyzowania oraz zbadania, a wynika to m.in. z faktu, że struktura i hierarchia potrzeb różnych ludzi i grup społecznych może się znacznie różnić oraz zmieniać w czasie. Podejmowanie prób analizy dobrobytu, w tym materialnego, ma jednak istotne znaczenie ze względu na ocenę postępu społeczno-gospodarczego i cywilizacyjnego danego społeczeństwa i kraju.

Poziom i jakość życia można oceniać pośrednio w różny sposób, m.in. uwzględniając subiektywne opinie badanych osób w rozpatrywanym zakresie, jak również za pomocą obiektywnych wyznaczników (symptomów) wskazujących na stopień lub możliwość zaspokojenia pewnych grup potrzeb. W literaturze przedmiotu można spotkać różne metody i sposoby analizy dobrobytu, a także doboru wyznaczników poziomu życia¹⁰⁶. Wśród materialnych wyznaczników szczególnie istotne znaczenie mają przeciętne dochody rozporządzalne, a także wydatki przypadające na osobę

¹⁰⁵ Badania dofinansowane przez NCN w ramach realizowanego Projektu Badawczego nr 3808/B/H03/2011/40.

¹⁰⁶ Znane są m.in. metody taksonomiczne, w których opierając się na wyselekcjonowanych czynnikach, determinujących poziom życia, podejmowane są próby opracowania syntetycznego miernika poziomu dobrobytu. Por. Zeliaś A. (red.), *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu przestrzennym*, Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2000; Noga M., *Taksonomiczny miernik dobrobytu i próba jego zastosowania dla Polski 1946-1981*, *Ekonomista* 1986, nr 3.

w gospodarstwie domowym. W przypadku oceny poziomu i jakości życia istotne znaczenie ma nie tylko aktualny poziom dochodów i wydatków, ale także tych z wcześniejszych okresów decydujących o możliwości zasilenia gospodarstw domowych w różnego typu zasoby finansowe i rzeczowe, np. mieszkaniowe i inne środki trwałe mające wpływ na jakość warunków życia.

O poziomie dobrobytu decyduje zatem wiele czynników, które rozpatrywać należy w dłuższym czasie. Badania reprezentatywne budżetów gospodarstw domowych realizowane systematycznie przez GUS dają taką perspektywę czasową oraz możliwość śledzenia ewentualnych zmian w zakresie subiektywnych ocen dotyczących sytuacji bytowej respondentów oraz wyposażenia gospodarstw i warunków życia, jak również strumieni dochodów rozporządzalnych oraz wydatków. Z uwagi na znaczny zasięg tych badań ich wyniki dostarczają również istotnych informacji w zakresie zróżnicowania poziomu życia pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi, a także w zależności od miejsca zamieszkania.

Częstkowych informacji o materialnych podstawach egzystencji ludzi dostarczyć mogą również dane pochodzące ze statystyki masowej GUS, m.in. dotyczące przeciętnego wynagrodzenia brutto, a także wyposażenia poszczególnych systemów terytorialnych w zasoby infrastruktury technicznej oraz społecznej w relacji do mieszkańców. Dane te dostarczyć mogą informacji o warunkach mieszkaniowych oraz dostępności do różnego rodzaju usług istotnych dla jakości życia, np. zdrowotnych, wychowawczych, oświatowych, kulturalnych, komunikacyjnych itp.

Jednym z podstawowych, syntetycznych mierników oceny rozwoju ekonomicznego i pośrednio także dobrobytu jest również tempo wzrostu gospodarczego i osiągniętego realnego poziomu PKB *per capita*. Formułowanych jest wprawdzie wiele zastrzeżeń w stosunku do tego miernika, podobnie jak innych związanych z metodologią SNA. Wskazuje się, że nie uwzględniają one wielu elementów mających wpływ na poziom życia, takich m.in. jak: efekty zewnętrzne, produkcja nierynkowa, znaczenie wolnego czasu, a także nagromadzone zasoby, zarówno materialne, jak i niematerialne, np. w postaci wiedzy czy kwalifikacji. Podkreśla się przy tym, że wzrost PKB *per capita* dokonywać się niekiedy może kosztem nadmiernego zużycia zasobów, w tym ludzkich, m.in. z uwagi na zatrudnienie na wielu etatach, w godzinach ponadnormatywnych czy w okresie urlopów¹⁰⁷. Podejmowane są próby tworzenia nowych syntetycznych mierników odzwierciedlających poziom dobrobytu¹⁰⁸, a także doskonalenia metodologii rachunków SNA¹⁰⁹. Trudności pomiaru i obiektywnej wyceny oraz pozyskiwania danych statystycznych charakteryzujących wspomniane aspekty poziomu i jakości życia powodują, że w analizach rozwoju gospodarczego i dobrobytu ekonomicznego nadal istotną rolę odgrywa PKB i wielkości pochodne.

---

¹⁰⁷ Por. Adamczyk-Łojewska G., *Uwarunkowania strukturalne i przestrzenne rozwoju gospodarczego Polski*, Wyd. Uczeln. ATR w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2003, s. 76.

¹⁰⁸ Borys T. (red.), *Wskaźniki ekorozwoju*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 1999.

¹⁰⁹ Oleński J., *Elementy ekonomiki informacji*, Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.

2. Cele i metody badań

W pracy przedstawiono wyniki przeprowadzonej w ujęciu dynamicznym i przestrzennym analizy w zakresie czterech wielkości charakteryzujących pośrednio poziom dobrobytu ekonomicznego w Polsce, tj. produktu krajowego brutto (PKB) *per capita*, przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto¹¹⁰, a także dochodu rozporządzalnego oraz wydatków przypadających przeciętnie na osobę w gospodarstwach domowych ogółem¹¹¹.

Celem podjętych badań było określenie:

- skali zmian w realnym poziomie analizowanych wielkości w Polsce w okresie siedemnastu lat (1995-2011), a także wpływu koniunkturalnych wahań, jakie miały miejsce w tym okresie na poziom badanych wskaźników,
- ewentualnych zmian w latach 2002-2011 w skali i rozkładzie terytorialnego zróżnicowania poziomu dobrobytu ekonomicznego, charakteryzowanego przez wymienione cztery wskaźniki,
- zależności między terytorialnym rozkładem poziomu dobrobytu ekonomicznego określonego przez badane wskaźniki a rozkładem czynników charakteryzujących strukturę gospodarki Polski.

Określenie nie tylko nominalnych, a przede wszystkim realnych zmian w latach 1995-2011 w wielkości analizowanych wskaźników wymagało wyrażenia ich w cenach stałych (z 1995 r.). O ile w przypadku PKB *per capita* określenie tego typu realnych zmian nie nastręcza trudności z uwagi na dostępne w tym zakresie szacunki GUS-u, to w przypadku przeciętnych wynagrodzeń oraz dochodów i wydatków wymagało to uwzględnienia w ramach poszczególnych lat indeksów cen dóbr i usług konsumpcyjnych.

Zróżnicowanie terytorialne (w układzie województw) analizowano natomiast w zakresie badanych czterech wskaźników dobrobytu ekonomicznego wyrażonych w wielkościach nominalnych (w cenach bieżących). Wiązało to się z koniecznością posługiwania w analizie porównawczej i ocenie głównie wielkościami względnymi, tj. różnego typu relacjami w ramach poszczególnych szeregów czasowych. Zastosowano w analizie m.in. takie miary dyspersji jak współczynnik zmienności czy stosunek wielkości maksymalnych do minimalnych, a przy analizie zależności współczynnik korelacji.

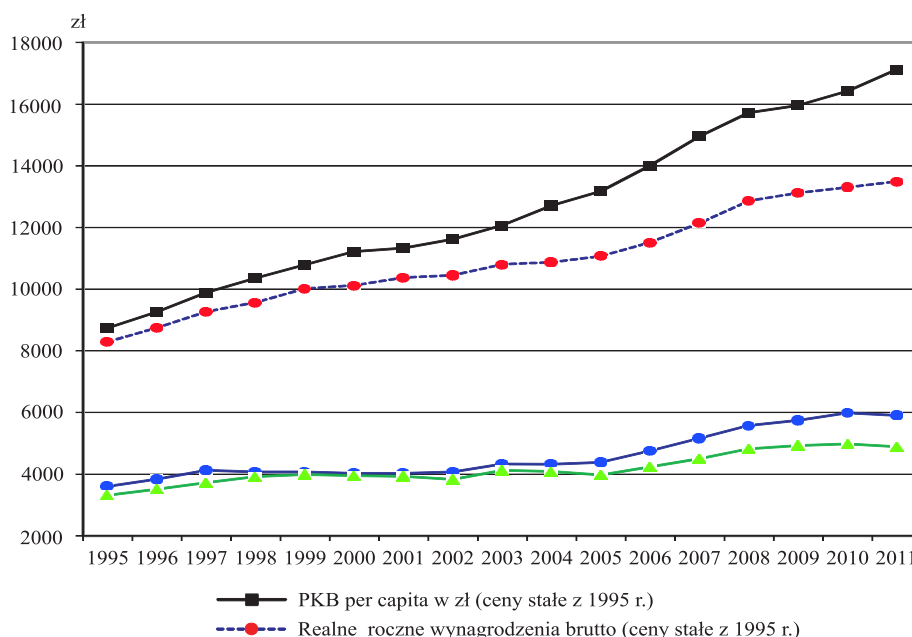
---

¹¹⁰ Dane o przeciętnych miesięcznych wynagrodzeniach brutto (tj. łącznie z podatkiem dochodowym od osób fizycznych oraz składkami na obowiązkowe ubezpieczenie społeczne) przypadających na 1 zatrudnionego uwzględniają oprócz wynagrodzeń osobistych, również wypłaty z tytułu udziału w zyskach i nadwyżce bilansowej w spółdzielniach, dodatkowe wynagrodzenia roczne w jednostkach sfery budżetowej oraz honoraria wypłacane pewnym grupom w ramach umowy o pracę. Por. *Rocznik Statystyczny Województw 2012*, GUS, Warszawa 2012, s. 332.

¹¹¹ Pochodzące z badań reprezentatywnych prowadzonych systematycznie przez GUS dane dotyczące dochodów rozporządzalnych przypadających na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem uwzględniają zarówno bieżące dochody pieniężne, jak również niepieniężne (np. wartość spożycia naturalnego w gospodarstwach rolniczych), nie obejmują natomiast zaliczek na podatek dochodowy, jak również składek na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne. Z kolei przeciętne wydatki na 1 osobę w badanych gospodarstwach domowych obejmują zarówno wydatki na towary i usługi konsumpcyjne, jak również pozostałe wydatki (np. płacone alimenty, przekazywane darowizny itp.). *Ibidem*, s. 431-432.

3. Koniunkturalne uwarunkowania dobrobytu ekonomicznego w Polsce w latach 1995-2011

W Polsce w całym analizowanym siedemnastoletnim okresie (1995-2011) miało miejsce dodatnie tempo wzrostu gospodarczego oraz PKB *per capita*. Realny poziom tego wskaźnika (liczonego w cenach stałych z 1995 r.) niemal się podwoił, tj. zwiększył się o 96,1%. Stopa wzrostu podlegała jednak znacznym wahaniom koniunkturalnym. Stosunkowo najwyższym tempem wzrostu PKB, w tym PKB *per capita*, powyżej 6% w skali roku, charakteryzowały się lata 1995-1997 oraz 2006-2007 (rys. 1, tab. 1).

Rys. 1. Realny poziom (ceny stałe z 1995 r.) PKB *per capita* oraz rocznego wynagrodzenia przeciętnego w gospodarce, a także dochodu rozporządzalnego i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem w latach 1995-2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, za lata 1997*, s. 179-181, 302; 1998, s. 175-177, 315; 2000, s.160, 180-182, 322; 2003, s.177, 203-205, 354; 2005, s. 291-293, 444; 2007, s. 296-298, 446; 2008, s. 259; 2010, s. 223-225, 491; 2011, s. 682; 2012, s. 256, 285-286, 411, 682.

W badanym okresie miały również miejsce dwa okresy wyraźnego spowolnienia gospodarczego w latach 2001-2002 (gdzie stopa wzrostu wynosiła odpowiednio tylko 1 i 1,4%) oraz w 2009 roku (1,6%) (rys. 1).

W latach 2001-2002 procesy recesyjne ujawniły się zwłaszcza w sektorze przemysłu i budownictwa oraz w części sekcji usług, w tym pośrednictwie finansowym, w których to dziedzinach wartość dodana brutto (liczona w cenach stałych) zmniejszyła się w stosunku do lat poprzedzających¹¹². Istotnym następstwem nieko-

¹¹² Por. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2003*, GUS, Warszawa, s. 160 i 585.

rzystnych procesów zachodzących w tym okresie był przede wszystkim duży wzrost bezrobocia rejestrowanego do 3,2 mln osób i stopy bezrobocia do 18% na koniec 2002 r. (rys. 2).

Tabela 1. Zmiany realnego (w cenach stałych z 1995 r.) i nominalnego (w cenach bieżących) poziomu PKB *per capita*, przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce, dochodów oraz wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem w latach 1995-2011

Wyszczególnienie	Ceny	Dynamika w %				
		1995	2000	2005	2010	2011
			1995 = 100	2000 = 100	2005 = 100	1995 = 100
PKB <i>per capita</i>	stałe	100,0	128,5	117,4	124,6	196,1
	bieżące	100,0	220,5	137,8	143,8	452,7
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto	stałe	100,0	122,0	109,4	120,2	162,7
	bieżące	100,0	223,0	124,6	136,5	400,5
Dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem	stałe	100,0	111,6	108,9	136,6	163,8
	bieżące	100,0	203,1	124,7	156,6	408,2
Wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem	stałe	100,0	119,2	100,6	125,3	147,4
	bieżące	100,0	217,0	115,1	143,6	367,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, za lata 1997, s. 179-181, 302; 1998, s. 175-177, 315; 2000, s. 160, 180-182, 322; 2003, s. 177, 203-205, 354; 2005, s. 291-293, 444; 2007, s. 296-298, 446; 2008, s. 259; 2010, s. 223-225, 491; 2011, s. 682; 2012, s. 256, 285-286, 411, 682.*

Podobnie w końcu dekady w 2009 r. w wyniku oddziaływania zewnętrznych uwarunkowań związanych z światowym kryzysem finansowym i gospodarczym nastąpiło w Polsce znaczne spowolnienie wzrostu, zwłaszcza w sektorze instytucji finansowych, w których wartość dodana brutto (w cenach stałych) w 2009 r. zmniejszyła się aż o 27%, a także w sekcji górnictwa i przemysłu wydobywczego – odpowiednio o ok. 15%¹¹³. Wyrazem niekorzystnych uwarunkowań rozwojowych również w tym okresie jest rosnąca od 2009 r. liczba bezrobotnych osób, która w końcu 2012 roku zwiększyła się do ponad 2,1 mln osób, a stopa bezrobocia osiągnęła poziom ok. 13,4%¹¹⁴.

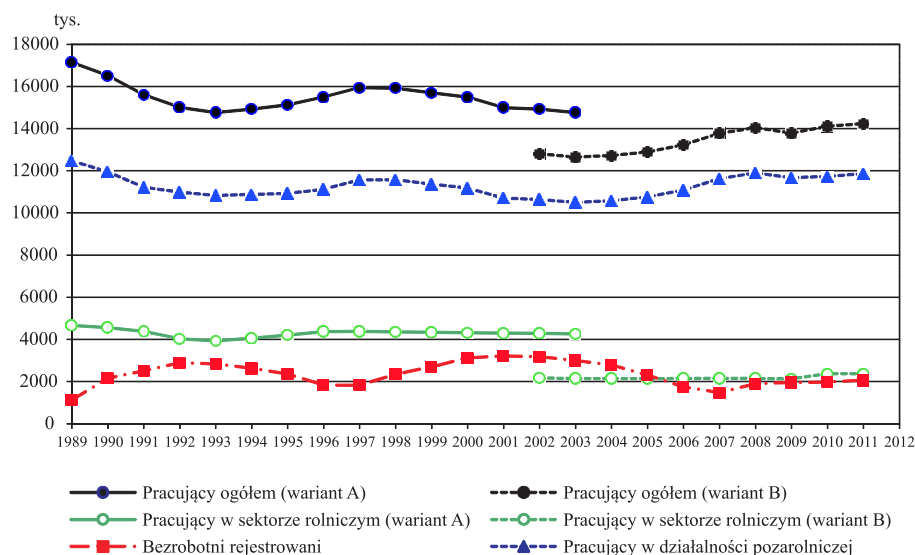
Sytuacja na rynku pracy, w tym liczba osób pracujących i bezrobotnych, która podlegała znacznym wahaniom koniunkturalnym, jak wykazują przeprowadzone badania, wywierała wpływ na analizowane wielkości, takie jak przeciętny poziom otrzymywanych wynagrodzeń, a także dochodów i wydatków gospodarstw domowych, świadczących o poziomie dobrobytu ekonomicznego w Polsce w badanych latach.

Poziom realnego przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce zwiększał się we wszystkich badanych latach, niemniej jednak w tempie znacznie wolniejszym niż PKB *per capita*. Łącznie w badanym okresie (1995-2011) poziom przeciętnego wynagrodzenia zwiększył się o 62%, tj. o 33,4 punktów procentowych mniej w po-

¹¹³ Por. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, GUS, Warszawa, s. 684.

¹¹⁴ *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju – rok 2012.*, GUS, Warszawa 2013, s. 8.

równaniu z PKB *per capita* (tab. 1). O ile w 1995 r. przeciętne wynagrodzenie w relacji do PKB *per capita* stanowiło ok. 95%, to w 2011 r. – ok. 80%.

Uwagi: wariant A – zawiera oszacowaną przez GUS większą liczbę pracujących w rolnictwie i tym samym również pracujących ogółem, wg kryteriów porównywalnych do 2002 r., wariant B – uwzględnia nowe, stosowane od Spisu Rolnego w 2002 r. kryteria zaliczania osób do pracujących w gospodarstwach indywidualnych, nie zalicza się do nich pracujących w gospodarstwach powyżej 1 ha produkujących wyłącznie na potrzeby własne, a w gospodarstwach do 1 ha produkujących wyłącznie lub głównie na potrzeby własne.

Rys. 2. Liczba pracujących oraz bezrobotnych w latach 1995-2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, za lata 1997-1995* (dział VII) i za lata 1996-2012, dział VI.

Poziom przeciętne wynagrodzenia oraz PKB *per capita* wzrósł realnie w największym stopniu w pierwszym analizowanym pięcioleciu (tj. w latach 1995-2000) – odpowiednio o 22 i 28,5%, a następnie także w latach 2005-2010 – o 20,2 i 24,6%. Wzrost obu wielkości był natomiast najmniejszy w pięcioleciu 2000-2005, charakteryzującym się relatywnie wysokim poziomem bezrobocia. Przeciętne wynagrodzenia podlegały fluktuacjom wyraźnie zsynchronizowanym w czasie z wahaniami PKB oraz poziomem bezrobocia i liczbą pracujących w działalności pozarolniczej (rys. 2). Realny wzrost przeciętne wynagrodzenia, podobnie jak PKB, był najniższy w latach 2001-2002 (wynosił tylko 1 i 1,4% w relacji do roku poprzedniego) oraz w 2009 r. (odpowiednio 1,6%).

Określony na podstawie badań reprezentatywnych prowadzonych przez GUS poziom rozporządzalnego dochodu na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem zwiększył się realnie (w cenach stałych z 1995 r.) w całym badanym siedemnastoletnim okresie o 63,8%, natomiast wydatków odpowiednio o 47,4%. Największy realny wzrost zarówno dochodu rozporządzalnego, jak i wydatków, miał miejsce w trzecim analizowanym pięcioleciu (w latach 2005-2010) i wynosił 36,6 i 25,3% (tab. 1).

Wartość realna dochodów i wydatków podlegała jednak większym wahaniom w badanym czasie niż PKB *per capita* i przeciętne wynagrodzenia. Poziom dochodu na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem wg wspomnianych badań obniżał się realnie w trzech kolejnych latach 1998-2000 (okresie znacznego wzrostu bezrobocia), a następnie także w 2004 r. oraz po sześciu latach wzrostu – również w 2011 r. Podobnie poziom wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem obniżał się realnie w latach 2000-2002, 2004-2005 oraz po pięciu latach wzrostu – w 2011 r. (rys. 1)¹¹⁵. W 2011 r. realny spadek w stosunku do roku poprzedniego dochodów oraz wydatków wystąpił we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych, w tym najwyższy w grupie rolników (odpowiednio o 8,4 i 7,3%), a najmniejszy w gospodarstwach emerytów (o 0,2 i 1,0%)¹¹⁶.

4. Strukturalne uwarunkowania terytorialnego zróżnicowania poziomu dobrobytu ekonomicznego w Polsce

W Polsce ma miejsce duże oraz zwiększające się zróżnicowanie regionalne poziomu rozwoju ekonomicznego. Współczynnik zmienności PKB *per capita* w przekroju 16 województw wykazywał w prawie wszystkich analizowanych dziewięciu latach 2002-2010 (z wyjątkiem 2008 r.) tendencję rosnącą i o ile w 2002 r. kształtował się na poziomie 16,3%, to w 2010 r. już 19,4% (tab. 2). Produkt krajowy brutto na mieszkańca w województwie o najniższej wartości tego wskaźnika w 2010 r., tj. w województwie podkarpackim, był 2,4 razy niższy niż w województwie mazowieckim, wyróżniającym się najwyższym poziomem rozwoju (tab. 2).

Zróżnicowanie w przekroju 16 województw pozostałych trzech parametrów jest znacznie mniejsze niż PKB *per capita* (tab. 2, rys. 3). Należy sądzić, że mniejsze terytorialne zróżnicowanie przeciętnego wynagrodzenia oraz dochodów i wydatków niż PKB *per capita* jest w pewnym zakresie efektem oddziaływania polityki gospodarczej i społecznej państwa i Unii Europejskiej, nakierowanej na zwiększanie spójności terytorialnej i społecznej, a częściowo także mobilności ludności w zakresie poszukiwania, często poza własnym województwem i krajem, miejsca pracy i dochodów, tj. migracji zarobkowej.

Podkreślić należy jednak, że o ile zróżnicowanie w układzie województw przeciętnego wynagrodzenia nie zwiększyło się w badanych latach (2002-2011) (a w ostatnich trzech nawet nieco zmniejszyło), to zróżnicowanie dochodów oraz wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem, podobnie jak PKB *per capita*, wykazywało wyraźną tendencję do zwiększania się w analizowanym przekroju terytorialnym. Współczynnik zmienności przeciętnego w województwach dochodu na 1 osobę w gospodarstwach domowych zwiększył się w latach 2002-2011 z 7,3 do 9,4%, natomiast wydatków na 1 osobę odpowiednio z 6,4 do 9,0% (tab. 2, rys. 3).

---

¹¹⁵ W 2011 r. nastąpił spadek zarówno przeciętnego dochodu (o 1,4% w stosunku do 2010 r.), jak również wydatków (odpowiednio o 1,5%). *Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*. Informacja sygnałna, Wyniki badań GUS, GUS Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2012, s. 1.

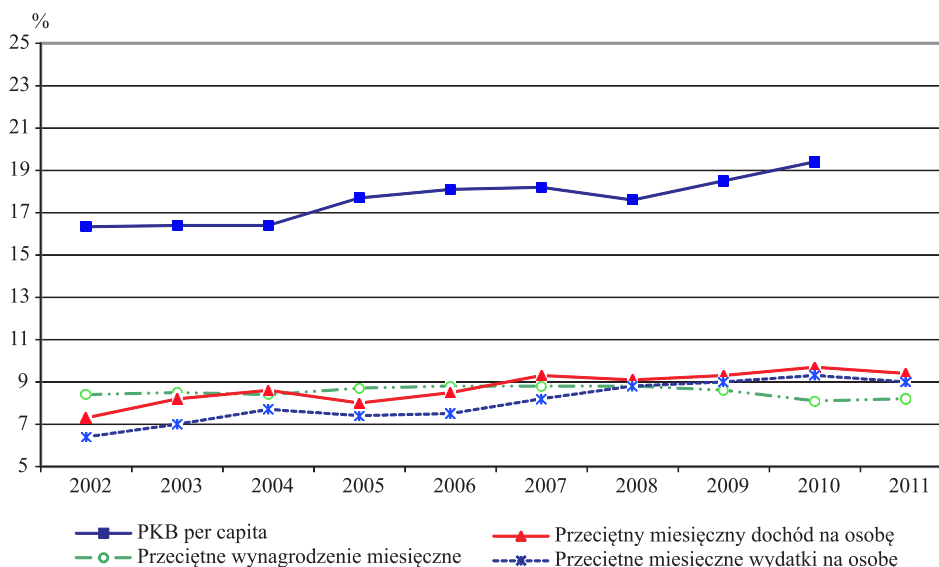
¹¹⁶ *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.* GUS, Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa 2012, s. 39-40.

Tabela 2. Stopień zróżnicowania w układzie 16 województw PKB *per capita*, a także przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia oraz dochodów i wydatków na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2002-2011

Rok	Stopień zróżnicowania w układzie 16 województw przeciętnego miesięcznego									
	PKB <i>per capita</i>		przeciętne wynagrodzenie brutto		dochodu na 1 osobę w gospodarstwach domowych		wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych			
	współczynnik zmienności	stosunek max/min	współczynnik zmienności	stosunek max/min	współczynnik zmienności	stosunek max/min	współczynnik zmienności	stosunek max/min	współczynnik zmienności	stosunek max/min
2002	16,3	2,2	8,4	1,5	7,3	1,5	6,4	1,4		
2003	16,4	2,2	8,5	1,5	8,2	1,5	7,0	1,4		
2004	16,4	2,2	8,4	1,5	8,6	1,6	7,7	1,5		
2005	17,7	2,3	8,7	1,5	8,0	1,5	7,4	1,4		
2006	18,1	2,4	8,8	1,5	8,5	1,6	7,5	1,5		
2007	18,2	2,4	8,8	1,5	9,3	1,7	8,2	1,5		
2008	17,6	2,3	8,8	1,5	9,1	1,7	8,8	1,5		
2009	18,5	2,4	8,6	1,5	9,3	1,7	9,0	1,6		
2010	19,4	2,4	8,1	1,5	9,7	1,8	9,3	1,6		
2011	-	-	8,2	1,5	9,4	1,7	9,0	1,6		

Uwagi: - brak danych

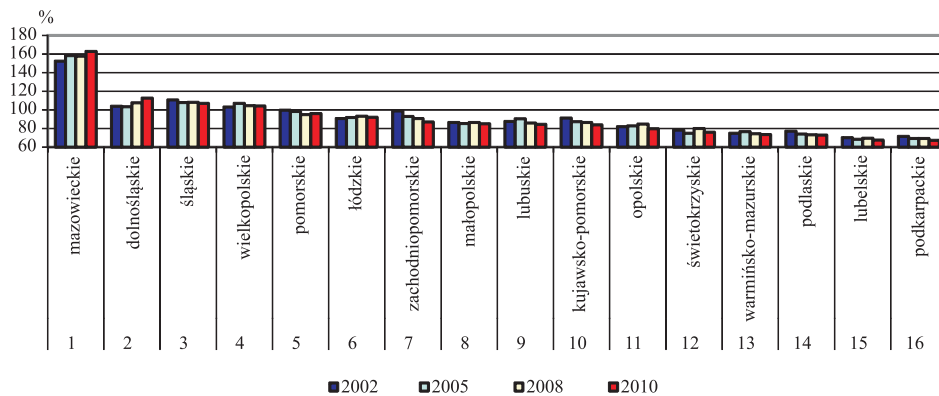
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Rocznik Statystyczny Województw, GUS, za lata 2003-2012, dział VI oraz dział XVIII.

Rys. 3. Współczynnik zmienności w układzie 16 województw PKB *per capita*, przeciętnego wynagrodzenia oraz dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem w latach 2002-2011 w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział VI oraz dział XVIII.

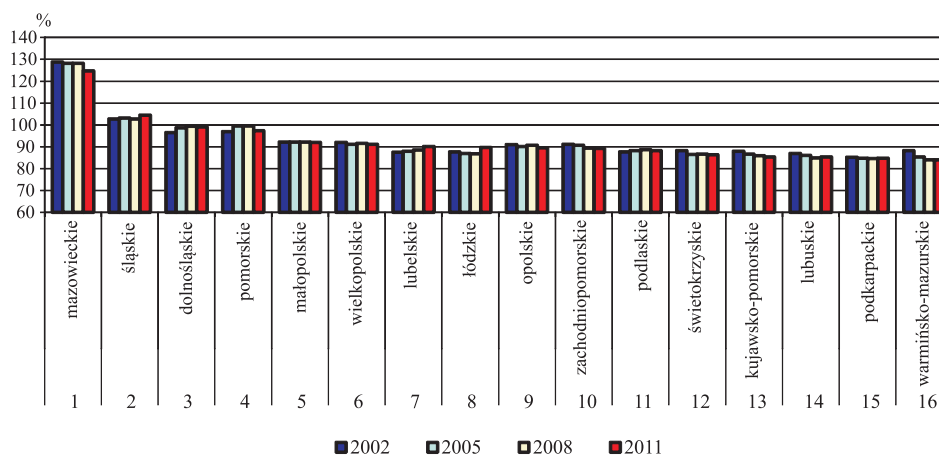
Najwyższym poziomem wszystkich czterech analizowanych wskaźników wyróżniało się stołeczne województwo mazowieckie, którego duża już w 2002 r. przewaga w relacji do średnich krajowych zwiększyła się jeszcze bardziej w badanych 10 latach w zakresie trzech wskaźników (dochodu i wydatków na 1 osobę oraz PKB *per capita*). Jedynie względny poziom przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia nieco obniżył się w tym województwie (z 129% w 2002 r. do 125% w 2011 r. średniego wynagrodzenia w kraju) (rys. 4-7). Wyższy od średniego w kraju poziom przeciętnych wynagrodzeń we wszystkich badanych latach miał również miejsce (oprócz województwa mazowieckiego) w województwie śląskim. Wyższym od średniego poziomem dochodu na osobę charakteryzowały się obok mazowieckiego głównie województwa: pomorskie i dolnośląskie, a w przypadku wydatków na 1 osobę dodatkowo także opolskie, łódzkie i śląskie (por. rys. 4-7).

Rys. 4. Produkt krajowy brutto *per capita* w relacji do średniego w kraju wg województw¹ w latach 2002-2010

¹ Kolejność województw wg PKB *per capita* w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział XVIII.

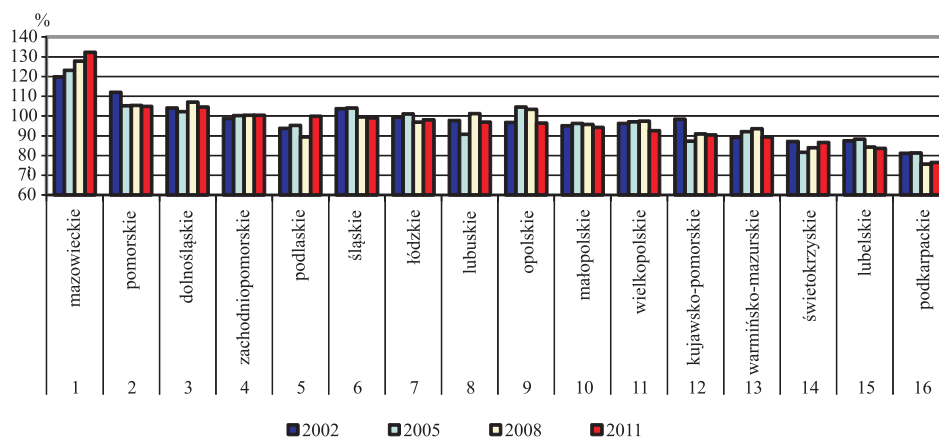

Rys. 5. Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w relacji do średniego w kraju wg województw¹ w latach 2002-2010

¹ Kolejność województw wg wynagrodzenia w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział VI.

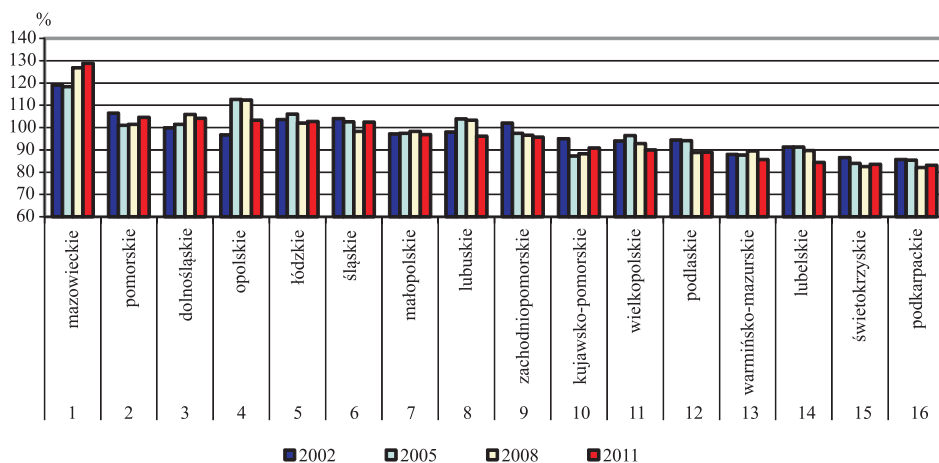

Rys. 6. Przeciętny miesięczny dochód na osobę w gospodarstwach domowych ogółem w relacji do średniego w kraju wg województw¹ w latach 2002-2010

¹ Kolejność województw wg dochodu w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział VI.

Rys. 7. Przeciętne miesięczne wydatki na osobę w gospodarstwach domowych ogółem w relacji do średnich w kraju wg województw¹ w latach 2002-2010

¹ Kolejność województw wg wydatków w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział VI.

Stosunkowo niski poziom analizowanych wskaźników miał natomiast miejsce głównie w południowo-wschodniej i północnej Polsce, w województwach podkarpackim, lubelskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i podlaskim. Niepokojący jest przy tym fakt, że w większości wymienionych województw poziom tych wskaźników obniżał się w badanych latach w relacji do średnich w kraju (rys. 4-7).

Duże i pogłębiające się w układzie województw zróżnicowanie analizowanych wskaźników określających poziom dobrobytu ekonomicznego ma charakter strukturalny. Jest pochodną istniejących dysproporcji regionalnych w przebiegu procesów rozwojowych oraz zaawansowaniu przekształceń, m.in. sektorowych, w strukturze gospodarki oraz pracujących. Rozkład PKB *per capita* i pozostałych wskaźników w przekroju województw jest szczególnie silnie i dodatnio powiązany korelacyjnie z poziomem społecznej wydajności pracy w gospodarce ogółem, w tym zwłaszcza z wydajnością oraz liczbą pracujących w sektorze pozarolniczym (współczynniki korelacji w granicach +0,87, +0,94 oraz +0,76, +0,91), a w mniejszym stopniu także ze wskaźnikiem urbanizacji (tab. 3). Poziom dobrobytu ekonomicznego jest natomiast wyraźnie ujemnie skorelowany z liczbą pracujących w sektorze rolniczym (w relacji do pracujących ogółem i ludności) oraz ze stopą bezrobocia rejestrowanego (tab. 3).

Tabela 3. Współczynniki korelacji charakteryzujące związek między rozkładem PKB *per capita*, przeciętnego poziomu wynagrodzeń oraz dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem a rozkładem struktury i liczby pracujących w układzie 16 województw w Polsce w 2010 roku

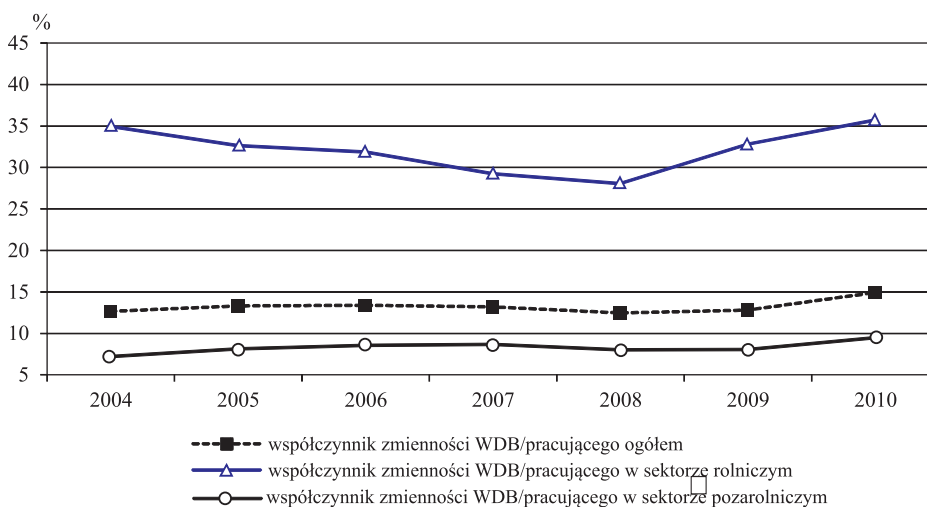
Zmienna „X” w układzie 16 województw	Zmienna „Y” w układzie 16 województw			
	PKB <i>per capita</i>	wynagrodzenie brutto	dochodu na 1 osobę	wydatków na 1 osobę
Wydajność pracy ogółem w gospodarce	+0,90	+0,79	+0,92	+0,88
Wydajność pracy w działalności pozarolniczej (II i III)	+0,95	+0,94	+0,91	+0,87
Wydajność w sektorze rolniczym (I)	+0,25	+0,07	+0,49	+0,32
Pracujący łącznie w sektorach II i III w relacji do ogółu pracujących	+0,55	+0,37	+0,62	+0,62
Pracujący łącznie w sektorach II i III w relacji do ludności	+0,91	+0,76	+0,78	+0,80
Pracujący w sektorze I w relacji do ogółu pracujących	-0,55	-0,37	-0,62	-0,62
Pracujący w sektorze I w relacji do ludności	-0,46	-0,28	-0,56	-0,55
Stopa bezrobocia rejestrowanego	-0,57	-0,61	-0,36	-0,45
Udział ludności miejskiej w ludności ogółem	+0,53	+0,41	+0,61	+0,54

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, za lata 2003-2012, dział: IV, V, VI oraz XVIII.

Szczególnie silnie powiązana z terytorialnym rozkładem poziomu dobrobytu ekonomicznego wydajność pracy, mierzona wartością dodaną brutto na 1 pracującego, w gospodarce ogółem oraz w działalności pozarolniczej wykazywała w latach

2004-2010 również tendencję do wzrostu zróżnicowania w układzie województw. Współczynnik zmienności zwiększył się w badanym okresie w przypadku wydajności ogółem z 12,7 do 14,9%, a w działalności pozarolniczej z 7,2 do 9,5% (rys. 8).

Najbardziej zróżnicowana terytorialnie jest jednak wydajność pracy w sektorze rolniczym. Zróżnicowanie wydajności w tym sektorze w latach 2004-2008 wyraźnie zmniejszało się, ale w latach 2009-2010 (negatywnych oddziaływań światowej dekonjunkury) ponownie wzrosło i w konsekwencji w roku 2004 i 2010 kształtowało się na zbliżonym poziomie (współczynnik zmienności wynosił odpowiednio 35,0 i 35,7%, a rozpiętość między województwem o najniższej i najwyższej wydajności w tym sektorze była w 2010 r. wyjątkowo duża – 1:10 (rys. 8).

Rys. 8. Współczynnik zmienności wydajności pracy, w tym w sektorze rolniczym i pozarolniczym w przekroju 16 województw w Polsce w latach 2004-2010
 Źródło: opracowano na podstawie danych z: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, Warszawa, z lat 2006-2012, dział V i XVIII.

Bardzo duże zróżnicowanie wydajności pracy w sektorze rolniczym jest rezultatem oddziaływania wielu czynników naturalnych i społeczno-ekonomicznych, wśród których zasadnicze znaczenie ma liczba pracujących w tym sektorze w relacji do pracujących ogółem i ludności, a zwłaszcza do użytkowników rolnych. Liczba pracujących w sektorze rolniczym przypadająca na 1 ha użytków rolnych jest bardzo silnie zróżnicowana w układzie województw (współczynnik zmienności wynosił w 2010 r. 49,3%) oraz jest również ujemnie i najsilniej powiązana korelacyjnie ze zróżnicowaniem społecznej wydajności pracy (współczynnik korelacji wynosił – 0,90). Najwięcej pracujących w sektorze rolniczym przypada na 1 ha użytków rolnych w województwach południowo-wschodniej Polski, najbardziej opóźnionych w procesie przekształceń strukturalnych¹¹⁸.

¹¹⁸ Szerzej zagadnienia te omówiono w: *Zróżnicowanie wydajności pracy w sektorze rolniczym w krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce, w latach 2004-2010*, G. Adamczyk-Łojewska, referat na Międzynarodową Konferencję Naukową pt. Nauki ekonomiczno-rolnicze w kontekście zmieniających się potrzeb gospodarki, SGGW, Warszawa 2013.

Istotny wpływ struktury sektorowej pracujących na poziom dobrobytu ekonomicznego, w tym rozkład dochodów i wydatków w gospodarstwach domowych (tab. 3), wynika z niekorzystnego dla sektora rolniczego międzysektorowego zróżnicowania wydajności pracy. Ma ono miejsce we wszystkich krajach UE, niemniej jest szczególnie duże w państwach, takich jak Polska, charakteryzujących się dużym udziałem pracujących w sektorze rolniczym w relacji do ogółu pracujących. W Polsce społeczna wydajność pracy w sektorach pozarolniczych była przeciętnie w latach 2004-2010 około 4-krotnie wyższa niż w sektorze rolniczym, natomiast średnio w 27 krajach UE – odpowiednio 3 razy, a w 15 krajach dawnej UE – około 2-krotnie¹¹⁹.

Polska w latach 2004-2010 zmniejszyła swój dystans w zakresie wydajności pracy w relacji do UE – 27 krajów, a także 15 krajów dawnej UE. Pomimo postępu w tym zakresie należy do państw o relatywnie niskim poziomie wydajności pracy, zwłaszcza w sektorze rolniczym. Pod względem wartości dodanej brutto (WDB) liczonej przy uwzględnieniu parytetu siły nabywczej, a przypadającej na 1 pracującego ogółem w gospodarce zajmowała w 2010 r. wśród 27 krajów miejsce 21., a odpowiednio w sektorze rolniczym – miejsce 25. (przed Portugalią i Rumunią). Przekształcenia strukturalne, istotne dla wzrostu wydajności pracy w omawianym sektorze i całej gospodarce, a polegające na odpływie ludności z mało wydajnego rolnictwa do bardziej produktywnych działalności, przebiegają powoli.

Pracoszczędny charakter wzrostu gospodarczego, jaki ma miejsce w sektorach pozarolniczych, a także uwarunkowania istniejące w rolnictwie polskim nie sprzyjają szybkim przekształceniom w strukturze pracujących. W kraju problemem pozostaje nadal stosunkowo duża liczba pracujących w rolnictwie. W latach 2004-2010 liczba pracujących ogółem zwiększyła się o 2,17 mln osób, w tym zmniejszyła w sektorze rolniczym o 0,43 mln, a wzrosła w sektorach pozarolniczych o 2,6 mln osób. W rezultacie w Polsce udział pracujących w sektorze rolniczym w pracujących ogółem znacznie zmniejszył się w analizowanym okresie z 18,0 do 12,8%, w 2010 r. był jednak nadal wysoki w relacji do średniego w 27 krajach UE, w których średnio biorąc również zmniejszył się w analizowanym okresie z 6,4 do 5,1%, a w UE-15 krajów – odpowiednio z 3,9 do 3,1%¹²⁰.

W Polsce istnieją dwie podstawowe grupy obszarów problemowych charakteryzujących się względnie niskim poziomem wykorzystania zasobów pracy oraz dobrobytu ekonomicznego. Obok wyżej omówionych obszarów opóźnionych w procesie przekształceń sektorowych o dużym udziale pracujących w rolnictwie i niskiej wydajności pracy, występują również obszary depresyjne, gdzie występują symptomy regresu gospodarczego. Charakteryzują się one na ogół mniejszym udziałem pracujących w rolnictwie i wyższym lub zbliżonym do średniego w kraju poziomem wydajności pracy. Nieefektywne wykorzystanie zasobów pracy wynika jednak przede wszystkim z wysokiego poziomu bezrobocia¹²¹. Tego typu obszary kumulują się zwłaszcza w województwach północnej i północno-zachodniej Polski

---

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Obliczono na podstawie danych Eurostatu oraz Międzynarodowego Rocznika Statystycznego, GUS, Warszawa, z roku 2006 i 2012.

¹²¹ G. Adamczyk-Łojewska, *Uwarunkowania strukturalne rozwoju gospodarczego Polski*, Wyd. Uczeln. UTP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2007, s. 150-154.

(województwo warmińsko-mazurskie o stopie bezrobocia w grudniu 2012 r. – 21,2%, zachodniopomorskie – 18,1% czy kujawsko-pomorskie – 17,9 %) ¹²².

W Polsce, podobnie jak w świecie, obserwuje się tendencję do tzw. aglomeracji rozwoju, tj. koncentracji działalności gospodarczej w nielicznych dużych aglomeracjach miejskich i ich bliskim otoczeniu. Potwierdzają to pośrednio wyniki badań reprezentatywnych prowadzonych przez GUS, które wskazują, że istotnymi czynnikami różnicującymi poziom dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych, obok cech społeczno-ekonomicznych tych gospodarstw (takich jak: liczebność rodziny i poziom wykształcenia jej dorosłych członków, fakt posiadania lub brak pracy oraz rodzaj źródła dochodów) jest także miejsce zamieszkania: wieś lub miasto, w tym skala wielkości miasta. Dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych mieszkających na wsi kształtował się w 2011 r. na poziomie 20,5% niższym od przeciętnego w kraju, a wydatki na 1 osobę o 18,7% niższe. Dochód na osobę w gospodarstwach miejskich był natomiast wyższy o 12,8%, a wydatki o 11,6% od średniej krajowej. Wysokość dochodów i wydatków jest również zróżnicowana w zależności od wielkości miasta. W dużych miastach powyżej 500 tys. mieszkańców przeciętne dochody na osobę były w 2011 roku, aż o 56,5% wyższe od przeciętnych w kraju, a wydatki wyższe odpowiednio o 49,5% ¹²³.

Szacunki GUS dotyczące zagrożenia ubóstwem skrajnym dokonywane na podstawie badań budżetów domowych wskazują również, że tego typu zagrożenie obejmowało w latach 2010-2011 najmniejszy odsetek osób (0,9-1,1%) w gospodarstwach zamieszkałych w dużych miastach (≥ od 500 tys. mieszkańców), znacznie większy w miastach małych (5,4-7,4%), a największy na wsi (9,4-10,9%) (tab. 4).

Tabela 4. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem skrajnym w Polsce w latach 2010-2011

Rok	Udział (w %) osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy minimum egzystencji						
	ogółem	miasta o liczbie mieszkańców (w tys.)					wieś
		≥ 500	200-500	100-200	20-100	< 20	
2010	5,7	0,9	3,5	4,4	3,1	5,4	9,4
2011	6,7	1,1	3,2	3,8	4,4	7,4	10,9

Źródło: *Ubóstwo w Polsce w 2011 r. (na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych)*, Notatka sygnalna, Wyniki Badań GUS. Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2012, s. 12.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone w ujęciu dynamicznym i przestrzennym badania poziomu życia w Polsce, charakteryzowanego przez cztery wskaźniki: PKB *per capita*, przeciętne wynagrodzenie brutto na 1 zatrudnionego, a także dochody oraz wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem, pozwoliły na następujące ustalenia:

¹²² *Miesięczna informacja o bezrobociu rejestrowanym w Polsce w grudniu 2012 r.*, GUS Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa 2013, s. 1-2.

¹²³ *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, *op. cit.*, s. 43.

1. W latach 1995-2011 miał miejsce wzrost realnego poziomu wszystkich czterech badanych wskaźników. W największym stopniu zwiększył się PKB *per capita* (o 96%), a w mniejszym zakresie realny poziom przeciętnego wynagrodzenia (o 62%) oraz dochodu przypadającego na 1 osobę (o 64%) i jeszcze mniejszym wydatków (o 47%).
2. Tempo wzrostu analizowanych wskaźników podlegało znacznym zmianom w czasie i było w większości zsynchronizowane z wahaniami koniunkturalnymi i zmianami zachodzącymi na rynku pracy. Okresy obniżonego tempa wzrostu gospodarczego oraz spadku liczby pracujących w działalności pozarolniczej i wzrostu bezrobotnych łączyły się z bardzo niskim wzrostem realnego poziomu wynagrodzenia, a w przypadku dochodu i wydatków – wręcz spadkiem ich realnego poziomu. Taka sytuacja zaistniała m.in. w ostatnim badanym roku – 2011.
3. W latach 2002-2011 miało miejsce duże i na ogół (z wyjątkiem przeciętnego wynagrodzenia) zwiększające się w przekroju województw zróżnicowanie badanych wskaźników dobrobytu ekonomicznego. Największe i wzrastające zróżnicowanie miało miejsce w przypadku PKB *per capita*. Zróżnicowanie pozostałych trzech parametrów było znacznie mniejsze, tzn., że jest częściowo pozytywnym efektem oddziaływania polityki społecznej i gospodarczej nakierowanej na zwiększanie spójności terytorialnej i społecznej, a częściowo także wynikiem mobilności ludności w poszukiwaniu poza własnym województwem, a niekiedy także krajem, pracy i dochodów.
4. Rozkład terytorialny badanych w układzie województw parametrów był względnie stabilny. W całym okresie (2002-2011) najwyższymi wskaźnikami wyróżniało się województwo mazowieckie, w którym to względny poziom analizowanych parametrów (z wyjątkiem wynagrodzeń) zwiększał się w relacji do średnich w kraju. Najniższym poziomem charakteryzowały się natomiast województwa południowo-wschodniej i północno-wschodniej Polski, w przypadku których relatywny poziom badanych wskaźników na ogół obniżał się w latach 2002-2011.
5. Duże i na ogół pogłębiające się terytorialne zróżnicowanie wskaźników określających poziom dobrobytu ekonomicznego ma charakter strukturalny. Jest pochodną istniejących dysproporcji regionalnych w przebiegu procesów rozwojowych oraz zaawansowaniu przekształceń, m.in. sektorowych, w strukturze gospodarki oraz pracujących.
6. Rozkład terytorialny analizowanych wskaźników w przekroju województw jest szczególnie silnie dodatnio powiązany korelacyjnie z poziomem społecznej wydajności pracy w gospodarce ogółem, w tym zwłaszcza z wydajnością oraz liczbą pracujących w działalności pozarolniczej, a w mniejszym stopniu także ze wskaźnikiem urbanizacji. Rozkład ten jest natomiast wyraźnie ujemnie skorelowany z liczbą pracujących w sektorze rolniczym oraz ze stopą bezrobocia rejestrowanego.
7. Wydajność pracy, mierzona wartością dodaną brutto na 1 pracującego w gospodarce ogółem, w tym w sektorach pozarolniczych, istotna dla poziomu dobrobytu ekonomicznego, wykazywała w latach 2004-2010 również tendencję do wzrostu zróżnicowania w układzie województw.

8. Istotny wpływ struktury sektorowej pracujących na poziom dobrobytu ekonomicznego, w tym rozkład terytorialny dochodów i wydatków w gospodarstwach domowych, wynika z niekorzystnego dla sektora rolniczego międzysektorowego zróżnicowania wydajności pracy, które w Polsce jest szczególnie duże. Wydajność pracy w sektorach pozarolniczych była w latach 2004-2010 przeciętnie około 4-krotnie wyższa niż w sektorze rolniczym, natomiast średnio w 27 krajach UE – odpowiednio 3-krotnie, a w 15 krajach dawnej UE – około 2-krotnie.
9. Przekształcenia strukturalne, istotne dla wzrostu wydajności pracy w sektorze rolniczym, a polegające na odpływie ludności z mało wydajnego rolnictwa do bardziej produktywnych działalności, przebiegają w kraju powoli. Polska, pomimo postępu w zmniejszaniu dystansu w zakresie wydajności pracy w relacji do krajów UE, należy do państw o relatywnie niskim poziomie wydajności pracy, zwłaszcza w sektorze rolniczym. W 2010 r. pod względem wydajności pracy ogółem Polska zajmowała wśród 27 krajów miejsce 21, a odpowiednio w sektorze rolniczym – miejsce 25 (przed Portugalią i Rumunią).
10. W Polsce są dwie podstawowe grupy obszarów problemowych charakteryzujące się niskim poziomem wykorzystania zasobów pracy i dobrobytu ekonomicznego. Są to: a) opóźnione w procesie przekształceń sektorowych obszary charakteryzujące się dużym udziałem pracujących w rolnictwie i niskim poziomem wydajności pracy, b) obszary depresyjne z symptomami regresu gospodarczego, głównie w postaci dużego bezrobocia, charakteryzujące się jednak wyższym lub zbliżonym do średniego poziomem wydajności pracy z uwagi za zaawansowane przekształcenia międzysektorowe.
11. W Polsce istotnym czynnikiem różnicującym poziom życia, obok cech społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, jest miejsce zamieszkania: wieś lub miasto, w tym skala wielkości miasta. Dochód przeciętny na osobę w gospodarstwach zamieszkałych na wsi jest znacznie niższy (w 2011 r. o 20,5%) od średniego w kraju, natomiast w gospodarstwach miejskich – wyższy (w 2011 r. o 12,8%). Wysokość dochodów i sytuacji materialnej gospodarstw jest przy tym również zróżnicowana w zależności od skali miasta.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach, obserwuje się tendencję do koncentracji działalności gospodarczej w nielicznych dużych aglomeracjach miejskich i ich bliskim otoczeniu. Tendencje do koncentracji aktywności gospodarczej w miejscach (obszarach), które osiągnęły już pewien poziom skupienia przedsiębiorstw i ludności, wynikają z korzyści aglomeracji, które mają charakter efektów zewnętrznych i są następstwem oddziaływania bliskiego otoczenia. W miarę jak w dużych zurbanizowanych ośrodkach (miastach) zmniejsza się przewaga pozytywnych efektów zewnętrznych nad negatywnymi efektami wynikającymi z koncentracji, rośnie atrakcyjność terenów zlokalizowanych w sąsiedztwie dużych aglomeracji. Występują wówczas efekty „przesączenia” się rozwoju i dyfuzji różnego typu innowacji, co oddziałuje pozytywnie na rozwój otaczających obszarów. Korzystne oddziaływania mogą wynikać również z możliwości migracji i dojazdów do pracy ludności ze słabo rozwiniętego zaplecza, co umożliwia zmniejszenie bezrobocia (w tym ukrytego) oraz wzrost wydajności pracy społecznej i dochodów w obszarach rolniczych.

Jednocześnie w warunkach silnej tendencji do koncentracji działalności w ośrodkach wzrostu, małej komplementarności tej działalności w stosunku do gospodarki w regionalnym zapleczu oraz w następstwie dominacji powiązań kooperacyjnych odległych (w tym globalnych) między centrami rozwoju, czyli tzw. metropolizacji, mogą narastać negatywne efekty w postaci silnych tendencji do polaryzacji rozwoju w wyniku „wypłukiwania” dalszego regionalnego zaplecza z zasobów, nielicznych wykształconych kadr, a poprzez system bankowy także z oszczędności, co zmniejsza możliwości rozwoju takiego zaplecza w oparciu o czynniki endogeniczne.

Konsekwencją nasilania się tego typu niekorzystnych procesów dywergencji może być tendencja do tworzenia się społeczeństwa o dualnym charakterze i wzrostu gospodarczego typu enklawowego (wyspowego), gdzie ma miejsce rozwój obszarów wysoce zurbanizowanych (często metropolitarnych), przy jednoczesnym pogłębianiu się relatywnego zacofania reszty kraju.

Prowadzone przez autorkę badania przedstawione w pracy, jak również szersze realizowane w ramach grantu NCN (PB nr 3808/B/H03/2011/40) wskazują, że w latach 2004-2010 nasilania się procesów integracyjnych w ramach UE oraz realizowania polityki spójności miały miejsce w Polsce korzystne procesy konwergencji na poziomie międzynarodowym, a jednocześnie w kraju występowały niepokojące symptomy pogłębiającej się dywergencji na poziomie regionalnym – w układzie województw.

Przestrzenne zróżnicowanie tempa wzrostu gospodarczego jest zjawiskiem niejako naturalnym, wynikającym z odmiennych uwarunkowań terytorialnych rozwoju zarówno historycznych, społecznych czy ekonomicznych. Zróżnicowanie to może jednak stanowić istotny hamulec wzrostu, gdy pogłębiając się nadmiernie, obniża efektywność ekonomiczną i konkurencyjność gospodarki narodowej jako całości. Spowalnia tempo wzrostu, ograniczając rozwój rynku wewnętrznego, a także wiąże się z koniecznością ponoszenia znacznych kosztów w celu przeciwdziałania negatywnym skutkom bezrobocia i ubóstwa czy patologii społecznych, które nadmiernie obciążają budżet państwa.

Siły rynkowe prowadzą na ogół do utrwalania istniejących struktur i pogłębiania zróżnicowań, w tym przestrzennych. Stąd w wielu krajach, a zwłaszcza w Unii Europejskiej, podejmuje się wysiłki w celu zmniejszenia zróżnicowań w zakresie poziomu rozwoju ekonomicznego poszczególnych krajów oraz przeciwdziałania nadmiernej dywergencji regionalnej. Realizowana w ramach UE, zwłaszcza od dwóch dekad, polityka strukturalna, w tym polityka regionalna i znaczne środki finansowe nakierowane na realizację celu związanego z konwergencją regionalną, jak wykazują badania, nie przynoszą w pełni zadowalających efektów, tj. istotnego zmniejszenia różnic w poziomie rozwoju regionów. Nie oznacza to bynajmniej braku celowości podejmowania i potrzeby doskonalenia instrumentów takiej polityki. Ograniczenie tego typu polityki wiązałoby się bowiem ze znacznym zwiększeniem dywergencji regionalnej i polaryzacji rozwoju, co negatywnie wpłynęłoby na dynamikę wzrostu makroekonomicznego.

Literatura

1. Adamczyk-Łojewska G., 2003. Uwarunkowania strukturalne i przestrzenne rozwoju gospodarczego Polski. Wyd. Uczeln. ATR w Bydgoszczy.
2. Adamczyk-Łojewska G., 2007. Uwarunkowania strukturalne rozwoju gospodarczego Polski, Wyd. Uczeln. UTP w Bydgoszczy.
3. Adamczyk-Łojewska G., 2013. Zróżnicowanie wydajności pracy w sektorze rolniczym w krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce, w latach 2004-2010. Referat na Międzynarodową Konferencję Naukową pt. Nauki ekonomiczno-rolnicze w kontekście zmieniających się potrzeb gospodarki. SGGW Warszawa.
4. Borys T. (red.), 1999. Wskaźniki ekorozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko Białystok.
5. Noga M., 1986. Taksonomiczny miernik dobrobytu i próba jego zastosowania dla Polski 1946-1981. Ekonomista 3.
6. Oleński J., 2000. Elementy ekonomiki informacji. Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
7. Zeliaś A. (red.), 2000. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu przestrzennym. Wyd. AE w Krakowie.

Cyclical and structural conditions the differentiation of the standard and quality of living in Poland

Summary: This paper presents the results of the analysis conducted from the dynamic and spatial point of view with regards to four indicators indirectly characterizing the standard of economic prosperity on Poland, that is: gross domestic product (GDP) per capita, average monthly gross wages and salaries, average monthly per capita available income in households and average monthly per capita expenditures in households. The scope of changes and fluctuations of the actual level of the aforementioned parameters (as fixed prices) in the years 1995-2011 was determined. Moreover, the changes in the differentiation and distribution of the analyzed indicators across Polish voivodeships in the years 2002-2011 were examined, and an attempt was made to define the relation between the territorial differentiation of the standard of economic prosperity and the spatially differentiated structure of economy, as well as the effectiveness of using workforce resources.

Key words: standard of living, actual increase and its fluctuations, territorial differentiation, structural conditions

ZMIANY W POZIOMIE ŻYCIA W KRAJACH EŚW I UE 15 W PRZEKROJU REGIONALNYM

Maria Kola-Bezka

Streszczenie: W pracy przedstawiono kierunki i skalę zmian w poziomie życia w regionach NUTS 3 EŚW i UE 15, jakie zaszły w okresie od 1999 r. do 2009 r. Wykorzystano do tego metodę analizy danych statystycznych (PKB *per capita*, realny wzrost PKB). Uzyskane wyniki wskazują, że w latach 1999-2009 we wszystkich krajach EŚW i prawie wszystkich krajach UE 15 powiększyły się międzyregionalne dysproporcje w poziomie życia, głównie za sprawą dynamicznego rozwoju regionów stołecznych i uprzemysłowionych. W krajach EŚW zdecydowana większość regionów charakteryzowała się wzrostem, niekiedy bardzo znaczącym, realnego PKB *per capita* w okresie od 1999 r. do 2009 r., podczas gdy w krajach UE 15 w tym samym okresie aż 392 regiony wyróżniały się spadkiem tego wskaźnika. Występowanie zbyt dużych dysproporcji w poziomie życia, które istnieją pomiędzy regionami wzrostu i regionami stagnacji gospodarczej, a także pogorszenie się poziomu życia w części regionów nie sprzyjają procesowi rozwoju społeczno-gospodarczego całej UE, wobec czego zmniejszenie skali przestrzennych zróżnicowań w tym zakresie powinno nadal stanowić jeden z głównych celów polityki gospodarczej ugrupowania.

Słowa kluczowe: poziom życia, rozwój społeczno-gospodarczy, regiony NUTS 3, EŚW, UE 15

Wstęp

Poziom życia jest najczęściej rozumiany jako stopień zaspokojenia potrzeb materialnych, podstawowych w życiu człowieka¹²⁴. Analizując go w przekroju regionalnym, należy uwzględnić fakt, iż jest on silnie skorelowany z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Wzrost poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu skutkuje wzrostem poziomu życia jego mieszkańców.

Proces rozwoju społeczno-gospodarczego regionu ma charakter wieloaspektowy. Obejmuje wszelkie zmiany przebiegające w różnym tempie i z różną intensywnością nie tylko w sferze ekonomicznej, ale również społecznej, technicznej i środowiskowej. W sferze ekonomicznej rozwój polega nie tylko na zmianach ilościowych, ale przede wszystkim jakościowych i strukturalnych. Wśród czynników długookresowej zdolności regionu do rozwoju należy wymienić: zróżnicowanie i elastyczność regionalnej struktury gospodarczej, na którą wpływ mają m.in.: specjalizacja sektorowa, udział w wymianie międzynarodowej, wydajność pracy, stopa zatrudnienia, struktura wiekowa ludności, zdolność do akumulacji kapitału oraz zdolność do generowania i dyfuzji postępu technicznego¹²⁵. Rozwojowi regionu w wymiarze ekonomicznym towarzyszy rozwój społeczny przejawiający się

¹²⁴ T. Słaby, *Poziom życia, jakość życia*, Wiadomości Statystyczne, 1990, nr 6, s. 8.

¹²⁵ M.A. Leśniewski, *Kultura organizacyjna gminy a rozwój regionalny*, [W:] *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, K. Kuciński (red.), Difin, Warszawa 2010, s. 54.

m.in. w lepszym dostępie do różnego rodzaju usług i infrastruktury. Umożliwia to zwiększenie stopnia zaspokojenia potrzeb społecznych, przez co poprawie ulega jakość życia mieszkańców regionu¹²⁶. Wzrost gospodarczy daje materialne podstawy do poprawy jakości i unowocześnienia produkowanych w regionie dóbr i usług, wzbogacenia asortymentu, wymiany parku maszyn i rozbudowy infrastruktury technicznej, czyli do technicznego i technologicznego rozwoju regionu. Rozwój ekonomiczny bazujący na wzroście gospodarczym ma również wpływ na rozwój ekologiczny regionu, zwłaszcza w sytuacji, gdy przedsiębiorstwa świadome swojej roli w gospodarce regionu inwestują w samorozwój oparty na zasadach ekorozwoju¹²⁷.

Na poziom życia w regionie, który uzależniony jest w dużej mierze od dochodów mieszkańców, wpływ ma przede wszystkim wymiar ekonomiczny rozwoju. Warunkiem ekonomicznego rozwoju regionu jest wzrost gospodarczy oznaczający przyrost produkcji dóbr i usług w danym okresie na skutek zwiększenia ilości i poprawy efektywności wykorzystywanych czynników produkcji. Miernikiem wzrostu gospodarczego jest PKB. Pomimo swoich niedoskonałości¹²⁸, w zestawieniu z liczbą mieszkańców jest powszechnie akceptowanym miernikiem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wskaźnikiem służącym do pomiaru poziomu życia w regionie. O przyjęciu go jako miernika poziomu życia w pracy przedyskutowano trzy argumenty. Po pierwsze, uchwycenie prawidłowości w zmianach poziomu życia w ujęciu międzynarodowym wymaga dysponowania długimi szeregami czasowymi danych statystycznych dla wielu krajów poddawanych porównaniom. PKB *per capita*, w odróżnieniu od innych wskaźników charakteryzujących rozwój gospodarczy, ten warunek spełnia. Po drugie, przeobrażenia jakościowo-strukturalne gospodarki, które mogą mieć wpływ na zmiany w poziomie życia, są zawsze zdeterminowane przez wzrost ilości produkowanych dóbr i usług (wzrost PKB jest zawsze materialną podstawą rozwoju). Po trzecie, kraje EŚW, ze względu na ich relatywnie niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, realizują tzw. strategię europeizacji (doganiania), której materialną podstawą, zgodnie z założeniami polityki spójności UE, powinien być dynamiczny wzrost PKB¹²⁹.

Celem poznawczym pracy jest określenie kierunków i skali zmian w poziomie życia w regionach NUTS 3 EŚW i UE 15, jakie zaszły w okresie od 1999 r. do 2009 r. Do realizacji tego celu wykorzystano metodę analizy danych statystycznych (PKB *per capita*, realny wzrost PKB).

Dysproporcje w poziomie rozwoju regionów NUTS 3 w Europie Środkowo-Wschodniej i UE 15 w latach 1999-2009

Analiza wskaźników realnego wzrostu PKB krajów UE wskazuje, że wchodzące w skład tego ugrupowania kraje Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) w ostat-

---

¹²⁶ T. Markowski, *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*, [W:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, Z. Strzelecki (red.), WN PWN, Warszawa 2008, s. 13-15.

¹²⁷ W. Kosiedowski, *Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji ze szczególnym uwzględnieniem wschodniego pogranicza Unii Europejskiej*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2008, s. 39-41.

¹²⁸ PKB *per capita* jako miernik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jest krytykowany głównie ze względu na to, że nie uwzględnia przeobrażeń jakościowo-strukturalnych gospodarki, a koncentruje się wyłącznie na zmianach ilościowych, jakie w niej zachodzą.

¹²⁹ Por.: W. Kosiedowski, *op. cit.*, s. 38-42.

niej dekadzie rozwijały się bardziej dynamicznie niż kraje UE 15 i tendencja ta zostanie prawdopodobnie utrzymana w kolejnych latach. Pod względem poziomu rozwoju gospodarczego mierzonego wskaźnikiem PKB *per capita* kraje EŚW różnią się jednak in minus od krajów UE 15. Wprawdzie w okresie kilkunastu lat przemian społeczno-gospodarczych motywowanych chęcią przystąpienia do UE w krajach EŚW poziom PKB *per capita* znacząco wzrósł i proces ten był kontynuowany także po ich akcesji do UE, jednak w porównaniu ze średnim PKB *per capita* w UE wskaźnik ten jest wciąż znacznie niższy. Podobną prawidłowość w zakresie poziomu rozwoju mierzonego wskaźnikiem PKB *per capita* obserwuje się na poziomie regionów NUTS 2 i NUTS 3.

W 1995 r. wśród dwudziestu regionów NUTS 2 o najwyższym PKB na osobę w UE nie znalazł się żaden region EŚW. W 2000 r. w tej grupie znalazła się Praga (CZ), zajmując ostatnie 20. miejsce z PKB *per capita* wynoszącym 139% średniego PKB *per capita* UE 27. W 2005 r. do Pragi, która awansowała na 8. pozycję (166%), dołączył Bratislavský kraj (SK; 18. miejsce; 147%). W 2009 r. regiony te zajmowały odpowiednio 7. i 5. miejsce, a PKB *per capita* powyżej średniego PKB *per capita* UE 27 charakteryzowały się jeszcze Bucuresti – Ilfov (RO; 111%), Közép-Magyarország (HU; 109%) i Zahodna Slovenija (SI; 105%).

W 2009 r. w pierwszej setce regionów NUTS 3 o najwyższym PKB *per capita* w UE znalazły się tylko 4 regiony EŚW: Miasto Warszawa (PL; 182%; 37. miejsce), Bratislavský kraj (SK; 178%; 40. miejsce), Hlavní mesto Praha (CZ; 175%; 42. miejsce) i Budapest (HU; 147%; 88. miejsce). Poza pierwszą setką regionów NUTS 3 UE 27, ale z PKB *per capita* powyżej średniej unijnej uplasowały się także tylko 4 regiony EŚW: Osrednjeslovenska (SI; 124%; 176. miejsce), miasto Poznań (PL; 121%; 197. miejsce), Ilfov (HU; 115%; 256. miejsce) i Sofia (stolitsa; BG; 105%; 374. miejsce).

Wśród dwudziestu regionów NUTS 2 o najniższym PKB *per capita* w UE 27 znajdują się wyłącznie regiony EŚW. W 2009 r. były wśród nich: 6 regionów rumuńskich, 4 regiony węgierskie, 5 regionów polskich i 5 regionów bułgarskich. Regionem NUTS 2 o najniższym PKB *per capita* w UE w 2009 r., wynoszącym 27% średniego PKB *per capita* UE 27, był Severozapaden (BG). Ranking regionów NUTS 3 według PKB *per capita* w 2009 r. także zamykały regiony EŚW. W ostatniej dwudziestce znalazło się 5 regionów rumuńskich i 15 bułgarskich.

W UE 15 i EŚW motorami wzrostu i rozwoju gospodarczego są regiony stołeczne i wysoko uprzemysłowione. Ich poziom rozwoju mierzony wskaźnikiem PKB *per capita* zarówno w relacji do średniej UE, jak i w ujęciu absolutnym w okresie od 1999 r. do 2009 r. wyraźnie się poprawił. Jednocześnie w UE 15, jak i w EŚW powiększyły się międzyregionalne dysproporcje w poziomie rozwoju gospodarczego – nie tylko pomiędzy najwyżej a najslabiej rozwiniętymi regionami, ale także pomiędzy regionami charakteryzującymi się najwyższym poziomem rozwoju.

W EŚW w 1999 r. i w 2009 r. regionem NUTS 3 o najwyższym wskaźniku PKB *per capita* było Miasto Warszawa (PL). W 1999 r. wynosił on 25400 PPS i był równy 142% średniej UE 27, a w 2009 r. był równy 42600 PPS (182%). W obu analizowanych latach na ostatnim miejscu w rankingu według wskaźnika PKB *per capita* uplasował się region Vaslui (RO), którego PKB *per capita* w 1999 r. był równy 2500 PPS (14% średniego PKB UE 27), a w 2009 r. 5100 PPS (22%). Różnica w poziomie rozwoju pomiędzy najslabiej a najwyżej rozwiniętym regionem NUTS 3 EŚW wzrosła więc o 14 600 PPS (z 22900 PPS w 1999 r. do 37500 PPS w 2009 r.).

W UE 15 zarówno w 1999 r., jak i w 2009 r. regionem NUTS 3 o najwyższym wskaźniku PKB *per capita* był Inner London-West (UK). W 1999 r. wynosił on 102000 pps (572% średniej UE 27), a w 2009 r. był równy 140100 pps (596%). Najniższym PKB *per capita* w UE 15 w obu analizowanych latach charakteryzował się region Serra da Estrela (PT). W 1999 r. wynosił 6600 pps, (37% średniego PKB UE 27), a w 2009 r. 10100 pps (43%). W okresie 1999-2009 różnica w poziomie rozwoju pomiędzy najsłabiej i najlepiej rozwiniętym regionem NUTS 3 w UE 15 wzrosła więc o 34600 pps (z 95400 pps w 1999 r. do 130000 pps w 2009 r.).

Ranking regionów NUTS 3 EŚW o najwyższym poziomie PKB *per capita* w 2009 r. zdominowały stolice. Liderem była Warszawa (PL) z PKB na osobę równym 42600 pps (182% średniej UE 27). Na 15. pozycji w zestawieniu regionów NUTS 3 o najwyższym PKB *per capita* znalazł się region Katowicki (PL; 21000 pps; 89% średniej UE 27). Różnica pomiędzy PKB *per capita* pierwszego i piętnastego regionu w zestawieniu wynosiła więc 26100 pps i była ponad dwukrotnie większa od różnicy pomiędzy PKB *per capita* regionu, który zajął 1. miejsce w zestawieniu najlepiej rozwiniętych regionów NUTS 3 w EŚW w 1999 r. (Miasto Warszawa, 25400 pps, 142% średniej UE 27) i regionu, który uplasował się na 15. pozycji (Stredocesky kraj (CZ), 12100 pps, 68% średniej UE 27; tab. 1).

W grupie 15 najlepiej rozwiniętych regionów NUTS 3 w UE 15 w 1999 r. różnica pomiędzy PKB *per capita* pierwszego i piętnastego regionu w zestawieniu wynosiła 59900 pps, a w 2009 r. była równa 88500 pps. Nie biorąc jednak pod uwagę lidera, tj. regionu Inner London-West (UK), którego wysoki poziom PKB *per capita* jest związany z pełnieniem przez ten region funkcji światowego centrum finansowego i skupieniem na stosunkowo niewielkim obszarze dużej liczby banków i innych instytucji finansowych, różnica ta zmniejszyła się do 18300 pps w 1999 r. i 26000 pps w 2009 r. Jest więc podobna do różnicy pomiędzy PKB *per capita* pierwszego i piętnastego regionu w zestawieniu najlepiej rozwiniętych regionów EŚW (tab. 2).

Międzyregionalne zróżnicowanie PKB *per capita* w krajach EŚW i UE 15 w latach 1999-2009

W krajach EŚW dynamiczny rozwój regionów stołecznych i uprzemysłowionych oraz wolniejszy, obserwowany w przypadku pozostałych, znalazł odzwierciedlenie w pogłębiających się wewnątrz krajowych, międzyregionalnych zróżnicowaniach na poziomie rozwoju gospodarczego. W przypadku wszystkich krajów EŚW, dla których dostępne były dane statystyczne, stosunek PKB *per capita* najlepiej i najsłabiej rozwiniętego regionu NUTS 3 w 2009 r. był większy niż w 1995 r. (tab. 3).

Powiększanie się wewnątrz krajowych, międzyregionalnych różnic w poziomie PKB na osobę w okresie 1995-2009 charakteryzowało także większość krajów UE 15. W 2009 r. stosunek PKB *per capita* najlepiej i najsłabiej rozwiniętego regionu NUTS 3 był mniejszy niż w 1995 r. jedynie w przypadku Belgii, Danii, Grecji i Portugalii (tab. 4).

Tabela 1. Ranking 15 najwyżej rozwiniętych regionów NUTS 3 w ESW wg PKB *per capita* (pps) w 1999 i 2009 roku

Lp.	1999		2009			
	region	PKB <i>per capita</i> (pps)	PKB <i>per capita</i> (pps) w % średniej UE (UE 27=100)	region	PKB <i>per capita</i> (pps) w % średniej UE (UE 27=100)	
1	Miasto Warszawa (PL)	25400	142	Miasto Warszawa (PL)	42600	182
2	Hlavní mesto Praha (CZ)	24600	138	Bratislavský kraj (SK)	41800	178
3	Osrednjeslovenska (SI)	20000	112	Hlavní mesto Praha (CZ)	41200	175
4	Bratislavský kraj (SK)	19200	108	Budapest (HU)	34500	147
5	Miasto Poznan (PL)	16400	92	Osrednjeslovenska (SI)	29200	124
6	Obalno-kraska (SI)	15300	86	Miasto Poznan (PL)	28400	121
7	Goriška (SI)	14500	81	Ilfov (RO)	27100	115
8	Miasto Szczecin (PL)	13500	75	Sofia (stolitsa) (BG)	24500	105
9	Miasto Wrocław (PL)	13400	75	Põhja-Eesti (EE)	23300	99
10	Savinjska (SI)	13200	74	Legnicko-Głogowski (PL)	22700	97
11	Jugovzhodna Slovenija (SI)	13200	74	Obalno-kraska (SI)	22300	95
12	Miasto Kraków (PL)	13100	74	Miasto Wrocław (PL)	21800	93
13	Trojmiejski (PL)	12800	72	Miasto Kraków (PL)	21700	92
14	Gorenjska (SI)	12700	71	Tyski (PL)	21700	92
15	Stredoceský kraj (CZ)	12100	68	Katowicki (PL)	21000	89

Uwaga: 1999 – ESW bez Węgier.

Źródło: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Tabela 2. Ranking 15 najwyższej rozwiniętych regionów NUTS 3 w UE 15 wg PKB per capita (pps) w 1999 i 2009 roku

Lp.	1999			2009		
	region	PKB per capita (pps)	PKB per capita (pps) w % średniej UE (UE 27=100)	region	PKB per capita (pps)	PKB per capita (pps) w % średniej UE (UE 27=100)
1	Inner London – West (UK)	102000	572	Inner London – West (UK)	140100	596
2	Frankfurt am Main, Kreisfreie Stadt (DE)	60400	339	München, Landkreis (DE)	77600	330
3	Wolfsburg, Kreisfreie Stadt (DE)	60200	338	Frankfurt am Main, Kreisfreie Stadt (DE)	73800	314
4	Paris (FR)	58500	328	Hauts-de-Seine (FR)	71500	304
5	München, Landkreis (DE)	57100	321	Paris (FR)	69100	294
6	Düsseldorf, Kreisfreie Stadt (DE)	52700	296	Düsseldorf, Kreisfreie Stadt (DE)	67200	286
7	Regensburg, Kreisfreie Stadt (DE)	51100	287	Schweinfurt, Kreisfreie Stadt (DE)	62900	268
8	Hauts-de-Seine (FR)	50000	280	Regensburg, Kreisfreie Stadt (DE)	62600	267
9	Schweinfurt, Kreisfreie Stadt (DE)	46100	259	Luxembourg (LU)	62500	266
10	Ludwigshafen am Rhein, Kreisfreie Stadt (DE)	45400	255	Wolfsburg, Kreisfreie Stadt (DE)	60000	256
11	München, Kreisfreie Stadt (DE)	45000	253	Erlangen, Kreisfreie Stadt (DE)	54000	230
12	Arr. de Bruxelles-Capitale / Arr. van Brussel-Hoofdstad (BE)	44600	250	Passau, Kreisfreie Stadt (DE)	52700	224
13	Stuttgart, Stadtkreis (DE)	43200	242	Arr. de Bruxelles-Capitale / Arr. van Brussel-Hoofdstad (BE)	52500	223
14	Luxembourg (LU)	42400	238	Coburg, Kreisfreie Stadt (DE)	52300	223
15	Erlangen, Kreisfreie Stadt (DE)	42100	236	Ingolstadt, Kreisfreie Stadt (DE)	51600	220

Uwaga: 1999 – EŚW bez Węgier.

Źródło: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Tabela 3. Stosunek PKB *per capita* (pps) najwyższej i najniższej rozwiniętego regionu NUTS 3 w krajach EŚW w 1995, 2000, 2004 i 2009 roku

Wyszczególnienie	1995	2000	2005	2009
Bułgaria	2,0	2,6	3,2	4,7
Rep. Czeska	2,0	2,5	2,8	2,9
Estonia	1,9*	2,2	2,4	2,7
Łotwa	2,3*	3,5	3,7	3,1
Litwa	1,8	2,3	3,1	2,9
Węgry	b.d.	b.d.	b.d.	4,9
Polska	b.d.	5,1	5,2	5,5
Rumunia	2,4	4,9	5,0	5,3
Słowenia	1,8	1,9	2,1	2,2
Słowacja	3,3	3,6	4,1	4,3

Uwagi: *obliczono na podstawie danych za 1996 r., b.d. – brak danych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

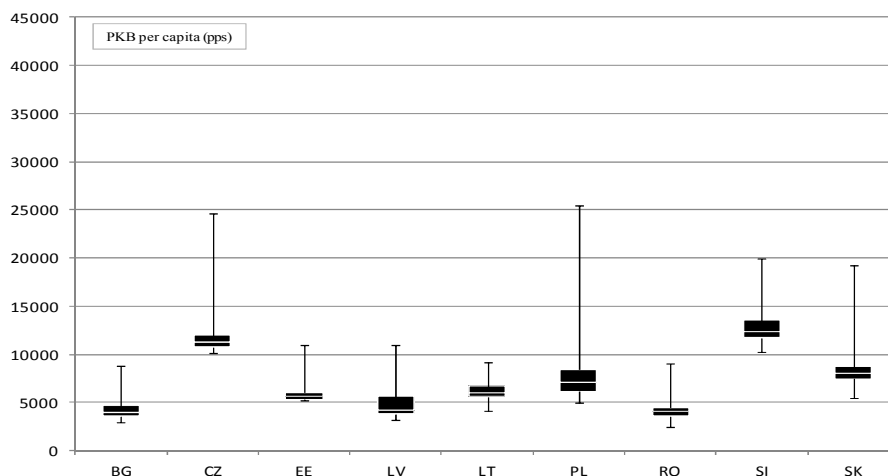
Tabela 4. Stosunek PKB *per capita* (pps) najwyższej i najniższej rozwiniętego regionu NUTS 3 w krajach UE 15 w 1995, 2000, 2005 i 2009 roku

Wyszczególnienie	1995	2000	2005	2009
Austria	b.d.	b.d.	b.d.	2,5
Belgia	4,6	4,7	4,7	4,3
Niemcy	6,1	6,8	7,0	6,3
Dania	2,0	2,0	2,0	1,9
Grecja	4,9	3,4	2,8	2,8
Hiszpania	2,3	2,2	2,2	b.d.
Finlandia	1,9	2,2	2,1	2,2
Francja	5,4	6,2	5,8	5,8
Irlandia	2,0	2,1	2,1	2,3
Włochy	b.d.	b.d.	b.d.	2,9
Luksemburg	-	-	-	-
Holandia	2,4	2,4	2,8	2,9
Portugalia	3,6	3,5	3,3	3,1
Szwecja	1,6	1,8	1,7	1,9
Wielka Brytania	8,5	10,4	9,1	10,5

Uwagi: b.d. – brak danych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

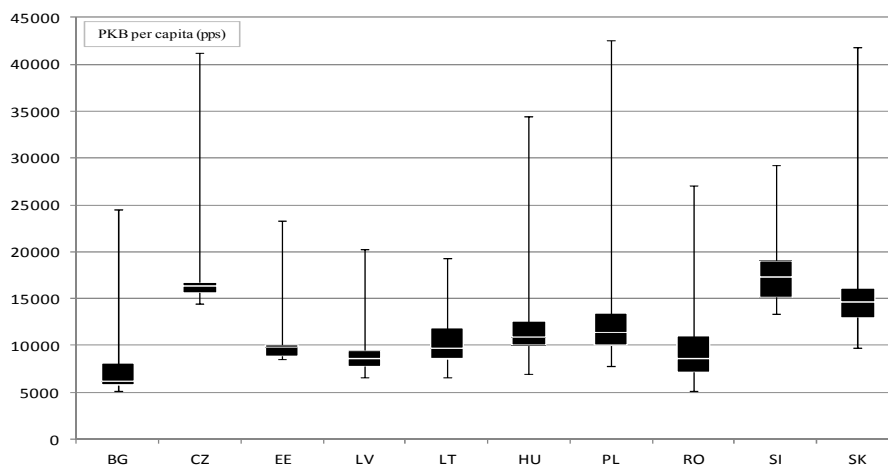
Charakterystyka rozkładu PKB *per capita* w krajach EŚW w 1999 r. i 2009 r. wskazuje, że w poszczególnych krajach EŚW rosnącemu stosunkowi PKB *per capita* najwyższej i najniższej rozwiniętego regionu NUTS 3 towarzyszyło wzrastające międzyregionalne zróżnicowanie w poziomie tego wskaźnika. Proces ten był najbardziej widoczny w przypadku Bułgarii, Litwy, Polski, Rumunii, Słowenii i Słowacji (rys. 1 i 2).

Objaśnienia: dolna podstawa prostokąta jest wyznaczona przez pierwszy kwartył, górna podstawa prostokąta jest wyznaczona przez trzeci kwartył, wysokość prostokąta odpowiada wartości rozstępu ćwiartkowego, pozioma biała linia wewnątrz prostokąta określa wartość mediany, koniec dolnego odcinka odpowiada najmniejszej wartości w zbiorze, koniec górnego odcinka odpowiada największej wartości w zbiorze.

Rys. 1. Charakterystyka rozkładu PKB *per capita* (pps) regionów NUTS 3 w krajach EŚW w 1999 roku

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

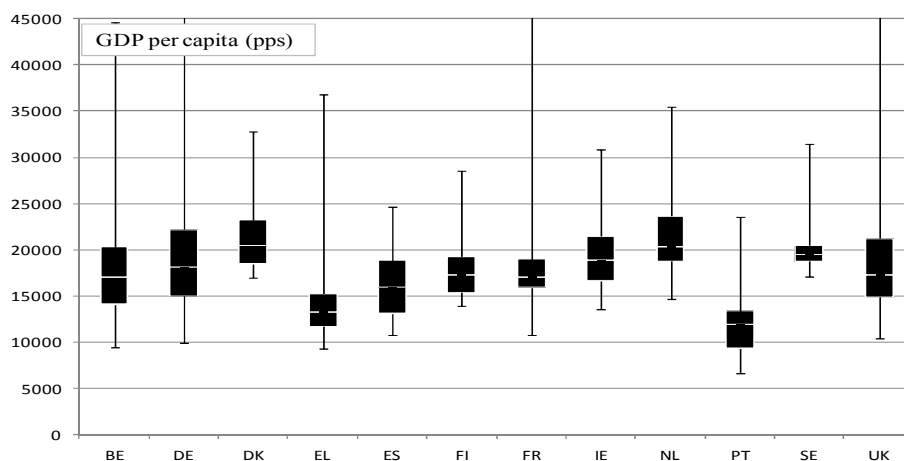
Objaśnienia: jak pod rysunkiem 1.

Rys. 2. Charakterystyka rozkładu PKB *per capita* (pps) regionów NUTS 3 w krajach EŚW w 2009 roku

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Znacznie większe niż w przypadku krajów EŚW międzyregionalne zróżnicowanie w poziomie PKB *per capita* charakteryzowało kraje UE 15. Wyraźne pogłębienie się

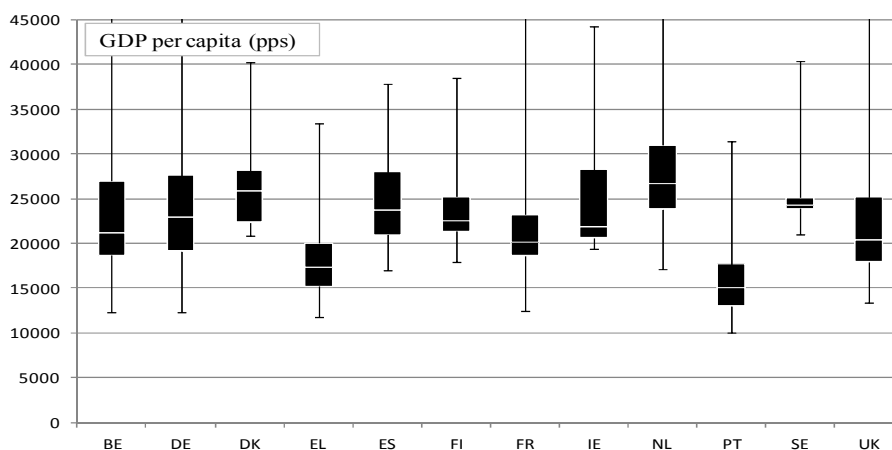
międzyregionalnych dysproporcji w poziomie tego wskaźnika w okresie od 1999 r. do 2009 r. miało jednak miejsce tylko w przypadku 6 krajów (Belgii, Niemiec, Grecji, Francji, Irlandii, Holandii). Znaczące zmniejszenie się tych różnic zaobserwowano natomiast w przypadku Finlandii i Szwecji. W pozostałych krajach UE 15, dla których dostępne były dane statystyczne za 1999 r. i 2009 r., międzyregionalne zróżnicowanie w poziomie PKB *per capita* nie uległo znaczącym zmianom (rys. 3 i 4).

Objaśnienia: jak pod rysunkiem 1.

Rys. 3. Charakterystyka rozkładu PKB *per capita* (pps) regionów NUTS 3 w krajach UE 15 w 1999 roku

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.201).

Objaśnienia: jak pod rysunkiem 1.

Rys. 4. Charakterystyka rozkładu PKB *per capita* (pps) regionów NUTS 3 w krajach UE 15 w 2009 roku

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Zmiany realnego PKB *per capita* w regionach NUTS 3 krajów EŚW i UE 15 w latach 1999-2009

W 2009 r. większość regionów NUTS 3 w krajach EŚW charakteryzowała się większym realnym PKB *per capita* niż w 1999 r., co może świadczyć o rzeczywistej poprawie poziomu życia mieszkańców tych regionów. Do wyjątków należała większość regionów rumuńskich oraz część regionów bułgarskich i słoweńskich. W Rumunii wzrostem realnego PKB w analizowanym okresie charakteryzowały się jedynie Ilfov – region otaczający bezpośrednio stolicę kraju (tu wzrost był imponujący, 65%) i Arges (8%). Rumunia charakteryzowała się także największą w EŚW liczbą regionów, w których spadek realnego PKB *per capita* w analizowanym okresie był większy niż 30%. Było ich 9, a największym, 41% spadkiem realnego PKB *per capita* charakteryzował się przygraniczny region Arad. Spośród 28 bułgarskich regionów NUTS 3 spadkiem realnego PKB *per capita* w 2009 r. w porównaniu z 1999 r. charakteryzowały się 4 regiony, natomiast spośród 12 regionów słoweńskich – 7. Co ciekawe, o ile w Rumunii i Bułgarii spadek realnego PKB *per capita* w 2009 r. w porównaniu z 1999 r. dotyczył regionów słabo rozwiniętych, o tyle w Słowenii miał miejsce w przypadku regionów NUTS 3 charakteryzujących się stosunkowo wysokim poziomem PKB na osobę (w 2009 r. w regionie Savinjska wynosił on 78% średniej UE, w regionie Gorenjska – 71%, a w regionie Goriška – 82%). Jednocześnie w EŚW w przypadku 109 ze 191 regionów NUTS 3 realny PKB *per capita* w okresie od 1999 r. do 2009 r. wzrósł o ponad 30%. Dotyczyło to wszystkich regionów czeskich, estońskich, łotewskich, litewskich i słowackich, a także większości regionów polskich. Najbardziej imponujący, ponad 80% wzrost realnego PKB *per capita* w 2009 r. w porównaniu z 1999 r. odnotowano w przypadku 2 regionów bułgarskich, 5 czeskich, 1 estońskiego, 3 łotewskich, 6 litewskich, 1 polskiego i 5 słowackich (tab. 5). W Bułgarii były to: Sofia (stolitsa; 111%) i Sofia (83%), w Czechach: Hlavní mesto Praha (105%), Kraj Vysocina (83%), Jihomoravský kraj (89%), Zlínský kraj (91%) i Moravskoslezský kraj (87%), w Estonii – Põhja-Eesti (88%), na Łotwie: Latgale (83%), Pieriga (86%), Vidzeme (81%), na Litwie: Kauno apskritis (102%), Klaipedos apskritis (104%), Siauliu apskritis (81%), Telsiu apskritis (87%), Utenos apskritis (84%), Vilniaus apskritis (129%), w Polsce – Legnicko-Głogowski (83%), na Słowacji: Bratislavský kraj (125%), Trnavský kraj (104%), Trenciansky kraj (88%), Nitriansky kraj (92%), Zilinský kraj (108%) i Presovský kraj (83%).

W UE 15 w okresie od 1999 r. do 2009 r. wzrost PKB *per capita* wynoszący ponad 30% miał miejsce jedynie w przypadku 19 z 884 regionów NUTS 3¹³⁰ i w żadnym z nich nie przekroczył 80%. Największym wzrostem realnego PKB *per capita* charakteryzował się grecki turystyczny region Zakynthos (84%). W pozostałych krajach UE 15 regionami charakteryzującymi się największymi wzrostami realnego PKB *per capita* w 2009 r. w porównaniu z 1999 r. były: w Belgii – Arr. Bastogne (34%), w Niemczech – region Freiberg (41%), w Danii – region Nordjylland (11%), w Finlandii – Itä-Uusimaa (51%), we Francji – Territoire de Belfort (26%), w Irlandii – South-West (21%), w Holandii – Overig Groningen (47%), w Portugalii – Região Autónoma da Madeira (40%), w Szwecji – Hallands län (10%), w Wielkiej Brytanii – Edinburgh (7%). W przypadku Luksemburga wzrost PKB *per capita* wyniósł 24%. Aż 392 regiony NUTS 3 w UE 15 cechowały się spadkiem realnego PKB *per capita* w 2009 r. w porównaniu z 1999 r. Największym odsetkiem takich regionów charakteryzowały się Wielka Brytania (95%) i Szwecja (90%, tab. 6).

¹³⁰ Informacje o PKB *per capita* w latach 1999-2009 były dostępne tylko dla 884 regionów NUTS 3.

Tabela 5. Liczebność klas regionów NUTS 3 w krajach EŚW według skali zmian realnego PKB per capita w okresie 1999-2009 (PKB per capita w cenach stałych z 1999 r.)

Kraj	Liczba regionów NUTS 3	Liczba regionów NUTS 3, w których PKB per capita w 2009 r. był mniejszy niż w 1999 r. o:				Liczba regionów NUTS 3, w których PKB per capita w 2009 r. był większy niż w 1999 r. o:			
		0-10%	11-20%	21-30%	więcej niż 30%	0-10%	11-20%	21-30%	więcej niż 30%
Bułgaria	28	3	1	0	0	1	4	6	13
Rep. Czeska	14	0	0	0	0	0	0	0	14
Estonia	5	0	0	0	0	0	0	0	5
Łotwa	6	0	0	0	0	0	0	0	6
Litwa	10	0	0	0	0	0	0	0	10
Polska	66	0	0	0	0	0	3	11	52
Rumunia	42	4	8	19	9	1	0	0	1
Słowenia	12	6	1	0	0	5	0	0	0
Słowacja	8	0	0	0	0	0	0	0	8
Ogółem	191	13	10	19	9	7	7	17	109

Uwagi: bez Węgier ze względu na brak danych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Tabela 6. Liczebność klas regionów NUTS 3 w krajach UE 15 według skali zmian realnego PKB per capita w okresie 1999-2009 (PKB per capita w cenach stałych z 1999 r.)

Kraj	Liczba regionów NUTS 3	Liczba regionów NUTS 3, w których PKB per capita w 2009 r. był mniejszy niż w 1999 r. o:				Liczba regionów NUTS 3, w których PKB per capita w 2009 r. był większy niż w 1999 r. o:			
		0-10%	11-20%	21-30%	więcej niż 30%	0-10%	11-20%	21-30%	więcej niż 30%
Belgia	42 ¹⁾	1	1	0	0	17	18	4	1
Niemcy	429	155	28	2	0	159	59	20	6
Dania	11	0	0	0	0	10	1	0	0
Grecja	51	9	4	2	2	13	9	6	6
Finlandia	20	1	0	0	0	2	11	4	2
Francja	100	28	1	0	0	48	18	5	0
Irlandia	8	2	0	0	0	3	2	1	0
Luksemburg	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Holandia	40	5	0	0	0	10	21	3	1
Portugalia	30	8	0	0	0	8	7	4	3
Szwecja	21	15	4	0	0	2	0	0	0
Wielka Brytania	131 ²⁾	24	67	31	2	7	0	0	0
Ogółem	884	248	105	35	4	279	146	48	19

Uwagi: ¹⁾ BE bez 2 regionów ze względu na brak danych za 1999 r., ²⁾ UK bez 2 regionów ze względu na brak danych za 1999 r.; w zestawieniu nie uwzględniono Austrii, Hiszpanii i Włoch ze względu na brak danych statystycznych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (10.09.2012).

Zakończenie

Procesy rozwoju społeczno-gospodarczego w krajach EŚW i UE15 są złożone, a uchwycenie rządzących nimi prawidłowości nastęrcza wiele problemów. W pracy, posługując się analizą zmian w poziomie regionalnego PKB *per capita*, podjęto jednak próbę zidentyfikowania pewnych prawidłowości dotyczących kształtowania się tych procesów, mających ścisły związek ze zmianami poziomu życia w regionach.

EŚW w 1999 r. charakteryzowała się znacznym zróżnicowaniem poziomu rozwoju regionów NUTS 3. W trakcie 10 lat przemian społeczno-gospodarczych związanych z transformacją ustrojową i integracją z krajami Europy Zachodniej, zróżnicowanie to pogłębiło się. Wprawdzie wśród regionów NUTS 3 EŚW zarówno w 1999 r., jak i w 2009 r. znajdowały się takie, których PKB *per capita* przekraczał średni poziom PKB *per capita* UE 27, jednak większość z nich w obu analizowanych latach charakteryzowała się poziomem tego wskaźnika zdecydowanie niższym od średniego PKB *per capita* UE 27. W EŚW i UE 15 w analizowanym okresie dynamicznie rozwijały się przede wszystkim regiony stołeczne i uprzemysłowione. Ich poziom rozwoju mierzony wskaźnikiem PKB *per capita*, zarówno w relacji do średniej UE, jak i w ujęciu absolutnym w okresie od 1999 r. do 2009 r. wyraźnie się poprawił. Jednocześnie, zarówno w UE 15, jak i w EŚW powiększyły się międzyregionalne dysproporcje w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego – nie tylko pomiędzy najwyżej i najslabiej rozwiniętymi regionami NUTS 3, ale także pomiędzy regionami charakteryzującymi się najwyższym poziomem rozwoju.

W 2009 r. stosunek PKB *per capita* najwyżej i najslabiej rozwiniętego regionu NUTS 3 w każdym kraju EŚW był większy niż dekadę wcześniej. Co więcej, we wszystkich krajach EŚW dynamiczny rozwój regionów stołecznych i uprzemysłowionych oraz wolniejszy, obserwowany w przypadku pozostałych, znalazł odzwierciedlenie w pogłębiających się międzyregionalnych dysproporcjach w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego.

W przypadku krajów UE 15 międzyregionalne zróżnicowanie w poziomie PKB *per capita* było zdecydowanie większe niż w przypadku krajów EŚW. Wyraźne pogłębienie się międzyregionalnych różnic w poziomie tego wskaźnika w okresie od 1999 r. do 2009 r. zaobserwowano jednak tylko w przypadku Belgii, Niemiec, Grecji, Francji, Irlandii i Holandii. Znaczące zmniejszenie się tych różnic miało miejsce w przypadku Finlandii i Szwecji, a w pozostałych krajach UE 15, dla których dostępne były dane statystyczne za 1999 r. i 2009 r., zróżnicowanie w poziomie PKB *per capita* regionów NUTS 3 nie uległo większym zmianom.

W 2009 r. większość regionów NUTS 3 w krajach EŚW charakteryzowała się większym realnym PKB *per capita* niż w 1999 r., co może świadczyć o rzeczywistej poprawie poziomu życia mieszkańców tych regionów. W przypadku 109 ze 191 regionów NUTS 3 EŚW realny PKB *per capita* w okresie od 1999 r. do 2009 r. wzrósł o ponad 30%, a w przypadku 23 – o ponad 80%.

W UE 15 w okresie od 1999 r. do 2009 r. wzrost PKB *per capita* wynoszący ponad 30% miał miejsce jedynie w przypadku 19 z 884 regionów NUTS 3 i w żadnym z nich nie przekroczył 60%. Jednocześnie w analizowanym okresie, aż 392 regiony NUTS 3 w UE 15 charakteryzowały się spadkiem realnego PKB *per capita*. Dokonując oceny zmian poziomu życia mieszkańców tych regionów tylko na pod-

stawie zmian w realnym PKB *per capita*, należałoby więc sformułować wniosek o pogorszeniu się tego poziomu.

Występowanie różnic w przestrzeni ekonomicznej jest zjawiskiem naturalnym, akceptowanym w gospodarce rynkowej. Kluczową kwestią jest jednak to, aby osiągnąć poziom dywersyfikacji w rozwoju, który jest politycznie i społecznie akceptowany¹³¹. Zbyt duże dysproporcje w poziomie życia, które istnieją pomiędzy regionami wzrostu a regionami stagnacji gospodarczej, nie sprzyjają jednak procesowi rozwoju społeczno-gospodarczego całej UE, ponieważ utrudniają tworzenie powiązań pomiędzy regionami i wykorzystywanie ich endogenicznych zasobów¹³². W świetle wyników analiz można sformułować wniosek, że zmniejszenie skali przestrzennych zróżnicowań w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, a tym samym poziomie życia powinno być nadal jednym z głównych celów polityki gospodarczej UE, a zwłaszcza polityki spójności.

Literatura

1. Barca F., 2008. *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*, EERI Research Paper Series no. 6 (2008), Economics and Econometrics Research Institute Brussels.
2. Commission of the European Community, *Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength*, October 2008.
3. European Commission, *Cohesion Policy Support for Local Development. Best Practice and Future Policy Options. Final Report*, April 2010.
4. European Commission, *Europe 2020: European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, March 2010.
5. European Commission, *Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion*, November 2010.
6. Faludi A., 2006. *From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy*. *Regional Studies* 40(6).
7. Kosiedowski W., 2008. *Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji ze szczególnym uwzględnieniem wschodniego pogranicza Unii Europejskiej*. Wyd. Naukowe UMK Toruń.
8. Leśniewski M.A., 2010. *Kultura organizacyjna gminy a rozwój regionalny*. [W:] *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, pod red. K. Kucińskiego. Difin Warszawa.
9. Markowski T., 2008. *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*. [W:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, pod red. Z. Strzeleckiego. WN PWN Warszawa.
10. Molle W., 2007. *European Cohesion Policy*. Routledge London.
11. Ślaby T., 1990. *Poziom życia, jakość życia*. *Wiadomości Statystyczne* 6.

---

¹³¹ A. Faludi, *From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy*, "Regional Studies" 2006, No. 40(6), s. 667-678; W. Molle, *European Cohesion Policy*, Routledge, London 2007.

¹³² Commission of the European Community, *Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength*, October 2008; F. Barca, *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*, EERI Research Paper Series no. 6 (2008), Economics and Econometrics Research Institute, Brussels 2008; European Commission, *Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion*, November 2010; European Commission, *Europe 2020: European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, March 2010; European Commission, *Cohesion Policy Support for Local Development. Best Practice and Future Policy Options. Final Report*, April 2010.

Changes in standard of living in the CEE countries and the EU 15 countries by region

Summary: The aim of this paper is to identify the direction and the scale of changes in the standard of living in regions NUTS 3 of CEE and EU 15, which took place in 1999-2009. This was examined on the basis of analyses of statistical data (GDP per capita, real GDP growth). The results indicate that in the years 1999-2009 in all CEE countries and nearly in all countries of EU 15 interregional disparities in living standards increased, mainly due to the dynamic development of metropolitan regions and industrialized areas. In CEE countries the vast majority of regions were characterized by real GDP growth from 1999 to 2009, which in some cases was very significant. In the EU 15 over the same period 392 regions were characterized by a real GDP decline. The occurrence of very large disparities in living standards that exist between regions of growth and regions of economic stagnation and, additionally, the deterioration of living standards in some of the regions, is not conducive to the process of socio-economic development across the EU. Therefore, the reduction of the scale of spatial disparities in this area should be continued as one of the main objectives of the economic policy of the EU.

Key words: standard of living, socio-economic development, NUTS 3 regions, CEE, EU 15

JAKOŚĆ ŻYCIA A KONKURENCYJNOŚĆ REGIONALNA

Jakub Hadyński

Streszczenie: W pracy przedstawiono problem pomiaru jakości życia w kontekście zróżnicowania wskaźnika jakości życia w regionach na poziomie NUTS 2 w krajach Unii Europejskiej. Na podstawie badań wyróżniono regiony charakteryzujące się wysokimi i niskimi wskaźnikami jakości życia.

Słowa kluczowe: jakość życia, regionalna konkurencyjność

Wprowadzenie

Wychodząc od tezy, że odczuwanie jakości jest zjawiskiem psychicznym [Ostasiewicz 2004], należy się zastanowić, jak zmierzyć jakość życia w ujęciu ekonomicznym. Odpowiedź na tak postawione pytanie jest oczywista, a mianowicie – nie ma uniwersalnego miernika pozwalającego wskazać, jakie wartości są dla człowieka lepsze, a jakie gorsze. W stosunku do konfliktu wartości każdy uniwersalny model, który miałby gwarantować jego rozwiązanie, będzie nieadekwatny, ponieważ zawsze pojawi się sytuacja, w której może okazać się on niefunkcjonalny. Nie istnieje uniwersalna recepta na wzrost pomyślności i ludzkiego szczęścia [Gray 1991], tak jak nie ma możliwości zaspokojenia wszystkich potrzeb człowieka. Dodatkowo potrzeby jednostki nie zawsze są zgodne z potrzebami w szerszej skali społecznej, przy czym badania jakości życia kierują się zasadą osiągnięcia pewnego optimum społeczno-ekonomicznego. W tym zakresie – ze względów ekonomicznych – jakość życia można powiązać z pojęciem potrzeb publicznych jako przyczyny występowania zdefiniowanego w ekonomii publicznej pojęcia dobra publicznego. Potrzeba publiczna będzie oznaczała zgłaszane przez ogół społeczeństwa potrzeby, które pozwalają zaspokoić potrzeby jednostkowe. Znaczenie i zakres potrzeb publicznych rozszerza się, obejmując nowe obszary, do których zaliczyć można ogół dóbr naturalnych związanych ze środowiskiem przyrodniczym (w tym woda, ziemia, powietrze, krajobraz), bezpieczeństwem publicznym, poczuciem przynależności i tożsamości społecznej, wolności obywatelskiej [por. Woś 2000]. Przy rozstrzyganiu tych problemów nie można stosować kryteriów wyłącznie rynkowych, stąd powstaje potrzeba znalezienia bardziej adekwatnego narzędzia pomiaru.

W sensie społecznym początkowo określano poziom życia materialnego, gdzie jako podstawową miarę wskazywano PKB, który analizuje potencjalne zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych. Za jego pomocą można określić zdolność do zaspokojenia potrzeb żywienia, możliwości zakupu dóbr materialnych i usług czy sfinansowania potrzeb wyższego rzędu. Nie wskazuje jednak na zadowolenie z osiągnięcia i konsumpcji tych dóbr i usług, nie bada poczucia satysfakcji i nie wyraża ocen jakościowych. W tym kontekście już od dawna po-

dejmowano próby szerszego opisanie poziomu życia, rozszerzając znaczenie tego pojęcia na inne aspekty życia człowieka, takie jak poczucie szczęścia, szeroko pojętą wolność jednostki, zdrowie, poziom edukacji i inne parametry, które wymagają oceny jakościowej. Wynika to z potrzeby określania niematerialnej sfery efektów dyskontowania posiadanych dóbr, zasobów i możliwości. Ostatecznie uznano, że poziom życia nie jest adekwatną miarą do jakości życia, uznając, że pojęcie to jest szersze, niż ekonomiczne warunki życia [Report 2009].

Zatem z biegiem lat ocena jakości życia na podstawie PKB stała się niewystarczająca, czego efektem było poszukiwanie nowych narzędzi i metod określania tego zjawiska. Wśród wielu prób oceny jakości życia realizowanych na różnych poziomach przestrzennych i w przekroju odmiennych parametrów czy w odniesieniu do różnych dyscyplin naukowych trudno jest wskazać najbardziej uniwersalny wskaźnik jakości życia. Ogólnie termin jakość życia (*QoL – Quality of Life*) powstał w połowie ubiegłego stulecia na zachodzie Europy i był pojęciem odzwierciedlającym subiektywną ocenę czynności życiowych człowieka, głównie w medycynie i psychologii – funkcje somatyczne, psychiczne, rodzinne i społeczne [Konieczńska i Jarema 1996]. Wśród licznych wskaźników syntetycznych opisujących efekty rozwoju w zakresie społeczno-ekonomicznym często wymienia się wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index HDI*) jako narzędzie umożliwiające dokonanie porównań międzynarodowych rozwoju społecznego między poszczególnymi państwami. Raporty HDI opracowywane przez UNDP ONZ dotyczą rozwoju społecznego i są corocznie publikowane, określając, w jakich dziedzinach mieszkańcy danego kraju potrzebują wsparcia. Oprócz wskaźnika jakości życia, raporty te analizują kluczowe dziedziny rozwoju międzynarodowego i rekomendują zmiany polityczne, prawne i finansowe. Na HDI (wskaźnik o skali od 0 do 1) składają się takie elementy, jak: średnia oczekiwana długość życia, wskaźnik alfabetyzacji, scholaryzacji. Struktura wskaźnika w dużym zakresie uwzględnia kategorię dochodu, który jest ważnym elementem oceny rozwoju. Jako miarę dochodu przyjmuje się produkt krajowy brutto w przeliczeniu na mieszkańca. Wskaźnik HDI nie wyczerpuje jednak wszelkich kryteriów oceny jakości życia, zwłaszcza subiektywnych, których ocena nie jest obiektywna, a dane są trudne do porównania. Tym samym jest jedynie uproszczoną metodą mierzenia rozwoju, która stanowi bazę do ewentualnych dalszych szczegółowych badań. W tym ujęciu w pracy dokonano próby określenia jakości życia, opierając się na zmodyfikowanej procedurze wyznaczania wskaźnika HDI. Analizowano dostępne dane charakteryzujące regiony na poziomie NUTS 2, co pozwoliło uzyskać wyniki wskazujące na zróżnicowanie regionów w UE.

Materiał i metodyka

W przeprowadzonych badaniach jakość życia odnosi się do definicji wyróżniających tę kategorię jako stopień satysfakcji indywidualnej (pojedynczej osoby) i zbiorowej (społeczeństwa) [Bywalec 1991]. W badaniu regionalnej jakości życia na poziomie regionów NUTS 2 UE wzięto pod uwagę wskaźniki służące do wyznaczenia indeksu rozwoju społecznego HDI, które umożliwiły wyznaczenie syntetycznej miary jakości życia w regionach. W badaniu uwzględniono współczynniki HDI w przekroju państw UE. W procesie obliczania cechy syntetycznej określającej

jakość życia dane poddano normalizacji metodą mini-max, w efekcie czego otrzymano wektory, których wartości cech są zawarte w przedziale $<0,1>$. Zbiorom danych przypisano wagi i wyznaczono metodą bezwzorcową wartości syntetyczne, które pogrupowano w przedziały klasowe, przypisując im liczebności cząstkowe poszczególnych jednostek, odpowiadające pogrupowanym w przedziały klasowe wariantom cechy wskaźnika syntetycznego. Przyporządkowano jednostki statystyczne o określonej wartości badanej cechy do odpowiednich przedziałów klasowych, a następnie zliczając je w ramach danego przedziału klasowego, uzyskano liczebności cząstkowe (tab. 1). Dodatkowo uzupełniono uzyskany wskaźnik o dane Eurostatu opisujące sytuację regionów w odniesieniu do trzech płaszczyzn określanych przez HDI (od roku 2010), a mianowicie długiego i zdrowego życie (*long and healthy life*), wykorzystując w tym zakresie średni wskaźnik oczekiwanej długości życia kobiet oraz mężczyzn za lata 2008-2010. Drugi wskaźnik dotyczył wiedzy (*knowledge*), przy czym zmodyfikowano ten element standardowego wskaźnika HDI obejmujący średnią liczbę lat edukacji osób wieku 25 lat i starszych oraz oczekiwaną liczbę lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia. Modyfikacja polegała na przyjęciu do analizy wartości procentowego udziału osób w wieku 25-64 lata, które uzyskały wykształcenie średnie i wyższe do ogółu mieszkańców oraz osób w wieku 25-64 lata biorących udział w edukacji i szkoleniach, realizujących ideę uczenia się przez całe życie [Eurostat 2010]. Taki zabieg wydaje się uzasadniony z punktu widzenia bardziej adekwatnej do analizy oceny *ex post* procesu edukacji, a także dostępności danych do analizy. Takie podejście analizuje poziom wykształcenia i potencjalną perspektywę poznawczą, które informują, na ile społeczeństwo dysponuje wyższymi kwalifikacjami, jest bardziej tolerancyjne, lepiej rozumie mechanizmy rządzące rzeczywistością, a jego członkowie są lepiej przygotowani do życia [por. Domański 2004]. Ostatni parametr dotyczy dostatniego standardu życia (*decent standard of living*), który odniesiono do średniego dochodu narodowego *per capita* w USD w podziale na regiony NUTS 2, liczonego według parytetu nabywczego waluty (PPP USD). Do obliczenia wskaźnika jakości życia uwzględniono także wskaźnik innowacji. Takie podejście wynikało z przyjęcia założenia, że postęp, innowacje stają się źródłem dobrobytu dla ogółu społeczeństwa. Według Milla, władza publiczna działająca zgodnie z ideałami postępu ma szanse osiągnąć wyższą jakość życia. I na odwrót, im bardziej postępowe (w sensie millowskim) społeczeństwo, tym bardziej jest szansa, że taką ustanowi władzę [Mill 1861]. Kolejny krok w badaniach polegał na obliczeniu wskaźnika konkurencyjności na podstawie Regional Competitiveness Index [Annoni i Kozovska 2010]. Wskaźnik oparty został na trzech filarach dotyczących danych podstawowych charakteryzujących regiony, efektywności i innowacyjności.

Na podstawie wyznaczonych wskaźników syntetycznych konkurencyjności określono sytuację w regionach UE na poziomie NUTS 2, odnosząc je do wskaźników jakości życia, co pozwoliło wyznaczyć pięć klas (w tym Va, Vb, Vc). Dane charakteryzują 273 regiony NUTS 2, przy czym w celu skorygowania błędów związanych z efektami aglomeracji dokonano modyfikacji liczby regionów polegającej na utworzeniu metaregionów łączących Inner London (UKI1) z Outer London (UKI2) (*East and North East, South, West and North West*) oraz Bruxelles Capital (BE10) z Vlaams Brabant (BE24) i Brabant Wallon (BE31) oraz Brandenburg – Nordost (DE4) z Brandenburg – Südwest (DE42). Wiąże się to z wysokim zatrudnieniem w Inner London (UKI1) mieszkańców

Outer London (UKI2). Podobnie miejsca pracy w Brukseli zajmują mieszkańcy okolicznych prowincji (*Halle-Vilvoorde, Leuven, Nivelles*).

Tabela 1. Liczba regionów NUTS 2 wg klasy regionów w UE oraz przedziały wartości syntetycznej wskaźnika jakości życia

Klasa regionów	Jakość życia	Liczba jednostek	Przedziały
I	Najwyższa	21	0,75<
II	Zaawansowana	73	0,67-0,74
III	Wysoka	51	0,59-0,66
IV	Średniowysoka	36	0,51-0,58
V	Średnioniska	21	0,43-0,50
VI	Słaba	27	0,35-0,42
VII	Niska	20	0,27-0,34
VIII	Najniższa	14	<0,26

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostat 2006, 2007, 2008, 2009, 2010.

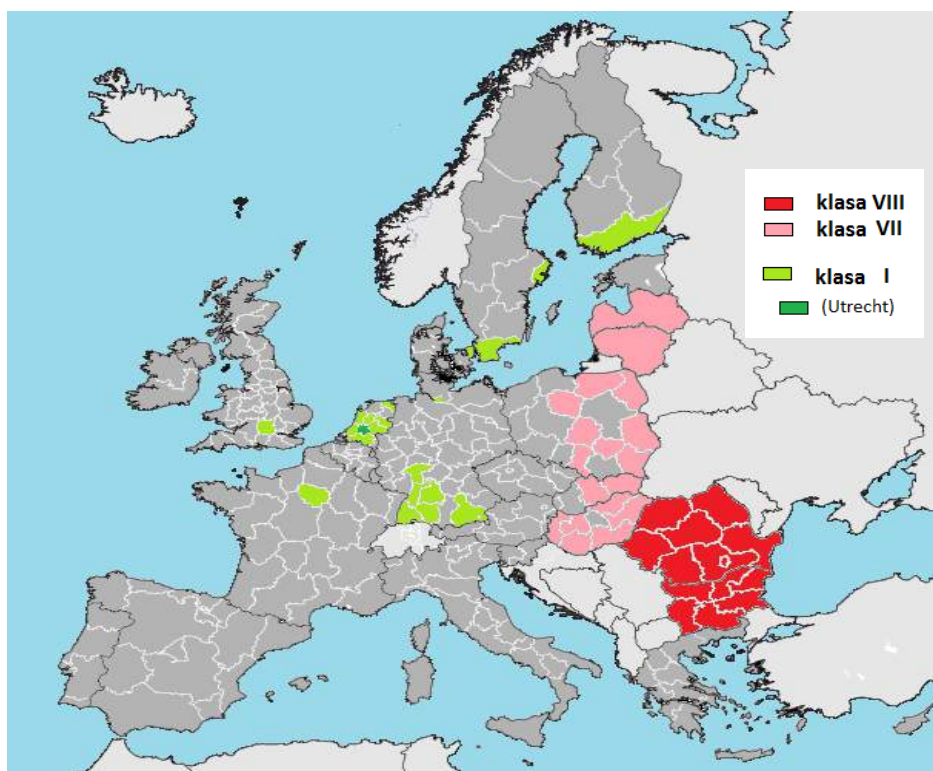
Wyniki

Na podstawie przeprowadzonych analiz wyznaczono 8 klas regionów wg poziomu jakości życia. Wynika z nich, że najniższą jakością życia charakteryzują się regiony zlokalizowane w Rumunii i Bułgarii stanowiące VIII klasę (rys. 1), natomiast najwyższą jakością życia charakteryzują się regiony (klasa I) zlokalizowane w siedmiu krajach UE15 (Szwecji, Holandii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Danii, Finlandii, Francji), przy czym najwyższy wskaźnik odnotowano w holenderskim regionie Utrecht. W grupie regionów o niskiej jakości życia (klasa VII) dominują regiony zlokalizowane w 5 nowych krajach członkowskich UE (aż 8 województw w Polsce, a także w Słowacji, na Węgrzech, Litwie, Łotwie). W grupie tej znalazły się także zamorskie tereny Portugalii. Ogólnie można stwierdzić, że niska jakość życia charakteryzuje regiony wschodnie UE, w tym leżące na wschodniej granicy Wspólnoty.

Grupę regionów z klasy VI charakteryzuje udział niemal równy udział regionów z krajów UE 12 i UE 15, przy czym wśród starych członków UE dominują regiony zlokalizowane na południu UE. W kolejnych klasach regionów dominują obszary zlokalizowane w starych krajach Wspólnoty.

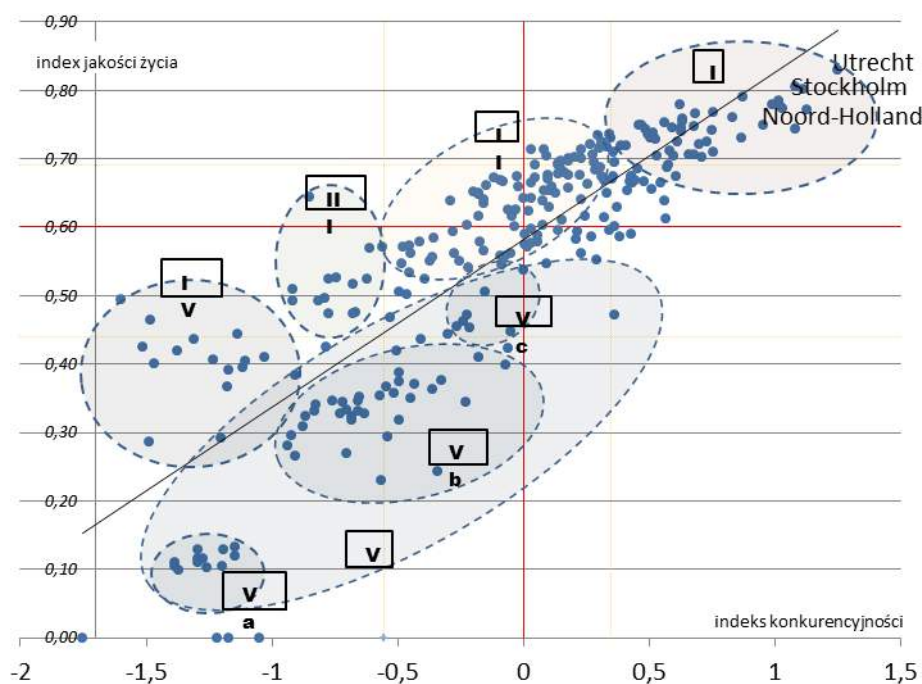
Rysunek 2 przedstawia rozkład wartości syntetycznego miernika jakości życia odniesiony do wskaźnika konkurencyjności w regionach na poziomie NUTS 2 w Unii Europejskiej. Analiza rozkładu regionów pozwala wyróżnić pięć podstawowych grup, charakteryzujących się zbliżonymi parametrami wskaźników. W grupie I, cechującej się wysokim wskaźnikiem rozwoju konkurencyjności oraz jakości życia, dominują regiony zlokalizowane wokół dużych europejskich metropolii, tj. Utrecht, Stockholm, Haarlem, Amsterdam, Hillerød, London i in. Grupę tę wyznaczono na podstawie obliczeń 2. i 3. kwartyła z wartości wszystkich badanych jednostek. Drugą grupę (II) stanowią regiony o wysokim wskaźniku jakości życia, zlokalizowane głównie w środkowo-zachodniej części UE, przy czym ich konkurencyjność uzyskała średnie wartości w grupie jednostek badanych. Do tej grupy należą przede wszystkim regiony zlokalizowane w krajach UE15, gdzie efekty procesu rozwoju gospodarczego przekładają się na wysokie wartości badanych wskaźników. Grupę III stano-

wią regiony położone na południu UE, głównie w regionie basenu Morza Śródziemnomorskiego. Charakteryzują się one stosunkowo wysokimi wskaźnikami jakości życia, choć ich konkurencyjność jest względnie słabsza. Obszary te uzyskały wartości wskaźników poniżej średnich, podobnie jak kolejna grupa (IV), którą w przeważającej liczbie tworzą regiony o cechach niskiej konkurencyjności, zlokalizowane w Grecji, przy czym zlokalizowane są także najmniej konkurencyjne regiony w UE. W grupie tej znalazły się także zamorskie posiadłości Portugalii. W grupie V można wyróżnić trzy zasadnicze podgrupy regionów wyróżniające się specyficznymi cechami. Do grupy Va należą regiony o najniższym wskaźniku jakości życia w całej Wspólnocie, gdzie wyróżnić można niemal wszystkie regiony zlokalizowane w dwóch krajach: Bułgarii i Rumunii. Podgrupę Vb stanowią przede wszystkim inne regiony zlokalizowane w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, które charakteryzują się nieco wyższymi niż w grupie Va wskaźnikami jakości życia, choć są one dużo poniżej średnich wartości w całej UE. Podgrupę Vc tworzą regiony, które pomimo że uzyskały niższe niż średnie wartości wskaźnika jakości życia oraz konkurencyjności, znajdują się blisko grupy regionów charakteryzujących się średnimi wartościami tych wskaźników. W grupie tej występują zarówno najbardziej rozwinięte regiony z krajów UE12, np. regiony w Czechach, Cypr, ale także z grupy krajów UE15 grecki region Attiki czy belgijska Provincia Hainaut.

Rys. 1. Rozkład obszarów NUTS 2 charakteryzujących się najwyższą (klasa I) i najniższą (klasy VII i VIII) jakością życia w UE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostat 2006, 2007, 2008, 2009, 2010.

Rys. 2. Rozkład wartości syntetycznego miernika jakości życia w regionach na poziomie NUTS 2 w Unii Europejskiej
 Źródło: opracowanie własne na podstawie EUROSTAT 2009, 2010, 2011, 2012, RCI 2010.

Najwyższa jakość życia występuje więc w regionach miejskich, na co niewątpliwie wpływ mają elementy budujące wskaźnik jakości życia, tj. PKB *per capita*, który najwyższe wartości uzyskuje w dużych miastach, głównie tam, gdzie zlokalizowane są liczne przedsiębiorstwa lub gdzie nastąpiła rejestracja firm (przy czym produkcja może odbywać się poza miejscem rejestracji główną). Dodatkowo kwestia wykształcenia ujęta w kalkulacji wskaźnika preferuje wyraźnie regiony z dostępem do placówek oświatowych. Również kwestia dalszej oczekiwanej długości życia przekłada się na wyższą jakość życia w regionach z dużymi miastami, bowiem są to ośrodki z łatwym dostępem do placówek zdrowotnych, a jednocześnie mają szeroką ofertę usług rehabilitacyjnych, rekreacyjnych i innych.

Podsumowanie

W pracy podjęto próbę oceny jakości życia w regionach UE na poziomie NUTS 2, uwzględniając znaczenie innowacji i nowych technologii jako elementów istotnych dla dobrobytu społecznego, ale także indywidualnej satysfakcji użytkowników. W badaniach wykorzystano wskaźnik jakości życia i na jego podstawie wyznaczono grupy krajów o zbliżonych cechach. Podsumowując można stwierdzić, że w UE występuje zróżnicowanie regionalne jakości życia, przy czym dotyczy to zarówno skali krajowej, jak i regionalnej. Najwyższą jakość życia odnotowano w regionach,

w których zlokalizowane są duże miasta, głównie skandynawskie oraz państwach – inicjatorach powstania EWG, o wysokim poziomie życia. Podobne wyniki można odnaleźć w badaniach warunków i jakości życia na poziomie krajów (Kozera i Kozera 2012). Przeprowadzone analizy ujawniły problem niskiej jakości życia występujący na wschodniej ścianie Unii Europejskiej w pasie państw Łotwa, Litwa, południowo-wschodnia część Polski, wschodnia Słowacja, Węgry, Rumunia oraz Bułgaria. Najniższą jakością życia charakteryzują się regiony w Bułgarii i Rumunii. Taka sytuacja niewątpliwie jest skutkiem przede wszystkim rozwoju gospodarczego, przekładającego się na niskie wartości wskaźnika PKB, będącego istotnym miernikiem jakości życia w ramach opracowanego wskaźnika.

Literatura

1. Annoni P., Kozovska K., 2010. EU Regional Competitiveness Index 2010. Luxemburg: European Commission, Joint Research Centre Institute for the Protection and Security of the Citizen.
2. Bywalec C., 1991. Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego. Monografie i syntez. Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji Warszawa.
3. Domański H., 2004. Racja stanu a interesy narodu. NAUKA 3 PAN, s. 7-25.
4. Eurostat 2006, 2007, 2008, 2009, 2010. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu /portal/page/portal/eurostat/home/](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/)
5. Gray J., 2001. Program dla zielonych konserwatystów. [W:] Po liberalizmie. Fundacja Aletheia Warszawa.1
6. Koniecznińska Z., Jarema M., 1996. Badanie jakości życia jako próba integralnego podejścia do problemów pacjentów z zaburzeniami psychicznymi. Sztuka Leczenia 2(1), s. 49-56.
7. Kozera A., Kozera C., 2010. Zróżnicowanie warunków i jakości życia ludności państw Unii Europejskiej. Handel Wewnętrzny 2012, nr 3 Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur 2012
8. Mill J.S., 1861. Considerations on Representative Government, May, 2004, Release Date: 2004 [EBook #5669], Last Updated: February 6, 2013,
9. <http://www.gutenberg.org/files/5669/5669-h/5669-h.htm>, 1861
10. Ostasiewicz W., 2004. Badania jakości życia z perspektywy historycznej. [W:] Ocena i analiza jakości życia, pod red. W. Ostasiewicza, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
11. Report 2009. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr
12. Woś A., 2000. Niedoskonałość rynków i ekonomika organizacji rolniczych. Przegląd nowych teorii. Wieś i Rolnictwo 3(108).

The quality of life and regional competitiveness

Summary: This paper presents the measurement procedure of the differentiation in the quality of life among the NUTS level 2 regions in the EU. The results obtained were used to distinguish regions with high and low quality of life indicators.

Key words: the quality of life, regional competitiveness

WYBRANE ASPEKTY JAKOŚCI ŻYCIA W WIELKICH OSIEDLACH MIESZKANIOWYCH ŁODZI

Ewa Szafrąńska
Monika Mularska-Kucharek

Streszczenie: W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat problematyka jakości życia stała się przedmiotem zainteresowania zarówno teoretyków, jak i kreatorów życia społecznego. Ważnym aspektem tej jakości jest ocena zamieszkiwanego środowiska. Jest ona traktowana jako jeden z ważniejszych wyznaczników oceny jakości życia mieszkańców, wpływających na stan zdrowia i samopoczucie [Schneider-Skalska 2004]. Badanie jakości życia ma nie tylko wymiar poznawczy, ale także aplikacyjny. Wsłuchiwanie się w głos opinii publicznej stanowi kluczowy element działań podejmowanych na rzecz poprawy jakości życia. W pracy przedstawiono ocenę jakości życia mieszkańców wielkich osiedli łódzkich w określonej przestrzeni miejskiej. Punktem wyjścia do podjęcia badań tego rodzaju było przekonanie, iż wielkie osiedla mieszkaniowe o zabudowie blokowiskowej są środowiskiem mieszkaniowym, wokół którego narosło wiele stereotypów, wymagających weryfikacji w wyniku badań empirycznych prowadzonych w różnej skali przestrzennej i przy użyciu różnych metod. Jednym z takich badań jest badanie kwestionariuszowe przeprowadzone w 2012 roku w 9 największych osiedlach mieszkaniowych Łodzi.

Słowa kluczowe: jakość życia, osiedla mieszkaniowe, Łódź

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat problematyka jakości życia stała się przedmiotem zainteresowania zarówno teoretyków, jak i kreatorów życia społecznego. Po raz pierwszy termin „jakość życia” pojawił się natomiast w słownikach amerykańskich po II wojnie światowej. W latach 70. zaczął występować już często w kontekście najprzeróżniejszych programów „naprawczych” (idee pomocy społecznej i systemowej zmiany społecznej), mających na celu pomoc ludziom w wydzwignięciu się z ubóstwa, niedostatku, bezradności [Ratajczak 1993].

Tradycja „jakości życia” nie jest więc długa, jednak sam obszar zagadnień, do których termin ten się odnosi, jest przedmiotem analiz przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, a także instytucji państwowych. Zainteresowanie to wynika zapewne z wielu powodów. Bez wątpienia jednak analiza jakości życia jest istotna i potrzebna, ponieważ nie tylko diagnozuje określone zjawisko, ale ma często także wymiar aplikacyjny.

Wysoka jakość życia coraz częściej uznawana jest za nadrzędny cel rozwoju zarówno na szczeblu lokalnym, regionalnym, krajowym, jak i międzynarodowym. Przedstawiciele poszczególnych jednostek terytorialnych wykorzystują wiele strategii mających na celu poprawę warunków bytu swoich mieszkańców, a tym samym poprawę ich jakości życia. Nie byłoby to jednak możliwe bez uwzględniania stanowiska mieszkańców. Wsłuchiwanie się w głos opinii publicznej stanowi klu-

czowy element działań podejmowanych na rzecz poprawy jakości życia, ponieważ zarządzanie staje się wówczas bardziej efektywne ze względu na zaspokajanie szeroko rozumianych potrzeb mieszkańców.

Ważnym elementem jakości życia jest ocena zamieszkiwanego środowiska. Zdaniem G. Schneider-Skalskiej [2004] „jakość środowiska mieszkaniowego jest drugim najbardziej ważnym wyznacznikiem jakości życia, zaraz po szczęściu rodzinnym, a obecność elementów przyrodniczych oraz zgodna z oczekiwaniami struktura przestrzenna może w wyraźny sposób pomóc w podniesieniu tej jakości, służąc poprawie stanu zdrowia i samopoczucia mieszkańców”. Innymi słowy, jakość życia jest ściśle skorelowana ze standardem zamieszkania. A zatem im lepsze środowisko mieszkaniowe, tym lepsza jakość życia. Owa zależność potwierdza bezwątpliwie zasadność badań dotyczących oceny jakości środowiska mieszkaniowego.

1. Cel i metoda badań

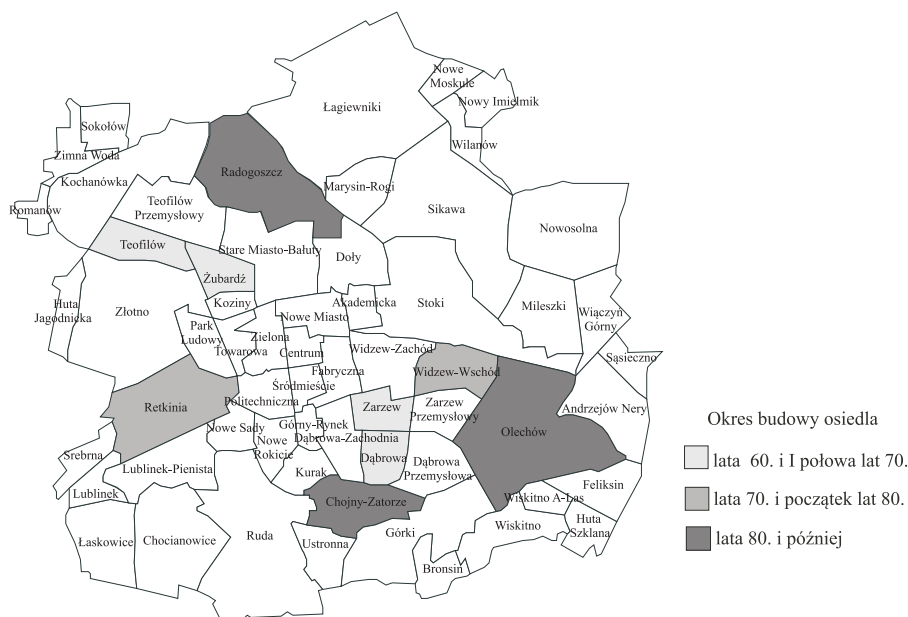
Celem badań była ocena jakości życia mieszkańców wielkich osiedli łódzkich w określonej przestrzeni miejskiej. Punktem wyjścia do podjęcia badań tego rodzaju było przekonanie, iż wielkie osiedla mieszkaniowe o zabudowie blokowskiej są środowiskiem mieszkaniowym, wokół którego narosło wiele stereotypów, wymagających weryfikacji w wyniku badań empirycznych prowadzonych w różnej skali przestrzennej i przy użyciu różnych metod. Jednym z badań jest badanie kwestionariuszowe przeprowadzone w 2012 roku w 9 największych osiedlach mieszkaniowych Łodzi. Badania przeprowadzono przy użyciu metody kwestionariuszowej w technice standaryzowanego wywiadu bezpośredniego na reprezentatywnej próbie mieszkańców osiedli, liczącej 1014 mieszkańców. Po weryfikacji zebranego materiału do analizy włączono 1002 kwestionariusze. Próba została dobrana przy użyciu metody *random-route*. Ankieterzy rozpoczęli realizację badania od wylosowanego punktu startowego, przeprowadzając kolejne wywiady w co 5. mieszkaniu, od punktu startowego poczynając. Za punkt startowy w badanych osiedlach przyjęto pierwszy blok/mieszkanie/ przy wylosowanej ulicy. W jednym gospodarstwie domowym można było przeprowadzić wywiad tylko z jedną osobą.

W badaniu przyjęto pięć grup kryteriów wyodrębnionych w ocenie atrakcyjności przestrzeni mieszkaniowej [por. Mysiek 2007]. Należą do nich kryteria: użytkowe – obejmujące warunki mieszkaniowe, położenie badanego obszaru w przestrzeni miasta, wyposażenie w różnego typu usługi, dostępność obiektów infrastruktury społecznej oraz dostępność komunikacyjną, estetyczne – uroda okolicy, czystość, występowanie terenów zielonych, atrakcyjność zabudowy, bezpieczeństwa – poczucie bezpieczeństwa na danym obszarze, społeczne, które obejmują klimat społeczny, więzi sąsiedzkie oraz kryteria sentymentalne (emocjonalne) – poziom więzi z zamieszkiwanym obszarem i satysfakcję z zamieszkiwania w nim.

2. Charakterystyka badanych osiedli

Badania ankietowe zrealizowano w dziewięciu największych osiedlach Łodzi, do których należą (w kolejności od największego, biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców w 2010 roku): Retkinia, która koncentruje blisko 10% mieszkańców mia-

sta (70,6 tys.), Radogoszcz (44,0 tys.), Widzew-Wschód (42,9 tys.), Teofilów (39,4 tys.), Dąbrowa (35,6 tys.), Chojny Zatorze (31,0 tys.), Żubardź (27,2 tys.), Zarzew (22,9 tys.) oraz najmłodszy ze wszystkich osiedli, wciąż rozbudowywany Olechów (19,6 tys. mieszkańców). Osiedla te w większości zlokalizowane są w strefie zewnętrznej miasta (rys.1).

Rys. 1. Jednostki osiedlowe Łodzi, w których zlokalizowane są wielkie osiedla mieszkaniowe
Źródło: [Szafrńska 2010b].

Wśród wymienionych osiedli wyróżnić można trzy grupy różniące się okresem, w jakim powstawały, a w konsekwencji na skutek obowiązujących wówczas normatywów mieszkaniowych¹³³ – strukturą wielkościową oferowanych w nich mieszkań i strukturą społeczno-demograficzną mieszkańców [Szafrńska 2010b].

Grupa 1 obejmuje osiedla najstarsze wybudowane w latach 60. i w pierwszej połowie lat 70. Charakteryzują się one wysokimi udziałami małych mieszkań, znacznym odsetkiem osób najstarszych i jednoosobowych gospodarstw domowych oraz niskimi udziałami osób utrzymujących się z pracy. Do grupy tej należą Dąbrowa, Koziny, Teofilów, Zarzew i Żubardź.

Grupa 2 to osiedla powstałe w drugiej połowie lat 70. i na początku lat 80., charakteryzujące się większymi metrażami mieszkań, młodszą strukturą wieku oraz wyższymi udziałami osób utrzymujących się z pracy. Grupa ta obejmuje Retkinie i Widzew-Wschód.

¹³³ Jak podaje Basista (2001) normatywne wielkości najczęściej występujących typów mieszkań w osiedlach blokowych M3 i M4 zmieniały się w następujący sposób; mieszkania M3: 1959 r. – 33-38 m², 1960 r. – 35,5 m², 1972 r. – 45,5 m², 1974 r. 44-48 m²; mieszkania M4: 1959 r. – 42-48 m², 1960 r. – 45 m², 1972 r. – 54 m², 1974 r. 56-61 m².

Grupa 3 to najmłodsze łódzkie osiedla wzniesione w latach 80. i 90. o największych metrażach mieszkań, najmłodszej strukturze wieku, największych udziałach osób utrzymujących się pracy i najmniejszym odsetku 1-osobowych gospodarstw domowych. Do grupy tej należą Chojny Zatorze, wciąż rozbudowywany Olechów (Olechów-Janów) oraz Radogoszcz.

3. Charakterystyka respondentów i ich warunków mieszkaniowych

Analiza materiału zebranego w trakcie badań obejmuje 1002 kwestionariusze wywiadów przeprowadzonych wśród respondentów będących mieszkańcami 9 największych osiedli mieszkaniowych Łodzi. Uwzględniając wiek ankietowanych, największą grupę stanowiły osoby w wieku 20-29 lat – 22,7%, 60-69 lat – 19,1% oraz 30-39 lat – 15,1%.

Wśród badanych przeważały kobiety, które stanowiły 56,6% badanej grupy. Uwzględniając poziom wykształcenia respondentów, największy udział wśród ankietowanych ma grupa osób z wykształceniem średnim 47,4%, w drugiej kolejności z wykształceniem wyższym magisterskim (17,4%), w trzeciej z zasadniczym zawodowym (15,8%). Większość respondentów to osoby aktywne zawodowo (37,1%) oraz emeryci i renciści (33,0%), co jest wynikiem struktury wiekowej starzejących się demograficznie osiedli mieszkaniowych z przełomu lat 50. i 60. oraz z lat 60. Ponad 1/5 ankietowanych to uczniowie i studenci, co wynika z odnotowania wśród mieszkańców osiedli relatywnie dużej grupy osób studiujących wynajmujących mieszkania w badanych osiedlach. Ponad 1/3 badanych (35,8% osób) oceniła swoją sytuację finansową jako przeciętną (na cztery punkty w siedmiopunktowej skali, gdzie 1 oznacza bardzo złą, a 7 – bardzo dobrą sytuację), a 28,0% jako nieco lepszą niż przeciętna (na pięć punktów w tej skali).

Blisko 90% respondentów mieszka w pierwotnej zabudowie osiedlowej powstałej przed 1990 rokiem, a wśród nich nieco ponad 60% w zabudowie liczącej do 5 kondygnacji i blisko 30% w zabudowie wysokiej. Niemal wyłącznie są to bloki 4- i 11-piętrowe, co wynika ze struktury zabudowy w powojennych osiedlach mieszkaniowych w Polsce. Wśród badanych jest także grupa respondentów (7,1%), którzy mieszkają w zabudowie nowszej, powstałej po 1990 roku. W strukturze mieszkań zajmowanych przez respondentów dominują mieszkania M3, stanowiąc 46,3%. Blisko 1/3 respondentów zajmuje mieszkania większe typu M4.

Dla 84,2% respondentów badane osiedla nie są ich pierwszym miejscem zamieszkania. Najwięcej spośród tej grupy (66,1%) jako poprzednie miejsce zamieszkania wskazywało inną część Łodzi. Co czwarty respondent wskazywał pochodzenie z innej miejscowości i były to w większości osoby z aglomeracji łódzkiej. Najliczniejszą grupą ankietowanych (29,6%) były osoby mieszkające w badanych osiedlach krócej niż 10 lat oraz 30 lat i więcej (18,2%). Duży udział osób mieszkających w osiedlach relatywnie krótko jest konsekwencją rosnącej w ostatnich latach rotacji mieszkańców w zabudowie osiedlowej i dość znacznego obrotu tymi mieszkaniami na rynku wtórnym.

Uwzględniając rodzaj zabudowy, w której poprzednio mieszkali respondenci, największa grupa (36,5% osób) stwierdziła, że był to blok mieszkaniowy (w przypadku 23,7% osób – blok 4 piętrowy, a 12,8% – wieżowiec), 1/5 określiła po-

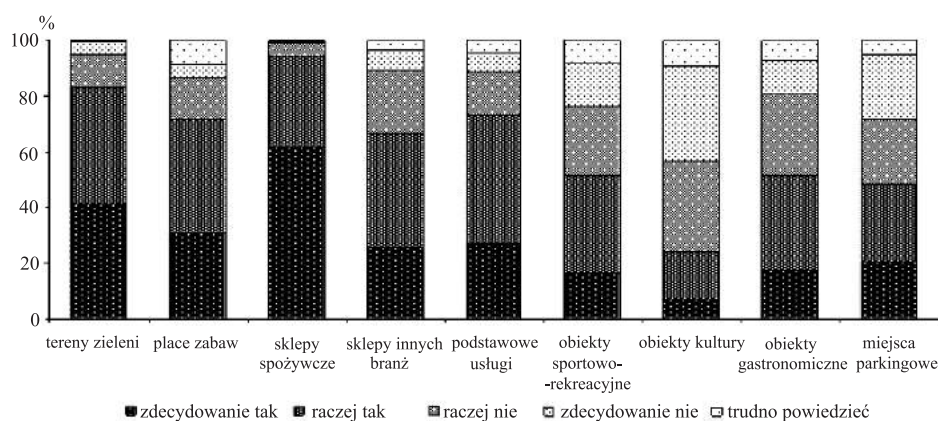
przednie miejsce zamieszkania jako kamienicę, a 17,3% jako dom wolnostojący. Wśród powodów przeprowadzki na osiedle respondenci wymieniali najczęściej chęć poprawy warunków mieszkaniowych, założenie rodziny, chęć usamodzielnienia się, a także otrzymanie nowego mieszkania. Jako powody wyboru konkretnego osiedla najczęściej wskazywano kryteria użytkowe (48%) związane z oceną walorów użytkowych mieszkania (np. niskie koszty utrzymania mieszkania, tanie mieszkanie, ładne mieszkanie itp.) bądź walorów użytkowych osiedla i wygodę zamieszkiwania w nim (np. dobre wyposażenie w usługi, blisko centrum, dobry dojazd). Niemala grupa (ok. 20%) wskazywała kwestie społeczne i rodzinne, np. zawarcie małżeństwa, wprowadzenie się do męża/żony, partnera/partnerki, posiadanie rodziny lub znajomych w okolicy, więzi sąsiedzkie itp. Trzecia grupa badanych wskazała przypadek, dotyczy to głównie osób najstarszych (które uzyskały mieszkanie z tzw. przydziału i nie miały wpływu na jego lokalizację). Wśród odpowiedzi wymieniono również fakt odziedziczenia mieszkania.

4. Wybrane aspekty jakości życia w badanych osiedlach mieszkaniowych

Przyjmując omówione powyżej kryteria jakości życia związane z oceną zamieszkiwanego środowiska, analizie poddano ocenę osiedli pod względem wybranych walorów użytkowych, estetycznych, bezpieczeństwa, a także walorów społecznych i sentymentalnych.

4.1. Ocena wybranych aspektów zagospodarowania osiedla

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że w opinii zdecydowanej większości ankietowanych łódzkie osiedla są wystarczająco dobrze wyposażone w placówki handlowe i usługowe, w tereny zieleni i place zabaw dla dzieci, niewystarczająco natomiast w miejsca spędzania wolnego czasu, takie jak obiekty kultury, obiekty gastronomiczne i sportowo-rekreacyjne oraz w miejsca parkingowe (rys. 2).

Rys. 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie czy Pan/i uważa, że osiedle jest odpowiednio wyposażone w...?

Źródło: własne badania ankietowe.

Oceny wyposażenia poszczególnych osiedli nie były silnie zróżnicowane. We wszystkich osiedlach najwyżej oceniono wyposażenie w sklepy spożywcze (w każdym z osiedli ponad 90% respondentów oceniło ich liczbę jako zdecydowanie lub raczej wystarczającą) oraz obecność terenów zieleni (od 80 do 90% odpowiedzi pozytywnych). Ocena wyposażenia osiedli w usługi wahała się od 64% na Olechowie do 86% na osiedlu Widzew-Wschód. Wysoko ocenione wyposażenie w sklepy innych branż wahało się od 53% ocen pozytywnych na Olechowie do 79% na Widzewie-Wschodzie. Obecność obiektów sportowo-rekreacyjnych najniżej oceniono na osiedlu Zarzew (tylko 30% zadowolonych), a najwyżej również na osiedlu Widzew-Wschód (80%). Obiektów gastronomicznych najbardziej brakuje mieszkańcom Radogoszcza, gdzie tylko 39% uważa, że jest ich odpowiednia liczba, a najmniej mieszkańcom osiedla Widzew-Wschód (66% usatysfakcjonowanych). Najślabiej ocenione zostało wyposażenie w obiekty kultury, przy czym najbardziej ich brakuje mieszkańcom osiedli najnowszych Olechowa, Chojen Zatorza i Radogoszcza (odpowiednio tylko 5%, 9% oraz 15% oceniło ich liczbę na wystarczającym poziomie), podczas gdy na najstarszym osiedlu Żubardź takich osób było 37%. Miejsc parkingowych najbardziej brakuje mieszkańcom Dąbrowy oraz Retkini, a relatywnie najlepsza pod tym względem jest sytuacja na Olechowie oraz Radogoszczu. Podsumowując, najlepiej ocenione zostało w opinii mieszkańców wyposażenie osiedla Widzew-Wschód, a najślabiej niewielkie osiedla Olechów i Zarzew.

Relatywnie wysoko, zwłaszcza w konfrontacji ze stereotypem osiedli jako formą zabudowy o niskich walorach estetycznych [por. Szafrąńska 2010a], ocenione zostały ich uroda, czystość, atrakcyjność oraz zadbanie, które sprawdzane były przy użyciu siedmiostopniowej skali dyferencjału semantycznego. Konstrukcja skali obejmowała następujące pary cech: brudne – czyste, zaniedbane – zadbane, brzydkie – ładne oraz nieatrakcyjne – atrakcyjne. Uzyskane odpowiedzi potraktowane zostały jako składowe ogólnego wizerunku osiedli. Wyniki pokazały, że zdecydowana większość respondentów wybierała wartości neutralne (4) oraz wartości po prawej stronie skali (od 5 do 7) wskazujące na pozytywną ocenę osiedli pod względem badanych cech. Średnie wartości uzyskane w każdej par cech wahają się od 4,73 w ocenie czystości osiedli do 4,96 w ocenie ich walorów estetycznych, które ocenione zostały najwyżej (tab. 1).

Tabela 1. Rozkład odpowiedzi na skali dyferencjału semantycznego

Pary cech	Udziały respondentów wskazujących poszczególne wartości na każdej ze skal							Średnia wartość
	1	2	3	4	5	6	7	
brudne – czyste	3,9	3,6	8,5	26,7	26,5	18,6	12,1	4,73
zaniedbane – zadbane	3,7	3,8	9,7	21,9	26,5	18,7	15,7	4,84
brzydkie – ładne	3,2	4,2	8,1	24,4	19,8	19,1	21,2	4,96
nieatrakcyjne – atrakcyjne	5,7	3,3	12,8	20,6	23,4	14,4	20,0	4,75

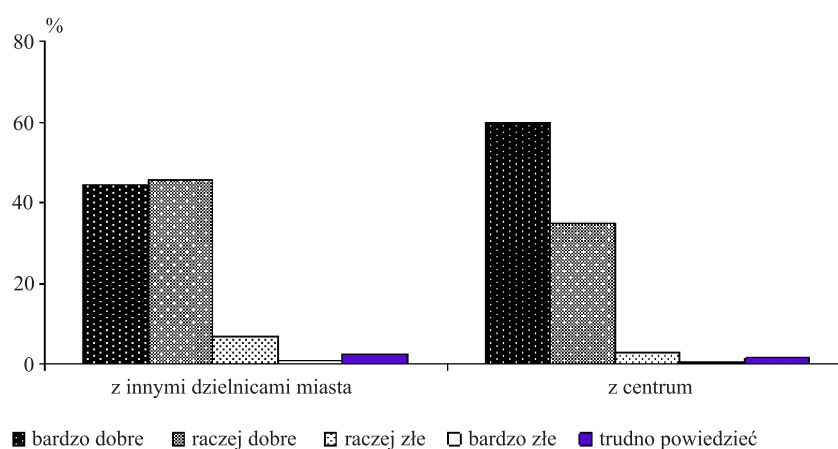
Źródło: własne badania ankietowe.

Uśrednione oceny poszczególnych osiedli były zróżnicowane. Osiedla nowsze zostały ocenione wyżej niż starsze. Najniższe oceny uzyskało osiedle Dąbrowa (4,2). Podkreślić należy, iż najniższe wartości dotyczyły wszystkich skal, a w jednej z nich (skala czyste – brudne) odnotowano ocenę niższą od średniej (3,9). Osiedla

Zarzew, Teofilów i Żubardź ocenione zostały podobnie do siebie (odpowiednio na 4,5 oraz 4,6). Niemal jednakowo mieszkańcy ocenili także osiedla Widzew-Wschód, Retkinia, Chojny Zatorze (ocena 5,0) oraz Olechów (4,9). Zdecydowanym liderem natomiast jest osiedle Radogoszcz-Wschód, które w siedmiopunktowej skali uzyskało sumaryczną ocenę 5,6.

Respondenci bardzo pozytywnie ocenili także połączenia komunikacyjne osiedli, zarówno z centrum miasta, jak i z innymi jego dzielnicami. Połączenia z centrum Łodzi jako dobre lub bardzo dobre oceniło 89,6% respondentów, a z innymi dzielnicami aż 94,6%, przy czym w tym drugim przypadku mniejszy był udział ocen bardzo dobrych (rys. 3).

Rys. 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie: Jak Pan/i ocenia połączenie komunikacyjne osiedla?
Źródło: własne badania ankietowe.

Połączenia komunikacyjne najlepiej ocenione zostały przez mieszkańców osiedli zlokalizowanych bliżej centrum, czyli Zarzew i Dąbrowa, a także zlokalizowanych dalej, ale położonych wzdłuż głównych arterii komunikacyjnych miasta, czyli Teofilów, Widzew-Wschód oraz daleki Olechów. Najmniej osób przekonanych, że ich osiedla mają dobre i bardzo dobre połączenie komunikacyjne mieszka w osiedlach najbardziej oddalonych od centrum miasta, czyli Chojny Zatorze i Radogoszcz Wschód.

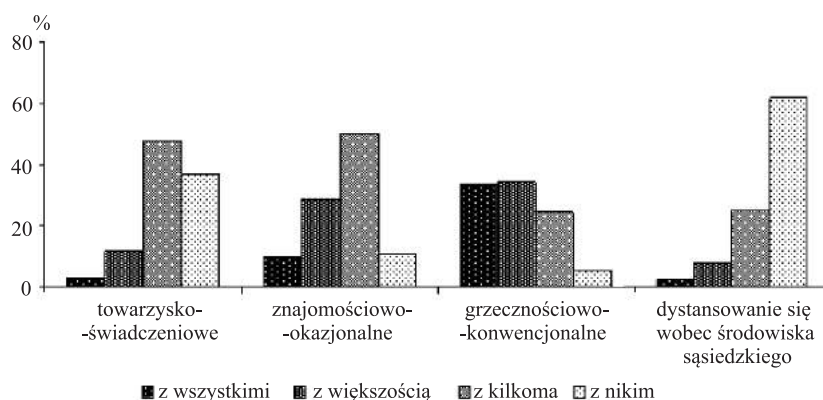
4.2. Poczucie bezpieczeństwa i relacje sąsiedzkie mieszkańców

Jednym z niezwykle ważnych aspektów jakości życia (jakości zamieszkiwania) w określonym środowisku mieszkaniowym jest poczucie bezpieczeństwa rozumiane jako brak zagrożenia przestępczością. Jak pokazały badania, łódzkie osiedla odbierane są raczej jako bezpieczne, ponieważ 3/4 respondentów na pytanie, czy czuje się w swoim osiedlu bezpiecznie, odpowiedziała twierdząco. Niestety tylko co czwarty respondent zadeklarował, że czuje się bardzo bezpiecznie, a ponad połowa, że raczej bezpiecznie. Niemala grupa, 15,2% badanych, nisko oceniła bezpieczeństwo w swoich osiedlach (10,6% badanych raczej nie, a 4,6% zdecydowanie nie czuje się w nich bezpiecznie), a co 10. nie miał w tej kwestii zadania.

Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców związane jest z wiekiem osiedla. Najwyższe jest w osiedlach najnowszych, Radogoszcz Wschód i Olechów, gdzie ponad 1/3 respondentów czuje się bardzo, a ponad połowa raczej bezpiecznie. Najbardziej zagrożeni przestępczością czują się natomiast mieszkańcy osiedla Zarzew, w którym tylko 13% respondentów czuje się bardzo bezpiecznie oraz osiedla Dąbrowa i Teofilów (odpowiednio 19,5% oraz 17,5%). Największe poczucie zagrożenia, czyli odsetek osób, które nie czują się bezpiecznie (raczej nie i zdecydowanie nie) odnotowano na osiedlu Żubardź (ponad 26%).

Ważnym aspektem jakości życia są w osiedlach relacje społeczne, a zwłaszcza stosunki sąsiedzkie. Analiza kontaktów sąsiedzkich w osiedlach dokonana została na podstawie subiektywnej oceny tych kontaktów (w pięciostopniowej skali Likerta), określenia ich formy (charakteru i częstotliwości) oraz zakresu, czyli liczby sąsiadów, których obejmują. Za J. Turowskim [1976] w badaniach wyróżniono cztery formy sąsiedztwa cechujące się różnym stopniem społecznego zaangażowania: sąsiedztwo towarzysko-świadczeniowe, które polega na częstych i bliskich kontaktach wkraczających w sferę życia prywatnego, sąsiedztwo znajomościowo-okazjonalne – oparte na okazjonalnych stosunkach społecznych związanych z dołączoną pomocą, sąsiedztwo grzecznościowo-konwencjonalne ograniczone do konwencjonalnych gestów i wymiany ukłonów oraz dystansowanie się wobec środowiska sąsiedzkiego, zakładające izolację społeczną.

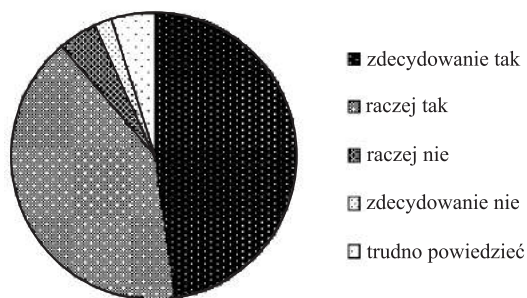
Z badań wynika, że w badanych osiedlach istnieją więzi sąsiedzkie typowe dla wielkiego miasta [por. Kotus 2007, Bujwicka 2011]. Najczęściej praktykowaną formą sąsiedztwa, która obejmuje największą liczbę sąsiadów, jest sąsiedztwo grzecznościowo-konwencjonalne ograniczające się do wymiany pozdrowień, w drugiej kolejności natomiast znajomościowo-okazjonalne związane z bliższymi kontaktami podejmowanymi okazjonalnie. Znacznie mniejsza grupa respondentów opisała swoje kontakty z sąsiadami jako zażyłe, polegające na częstych spotkaniach towarzyskich. Najmniejsza grupa natomiast całkowicie się dystansuje od sąsiadów, przyjmując postawę izolacji (rys. 4).

Rys. 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie o formę i zakres stosunków sąsiedzkich
Źródło: własne badania ankietowe.

4.3. Satysfakcja lokalna i poziom więzi z zamieszkiwanym osiedlem

Istotnym aspektem jakości życia jest satysfakcja z zamieszkiwania na osiedlu oraz chęć wyprowadzenia się z niego. Na pytanie o ogólne zadowolenie z zamieszkiwania na osiedlach niemal 90% respondentów odpowiedziało, że jest zadowolonych, w tym prawie połowa z nich, że jest bardzo zadowolonych (rys. 5).

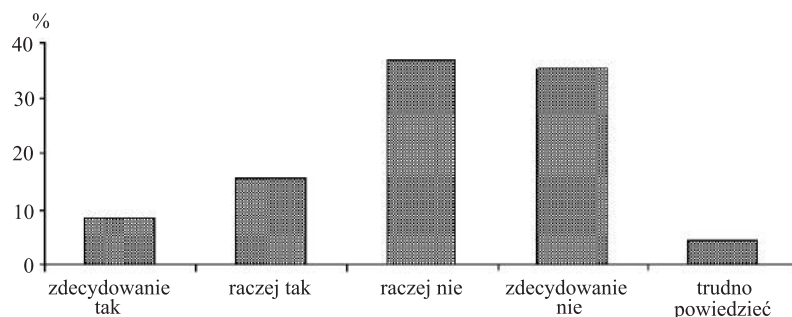

Rys. 5. Rozkład odpowiedzi na pytania dotyczące ogólnej satysfakcji z zamieszkiwania
Źródło: własne badania ankietowe.

Zadowolenie z zamieszkiwania jest najwyższe w osiedlach najnowszych, Radogoszcz-Wschód i Olechów, gdzie ponad 90% respondentów stwierdziło, że jest bardzo lub raczej zadowolonych z faktu zamieszkiwania na osiedlu. Nieco niższe natomiast, choć wysokie jest odczuwane w osiedlach starszych. Najmniej usatysfakcjonowani są respondenci osiedli Dąbrowa, Teofilów, Żubardź i Zarzew (od 78% do 86% bardzo i raczej zadowolonych). Zadowolenie z zamieszkiwania w osiedlach z lat 70. (Widzew Wschód i Retkinia) jest na wyrównanym poziomie (odpowiednio 86% oraz 85% bardzo i raczej zadowolonych), przy czym w tym pierwszym osiedlu więcej jest „bardzo zadowolonych”, a w drugim więcej „raczej zadowolonych”.

Nieco innych wniosków dostarczają preferencje migracyjne mieszkańców badanych osiedli, bowiem udział osób, które chcą się z nich wyprowadzić jest większy niż osób niezadowolonych z zamieszkiwania w nim. I mimo iż ponad 70% respondentów deklaruje, że nie chciałoby się wyprowadzać ze swojego osiedla (35,1% zdecydowanie nie, a 36,6% raczej nie), to 1/4 z nich zadeklarowała chęć wyprowadzki (rys. 6).

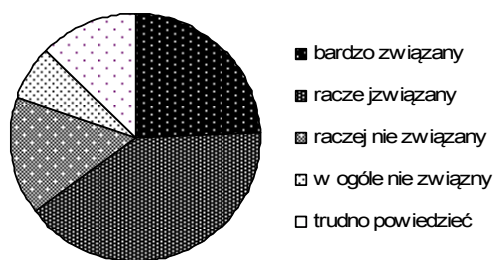
Jako powody braku chęci wyprowadzenia się respondenci najczęściej podawali zadowolenie z zamieszkania na osiedlach, a także przyzwyczajenie do miejsca, dużą ilość zieleni i odpowiednie wyposażenie osiedla. Respondenci często odpowiadali, że osiedle jest „przyjemne”, „spokojne”, „zadbane”, mają tu dużo znajomych i „wszystko w zasięgu ręki”, a także odpowiedzi typu „odpowiada mi to osiedle”, „lubię tu mieszkać”, ale również „nie lubię zmian”. Ta część respondentów, która wolałaby zmienić miejsce zamieszkania, uzasadniała swoją decyzję głównie odmiennymi preferencjami dotyczącymi rodzaju zabudowy (głównie chęć zamieszkania we własnym domu) oraz chęcią poprawy swoich warunków mieszkaniowych (kupno większego mieszkania) i wyprowadzki do osiedla, które jest nowsze, ładniejsze, bardziej zadbane. Bardzo nieliczna grupa, niecałe 4% odpowiedzi, dotyczyło nieodpowiedniego sąsiedztwa.

Rys. 6. Rozkład odpowiedzi na pytania dotyczące chęci wyprowadzenia się z osiedla
Źródło: własne badania ankietowe.

Chęć wyprowadzania się z osiedla największa jest wśród mieszkańców osiedli Teofilów oraz Dąbrowa (z lat 60. i I połowy lat 70.), które najniżej zostały ocenione przez mieszkańców, biorąc pod uwagę ich walory estetyczne. Najmniej respondentów natomiast chce się wyprowadzić z osiedla Żubardź (które jest najstarszym wśród badanych – z początku lat 60.), nowszego osiedla Zarzew (z lat 70.) oraz należącego do najmłodszych osiedla Radogoszcz Wschód (z lat 80.). W przypadku osiedli starszych można to tłumaczyć strukturą wieku respondentów oraz ich długim zamieszkiwaniem, w przypadku natomiast nowego osiedla Radogoszcz wysoką oceną jego walorów i najwyższą ze wszystkich satysfakcją z zamieszkiwania w nim.

Istotnym aspektem jakości życia jest poczucie emocjonalnego związku z miejscem zamieszkania. Analiza uzyskanych odpowiedzi pozwala stwierdzić, że deklarowany stopień przywiązania mieszkańców do osiedla jest relatywnie wysoki, choć niższy niż stopień satysfakcji lokalnej. W sumie blisko 2/3 respondentów (64,7%) deklaruje mniejsze lub większe przywiązanie do swojego osiedla. Niemała jednak grupa (22,5%) stwierdziła, że nie czuje więzi emocjonalnej z tym obszarem (rys. 7).

Rys. 7. Poczucie przywiązania emocjonalnego do osiedla
Źródło: własne badania ankietowe.

Najsilniejsze związki emocjonalne z osiedlem zadeklarowali mieszkańcy osiedli Radogoszcz Wschód (78% bardzo i raczej związanych) oraz Widzew-Wschód (72%). Mieszkańcy osiedli Dąbrowa, Zarzew i Chojny Zatorze deklarowali nieco słabsze przywiązanie emocjonalne (69 i 70% bardzo i raczej związanych). Wśród mieszkańców osiedli Teofilów i Żubardź odsetek bardzo i raczej związanych z osiedlem wynosił odpowiednio 63 oraz 62%. Najmniejsze związki emocjo-

nalne odnotowano wśród mieszkańców Olechowa, które jest jednym z najmłodszych badanych osiedli oraz Retkini, która jest największym osiedlem mieszkaniowym w Łodzi.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzić można, że atrakcyjność mieszkaniowa osiedli w opinii mieszkańców oceniana jest wysoko. Z analizy uzyskanych odpowiedzi wynika, że ankietowani pozytywnie oceniają walory użytkowe i zagospodarowanie osiedla, poza jednym tylko aspektem, jakim jest wyposażenie go w miejsca spędzania wolnego czasu. Równie dobrze jak walory użytkowe osiedla oceniona została jego estetyka. Respondenci postrzegają je także jako miejsce bezpieczne. Walory społeczne osiedla (relacje z sąsiadami) również ocenione zostały wysoko, a relatywnie niewielka zażyłość sąsiedzka mieszkańców osiedli raczej nie wyróżnia ich szczególnie spośród innych typów zabudowy [por. Kaltenberg-Kwiatkowska 2002]. Zdecydowana większość mieszkańców osiedli deklaruje, że czuje się z nimi emocjonalnie związana. Respondenci w większości deklarują satysfakcję z zamieszkiwania na osiedlach i nie są zainteresowani zmianą miejsca zamieszkania.

Analiza zależności pokazała że cechy społeczno-demograficzne respondentów w większości pozostawały w statystycznie istotnym związku z udzielanymi przez nich odpowiedziami, przy czym siła tych zależności w większości związków była dość słaba. Niewielki wpływ na opinie respondentów miała płeć i ich deklarowany stan zamożności, w większym natomiast stopniu udzielane odpowiedzi modyfikował ich wiek, status zawodowy, a także długość zamieszkiwania w osiedlu. Najsilniejszy wpływ wymienione zmienne miały na emocjonalne przywiązanie do osiedla deklarowane przez respondentów oraz chęć wyprowadzenia się. Największą satysfakcją z zamieszkiwania na osiedlu i najsilniejsze do niego przywiązanie, a także lepszą jego ocenę wyrażali respondenci z najstarszych grup wiekowych. Mieszkańcy deklarujący wyższe wykształcenie swoje zadowolenie z mieszkania na osiedlu wyrażali rzadziej niż respondenci o niższym jego poziomie.

Przeprowadzone badania potwierdzają relatywnie dobrą ocenę wybranych aspektów jakości życia w łódzkich osiedlach oraz duże zadowolenie z oferowanego przez nie środowiska mieszkaniowego. Uzyskane wyniki znajdują potwierdzenie w poprzednich badaniach prowadzonych zarówno w Łodzi [por. Szafrńska 2010a, b, Janiszewska i in. 2011], jak i w innych polskich miastach [por. Borowik 2003]. U podłoża tak dobrej oceny leży wiele przyczyn. Z jednej strony wynikać ona może z braku alternatywy, spowodowanej zbyt niskimi dochodami mieszkańców osiedli oraz narastającym kryzysem ekonomicznym, z drugiej zaś z wciąż niewielkich, silnie ograniczonych w okresie PRL, aspiracji mieszkaniowych Polaków. Przyczyną może być również identyfikacja z miejscem zamieszkania, która powoduje jego idealizację i stwarza warunki do traktowania go jako miejsca (przestrzeni oswojonej), w którym mieszkańcy czują się „u siebie” [por. Lewicka 2004]. Wysoka ocena blokowisk wynikać może także ze skłonności do traktowania mieszkania, które jest dobrem wciąż trudno dostępnym, jako wartości autotelicznej, wyabstrahowanej z otoczenia [por. Borowik 2007]. Niewątpliwie wpływ na pozytywną ocenę badanych osiedli mają ich rzeczywiste walory, do których należą przede wszystkim dobre wyposażenie w infrastrukturę społeczną

i usługową, duża ilość zieleni, dobra dostępność komunikacyjna, a także relatywnie dobre w porównaniu z innymi obszarami miasta warunki mieszkaniowe. Ten ostatni argument jest ważny szczególnie w Łodzi – mieście o dużym udziale starych substandardowych zasobów mieszkaniowych. Łódź jest także miastem o relatywnie niskiej, na tle innych wielkich miast polskich, zamożności mieszkańców, co istotnie wpływać może na ocenę aktualnego środowiska mieszkaniowego oraz ograniczanie aspiracji mieszkaniowych. Wymienione przyczyny pozwalają wnioskować, że mieszkanie w osiedlu blokowym w warunkach polskich długo jeszcze będzie dobrem atrakcyjnym i społecznie pożądanym, a zły wizerunek blokowiska jako obszaru, który oferuje niską jakość zamieszkiwania, wymaga weryfikacji.

Literatura

1. Basista A., 2001. Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu. PWN Warszawa.
2. Borowik I., 2003. Blokowiska – miejski habitat w oglądzie socjologicznym. Arboretum Wrocław.
3. Borowik I., 2007. Kierunki przemian współczesnego miasta – suburbanizacja oraz humanizacja blokowisk. [W:] Współczesna socjologia miasta. Wielość oglądów i kierunków badawczych dyscypliny, pod red. I Borowik, K. Sztalt, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
4. Bujwicka A., 2011. Typy wielkomiejskiego sąsiedztwa Wyobrażone a praktykowane stosunki sąsiedzkie mieszkańców Łodzi. Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica 36.
5. Janiszewska A., Klima E, Rochmińska A., 2011. Jakość życia na łódzkich osiedlach. [W:] Współczesne przemiany środowiska mieszkaniowego – wybrane problemy, pod red. J. Dzieciuchowicz, Space-Society-Economy 10, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
6. Kaltenberg-Kwiatkowska E., 2002. Sąsiedztwo we współczesnym mieście – stereotypy i rzeczywistość. [W:] Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. T. III. Czynniki miastotwórcze w okresach wielkich zmian społecznych, pod red. W. Misztal, J. Styka, Lublin.
7. Kotus J., 2007. Natura wielkomiejskich sąsiedztw. Analiza subsąsiedzkich i sąsiedzkich terytorialnych podsystemów społecznych w dużym mieście w Poznaniu. Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań.
8. Kryczka P., 1981. Społeczność osiedla mieszkaniowego w wielkim mieście. Ideologie i rzeczywistość. PWN Warszawa.
9. Lewicka M., 2004. Identyfikacja z miejscem zamieszkania mieszkańców Warszawy: determinanty i konsekwencje. [W:] Społeczna mapa Warszawy. Wyd. Scholar Warszawa.
10. Mysłek P., 2007. Wartościowanie przestrzeni zamieszkania na przykładzie Łodzi. [W:] Socjologia Miasta, pod red. A. Majer. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
11. Ratajczak Z., 1993. W pogoni za jakością życia. O psychologicznych kosztach radzenia sobie w sytuacjach kryzysu ekonomicznego. Kolokwia Psychologiczne 2.
12. Schneider-Skalska G., 2004. Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia. Politechnika Krakowska.
13. Szafrńska E., 2010a. Stereotypy i rzeczywistość. Atrakcyjność mieszkaniowa blokowiska w opinii mieszkańców. [W:] Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej, pod red. M. Madurowicz, Warszawa.
14. Szafrńska E., 2010b. Wielkie zespoły mieszkaniowe – ich przemiany i miejsce w strukturze społeczno-przestrzennej współczesnego miasta. Przykład Łodzi. Funkcje miast jako czynnik kształtowania przestrzeni miejskiej, pod red. J. Ślodziak, A. Dembickiej-Niemiec, Opole.
15. Turowski J., 1976. Kształtowanie się zbiorowości osiedlowych w wielkich miastach. Studia Socjologiczne 1.

Selected aspects of quality of life in large housing estates in Łódź

Summary: In the last few decades the issue of quality of life has come to the attention of both theoreticians and creators of social life. One of its key aspects is a self-assessment of the residents' living environment. It is considered one of the essential quality of life assessment criteria, influencing the residents' health and well-being. Research on quality of life has both an academic and a practical merit. Listening to the voice of the public is a key element of any plans aimed at the quality of life improvement. The aim of this article is to assess the quality of life of Lodz big housing estates residents in a specific urban space. The idea behind the research project was the belief that big block of flats housing estates are burdened with stereotypes which should be verified using empirical research conducted on various spatial scales and with numerous methods. One of these is a survey research carried out in 2012 in the biggest housing estates in Lodz.

Key words: quality of life, housing estates, Lodz

ROLA POMOCY PUBLICZNEJ DLA ROLNICTWA W ZRÓŻNICOWANIU REGIONALNYM POZIOMU DOCHODÓW ROLNICZYCH W POLSCE

Barbara Wieliczko

Streszczenie: W Polsce stawka płatności bezpośrednich nie jest zróżnicowana w zależności od typu produkcji rolnej. Dzięki temu płatności te nie mają wpływu na zróżnicowanie poziomu dochodów rolniczych. Charakter różnicujący mają dodatkowe płatności związane z rodzajem produkcji oraz instrumenty II filaru Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), które wpływają na różnice w poziomie uzyskiwanych środków publicznych. W pracy dokonano oceny, w jakim stopniu uzyskiwane przez rolników wsparcie wpływa na poziom dochodów rolniczych w Polsce, a konsekwencji poziom życia rolników i ich rodzin. Ocena opiera się na analizie poziomu i struktury dopłat uzyskanych przez gospodarstwa rolne w 2010 r. oraz udziału tego wsparcia w dochodach rolników z poszczególnych regionów.

Słowa kluczowe: dopłaty do rolnictwa, zróżnicowanie regionalne, struktura wsparcia rolnictwa

Wstęp

Rolnictwo polskie podlega procesowi zmian strukturalnych, których tempo jest w znacznym stopniu wspierane przez wsparcie uzyskiwane przez ten sektor w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). „W latach 2002-2010 wystąpiły w rolnictwie polskim trendy, które można sklasyfikować w następujący sposób:

- zmiana struktury gospodarstw rolnych,
- specjalizacja,
- modernizacja,
- pogłębiające się zróżnicowanie regionalne rolnictwa” [Łączyński 2013].

Zmiany te prowadzą do pogłębiania się różnic nie tylko między regionami, ale również między poszczególnymi gospodarstwami rolnymi w zależności od wielu cech je charakteryzujących, w tym zwłaszcza od wielkości (czy to tej wyrażonej w powierzchni użytków rolnych, czy w wartości nadwyżki brutto generowanej przez dany podmiot) i typu prowadzonej działalności rolniczej. Istotnym czynnikiem jest z pewnością również jakość zarządzania, przy czym w ostatnich latach ważnym miernikiem jakości prowadzenia gospodarstwa jest umiejętność wykorzystywania możliwości zdobywania różnego rodzaju wsparcia publicznego, zwłaszcza na inwestycje. Płatności bezpośrednie stanowią bardzo ważną pozycję w dochodach polskich gospodarstw. W tym zakresie występuje bardzo duże zróżnicowanie w znacznej mierze powiązane w wielkością gospodarstw rolnych.

Dane wykorzystane w pracy pochodzą z Polskiego FADN¹³⁴. Z uwagi na to, iż celem publikacji jest wskazanie na różnice dotyczące rolnictwa na poziomie regionów FADN, ograniczono się do prezentacji jedynie zagregowanych danych dla poszczególnych części Polski wyróżnianych w tym systemie. Należy jednakże podkreślić, iż system FADN nie obejmuje wszystkich gospodarstw rolnych, lecz jedynie grupę, która jest reprezentatywna dla polskich gospodarstw rolnych, których łączna wielkość produkcji odpowiada 80% produkcji rolnej Polski, co oznacza, iż gospodarstwa FADN są przeciętnie znacznie większe od gospodarstw rolnych w Polsce według danych GUS, w tym także od gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą.

W pracy omówiono znaczenie i strukturę dopłat innych form wsparcia w dochodach gospodarstw rolnych w 2010 roku. To wyróżnienie i ograniczenie się jedynie do roku 2010 wynika z faktu wprowadzenia w tym roku w systemie rachunkowości rolnej FADN nowych kategorii wskaźników, co zwiększa możliwości analizy znaczenia pomocy publicznej w kondycji rolnictwa, a w konsekwencji również w dochodach uzyskiwanych przez rolników, co bezpośrednio wpływa na ich poziom życia¹³⁵.

Struktura wsparcia polskiego rolnictwa w regionach FADN w 2010 roku

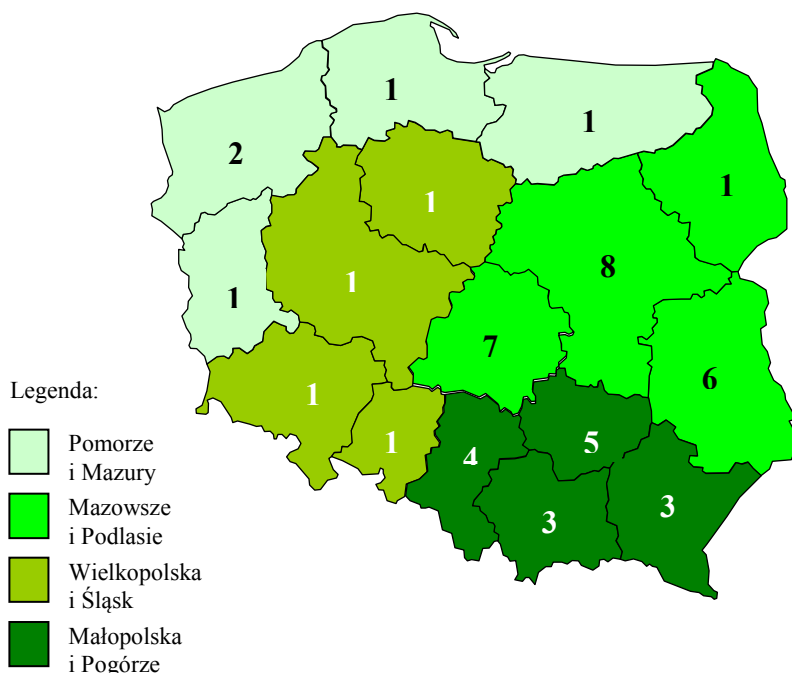
W 2010 r. w systemie rachunkowości FADN wprowadzono szereg zmian. Uwzględniając wyniki badań dotyczące wpływu wsparcia publicznego na funkcjonowanie sektora rolnego, kluczowe znaczenie ma rozszerzenie grupy wskaźników prezentującej różne kategorie wsparcia o instrumenty należące do filara II WPR, czyli działania wdrażane w ramach kolejnych programów rozwoju obszarów wiejskich. Zważywszy na fakt, iż jednolita płatność obszarowa (podstawowa kategoria płatności bezpośrednich w Polsce) bazuje na jednakowej stawce w całej Polsce i we wszystkich sektorach produkcji rolnej, to właśnie wsparcie uzyskiwane w filarze II jest elementem, który może różnicować udział wsparcia z WPR w dochodach gospodarstw rolnych.

Przed prezentacją i omówieniem danych dotyczących wsparcia rolnictwa w czterech regionach FADN, na które podzielono obszar Polski, należy odnieść się do skali zróżnicowania polskiego rolnictwa, o czym świadczą dane ostatniego powszechnego spisu rolnego z 2010 r. Na ich podstawie wyznaczono średnią wielkość użytków rolnych (UR) w gospodarstwach rolnych poszczególnych województw. Dane te stanowią wyraźne uzasadnienie dla pogrupowania województw na cztery makroregiony dokonanego w ramach FADN (rys. 1). Należy przy tym jednakże zaznaczyć, iż gospodarstwa należące do Polskiego FADN są przeciętnie znacznie większe niż średnie gospodarstwa rolne w ujęciu GUS. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż baza FADN obejmuje jedynie podmioty, które swoją produkcję rolną przeznaczają w większości na sprzedaż.

---

¹³⁴ Farm Accounting Data Network (FADN) to system gromadzenia danych dotyczących gospodarstw rolnych w państwach UE. Szczegółowe informacje na temat systemu FADN w Polsce oraz coroczne raporty prezentujące wyniki badań znajdują się na stronie: www.fadn.pl

¹³⁵ W momencie pisania artykułu rok 2010 był ostatnim rokiem, dla którego dostępne były dane Polskiego FADN.

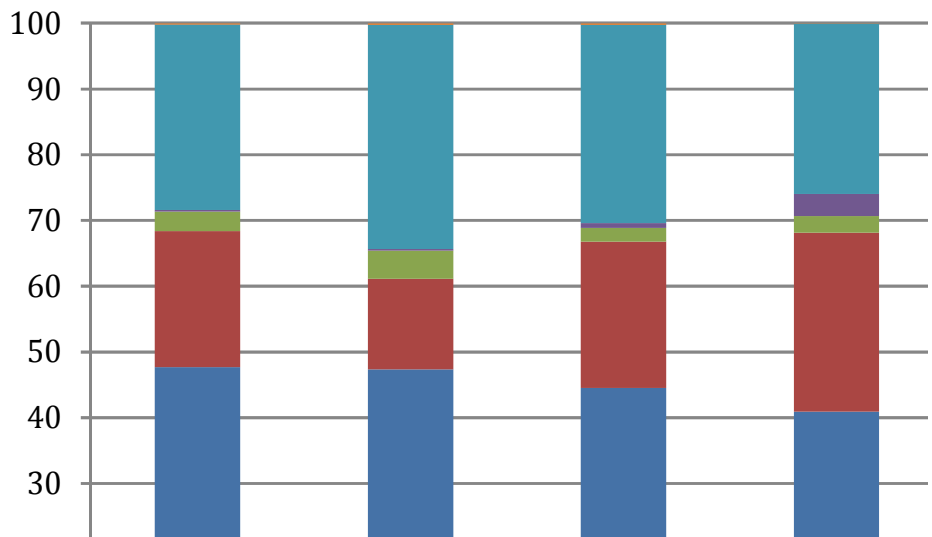

Rys. 1. Średnia wielkość UR w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w poszczególnych województwach w 2010 r. (w ha)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Płatności bezpośrednie oraz inne dopłaty pochodzące głównie ze środków Unii Europejskiej stanowiły przeciętnie ponad 3/5 dochodów polskich gospodarstw rolnych w 2010 r.¹³⁶. Widoczne jest jednak znaczne zróżnicowanie międzyregionalne w udziale wsparcia publicznego w dochodach uzyskiwanych przez rolników. W przypadku regionu FADN Pomorze i Mazury środki publiczne stanowiły blisko 3/4 dochodów, zaś na Mazowszu i Podlasiu jedynie 55%. W Wielkopolsce i na Śląsku udział pomocy w dochodach wyniósł 62%, a w Małopolsce i na Pogórzu 68%.

Wyraźnie widoczne jest również zróżnicowanie struktury uzyskiwanych w poszczególnych województwach dopłat. Jest to bezpośrednio związane ze strukturą produkcyjną gospodarstw (pośrednio wyrażającą się w przeciętnej wielkości gospodarstw) oraz z ich lokalizacją na lub poza obszarami o niekorzystnych warunkach gospodarowania (obszary ONW). Właściciele gospodarstw położonych na obszarach ONW uprawnieni są do otrzymywania dodatkowych płatności, tzw. płatności ONW, których stawka na 1 ha UR uzależniona jest od kategorii, do której zakwalifikowano dane obszary ONW. We wszystkich makroregionach kluczowe znaczenie mają jednolite płatności obszarowe, czyli kategoria dopłat realizowanych w ramach I filara WPR, którymi są objęte wszystkie UR utrzymywane w dobrej kulturze rolniczej (rys. 2).

¹³⁶ Relacja poziomu wskaźnika dopłaty do działalności operacyjnej (symbol: SE605) i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420).

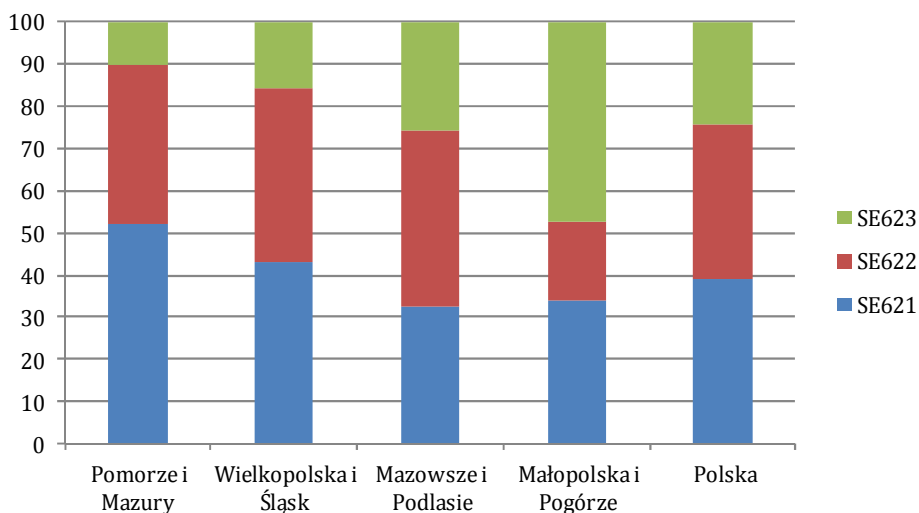

SE610 – dopłaty do produkcji roślinnej
 SE624 – dopłaty do rozwoju obszarów wiejskich
 SE625 – dopłaty do zużycia pośredniego
 SE630 – płatności oddzielone od produkcji (ang. decoupled)
 SE650 – wsparcie specjalne przyznawane na podstawie art. 68 rozporządzenia (EC) Nr 73/2009
 SE699 – pozostałe dopłaty

Rys. 2. Struktura dopłat otrzymanych w 2010 r. przez przeciętne gospodarstwo rolne FADN w poszczególnych regionach (w proc.)
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Wyraźnie zróżnicowany jest udział dopłat do rozwoju obszarów wiejskich, w skład których wchodzi wszelkie instrumenty należące do II filara WPR, obecnie realizowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (rys. 3). W ramach tego wskaźnika największy udział mają płatności rolnośrodowiskowe. Z instrumentu tego, jak wynika z badań¹³⁷, korzystają w większości duże gospodarstwa rolne, czego potwierdzeniem mogą być właśnie wyniki FADN wskazujące, iż w 2010 r. płatności rolno-środowiskowe stanowiły przeciętnie ok. 8% łącznej kwoty uzyskiwanych dopłat. Największą rolę odgrywały na Pomorzu i Mazurach, które charakteryzowały się największą średnią wielkością gospodarstw rolnych. W tym regionie płatności rolnośrodowiskowe miały blisko 11% udział w łącznej wysokości dopłat.

¹³⁷ Na problem ten uwagę zwraca m.in. W. Dembek (Dembek W., *Uwagi do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 w kontekście przygotowań do okresu finansowego WPR 2014-2020*, maszynopis, Warszawa 2012.

SE621 – dopłaty rolno-środowiskowe

SE622 – dopłaty do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (LFA)

SE623 – inne dopłaty do rozwoju obszarów wiejskich

Rys. 3. Struktura dopłat do rozwoju obszarów wiejskich w poszczególnych regionach w 2010 roku

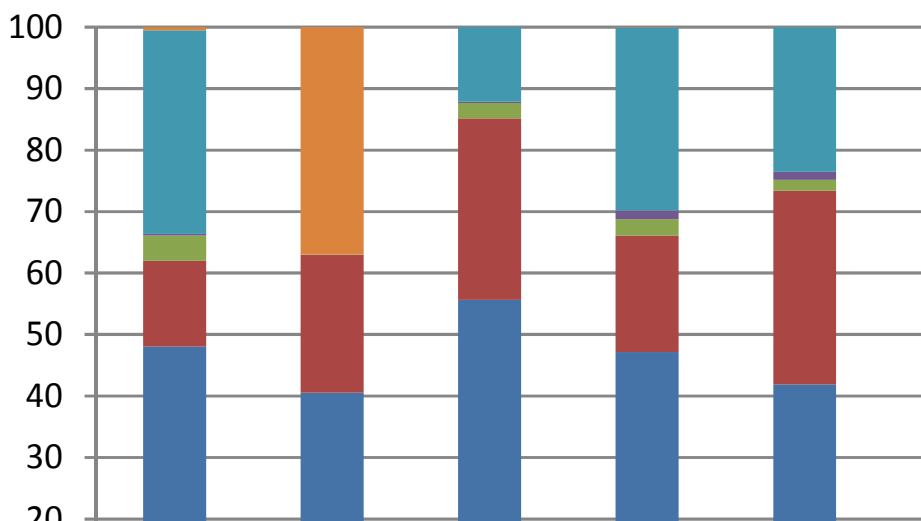
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Należy również zauważyć, iż zarówno kwota, jak i udział w strukturze dopłat do rozwoju obszarów wiejskich pozostałych instrumentów tej kategorii, tj. innych niż płatności rolnośrodowiskowe i płatności ONW, są największe w Małopolsce i na Pogórzu. Najmniejszą kwotę pozostałych płatności uzyskiwały przeciętnie gospodarstwa z Wielkopolski i ze Śląska. Dane te są zaskakujące, biorąc pod uwagę wyniki dotychczasowych badań dotyczących udziału gospodarstw, które skorzystały z działań inwestycyjnych w kolejnych programach wsparcia rolnictwa współfinansowanych przez UE. Jak wynika z badań W. Czubaka¹³⁸, największy odsetek gospodarstw oraz najwyższe kwoty wsparcia w przeliczeniu na jedno gospodarstwo uzyskano dotychczas w województwach znajdujących się w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk, a najmniejsze właśnie w Małopolsce i na Pogórzu. Z uwagi na to, iż dane dotyczą tylko jednego roku, trudno przesądzać, czy w istocie gospodarstwa FADN cechują odmienne wzorce dotyczące skłonności do sięgania po wsparcie ze środków UE, czy też dane z 2010 r. odzwierciedlają jedynie fakt, iż w województwach regionu Wielkopolska i Śląsk stopień dotychczasowego wykorzystania wsparcia na inwestycje w gospodarstwach rolnych jest wyższy niż w innych regionach.

Wyraźnie dostrzegalne jest zróżnicowanie struktury dopłat w zależności od typu prowadzonej działalności rolniczej (rys. 4). Jest to bezpośrednio związane z przeciętną wielkością gospodarstw rolnych, od której uzależniona jest łączna uzyskiwana kwota jednolitych płatności obszarowych (SE630). Dopłaty związane

¹³⁸ W. Czubak, *Wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych*, Journal of Agribusiness and Rural Development, 3(25) 2012, s. 57-67, Poznań 2012.

z produkcją roślinną dotyczą natomiast roślin, które uprawiane są jedynie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych oraz polowych, dlatego występują jedynie w strukturze wsparcia tych dwóch typów produkcyjnych. Dochody gospodarstw rolnych są również zróżnicowane ze względu na typ rolniczy, nawet gdy nie uwzględnia się środków uzyskiwanych w ramach płatności bezpośrednich¹³⁹.

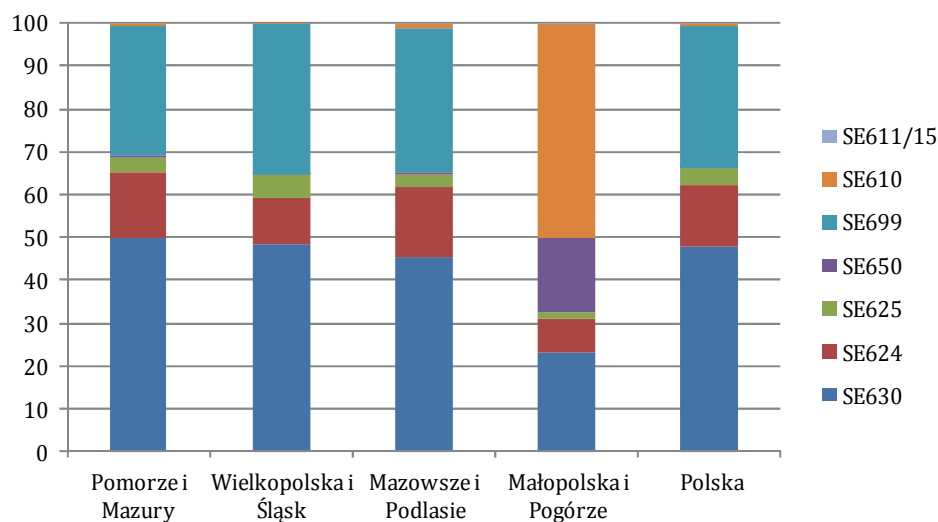
SE610 – dopłaty do produkcji roślinnej
 SE624 – dopłaty do rozwoju obszarów wiejskich
 SE625 – dopłaty do zużycia pośredniego
 SE630 – płatności oddzielone od produkcji (ang. *decoupled*)
 SE650 – wsparcie specjalne przyznawane na podstawie art. 68 rozporządzenia (EC) Nr 73/2009
 SE699 – pozostałe dopłaty

Rys. 4. Struktura dopłat otrzymanych w 2010 r. przez przeciętne gospodarstwo rolne FADN w poszczególnych typach produkcyjnych gospodarstw w Polsce (w proc.)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W celu wyeliminowania zróżnicowania regionalnego w zakresie typów prowadzonej działalności rolniczej zbadano strukturę uzyskiwanych dopłat w ramach jednego z typów działalności rolniczej. Jednakże duże zróżnicowanie rodzajów upraw polowych oraz instrumentów wspierania tej produkcji spowodowało, iż różnice w strukturze wsparcia są znaczne (rys. 5). Wyraźna różnica pomiędzy strukturą dopłat w Małopolsce i na Pogórzu w porównaniu z bardzo zbliżoną do siebie strukturą wsparcia w pozostałych regionach wynika z dużego udziału w badanej grupie gospodarstw w tej części Polski podmiotów specjalizujących się

¹³⁹ Takie wnioski wynikają również z badań danych FADN sprzed kryzysu przedstawione w publikacji A. Marcysiak, A. Marcysiak, *Zakres zróżnicowania poziomu dochodów z gospodarstwa rolnego w układzie regionalnym*, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 2008, nr 67, s. 25-31.

w uprawach m.in. chmielu i tytoniu, czyli roślin, które objęte są dodatkowymi płatnościami do produkcji roślinnej (SE610) oraz wsparciem specjalnym (SE650), które praktycznie nie występuje w innych regionach.

SE611 – dopłaty wyrównawcze

SE615 – dopłaty do produkcji zwierzęcej

Rys. 5. Struktura dopłat w gospodarstwach rolnych zajmujących się uprawami polowymi w 2010 roku

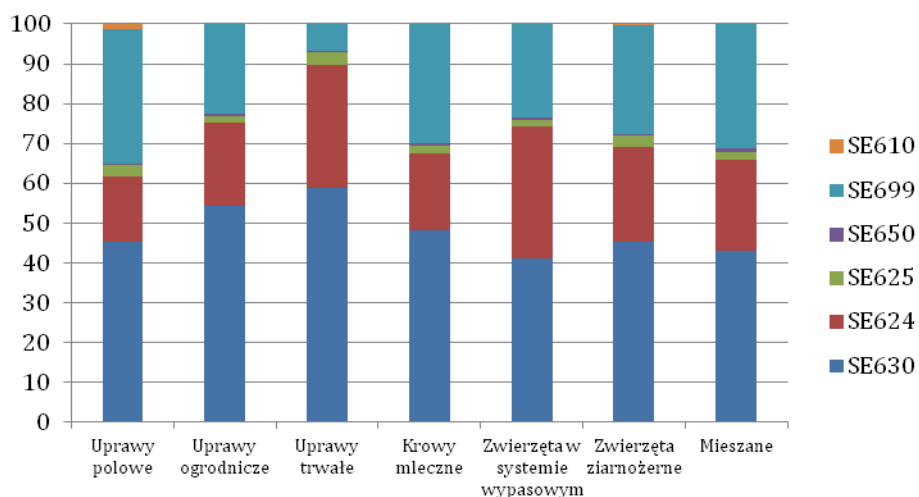
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W celu określenia skali zróżnicowania w ramach jednego regionu zbadano strukturę uzyskiwanych dopłat we wszystkich wyróżnianych w ramach FADN typach produkcyjnych na Mazowszu o Podlasiu (rys. 6). Wybrano ten region z uwagi na najbardziej zbliżoną do średniej krajowej przeciętną wielkość gospodarstw rolnych w tych województwach. Udział jednolitej płatności obszarowej w strukturze wsparcia we wszystkich typach produkcyjnych przekracza 40%. W gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych nie występują płatności zakwalifikowane do kategorii dopłaty do produkcji roślinnej (SE610), co wynika z tego, iż w tym regionie praktycznie nie uprawia się roślin, do których przysługują dopłaty.

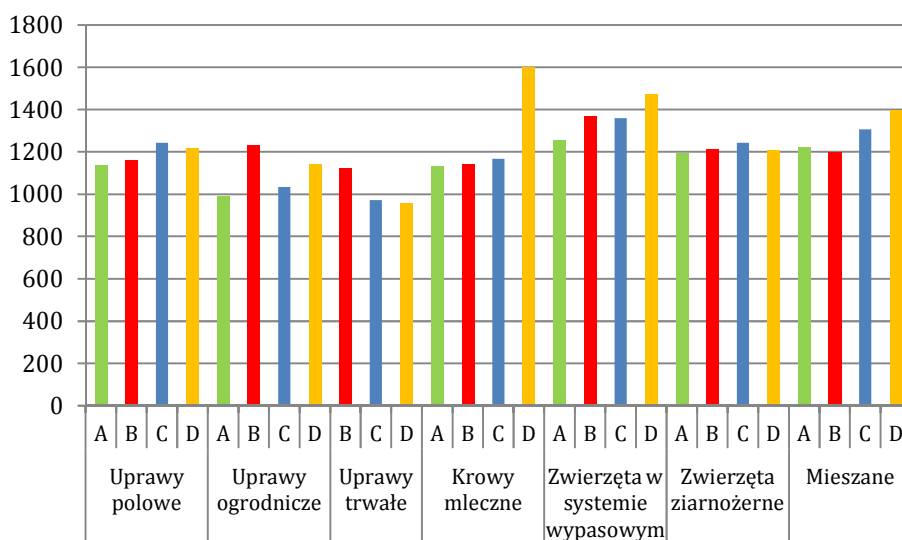
W 2010 r. stawka jednolitej płatności obszarowej obowiązująca w całej Polsce niezależnie od typu produkcji rolnej wynosiła 562 zł na 1 ha UR. Łączna kwota dopłat w przeliczeniu na 1 ha UR¹⁴⁰ uzyskiwana średnio przez gospodarstwa rolne znajdujące się w polu obserwacji Polskiego FADN wyniosła 1 210 zł, przy odchyleniu standardowym na poziomie 143 zł. Najniższą kwotę odnotowano w przypadku gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych w Małopolsce i na Pogórze,

¹⁴⁰ Należy jednakże pamiętać, że nie wszystkie formy wsparcia uzależnione są od wielkości UR posiadanych przez rolnika. Przykładem takich instrumentów jest wsparcie inwestycyjne czy dopłaty do paliwa rolniczego.

gdzie wsparcie sięgnęło 955 zł/ha, a najwyższe w gospodarstwach zajmujących się produkcją mleka w tym samym regionie (rys. 7).

Rys. 6. Struktura dopłat w gospodarstwach poszczególnych typów produkcyjnych regionu Mazowsze i Podlasie w 2010 roku
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

A – Pomorze i Mazury; B – Wielkopolska i Śląsk; C – Mazowsze i Podlasie; D – Małopolska i Pogórze
Rys. 7. Łączny poziom dopłat w przeliczeniu na 1 ha UR w gospodarstwach rolnych w Polsce w 2010 roku
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Najniższy średni poziom łącznych płatności w przeliczeniu na 1 ha UR w odniesieniu do typów produkcyjnych odnotowano w gospodarstwach specjalizują-

cych się w uprawach trwałych, a najwyższy w gospodarstwach hodujących zwierzęta w systemie wypasowym. Największe zróżnicowanie poziomu uzyskiwanego wsparcia wystąpiło w przypadku gospodarstw specjalizujących się w hodowli krów mlecznych, a najmniejsze w gospodarstwach zajmujących się zwierzętami ziarnożernymi.

Regionalne zróżnicowanie łącznego poziomu uzyskiwanych dopłat jest niewielkie. Najniższy przeciętny poziom wsparcia odnotowano w regionie Pomorze i Mazury, gdzie wyniosły one 1153 zł, zaś najwyższy w Małopolsce i na Pogórzu – 1284 zł. Znacznie większe zróżnicowanie w poszczególnych regionach występuje natomiast między gospodarstwami o różnym typie produkcji rolnej. Największe różnice wystąpiły w regionie Małopolska i Pogórze, gdzie najniższe wsparcie uzyskiwały gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych (955 zł), a najwyższe gospodarstwa zajmujące się hodowlą zwierząt w systemie wypasowym (1473 zł).

Wszelkie różnice w poziomie uzyskiwanego wsparcia w przeliczeniu na 1 ha mogły wynikać z trzech przyczyn:

- lokalizacji gospodarstwa na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania lub na obszarach spoza tej strefy,
- prowadzenia produkcji rolnej objętej/ nie objętej dodatkowymi płatnościami,
- korzystania/ niekorzystania z instrumentów PROW 2007-2013 (innych niż płatności ONW).

Szczególnie istotne ze względu na potencjał konkurencyjnego gospodarstwa jest korzystanie z instrumentów, które nie mają charakteru powszechnego i wymagają przygotowania projektu wykorzystania wsparcia, gdyż świadczą o zaangażowaniu rolnika w prowadzoną działalność i dążeniu do rozwijania posiadanego gospodarstwa.

Dochody polskich gospodarstw rolnych w 2010 roku

Dochody rolnicze podlegają znacznym fluktuacjom związanym z wielkością podaży w danym roku, co nie pozwala wyciągać daleko idących wniosków na podstawie danych dotyczących jednego roku. Jednak w przypadku oceny znaczenia wsparcia publicznego w dochodach rolniczych w Polsce, dane z analizowanego 2010 roku wydają się odpowiednie do oszacowania udziału środków publicznych w dochodach w najbliższych latach, tj. do 2020 roku, uwzględniając rozwiązania obowiązujące w Unii Europejskiej do końca obecnej perspektywy finansowej, tj. do 2013 roku oraz zapowiadany kształt i poziom wsparcia rolnictwa ze środków Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2014-2020. Dopiero w 2010 r. poziom wsparcia uzyskiwanego z WPR w ramach płatności bezpośrednich był zbliżony do tego, który przewiduje się na kolejną perspektywę finansową, a skala środków wypłaconych w ramach PROW 2007-2013 osiągnęła maksymalny poziom.

Poziom dochodów gospodarstw rolnych jest bardzo zróżnicowany, co wynika z szeregu czynników, wśród których za kluczowe należy uznać typ produkcji oraz jej skalę. W 2010 r. przeciętny dochód gospodarstwa rolnego po odjęciu uzyskanych dopłat wyniósł 23221 zł. Jednak zróżnicowanie przeciętnych dochodów w zależności od typu produkcyjnego i regionu było bardzo duże, o czym świadczy współczynnik zmienności wynoszący 75%. W przypadku gospodarstw z Pomorza

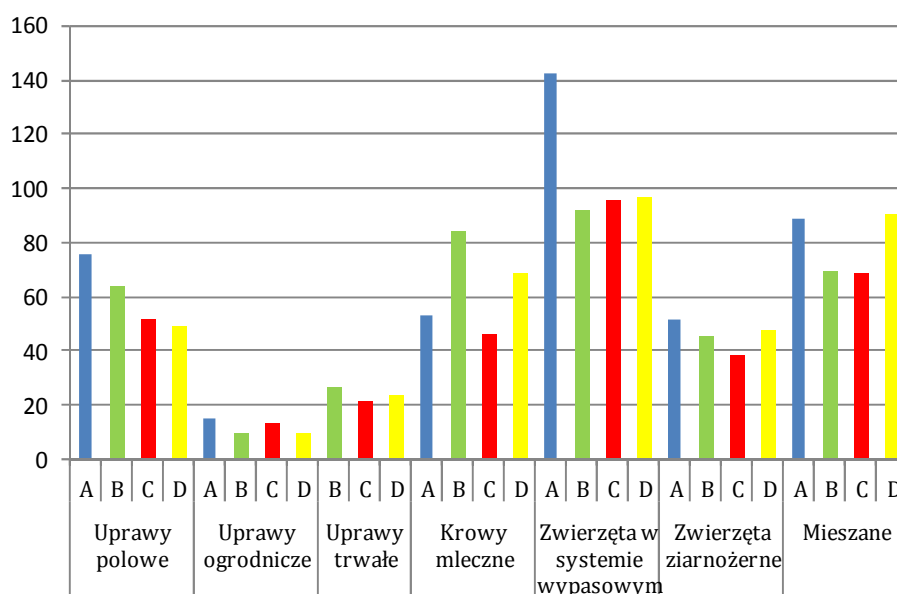
i Mazur specjalizujących się w hodowli zwierząt w systemie wypasowym odnotowano stratę w działalności rolniczej wynoszącą 10228 zł. Najwyższy dochód uzyskały natomiast gospodarstwa ogrodnicze z regionu Wielkopolska i Śląsk – 62776 zł. Najniższe dochody z działalności rolniczej wystąpiły w gospodarstwach specjalizujących się w hodowli zwierząt w systemie wypasowym, a najwyższe w gospodarstwach ogrodniczych. W przypadku regionalnych różnic w poziomie przeciętnych dochodów z działalności produkcyjnej prowadzonej w gospodarstwach rolnych można powiedzieć, że są one znacznie mniejsze niż pomiędzy gospodarstwami danego typu produkcyjnego zlokalizowanymi w innych częściach Polski, co sugeruje istnienie regionalnych specjalizacji. W ujęciu regionalnym najwyższe przeciętne dochody uzyskano w Wielkopolsce i Śląsku, gdzie wyniosły 27049 zł, zaś najniższe w Małopolsce i na Pogórzu, gdzie sięgnęły jedynie 17749 zł. Znacznie większe różnice występowały na poziomie poszczególnych regionów pomiędzy gospodarstwami różnych typów produkcyjnych. Zróżnicowanie to dotyczy wszystkich regionów.

Dochody z gospodarstw rolnych obejmują również uzyskiwane płatności bezpośrednie i wszelkie inne instrumenty pomocowe. Łączne dochody gospodarstw rolnych (SE420) były mniej zróżnicowane niż dochody pomniejszone o uzyskane wsparcie. Współczynnik zmienności w tym przypadku wyniósł 54%, co świadczy o dużym zróżnicowaniu dochodów. Wyniki te wskazują na to, iż uzyskiwane środki pomocowe zmniejszają skalę zróżnicowania dochodów w rolnictwie. Najwyższy łączny poziom dochodów odnotowano w gospodarstwach na Pomorzu i Mazurach, specjalizujących się w uprawach polowych, co wynika z faktu, iż są to gospodarstwa o przeciętnie największej powierzchni UR, a w konsekwencji są one największymi beneficjentami płatności bezpośrednich, biorąc pod uwagę łączną kwotę uzyskiwaną z tego tytułu. Dochody tych gospodarstw sięgały 134550 zł, przy czym ponad 3/4 stanowiły wszelkie dopłaty. Najniższe łączne dochody odnotowano natomiast w gospodarstwach mieszanych znajdujących się w Małopolsce i na Pogórzu, gdzie wyniosły one jedynie 15054 zł, z czego 90% stanowiły dopłaty.

Biorąc pod uwagę przeciętne dochody gospodarstw rolnych w poszczególnych regionach FADN, najwyższe dochody uzyskiwały gospodarstwa z Pomorza i Mazur (64610 zł), a najniższe w Małopolsce i na Pogórzu, gdzie były prawie dwukrotnie niższe (33533 zł). Zróżnicowanie przeciętnych dochodów pomiędzy regionami i typami produkcyjnymi było analogiczne jak w przypadku dochodów z samej działalności produkcyjnej.

Przeciętny udział dopłat w dochodach gospodarstw rolnych wyniósł 53% i jest bardzo wysoki, a jednocześnie silnie zróżnicowany w zależności od typu produkcyjnego (rys. 8). Wystąpiły również duże różnice między gospodarstwami danego typu zlokalizowanymi w poszczególnych regionach. Najwyższy udział w dochodach odnotowano w gospodarstwach Pomorza i Mazur zajmujących się hodowlą zwierząt w systemie wypasowym, co wynika z faktu, iż gospodarstwa te poniosły stratę na działalności rolniczej, stąd też udział dopłat (SE605) w dochodach (SE420) wyniósł 142%. W przypadku gospodarstw, które odnotowały dodatni wynik działalności rolniczej, największy udział dopłat dotyczył tego samego typu gospodarstw i przekraczał we wszystkich pozostałych regionach ponad 92%. Najniższy udział wsparcia w łącznych dochodach dotyczył gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodniczych, gdzie wskaźnik ten wahał się od 9 do 15%.

W przypadku różnic regionalnych można powiedzieć, że największe dotyczyły gospodarstw specjalizujących się w hodowli krów mlecznych oraz gospodarstw o mieszanej produkcji. W odniesieniu do przeciętnego udziału dopłat w łącznych dochodach na poziomie poszczególnych regionów zróżnicowanie to, podobnie jak w przypadku dochodów, było znacznie mniejsze niż na poziomie poszczególnych typów produkcyjnych. Wyraźnie wyższy udział dopłat odnotowano w gospodarstwach z Pomorza i Mazur, co wynika z dużego udziału dopłat w dochodach gospodarstw zajmujących się uprawami polowymi. W regionie tym udział dopłat wyniósł 71%. W pozostałych regionach udział ten sięgnął: Wielkopolska i Śląsk: 56%, Mazowsze i Podlasie: 48% oraz Małopolska i Pogórze: 55%.

A – Pomorze i Mazury; B – Wielkopolska i Śląsk; C – Mazowsze i Podlasie; D – Małopolska i Pogórze

Rys. 8. Udział dopłat w dochodach gospodarstw rolnych w Polsce w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Dopłaty a poziom życia rolników – podsumowanie i wnioski

Dopłaty mają znaczny wpływ na poziom życia rolników, gdyż stanowią przeciętnie ponad połowę dochodów uzyskiwanych z działalności rolniczej. W związku z tym ich utrzymanie ma fundamentalne znaczenie dla poziomu łącznych dochodów rolników.

Brakuje kompleksowych danych dotyczących struktury wsparcia polskiego rolnictwa na poziomie poszczególnych regionów i typów gospodarstw. Dopiero od 2010 r. Polski FADN w szerszym stopniu odpowiada na potrzebę określenia zróżnicowania w poziomie i strukturze dopłat uzyskiwanych przez rolników. Informacje te pozwalają stwierdzić, iż jednolita płatność obszarowa, czyli wsparcie, do

którego uprawnieni są wszyscy rolnicy posiadający użytki rolne utrzymywane w dobrej kulturze rolnej, stanowią około 40% dopłat uzyskiwanych przez gospodarstwa rolne.

Dane dotyczące przeciętnego udziału i struktury dopłat wskazują na niewielkie zróżnicowanie międzyregionalne dla gospodarstw rolnych danego regionu, ale na poziomie poszczególnych typów produkcyjnych widoczne są znaczące różnice regionalne związane zwłaszcza z lokalizacją gospodarstw na obszarach ONW. Równie istotne znaczenie z punktu widzenia udziału wsparcia w łącznych dochodach ma specyfika prowadzenia działalności rolniczej w danym regionie, a zwłaszcza skala produkcji, a w przypadku niektórych typów produkcyjnych również rodzaj produkcji, gdyż wyróżniane typy produkcyjne obejmują często bardzo odmienne gatunki roślin lub zwierząt.

Analiza wyników z 2010 r. wyraźnie wskazuje na to, iż występuje bardzo duże zróżnicowanie poziomu uzyskiwanego wsparcia i łącznych dochodów w ramach poszczególnych regionów w zależności od typu produkcyjnego. Jest ono znacznie większe niż między gospodarstwami z poszczególnych regionów reprezentującymi ten sam typ produkcyjny. Pozwala to stwierdzić, iż kluczową determinantą, jeśli chodzi o poziom dochodów, a w konsekwencji poziom życia, jest w polskim rolnictwie rodzaj prowadzonej działalności rolniczej. Najwyższe łączne dochody osiągają gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych, co wynika z faktu, iż są to zazwyczaj gospodarstwa największe obszarowo i uzyskują największe płatności bezpośrednie.

Przewidywane na kolejne lata utrzymanie wysokości wsparcia polskiego rolnictwa na poziomie zbliżonym do odnotowanego w 2010 r. pozwala przypuszczać, iż zróżnicowanie w poziomie życia rolników utrzyma się i będzie determinowane typem prowadzonej działalności. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż tak wysoki udział wsparcia w łącznych dochodach rolników jest niepokojący i wskazuje na niską konkurencyjność sektora rolnego.

Literatura

1. Cholewa I., Kambo K., 2012. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku, Region FADN 795, Mazowsze i Podlasie. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB Warszawa.
2. Czubak W., 2012. Wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych. *Journal of Agribusiness and Rural Development* 3(25), s. 57-67.
3. Dembek W., 2012. Uwagi do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 w kontekście przygotowań do okresu finansowego WPR 2014-2020. Maszynopis.
4. Główny Urząd Statystyczny, 2011. Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS Warszawa.
5. Goraj L., Mańko St., Osuch D., Płonka R., 2012. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB Warszawa.
6. Łączyński A., 2013. Zmiany w rolnictwie na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 i 2010. *Wiadomości Statystyczne* 1, s. 27-39.
7. Marcysiak, A. Marcysiak, 2008. Zakres zróżnicowania poziomu dochodów z gospodarstwa rolnego w układzie regionalnym. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 67, s. 25-31.

8. Mikołajczyk I., Wituszyńska A., 2012. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku, Region FADN 785, Pomorze i Mazury. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB Warszawa.
9. Smolik A., Figura M., 2012. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku, Region FADN 790, Wielkopolska i Śląsk. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB Warszawa.
10. Szmigiel J., Tarasiuk R., 2012. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku, Region FADN 800, Małopolska i Pogórze. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB Warszawa.
11. www.fadn.pl

Role of public aid for agriculture regional diversity of farm incomes in Poland

Summary: In Poland, rate of direct payments rate is not variable depending on the type of agricultural production. Therefore these payments do not affect the diversity of agricultural income.. These are additional payments related to the type of production and instruments of the second pillar of the CAP that can affect lead to significant differences in the level of public support obtained by farmers. The paper is aimed at assessing the extent to which the support received by farmers affects the level of agricultural income in Poland, and thus the quality of life of farmers and their families. The assessment is based on an analysis of the level and structure of subsidies received by farms in 2010 and the share of this support in total incomes gained by farmers in different regions. Polish FADN data for different types of agricultural production on all four Polish FADN regions is used in the analysis.

Key words: subsidies for agriculture, regional diversity, structure of support towards agriculture

ZRÓŻNICOWANIE WARUNKÓW ŻYCIA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ*

Paweł Siemiński

Streszczenie: Warunki życia dynamicznie się zmieniają pod wpływem zmian społeczno-gospodarczych. Na ogół pozostają one zróżnicowane w układzie regionalnym, występują też różnice pomiędzy warunkami życia ludności miejskiej i wiejskiej. Na podstawie wyników badań można wskazać, że względnie najlepsze warunki życia ludności wiejskiej (sytuacja bardzo dobra i dobra) występują w województwach: zachodniopomorskim, wielkopolskim, śląskim i małopolskim.

Słowa kluczowe: warunki życia, ludność wiejska, regiony

Wstęp

Warunki życia ludności dynamicznie się zmieniają pod wpływem różnorodnych procesów zachodzących w sferze społeczno-gospodarczej. Zmiany te najczęściej warunkują procesy w postaci globalizacji, integracji, rozwoju gospodarczego, kryzysów gospodarczych, obojętny nie jest też zmieniający się klimat, jak również niepokoje społeczne. Niektóre ze wskazanych procesów wywierają pozytywny wpływ na warunki życia, inne niestety skutkują negatywnymi skutkami dla warunków życia ludności. Zmieniające się warunki życia ludności implikujące postęp gospodarczy i społeczny, w skali międzynarodowej zostały uznane za wyraz tego postępu¹⁴¹. O istocie problematyki świadczy choćby inicjatywa OECD w postaci Światowego Projektu ds. Pomiaru Rozwoju Społecznego¹⁴². Podobne działania prowadzone są na forum unijnym, przykładem czego jest powstanie Grupy Inicjatywnej ds. Pomiaru Postępu, Dobrobytu i Zrównoważonego Rozwoju¹⁴³. W zasadzie analogiczne działania podejmowane są także samodzielnie przez EUROSTAT, ich celem pozostaje pomiar postępu, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju¹⁴⁴.

---

* Publikacja sfinansowana ze środków publicznych NCN w ramach środków z grantu badawczego pt. *Możliwości rozwojowe gospodarstw rolnych w Polsce w warunkach Wspólnej Polityki Rolnej do 2020 r.* (nr rej. N N112 396040)

¹⁴¹ Światowe Forum nt. Statystyka, wiedza i polityka (2007 r.) oraz w latach 2007-2012 konferencje organizowane przez Parlament Europejskie, Komisję Europejską, Klub Rzymski, OECD, pt. *Nie tylko PKB*.

¹⁴² Warunki życia są jednym z czterech przekrojów prowadzonych badań odzwierciedlających postęp społeczny.

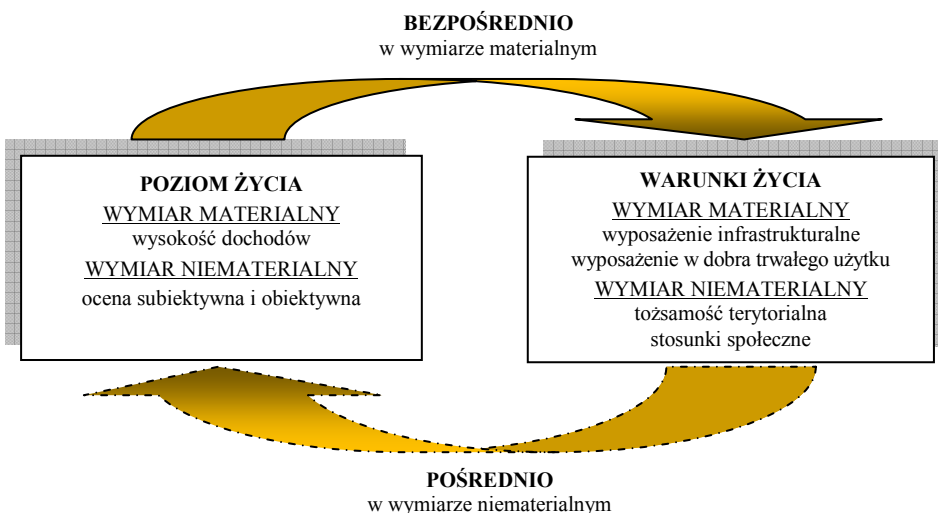
¹⁴³ Grupa została powołana w 2010 roku z inicjatywy EUROSTATU i Francuskiego Narodowego Instytutu Badań Statystycznych i Ekonomicznych.

¹⁴⁴ Problematyka ta jest podejmowana między innymi w trakcie spotkań Dyrektorów Generalnych Krajowych Urzędów Statystycznych. W szczególności w 2010 roku w ramach konkluzji z konferencji w Memorandum sofijskim wskazano, że zrównoważony rozwój i dobrobyt stanowią główne cele traktatu UE, zaś strategia EUROPA 2020 staje się narzędziem jego budowy co wymaga stałego monitorowania.

Tak jak wcześniej procesy transformacji ustrojowej, tak obecnie głównie procesy integracji z UE wpływają na warunki życia ludności. Wprawdzie w ujęciu dynamicznym w zasadzie obserwuje się tendencję poprawy warunków życia ludności, to jednak w dalszym ciągu pozostają one zróżnicowane pomiędzy poszczególnymi regionami. Sytuacja taka występuje również w Polsce, gdzie pomiędzy poszczególnymi województwami obserwuje się większe lub mniejsze różnice dotyczące warunków życia ludności.

Warunki życia ludności

Warunki życia ludności stanowią jeden z elementów składowych szerszego zagadnienia, jakim jest dobrobyt społeczny będący wynikiem rozwoju i zmian gospodarczych¹⁴⁵. Jak wskazuje Słaby [2003], warunki życia to całokształt obiektywnych warunków o charakterze wyłącznie infrastrukturalnym, w jakich żyje społeczeństwo¹⁴⁶. Jednocześnie nie powinno mylić się warunków życia z poziomem życia, bowiem te odzwierciedlają stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i kulturalnych przy istniejącej infrastrukturze umożliwiającej to zaspokojenie¹⁴⁷. Pomiedzy tymi dwiema kategoriami opisującymi dobrobyt społeczny zachodzi sprzężenie zwrotne, pozornie można mówić nawet o pewnego rodzaju podobieństwie, co w dużej mierze wynika z wymiarów analizy jednego i drugiego zagadnienia. W obu bowiem przypadkach zarówno poziom życia, jak też warunki życia analizowane są w tożsamych wymiarach, to znaczy w ujęciu materialnym oraz w ujęciu niematerialnym. Należy jednak pamiętać, że poziom życia bezpośrednio w wymiarze materialnym wpływa na ich warunki życia, natomiast warunki życia tylko pośrednio decydują w wymiarze niematerialnym o poziom życia ludności w postaci ich subiektywnego postrzegania rzeczywistości (rys. 1).

Rys. 1. Powiązania między poziomem i warunkami życia ludności

¹⁴⁵ Obok warunków życia pomiar zaspokojenia potrzeb obejmuje również następujące kategorie badawcze: poziom życia, jakość życia oraz godność życia.

¹⁴⁶ Zjawisko opisywane jest miernikami infrastrukturalnymi.

¹⁴⁷ Zjawisko opisywane jest miernikami efektywnościowymi typu obiektywnego.

Cel i metoda badań

Celem badań jest ocena warunków życia ludności wiejskiej w Polsce w układzie województw w ujęciu statycznym, analiza dotyczy sytuacji występującej w 2009 roku. W tym celu wykorzystano dostępne dane statystyczne GUS [Obszary wiejskie...].

Warunki życia ludności zamieszkującej obszary wiejskie zanalizowano w wymiarze materialnym, w układzie województw. Posłużono się miernikami pochodzącymi z danych statystyki publicznej. Warunki życia ludności wiejskiej określono przez pryzmat czterech płaszczyzn badawczych, tj. w zakresie infrastruktury komunalnej, kultury, ochrony zdrowia oraz zasobów mieszkaniowych.

Do osiągnięcia założonego celu badań wykorzystano metodę syntetycznego miernika rozwoju, konstruując cechę syntetyczną. Konstrukcja cechy syntetycznej przebiegała etapami:

- etap I – wybór cech prostych (cech diagnostycznych) opisujących rozpatrywane zjawisko łącznie z ustaleniem ich wartości,
- etap II – normalizacja wartości cech prostych,
- etap III – wyznaczenie wartości cechy syntetycznej.

Do opisu cechy syntetycznej wykorzystano następujące cechy diagnostyczne:

- X1 – liczba ludności na jedną instytucję kultury (os.),
- X2 – liczba ludności na jedną aptekę (os.),
- X3 – przeciętna powierzchnia użytkowa na jedną osobę (m²),
- X4 – zużycie wody w gospodarstwie domowym na jednego mieszkańca (m³),
- X5 – zużycie gazu w gospodarstwie domowym na jednego mieszkańca (m³),
- X6 – zużycie energii elektrycznej w gospodarstwie domowym na jednego mieszkańca (kWh).

Wybrane cechy różnią się charakterem, część z nich to stymulanty, pozostałe zaś to destymulanty. Dlatego w celu porównania danych poddano je procesowi normalizacji. Normalizacja cech prostych przebiegała w sposób następujący [Wysocki i Lira 2005]:

a) w przypadku stymulant:

$$z_{ij} = x_{ij} / \max_i \{x_{ij}\}, \quad \max_i \{x_{ij}\} > 0$$

b) w przypadku de stymulant:

$$z_{ij} = \min_i \{x_{ij}\} / x_{ij}, \quad x_{ij} > 0$$

gdzie:

max_i – maksymalna wartość j-tej cechy,

min_i – minimalna wartość j-tej cechy.

Wartość cechy syntetycznej wyznaczono metodą wzorca rozwoju. Wykorzystano w tym celu wzór:

$$q_i = \left[\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{0j})^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \quad [i = 1, 2, \dots, n]$$

Następnie obliczono syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga na podstawie wzoru:

$$\bar{q}_i = 1 - \frac{q_i}{q_0}$$

gdzie $q_0 = \bar{q} + 2s_0$ oraz

$$\bar{q} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n q_i,$$
$$s_0 = \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (q_i - \bar{q})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

Wyniki

Warunki życia w poszczególnych regionach pomimo wdrażania polityki regionalnej oraz polityki spójności w ramach dążeń do poprawy oraz zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego pozostają w dalszym ciągu zróżnicowane. Analogiczna sytuacja występuje także w poszczególnych regionach Polski w odniesieniu do warunków życia ludności na obszarach wiejskich. Sytuację tę potwierdzają dane statystyczne opisujące warunki życia (tab. 1). Odzwierciedleniem występujących różnic w warunkach życia są wartości minimalne i maksymalne poszczególnych cech diagnostycznych. Występujące różnice w warunkach życia nie są jednakowe w przypadku wszystkich cech diagnostycznych. Można więc wskazać, że w przypadku jednych cech różnice te są mniejsze, czyli osiągnięto dotychczas możliwie zbliżony, jednorodny poziom warunków życia, w przypadku innych zaś różnice pozostają większe, czyli tym samym zróżnicowanie warunków życia jest wyższe. Można zatem przyjąć, że wśród badanych cech diagnostycznych najwyższą jednorodność warunków życia dotychczas osiągnięto w zakresie przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkań oraz zużycia energii elektrycznej w gospodarstwach domowych. Na taki stan wskazują jednoznacznie najniższe wartości współczynnika zmienności, które wynoszą odpowiednio niespełna 8 i 13%. Jednocześnie można też wskazać, że cechami silnie różnicującymi warunki życia mieszkańców obszarów wiejskich jest zużycie gazu w gospodarstwach domowych, dostęp do instytucji kultury oraz liczba ludności przypadająca na jedną placówkę apteczną. W tym przypadku współczynniki zmienności przyjmują najwyższy poziom – 74, 51 oraz 46%. Spośród badanych cech można przyjąć, że zużycie wody stanowi tę cechę, która w stopniu średnim różnicuje warunki życia mieszkańców obszarów wiejskich, bowiem współczynnik zmienności niewiele przekracza 21%.

Tabela 1. Charakterystyki statystyczne cech diagnostycznych warunków życia na obszarach wiejskich w Polsce wg województw (2009 r.)

Wyszczególnienie	Liczba ludności na jedną instytucję kultury (os.)	Liczba ludności na 1 aptekę (os.)	Przeciętna PU w m ² na 1 osobę	Zużycie wody w gosp. dom. na 1 mieszkańca w m ³	Zużycie gazu w gosp. dom. na 1 mieszkańca w m ³	Zużycie energii elektrycznej w gosp. dom. na 1 mieszkańca w kWh
	x1	x2	x3	x4	x5	x6
min	2412,00	4785,00	22,40	16,20	7,60	534,40
max	17936,00	22972,00	28,80	34,00	86,00	853,80
średnia	7045,25	10540,31	25,40	25,84	40,83	739,47
odchylenie standardowe	3614,96	4812,26	2,02	5,51	30,20	95,22
współczynnik zmienności (%)	51,31	45,66	7,96	21,32	73,95	12,88

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Obszary Wiejskie w Polsce 2010, GUS 2011.

Wartości miernika syntetycznego wskazują, że warunki życia na obszarach wiejskich w ujęciu regionalnym pozostają zróżnicowane, ale jednocześnie kształtują się na dość wysokim poziomie, gdyż na taki stan wskazują wartości cechy syntetycznej powyżej 0,5 (tab. 2). Uwzględniając fakt, że im wyższe wartości cechy syntetycznej, tym lepsza sytuacja analizowanych jednostek, można wskazać, że relatywnie najlepsza sytuacja występuje w województwie zachodniopomorskim, zaś relatywnie najgorsza w województwie warmińsko-mazurskim.

Tabela 2. Miernik syntetyczny warunków życia na obszarach wiejskich w Polsce wg województw (2009 r.)

Wyszczególnienie	Wartość cechy syntetycznej
Dolnośląskie	0,62
Kujawsko-pomorskie	0,59
Lubelskie	0,65
Lubuskie	0,58
Łódzkie	0,67
Małopolskie	0,69
Mazowieckie	0,73
Opolskie	0,71
Podkarpackie	0,64
Podlaskie	0,66
Pomorskie	0,65
Śląskie	0,73
Świętokrzyskie	0,53
Warmińsko-mazurskie	0,52
Wielkopolskie	0,76
Zachodniopomorskie	0,78

Źródło: obliczenia własne na podstawie Obszary Wiejskie w Polsce 2010, GUS 2011.

Wziąwszy pod uwagę syntetyczny miernik rozwoju odzwierciedlający warunki życia mieszkańców obszarów wiejskich można wskazać, że liczebnie przeważają województwa charakteryzujące się dostatecznym poziomem warunków życia (tab. 3, rys. 2). Występują one na obszarze sześciu województw: lubuskim, dolnośląskim, opolskim, łódzkim, lubelskim i podlaskim. Dostateczne warunki życia występują w populacji 37,5% województw w Polsce.

Kolejną grupę pod względem liczebności stanowią województwa charakteryzujące się bardzo dobrym poziomem warunków życia ludności wiejskiej: zachodniopomorskie, wielkopolskie, śląskie i małopolskie. Można zatem wskazać, że bardzo dobre warunki życia ludności wiejskiej występują w populacji 25% polskich regionów.

Następne dwie równoliczne grupy województw – po trzy jednostki – odzwierciedlają dobre oraz niedostateczne warunki życia ludności wiejskiej. Dobre warunki życia charakterystyczne są dla województw pomorskiego, mazowieckiego oraz podkarpackiego. W porównaniu ze wszystkimi województwami w Polsce liczebność tej części populacji stanowi 18,75% ogółu. Niedostateczne warunki życia również charakterystyczne są dla trzech województw: świętokrzyskiego,

warmińsko-mazurskiego oraz kujawsko-pomorskiego. W relacji do ogółu województw w Polsce jest to również 18,75%.

Tabela 3. Syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga

Wyszczególnienie	Wartość miernika
Zachodniopomorskie	0,4350
Wielkopolskie	0,4267
Śląskie	0,3911
Małopolskie	0,3681
Podkarpackie	0,3034
Mazowieckie	0,2825
Pomorskie	0,2775
Dolnośląskie	0,2298
Opolskie	0,2297
Lubelskie	0,2135
Łódzkie	0,2048
Podlaskie	0,1637
Lubuskie	0,1231
Kujawsko-pomorskie	0,0980
Świętokrzyskie	0,0895
Warmińsko-mazurskie	0,0197

Źródło: obliczenia własne na podstawie Obszary Wiejskie w Polsce 2010, GUS 2011.

Rys. 2. Przestrzenne zróżnicowanie warunków życia ludności wiejskiej wg miernika Hellwiga
Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 3.

Podsumowanie

Badania pozwoliły wyodrębnić regiony charakteryzujące się zróżnicowanymi warunkami życia ludności wiejskiej. Można zauważyć, że ich układ nie jest jednolity, ale względnie najlepsze (sytuacja bardzo dobra i dobra) warunki życia ludności wiejskiej występują w Polsce w pasie środkowym w układzie południkowym, czyli od północy ku południowi kraju. Ten pas otoczony jest zazwyczaj regionami, które charakteryzują się relatywnie gorszymi warunkami życia ludności wiejskiej (sytuacja dostateczna i niedostateczna). Można także wskazać, że przeciętnie występują na terenie Polski relatywnie gorsze warunki życia ludności wiejskiej, to jest w populacji 56,25% województw, przy czym najgorzej pod względem jest w trzech: świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim oraz kujawsko-pomorskim.

Literatura

1. Obszary wiejskie w Polsce 2010, GUS 2011 r.
2. Słaby T., 2003. Ekonomiczne wykluczenie społeczne w ujęciu regionalnym (konieczność szybkiej diagnozy). SGH Warszawa.
3. Wysocki W., Lira J., 2005. Statystyka opisowa. Wyd. AR im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu.

Diversity of living conditions of the rural population

Summary: The living conditions are changing rapidly under the influence of socio-economic changes. In general, they are differentiated by region. There are also some differences between the living conditions of urban and rural population. Based on the research results it can be indicated that the relatively best living conditions of the rural population [very good and the good situation] occur in such voivodeships as zachodniopomorskie, wielkopolskie, śląskie and małopolskie.

Key words: living conditions, the rural population, the regions

INNOWACJA ODWROTNA JAKO CZYNNIK WZROSTU JAKOŚCI ŻYCIA*

Jolanta Woronko

Streszczenie: Firmy prowadzące działalność gospodarczą, aby utrzymać się na rynku, zmuszone są do ciągłego rozwoju, tym samym do wprowadzania innowacji. Niestety tradycyjne podejście do tworzenia innowacji oznacza zaangażowanie dużych nakładów. Zjawisko innowacji odwrotnej charakteryzuje się odmiennym ujęciem. Jego podstawą jest oszczędność we wszystkich obszarach związanych z tworzeniem innowacji. Ponadto powstałe w ten sposób produkty skierowane są do najliczniejszej na świecie grupy biednych osób. Poprzez zaspokajanie istotnych, niejednokrotnie podstawowych potrzeb tej grupy pozwalają one na poprawę warunków życia, stanu zdrowia, stanu psychologicznego, niezależności, rozwoju relacji z otoczeniem oraz zapobiegają społecznemu wykluczeniu. Wszystkie te elementy przyczyniają się w efekcie do poprawy poziomu i jakości życia. Nie jest to łatwe zadanie. Wymaga kompleksowego podejścia. Cztery elementy – tworzenie siły nabywczej, kształtowanie aspiracji, poprawa dostępu i dostosowanie do lokalnych rozwiązań – są kluczem do dobrze prosperującego rynku osób najbiedniejszych.

Słowa kluczowe: innowacja, innowacja odwrotna, poziom życia, jakość życia, światowa piramida gospodarcza

Wstęp

Innowacje są zjawiskiem biorącym udział w tworzeniu wartości dla klienta i tym samym przyczyniającym się do wzrostu jego poziomu i jakości życia. W wyniku ciągłych zmian w otoczeniu i nasilających się procesów globalizacyjnych innowacje ulegają licznym przekształceniom. Przykładem może być nowe zjawisko innowacji odwrotnej (ang. *reverse innovation*). Oznacza ono tworzenie i rozwijanie innowacji przy wykorzystaniu obniżonych dochodów oraz wprowadzanie ich na rynkach wschodzących. Punktem wyjścia do tego typu innowacji jest uwzględnienie potrzeb najbiedniejszych klientów. Produkt, który powstał w wyniku wyżej wymienionego procesu, jest następnie dostosowywany, przenoszony, sprzedawany oraz stosowany na rozwiniętych rynkach. Jest to przeciwieństwo tradycyjnego podejścia do innowacji. Produkt lub usługa jest pozbawiana zbędnych kosztów i funkcji użytkowych, aby była w stanie konkurować na wschodzącym rynku. Innowacja ta ma także szczególne znaczenie wobec nasilających się i pogłębiających kryzysów gospodarczych. W takim przypadku przedsiębiorcy zmuszeni są do radykalnych cięć kosztów. Ten trend z pewnością przyspieszy w przyszłości.

* Artykuł współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Zachodnie kraje skazane są na długi okres oszczędzania, klasa średnia kurczy się, a wydatki rządów są ograniczane. Osoby, które nie mają regularnych źródeł dochodu i nie stać ich chociażby na wykupienie ubezpieczenia medycznego, domagają się nowych sposobów zaoszczędzenia pieniędzy. Globalizacja zmusza zachodnie firmy do zapewnienia większej wartości dla pieniędzy. Właściwe rozpoznawanie potrzeb klientów i tworzenie nowych produktów przy zaangażowaniu jak najmniej kosztownych nakładów stanowi odwieczny problem przedsiębiorców.

Innowacje

W dobie nieustannej globalizacji organizacje zmuszone są wprowadzać na rynek coraz to nowsze i atrakcyjniejsze produkty oraz nowe rozwiązania. Produkty i rozwiązania te noszą miano innowacji. Innowacje są wszechobecne w otoczeniu, życiu codziennym. W związku z obecnością innowacji w wielu dziedzinach gospodarki wiele jest także sposobów definiowania tego terminu. Nie ma jednej, popularnej definicji tego zjawiska. Innowacje można wyjaśniać w dwóch znaczeniach: szerokim lub wąskim¹⁴⁸. W znaczeniu szerokim innowacją jest każda korzystna zmiana produkcji związana z przyswajaniem uzyskanej wiedzy. W tym ujęciu „innowacją jest każda idea, postępowanie lub rzecz, która jest nowa, ponieważ jest jakościowo odmienna od dotychczasowych. Przekształcenie innowacji w produkty i działania rynkowe to rozpoczynanie czegoś całkowicie nowego, podejmowanie skomplikowanej działalności o wysokim stopniu ryzyka i niepewności. Innowacje w biznesie obejmują produkty i usługi oraz działania mające na celu doprowadzenie ich do nabywców oraz przekonanie o ich użyteczności”¹⁴⁹. Ujęcie wąskie traktuje natomiast innowację jako zmianę w metodach wytwarzania i produktach opartą na nowej, niewykorzystanej dotychczas wiedzy. Słowo „innowacja” pochodzi od łacińskiego *innovatio* i znaczy dokładnie „odnowienie”. Innowacje do światowej literatury ekonomicznej zostały wprowadzone przez J.A. Schumpetera na początku XX wieku. Rozumiał on innowacje jako wprowadzenie do praktyki nowego rozwiązania. Tłumaczył je przez pryzmat przedsiębiorcy, który jest osobą odznaczającą się indywidualnością, podejmującą ryzyko i wprowadzającą innowacyjne produkty oraz nowe technologie¹⁵⁰. Podstawowym zadaniem przedsiębiorcy jest przekształcanie wzorca produkcji poprzez wprowadzanie w życie nowych pomysłów. Do pomysłów tych można zaliczyć przede wszystkim: produkcję nowych wyrobów lub też doskonalenie produktów już istniejących, wprowadzenie nowego lub udoskonalenie istniejącego procesu produkcyjnego, wejście na nowy rynek, zastosowanie nowych surowców, wprowadzenie zmian organizacyjnych. Te właśnie działania J.A. Schumpeter brał pod uwagę podczas próby zdefiniowania pojęcia innowacji¹⁵¹. Innowacjami są właśnie nowe technologie wytwórcze, nowe produkty, nowe formy organizacji gospodarki, a nawet nowe metody finansowa-

---

¹⁴⁸ W. Janasz, K. Koziół-Nadolna, *Innowacje w organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 12.

¹⁴⁹ T. Sztucki, *Encyklopedia marketingu*, Agencja Wydawnicza „Placet”, Warszawa 1998, s. 102-103.

¹⁵⁰ H. Landreth, D.C. Colander, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 401.

¹⁵¹ J.A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 162-163.

nia¹⁵². Można też tłumaczyć pojęcie innowacji przez pryzmat funkcji produkcji, w której zmienia się wielkość produkcji pod wpływem zmiany ilości jej czynników. Innowacja występuje wtedy, gdy zmienia się funkcja produkcji, a liczba czynników produkcji nie ulega zmianom¹⁵³. Jest ona następstwem działań przedsiębiorczych¹⁵⁴. Zatem istotą działalności przedsiębiorcy jest tworzenie innowacji, które przyczyniają się do rozwoju gospodarczego. Przedsiębiorcą nie powinno się nazywać imitatora, który zajmuje się tylko rozpowszechnianiem nowych rozwiązań¹⁵⁵. Według J. Schumpetera tylko pierwsze zastosowanie wynalazku nosi znamiona oryginalności, przede wszystkim za sprawą zaangażowania talentu i poniesienia ryzyka. W przeciwieństwie do imitacji, która jest tylko kopiowaniem¹⁵⁶. Jednak większość naukowców uważa, że innowacją jest także kolejne zastosowanie wynalazku. Należy w tym przypadku podkreślić, że wynalazek może stać się innowacją, jeżeli zostanie on wdrożony do praktyki przemysłowej¹⁵⁷. J.A. Schumpeter uważał również, że kreatywność jest nieodłącznym elementem innowacyjności¹⁵⁸. Z uwagi na czasy, w których żył Schumpeter, innowacje w jego rozumieniu odnosiły się do działania przedsiębiorstwa przemysłowego i były to przede wszystkim innowacje techniczne.

Od czasów P.F. Druckera i Ph. Kotlera innowacja nie była traktowana tylko i wyłącznie jako proces techniczny¹⁵⁹. Według Druckera innowacja polega na „celowym i zorganizowanym poszukiwaniu zmian i na systematycznej analizie okazji do społecznej lub gospodarczej innowacji, którą taka zmiana mogłaby umożliwić”¹⁶⁰. Uważał on również, że innowacja jest „konkretnym narzędziem przedsiębiorczości, (...) działaniem które wyposaża zasoby w nową zdolność do tworzenia bogactwa”¹⁶¹. Zdaniem Kotlera innowacja to „każda, świadoma, funkcjonalna, pozytywna i postępową zmiana materialnych i niematerialnych elementów (parametrów) jednostki organizacyjnej, tj. każda zmiana sprzyjająca jej rozwojowi, wzrostowi oraz zwiększeniu efektywności”¹⁶². „Jest kierowanym wysiłkiem organizacji na rzecz rozwoju nowych produktów i usług bądź nowych zastosowań dla produktów lub usług już istniejących”¹⁶³.

---

¹⁵² R. Bartkowiak, *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 163.

¹⁵³ J.A. Schumpeter, *Konjunkturzyklen: Eine Theoretische, Historische Und Statistische Analyse Des Kapitalistischen Prozesses*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, s. 94-95.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 110.

¹⁵⁵ R. Bartkowiak, *op. cit.*, s. 164.

¹⁵⁶ W. Janasz, K. Kozioł-Nadolna, *op. cit.*, s. 12.

¹⁵⁷ *Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi*, pod red. M. Brzezińskiego, Difin, Warszawa 2001, s. 22.

¹⁵⁸ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1950, za: M.A. Weresa, *Czynniki i bariery innowacyjności gospodarki. Wnioski dla Polski*, [W:] *Przedsiębiorczość i konkurencyjność*, pod red. J. Kotowicz-Jawor, t. IV, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2001, s. 321.

¹⁵⁹ *Zarządzanie...*, *op. cit.*, s. 19.

¹⁶⁰ P.F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992, s. 44.

¹⁶¹ P.F. Drucker, *Natchnienie i fart czyli Innowacja i przedsiębiorczość*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2004, s. 34.

¹⁶² Ph. Kotler, *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner & Ska, Warszawa 1994, s. 322.

¹⁶³ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2005, s. 424.

M.E. Porter uważa natomiast, że do innowacji należy zaliczyć ulepszenia technologiczne, lepsze metody, sposoby wykonywania danej rzeczy. Widoczne jest to w zmianach produktu, procesu, nowych podejściach do marketingu czy nowych formach dystrybucji¹⁶⁴.

Według ekspertów OECD innowacją jest wdrożenie nowego lub istotnie ulepszanego produktu (towaru lub usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, nowej organizacji miejsca pracy czy też zmian w relacjach z otoczeniem zewnętrznym¹⁶⁵. Za innowacje nie uznaje się natomiast¹⁶⁶:

- zaprzestania korzystania z procesu, metody marketingowej lub metody organizacyjnej czy wprowadzania produktu na rynek,
- prostej wymiany lub rozbudowy kapitału,
- zmian wynikających jedynie ze zmian cen czynników produkcji, dostosowania,
- regularnych sezonowych i innych zmian cyklicznych,
- handlu produktami nowymi lub znacząco udoskonalonymi.

Innowacja ma zatem pozytywny charakter i rozumiana jest jako postępową zmianą, nowością, progres. Odnosi się do pierwszego zastosowania nowych rozwiązań. W wyniku innowacji powstają nowe lub ulepszone produkty, nowe lub zmodernizowane technologie oraz nowe metody organizacji i zarządzania. Innowacje mają ponadto za zadanie połączyć ze sobą trzy sfery: naukę, technikę i produkcję¹⁶⁷.

Zagadnienie innowacji w przeszłości poddane zostało badaniu przeprowadzonemu przez firmę konsultingową Arthur D. Little. Zrealizowane zostało ono wśród około stu dyrektorów do spraw technologii i innowacji z całego świata. Badanie dotyczyło nowych tendencji w zakresie zarządzania innowacjami w ciągu najbliższych dziesięciu lat i opublikowane zostało w raporcie pt. "The Future of Innovation Management: The Next 10 Years", którego autorami są: Rick Eagar, Frederik van Oene, Charles Boulton, Daniel Roos i Cindy Dekeyser. Podczas analizy wyników badań sformułowano następujące wnioski¹⁶⁸:

- udział nowych produktów/usług w przychodach wzrośnie z 30% w 2010 r. do 38% w 2020 r.,
- oczekuje się niemal dwukrotnego spadku kosztów jednostkowych związanych z wprowadzaniem innowacji w ciągu następnych 10 lat,
- najważniejszym obszarem dla inwestycji innowacyjnych w dalszym ciągu będzie coraz głębsze zrozumienie potrzeb klienta,

---

¹⁶⁴ M.E. Porter, *The competitive advantage of nations*, The Macmillan Press Ltd., London 1990, s. 45.

¹⁶⁵ *Oslo Manual. The measurement of scientific and technological activities. Guidelines for collecting and interpreting innovation data*, OECD i Eurostat, Paryż 2005, s. 46.

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 56-57.

¹⁶⁷ *Innowacyjność, konkurencyjność i rynek pracy w procesie transformacji polskiej gospodarki*, pod red. W. Kasperkiewicza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 24.

¹⁶⁸ R. Eagar, F. van Oene, Ch. Boulton, D. Roos i C. Dekeyser, *The Future of Innovation Management: The Next 10 Years*, Prism, 2011, nr 1, s. 21-35.

- rozwój innowacji oraz nowatorskich rozwiązań, przede wszystkim na rynkach wschodzących, przyczyni się do znacznego wzrostu inwestycji w ciągu najbliższych dziesięciu lat,
- europejskie firmy coraz bardziej będą przenosić swoje proinnowacyjne operacje z Europy i USA do Azji i Ameryki Południowej; ich udział w całości operacji zwiększy się z 12% w 2010 r. do 25% w 2020 r.

W wyniku badań zidentyfikowane zostały kluczowe zmiany w pięciu koncepcjach zarządzania innowacjami¹⁶⁹:

- innowacja oparta na kliencie,
- proaktywny model biznesowy innowacji,
- innowacja oszczędna (odwrotna),
- innowacja o dużej prędkości/niskim ryzyku,
- innowacja zintegrowana.

Z uwagi na szczególne zainteresowanie innowacją odwrotną, to właśnie ona będzie poddawana dalszej analizie.

Innowacja oszczędna (ang. *frugal innovation*) jest często zamiennie określana jako odwrotna (ang. *reverse innovation*). Pojęcie to zostało wprowadzone przez profesorów Dartmouth College: Vijaya Govindarajana i Chrisa Trimble'a oraz przewodniczącego i dyrektora naczelnego General Electric – Jeffrey'a R. Immelta. Fenomen innowacji odwrotnej był pierwotnie zdefiniowany już w 2005 roku jako innowacja, która powraca jak cios (ang. *blowback innovation*)¹⁷⁰. Oznacza ona tworzenie i rozwijanie innowacji przy wykorzystaniu obniżonych dochodów oraz wprowadzanie ich na rynkach wschodzących¹⁷¹. Punktem wyjścia do tego typu innowacji jest uwzględnianie potrzeb najbiedniejszych klientów. Następnie produkt, który powstał w wyniku wyżej wymienionego procesu, jest dostosowywany, przenoszony, sprzedawany oraz stosowany na rozwiniętych rynkach¹⁷². Jest to przeciwieństwo tradycyjnego podejścia do innowacji. Produkt lub usługa są pozbawiane zbędnych kosztów i funkcji użytkowych, aby były w stanie konkurować na wschodzącym rynku. Spektakularnym przykładem jest stworzenie przez General Electric zakładanego na rękę elektrokardiogramu (ECG). Urządzenie to jest lekkie, przenośne, z możliwością wyboru zasilania (za pomocą baterii lub poprzez podłączenie do sieci), niezawodne i tanie (40% ceny tradycyjnego ECG). W przypadku zastosowania procesu oszczędnej innowacji przeprojektowaniu ulega filozofia funkcjonowania organizacji. Zamiast tworzyć „więcej” firmy skupiają się na stworzeniu „mniej” za pomocą pomysłowych technologii, które prowadzą do wytworzenia uproszczonych arcydzieł. Idea oszczędnej innowacji pociąga za sobą poważne skutki dla organizacji:

- systemy innowacji muszą być wdrażane szybko i globalnie,
- „oszczędność” musi stać się nieodłącznym elementem myślenia innowacyjnego w każdej organizacji,

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 21-31.

¹⁷⁰ J. Hagel, J. Seely Brown, *Innovation blowback: Disruptive management practices from Asia*, The McKinsey Quarterly, 2005, nr 1, s. 35.

¹⁷¹ J.R. Immelt, V. Govindarajan, C. Trimble, *How GE Is Disrupting Itself*, Harvard Business Review, October 2009.

¹⁷² *Ibidem*.

- bardziej elastyczne i otwarte podejście do innowacji jest niezbędne, gdyż powoduje to, że stają się one bardziej przystępne.

W obecnej sytuacji rynkowej, gdy przedsiębiorstwa borykają się z różnymi problemami finansowymi, są to działania bardzo istotne.

Poziom i jakość życia

Ważnym wskaźnikiem w polityce i w strategiach rozwoju społecznego jest jakość życia i poziom życia (ang. *quality of life, well-being*). Wskaźnik jakości życia to zwykle statystyczna ocena społeczeństwa, wynikająca głównie z porównań wielu parametrów ekonomicznych, zdrowotnych i środowiskowych, związanych z warunkami życia w ujęciu subiektywnym (psychologicznym) lub obiektywnym. W ujęciu subiektywnym pomiarowi poddawane są opinie, sądy, odczucia. Ujęcie obiektywne wynika natomiast z poddawania ocenie sytuacji zewnętrznej danej jednostki, głównie w aspekcie materialnym i społecznym.¹⁷³ W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji jakości życia. Na taką sytuację wpływa fakt, że jakość życia jest pojęciem interdyscyplinarnym. Obecne jest ono w medycynie, psychologii, socjologii, filozofii ekonomii społecznej czy nawet w zarządzaniu. Najogólniej jakość życia dotyczy satysfakcji życiowej, dobrostanu w różnych sferach życia, poczucia szczęścia. Można także przyjąć, że jakość życia to możliwość realizacji swoich planów, rozwijania się, odpoczywania, życia w społeczeństwie, w danej grupie kulturowej. Powoduje to, że odczuwa się wysoki poziom jakości życia. Gdy nie ma możliwości spełnienia się, wyrażania własnych uczuć i emocji – jakość życia obniża się. Pojęcie jakości życia odnosi się także do ról pełnionych w społeczeństwie. Każde społeczeństwo przypisuje jednostce jakieś funkcje, role, zadania. Wraz z upływem lat termin ten był coraz szerzej omawiany. WHO definiuje jakość życia jako „postrzeganie pozycji życiowej danej jednostki w kontekście kultury i systemu wartości, w którym dana jednostka funkcjonuje oraz w odniesieniu do jej celów, oczekiwań, standardów i zainteresowań”¹⁷⁴.

Na podstawie tej definicji eksperci z 15 ośrodków w różnych krajach zajmujący się problematyką jakości życia skonstruowali i opublikowali dwa narzędzia pomiaru jakości życia – kwestionariusz WHOQOL-100 i WHOQOL-BREF. Mogą być one używane w różnych uwarunkowaniach kulturowych, pozwalając jednocześnie na zestawianie wyników z różnych populacji i krajów w celu ich porównywania. Instrumenty te mają wiele zastosowań, między innymi w praktyce medycznej, badaniach, procesach sprawdzających oraz w polityce. Kwestionariusz WHOQOL-100 uwzględnia takie elementy, jak: zdrowie fizyczne, stan psychologiczny, stopień niezależności, relacje społeczne, osobiste wyznania i środowisko, w jakim żyje dana jednostka.¹⁷⁵ Do wymiaru fizycznego zaliczane są: energia i zmęczenie, ból i dyskomfort, sen i odpoczynek. Wymiar psychologiczny to: obraz ciała, uczucia negatywne, uczucia pozytywne, poczucie własnej godności, myślenie, uczenie się, pamięć i koncentracja. Stopień niezależności reprezentowany jest przez: mobil-

---

¹⁷³ R. Jaros, A.M. Zalewska, *Jakość życia w zależności od sytuacji na rynku pracy*, Wydawnictwo Piątek Trzynastego, Łódź 2008, s. 8-9.

¹⁷⁴ The WHOQOL Group, *Measuring Quality of Life*, World Health Organization, 1997, s. 1.

¹⁷⁵ *Ibidem*, s. 1.

ność, codzienne czynności, uzależnienie od środków medycznych, zdolność do pracy. W skład relacji społecznych wchodzi natomiast: relacje osobiste, wsparcie społeczne, aktywność seksualna. Do wymiaru duchowego i przekonań osobistych zaliczane są przede wszystkim praktyki religijne. Środowisko stanowią: zasoby finansowe, wolność i bezpieczeństwo, opieka zdrowotna i socjalna: jej dostępność i jakość, środowisko domowe, możliwości pozyskiwania nowych informacji i umiejętności, udział lub jego brak i możliwości rekreacji, środowisko fizyczne (zanieczyszczenie, hałas, ruch, klimat), transport¹⁷⁶. Powyższe elementy oceniane są w pięciopunktowej skali (1-5). Kwestionariusz WHOQOL-BREF składa się natomiast z dwóch elementów: ogólnej jakości życia i ogólnego stanu zdrowia.

Od dawna uznaje się, że dobrobyt materialny, mierzony za pomocą tradycyjnych metod, takich jak wskaźnik wzrostu PKB czy poziom PKB na 1 mieszkańca, nie może sam wyjaśnić w szerokim ujęciu jakości życia w danym kraju. Tygodnik „The Economist” opracował indeks jakości życia oparty na unikalnej metodologii, która łączy rezultaty ankietowania subiektywnej satysfakcji życiowej z obiektywnymi czynnikami jakości życia w różnych państwach. Według „The Economist” istnieje dziewięć czynników i wskaźników wpływających na jakość życia¹⁷⁷:

- dobrobyt materialny (PKB na osobę),
- zdrowie (oczekiwana długość życia w chwili urodzenia w latach),
- stabilność polityczna i bezpieczeństwo,
- życie rodzinne (wskaźnik rozwodów),
- życie społeczne,
- klimat i geografia,
- bezpieczeństwo pracy (stopa bezrobocia),
- wolność polityczna,
- równość płci.

Istotne jest więc, aby w badaniach jakości życia uwzględniać aspekt fizyczny, psychologiczny, społeczny oraz zawodowy życia jednostek.

Wpływ innowacji odwrotnej na jakość życia

W światowej piramidzie gospodarczej wyodrębniono cztery poziomy klientów (rys. 1)¹⁷⁸. Na samym szczycie piramidy znajduje się od 75 do 100 milionów zamożnych konsumentów z całego świata. Jest to grupa złożona z osób o średnich i wyższych dochodach, pochodzących z krajów rozwiniętych i kilka bogatych elit z krajów rozwijających się. Środek piramidy to poziom 2 i 3, do których zaliczani są biedni klienci w krajach rozwiniętych oraz rosnąca klasa średnia w krajach rozwijających się (1,5-1,75 miliarda ludzi). Na dole piramidy jest poziom 4 reprezentowany przez 4 miliardy ludzi (dwie trzecie światowej populacji)¹⁷⁹. Ich roczny dochód na głowę mieszkańca – na podstawie parytetu siły nabywczej w dolarach amerykańskich – wynosi mniej niż 1500 USD (minimum uznawane za konieczne

---

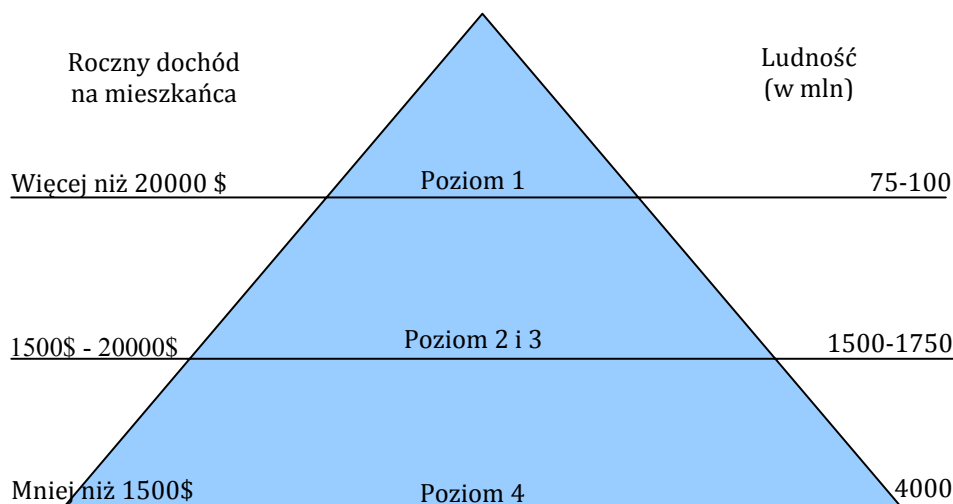
¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 4.

¹⁷⁷ The World in 2005, The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index, s. 2.

¹⁷⁸ C.K. Prahalad, S.L. Hart, *The Fortune at the Bottom of the Pyramid*, Strategy+Business, 2002, Issue 26, s. 3.

¹⁷⁹ C.K. Prahalad, S.L. Hart, *op. cit.*, s. 3.

do utrzymania normalnego życia). Ponad miliard ludzi – około jedna szóstka ludzkości – uzyskuje dochód poniżej 1 dolara dziennie na mieszkańca. Ta grupa to miliardy aspirujących biednych, którzy dołączają do gospodarki rynkowej po raz pierwszy.

Rys. 1. Światowa piramida gospodarcza

Źródło: C.K. Prahalad, S.L. Hart, *The Fortune at the Bottom of the Pyramid*, Strategy +Business, 2002, Issue 26, s. 4.

Inwestycje na „dole piramidy” oznaczają podnoszenie miliardów ludzi z ubóstwa i desperacji, zapobiegając społecznemu rozkładowi, chaosowi politycznemu, terroryzmowi, niepowodzeniu idei ochrony środowiska oraz pogłębianiu się przepaści między krajami bogatymi a biednymi. Według Organizacji Narodów Zjednoczonych, 20% najbogatszych osób na świecie stanowiło około 70% całkowitego dochodu w 1960 r. W 2000 r. liczba ta osiągnęła 85%. W tym samym okresie, dochody 20% osób najbiedniejszych na świecie spadły z 2,3% do 1,1%. Te ekstremalne nierówności rozkładu bogactwa wzmacniają pogląd, że biedni nie mogą uczestniczyć w globalnej gospodarce rynkowej, choć stanowią większość ludności. W rzeczywistości, biorąc pod uwagę ogromny rozmiar, poziom 4 reprezentuje multitrillion dolarów rynku. Według prognoz Banku Światowego, ludność na dole piramidy może rozrosnąć się do ponad 6 miliardów ludzi w ciągu najbliższych 40 lat, ponieważ występuje tam największy przyrost naturalny na świecie. Pozbawieni praw przedstawiciele najbiedniejszej grupy mogą zakłócać sposób życia i bezpieczeństwo osób bogatych – bieda rodzi niezadowolenie i ekstremizm. Ideologicznym marzeniem jest wykorzystanie rozwoju ekonomicznego, aby wyciągnąć ludzi z ubóstwa i dać im szansę na lepsze życie, co ma kluczowe znaczenie dla stabilności i dobrego stanu gospodarki światowej oraz dalszych sukcesów zachodnich korporacji międzynarodowych. Pojawienie się 4 miliardów ludzi, którzy tworzą rynek z poziomu czwartego, jest wielką szansą dla tych firm. Jest to również szansa dla biznesu, rządu i społeczeństwa obywatelskiego, połączonych we wspólnej sprawie. Prowadzenie strategii na dole piramidy rozwiązuje z jednej strony kon-

flikt pomiędzy zwolennikami wolnego handlu i kapitalizmu światowego oraz pomiędzy ochroną środowiska a zrównoważonym rozwojem społecznym z drugiej.

Większość ludzi z poziomu czwartego żyje w wioskach, slumsach i dzielnicach nędzy i zazwyczaj nie ma tytułu prawnego do swoich aktywów (np. mieszkań, gospodarstw rolnych, przedsiębiorstw). Ma podstawowe wykształcenie lub nie ma go w ogóle, tym samym trudno do tych osób trafić za pomocą konwencjonalnej dystrybucji, kredytów i komunikacji. Jakość i ilość produktów i usług dostępnych na rynku osób najbiedniejszych jest na ogół niska. Na szczęście uczestnicy tego rynku są otwarci na innowacje technologiczne. Prowadzenie działalności gospodarczej mającej na celu zaspokojenie potrzeb 4 miliardów najbiedniejszych ludzi na świecie będzie narzucać konieczność tworzenia radykalnych innowacji technologicznych i zastosowania nowych modeli biznesowych. Wymagać to będzie przewartościowania relacji ceny do jakości produktów i usług, nowego poziomu wydajności kapitału i nowych sposobów pomiaru sukcesu finansowego. Zaspokajanie potrzeb najbiedniejszych osób jest nowym kierowniczym wyzwaniem dla najbogatszych firm: sprzedaż na rzecz ubogich, podnoszenie poziomu ich życia poprzez produkcję i dystrybucję produktów i usług dostosowanych do danej kultury, przyjaznych dla środowiska i ekonomicznie opłacalnych. Rynek ten stanowi wielkie wyzwanie: jak połączyć niskie koszty, wysoką jakość, trwałość i rentowność. Produkty i usługi oferowane dla bogatych konsumentów nie są odpowiednie dla biednych. Podstawowymi warunkami produkowania produktów zaspokajających potrzeby najbiedniejszych osób są zmiany w zakresie technologii, kredytów, kosztów i dystrybucji. Tylko duże firmy o globalnym zasięgu mają technologiczne, menedżerskie i finansowe możliwości, aby wprowadzić odpowiednie innowacje, wykorzystując jednocześnie szanse rozwoju. Muszą one współpracować z organizacjami pozarządowymi, samorządami lokalnymi, państwem i społecznościami. Ponadto należy zauważyć, że handel na nowym rynku osób najbiedniejszych nie będzie ograniczać się do zaspokajania takich podstawowych potrzeb, jak: żywność, tekstylia czy artykuły gospodarstwa domowego. Na dole piramidy klienci czekają na zaawansowane technologicznie przedsiębiorstwa, tworzące: usługi finansowe, telekomunikację komórkową i komputery. W rzeczywistości dla wielu nowych przełomowych technologii (np. ogniw paliwowych, fotoogniw, satelitarnej telekomunikacji, biotechnologii, mikroelektroniki i nanotechnologii) rynek na dole piramidy może okazać się najbardziej atrakcyjny. Wszystko to będzie możliwe przy zastosowaniu innowacji odwrotnej, gdzie rozwijane są, produkowane i sprzedawane prostsze, łatwiejsze w obsłudze i znacznie tańsze produkty. Do takich produktów dostęp ma znacznie szersze grono klientów niż w przypadku tradycyjnej innowacji. Dotychczas zauważalna była tendencja do tworzenia produktów i usług, które wymagały obfitych zasobów naturalnych, tym samym dużych i nadmiernie zanieczyszczających nakładów. Cztery elementy – tworzenie siły nabywczej, kształtowanie aspiracji, poprawa dostępu i dostosowanie do lokalnych rozwiązań – są kluczem do dobrze prosperującego rynku osób najbiedniejszych¹⁸⁰. Są to elementy infrastruktury handlowej, które są ze sobą silnie powiązane. Wymagają one innowacji, technologii, modeli biznesowych i procesów zarządzania.

---

¹⁸⁰ C.K. Prahalad, S. L. Hart, *op. cit.*, s. 6.

Zakończenie

Wprowadzanie innowacji jest konieczne w obecnej sytuacji rynkowej. Jednak tradycyjne podejście do innowacji skupia się przede wszystkim na bogatych klientach, którzy stanowią mniejszość. Produkty, które powstają w wyniku procesów innowacyjnych, są drogie i niedostępne dla biednych osób. Powstają one także w wyniku zaangażowania dużych nakładów oraz wymagają prowadzenia kosztownych badań. Niejednokrotnie produkty te są także nieodpowiednie dla tej grupy klientów. Problem ten może być rozwiązany poprzez zastosowanie innowacji odwrotnej, która charakteryzuje się oszczędnym podejściem podczas tworzenia nowych produktów. Jednocześnie nowo powstałe produkty są tanie i proste w obsłudze. Zaspokajają one istotne potrzeby klientów i zapobiegają wykluczeniu społecznemu. Wpływają także na poprawę poziomu i jakości życia. Przepaść między bogatymi a biednymi może ulec zmniejszeniu.

Literatura

1. Bartkowiak R., 2003. Historia myśli ekonomicznej. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
2. Brzeziński M. (red), 2001. Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi. Difin Warszawa.
3. Drucker P.F., 1992. Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
4. Drucker P.F., 2004. Natchnienie i fart czyli Innowacja i przedsiębiorczość. Wydawnictwo Studio EMKA Warszawa.
5. Eagar R., Oene F. van, Boulton Ch., Roos D., Dekeyser C., 2011. The Future of Innovation Management: The Next 10 Years. Prism 1.
6. Griffin R.W., 2005. Podstawy zarządzania organizacjami. PWN Warszawa.
7. Hagel J., Seely Brown J., 2005. Innovation blowback: Disruptive management practices from Asia. The McKinsey Quarterly 1.
8. Immelt J.R., Govindarajan V., Trimble C., 2009. How GE Is Disrupting Itself. Harvard Business Review.
9. Janasz W., Kozioł-Nadolna K., 2011. Innowacje w organizacji. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
10. Jaros R., Zalewska A.M., 2008. Jakość życia w zależności od sytuacji na rynku pracy. Wydawnictwo Piątek Trzynastego Łódź.
11. Kasperkiewicz W. (red), 2009. Innowacyjność, konkurencyjność i rynek pracy w procesie transformacji polskiej gospodarki. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
12. Kotler Ph., 1994. Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola. Gebethner & Ska Warszawa.
13. Landreth H., Colander D.C., 2005. Historia myśli ekonomicznej. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
14. Oslo Manual. The measurement of scientific and technological activities. Guidelines for collecting and interpreting innovation data, OECD i Eurostat, Paryż 2005.
15. Porter M.E., 1990. The competitive advantage of nations. The Macmillan Press Ltd. London.
16. Prahalad C.K., Hart S.L., 2002. The Fortune at the Bottom of the Pyramid, Strategy+Business 26.
17. Schumpeter J.A., 1995. Kapitalizm, socjalizm, demokracja. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.

18. Schumpeter J.A., 2008. Konjunkturzyklen: Eine Theoretische, Historische Und Statistische Analyse Des Kapitalistischen Prozesses. Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.
19. Sztucki T., 1998. Encyklopedia marketingu. Agencja Wydawnicza Placet Warszawa.
20. The WHOQOL Group, Measuring Quality of Life, World Health Organization, 1997.
21. The World in 2005, The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index.
22. Weresa M.A., 2001. Czynniki i bariery innowacyjności gospodarki. Wnioski dla Polski. [W:] Przedsiębiorczość i konkurencyjność, pod red. J. Kotowicz-Jawor. T. IV, Dom Wydawniczy Bellona Warszawa.

Reverse innovation as a growth factor of the quality of life

Summary: Companies engaged in business activities in order to stay in business are forced to continuous development and thus to innovate. Unfortunately, the traditional approach to innovation is intensive involvement. The phenomenon of reverse innovation has a different take. It is based on savings in all areas related to the creation of innovation. Furthermore, thereby resulting products are aimed at the world's largest group of poor people (according to the world economic pyramid). By meeting the essential, often the basic needs of this group they allow the improvement of living conditions, health, psychological, independence, development of relationships with the environment and prevent the social exclusion. All of these elements contribute to the improvement of the effect of the level and quality of life. It is not an easy task. It requires a comprehensive approach. The four elements – the creation of purchasing power, shaping aspirations, improving access and adaptation to local solutions – the key to a thriving market for the poorest people.

Key words: innovation, reverse innovation, well-being, quality of life, the world economic pyramid.

INNOWACJE JAKO DETERMINANTA ROZWOJU GOSPODARCZEGO*

Marcin Adam Sobotka
Anna Poźniak

Streszczenie: Problemem jest duża dysproporcja między gospodarką polską a gospodarkami krajów wysoko rozwiniętych. Kluczem do zmniejszenia tej różnicy może być wzrost innowacyjności gospodarki polskiej. Działalność innowacyjna jest jedyną, która pozwala być lepszym od innych. Wdrażając innowacje, przedsiębiorcy stają się w krótkim okresie monopolistami, zapewniając sobie nadzwyczajne zyski. Żadna inna działalność nie pozwala na osiągnięcie tak dużej przewagi w branży. W dobie gospodarki globalnej konkurencja jest również globalna, co sprawia, że konkurowanie jest bardzo trudne. Innowacje mogą być determinantą zmniejszenia się dysproporcji w rozwoju gospodarek. W pracy przedstawiono przegląd literatury oraz dokonano analizy wpływu innowacyjności na rozwój gospodarczy.

Słowa kluczowe: innowacje, rozwój gospodarczy, postęp techniczny

Wstęp

Problematyka rozwoju gospodarczego stała się obecnie dla wielu ekonomistów ośrodkiem zainteresowania. Wynika to nie tylko z uświadomienia sobie roli rozwoju, ale też z próby szerszego spojrzenia na determinanty tego rozwoju. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia w Polsce, gdzie od wielu lat obserwuje się niedostateczny rozwój gospodarczy. Niedostateczny, czyli taki, który nie zapewnia stałej tendencji do zbliżania się do czołówki światowej. Rozwój gospodarczy należy jednoznacznie odróżnić od wzrostu gospodarczego. Jest on pojęciem szerszym niż „wzrost gospodarczy”. Obejmuje sferę działalności ludzkiej związanej z gospodarowaniem, a więc produkcją oraz podziałem dóbr i usług. W przeciwieństwie do ilościowego podejmowania procesu wzrostu oznacza także zmiany jakościowe zachodzące w strukturze gospodarczej i społecznej państwa, zmiany w stosunkach ekonomicznych i metodach wytwarzania, zmiany jakościowe wytwarzanych dóbr i usług oraz zmiany w ich strukturze asortymentowej. Wzrost gospodarczy natomiast jest to stałe zwiększanie zdolności danego kraju do produkcji towarów i usług pożądaných przez ludzi. Zatem wzrost gospodarczy to ilościowe zwiększanie się z okresu na okres podstawowych wielkości ekonomicznych, a przede wszystkim dochodu narodowego na jednego mieszkańca. Wydaje się, że rozwój gospodarczy jest pojęciem bardziej adekwatnym niż wzrost gospodarczy, który jest najczęściej interpretowany za pomocą wskaźnika PKB. Wskaźnik

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

* Artykuł współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

ten ma wiele wad i należy jego wielkość traktować jako jeden z elementów opisujących gospodarkę¹⁸¹. Rozwojowi gospodarczemu natomiast towarzyszy wewnętrzna transformacja społeczna, zmiana struktury zawodowej i społecznej sprzyjająca stopniowej poprawie bytu materialnego i społeczno-kulturowego. Różnica pomiędzy wzrostem a rozwojem gospodarczym wyraża się między innymi w ich celu. Celem rozwoju gospodarczego jest nie tylko wzrost produkcji, ale i coraz lepsze zaspokojenie potrzeb gospodarczych społeczeństwa. Zaspokojenie nie tylko chwilowe, ale i trwałe, a zatem nie tylko doraźny wzrost produkcji, a dzięki niej konsumpcji, lecz zabezpieczenie tego wzrostu na przyszłość dla obecnego i przyszłych pokoleń.

Do najistotniejszych składowych rozwoju gospodarczego zalicza się: majątek, strukturę gospodarki narodowej, mechanizm jej funkcjonowania, ilość, jakość i dystrybucję dóbr i usług oraz stan środowiska naturalnego. Rezultatem rozwoju gospodarczego jest doskonalenie wszystkich jego elementów składowych oraz wzrost ilości i jakości dóbr oraz usług zaspokajających określone potrzeby.

Za czynniki determinujące przebieg procesów wzrostu uważa się obecnie wiedzę, kapitał ludzki i innowacje. Kwestie innowacji jako kluczowego elementu poruszył po raz pierwszy J. Schumpeter w swoim dziele „Teorie rozwoju gospodarczego”¹⁸². Publikacja została w pewnym sensie odkryta ponownie w ostatnich latach. We współczesnym świecie innowacje stały się niekwestionowanym elementem wzrostu gospodarczego. Mimo że od publikacji „Teorii rozwoju gospodarczego” minęło dokładnie 100 lat, to od lat 30. do lat 70. inwestycje uważano za główny element wzrostu gospodarczego¹⁸³. Teoria Schumpetera proponuje w pewnym sensie zastąpienie pracy i kapitału jako podstawowych źródeł dobrobytu społecznego wiedzą. Wskazuje on zdolność tworzenia wiedzy, a przede wszystkim jej przekształcania w nowe produkty, usługi i technologie, decydując o sukcesie rynkowym przedsiębiorstw i całych gospodarek. W takich warunkach kreatywność, innowacje i przedsiębiorczość stanowią osnowę strategii rozwoju przedsiębiorstw i kształtowania dobrobytu. Obserwuje się obecnie dynamiczne przesuwanie struktur rozwiniętych gospodarek w kierunku przemysłu i usług bazujących na wiedzy. Ukuto nawet zwrot „gospodarka oparta na wiedzy” lub „gospodarka napędzana wiedzą”¹⁸⁴. L. Zienkowski podkreśla, że gospodarka oparta na wiedzy to taka, w której „wiedza jako taka (nakłady i jej stan) staje się ważniejszym czynnikiem determinującym tempo rozwoju i poziom rozwoju gospodarczego od nakładów i stanu oraz (wolumenu) środków trwałych”¹⁸⁵.

Można zatem stwierdzić, że to właśnie wiedza staje się jednym z wiodących elementów gospodarki jako ogółu, a przedsiębiorstwa jako jednostki. Wiedza staje się w przedsiębiorstwie motorem innowacyjności.

---

¹⁸¹ Por.: J.E. Stiglitz, A. Sen, J. Fitoussir, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Dostępny w Internecie: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr> (10.02.2013).

¹⁸² J.A. Schumpeter, *Teorie rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa 1960.

¹⁸³ Por.: J.M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

¹⁸⁴ J. Baruk, *Wiedza i innowacje jako źródło przewagi konkurencyjnej*, *Gospodarka Narodowa*, 2001, nr 4, s. 20.

¹⁸⁵ *Procesy innowacyjne w polskiej gospodarce*, Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej przy Radzie Ministrów, Raport nr 26, Warszawa 2005, s. 207.

Rola innowacji

Niewątpliwie obok ziemi, pracy i kapitału wiedza urasta obecnie do roli czynnika kluczowego organizacji. Staje się ona w przedsiębiorstwie fundamentem procesów innowacyjnych. Z uwagi na to celem organizacji powinno być tworzenie warunków do dzielenia się wiedzą (również ukrytą¹⁸⁶). Dzielenie się wiedzą winno być procesem wymiany informacji z członkami danej organizacji biorącymi udział w działaniach innowacyjnych. Dochodzi wtedy do przenoszenia wiedzy z poziomu jednostki na poziom przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwo wzmacniając ją, jest w stanie na jej bazie wygenerować innowacje.

Pojęcie innowacji bywa dyskusyjne nie tylko w Polsce, gdzie zagadnienia innowacyjności są stosunkowo nowe. Panuje obecnie „moda na innowacje”, która powoduje kwalifikowanie przez przedsiębiorców i władze imitacji lub co najmniej dyskusyjnych działań jako innowacji. Dochodzi obecnie nawet do tego, że innowacją może być wszystko, co jest nowością w danym przedsiębiorstwie.

Innowacja oznacza zmianę, ale nie każda zmiana będzie innowacją lub też załogiwać będzie na jej miano. Wydaje się, że najlepszą definicję innowacji dał ponad 100 lat temu Schumpeter. Opisuje on ją jako nieciągłe przedsięwzięcie nowych kombinacji czynników wytwórczych odnoszące się do pięciu przypadków¹⁸⁷:

- wprowadzenia nowego towaru, którego konsumenci i użytkownicy jeszcze nie znają; zawiera się w tym również wprowadzenie nowego gatunku lub odmiany towaru znajdującego się już na rynku,
- wprowadzenia nowej metody produkcji, która nie została jeszcze wypróbowana w praktyce określonej gałęzi produkcji, do której się odnosi,
- otwarcia nowego rynku, na którym określona gałąź produkcji nie była jeszcze obecna niezależnie od faktu, czy rynek taki już istniał, czy dopiero jest tworzony,
- zdobycia nowego źródła surowców lub półfabrykatów również niezależnie od faktu, czy jest to źródło funkcjonujące wcześniej, czy też jest dopiero tworzone,
- przeprowadzenie nowej organizacji procesów gospodarczych tak produkcji, jak i w sferze cyrkulacji towarów; dotyczy to także sytuacji monopolistycznej lub oligopolistycznej albo złamania monopolu¹⁸⁸.

Bez wątplenia wszystkie współczesne podejścia do innowacji w mniejszym lub większym stopniu wykorzystują dorobek Schumpetera. Jest także autorem teorii „twórczej destrukcji”, która polega na nieustannym niszczeniu starych struktur i nieprzerwanym procesie tworzenia nowych, bardziej efektywnych. Zgodnie z jego teorią rozwój gospodarczy jest stymulowany przez innowacje w dynamicznym procesie, w którym nowe technologie zastępują stare. Radykalne innowacje prowadzą do wielkich destrukcyjnych zmian, natomiast innowacje przyrostowe nieustannie napędzają proces zmian w gospodarce. Dokonał on również, klasycznego obecnie podziału, określanego jako triada Schumpetera, na:

---

¹⁸⁶ K. Majerska, *Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2007, s. 167.

¹⁸⁷ J. Schumpeter, *Teoria rozwoju...*, *op. cit.*, s. 104.

¹⁸⁸ M. Brzeziński (red.), *Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2001, s. 18.

- inwencje,
- innowacje,
- naśladownictwo.

Inwencja jest niewątpliwie faktem naukowym lub technicznym, mającym na celu stworzenie możliwości innowacyjnych. Założenie istnienia nieustannego strumienia inwencji stanowiącego potencjalny postęp techniczny jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym do pojawienia się procesu rozwoju. Rozwój bowiem dokonuje się przez innowację, a więc zastosowanie inwencji. Zrealizowana inwencja tak długo jest innowacją, dopóki na danym rynku nie zostanie zastosowane nowe, nieistniejące dotąd rozwiązanie. Wszelkie upowszechnianie się innowacji przez adaptację, dyfuzję stanowi odrębny rodzaj zmian, zwany procesem imitacji¹⁸⁹.

Analizując rozwój gospodarczy państw w ostatnich kilkudziesięciu latach na podstawie przesłanek wynikających z ogólnych prawidłowości wzrostu i funkcjonowania gospodarki, można przyjąć, że etap imitacji w gospodarce zawsze jest etapem poprzedzającym gospodarkę innowacyjną. Można wskazać nawet, że innowacje pojawiają się w gospodarce w wyniku osiągnięcia pewnego poziomu sprawności procesów imitacyjnych. Etap imitacji w polskiej gospodarce zapewne zbliża się do końca i w perspektywie 15-10 lat zmniejszy się luka efektywnościowa, organizacyjna i technologiczna pomiędzy gospodarką polską a gospodarkami najsprawniejszymi. Bez wzrostu innowacyjności trwały wzrost gospodarczy nie jest możliwy¹⁹⁰.

Innowacje to nie tylko sektor zaawansowanych technologii, D. White uważa, że znaczna część działań innowacyjnych nie ma związku z nowoczesnymi technologiami, a odbywa się w obszarze organizacji, zarządzania lub marketingu, dzięki wykorzystaniu już istniejących technologii w nowy lub zmieniony sposób¹⁹¹.

Interesujące podejście do innowacji prezentuje Ch. Freeman, wskazując, że o innowacji można mówić tylko wtedy, gdy po raz pierwszy stanie się ona przedmiotem handlu¹⁹². G.S. Altshuller dostrzegał w innowacji konieczność zachodzenia procesów twórczych i podkreślał związek innowacji z kreatywnością. Według niego innowacja jest złożonym zjawiskiem i zbiorem umiejętności, odmiennym sposobem organizowania, syntezy i wyrażania wiedzy, postrzegania świata i tworzenia nowych idei, perspektyw, reakcji i produktów. Wspólną cechą wszystkich innowacji jest fakt ich wdrożenia, więc moment wprowadzenia ich na rynek.

Rozwój gospodarczy

Adam Smith w swoim powszechnie znanym dziele: „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów” stwierdził, że głównym przedmiotem jego zainteresowania jest rozwój gospodarczy. W ujęciu Smitha to siły, które w długim

¹⁸⁹ J. Penc, *Innowacje i zmiany w firmie. Transformacja i sterowanie rozwojem przedsiębiorstwa*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1999, s. 141.

¹⁹⁰ K. Meredyk, *Rynek innowacji w Polsce*, [W:] K. Meredyk, J. Sikorski, K. Turowski (red.), *Rozwój gospodarczy a rynek i innowacje*, PWSZ w Suwałkach, Suwałki 2009, s. 7.

¹⁹¹ D. White., *Sektor MSP w nowym programie innowacji*, [W:] *Innowacje w Europie, Komisja Europejska - Dyrekcja Generalna ds Przedsiębiorstw i Przemysłu, Bruksela 2005*, s. 11.

¹⁹² http://www.stim.org.pl/czym_jest_innowacja (10.02 2013).

okresie czasu rządzą „wzrostem bogactwa narodów”. Wskazuje ponadto, że o bogactwie narodów decyduje ilość wydatkowanej pracy i wydajność pracy w procesie wytwarzania. Niewielką rolę przypisał kapitałowi trwałemu¹⁹³.

Rozwój gospodarczy można traktować jako proces wykorzystania będących w dyspozycji gospodarki zasobów, czyli kapitału. Gospodarka osiąga tym wyższy wzrost gospodarczy, im efektywniej wykorzystuje znajdujące się w jej dyspozycji zasoby, takie jak:

- warunki naturalne: lokalizacja, złoża surowców, lasy, plaże, klimat,
- finansowe zasoby: oszczędności, rezerwy międzynarodowe,
- kapitał wytworzony przez człowieka: budynki, drogi, mosty, infrastruktura telekomunikacyjna,
- kapitał instytucjonalny: prawna ochrona własności materialnej i niematerialnej, sprawność administracji rządowej, sprawność przedsiębiorstw,
- zasoby wiedzy: patenty, zaplecze naukowe, eksperckie,
- kapitał ludzki: umiejętności, potencjał twórczy,
- kapitał kulturowy: postawy i wartości związane z innowacjami¹⁹⁴.

W ostatnich latach ekonomiści stworzyli wiele teorii rozwoju gospodarczego. Do najbardziej znanych należy grupa teorii klasycznych. Do przedstawicieli klasyków zaliczyć można Adama Smitha, Dawida Ricardo, Thomasa Malthusa i Johna Stuarta Milla. Wskazywali oni, że postęp techniczny jest podstawowym czynnikiem decydującym o rozwoju postępu technicznego. Postęp techniczny zależał od akumulacji kapitału, a sama akumulacja od poziomu zysków. Postępująca w XIX wieku mechanizacja pozwalała na efektywny podział pracy, skutkujący podnoszeniem wydajności. Klasycy zastanawiali się nad dylematem związanym z wzrastającą liczbą ludności jako wyniku zysków. Wraz z większą liczbą ludności wzrasta zatrudnienie oraz kwota ogólna płac, a to skutkuje zachętą do powiększania rodzin. Wzrost ludności jednak powoduje absorpcję wytworzonych zysków hamując jednocześnie rozwój gospodarczy. W takim przypadku problemem może być nie tyle samo spowolnienie gospodarcze, lecz kwestia wyżywienia większej liczby ludności. Jakimś rozwiązaniem może być zwiększona intensywność uprawy roli. Czynniki te powodowałyby zmniejszenie dochodów krańcowych, czego konsekwencją byłby wzrost cen i wymuszenie w ten sposób podwyżki płac. To wszystko powodowałoby zmniejszenie zysków i w konsekwencji akumulacji kapitału. Jeśli miałyby być zapewniony ciągły rozwój gospodarczy, niezbędny musiałby być postęp techniczny charakteryzujący się ciągłością, tak aby wyprzedzać przyrost naturalny¹⁹⁵.

Karol Marks twierdził, że warunki ekonomiczne są podstawowymi czynnikami kształtującymi społeczeństwo. Wskazywał na postęp techniczny jako element sprawczy przekształcenia się feudalizmu średniowiecza w przemysłowy kapitalizm. A sam kapitalizm według niego jest tylko kolejnym stadium ewolucji społeczeństwa w kierunku formy ostatecznej – to jest państwa komunistycznego. Elementem łączącym tę teorię z klasyczną jest fakt, że rozwój gospodarczy jest de-

---

¹⁹³ M. Blaug, *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s.60.

¹⁹⁴ J. Gardowski, L. Gilejko, J. Siewierski, R. Towalski, *Socjologia gospodarki*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 2008, s. 32.

¹⁹⁵ R. Bartkowiak, *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 68-78.

terminowany przez postęp techniczny i przekonanie o uwarunkowaniu go akumulacją kapitału zależną ostatecznie od zysków. Marks wskazywał, że klucz do akumulacji leży w niskim poziomie płac, a sama praca jest jedynym źródłem wartości powstającym w procesie produkcji. Twierdził, że kapitaliści będą opłacać robotników na najniższym poziomie, przywłaszczając sobie wartość dodatkową, a to będzie prowadziło do obniżenia konsumpcji i może być przyczyną kryzysu gospodarczego. Taki kryzys będzie elementem niszczącym system kapitalistyczny. Źle opłacani robotnicy zbuntują się i stworzą socjalizm, a procesy rozwoju i wzrostu gospodarczego doprowadzą społeczeństwo do ustroju komunistycznego¹⁹⁶.

Jedną z najbardziej znanych współczesnych teorii rozwoju gospodarczego jest teoria startu sformułowana przez Walta Rostowa. Według niego kraje przechodzą przez pięć stadiów rozwoju gospodarczego¹⁹⁷:

1. **Spółczesność tradycyjna** – w tym pierwszym stadium większość zasobów skoncentrowana jest w rolnictwie. Nie występuje kumulujący, samowzmacniający się proces postępu materialnego, z którym mamy do czynienia w społeczeństwach industrialnych, a efektem jest niska mobilność społeczeństwa.
2. **Przesłanki do startu** – w stadium drugim pojawiają się przesłanki trwałych i systematycznych zmian. Przynajmniej część ludności społeczeństw tradycyjnych musi porzucić fatalistyczny stosunek do życia. Muszą zaistnieć przedsiębiorcy skłonni do poniesienia ryzyka w działalności finansowej i produkcyjnej. Uznanie społeczne musi być uzależnione bardziej od osiągnięć ekonomicznych niż od odziedziczonej pozycji. Wreszcie wiodący sektor, np. górnictwo lub inna gałąź wytwarzania, powinna zainicjować start.
3. **Start** – stadium, które trwa od 20 do 30 lat, gdy gwałtownemu przyspieszeniu ulega tempo przemian społecznych i ekonomicznych. Proces jest zasilany przez wzrost tej części produktu narodowego brutto, która jest przeznaczona na oszczędności i inwestycje. Może też być zasilany przez umacniający się przemysł. Obyczaje społeczne, formy i metody rządzenia oraz instytucje ekonomiczne ulegają dalszym ewolucyjnym przemianom.
4. **Osiągnięcie dojrzałości gospodarczej** – to okres samonapędzającego się wzrostu produktu krajowego brutto zarówno w wymiarze absolutnym, jak i w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Okres ten trwać powinien około 60 lat. W tym czasie przemysł przyswaja najnowocześniejszą technikę (okres imitacji), a producenci mają możliwość wytwarzania dowolnych towarów limitowani jedynie ograniczeniami rynkowym.
5. **Masowa konsumpcja** – ostatnim stadium gospodarczego rozwoju jest stadium masowej konsumpcji dóbr trwałego użytku oraz usług. Ich produkcja pozwala większości społeczeństwa osiągnąć wysoki standard życia.

Mimo że teoria Rostowa niezbyt ściśle przystaje do faktów historycznych, gdyż nie we wszystkich krajach można wyróżnić fazę gwałtownego startu, jednak dostarcza cennej analizy niezbędnej do tego, aby naród mógł rozwinąć się gospodarczo. W teorii tej można jeszcze wskazać pewną niejasność dotyczącą czynników wzrostu, ale analizując czwarte stadium, można porównać ją do stanu gospodarki,

---

¹⁹⁶ D.R. Kamenich, R.B. McKenzie, C. Nardinelli, *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1991, s. 967.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 967-968.

która jest w fazie imitacji. Gospodarka w tej fazie „przygotowuje się” do wytwarzania innowacji, opanowując nowe dla niej technologie.

Analizując współczesne gospodarki rozwijające się zgodnie z doktrynami „gospodarki opartej na wiedzy”, należy wskazać teorię wzrostu gospodarczego Schumpetera jako tę najbardziej przystającą. Współczesne definicje w konfrontacji z logiką i założeniami autora tej teorii dać jej mogą nazwę „teorii innowacji”¹⁹⁸. Innowacje są głównym czynnikiem rozwoju i stanowią podstawę cyklu koniunkturalnego. Rola innowatorów przypada przedsiębiorcom, którzy podejmują wysokie ryzyko gospodarcze i dzięki temu mogą osiągnąć wyższe zyski. Zwraca on uwagę na tzw. ducha przedsiębiorczości jako istotnego dla przeniesienia dorobku naukowego na grunt gospodarki. Przedsiębiorcy nie są wynalazcami, a jedynie wykorzystują efekty ich pracy, która powinna być na tyle bogata, aby zapewnić ciągłe zasilanie procesom inwestycyjnym. Podobnie jak w innych teoriach ekonomicznych można wymienić prekursorów, wskazujących wcześniej na znaczenie przedsiębiorczości w działalności gospodarczej. Jako pierwszy na znaczenie przedsiębiorczości zwrócił uwagę Richard Cantillon 1730 r. Jean-Baptiste Say pisał również o przedsiębiorczości jako czynniku rozstrzygającym o rozwoju gospodarczym¹⁹⁹. Istotą działalności przedsiębiorcy stanowi tworzenie innowacji, a gdy brakuje przedsiębiorcy, nie ma innowacji. Takie podejście jest charakterystyczne dla Schumpetera, który twierdzi, że przedsiębiorca to nie zawód, lecz okresowo wykonywana czynność²⁰⁰. Wskazywanie przez niego na istotną rolę przedsiębiorcy powoduje, że jego teorię można uznać za bliską ekonomii klasyczno-neoklasycznej. Przy tak ujętej roli przedsiębiorcy jego teoria reprezentuje wszelkie cechy teorii podażowej. Jednak w książce „Teorie rozwoju gospodarczego” można znaleźć twierdzenie o tym, że produkcja postępuje w ślad za potrzebami²⁰¹.

W związku z tym, że odkrycia, przedsiębiorcy i innowacje nie pojawiają się regularnie, Schumpeter wskazuje na cykle koniunkturalne. Taki cykl dzieli na cztery fazy. Pierwsza faza to „boom”, gdy pojawiają się przedsiębiorcy z innowacjami wprowadzanymi do gospodarki. Związane jest to z inwestycjami tworzącymi nowy kapitał charakteryzujący się większą produktywnością do kapitału stosowanego dotychczas. Okres „boomu” kończy się wartością szczytową koniunktury, po którym nadchodzi czas „recesji”. Po „recesji” pojawia się faza trzecia – „depresji”, która trwa aż do czasu pojawienia się na rynku nowych innowacji. Te nowe innowacje oznaczają czwartą fazę „ożywienia gospodarczego”, po której nadchodzi kolejna faza „boomu”. W ten sposób Schumpeter opisuje przebieg cyklu koniunkturalnego. Wahania cyklu są wzmacniane przez imitacje. Przedsiębiorstwa niemające możliwości z różnych powodów wdrażania innowacji starają się naśladować innowatorów, którym innowacje zapewniają większe zyski. Zachęceni są przewagą, jaką osiągają innowatorzy nad innymi. Innowatorzy mogą bronić się przed imitatorami, wdrażając innowacje regularnie lub w sposób skumulowany. Takie ciągłe wprowadzanie innowacji umożliwia charakter komplementarny innowacji, jedna inno-

---

¹⁹⁸ K. Kociszewski, *Uniwersalne teorie rozwoju gospodarczego*, [W:] B. Fiedor, K. Kociszewski (red.), *Ekonomia rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 162.

¹⁹⁹ R. Bartkowiak, *Historia myśli...*, *op. cit.*, s. 162.

²⁰⁰ J. Schumpeter, *Teoria rozwoju...*, *op. cit.*, s. 123-124.

²⁰¹ *Ibidem*, s. 16.

wacja umożliwia powstawanie kolejnych. Powyższe założenia dają podstawę do analizy rozwoju w długim okresie. Takie rozważania prowadzi Schumpeter w pracy „Kapitalizm socjalizm demokracja”, wyróżniając trzy etapy rozwoju społeczeństwa: stan gospodarki przedkapitalistycznej, kapitalizm właściwy i zmierzchu kapitalizmu. Istotą gospodarki przedkapitalistycznej jest ziemia, a przedsiębiorca i kapitał odgrywają rolę drugorzędą. Podmioty gospodarcze w tej fazie nie kierują się zasadami racjonalności w działalności, przez co nie występują dostateczne bodźce do wdrażania innowacji. Faza kapitalizmu właściwego jest fazą dominacji przedsiębiorców będących innowatorami, a charakterystyczną klasą społeczną tej fazy jest burżuazja. W fazie kapitalizmu właściwego umiejscowiona jest teoria jego cykli koniunkturalnych. W trzeciej fazie zmierzchu kapitalizmu postępuje ograniczenie wiodącej roli przedsiębiorcy. Jest to wynik dominacji w gospodarce wielkich podmiotów, takich jak koncerny, spółki akcyjne doprowadzające do monopolizacji rynków. Duże podmioty są racjonalnie zarządzane, co wraz z rozmyciem struktury własnościowej powoduje oderwanie procesów decyzyjnych od własności. Prowadzi to do osłabienia związków osób zatrudnionych z przedsiębiorstwem i nie ma wtedy miejsca dla przedsiębiorcy innowatora. Pewnym rozwiązaniem tego stanu rzeczy może być uruchomienie w tych przedsiębiorstwach wyspecjalizowanych działów zajmujących się innowacjami. Działy przejmują rolę instytucji stymulujących rozwój, podważając według Schumpetera ekonomiczne i społeczne podstawy kapitalizmu i osłabiając koncepcję prywatnej własności. W takim przypadku następuje gospodarcza stabilizacja.

Okres stabilizacji sprzyja wzrostowi liczby ludności, a w szczególności inteligencji zajmującej miejsce burżuazji. Nowa grupa społeczna nie jest zadowolona ze swojej pozycji społecznej, domagając się awansu, a jednocześnie wykształcenie powoduje, że zauważa negatywne zjawiska występujące mimo rozwoju. Skłania się ku związkom zawodowym i polityce państwa o charakterze socjalnym, co według Schumpetera jest objawem zaniku demokracji gospodarczej i politycznej²⁰².

Dokonując podsumowania teorii Schumpetera, można domniemywać, że osłabienie, a następnie upadek systemu kapitalistycznego nie następuje w wyniku wewnętrznych sprzeczności systemu, jak to podawał Marks, lecz w skutek zaniku rangi przedsiębiorcy innowatora. Gdy dobrobyt osiągnie pewien poziom, gospodarka rynkowa zacznie się przekształcać, bowiem kapitalizm – będąc systemem opartym na tworzeniu bogactwa – przestanie być potrzebny. Można polemizować z Schumpeterem, wskazując na nieograniczoną potrzeb ludzkich, co w konsekwencji może skutkować brakiem takiej granicy, jaką jest przytaczany przez niego dobrobyt.

W tym samym czasie co Schumpeter problemem regularności zjawisk w gospodarce zajmował się M. Kondratiew i niektórzy badacze przypisują mu na równi z Schumpeterem autorstwo teorii cykli koniunkturalnych²⁰³. Cykle Kondratiewa są nieco dłuższe i pokrywają się z dużymi wojnami, natomiast u Schumpetera siłą napędową były przełomowe wynalazki, np. maszyna parowa, samochód itp. Odnosząc się do dzisiejszej sytuacji kryzysu światowej gospodarki, można zasugerować na podstawie tych teorii, że jeśli miałyby się sprawdzić teoria Kondratiewa, to

---

²⁰² Z.B. Romanow, *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1999, s. 178.

²⁰³ R. Bartkowiak, *Historia myśli...*, *op. cit.*, s. 167.

będziemy mieli wielką wojnę na przełamanie słabej koniunktury, a jeśli Schumpetera – przełomowy wynalazek.

Zakończenie

W postrzeganiu innowacji i procesu innowacyjnego powinno odejść się od pojedynczego zdarzenia na rzecz szerokiego kompleksu zjawisk i zdarzeń tworzących nowe produkty i technologie. Innowacja staje się coraz bardziej zjawiskiem społecznie złożonym, skomplikowanym i trudnym. Przez wiele lat innowacje były pojęciem kojarzonym ze sferą zmian technicznych i technologicznych, a obecnie następuje ciągłe poszerzanie zakresu innowacji i innowacyjności np. na obszary organizacji i marketingu. Zachodzące współcześnie zmiany gospodarcze, technologiczne i społeczne wymuszają myślenie w kategoriach schumpeterowskiej „twórczej destrukcji”. Innowacje łączą ze sobą sfery nauki, techniki, produkcji, zarządzania i polityki.

Zagadnienia innowacyjności nabierają szczególnego wymiaru w kontekście obecnego globalnego kryzysu związanego z niestabilnością rynków finansowych i zadłużeniem poszczególnych państw. W wielu krajach wysoko rozwiniętych i rozwijających się zlekceważono racjonalny sposób gospodarowania tworzący podstawy stabilnej gospodarki, zaczęto gospodarować nieracjonalnie wydając więcej niż zarabiano. W krótkiej perspektywie funkcjonowanie z wykorzystaniem kredytu może być pożądane, ale w długiej perspektywie żadne państwo czy przedsiębiorstwo nie może wydawać więcej niż zarabia. Szansą na zmianę trendu gospodarczego zgodnie z Schumpeterem może być innowacyjność. Niestety pozycja Polski na innowacyjnej mapie świata jest ciągle bardzo słaba. Innowacyjność należy uznać za niewykorzystaną szansę dynamizacji procesów rozwojowych, szczególnie w obecnych warunkach wyczerpywania się ekstensywnych czynników wzrostu. Polskiej gospodarce potrzebny jest nowy projekt cywilizacyjny, tworzący podstawę dla rozwoju innowacyjności oparty na krajowym potencjale, wykorzystujący ambicje i możliwości całego społeczeństwa. Cele strategiczne i działania powinny korespondować z triadą Schumpetera: inwencje, innowacje, imitacje. Wydaje się, że niezbędna do tego jest jednak transformacja instytucjonalna całej gospodarki. Globalny kryzys jest problemem rozwojowym, ale może też być szansą, jeśli gospodarka Polska będzie w stanie zgodnie z teorią rozwoju gospodarczego i cykli koniunkturalnych wykreować przełomową innowację. Taka innowacja zapewniłaby gwałtowny rozwój gospodarczy. Rozwój ten trwałby do kolejnego kryzysu.

Literatura

1. Bartkowiak R., 2003. Historia myśli ekonomicznej. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
2. Baruk J., 2001. Wiedza i innowacje jako źródło przewagi konkurencyjnej. Gospodarka Narodowa 4.
3. Blaug M., 1994. Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.

4. Brzeziński M. (red.), 2001. Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi. Wydawnictwo Difin Warszawa.
5. Gardowski J., Gilejko L., Siewierski J., Towalski R., 2008. Socjologia gospodarki. Wydawnictwo Difin Warszawa.
6. Kamberchen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., 1991. Ekonomia. Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność” Gdańsk.
7. Keynes J.M., 2012. Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
8. Kociszewski K., 2010. Uniwersalne teorie rozwoju gospodarczego. [W:] Ekonomia rozwoju, pod red. B. Fiedora, K. Kociszewskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
9. Majerska K., 2007. Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy. Wydawnictwo SBP Warszawa.
10. Meredyk K., 2009. Rynek innowacji w Polsce. [W:] Rozwój gospodarczy a rynek i innowacje, pod red. K. Meredyk, J. Sikorskiego, K. Turowskiego, PWSZ w Suwałkach.
11. Penc J., 1999. Innowacje i zmiany w firmie. Transformacja i sterowanie rozwojem przedsiębiorstwa. Agencja Wydawnicza Placet Warszawa.
12. Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej przy Radzie Ministrów, 2005. Procesy innowacyjne w polskiej gospodarce. Raport 26, Warszawa.
13. Romanow Z.B., 1999. Historia myśli ekonomicznej w zarysie. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej Poznań.
14. Schumpeter J.A., 1960. Teorie rozwoju gospodarczego. PWN Warszawa.
15. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J., Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Dostępny w internecie: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr> (10.02.2013).
16. White D., 2005. Sektor MSP w nowym programie innowacji. [W:] Innowacje w Europie, Komisja Europejska - Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu Bruksela.

Innovations as determinants of economic growth

Summary: Big disproportion between the Polish economy and economies of high-developed countries is a problem. A growth of the innovation of the Polish economy can be a key to reducing this difference. The innovative activity is the only one which allows it to be better than the others. The entrepreneurs, who implement the innovations, are becoming monopolists in a short period of time, providing themselves with extraordinary profits. No other activity allows to achieve such a large superiority in the trade. In the days of global economy the competition is also global what makes competing very difficult. Innovations can be a determinant of decreasing disproportion in the development of economies. The article presents the literature review and the analysis of the influence of the innovation on the economic development.

Key words: innovations, economic development, technical progress

DEKONIUNKTURA APTECZNA JAKO WYPADKOWA KOINCYDENCJI CZYNNIKÓW PRAWNYCH I MAKROEKONOMICZNYCH

Miłosz Sadecki
Anna Zajdel

Streszczenie: W pracy przedstawiono wyniki pozwalające na zdiagnozowanie przyczyn, analizę i ocenę reakcji pacjentów i farmaceutów na wystąpienie kryzysu w Polsce w latach 2011-2012, będącego wypadkową kryzysu gospodarczego i recesji na rynku aptecznym. Zasadniczym źródłem kryzysu są zmiany w ustawodawstwie, wynikające w głównej mierze z ograniczeń prawnych związanych z funkcjonowaniem aptek oraz ciągłymi przekształceniami w zakresie refundacji leków. Czynniki makroekonomiczne, takie jak spadek wzrostu PKB czy wzrost stopy bezrobocia, stanowią równie istotne przyczyny destabilizacji. W badaniach zbieranie danych odbyło się za pośrednictwem techniki ankietowej z użyciem papierowego kwestionariusza, wypełnianego samodzielnie przez respondentów z Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego (województwo kujawsko-pomorskie). Wyniki wskazują na spadek konsumpcji leków oraz pozostałego asortymentu aptecznego. Stan ten może pogłębiać się wraz z nasilającym się zjawiskiem kryzysu, co może zagrozić zdrowiu publicznemu, a w konsekwencji bezpośrednio przyczynić się do obniżenia poziomu życia ludzi w Polsce. Konieczne staje się zatem właściwe planowanie i wdrażanie zmian, gwarantujących zwiększenie skuteczności w zapewnieniu bezpiecznego poziomu dostępu pacjentów do leków. Ponadto postuluje się o poprawę sytuacji farmaceutów, mogą oni bowiem swoimi działaniami zwiększać efektywność systemu ochrony zdrowia i skutecznej opieki farmaceutycznej zorientowanej na pacjentów.

Słowa kluczowe: kryzys, konsumpcja, rynek apteczny

Wstęp

W 2012 roku tempo wzrostu gospodarczego uległo znacznemu osłabieniu. Produkt Krajowy Brutto wzrósł realnie o 2,0% w porównaniu z 4,3% w 2011 roku. W IV kwartale 2012 roku zanotowano spadek sprzedaży w skali roku, średnioroczny wzrost cen towarów i usług konsumpcyjnych był niższy niż w 2011 roku, lecz wyższy niż zakładany w ustawie budżetowej. Stopa bezrobocia wzrosła na koniec roku do 13,4%, a pogorszenie sytuacji na rynku pracy zbiegło się z utrzymującą się niekorzystną koniunkturą gospodarczą w kraju²⁰⁴.

W związku z wejściem w życie 1 stycznia 2012 roku Ustawy z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych zmienił się istotnie sposób i zakres finansowania znacznej części asortymentu aptecznego. Zbiegło się to z kolejną zmianą

---

²⁰⁴ *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Polski w 2012 r.*, Departament Analiz i Opracowań Zbiorczych – Główny Urząd Statystyczny [on-line] (dostęp: 2013.01.05).

Ustawy z dnia 6 września 2001 r., Prawo Farmaceutyczne – w artykule 94a wprowadzono całkowity zakaz reklamowania aptek i punktów aptecznych oraz ich działalności. Pochodną tego zakazu jest wycofanie się aptek z programów lojalnościowych, które zgodnie z ustaloną linią orzecznictwa można uznać za reklamy jako zachęcające do zakupu towaru, wartościujące oraz zawierające informacje niezbędne do jego zawarcia (wyrok NSA z 12.06.1997 r. I SA/Ka 192-193/97)²⁰⁵.

W stosunku do roku poprzedniego w 2012 znacznie spadła wartość sprzedaży leków refundowanych (o 22,7%). Wzrosła sprzedaż leków na recepty pełnopłatne oraz sprzedaż odręczna. Wartość rynku suplementów diety spadła w omawianym okresie w porównaniu z 2011 rokiem. W następstwie kryzysu gospodarczego i nasycenia rynku pogorszyła się sytuacja na rynku dermokosmetyków. W grudniu 2012 roku w porównaniu z tym samym miesiącem roku poprzedniego obroty przeciętnej apteki spadły o 19,5%²⁰⁶.

Na przełomie 2012 i 2013 roku w województwie kujawsko-pomorskim funkcjonowało ok. 600 aptek (607 – stan na 6 listopada 2012, 600 – stan na 4 lutego 2013). W Pomorsko-Kujawskiej Okręgowej Izbie Aptekarskiej zrzeszonych było około 1300 farmaceutów. W województwie istniał jeden ośrodek akademicki kształcący studentów na kierunku farmacja – Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera w Bydgoszczy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Województwo zamieszkiwało ponad 2 miliony mieszkańców.

1. Cele i metody badań

Głównym celem badań była ocena poziomu i jakości opieki zdrowotnej, konsumpcji leków oraz sytuacji na rynku aptecznym w latach 2011/2012. Kolejnym istotnym aspektem badań była ocena, w opinii farmaceutów, funkcjonującego prawa i określenie poziomu jakości na rynku aptecznym. Celami szczegółowymi badań było m.in.: zebranie opinii pacjentów i farmaceutów na temat kryzysu gospodarczego. Ostatnim zagadnieniem podjętych badań było wskazanie, w opinii pacjentów oraz farmaceutów, skutecznych działań, zmierzających do poprawy obecnego stanu zarówno polskiej farmacji, jak i dostępu pacjentów do leków.

Przed przystąpieniem do badań właściwych dokonano tzw. próby kwestionariusza, poprzez wykonanie badań pilotażowych w grudniu 2012 roku. W badaniach tych zbieranie danych odbyło się drogą internetową za pomocą kwestionariuszy internetowych, utworzonych poprzez generator ankiet internetowych. Badania wstępne przeprowadzono na dwóch grupach badanych, zamieszkałych w granicach Rzeczypospolitej Polskiej: pacjentach i farmaceutach, posiadających prawo wykonywania zawodu od przynajmniej dwóch lat. Działania te pozwoliły na ocenę merytoryczną kwestionariusza, wskazując m.in.: pytania kłopotliwe, niezrozumiałe i trudne dla respondentów oraz potwierdzenie istnienia omawianego problemu we wspomnianych środowiskach społecznych. Po weryfikacji i sprawdzeniu projektu kwestionariusza w styczniu i lutym 2013 roku przeprowadzono badania właściwe na grupie 215 pacjentów, zamieszkujących Bydgoszcz i powiat

---

²⁰⁵ Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych [on-line] (dostęp: 2013.01.07).

²⁰⁶ Rynek apteczny w grudniu 2012 i całym 2012 roku [on-line] (dostęp: 2013.01.05).

bydgoski, oraz 40 farmaceutów pracujących w aptekach otwartych zlokalizowanych na tym terenie. W badaniach właściwych zbieranie danych odbyło się za pośrednictwem techniki ankietowej z użyciem papierowego kwestionariusza, wypełnianego samodzielnie przez respondentów.

Kwestionariusze ankiet obejmowały następujące części: wstęp, który zawierał informację o celu badania; w dalszej części pytania właściwe w ustalonej kolejności, podzielone na poszczególne grupy problemowe, uszeregowane tematycznie. W ostatniej części kwestionariusza zostały umieszczone pytania metryczkowe, w których poproszono respondentów o zaznaczenie m.in.: płci, wieku, miejsca zamieszkania itp. Dodatkowo kwestionariusz ankiet przeznaczony do wypełnienia przez farmaceutów zawierał pytanie filtrujące dotyczące stażu pracy w aptece.

W opracowanych kwestionariuszach zastosowano pytania o charakterze zamkniętym, jednokrotnego wyboru. Nie zabrakło również pytań otwartych, w których badani mogli wykazać się swobodą wypowiedzi, zgodnie z ich punktem widzenia. Były również pytania filtrujące, aby móc dokonać eliminacji tych osób, których dalsza część pytania nie dotyczyła.

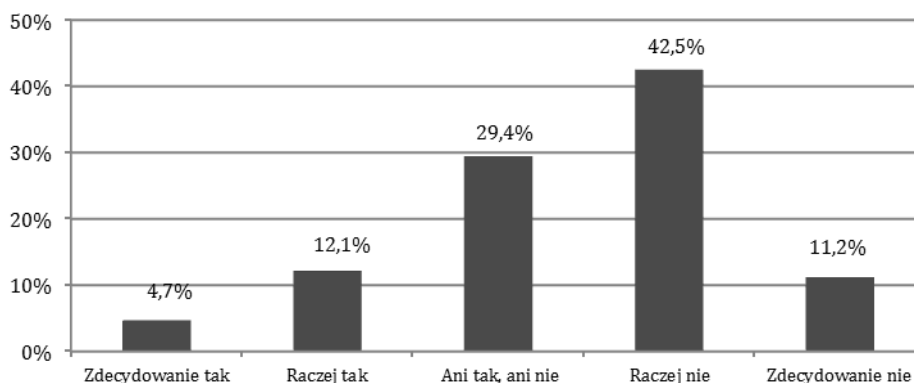
W badaniu wzięło udział ogółem 215 pacjentów. Większość z nich stanowiły kobiety – 68,7%, mężczyźni stanowili 31,3% próby badawczej. Kolejne pytanie zawarte w metryczce pozwoliło na uzyskanie danych dotyczących wieku respondentów. Blisko co trzeci ankietowany to osoba między 18. a 24. rokiem życia. W badaniu wzięło udział 45 pacjentów (21,2%) w wieku 25-34 lat oraz 45 pacjentów w wieku 55 i więcej lat. Najmniej liczną grupę stanowiły osoby w wieku 45-54 lat (9,9%) oraz poniżej 18. roku życia (3,3%). Trzecie pytanie, ujęte w części metryczkowej, miało na celu określenie miejsca zamieszkania respondentów. Spośród ankietowanych zdecydowana większość, bo aż 65,7% pochodziła z Bydgoszczy, osoby zamieszkujące powiat bydgoski stanowiły 17,1% ogółu populacji badanej. Co dziesiąty ankietowany to osoba mieszkająca w innej miejscowości w województwie kujawsko-pomorskim. Najmniej liczną grupę badanych stanowią pacjenci, mieszkający w innych miastach w Polsce, niespełna 4,0%.

Druga część badań objęła 40 farmaceutów. Każdy z nich miał minimum dwuletnie doświadczenie pracy w aptece, tytuł zawodowy magistra farmacji i prawo wykonywania swojego zawodu. Wszyscy aptekarze pracowali w aptekach objętych nadzorem Wojewódzkiego Inspektoratu Farmaceutycznego w Bydgoszczy, na obszarze działania Pomorsko-Kujawskiej Okręgowej Izby Aptekarskiej w Bydgoszczy. Oddziałem Narodowego Funduszu Zdrowia właściwym ze względu na siedziby aptek był Kujawsko-Pomorski Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy. Zdecydowana większość (67,5%) farmaceutów pracowała na terenie Bydgoszczy, pozostali wykonywali zawód na terenie powiatu bydgoskiego.

2. Wyniki badań

Jednym z istotnych zagadnień, które podjęto w badaniach grupy pacjentów, była ocena dostępu do leków w 2012 roku w porównaniu z rokiem poprzednim. Analiza wskazuje, że z grupy dwustu piętnastu respondentów ponad 40% badanych uważa, że dostęp ten raczej nie był utrudniony, a co dziesiąty ankietowany odpowiedział, że zdecydowanie nie był utrudniony. Ponad 63 pacjentów (kobiet i mężczyzn), co stanowi odpowiednio 29,4% ogółu badanych, nie ma jasno sprecy-

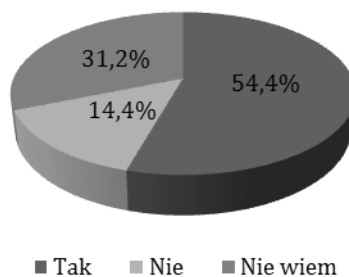
zowanego zdania w tym zakresie, a 16,8% badanych deklaruje, że dostęp do leków w 2012 roku w stosunku do roku ubiegłego uległ pogorszeniu. Opisane wyniki zebranych danych przedstawiono na rysunku 1.

Rys. 1. Czy Pani/Pana zdaniem dostęp do leków w 2012 roku w porównaniu z rokiem ubiegłym, był utrudniony?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W trakcie badań zapytano pacjentów, czy ceny leków w ubiegłym roku wzrosły. W tej kwestii ponad połowa z nich (54,4%) deklaruje, że zjawisko to miało miejsce. 31 respondentów (kobiet i mężczyzn), co stanowi 14,4% wszystkich odpowiedzi, wyraża przeciwną opinię, zaś ponad 67 pacjentów, czyli blisko 32% wszystkich uzyskanych odpowiedzi, nie wie, czy ceny leków w 2012 roku uległy podwyższeniu (rys. 2).

Rys. 2. Czy ceny leków w ubiegłym roku wzrosły?

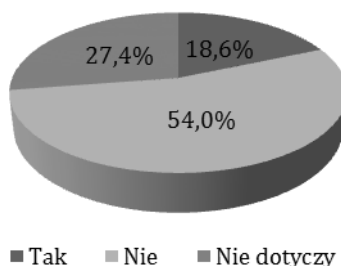
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Pacjenci różnie argumentują zmianę swoich wydatków w aptece. Dla większości ankietowanych, których wydatki w aptece w 2012 roku raczej wzrosły, głównymi determinantami są wzrost ceny leków, większa zachorowalność pacjentów oraz mniejszy stopień refundacji leków przez NFZ.

Przeprowadzone badania pozwoliły również na ustalenie, czy pacjenci mieli problem z wykupieniem leków objętych refundacją. Ponad połowa respondentów (54,0%) udzieliła odpowiedzi negatywnej, 40 ankietowanych (kobiet i mężczyzn),

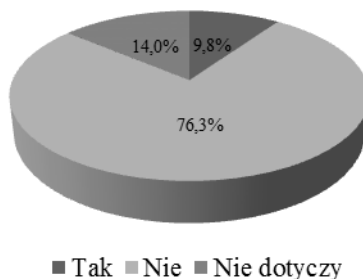
co stanowi 18,6% ogółu badanych, deklaruje, że miała z tą sytuacją problem, zaś co trzeciego badanego pytanie to nie dotyczyło (rys. 3.).

Rys. 3. Czy miała Pani/Pan problem z wykupieniem leków objętych refundacją?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

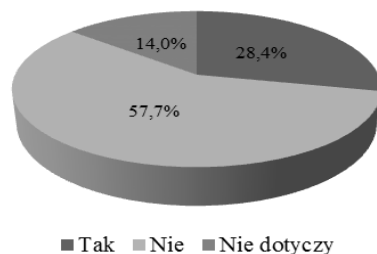
Głównymi powodami wymienianymi przez pacjentów, którzy mieli problem z wykupieniem leków objętych refundacją, są: niechęć lekarzy do wydawania recept refundowanych oraz niedostępność leków w aptece. Niedostępność leków może mieć charakter incydentalny, lecz zauważa się również trwałe w danym przedziale czasu i na danym terenie braki wybranych produktów leczniczych.

Ponadto zdecydowana większość pacjentów (76,3%) nie miała problemów z wykupieniem pozostałych produktów, nie objętych refundacją dostępnych w aptece. Z przeprowadzonych badań wynika, że tylko co dziesiąty respondent wskazuje na przeszkodę w pozyskiwaniu innych niż leki artykułów nierefundowanych przez Narodowy Fundusz Zdrowia dostępnych w aptece (rys. 4.).

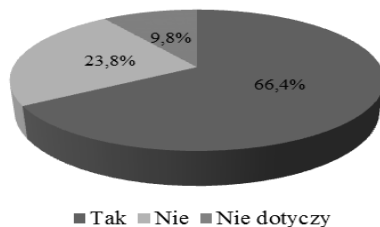
Rys. 4. Czy miała Pani/Pan problem z wykupieniem pozostałych produktów, nie objętych refundacją, dostępnych w aptece?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Kolejne pytanie, które zostało zadane pacjentom, pozwoliło na zidentyfikowanie, ile osób zrezygnowało z zakupu leku pomimo zalecenia lekarskiego. Wyniki badań wskazują, że głosy badanych są podzielone. Z badanej populacji nieco ponad połowa ankietowanych (124 osoby, czyli 57,7%) deklaruje, że nie wycofało się z nabywania środków farmaceutycznych pomimo zaleceń medycznych, zaś 61 pacjentów (kobiet i mężczyzn), czyli prawie 30,0% wszystkich odpowiedzi, postąpiło odwrotnie (rys. 5).

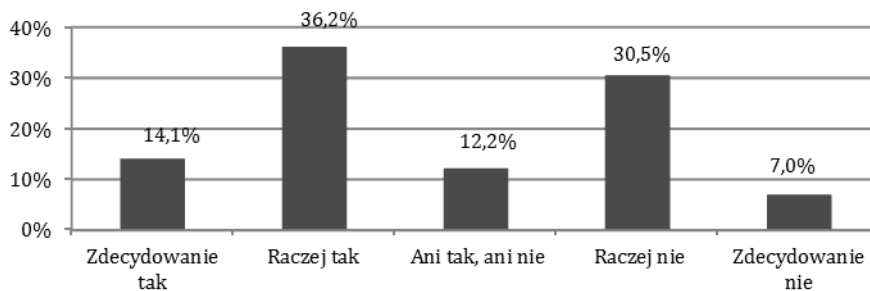
Rys. 5. Czy zrezygnowała Pani/Pan z zakupu leku pomimo zalecenia lekarskiego?
 Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W trakcie badań zapytano pacjentów, czy decydują się na tańsze odpowiedniki leków w aptece. Aż 66,4% ankietowanych udzieliło pozytywnej odpowiedzi, natomiast ponad 50 respondentów (kobiet i mężczyzn), co stanowi blisko 24,0% wszystkich uzyskanych rezultatów, udzieliło odpowiedzi przeciwnej (rys. 6.).

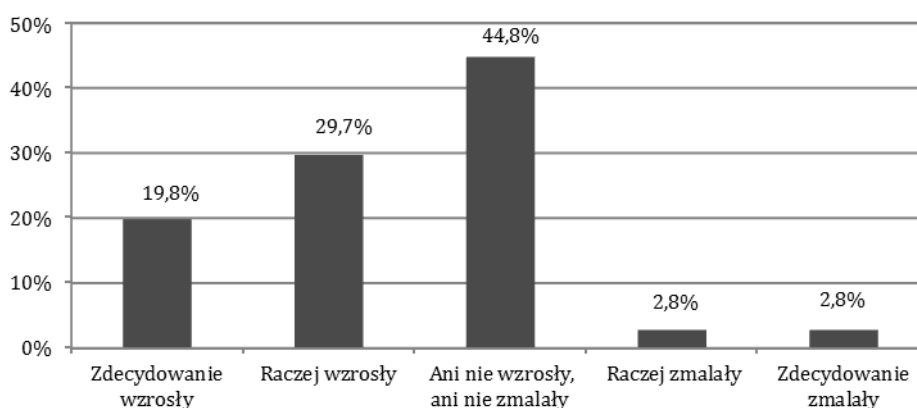
Rys. 6. Czy decyduje się Pani/Pan na tańsze odpowiedniki leków w aptece?
 Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W trakcie badań poproszono respondentów o wyrażenie zdania, czy zrezygnowaliby z zakupu leków, gdyby znacząco obniżył się ich status finansowy. Ponad połowa pacjentów udzieliła na to pytanie odpowiedzi twierdzącej. Co dziesiąty pacjent nie ma wyraźnie uściślonego zdania w tym zakresie. Jedynie 7,0% ogółu badanych zdecydowanie nie zaniechałoby nabywania leków pomimo pogorszenia się ich sytuacji materialnej (rys. 7).

Rys. 7. Czy zrezygnowałaby Pani/Pan z wykupienia leków, gdyby znacząco obniżył się Pani/Pan status finansowy?
 Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Kolejnym aspektem podjętych badań było zagadnienie związane z wydatkami ponoszonymi przez pacjentów w 2012 roku w stosunku do lat ubiegłych. Z przeprowadzonych badań wynika, że ponad 90 ankietowanych, czyli ok. 45% wszystkich uzyskanych odpowiedzi, deklaruje, że ich nakłady pieniężne w ubiegłym roku nie wzrosły ani nie zmalały. Zdaniem blisko połowy pacjentów, ponoszone przez nich wydatki w aptece raczej wzrosły oraz zdecydowanie wzrosły. Zaledwie ok. 6,0% respondentów wyraziło odmienną opinię (rys. 8).

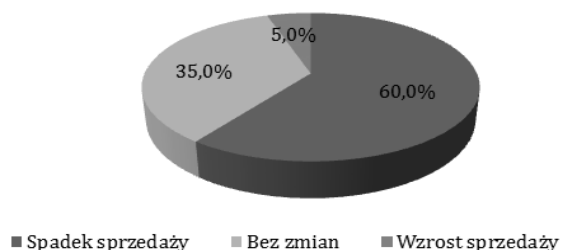

Rys. 8. Jak zmieniły się w 2012 roku, w porównaniu z latami ubiegłymi, Pani/Pana wydatki w aptece?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

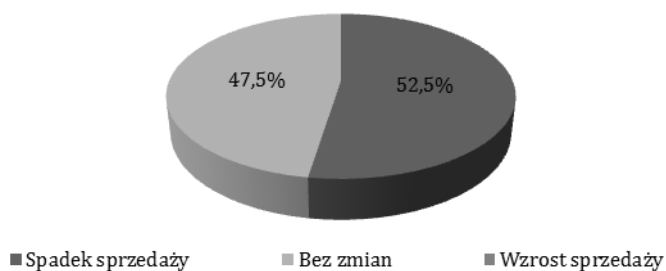
Zdaniem większości ankietowanych sposobem na poprawę w zakresie dostępu pacjentów do leków będzie działanie zmierzające do obniżenia ceny leków zarówno tych refundowanych, jak i pełnopłatnych. Ponadto ankietowani wskazują na konieczność dodania większej liczby produktów leczniczych na listę leków refundowanych. Łatwiejszy dostęp do lekarzy rodzinnych, więcej aptek czynnych przez całą dobę i powrót do poprzednich rozwiązań refundacyjnych to często powtarzane postulaty wśród respondentów. Nieliczni pacjenci oceniają, że ich dostęp do leków jest wystarczająco dobry, w związku z tym nie wymaga poprawy.

W drugiej części badania wzięło udział 40 farmaceutów zatrudnionych w aptekach ogólnodostępnych na terenie Bydgoszczy (ponad 2/3) i powiatu bydgoskiego. Badaniu poddano ocenę sprzedaży poszczególnych gałęzi asortymentu aptecznego. Według 60% farmaceutów w 2012 roku w porównaniu z rokiem ubiegłym spadła sprzedaż refundowanych leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych. Brak zmian zadeklarowało 35% respondentów, zaś niemal nieodczuwalny dla respondentów był wzrost sprzedaży tego asortymentu (5% wszystkich uzyskanych odpowiedzi). Opisane wyniki zebranych danych przedstawiono na rysunku 9.

Rys. 9. Jak ocenia Pani/Pan sprzedaż refundowanych leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych w 2012 roku w porównaniu z rokiem ubiegłym?
 Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

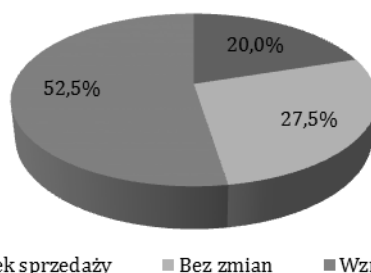
W segmencie sprzedaży produktów leczniczych wydawanych z zalecenia lekarskiego (kategoria dostępności Rp²⁰⁷) odnotowano również spadek. Sądzi tak ponad połowa respondentów (52,5%), podobny odsetek badanych wskazuje na brak zmian (rys. 10).

Rys. 10. Jak ocenia Pani/Pan sprzedaż produktów leczniczych wydawanych z przepisu lekarza (Rp) w 2012 roku w porównaniu z rokiem ubiegłym?
 Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W 2012 roku największy wzrost sprzedaży zaobserwowano w kategorii produktów leczniczych wydawanych bez przepisu lekarza (OTC). Ponad połowa farmaceutów dostrzegła wzrost sprzedaży tego rodzaju leków. Niemal co trzeci ankietowany nie zaobserwował zmian, a tylko 20% ogółu badanych wskazało na spadek sprzedaży w tym segmencie (rys. 11).

²⁰⁷ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. *Prawo Farmaceutyczne* Art. 23a, s. 42. [on-line] (dostęp 2013.01.07).

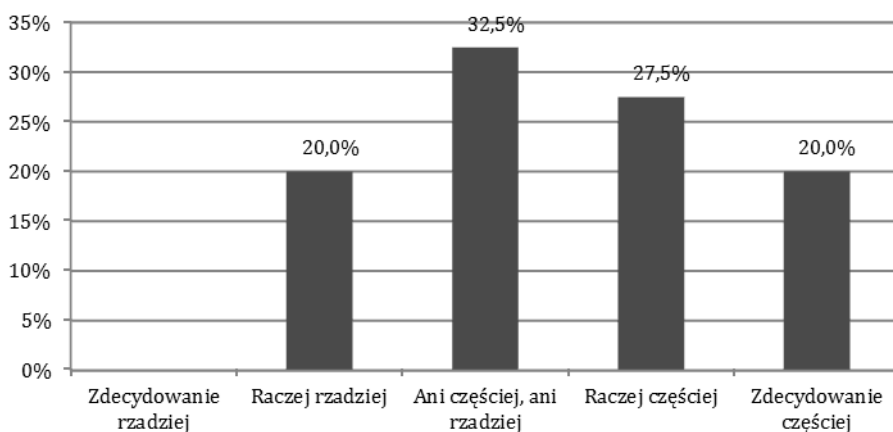
■ Spadek sprzedaży   ■ Bez zmian   ■ Wzrost sprzedaży

Rys. 11. Jak ocenia Pani/Pan sprzedaż produktów leczniczych wydawanych bez przepisu lekarza (OTC) w 2012 roku w porównaniu z rokiem ubiegłym?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Badaniu poddano również ocenę sprzedaży suplementów diety, kosmetyków i produktów leczniczych homeopatycznych. Prawie połowa respondentów (47,5%) zauważyła również wzrost sprzedaży suplementów diety. Podobny odsetek farmaceutów (45,0%) nie dostrzegł różnicy w sprzedaży tego rodzaju produktów w 2012 roku. Niemal nie odnotowano spadków sprzedaży w tym segmencie. Według większości respondentów w aptekach ogólnodostępnych nie zmieniła się sprzedaż kosmetyków, tego zdania jest 62,5% farmaceutów. Wskazań, że na rynku obserwuje się wzrost sprzedaży jest nieco więcej (22,5%) w porównaniu z oceną, że nastąpił spadek sprzedaży w tym segmencie (15%). Połowa farmaceutów wskazała na spadek sprzedaży produktów leczniczych homeopatycznych, drugie 50% respondentów nie dostrzegło zmian w tej kategorii.

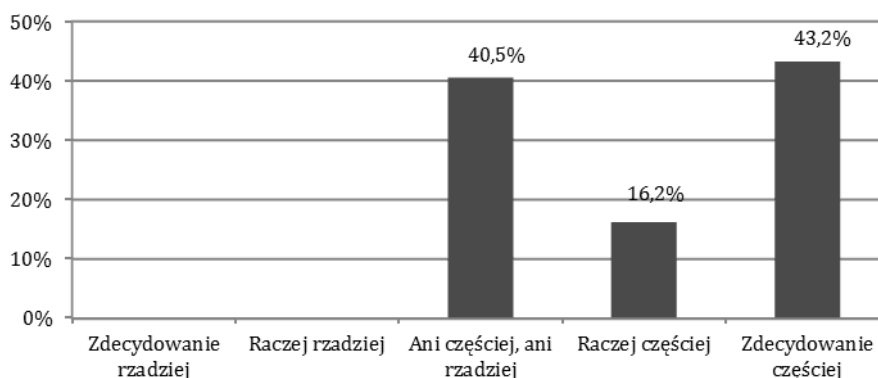
W 2012 roku, w porównaniu z rokiem ubiegłym, nastąpiła zmiana zachowań pacjentów w aptece. Niemal połowa aptekarzy zaobserwowała, że pacjenci częściej prosili o tańsze odpowiedniki leków. Tylko co piąty jest zdania, że prośby takie występowały rzadziej niż w 2011 roku (rys. 12).

Rys. 12. Czy w 2012 roku pacjenci częściej niż w roku ubiegłym prosili o tańsze odpowiedniki produktów leczniczych?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

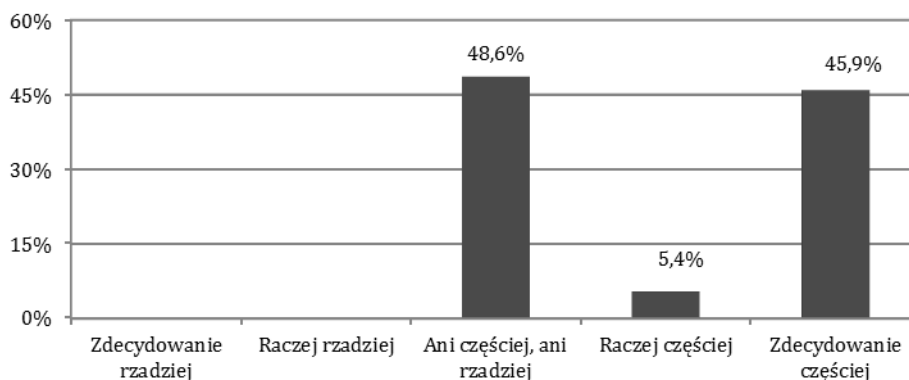
W 2012 roku pacjenci zdecydowanie częściej (43,5% wszystkich odpowiedzi wśród farmaceutów) lub raczej częściej (16,2%) rezygnowali z wykupienia leków przepisanych na receptę lekarskiej. Żaden z badanych aptekarzy nie uznał, że wystąpił trend odwrotny (rys. 13).

Rys. 13. Czy w 2012 roku pacjenci częściej niż w roku ubiegłym rezygnowali z wykupienia leków przepisanych na receptę lekarskiej?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Informacja o cenie miała coraz większe znaczenie dla pacjentów – rezygnowali oni bowiem z wykupienia leków i innych produktów dostępnych w aptece po informacji o cenie produktów zdecydowanie częściej (45,9% odpowiedzi) niż w roku ubiegłym. Niemal połowa aptekarzy nie dostrzega różnic w porównaniu z rokiem 2011 (48,6% wskazań), jednocześnie żaden z respondentów nie zauważa, aby nastąpił spadek częstotliwości tego rodzaju postępowania pacjentów (rys. 14).

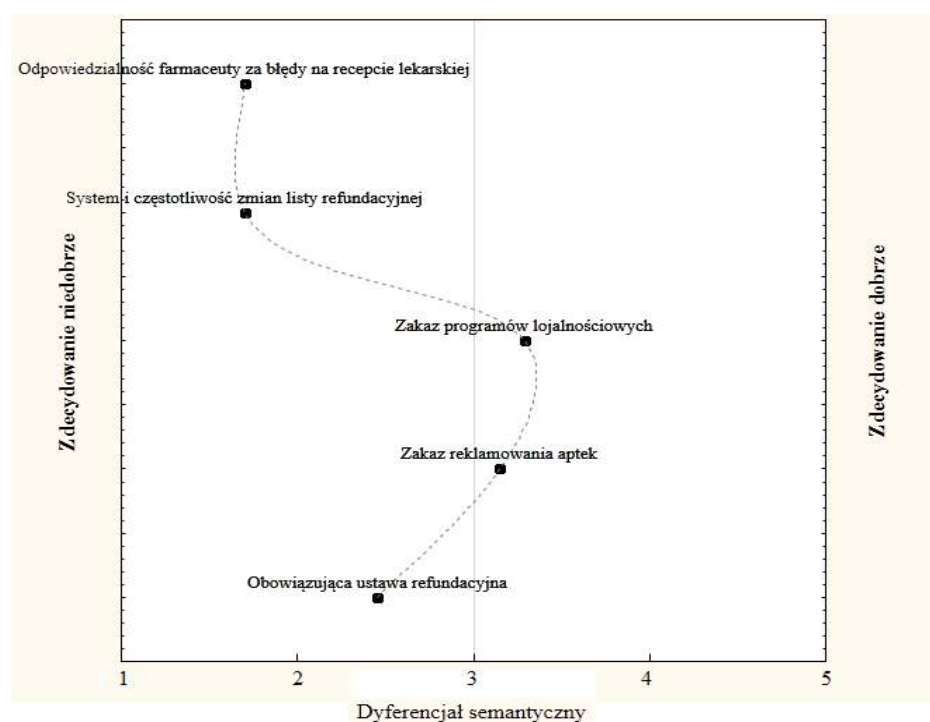
Rys. 14. Czy w 2012 roku pacjenci częściej niż w roku ubiegłym rezygnowali z wykupienia leków lub innych produktów dostępnych w aptece po informacji o cenie produktu?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Przeprowadzone badania pozwoliły również na ocenę wprowadzonych w Polsce zmian dotyczących prawa farmaceutycznego. Respondenci najbardziej

krytycznie (90% ocen negatywnych) ocenili system i częstotliwość zmian w wykazie refundowanych leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych. Odpowiedzialność farmaceuty za błędy na receptie refundowanej jest oceniana negatywnie przez 80% respondentów. Nowy akt prawny obowiązujący od stycznia 2012 roku, Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych, jest oceniany negatywnie przez 50% respondentów (raczej niedobrze przez 70% osób z tego grona), jednocześnie aż 40% nie ocenia ustawy ani dobrze, ani niedobrze. Zmiany w Ustawie z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne, zakazujące reklamy aptek, najbardziej podzieliły respondentów. Ponad połowa ocenia zapis pozytywnie, zaś jedna trzecia respondentów uważa go za wadliwy. Zakaz programów lojalnościowych, będący pochodną tego zapisu, popiera ponad dwie trzecie badanych aptekarzy.

Na rysunku 15 przedstawiono poziom oceny danego przepisu lub sposób jego realizacji, rozpiętego między przeciwstawnymi kategoriami (1 – zdecydowanie niedobrze/5 – zdecydowanie dobrze). Za wartość neutralną przyjmujemy wartość 3 na poniższej skali. Skalę stanowi dyferencjał semantyczny.

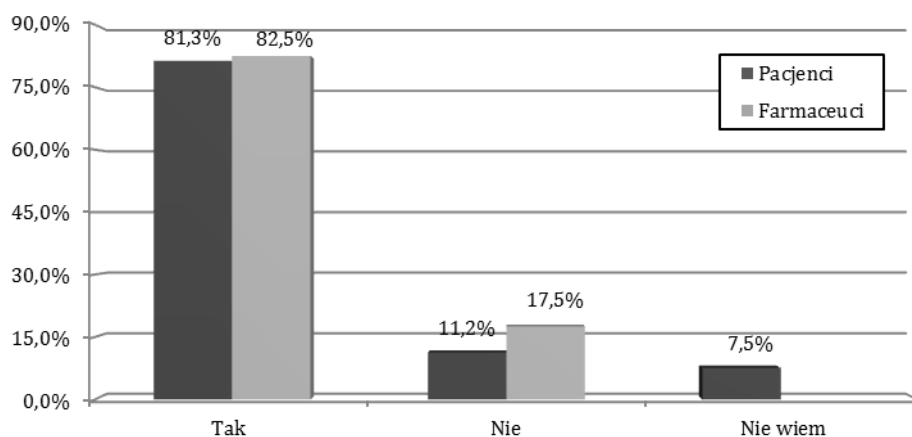

Rys. 15. Ocena obowiązującego w Polsce prawa farmaceutycznego

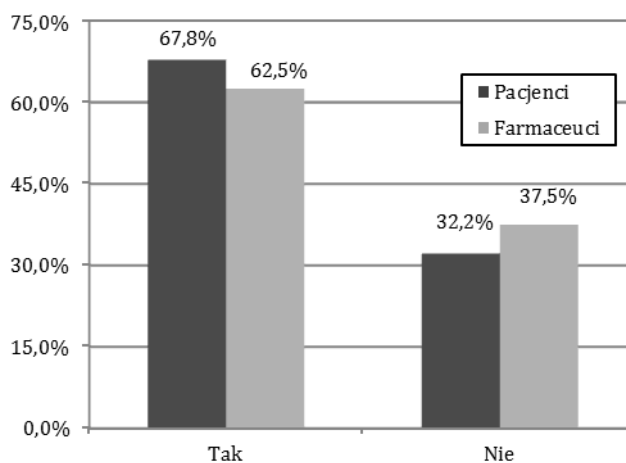
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Istotnym tematem podjętych badań była ocena, w opinii pacjentów i farmaceutów, zagadnienia związanego z kryzysem gospodarczym. Pierwszy z poruszonych problemów dotyczył skutków kryzysu gospodarczego w Polsce. Badania nie

wykazały istotnych rozbieżności w wypowiedziach ankietowanych, zdecydowana większość z nich – ponad 80% zgodnie potwierdza, że w kraju odczuwa się następstwa destabilizacji gospodarczej. Tylko niewielki odsetek pacjentów (11,2%) i farmaceutów (17,5%) uważa przeciwnie (rys. 16). Jednocześnie ponad 60,0% pacjentów i farmaceutów bezpośrednio odczuwa konsekwencje recesji gospodarczej, a tylko niespełna 38,0% ankietowanych nie odczuwa skutków kryzysu gospodarczego. Zestawienie udzielanych odpowiedzi przedstawiono na rysunku 17.

Rys. 16. Czy uważa Pani/Pan, że w Polsce odczuwa się skutki kryzysu gospodarczego?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

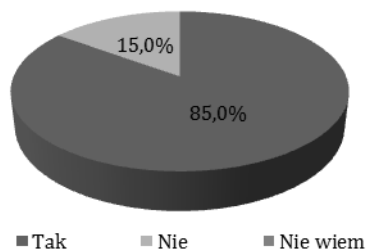

Rys. 17. Czy odczuwa Pani/Pan skutki kryzysu gospodarczego?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Diagnozie poddano ocenę, w opinii farmaceutów, zagadnienia związanego z kryzysem na rynku aptecznym. Pierwszy z poruszonych problemów dotyczył skutków kryzysu na rynku aptecznym w Polsce. Zdecydowana większość ankietowanych, bo aż 85,0%, zgodnie potwierdza, że w kraju odczuwa się następstwa

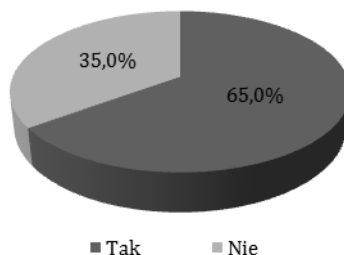

destabilizacji na rynku aptecznym, tylko niewielki odsetek badanych (15,0%) sądzi przeciwnie (rys. 18).

Rys. 18. Czy uważa Pani/Pan, że w Polsce odczuwa się skutki kryzysu na rynku aptecznym?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Zdecydowana większość badanych (65%) odczuwa konsekwencje recesji na rynku aptecznym. Nieco ponad jednej trzeciej badanych (35%) nie dotknęły skutki kryzysu (rys. 19).

Rys. 19. Czy odczuwa Pani/Pan skutki kryzysu na rynku aptecznym?
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wśród przyczyn kryzysu na rynku aptecznym najczęściej wymieniano brak środków na zakup leków u pacjentów, wynikający z niskich świadczeń emerytalno-rentowych, płac i bezrobocia oraz obowiązującą ustawę refundacyjną. Kolejnymi znaczącymi przyczynami była zbyt duża liczba aptek ogólnodostępnych na rynku, farmaceutów oraz techników farmacji i wzrost cen.

Respondenci wskazują na znaczący spadek rentowności aptek, który skutkuje obniżeniem uposażeń oraz bezrobociem wśród personelu aptecznego. W aptekach zmniejsza się liczba pacjentów, pacjenci częściej rezygnują z zakupu leków.

Większość aptekarzy przedstawia swoją wizję poprawy stanu polskiej farmacji. Farmaceuci postulują o zmianę prawa farmaceutycznego, a zwłaszcza obowiązującej ustawy refundacyjnej i wynikających z niej ograniczeń. Zwracają również uwagę na potrzebę zwiększenia rangi zawodu, rozwoju opieki farmaceutycznej, wyraźniejszego odróżnienia aptek od innych obiektów handlowo-usługowych. 60,0% farmaceutów zdecydowanie niedobrze ocenia prawo posiadania aptek dla osób bez wykształcenia farmaceutycznego. Wskazują również na potrzebę przebudowy systemu edukacji zarówno farmaceutów, jak i techników farmacji.

Problemy z dostępem do leków polskich pacjentów są związane, w opinii respondentów, głównie z wykazem refundowanych leków, środków spożywczych

specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych. Poprawa dostępności może nastąpić poprzez rozszerzenie wykazu oraz zmniejszenie odpłatności pacjentów za refundowane produkty. Istotne jest również obniżenie cen leków, zwłaszcza wydawanych z przepisu lekarza – to one w opinii farmaceutów są najważniejsze dla pacjentów. Rosnąc powinna świadomość o braku różnic między lekami oryginalnymi a tańszymi lekami generycznymi²⁰⁸. Aptekarze wskazują, że nadal istnieje problem zbyt małej dostępności pacjentów do opieki lekarskiej.

Wnioski

Wyniki przeprowadzonych badań empirycznych potwierdzają zjawisko kryzysu gospodarczego w kraju. Wskaźniki makroekonomiczne mają wymierne przełożenie na sytuację społeczeństwa. Rynek apteczny został dotknięty recesją, choć jego przyczyny nie są wyłącznie wynikiem dekonstrukcji całej gospodarki.

Badania wskazują, że pacjenci spotykają się ze zjawiskiem ograniczenia dostępności do farmakoterapii, a przyczyn należy upatrywać zarówno po stronie gospodarczej, jak i jurydycznej. Z jednej strony brak funduszy na zakup leków jest główną przyczyną niewykupienia dostępnych leków w aptece. Istnieje jednak wyraźna bariera prawna w postaci wykazu refundowanych leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych – niektóre produkty nie są w ogóle objęte refundacją, w przypadku innych poziom refundacji przez Narodowy Fundusz Zdrowia jest dla pacjentów niewystarczający. Szczególnie niepokojący jest fakt deklarowanego poziomu rezygnacji z zakupu leków w przypadku pogorszenia statusu finansowego pacjentów. Jest on zdecydowanie wyższy (ponad połowa respondentów) niż wskazują na to podobne badania przeprowadzone w czasie kryzysu w Argentynie w latach 2001-2002. Tymczasem obniżenie konsumpcji leków może okazać się bardziej brzemiennie w skutkach niż w przypadku innych kategorii produktów.

Stwierdzony kryzys na rynku aptecznym wynika nie tylko z wyraźnego zmniejszenia sprzedaży leków refundowanych – spadek zysków z tego segmentu częściowo rekompensować może m.in. sprzedaż odrębna produktów leczniczych lub wydawanie leków na recepty pełnopłatne. Obserwuje się również nasycenie rynku pracy, jak i funkcjonowanie dużej ilości silnie konkurujących aptek. W opinii badanych farmaceutów problemem jest prawo (przede wszystkim Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych), wpływ całej gospodarki na rynek apteczny i spadek rangi zawodu farmaceuty, który wynika również z zaniedbań po stronie osób wykonujących zawód.

Utrzymywanie się lub rozwój pojawiających się niebezpiecznych trendów, wpływających na ograniczenie dostępu pacjentów do właściwej farmakoterapii, może przyczynić się do pogorszenia poziomu zdrowia i jakości życia populacji Polski. Postęp niesprzyjającej sytuacji na rynku aptecznym może doprowadzić do jego destabilizacji, co może wpłynąć negatywnie na pacjentów. Farmaceuci gwa-

---

²⁰⁸ Davit *et al.*, *Comparing generic and innovator drugs: a review of 12 years of bioequivalence data from the United States Food and Drug Administration*. *Ann Pharmacother.*, 2009, 43(10), s. 1583-97.

rantują właściwą jakość dostępu pacjentów do leków, niezbędna jest zatem poprawa obowiązującego stanu prawnego.

Literatura

1. Biuletyn Informacji Publicznej – Wojewódzki Inspektorat Farmaceutyczny w Bydgoszcy [on-line] <http://www.farmacja-bydgoszcz.pl> (dostęp 2013.01.05).
2. Consumers during crisis: responses from the middle class in Argentina. [on-line] <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296304000918> (dostęp 2013.01.07).
3. Davit *et al.*, 2009. Comparing generic and innovator drugs: a review of 12 years of bioequivalence data from the United States Food and Drug Administration. *Ann Pharmacother* 43(10), 1583-97 [on-line] <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19776300> (dostęp 2013.01.07).
4. Departament Analiz i Opracowań Zbiorczych, Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Polski w 2012r. Główny Urząd Statystyczny [on-line] http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/POZ_gus_Konferencja_prasowa_29_01_2013.pdf (dostęp 2013.01.05).
5. Dermocosmetics distribution channels become more diversified in Poland - January 2013 [on-line] http://www.pmrpublications.com/free_stuff/1226/dermocosmetics-distribution-channels-become-more-diversified-in-poland-january-2013 (dostęp 05. 01. 2013).
6. Narodowy Spis Powszechny 2011. Informacje i opracowania statystyczne. Budzyński I, Warszawa 2010. Główny Urząd Statystyczny. [on-line] http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13211_PLK_HTML.htm (dostęp 2013.01.07).
7. PharmaExpert podsumowuje rynek farmaceutyczny za grudzień 2012 [on-line] http://www.pharmaexpert.pl/media-files/PharmaExpert_podsumowuje_rynek_famaceutyczny__grudzie_2012.pdf (dostęp: 2013.01.05).
8. PharmaExpert: rynek suplementów diety w 2012 roku [on-line] <http://www.pharmaexpert.pl/aktualnosci/pharmaexpert-rynek-suplementow-diety-w-2012-roku.html> (dostęp 2013.01.06).
9. Polska - wskaźniki makroekonomiczne (PKD 2007) [on-line] http://www.stat.gov.pl/gus/wskaźniki_makroekon_PLK_HTML.htm (dostęp 2013.01.05).
10. Rynek apteczny w grudniu 2012 i całym 2012 roku [on-line] <http://www.pharmaexpert.pl/aktualnosci/rynek-apteczny-w-grudniu-2012-i-calym-2012-roku.html> (dostęp 2013.01.05).
11. Szulc K., 2012. Prawna ocena programu opieki farmaceutycznej DOZ w kontekście zasady zakazu reklamy aptek. Opinia prawna sporządzona dla Śląskiej Izby Aptekarskiej z siedzibą w Katowicach.

Akty normatywne

1. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo Farmaceutyczne. [on-line] http://www.gif.gov.pl/rep/gif/pdf-y/ROZP/Ust_Prawo_Farmaceutyczne.pdf (dostęp 2013-01-07).
2. Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych. [on-line] <http://www.lex.pl/du-akt/-/akt/dz-u-2011-122-696> (dostęp 2013-01-07).

The negative effect of legal and macroeconomical impediments on the pharmaceutical market in Poland

Summary: The article provides information on the influence of the 2011-2012 economical slump on patients and pharmacists in the Borough of Bydgoszcz in Poland. The crisis was caused by the general slowdown of the country's economy as well as recession on the pharmaceutical market. The crisis can be attributed to such factors as changing law, especially restrictions regarding the functioning of pharmacies, and the constant changes in medicine refund policies. High unemployment figures and lower GDP values were equally important. Data was collected by means of the paper questionnaire completed by the study participants. The results point unequivocally that currently there is a lower demand for medicines and other goods available at pharmacies. The situation is likely to worsen in the future, in accordance with the growing economical crisis. This, in turn, threatens public health and is likely to lower the quality of life in Poland. Thus, it seems necessary to introduce proper planning methods and serious changes to the existing system, which would give all patients a secure access to medicines. Improving pharmacists' situation is equally important because they can directly improve the performance of the healthcare system and administer patients with medicines more efficiently.

Key words: economical crisis, consumption, pharmaceutical market

ROZDZIAŁ

3

Praca a jakość życia w dobie kryzysu

dr inż. Anna Jakubczak

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr inż. Daria Bokuniewicz

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr inż. Iwona Nowakowska

dr inż. Renata Rasińska

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

dr Agnieszka Szulc

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

podinsp. mgr Izabela Wiciak

Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

mgr Katarzyna Lilla

Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna

dr Beata A. Basińska

Politechnika Gdańska

PRACA A JAKOŚĆ ŻYCIA*

Anna Jakubczak

Streszczenie: W pracy wskazano i uporządkowano problemy badawcze obejmujące te aspekty jakości życia, które związane są z pracą zawodową. Przedstawiono zarys najważniejszych problemów w ujęciu makro oraz mikro. Skoncentrowano się na nowych wyzwaniach, które wiążą się z koniecznością przestawienia się społeczeństw na tory rozwoju zrównoważonego w związku z kryzysem na różnych polach aktywności ludzkiej. Dostrzeżono, że rozwiązywanie problemów wokół sprzężenia pojęć jakości życia oraz pracy jest ważnym elementem wchodzącym w skład czynników kształtujących jakość życia w szerokim ujęciu. Dlatego obecnie problematyka ta jest i powinna być rozważana w różnych ujęciach.

Słowa kluczowe: jakość życia, jakość życia zawodowego, rynek pracy, społeczna odpowiedzialność, zrównoważony rozwój

Wprowadzenie

Zmiany demograficzne zachodzące w Europie, takie jak wzrost długości życia, zmiana modelu zakładania rodziny, zmiana ról kobiet i mężczyzn, wzrost mobilności geograficznej, powodują również zmiany na rynku pracy i kształtują życie rodzinne oraz zawodowe. Do zmian na rynku pracy, które można skorelować z jakością życia, należy zaliczyć zjawiska negatywne: wzrost niestabilności zatrudnienia, a także pozytywne – wzrost wydajności pracy oraz jej elastyczność. Niezaprzeczalnie, zagadnienia związane z pracą, np. bezrobocie czy równowaga pomiędzy życiem rodzinnym a zawodowym, są ważnymi elementami wpływającymi zarówno na poziom, jak i odczuwaną jakość życia. W ostatnim dziesięcioleciu zwrócono uwagę na znaczenie wzrostu zatrudnienia w celu pobudzenia wzrostu gospodarczego oraz potrzebę lepszego godzenia pracy zawodowej z życiem prywatnym, która to sfera według Komisji Europejskiej „stanowi kluczowy środek zaradczy niezbędny w obliczu długoterminowych wyzwań gospodarczych i demograficznych, dlatego powinno się ją rozbudować w celu pobudzenia wzrostu”. Cele sformułowane w Europejskiej Strategii na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia podkreślają znaczenie działań na rzecz lepszego godzenia sfery życia zawodowego i prywatnego jako istotnie wpływającego na odnowę demograficzną w Europie²⁰⁹. Wzrost zatrudnienia i przeciwdziałanie starzeniu się społeczeństwa, a także łagodzenie napięć powstających na styku życia rodzinnego i pracy to ważne elementy wpływające na jakość życia.

W pracy poruszono problematykę skoncentrowaną wokół zagadnień jakości życia związanej z pracą zawodową. Celem było wskazanie istotnych współcześnie

---

* Finansowane z Narodowego Centrum Nauki, Grant badawczy własny MNiSW 1708/B/H03/2011/40, „Poziomą jakość życia mieszkańców Polski”.

²⁰⁹ I.E. Kotowska i in., *Drugie europejskie badanie jakości życia, Życie rodzinne i praca*, Projekt badawczy: Monitorowanie jakości życia w Europie. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, Luksemburg 2010, s. 1, 5.

problemów z tego zakresu oraz przedstawienie wielowątkowości i zróżnicowanego podejścia do rozwiązywania problemów jakości życia pozostających w związku z pracą.

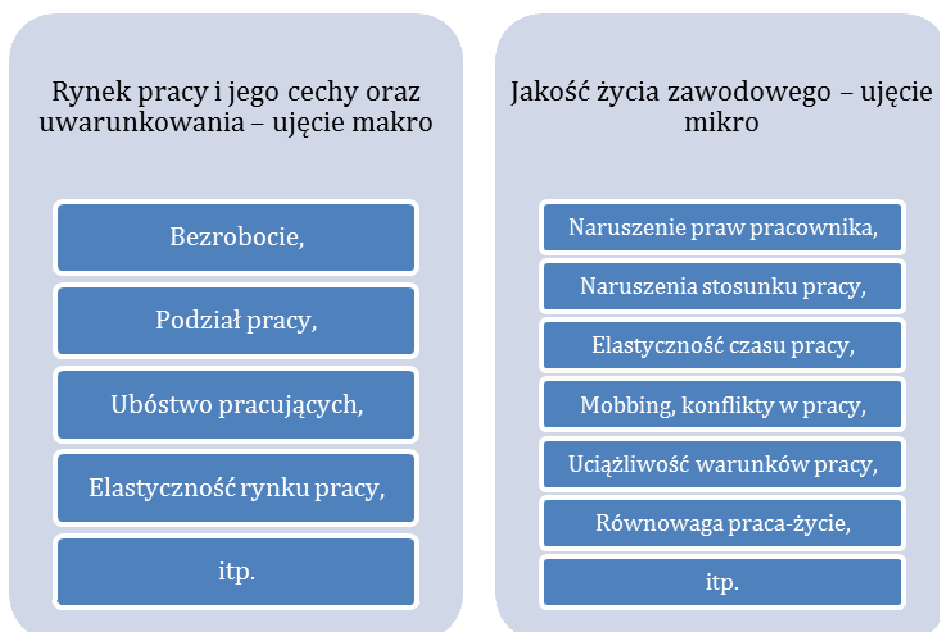
W sferze problematyki jakości życia związanej z pracą wyróżnić można szereg różnych wątków badawczych, które można sklasyfikować w dwóch głównych obszarach badawczych na poziomie makro i mikro (rys. 1).

W pracach badawczych poruszających wyżej wymienioną problematykę stosuje się odmienne podejście badawcze i metodykę badań. Wykorzystywane są zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe. Wielowątkowość tematyki badawczej wymaga zastosowania odpowiednich metod i narzędzi pozyskiwania oraz analizowania danych. Niezależnie od różnorodności podejść badawczych, a być może właśnie dzięki nim możliwe jest realizowanie wspólnego celu wielu badań w omawianym zakresie, a mianowicie poznanie i przedstawienie uwarunkowań zrównoważonego rozwoju człowieka jako podmiotu indywidualnego oraz całego społeczeństwa. Ten nadrzędny cel, towarzyszący wszelkim rozważaniom, coraz częściej formułowany bywa wprost, gdyż mamy obecnie do czynienia ze wzrostem działań na rzecz poprawy wzrostu świadomości społeczeństwa w dziedzinie rozwoju zrównoważonego, którego wiodącym składnikiem jest dążenie do wzrostu i poprawy nie tylko warunków bytowych (poziomu życia) człowieka, ale także jego dobrostanu w całym zakresie bytu niematerialnego (jakości życia). Aktywność człowieka w pracy jest na tyle istotnym elementem życia, że wszelkie rozważania mające na celu ewaluację stosowanych praktyk w wymiarze makro czy mikro są cenne dla uzyskania zrównoważonego rozwoju.

W dobie kryzysu, który nie polega tylko na pogorszeniu warunków w wymiarze gospodarczym, ale co może ważniejsze – w społecznym, a w tym kryzysu wartości, pozytywne propozycje rozwiązań płynące z badań naukowych w kwestiach trudnych i ważnych, jakimi są zagadnienia pracy i przedsiębiorczości i ich wpływ na kształtowanie poziomu i jakości życia, należy uznać za pożądane i wielce przydatne, ponieważ umacniają one pozycję jednostki oraz całych społeczeństw.

Głównym celem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym jest wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Coraz większą rolę w życiu społecznym odgrywa zaangażowanie społeczne. Formułowane w tym zakresie zasady mają również zastosowanie w obszarze pracy i przedsiębiorczości. W wymiarze makro i mikro, czyli w obszarze rynku pracy oraz przedsiębiorstwa, można zauważyć wiele przykładów zachodzących zmian. Pojawiają się również nierozwiązane kwestie, utrudniające wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju. Coraz bardziej upowszechniana idea zrównoważonego rozwoju poddaje te problemy pod codzienne rozważania praktyków oraz teoretyków zajmujących się zagadnieniami pracy i przedsiębiorczości. Prace gremiów międzynarodowych (RIO+20, 2012), krajowych (Zespół do Spraw Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstw jako organ doradzający przy Premierze RP, 2009), instytucji pozarządowych (FOB, Centrum Społecznej Odpowiedzialności Biznesu), spotkania środowisk naukowych (Międzynarodowa Konferencja Społecznej Odpowiedzialności Uczelni, 2013) mają na celu przede wszystkim rozpowszechnienie konieczności wejścia społeczeństwa na nowe tory rozwoju, również w sferze pracy.

Rys. 1. Obszary badawcze w zakresie jakości życia a praca
Źródło: opracowanie własne.

1. Rynek pracy a jakość życia

Już sam fakt posiadania lub braku pracy determinuje indywidualne poczucie jakości życia. Człowiek mający stałe zatrudnienie, zwłaszcza na niepewnym rynku pracy (a taki rynek mamy obecnie), relatywnie powinien odczuwać większe zadowolenie niż osoba pozostająca bez zatrudnienia. Wyniki badań przeprowadzonych wśród Europejczyków potwierdzają tezę, że bardziej zadowolone z życia są osoby pracujące. Bezrobocie jest najistotniejszym negatywnym czynnikiem oddziałującym na jakość życia²¹⁰. Brak pracy, jeśli utrzymuje się zbyt długo, prowadzi do alienacji jednostki i innych negatywnych zjawisk zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Dyskomfort i poczucie obniżenia jakości życia związane z brakiem pracy są odczuwane z różnym natężeniem przez ludzi w zależności od takich chociażby cech demograficznych, jak wiek i płeć. Jednak w warunkach spowolnienia gospodarczego, jakie obserwuje się także w Polsce, wpływ tej sfery życia ma coraz większe znaczenie dla oceny zadowolenia z jakości życia współczesnego człowieka. Znaczenie to potęguje również dysonans poznawczy tworzący się na płaszczyźnie modelu czy też stylu życia. Globalizacja i informatyzacja ułatwiają przepływ informacji, powodują zanikanie i zacieranie się różnic między innymi również w modelu konsumpcji. Jednak dążenie do niektórych modeli i stylów życia wywołuje napięcie związane z brakiem możliwości sprostania zbyt wysokim wy-

²¹⁰ I.E. Kotowska i in., *Drugie europejskie badanie jakości życia, Życie rodzinne i praca*, Projekt badawczy: Monitorowanie jakości życia w Europie. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy Luksemburg 2010, s. 2.

maganiom. Przyjęcie *a priori* niektórych systemów wartości prowadzi do wynaturzenia i narastania negatywnych zjawisk, a także odczuwania pogorszenia jakości życia.

Ważną przyczyną pogorszenia się warunków i także jakości życia jest ubóstwo wynikające z bezrobocia, zwłaszcza wśród osób w wieku produkcyjnym. Tę przyczynę wskazuje 5-krotnie więcej osób bezrobotnych w stosunku do mających pracę. Szczególnie kobiety i ludzie młodzi są przykładem osób, dla których wykluczenie z rynku pracy i ubóstwo idą w parze²¹¹.

To, że brak pracy niesie ze sobą negatywne skutki, w tym groźbę utraty pozycji społecznej, a w konsekwencji ubóstwo i wykluczenie społeczne, nikogo nie dziwi. Ostatnimi czasy jednak, zwłaszcza w kryzysie, towarzyszy nam nowe rozwijające się zjawisko ubóstwa pracujących (od 2000 r. wzrosła liczba osób dotkniętych ubóstwem pracujących). Połączenie niskiego wynagrodzenia, niskich kwalifikacji i niepełnego zatrudnienia może doprowadzić do tego zjawiska. Tak zwani „ubodzy pracujący” (*working poor*) stanowili 8% ludności czynnej zawodowo w 2008 r. w krajach Wspólnoty Europejskiej. Osoby najmniej zarabiające są w najwyższym stopniu zagrożone niewypłacalnością i rosnącym zadłużeniem²¹². Coraz częściej poprzez media docierają do nas informacje o trudnościach wielu osób i ich rodzin – można je nazwać sytuacją bezsilności. Bo jak to możliwe, że człowiek, który pracuje lub pracował całe życie ciężko i uczciwie znajduje się w sytuacji bez wyjścia, nie mogąc zapewnić sobie i członkom rodziny minimum egzystencji. Trudna sytuacja ludzi oraz ich pewna niedojrzałość ekonomiczna jest pożywką dla różnego rodzaju nieuczciwych przedsięwzięć o charakterze finansowym. Ludzie pracujący, ale zarabiający mało często wpadają w tak zwane „spirale zadłużenia”, co w konsekwencji prowadzi do pogorszenia warunków ich życia oraz całych rodzin²¹³.

Do przyczyn wzrostu liczby osób dotkniętych ubóstwem pracujących zalicza się przede wszystkim zmiany na rynku pracy, takie jak: wzrost pracy na czas określony i pracy w niepełnym wymiarze czasu pracy czy stagnacja płac. Często osoby zostają zatrudnione w niepełnym wymiarze czasu nie z własnej woli.

2. Jakość życia zawodowego

Człowiek pracujący niekoniecznie musi odczuwać wysoką jakość życia. Zarządzanie jakością życia pracowników jest elementem systemu zarządzania kapitałem ludzkim w organizacji. Współczesne koncepcje zarządzania zasobami ludzkimi obejmują zagadnienia dotyczące pozyskiwania, rozwoju i utrzymania kapitału ludzkiego jako cennego dla organizacji źródła potencjału konkurencyjnego. Założenie utrzymujące, że pracownicy są najcenniejszym zasobem każdej organizacji, sprzyja rozwojowi badań nad tematami dotyczącymi jakości życia zawodowego. Kontynuacją przyjętego założenia jest przyjęcie tezy, że jakość życia zawodowego

---

²¹¹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym: europejskie ramy na rzecz spójności społecznej i terytorialnej*, KOMISJA EUROPEJSKA, Bruksela, dnia 16.12.2010, s. 6.

²¹² Komunikat Komisji..., *op. cit.*, s. 3.

²¹³ *Zwalczanie ubóstwa i nierówności – budowanie zaufania dla Unii Europejskiej. Ubóstwo i nierówności w UE, oraz ich skutki*, European Anti Poverty Network, 2010, www.eapn.org, s. 11.

przesądza o jakości zasobu ludzkiego i możliwości jego efektywnego wykorzystania. Wyniki badań jakości życia Polaków pokazują, jak istotnym problemem jest jakość życia zawodowego. Znaczna część badanych, aż 61%, uważa, że praca wpływa na ich zdrowie i samopoczucie co najmniej w niewielkim stopniu, w tym 14% badanych uznaje, że wpływ życia zawodowego na ich zdrowie lub samopoczucie jest znaczący. Jako główne źródło pogorszenia jakości życia wskazuje się wysoki poziom stresu w pracy²¹⁴. Stres w pracy ma różne przyczyny oraz różne konsekwencje dla zdrowia fizycznego i psychicznego pracowników i wpływa na ich produktywność²¹⁵. Około 20-30% populacji ludzi pracujących cierpi z powodu stresu zawodowego. Stres ten wywołuje niepokój, depresję przez choroby somatyczne, a w skrajnych przypadkach prowadzi do śmierci z przepracowania lub w wyniku targnięcia się na własne życie²¹⁶. Wśród przyczyn stresu w pracy wymienia się nieodpowiednią jakość i standardy pracy, w tym organizację pracy i komunikację²¹⁷, w których kształtowaniu istotną rolę odgrywa styl kierowania. Inne przyczyny to mobbing, wypalenie zawodowe i dyskryminacja.

Relatywnie nowym nurtem, który został w ostatniej dekadzie odkryty na nowo w teorii, a zwłaszcza w praktyce zarządzania zasobami ludzkimi, jest zagadnienie społecznej odpowiedzialności (CSR – *Corporate Social Responsibility*). Wśród wielu płaszczyzn, w których przejawia się społeczna odpowiedzialność biznesu, jedną z ważniejszych jest relacja z pracownikami. Koncepcja CSR oparta jest na teorii interesariuszy organizacji, wśród których istotne miejsce zajmują pracownicy. Jest to nieco odświeżona, to znaczy dostosowana do nowych, współczesnych warunków teoria, której korzenie sięgają daleko w przeszłość, natomiast została sformułowana w latach 60.²¹⁸ Freeman i Philips jako zwolennicy CSR i teorii interesariuszy podkreślali, że biznes potrzebuje powrotu do wartości, takich jak uczciwość i oszczędność. Wdrożenie tej koncepcji pozwala na usprawnienia procesów wewnętrznych w przedsiębiorstwach, nawet w sferze motywacji i zaangażowania pracowników^{219, 220}.

Koncepcja działań odpowiedzialnych skierowanych na pracowników przedstawia nowe podejście do rozwiązywania problemów i niekorzystnych zjawisk występujących w środowisku pracy. Domeną koncepcji jest pogląd, że realizując cele pracowników realizuje się cele organizacji. Rozwój kapitału ludzkiego w organizacji predestynuje rozwój samej organizacji. Proponowane przez koncepcję roz-

---

²¹⁴ Philips Index 2010, *Badanie jakości życia Polaków*, s. 9, 23.

²¹⁵ J.P. Brun, *Scope of the Problem. How Workplace Stress is Shown*, A Series: Mental Health at Work ... From Defining to Solving the Problem, University of Laval, Booklet 1, Quebec 2005, s. 3.

²¹⁶ *Praca jest po to, aby budować swoje życie, a nie je niszczyć?*
<http://www.biomedical.pl/zdrowie/praca-jest-po-to-aby-budowac-swoje-zycie-a-nie-je-niszczyc-1923.html> (dostęp 22.06.2011).

²¹⁷ Philips Index 2010, *op. cit.*, s. 30.

²¹⁸ W. Gasparski, *Wykłady z etyki biznesu*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2007, s. 39.

²¹⁹ M. Panek-Owsiańska, *Słowo wstępne, Raport 2008. Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki*, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, <http://www.fob.org.pl/tagi.php?q=raport> (dostęp 1.12.2009), s. 1.

²²⁰ M. Mozes, Z. Josman, E. Yaniv, *Corporate social responsibility organizational identification and motivation*, *Social Responsibility Journal* 2010, nr 7(2), s. 310.

wiązania powinny mieć charakter systemowy wpisany w kulturę organizacji i odbywać się na poziomie strategicznym^{221, 222}.

Działania na rzecz jakości życia pracowników w organizacji można podzielić na kilka obszarów. Są to: organizacja warunków pracy, sposób wynagradzania, kształtowanie partnerskich relacji w pracy, zapewnianie równowagi między pracą a życiem pozazawodowym, kształtowanie kapitału ludzkiego oraz pomoc pracownikom w trudnych sytuacjach życiowych i rodzinnych²²³ (rys. 2).

Rys. 2. Obszary kształtowania jakości życia zawodowego
Źródło: opracowanie własne.

Realizację zasad koncepcji CSR ukierunkowanych na cele pracowników można poprzeć licznymi przykładami praktycznymi, głównie pochodzącymi z dużych międzynarodowych koncernów. Mniejsze doświadczenie mają w tym także i w innych zakresach przedsiębiorstwa wyłącznie polskie, zwłaszcza z grupy MŚP. Większość korporacji międzynarodowych doskonale zdaje sobie sprawę z ważności działań o charakterze społecznym, od dłuższego czasu wdrażane są one do bieżącej działalności, niosąc tym organizacjom korzyści finansowe. Mimo że skuteczność praktyk odpowiedzialnych skierowanych na pracowników jest potwierdzana w teorii i poprzez przykłady praktyczne, na gruncie polskich małych i średnich firm traktowana jest z niedowierzaniem i nieufnością. W realiach polskich, zwłaszcza w przedsiębiorstwach małej skali, problem ten jest często nierozpoznany. Jeśli nawet CSR znajduje zastosowanie w praktykach przedsiębiorstw, to często idea ta jest spłykana, a działania nie mają charakteru systemowego. Im dłużej

²²¹ S. Borkowska, *CSR – wyzwaniem dla zarządzania zasobami ludzkimi; podejście unijne*, Zarządzanie Zasobami Ludzkimi, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2006, http://www.ipiss.com.pl/zzl/6_2005/A_bor_62005.pdf (dostęp 22.06.2011.), s. 1, 10-11.

²²² B. Szczęsna i in., *Menedżerowie 500, Lider CSR, badanie GoodBrand oraz Forum Odpowiedzialnego Biznesu*, Warszawa 2010, s. 22.

²²³ S. Borkowska, *op. cit.*, s. 10-11.

podmioty gospodarujące w Polsce pozostają w tyle za swoimi konkurentami, tym przepaść, która je dzieli, staje się głębsza i trudniejsza do nadrobienia. Zwolennicy rozwoju CSR podkreślają, że biznes potrzebuje powrotu do takich wartości, jak uczciwość i oszczędność. Wdrożenie tej koncepcji do podmiotów gospodarujących pozwala na usprawnienia procesów wewnętrznych w przedsiębiorstwach, także w sferze motywacji i zaangażowania pracowników^{224, 225}.

Wbrew pozorom stworzenie odpowiedniego programu realizacji celów społecznych w zgodzie z biznesowymi nie jest łatwe. Trzeba rozstrzygnąć wiele kwestii i przełamać wiele barier wyrosłych na gruncie polskiej praktyki gospodarczej. Przykładem problematycznym do wdrożenia w polskim modelu biznesowym może być np. telepraca. W wielu zawodach i na wielu stanowiskach, ze względów praktycznych, praca w domu jest możliwa i nie wpływa pogarszająco na wydajność i jakość pracy. W dodatku pozwala działać firmom w sposób odpowiedzialny społecznie i uzyskiwać korzyści co najmniej na trzy sposoby. Po pierwsze pracownicy pozostający w domu nie zużywają energii na dojazd, co daje oszczędność energii dla środowiska i czasu dla firmy lub pracownika. Pracownicy są zadowoleni z możliwości elastycznej formy zatrudnienia i rośnie ich zaangażowanie. Ustalono, że wydajność tak zatrudnionych pracowników może wzrosnąć do 10-20%²²⁶. Podczas, gdy wielkie koncerny zachodnie stosują telepracę na wielką skalę i zaoszczędzają rocznie miliony dolarów, polscy pracodawcy mają wątpliwości i dopiero rozważają, czy taki model pracy byłby skuteczny w warunkach polskich. Często również preferują model stałego dozoru nad czasem pracy podwładnych.

Podsumowanie

Obniżenie czy choćby stagnacja wzrostu gospodarczego niesie ze sobą zawsze negatywne konsekwencje dla poziomu i jakości życia, szczególnie najsłabszych członków społeczeństwa. Negatywne zjawiska dotyczące globalnego rynku pracy oraz praktyk stosowanych przez przedsiębiorstwa powinny być rozpoznawane, tak aby można było podejmować próby ich przeciwdziałania. Badania naukowe prowadzone w tym zakresie stanowią niezwykle cenne zaplecze informacyjne dla decydentów na skalę krajową i globalną, ale także dla zarządzających przedsiębiorstwami. Zdarza się, że przedsiębiorcy wykorzystują nadmiernie sytuację kryzysu jako pretekst do przeprowadzenia zmian radykalnie pogarszających jakość życia w pracy. Działania takie można określić mianem nieodpowiedzialnych społecznie, ponieważ godne traktowanie pracownika, a w tym godziwe wynagrodzenie jego pracy nie tylko podnosi jego jakość życia, ale w dłuższej perspektywie podnosi jakość życia całego społeczeństwa.

---

²²⁴ M. Mozes, *op. cit.*, s. 310.

²²⁵ M. Panek-Owsiańska, *op. cit.*, s.1.

²²⁶ R. Nidumolu, C.K. Prahalad, M.R. Rangaswami, *Zrównoważony rozwój: główny motor dzisiejszych innowacji*, Business Harvard Review Polska, marzec 2010, s. 65.

Literatura

1. Borkowska S., 2006. CSR – wyzwaniem dla zarządzania zasobami ludzkimi; podejście unijne. Zarządzanie Zasobami Ludzkimi, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa. http://www.ipiss.com.pl/zzl/6_2005/A_bor_62005.pdf (dostęp 22.06.2011).
2. Brun, J.P., 2005. Scope of the Problem. How Workplace Stress is Shown, A Series: Mental Health at Work ... From Defining to Solving the Problem. University of Laval Booklet 1 Quebec.
3. Gasparski W., 2007. Wykłady z etyki biznesu. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego Warszawa.
4. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów. Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym: europejskie ramy na rzecz spójności społecznej i terytorialnej. Komisja Europejska Bruksela, dnia 16.12.2010.
5. Kotowska I.E. i inni, 2010. Drugie europejskie badanie jakości życia. Życie rodzinne i praca. Projekt badawczy: Monitorowanie jakości życia w Europie. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy Luksemburg.
6. Mozes M., Josman Z., Yaniv E., 2010. Corporate social responsibility organizational identification and motivation. *Social Responsibility Journal* 7(2).
7. Nidumolu R., Prahalad C.K., Rangaswami M.R., 2010. Zrównoważony rozwój: główny motor dzisiejszych innowacji. *Business Harvard Review Polska*.
8. Panek-Owsiańska M., 2008. Słowo wstępne. Raport. Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki, Forum Odpowiedzialnego Biznesu.
9. <http://www.fob.org.pl/tagi.php?q=raport> (dostęp 1.12.2009).
10. Philips Index 2010, Badanie jakości życia Polaków.
11. Praca jest po to, aby budować swoje życie, a nie je niszczyć?
12. <http://www.biomedical.pl/zdrowie/praca-jest-po-to-aby-budowac-swoje-zycie-a-nie-je-niszczyc-1923.html> (dostęp 22.06.2011).
13. Szczęsna B. i inni, 2010. Menedżerowie 500, Lider CSR, badanie GoodBrand oraz Forum Odpowiedzialnego Biznesu Warszawa.
14. Zwalczanie ubóstwa i nierówności –budowanie zaufania dla Unii Europejskiej. Ubóstwo i nierówności w UE, oraz ich skutki. European Anti Poverty Network, 2010, www.eapn.org

Work and quality of life

Summary: The purpose of the chapter is to present and organize research problems involving quality of life aspects that are associated with work. An outline of the most important issues in terms of macro and micro have been presented. The new challenges have been indicated that are associated with the need to switch the population to track of sustainable development in the crisis in various fields of human activity. It has been noticed that solving problems around the coupling terms of quality of life and work is an important element included in the factors influencing the quality of life in a broad sense. Therefore currently the issue is, and should be considered widely and in different perspectives.

Key words: quality of life, quality of work life, labor market, social responsibility, sustainable development

WPŁYW WARUNKÓW PRACY NA JAKOŚĆ PRACY W PRZEDSIĘBIORSTWIE

Daria Bokuniewicz

Streszczenie: Celem badań była ocena wpływu warunków pracy na jakość życia oraz udowodnienie na podstawie wybranej firmy produkcyjnej jak ważne jest wdrażanie i rozwijanie poprawnych warunków pracy oraz jak wpływa to na życie człowieka. Po to, aby zrealizować założony cel, badania przeprowadzono metodą ankietową skierowaną do pracowników fizycznych pracujących w Olsztyńskim zakładzie produkującym opony. W badaniu wzięło udział 60 pracowników. Wśród badanych respondentów przeważali mężczyźni w przedziale wiekowym 25-35 lat. W badaniu zwrócono uwagę na poczucie bezpieczeństwa w miejscu pracy. Większość badanych wskazała, że potrafią zachować się w trakcie wystąpienia awarii maszyny, co oznacza, że czują się bezpiecznie na swoim stanowisku. Ponad połowa badanych była świadkiem niebezpiecznej sytuacji spowodowanej najczęściej zmęczeniem na stanowisku. W badanym przedsiębiorstwie przeprowadzano modernizacje, których skutkiem było zmniejszenie monotonii na stanowisku oraz zmniejszenie wysiłku fizycznego. Ponadto w zakładzie przeprowadzane są okresowe audyty, które weryfikują poziom bezpieczeństwa pracy. Dodatkowo komórki zarządzające znajdują się blisko hali produkcyjnej, co wpływa na usprawnienie zarządzania produkcją oraz pozwala na bieżąco weryfikować poziom bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: jakość, jakość pracy, warunki pracy

Wstęp

Jakość jest odzwierciedleniem spełnienia wymagań odnoszących się do doskonałości, sprostania ogólnie przyjętym normom oraz zasadom. Jakość może występować w przypadku wyrobów, usług bądź w odniesieniu do samego produktu. Jakość bardzo często jest utożsamiana z jakością życia²²⁷.

Jakość pracy może być rozumiana jako stopień spełnienia wymagań stawianych pracownikowi. Na jakość pracy składa się wiele czynników: jakość wykonawców czyli umiejętności, jakość warunków technicznych, materialnych, jak również społecznych, do których zaliczyć można sposób zarządzania zasobami ludzkimi oraz motywację pracowników²²⁸.

Bardzo istotne jest, aby właściciele przedsiębiorstw na bieżąco rozwijali i ulepszali warunki pracy w swojej firmie. Kiedy warunki pracy utrzymane są na dobrym poziomie, wpływa to na zadowolenie pracownika, a w konsekwencji na wydajność jego pracy, ograniczenie ilości potencjalnych wypadków oraz obniżenie strat produkcyjnych.

---

²²⁷ W. Szymanowski, B. Pawłowska, A. Strychalska-Rudzewicz, *Zarys zarządzania jakością: ujęcie marketingowo-logistyczne*, Ars boni et aequi, Poznań 2010.

²²⁸ J. Jaworski, *Laboratorium podstaw ergonomii: przewodnik do ćwiczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001.

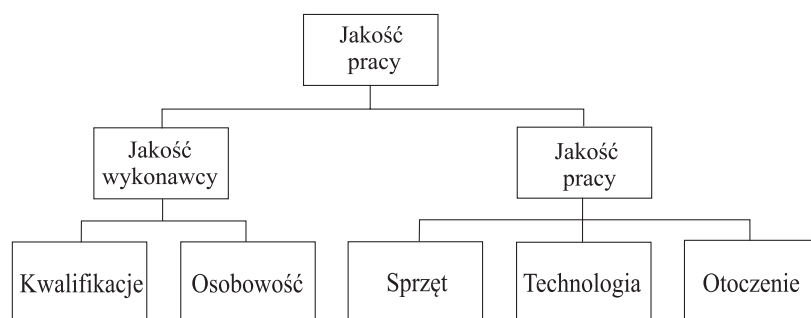
Jakość pracy a jakość życia

Pod pojęciem „jakość pracy” można rozumieć stopień spełnienia wymagań, które są stawiane pracownikowi (np. cechy osobowe oraz kwalifikacje). Są to także wymagania odnoszące się do zapewnienia odpowiedniej realizacji procesu pracy, co ma związek z jakością sprzętu, maszyn i otoczenia, w którym odbywa się praca²²⁹. Jakość pracy najbardziej widoczna jest w firmach produkcyjnych, gdzie wpływa nie tylko na psychikę pracownika, ale i na jego odczucia fizyczne. Dlatego też można stwierdzić, iż jakość pracy rozwija się wraz ze zmianami jakości produkcji²³⁰.

Istotną kwestią jest fakt, że jakość pracy utożsamiana jest bezpośrednio z życiem pracownika. Doskonałym potwierdzeniem tej myśli jest cytat przytoczony przez Romualda Kolmana – „jakość pracy ludzi zależy od ich życia”. Jakość życia ludzkiego ma bezpośredni wpływ na sposób wykonywanej pracy. Problemy osobiste, nieodpowiednie zarządzanie czy złe motywowanie niewątpliwie wpływają na pogorszenie się wyników pracy.

Utrzymanie odpowiedniej jakości pracy powinno być utożsamiane z weryfikacją oraz spełnianiem potrzeb pracowników. Dobrym przykładem jest idea kompleksowego zarządzania jakością – TQM (*Total Quality Management*). Pojęcie to odnosi się do zarządzania stanowiskiem pracy przez pryzmat jakości. Ideą tej koncepcji jest zarządzanie stanowiskiem pracy poprzez ciągłe wdrażanie analiz i diagnoz jakościowego podejścia do pracy. TQM jest doskonałym narzędziem wyznaczającym działania wpływające na wprowadzenie kompleksowego zarządzania jakością na wszystkich szczeblach organizacji.

Dobrym odzwierciedleniem interpretacji jakości pracy i elementów, które na nią wpływają, jest podział, jaki przedstawia Romuald Kolman (rys. 1).

Rys. 1. Podział jakości pracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kolman R., *Poradnik o jakości dla praktykantów*, TNOiK, Bydgoszcz 1995.

Jakość pracy to zatem wszystkie czynniki mające bezpośredni związek z pracownikiem w trakcie wykonywania jego obowiązków. Na jakość pracy mają

²²⁹ R. Kolman, *Kwalitologia, wiedza o różnych dziedzinach jakości*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2009.

²³⁰ F. Szlachcic, *Refleksje o jakości produkcji, pracy i zarządzania*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.

wpływ zarówno warunki techniczne i materialne, jak również kontakty społeczne między pracownikami. Każde przedsiębiorstwo powinno rozwijać jakość pracy tak, aby był to priorytet. Wpłynie to nie tylko na zadowolenie pracowników, ale również na dobrą reputację firmy.

2. Warunki techniczne, organizacyjne, materialne i społeczne wpływające na jakość pracy

Pod pojęciem „warunki pracy” należy rozumieć zespół ekonomicznych, rzeczowych i społecznych elementów zakładu, które wpływają na pozycję pracownika w trakcie pracy. Czynniki wpływające na warunki pracy mogą być interpretowane w różny sposób. Bardzo ważnym elementem są normy ISO, których należy przestrzegać. Jednym z przykładów norm związanych z kształtowaniem poprawnych warunków pracy jest norma ISO 1400:2004. Odnosi się do ciągłego udoskonalania systemu zarządzania środowiskowego oraz zapobiegania zanieczyszczeniom, aby w konsekwencji zrównoważyć to z potrzebami społeczno-ekonomicznymi. Kolejnymi ważnymi normami są normy PN-N-18001:2004 i OHSAS 18001:2007. Systemy te promują bezpieczeństwo w miejscu pracy. Dzięki wdrażaniu tych norm firma zmniejsza możliwość niepożądanych sytuacji związanych z nieodpowiednim przystosowaniem warunków pracy²³¹.

Bardzo duże znaczenie w firmach produkcyjnych mają warunki techniczne. Oddziałują na poczucie bezpieczeństwa pracownika oraz ogólne samopoczucie. Funkcjonowanie ludzi, którzy mają styczność z warunkami technicznymi, jest bardzo skomplikowane. W takim procesie działają zarówno czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Niezwykle istotnym, a zarazem niezbędnym narzędziem wspierającym kształtowanie technicznych warunków pracy jest ergonomia. Należy pamiętać o tym, że jest to dostosowanie maszyny do człowieka, a nie na odwrót. Jest to czynnik, który determinuje całe otoczenie pracownika. Kształtowanie ergonomii ma wpływ na zdrowie psychiczne i fizyczne²³².

Oprócz technicznych warunków pracy niezwykle istotne są czynniki materialne. Głównymi elementami składającymi się na czynniki materialne są: oświetlenie, hałas, mikroklimat, pomieszczenie i tempo pracy. Zaniedbanie czynników technicznych bądź materialnych może doprowadzić do niepożądanych skutków, jakimi są wypadki przy pracy. W firmach produkcyjnych takie sytuacje są często następstwem kontaktu z przedmiotem ostrym, elektrycznością, uderzeniem przez obiekt czy uwięzieniem bądź zmiążdżeniem.

Niestety, mimo że innowacje technologiczne i ciągłe ulepszenia w tym zakresie aktualnie wciąż się rozwijają, dochodzi często do wypadków w miejscu pracy. Jednak skutkiem takiego wypadku nie jest wyłącznie źle przystosowana technologia, ale również (jak potwierdza wiele badań) najczęstszą przyczyną jest wina pracownika. Wykaz wydarzeń powodujących urazy w 2011 roku przedstawiono w tabeli 1.

---

²³¹ <http://www.tqmc.pl/> (2013.02.06).

²³² E. Kowal, *Ergonomiczno-społeczne aspekty ergonomii*, PWN, Poznań 2002.

Tabela 1. Wykaz wydarzeń powodujących urazy, 2011 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Wydarzenia powodujące uraz						
		kontakt z				uderzenie przez obiekt	uwięzienie/zmiazdzenie	oddziaływanie promieniowania, hałasu, światła, ciśnienia
		elektrycznością przez dotyk bezpośredni	plmieniem lub gorącym/plonącym obiektem/środowiskiem	niebezpiecznymi substancjami chemicznymi	przedmiotem ostrym			
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	458	3	8	8	114	254	71	...
Górnictwo i wydobywanie	1342	5	26	11	82	1033	180	5
Produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych	1261	8	49	26	558	388	228	4
Produkcja artykułów spożywczych	2859	10	98	117	1545	801	284	4
Budownictwo	3574	29	76	59	837	2036	523	14
Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów	4838	16	102	55	1936	2150	570	9
Obsługa rynku nieruchomości	266	2	11	6	103	125	19	...
Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	671	3	41	17	177	343	86	4
Edukacja	685	2	49	11	217	360	43	3
OGÓŁEM					15283			

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Analizując powyższą tabelę, można stwierdzić, iż największa ilość wypadków występuje w sekcji przetwórstwa przemysłowego, budownictwa, jak również w miejscach, gdzie dokonywane są naprawy pojazdów.

Warunki społeczne także odgrywają istotną rolę w życiu pracownika. Praca w ujęciu socjologicznym jest czynnością społeczną, gdyż wymaga współpracy ludzkiej w celu osiągnięcia celów ekonomicznych i zaspokojenia innych potrzeb przedsiębiorstwa. Priorytetami w tworzeniu poprawnych warunków społecznych w pracy powinno być tworzenie mocnych więzi między firmą a pracownikiem, jak również zmniejszenie wypadków przy pracy, kształtowanie odpowiedniej atmosfery w pracy, uwzględnienie wpływu warunków pracy na zdrowie pracowników. Kształtowanie społecznych warunków pracy może być utożsamiane ze społeczną funkcją przedsiębiorstwa. W przypadku firm produkcyjnych są to funkcje pozaprodukcyjne. Wiążą się one z odpowiednią organizacją pracy, uwzględniającą czas na odpoczynek pracownika przystosowany do jego indywidualnych potrzeb oraz pomoc pracownikowi w trudnych sytuacjach, aby dobrze czuł się w firmie.

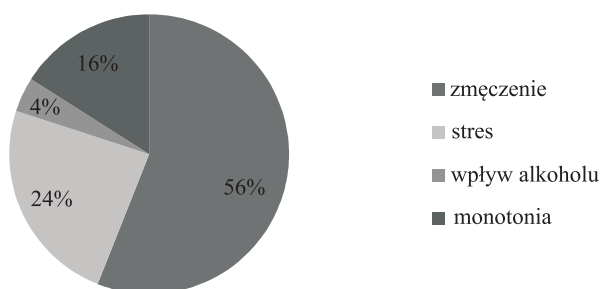
3. Wyniki badań przeprowadzonych w Olsztyńskiej firmie produkującej opony

Celem badań było poznanie wpływu czynników zewnętrznych występujących w firmie na jakość pracy na stanowisku. Badanie zostało zrealizowane na podstawie sondażu diagnostycznego metodą ankiety bezpośredniej. Narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety. W badaniu wzięło udział 60 pracowników. Pytania ankietowe dotyczyły trzech zakresów: oceny poczucia bezpieczeństwa pracownika podczas pracy, szkoleń, których celem polepszenie jakości warunków pracy oraz innowacji przeprowadzanych na stanowisku dążących do polepszenia ergonomii. Firma będąca obiektem badań to przedsiębiorstwo produkcyjne, które produkuje opony do pojazdów osobowych, dostawczych, ciężarowych i rolniczych. Przedsiębiorstwo charakteryzuje się wysokim stopniem innowacji oraz stale wprowadza nowatorskie procesy produkcji.

Pierwsze pytanie odnosiło się do tego, czy na stanowisku zachowane są wszystkie normy bezpieczeństwa. Większość respondentów wskazało, iż na ich stanowisku pracy zachowane są wszystkie normy bezpieczeństwa. 28% respondentów twierdzi, iż zachowana jest większość norm bezpieczeństwa. Nieliczne osoby, stanowiące 17% badanej populacji, wskazały, iż z reguły czują się bezpiecznie w miejscu pracy, jednak istnieją sytuacje, które mogą być przyczyną wypadków. Zaledwie 3% badanych opowiedziało się za tym, że w miejscu pracy nie ma zachowanych wszystkich norm bezpieczeństwa.

Kolejne pytanie dotyczyło tego, czy pracownik potrafi reagować w trakcie awarii maszyny. Większość badanych, którzy stanowią 97% respondentów, w trakcie wystąpienia awarii maszyny wzywa osobę odpowiedzialną za jej stan techniczny. Jedynie 3% osób w takiej sytuacji same próbuje przeciwdziałać awarii.

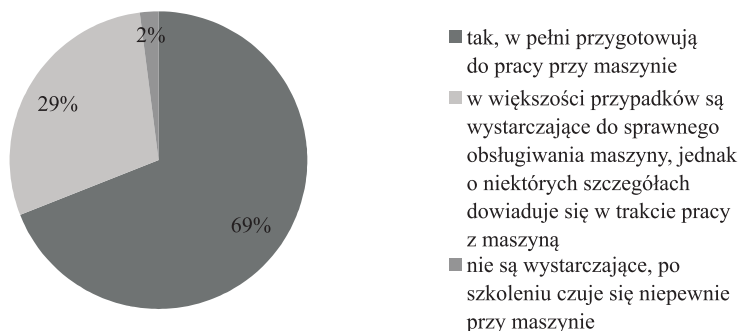
W ankiecie wystąpiło też pytanie odnoszące się do najczęstszych przyczyn groźnych wypadków. Wyniki przedstawiono na rysunku 2.

Rys. 2. Przyczyny niebezpiecznych wypadków
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Najczęstszą przyczyną niebezpiecznych sytuacji wskazywaną przez pracowników było zmęczenie na stanowisku pracy. Kolejnym czynnikiem był stres oraz monotonia związana z wykonywaniem obowiązków. Nieliczne osoby (4%) twierdziły, iż niebezpieczny wypadek był spowodowany wpływem alkoholu.

Respondenci byli pytani również o to, czy szkolenia stanowiskowe, które przeszli na stanowisku, są wystarczające do sprawnego obsługiwanie maszyny (rys. 3).

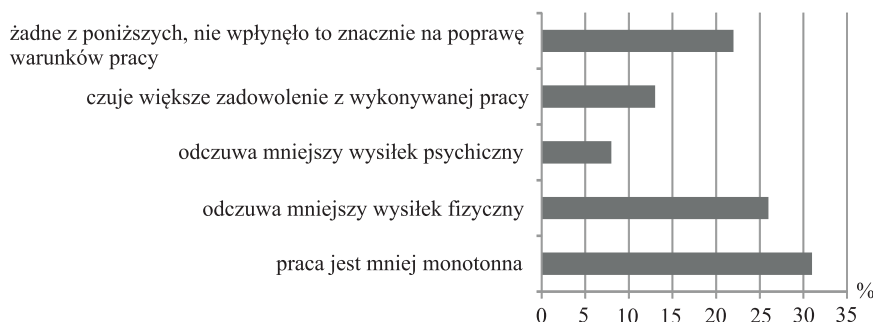

Rys. 3. Przydatność szkoleń stanowiskowych
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Większość pracowników wskazało, iż szkolenia stanowiskowe w pełni przygotowują ich do pracy przy maszynie, prawie 1/3 badanych podała, iż w większości przypadków szkolenia są wystarczające do sprawnego obsługiwanie maszyny, jednak o niektórych szczegółach dowiadują się w trakcie pracy z maszyną. 2% badanych wskazało, iż szkolenia nie są wystarczające i czują się niepewnie na stanowisku pracy.

Pracownicy byli pytani również o to, czy na ich stanowisku przeprowadzane były modernizacje dążące do polepszenia warunków pracy. Jak wynika z badań, 87% respondentów wskazało, że były przeprowadzane modernizacje, jednak najczęściej były to drobne modyfikacje polegające na zmianie położenia niektórych elementów. Tylko u 8% były to modernizacje polegające na zmianie całej technologii maszyny. Reszta badanych nie miała przeprowadzanych na swoim stanowisku żadnych modernizacji.

Na rysunku 4 przedstawiono skutki, które wg respondentów spowodowała modernizacja ich stanowiska pracy.

Rys. 4. Skutki modernizacji przeprowadzonych na stanowisku pracy
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

W większości przypadków dzięki przeprowadzonym modernizacjom pracownicy odczuwają mniejszą monotonię w miejscu pracy oraz mniejszy wysiłek fizyczny. 22% pracowników wskazało jednak, iż modernizacje nie wpłynęły

znacznie na poprawę warunków w miejscu pracy. 13% respondentów czuje dzięki temu większe zadowolenie z wykonywanej pracy, a u 8% badanych wpłynęło to nawet na zmniejszenie wysiłku psychicznego.

Wnioski

Warunki pracy mają olbrzymi wpływ na jakość życia. Można wyróżnić warunki techniczne, organizacyjne, materialne i społeczne. Wszystko co człowieka otacza, wpływa na niego z różną częstotliwością. Odnosząc się do badań przeprowadzonych w fabryce, można stwierdzić, iż mimo zachowywania norm i przepisów odnoszących się do bezpieczeństwa nie zawsze można zapobiec groźnym wypadkom. Maszyny nie zawsze działają idealnie, występują w nich awarie i tylko od człowieka zależy, z jakim skutkiem zakończy się taka sytuacja. Stąd niezwykle istotne są dokładnie przeprowadzane szkolenia stanowiskowe. Bardzo ważne jest również indywidualne podejście do pracownika, odpowiedni system przerw w pracy na odpoczynek i posiłek. Najczęstszą przyczyną wypadków przy pracy było zmęczenie, a zaraz po tym stres. Ważne jest również, aby czynności wykonywane na stanowisku pracy nie były zbyt powtarzalne. Monotonia to bardzo niebezpieczny czynnik, gdyż w pewnym momencie pracownik może czuć się tak bezpieczny i „znudzony” pracą, że może zaniedbać niektóre jej aspekty. Ważne jest, aby podchodzić indywidualnie do każdego stanowiska pod kątem ciągłego jego doskonalenia. Należy pamiętać o dobrym wpływie modernizacji przeprowadzanych co jakiś czas na stanowisku, gdyż nawet w małym stopniu mogą one polepszyć jakość pracy. Jak wynika z badań, modernizacje, które zostały przeprowadzone w zakładzie, w dużym stopniu wpłynęły na zmniejszenie monotonii i wysiłku fizycznego. Dzięki temu zmniejszyła się możliwość wystąpienia niebezpiecznych wypadków.

Firmy powinny stale rozwijać system jakości, gdyż wpływa to bezpośrednio na życie pracowników. Jeżeli pracownik czuje się dobrze w miejscu pracy, staje się bardziej efektywny i przynosi więcej korzyści firmie, która tym samym poprawia swoją pozycję na rynku. Obecnie, kiedy technologia wciąż się polepsza i co raz częściej maszyny zastępują człowieka, nie należy zapominać o pracy ludzkiej i o tym, jak ważne jest ciągłe rozwijanie jakości.

Literatura

1. Jaworski J., 2001. Laboratorium podstaw ergonomii: przewodnik do ćwiczeń. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego Olsztyn.
2. Kolman R., 2009. Kwalitologia, wiedza o różnych dziedzinach jakości. Wydawnictwo Placet Warszawa.
3. Kowal E., 2002. Ergonomiczno-społeczne aspekty ergonomii. PWN Poznań.
4. Szlachcic F., 1998. Refleksje o jakości produkcji, pracy i zarządzania. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
5. Szymanowski W., Pawłowska B., Strychalska-Rudzewicz A., 2010. Zarys zarządzania jakością: ujęcie marketingowo-logistyczne. Ars boni et aequi Poznań.

Zasoby internetowe:

<http://www.tqmc.pl/> (2013.02.06).

The impact of working conditions on the quality of work in the company

Summary: The article's goal was to evaluate the impact of working conditions on the life's quality and to prove, basing on the chosen production company, how important it is to implement and develop proper working conditions and how it affects the human's life. To fulfill the assumed objective, the research was conducted with the use of survey method addressed to the physical employees working in tire manufacturing workplace located in Olsztyn. The study involved 60 employees. Among the respondents tested predominated 25 – 35 years old men. The investigation focused on sense of security in the workplace. Majority of respondents indicated that they know what to do in case of machine failure which means that they feel safe on their work position. More than a half investigated people witnessed dangerous situation caused mostly by tiredness. In the tested company there were done some modernizations, which effected in the mitigation of monotony on the work station and reduction of the physical effort. Additionally, in the facility there are conducted routine audits which verify the level of safety in work. What is more, the personnel management are located close to the production hall which makes administration of production efficient and lets conducting ongoing control of the safety level.

Key words: quality, quality of work, working conditions

JAKOŚĆ PRACY *VERSUS* JAKOŚĆ ŻYCIA, CZYLI JAK ZNALEŹĆ WSPÓLNY MIANOWNIK

Iwona Nowakowska
Renata Rasińska

Streszczenie: Jakość pracy, w ujęciu wielowymiarowym, jest nieodzownym elementem jakości życia zawodowego w każdej organizacji, a naturalną konsekwencją współistnienia tego obszaru jest wyraźny związek z jakością życia jednostki. W publikacji zaprezentowano, opierając się na doniesieniach krajowych i zagranicznych, wzajemne relacje pomiędzy jakością pracy a jakością życia oraz wyartykułowano wymiary o szczególnie dużym wpływie na te obszary. Nie bez znaczenia zarówno dla jakości pracy, jak i życia są m.in. czynniki środowiska pracy, relacje życie zawodowe – życie prywatne oraz cechy indywidualne, osobowościowe człowieka.

Słowa kluczowe: jakość pracy, jakość życia, jakość życia zawodowego, środowisko pracy

Wstęp

Analiza procesu jakości pracy winna rozpocząć się od określenia jej miejsca w życiu organizacyjnym przedsiębiorstwa, czyli w szeroko rozumianym procesie zarządzania podmiotem gospodarczym. Według J. Stonera i wsp. kierowaniem jest proces „planowania, organizowania, przewodzenia i kontrolowania pracy członków organizacji oraz wykorzystywania wszelkich dostępnych zasobów organizacji do osiągnięcia jej celów”²³³. W działaniach tych jednym z priorytetów powinno stać się stworzenie takich warunków funkcjonowania, aby na każdym etapie realizacji zadań i na każdym szczeblu zarządzania mieć na uwadze, oprócz efektywności i skuteczności zawodowej, także czynniki wpływające na jakość pracy członków organizacji. Niewątpliwie, w sytuacji przedsiębiorstw borykających się ze skutkami kryzysu gospodarczego, jest to działanie trudne, ale nie niemożliwe. Rolą świadomej organizacji, przez pryzmat świadomej, profesjonalnej kadry kierowniczej, jest wykorzystanie różnych metod, technik, narzędzi, aby realizacja zadań była efektywna, skuteczna, a środowisko i warunki pracy sprzyjały rozwojowi firmy i jej pracowników. Kompatybilność czynników środowiska pracy będzie sprzymierzeńcem dla stworzenia klimatu warunkującego wysoką/optymalną jakość pracy. Znajdzie to przełożenie na kolejną sferę, czyli jakość życia zawodowego pracownika, a w konsekwencji na jego jakość życia w każdym innym obszarze funkcjonowania: społecznym, ekonomicznym, egzystencjalnym, intelektualnym itd.

---

²³³ J.A.F. Stoner, R.E. Freeman, D.R. Gilbert, *Kierowanie*, Wyd. PWE, Warszawa 1998, s. 20, 24, 613.

Jakość pracy

Jakość pracy definiowana jest poprzez czynniki środowiskowe oraz wewnętrzne cechy pracy. To właśnie one przy zachowaniu właściwych proporcji świadczą o motoryce całego procesu wykonywania zadań na stanowiskach pracy. Skupianie uwagi na tych elementach daje pracownikom możliwość poszukiwania sposobów na zwiększenie satysfakcji zawodowej, a także polepszenie procesów niezbędnych do wykonywania samej pracy. Satysfakcja pracownicza postrzegana jest wówczas jako bezpośredni wynik użyteczny wynikający z właściwych relacji środowiska pracy i wewnętrznych cech pracy²³⁴. W. Schaufeli i A. Bakker wykazali, że wśród czynników psychospołecznego środowiska pracy wyróżnić należy wymagania procesu pracy oraz wymagania zasobów pracy. Te pierwsze to przede wszystkim „fizyczne i psychologiczne aspekty pracy, które wymagają poniesienia fizycznego i/lub psychicznego wysiłku”, co z kolei związane jest z poniesieniem kosztów fizycznych, psychicznych, społecznych, organizacyjnych. O zasobach pracy autorzy wspominają przez pryzmat obniżenia (złagodzenia) wymagań pracy (co pozwoli zmniejszyć koszty), skupienia się na funkcjonalnej polityce osiągania celów pracy oraz mobilizacji do rozwoju osobistego²³⁵.

Zdaniem T. Wawaka, jakość pracy kształtowana jest poprzez działania menedżerów jako kształtowanie wizerunku jakości zarządzania oraz jakości wykonywania poleceń przez załogę, w toku realizacji zadań pracowniczych. Owe determinanty tworzą silny sojusz z obszarem jakości życia zawodowego²³⁶ (*Quality Work Life*, QWL). To jakość działań kadry kierowniczej (przede wszystkim aktywizacja pracowników) przyczynia się do szeroko rozumianego oddziaływania organizacyjnego^{237, 238}. Dowiedziono, iż poziom satysfakcji zawodowej pracowników wykonawczych generowany jest również poziomem zadowolenia z pracy kadry kierowniczej²³⁹. Rostkowski zauważa, iż proces jakości zarządzania zasobami ludzkimi może być rozpatrywany na minimum dwóch płaszczyznach. Wymienia zatem jakość systemu zarządzania oraz jakość zasobów ludzkich²⁴⁰. Warto zatem zadbać o właściwie kształtowane czynniki środowiska pracy na wszystkich szczeblach

---

²³⁴ G. Lowe, *21st Century Job Quality: Achieving What Canadians Want*, CPRN Research Report W/37 Work and Learning, 2007, s. XII.

²³⁵ W.B. Schaufeli, A.B. Bakker, *Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study*. *Journal of Organizational Behavior*, 2004, 25, s. 296.

²³⁶ T. Wawak, *Zarządzanie a jakość pracy i życia*, [W:] *Zmieniające się przedsiębiorstwo w zmieniającej się politycznie Europie*, t. 4, Wydawnictwo Informacji Ekonomicznej, Kraków 2001, s. 73.

²³⁷ R. Walkowiak, *Kompetencje kierowników w obliczu restrukturyzacji przedsiębiorstwa*, *Problemy Zarządzania* 2008, nr 4(22), s. 143.

²³⁸ M. Nowak, *Controllingowe wsparcie usprawnienia pracy menedżera oraz optymalizacji jej efektów*. *Problemy Zarządzania* 2008, nr 4(22), s. 89.

²³⁹ M. Fiech, K. Mudyń, *Pomijanie działań kształtujących poziom zadowolenia zawodowego pracowników jako przejaw dysfunkcji w procesie zarządzania zasobami ludzkimi*. „*Problemy zarządzania*”, 2011, nr 9, 4(34), s. 155.

²⁴⁰ T. Roskowski, *Kompetencje a jakość zarządzania zasobami ludzkimi*, [W:] *Jakość zasobów pracy. Kultura, kompetencje, konkurencyjność*, A. Sajkiewicz (red.). Wyd. Poltekst, Warszawa 2004, s.83.

działalności organizacyjnej oraz poddać właściwej ocenie wewnętrzne cechy pracy na każdym stanowisku.

Sprzyjać wysokiemu poziomowi jakości pracy, według Komisji Europejskiej, mają także warunki zdrowego i bezpiecznego środowiska pracy oraz właściwy proces organizacji pracy, której nie są obce nowoczesne, innowacyjne rozwiązania²⁴¹. Jak wykazała A. Sajkiewicz, aby proces jakości pracy oceniać pod kątem jego skuteczności, niezbędne są następujące działania:

- wykorzystywanie innowacyjnych metod i technik w procesie zarządzania oraz motywowanie do zmian;
- przeprowadzenie przeglądu struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa i w przypadkach uzasadnionych wdrożenie mechanizmów prowadzących do jej reorganizacji, decentralizacji władzy i uelastycznienia struktur,
- wielopłaszczyznowe procesy współdziałania organizacyjnego,
- kompetencyjność stanowiskowa oraz właściwy podział pracy,
- jakość obsługi klientów jako działanie priorytetowe²⁴².

Ważnym elementem wywierającym wpływ na jakość pracy jest również jakość przygotowania zawodowego oraz motywacja do dalszego doskonalenia zawodowego pracownika. Nie bez znaczenia dla tego procesu są warunki pracy. Wśród czynników warunkujących jakość pracy wymienia się także stosowany w organizacji system wynagrodzeń oraz sprecyzowany wachlarz wymagań z równoczesnym ich egzekwowaniem²⁴³.

- Przegląd doniesień literaturowych, dotyczących procesu jakości pracy, daje podstawy do stwierdzenia, iż jest to proces wielowymiarowy. W opracowaniu Komisji Europejskiej wyodrębniono dziesięć wymiarów jakości pracy. Należą one do minimum trzech obszarów:²⁴⁴
- w obszarze ogólnokrajowym: (1) kierunki i priorytety polityki zatrudnienia oraz (2) dostęp do rynku pracy,
- w obszarze organizacyjnym: (3) miejsce pracy, (4) cele operacyjne instytucji, (5) środowisko pracy, (6) warunki bezpieczeństwa i higieny pracy,
- w obszarze personalnym: (7) profil pracowników, (8) wymagania kwalifikacyjne, (9) umiejętności i rozwój zawodowy zatrudnionych oraz (10) subiektywna ocena poziomu satysfakcji zawodowej²⁴⁵.

Wieloaspektowość procesu jakości pracy dostrzegli także K. McMullen i G. Schellenberg, wyodrębniając osiem jego wymiarów. Pierwszy z nich to istniejące relacje w środowisku pracy, definiowane m.in. poprzez wzajemny szacunek, zaufanie i zaangażowanie oraz efektywną komunikację interpersonalną. Struktura organizacyjna przedsiębiorstwa stanowi drugi wymiar jakości pracy w niniejszej

---

²⁴¹ Quality in Work, www.ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=646&langId=en (dostęp 04.02.2010).

²⁴² A. Sajkiewicz, *Zarządzanie zasobami pracy i konkurencyjność firmy*, [W:] Jakość zasobów pracy. Kultura, kompetencje, konkurencyjność, A. Sajkiewicz (red.), Wyd. Poltext, Warszawa 2004, s. 27-28.

²⁴³ M. Wyrzykowska, *Doskonalenie zawodowe kadry pielęgniarskiej w zakładach opieki medycznej i jego wpływ na jakość usług*, [W:] Zarządzanie w ochronie zdrowia. Choroby cywilizacyjne, M.D. Głowacka, B. Pawlaczyk (red.), Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 1998, s. 134.

²⁴⁴ Obszary zostały wyodrębnione na podstawie analizy własnej auterek.

²⁴⁵ Quality in Work, *op. cit.*

typologii. Autorzy wymieniają znaczące obszary determinujące ten wymiar, a wśród nich: partycypację w procesach decyzyjnych, poziom wpływu pracowników oraz wymianę informacji na różnych poziomach funkcjonowania organizacyjnego. Trzecim wyodrębnionym obszarem jest model pracy, który kształtowany jest przez wykorzystywane zasoby, informacje zwrotne, a także autonomię i kontrolę. Fizyczne środowisko pracy oraz fizyczne i psychologiczne wymagania pracy wyodrębniają kolejny wymiar: zdrowie i bezpieczeństwo. Wykorzystywanie umiejętności i rozwój determinowane są natomiast przez szkolenia i możliwości uczenia się, doskonalenie zawodowe, możliwość awansu, jak również dostęp i umiejętność wykorzystywania nowych technologii. Harmonogramowanie oraz godziny pracy to kolejny wyodrębniony wymiar jakości pracy, który głównie charakteryzowany jest poprzez elastyczność oraz zachowanie równowagi pomiędzy sferą zawodową a prywatną (rodziną), a także obciążenie godzinowe pracy łącznie z nadgodzinami. Ostatnie dwa wymiary to nagrody zewnętrzne (wysokość i terminowość wynagrodzenia, świadczenia, stabilność zatrudnienia) oraz nagrody wewnętrzne (interesujący charakter pracy, poczucie satysfakcji, spełnienia zawodowego, kreatywność i podejmowanie inicjatyw)²⁴⁶. Jak już wcześniej wspomniano, wszystkie działania organizacyjne związane z uzyskaniem wysokich wskaźników jakości pracy, są często uwarunkowane postawą pracownika, jego zaangażowaniem oraz sposobem identyfikacji i postrzegania procesu pracy.

Jakość życia zawodowego (*Quality Work Life* – QWL)

Jakość życia zawodowego stanowi w obszarze zawodowego funkcjonowania integralność z procesem jakości pracy oraz w znacznie szerszym znaczeniu z procesem jakości życia człowieka. M. Sirgy i wsp. definiują QWL jako zaspokojenie potrzeb pracowniczych, angażuje zasoby, czynności oraz wyniki z uczestnictwa w procesie pracy²⁴⁷. Proces ten jest determinowany m.in. poziomem oczekiwań społecznych, dotyczących warunków pracy, kształtowanych pragnieniami i ambicjonalnym podejściem pracowników, również wyzwaniami związanymi z pełnioną rolą czy funkcją zawodową oraz wynagrodzeniem²⁴⁸. Oprócz tego niezwykle ważne są postawy kadry kierowniczej, zaspokojenie potrzeb stanowiskowych (w sferze fizycznej i społecznej) oraz zaangażowanie zawodowe²⁴⁹. Wobec powyższego, cennym podmiotem pomocnym w ocenie jakości życia zawodowego jest pracownik, a konkretnie jego poziom samoświadomości²⁵⁰ wagi uczestnictwa w życiu organizacyjnym, nie pomijając jednocześnie sfery funkcjonowania poza firmą. Czynniki środowiska pracy oraz ich charakter są ściśle powiązane z odczuwaną satysfakcją zawodową, a także z zachowaniem pracowników w organizacji, co

---

²⁴⁶ K. McMullen, G. Schellenberg, *Job Quality in Non-profit Organizations*. CPRN Research Series on Human Resources in the Non-profit Sector, 2003, No/2, s. 9.

²⁴⁷ M.J. Sirgy, D. Efraty, P. Siegel, D. Lee, *A new measure of quality of work life (QoWL) based on need satisfaction and spillover theories*, Social Indicators Research 2001, nr 55, s. 241-302.

²⁴⁸ J. Sutherland, D. Canwell, *Klucz do zarządzania zasobami ludzkimi. Najważniejsze teorie, pojęcia, postaci*. Wyd. PWN, Warszawa 2007, s. 112.

²⁴⁹ M.J. Sirgy i wsp., *op. cit.* s. 241-302.

²⁵⁰ K. Biegańska, *Jakość życia miarą sukcesu przedsiębiorcy*, [W:] Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu, S. Witkowski (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 2000, s. 50.

znacząco koreluje z poziomem jakości życia zawodowego²⁵¹. Wśród nich należy wyróżnić: komunikację, dynamikę rozwoju kariery, zaangażowanie organizacyjne, wsparcie emocjonalne, elastyczne warunki pracy, motywację pracowników, klimat i wsparcie organizacyjne, zadowolenie z pracy, nagrody i korzyści, odszkodowania oraz rodzinę – reakcję, elastyczność kulturową²⁵².

W literaturze przedmiotu spotyka się cztery zasadnicze wymiary kształtujące jakość życia zawodowego. *Wymiar wzorca pracy* determinowany jest przede wszystkim poziomem autonomiczności w procesie wykonywania zadań na stanowisku pracy, obciążeniem obowiązkami (przeciążenie, niedociążenie) oraz liczbą pracowników niezbędną do efektywnego świadczenia pracy. Wymiar kontekstu pracy jest wynikiem analizy istniejących czynników środowiska pracy, wzajemnych relacji interpersonalnych na wszystkich szczeblach organizacyjnych oraz możliwości szkolenia i doskonalenia zawodowego. Wymiar świata pracy kształtowany jest zasięgiem wpływów społecznych oraz zmianami warunkującymi praktyczne wykonywanie zawodu (zmiany techniczno-technologiczne, sfera B+R, relacje sfery N+T+I). Niemniej istotnym jest wymiar życie zawodowe – życie domowe, który stanowić może o podstawie oceny zarówno jakości życia zawodowego, jak i jakości życia w znaczeniu dalece szerszym. Nieodzownymi jego elementami są: odczuwana satysfakcja zawodowa, warunki pracy, możliwość współdecydowania, np. podczas harmonogramowania czasu pracy oraz poziom zaangażowania. Czynniki te stanowią podstawę wewnętrznej harmonii i sprzyjają zapewnieniu stabilności, równowagi w sferze życia zawodowego oraz prywatnego^{253, 254}. Element właściwych, wyważonych proporcji dostrzegany jest również w modelu *Effort Reward Imbalance* (ERI) niemieckiego socjologa medycyny J. Siegrist'a. ERI charakteryzuje kluczowe czynniki wskazujące na brak równowagi pomiędzy wkładanym wysiłkiem w pracę a nagrodą za jej wykonanie. Oznacza to, że pojawiające się dysproporcje pomiędzy tymi obszarami mogą znacząco wpłynąć na funkcjonowanie człowieka; stają się czynnikami stresogennymi, mogącymi w dalszej kolejności doprowadzić do wypalenia zawodowego. Sytuacja taka może być konsekwencją poniesienia wysokich kosztów osiągając jednocześnie niski zyski^{255, 256}. Funkcjonowanie organizacyjne pracownika ma ogromne znaczenie z punktu widzenia jego działania w pozostałych (oprócz zawodowej) sferach życia.

---

²⁵¹ Ch. Sinha, *Factors affecting quality of work life: empirical evidence from indian organizations*, Australian Journal of Business and Management Research 2012, nr 1(11), s. 32.

²⁵² Ch. Sinha, *op.cit.* s. 32-35.

²⁵³ B.A. Brooks, Anderson M.A., *Defining Quality of Nursing Work Life*, Nursing Economics 2005, nr 23(6), s. 322.

²⁵⁴ A. Khani, Jaafarpour M., Dyrekvandmogadan A., *Quality of Nursing Work Life*, Journal of Clinical and Diagnostic Research 2008, nr 2, 1172-1173.

²⁵⁵ J. Siegrist, *Adverse health effects of high effort – low reward conditions*, Journal of Occupational Health Psychology 1996, nr 1, 27-41.

²⁵⁶ A.B. Bakker, Ch.H. Killmer, J. Siegrist, W.B. Schaufeli, *Effort – reward imbalance and burnout among nurses*, Journal of Advanced Nursing 2000, nr 31(4).

Jakość życia (*Quality of Life* – QoL)

W definicyjnym (przyjętym w 1989 r. podczas Konferencji w Kopenhadze) ujęciu Światowej Organizacji Zdrowia (World Health Organization – WHO), jakość życia oznacza poczucie satysfakcji jednostek lub grup społecznych, wynikające ze świadomości zaspokojenia własnych potrzeb oraz postrzegania możliwości rozwoju jednostkowego i społecznego²⁵⁷. Jakość życia człowieka uwarunkowana jest sumą czynników różnego pochodzenia. Część z nich stanowią odczucia subiektywne jednostki (te, które odzwierciedlają jej poziom zadowolenia, stopień zaspokojenia własnych potrzeb, pragnień, ambicji w różnych sferach życia), część obiektywne, mierzalne wyniki funkcjonowania w sferze publicznej, społecznej, ekonomicznej. Jakość życia postrzegana przez pryzmat obiektywnej oceny, często kojarzona jest z warunkami czy poziomem życia (zabezpieczenie materialne, bytowe, środowiskowe...), mierzonym z wykorzystaniem danych statystycznych (długość życia, warunki mieszkaniowe, dochody, inflacja, stopa bezrobocia ...).

Zdaniem Kusterki na jakość życia składają się:

- stan zdrowia i samopoczucie,
- posiadane zasoby materialne,
- bezpieczeństwo zdrowotne i ekonomiczne,
- poczucie integracji społecznej i relacje interpersonalne,
- środowisko: jego stan i rozwój,
- zasoby wewnętrzne jednostki: świadomość i dbałość o rozwój intelektualny, kulturowy²⁵⁸.

W celu trafnego określenia jakości życia człowieka należy poddać analizie zarówno wymiar obiektywny, jak i subiektywny w każdej sferze jego funkcjonowania, począwszy od czynników indywidualnych poprzez czynniki środowiska rodzinnego, środowiska pracy, środowiska lokalnego, aż po zbiór czynników o zasięgu ogólnokrajowym.

To w jaki sposób postrzegany jest aspekt jakości życia, w ogromnej mierze zależy od jakości życia zawodowego. Wszystkie opisane powyżej czynniki, będące integralną częścią życia organizacyjnego, synchronizują z oceną jakości życia jednostki, a w szerszym kontekście: jednostki i jej najbliższego otoczenia. Celem poniższej prezentacji materiału badawczego jest próba odpowiedzi na pytanie: jakie czynniki wewnętrznego funkcjonowania organizacyjnego pracownika wywierają wpływ na jego jakość życia?

Materiał i metody

Badaniu ankietowemu, przeprowadzonemu w drugiej dekadzie stycznia 2013 r., podało się ogółem 350 aktywnych zawodowo osób (podstawę opracowania stanowią 334 prawidłowo wypełnione kwestionariusze ankiety). Na stanowiskach wykonawczych zatrudnionych było 94% z nich, natomiast 6% deklarowała za-

---

²⁵⁷ Copenhagen CartGlossary. Kopenhaga 1989.

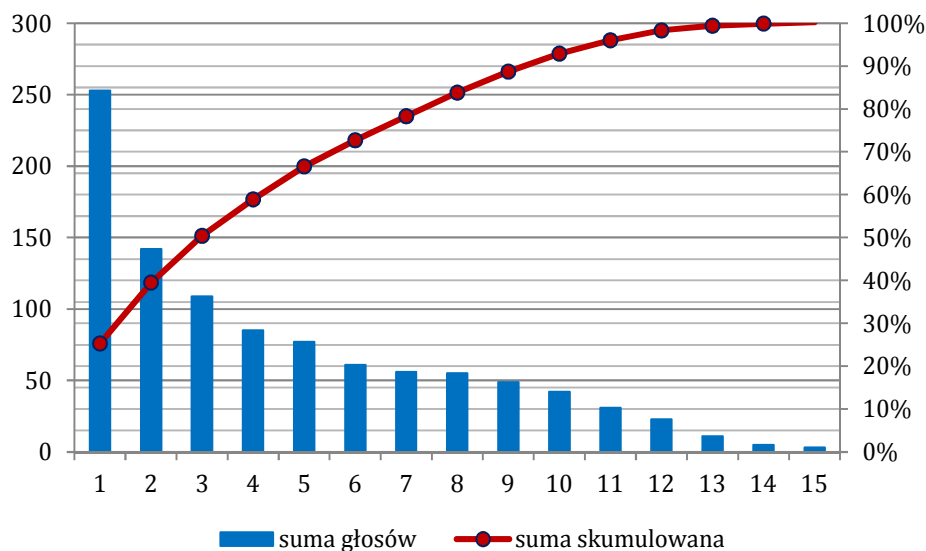
²⁵⁸ J. Kusterka, *Jakość życia w aspekcie wybranych wskaźników ekorozwoju*, [W:] *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*, J. Tomczyk-Tołkacz (red.), Wyd. AE we Wrocławiu, Jelenia Góra 2003, s. 190.

trudnienie na stanowiskach kierowniczych. Wszyscy pracownicy wykonywali swoje czynności zawodowe na szczeblu operacyjnym. Aktywność zawodowa respondentów związana była z branżą medyczną (32%), edukacyjną (26%), handlową (18%), administracyjną (15%) oraz budowlaną (9%). Badaniu poddano wyłącznie osoby zatrudnione w ramach umowy o pracę. Udział w badaniu był dobrowolny i anonimowy. Zadaniem respondentów było wskazanie 3 (spośród 10 zdefiniowanych) czynników, występujących w organizacji, które w ich opinii wywierają zdecydowany wpływ na jakość ich życia. Ankietowani mieli także możliwość zdefiniowania własnych obszarów. Jako metodę prezentacji wyników wykorzystano Diagram Pareto.

Wyniki

W trakcie analizy uzyskanego materiału badawczego sklasyfikowano 15 czynników, które odgrywają kluczową rolę w ocenie jakości życia, a wywodzą się przede wszystkim z wewnętrznego funkcjonowania organizacyjnego. Otrzymane informacje opracowano wg procedury niezbędnej do przygotowania wykresu Pareto. Na rysunku 1 przedstawiono 15 zidentyfikowanych czynników:

1. Czynniki materialne (wysokość wynagrodzenia, jego terminowość, motywacyjne wzmocnienia finansowe).
2. Równowaga pomiędzy sferą życia zawodowego a sferą życia prywatnego.
3. Stres wywołany czynnikami związanymi z pracą zawodową.
4. Obciążenie pracą adekwatne do zajmowanego stanowiska (często przeciążenie pracą, zmęczenie fizyczne).
5. Partycypacja, autonomiczność w procesie podejmowania decyzji i działań.
6. Społeczne warunki środowiska pracy (m.in. relacje interpersonalne, łagodzenie sytuacji konfliktowych).
7. Awans zawodowy, świadomość istnienia i realizacji ścieżki kariery zawodowej w zakładzie.
8. Realizacja własnych pasji, zainteresowań.
9. Sprawność, efektywność, kompetencyjność w wykonywaniu obowiązków zawodowych.
10. Asertywność.
11. Kompetencyjność, profesjonalizm kadry kierowniczej, optymalny wymiar stosowanych narzędzi kontroli.
12. Poszerzanie wiedzy, zdobywanie nowych doświadczeń i umiejętności.
13. Integracja i praca zespołowa.
14. Nowoczesne wyposażenie, usprawnienia techniczno-technologiczne poprawiające jakość pracy.
15. Klarowność poleceń i zadań do realizacji, organizacja pracy.

Rys. 1. Czynniki organizacyjne wpływające na jakość życia – analiza Pareto
 Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z założeniem analizy Pareto (zasada 80/20) informacje przedstawione na rysunku 1 pozwalają na stwierdzenie, iż w grupie zidentyfikowanych czynników organizacyjnych (klasyfikowanych w zdecydowanej większości dla oceny jakości pracy oraz jakości życia zawodowego) respondenci wskazali na siedem, które w ich opinii mają kluczowe znaczenie dla jakości życia. W związku z tym, zdaniem osób uczestniczących w badaniu, to przede wszystkim owe czynniki kształtują obraz obecności wzajemnych relacji pomiędzy jakością pracy, jakością życia zawodowego a jakością życia respondentów.

Z przeprowadzonego badania wynika, że na określenie jakości życia człowieka niewątpliwym wpływ mają czynniki związane ze środowiskiem oraz warunkami pracy. Warto również zauważyć, że respondenci wskazali także aspekty związane ze sferą psychospołeczną oraz z własnym rozwojem, dążeniem do samorealizacji również w obszarach pozazawodowych.

Zakończenie

Na podstawie literatury przedmiotu oraz przeprowadzonej krótkiej analizy badawczej można stwierdzić, że niepodważalnym faktem jest zdecydowany związek jakości życia oraz jakości pracy (także przez pryzmat czynników warunkujących jakość życia zawodowego). Wzajemny wpływ tych czynników, ich ewaluacja i wzajemne przenikanie/uzupełnianie, wydają się być częścią wspólną i nierozdzielalną dla obydwu obszarów. Człowiek znaczną część swojego życia poświęca pracy zawodowej, a czerpiąc z niej satysfakcję, warunkującą wysoki/oczekiwany poziom QWL, jest w stanie przenieść te pozytywne efekty na sferę o szerszym zasięgu, a możliwą do oceny jakością życia. Ta wzajemna relacja widoczna jest również w sytuacji zmiany kierunku analizy: można odważnie postawić tezę, iż pra-

cownik oceniający wysoko swój poziom QoL będzie w stanie pozytywnie wykorzystać swój potencjał na gruncie zawodowym.

Literatura

1. Bakker A.B., Killmer Ch.H., Siegrist J., Schaufeli W.B., 2000. Effort – reward imbalance and burnout among nurses. *Journal of Advanced Nursing* 31(4).
2. Biegańska K., 2000. Jakość życia miarą sukcesu przedsiębiorcy. [W:] *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, pod red. S. Witkowskiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
3. Brooks B.A., Anderson M.A., 2005. Defining Quality of Nursing Work Life. *Nursing Economics* 23(6).
4. Copenhagen CartGlossary. Kopenhaga 1989.
5. Fiech M., Mudyń K., 2011. Pomijanie działań kształtujących poziom zadowolenia zawodowego pracowników jako przejaw dysfunkcji w procesie zarządzania zasobami ludzkimi. *Problemy Zarządzania* 9, 4(34).
6. Khani A., Jaafarpour M., Dyrekvandmogadan A., 2008. Quality of Nursing Work Life. *Journal of Clinical and Diagnostic Research* 2.
7. Kusterka J., 2003. Jakość życia w aspekcie wybranych wskaźników ekorozwoju. [W:] *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*, pod red. J. Tomczyk-Tołkacz. Wyd. AE we Wrocławiu Jelenia Góra.
8. Lowe G., 2007. 21st Century Job Quality: Achieving What Canadians Want. CPRN Research Report W/37 Work and Learning.
9. McMullen K., Schellenberg G., 2003. Job Quality in Non-profit Organizations. CPRN Research Series on Human Resources in the Non-profit Sector 2.
10. Nowak M., 2008. Controlingowe wsparcie usprawnienia pracy menedżera oraz optymalizacji jej efektów. *Problemy Zarządzania* 4 (22).
11. Quality in Work. www.ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=646&langId=en (dostęp 04.02.2010).
12. Roskowski T., 2004. Kompetencje a jakość zarządzania zasobami ludzkimi. [W:] *Jakość zasobów pracy. Kultura, kompetencje, konkurencyjność*, pod red. A. Sajkiewicz. Wyd. Poltekst Warszawa.
13. Sajkiewicz A., 2004. Zarządzanie zasobami pracy i konkurencyjność firmy. [W:] *Jakość zasobów pracy. Kultura, kompetencje, konkurencyjność*, pod red. A. Sajkiewicz. Wyd. Poltext Warszawa.
14. Schaufeli W.B., Bakker A.B., 2004. Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior* 25.
15. Siegrist J., 1996. Adverse health effects of high effort – low reward conditions. *Journal of Occupational Health Psychology* 1.
16. Sinha Ch., 2012. Factors affecting quality of work life: empirical evidence from indian organizations. *Australian Journal of Business and Management Research* 1(11).
17. Sirgy M.J., Efraty D., Siegel P., Lee D., 2001. A new measure of quality of work life (QoWL) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research* 55.
18. Stoner J.A.F., Freeman R.E., Gilbert D.R., 1998. *Kierowanie*. Wydawnictwo PWE Warszawa.
19. Sutherland J., Canwell D., 2007. *Klucz do zarządzania zasobami ludzkimi. Najważniejsze teorie, pojęcia, postaci*. Wyd. PWN Warszawa.
20. Walkowiak R., 2008. Kompetencje kierowników w obliczu restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Problemy Zarządzania* 4(22).

21. Wawak T., 2001. Zarządzanie a jakość pracy i życia. [W:] Zmieniające się przedsiębiorstwo w zmieniającej się politycznie Europie. T. 4. Wydawnictwo Informacji Ekonomicznej Kraków.
22. Wyrzykowska M., 1998. Doskonalenie zawodowe kadry pielęgniarstwa w zakładach opieki medycznej i jego wpływ na jakość usług. [W:] Zarządzanie w ochronie zdrowia. Choroby cywilizacyjne, pod. red. M.D. Głowackiej, B. Pawlaczyk. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej. Wydawnictwo Miejskie Poznań.

Quality of work *versus* quality of life or how to find a common denominator

Summary: Quality of work, in a multidimensional approach, is an essential component of quality of working life in any organization, and a clear correlation between this area and quality of life of an individual is a natural consequence of its co-existence. The paper presents, on the basis of domestic and foreign studies, mutual relationship between quality of work and quality of life, and highlights the dimensions with a particularly large impact on these areas. Factors in work environment, relationships between professional and private life and individual personality traits are, among others, not without importance for both quality of work and quality of life.

Key words: quality of work, quality of life, quality of work life, work environment.

POZYSKIWANIE INFORMACJI O RYNKU PRACY JAKO FORMA INWESTOWANIA W KAPITAŁ LUDZKI

Agnieszka Szulc

Streszczenie: Zysk generowany w wyniku poczynionych inwestycji w kapitał ludzki bezpośrednio wpływa na poziom i jakość życia osoby podejmującej decyzje w zakresie powiększenia posiadanego zasobu. Jednocześnie inwestowanie w kapitał ludzki ograniczane jest przez ubóstwo, marginalizację społeczną i długookresowe bezrobocie. Punktem wyjścia analizy zyskowności inwestycji w kapitał ludzki jest przegląd teorii kapitału ludzkiego. Po dokonaniu rozważań teoretycznych podjęto analizę czynników wpływających na fakt podjęcia inwestycji oraz omówiono zdobywanie informacji o rynku pracy jako formę inwestowania w kapitał ludzki, a jednocześnie źródło informacji na temat zyskowności poszczególnych form inwestycji. Źródłem informacji były pozycje książkowe, czasopisma, raporty publikowane w języku polskim i angielskim.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, rynek pracy, poziom i jakość życia

1. Teoria kapitału ludzkiego

Teoria kapitału ludzkiego została po raz pierwszy ogłoszona przez T.W. Schultza w 1960 roku²⁵⁹. Już wcześniej twórcy teorii ekonomii dostrzegali, iż ludzie gromadzą w sobie kapitał, jednak sugestie te nie były powiązane w spójną całość²⁶⁰. Autor zaproponował traktowanie edukacji jako inwestycji w człowieka, w wyniku której następuje powiększanie zasobu kapitału ludzkiego. Kapitał ludzki jest zasobem, który nie jest nabywany na rynku dóbr, ale można go powiększać drogą inwestycji, zwanych inwestycjami w człowieka²⁶¹.

Kapitał ludzki definiowany jest jako wiedza, umiejętności, uzdolnienia, postawy oraz inne atrybuty, które ułatwiają stworzenie osobistego, społecznego, gospodarczego dobrobytu²⁶².

Inwestowanie w kapitał ludzki to lokowanie zasobów poprzez:

- formalnie zorganizowany system szkolnictwa,
- szkolenia zawodowe,

---

²⁵⁹ T.W. Schultz, *Capital Formation By Education*, The Journal of Political Economy 1960, nr 6, s. 571-583.

²⁶⁰ S.R. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa 1993, s. 27-47; J. Górniak, *Kapitał ludzki*, s. 15, [W:] Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, *Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce*, Warszawa 2011; M. Blaug, *The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey*, Journal of Economic Literature 1976, nr 3, s. 827-828.

²⁶¹ S.R. Domański, *op. cit.*, s. 19.

²⁶² K.J. Fleischhauer, *A Review of Human Capital Theory: Microeconomics*, Discussion Paper 2007, 1, University of St. Gallen, s. 4; T.W. Schultz, *Investment in Human Capital*, The American Economic Review 1961, nr 1, s. 2; B. Keeley, *Human Capital. How what you know shapes your life*, OECD 2007, s. 29.

- praktykę zawodową,
- opiekę medyczną,
- migrację zarobkową,
- poszukiwanie informacji o sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw i możliwościach rozwoju zawodowego,
- badania naukowe²⁶³.

W literaturze kapitał ludzki dzielony jest na ogólny i specyficzny zasób.

Ogólny kapitał ludzki definiowany jest jako ten, który z racji swej uniwersalności przydatny jest w wykonywaniu każdej pracy²⁶⁴. Z racji, że korzyści z poczynionych inwestycji może czerpać każda firma w przyszłości, przedsiębiorcy nie są skłonni pokrywać kosztów związanych z tego rodzaju kapitałem. Zwiększenie poziomu ogólnego kapitału ludzkiego jest zatem w interesie pracownika i to on zazwyczaj decyduje się na poniesienie wydatków²⁶⁵.

Specyficzny kapitał ludzki natomiast charakteryzuje się użytecznością jedynie w konkretnym segmencie rynku pracy. Z racji swojej unikatowości nie jest przydatny na zewnętrznym rynku. Pracownik wyposażony w specyficzny kapitał ludzki jest mniej skłonny do znalezienia zatrudnienia w innym miejscu, jak również pracodawca nie jest zainteresowany zwalnianiem takiego pracownika²⁶⁶. Z powodu niskiego prawdopodobieństwa wykorzystania wartości dodanej wygenerowanej w wyniku inwestycji na rzecz konkurencji przedsiębiorcy są skłonni pokrywać koszty związane z nabywaniem kapitału specyficznego.

2. Czynniki wpływające na fakt podjęcia inwestycji

W teorii kapitału ludzkiego jednostki traktowane są jak inwestorzy. Są to „osoby gospodarujące swoim czasem, aby – z myślą o korzyściach – potęgować swoje własne możliwości, czerpiąc przesłanki wyboru zachowania z kontekstu gospodarczego, w jakim się znajdują, a sam wybór podporządkowują zasadzie racjonalnego gospodarowania”²⁶⁷. Racjonalnie postępujący inwestor będzie zainteresowany inwestowaniem w przypadku, gdy potencjalne korzyści przewyższają generowane koszty. Podmiot gotowy zatem jest inwestować do momentu zrównania się krańcowego kosztu inwestycji z aktualną wartością krańcowych przyszłych dochodów. Potencjalne korzyści występują w postaci większej produktywności pracowników, co z kolei przyczynia się do wzrostu wynagrodzeń²⁶⁸, możliwości awansu zawodowego, stabilności zatrudnienia, a w przypadku osób bezrobotnych

²⁶³ G.S. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, The Journal of Political Economy 1962, nr 5, s. 9; T.W. Schultz, *Investment... op. cit.*, s. 9; B.A. Weisbrod, *The Valuation of Human Capital*, The Journal of Political Economy 1961, nr 5, s. 434.

²⁶⁴ A. Szulc, *Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2013, s. 18.

²⁶⁵ G.S. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, The Journal of Political Economy 1962, nr 5, s. 13.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 21.

²⁶⁷ S.R. Domański, *op. cit.*, s. 27-28.

²⁶⁸ Więcej na temat wynagrodzeń między innymi w: M. Blaug, *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 66-68.

do możliwości znalezienia pracy i skrócenia czasu poszukiwania satysfakcjonującego zatrudnienia²⁶⁹.

Po stronie generowanych kosztów należy uwzględnić²⁷⁰:

- opłaty bezpośrednio związane z uczestnictwem w szkoleniu, kursie, zajęciach,
- pośrednie opłaty wynikające z nabywania kapitału, przykładowo związane z: zakwaterowaniem, podróżowaniem, zakupem materiałów i sprzętu,
- psychologiczne koszty związane ze stresem,
- potencjalną utratę dochodu.

Podmiot podejmujący decyzje odnośnie inwestowania w kapitał ludzki uwzględnia wymienione powyżej korzyści i koszty, a także czynniki płynące z otoczenia.

Cechą charakterystyczną inwestowania w kapitał ludzki jest fakt, iż efekty są osiągane w długookresowej perspektywie. Rozważając decyzję o podjęciu inwestycji w kapitał ludzki, należy uwzględnić niepewność wynikającą z dynamicznie zmieniających się warunków w otoczeniu. Im dłuższy okres pomiędzy inwestycją a zwrotem, tym większa rola niepewności. Opisywana niepewność występuje, chociażby z racji²⁷¹:

- braku wiedzy dotyczącej długości życia,
- ograniczonej zdolności do przyswajania informacji,
- wystąpieniu szeregu czynników, które nie zostały przewidziane w chwili podejmowania decyzji.

Ludzie młodzi bardzo często charakteryzowani są jako szczególnie zainteresowani inwestowaniem w kapitał ludzki z racji tego, że prawdopodobnie będą czerpać korzyści przez dłuższy okres²⁷². Jednak również i ta grupa nie ma pewności, że chociażby dożyje wieku szacowanego w tablicach trwania życia.

W literaturze kapitał ludzki dzielony jest na kapitał wrodzony i nabywany²⁷³. Przez kapitał wrodzony rozumie się uzdolnienia, postawy i inne atrybuty otrzymane. Nabyty kapitał natomiast powstaje tylko i wyłącznie dzięki poczynionym inwestycjom. Zdolność do przyswajania wiedzy można zakwalifikować do kapitału ludzkiego wrodzonego. Zdolność jest zasobem, którego poziomowi dana jednostka do końca nie może być pewna (szczególnie osoby młode). Jak podkreśla twórca teorii kapitału ludzkiego, osoby młode są bardziej skore do podejmowania ryzyka, ponieważ są podatne na przecenianie swoich możliwości w zakresie przyswajania wiedzy i szans

---

²⁶⁹ K.J., Fleischhauer, *op. cit.*, s. 5; I. Figurska, *Kapitał ludzki w teoriach rynku pracy*, s. 119, [W:] *Kapitał ludzki jako czynnik przewagi konkurencyjnej*, D. Kopycińska (red.), Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009; A. Baron, M. Armstrong, *Zarządzanie kapitałem ludzkim. Uzyskiwanie wartości dodanej dzięki ludziom*, Wolters Kluwer business, Kraków 2008, s. 21-22.

²⁷⁰ P. Cahuc, A. Zylberberg, *Labor economics*, The MIT Press 2004, s. 69; G.S. Becker, *op. cit.*, s. 26.

²⁷¹ G.S. Becker, *op. cit.*, 41.

²⁷² Y. Ben-Porath, *The production of human capital and the life cycle of earnings*, The Journal of Political Economy 1967, nr 4, s. 352; T.W. Schultz, *Investment... op. cit.*, s. 4.

²⁷³ W. Tyc, *Kapitał ludzki jako zasób czynników wytwórczych*, s. 131, [W:] *Teoretyczne aspekty gospodarowania*, D. Kopycińska (red.), Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.

na odniesienie sukcesu²⁷⁴. Tym samym niepewność dotycząca przyswajania wiedzy utrudnia podjęcie decyzji dotyczącej inwestowania w kapitał ludzki.

Wśród szeregu czynników, które trudno przewidzieć w chwili podejmowania decyzji odnośnie inwestycji, można wymienić również warunki kreowane przez państwo. Świadome oddziaływanie władz państwowych na gospodarkę narodową, stosunki ekonomiczne w państwie oraz relacje gospodarcze z zagranicą determinowane są następującymi uwarunkowaniami²⁷⁵:

- ustrojowo-systemowymi, w tym: ustrój polityczno-społeczny, struktury państwo-administracyjne i społeczne, rozwiązania instytucjonalno-systemowe w gospodarce,
- zewnętrznymi – między innymi międzynarodowa sytuacja polityczna i gospodarcza, przynależność do międzynarodowych ugrupowań, warunki wymiany,
- wewnętrznymi – stan i struktura zasobów naturalnych, ludzkich i materialnych, zagospodarowanie przestrzenne kraju, wewnętrzna sytuacja polityczna.

W przypadku inwestycji długookresowych uwarunkowania polityki ekonomicznej mogą zmienić się w sposób nieprzewidywalny dla inwestora, co również przyczynia się do zwiększenia niepewności.

Inwestor podejmując decyzję odnośnie nabycia nowego kapitału ludzkiego lub rozbudowania już posiadanego jest również pod wpływem otoczenia najbliższego, zatem rodziny, znajomych społeczności w której żyje. Chęć do podjęcia inwestycji przez młodych ludzi może być również spowodowana przywiązaniem do obowiązków rodzinnych, wsparciem przez rodziców, zainteresowaniem rodziny i rówieśników.

3. Informacje o rynku pracy jako forma inwestowania w kapitał ludzki oraz źródło informacji o zyskowych formach inwestycji

Wyzwaniem jest nie tylko fakt podjęcia decyzji o zainwestowaniu w kapitał ludzki, ale również podjęcie decyzji odnośnie rodzaju i poziomu czynionych inwestycji. Inwestowanie w kapitał ludzki należy analizować w sposób kompleksowy ze względu na to, że rodzaje inwestycji są ściśle ze sobą powiązane. Jak podkreśla W. Jarecki jakość kształcenia uzależniona będzie zarówno od stanu zdrowia jednostki, informacji, jakimi dysponuje na temat sytuacji na rynku pracy, a także od poziomu nauczania²⁷⁶. Inwestowanie w posiadany kapitał ludzki w formie zdobywania informacji dotyczących perspektyw zawodowych poprzez rozpoznanie sytuacji na rynku pracy bezpośrednio powiązane jest chociażby z inwestowaniem w siebie za pomocą formalnie i nieformalnie zorganizowanego systemu szkolnictwa.

Podstawowym źródłem informacji na temat sytuacji na rynku pracy dla podmiotu inwestującego powinny być systematycznie publikowane przez instytucje

---

²⁷⁴ G.S. Becker, *op. cit.*, s. 41; K. Turek (red.), *Bezrobotni – niewykorzystane zasoby polskiej gospodarki*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011, s. 9.

²⁷⁵ F. Winiarska, *Funkcje polityki gospodarczej w różnych systemach ekonomicznych*, s. 58-64, [W:] *Polityka gospodarcza*, B. Winiarski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

²⁷⁶ W. Jarecki, *Koncepcja kapitału ludzkiego*, s. 35, [W:] *Kapitał ludzki w gospodarce*, D. Kopycińska (red.), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Szczecin 2003.

państwowe opracowania statystyczne. Na podstawie danych statystycznych można obserwować zjawiska zachodzące na rynku pracy oraz formułować prognozy. Na szczeblu NUTS2 przez Wojewódzkie Urzędy Pracy opracowywane są raporty dotyczące sytuacji na temat rynku pracy, w tym i w województwie kujawsko-pomorskim²⁷⁷.

Wśród osób bezrobotnych zarejestrowanych w 2011 roku w województwie kujawsko-pomorskim dominowali pracownicy, którzy ostatnio wykonywali obowiązki zawodowe w: przetwórstwie przemysłowym, handlu, budownictwie, administracji publicznej i obronie narodowej, obowiązkowych ubezpieczeniach społecznych. Tym samym były to rodzaje działalności, w których podmioty gospodarcze na terenie tego województwa kujawsko-pomorskiego w analizowanym roku najczęściej zwalniały. Zgodnie ze stanem na koniec 2011 roku ponad 20% ogółu bezrobotnych w województwie kujawsko-pomorskim stanowiły osoby bez zawodu, natomiast wśród osób mających zawód najczęściej spotykano (podobnie jak w 2010 roku)²⁷⁸:

- sprzedawców (9,8% ogółu bezrobotnych),
- techników ekonomistów (2,6 %),
- ślusarzy (2,5%),
- robotników gospodarczych (2,4%),
- kucharzy (1,9%),
- krawców (1,9 %),
- murarzy (1,7%),
- robotników budowlanych (1,6%),
- szwaczki (1,4%),
- robotników pomocniczych w przemyśle przetwórczym (1,4%),
- sprzętaczkę biurowe (1,2%),
- kucharzy małej gastronomii (1,1%).

Co zaskakujące, osoby kończące szkoły zawodowe zdobywały przede wszystkim zawód kucharza małej gastronomii i sprzedawcy. Szkoły średniego o profilu technicznym kończyły natomiast najczęściej osoby o zawodzie technik ekonomiczny²⁷⁹.

Informacje na temat zawodów deficytowych, nadwyżkowych oraz zbilansowanych publikowane są przez Główny Urząd Statystyczny. Przez zawód nadwyżkowy rozumie się taki, dla którego liczba bezrobotnych jest większa od wolnych miejsc pracy²⁸⁰. W 2011 roku w kujawsko-pomorskim w grupie zawodów nadwyżkowych, w której znalazły się zawody w przypadku których nie zostało zgłoszone ani jedno wolne miejsce pracy. Największy napływ osób bezrobotnych dotyczył zawodów:

---

²⁷⁷ Wojewódzki Urząd Pracy, *Sytuacja na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku*, Toruń 2012.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 147.

²⁷⁹ Wojewódzki Urząd Pracy, *Zawody na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku*, Rynek Pracy pod Lupą, Toruń 2011, s. 9.

²⁸⁰ U. Jeruszka, E. Drogosz-Zabłocka, K. Symela, *Efektywność zewnętrzna kształcenia zawodowego w opinii dyrektorów szkół zawodowych, przedsiębiorstw i urzędów pracy*, [W:] *Efektywność Kształcenia zawodowego. Kształcenie zawodowe a rynek pracy*, U. Jeruszka (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000, s. 244.

- technik żywienia i gospodarstwa domowego (1023 nowo zarejestrowanych),
- technik ogrodnik (281 nowo zarejestrowanych),
- politolog (242 nowo zarejestrowanych),
- geograf (195 nowo zarejestrowanych),
- filolog – filologia obcojęzyczna (194 nowo zarejestrowanych),
- technik mechanizacji rolnictwa (166 nowo zarejestrowanych),
- filolog – filologia polska (154 nowo zarejestrowanych),
- socjolog (148 nowo zarejestrowanych),
- historyk (148 nowo zarejestrowanych)²⁸¹.

W I półroczu 2012 roku, uwzględniając identyczne kryterium, powtórzyły się następujące zawody²⁸²:

- technik żywienia i gospodarstwa domowego (416 nowo zarejestrowanych),
- politolog (121 nowo zarejestrowanych),
- technik ogrodnik (120 nowo zarejestrowanych).

To właśnie zawód technik żywienia i gospodarstwa domowego był najczęstszy wśród absolwentów techników na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w 2011 roku²⁸³. Można zatem sądzić, iż inwestowanie w kapitał ludzki dotyczący wiedzy, umiejętności z zakresu obejmującego wymienione powyżej zawody, a przede wszystkim – technika żywienia i gospodarstwa domowego – jest obciążone szczególnie wysokim ryzykiem. Tym samym osoba decydująca się na rozwijanie swojej wiedzy i umiejętności w zakresie żywienia naraża się na wyjątkowo długie poszukiwanie pracy lub skazuje się na potrzebę przekwalifikowania.

Analizując największe bezrobocie generowane przez zawody nadwyżkowe przy wykorzystaniu kryterium w postaci wskaźnika intensywności nadwyżki²⁸⁴ oraz liczbę zarejestrowanych bezrobotnych w końcu 2011 roku i w końcu czerwca 2012 roku w województwie kujawsko-pomorskim można stwierdzić, iż nie nastąpiły żadne radykalne zmiany (tab. 1)²⁸⁵.

W końcu 2011 roku, podobnie jak w końcu czerwca 2012 roku, najgorsza sytuacja występowała w przypadku zawodu technika ekonomisty i technika rolnika. Zaledwie 1 oferta pracy przypadała na 100 bezrobotnych tych profesji. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że nie wszystkie wolne miejsca pracy zgłaszane są do powiatowych urzędów pracy, co bezpośrednio wpływa na wielkość szacowanego wskaźnika (tab. 1).

²⁸¹ Wojewódzki Urząd Pracy, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza*, Toruń 2012, s. 32.

²⁸² Wojewódzki Urząd Pracy, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w I półroczu 2012 roku*, Toruń 2012, s. 30.

²⁸³ Wojewódzki Urząd Pracy, *Zawody na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku*, Rynek Pracy pod Lupą, Toruń 2011, s. 9.

²⁸⁴ Wskaźnik intensywności nadwyżki to iloraz liczby zgłoszonych wolnych miejsc pracy i miejsc aktywizacji zawodowej w badanym okresie i liczby zarejestrowanych bezrobotnych w badanym okresie w danym zawodzie. Zawód nadwyżkowy to taki dla, którego wartość wskaźnika jest mniejsza niż 0,9.

²⁸⁵ Wojewódzki Urząd Pracy, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza*, Toruń 2012, s. 32.

Tabela 1. Wartość wskaźnika intensywności nadwyżki i liczba zarejestrowanych bezrobotnych w województwie kujawsko-pomorskim w końcu 2011 i w końcu czerwca 2012 roku

Zawód	Wartość wskaźnika intensywności nadwyżki		Zarejestrowani bezrobotni	
	2011	2012	2011	2012
Sprzedawca	0,19	0,23	13627	13705
Technik ekonomista	0,01	0,01	3571	3360
Ślusarz	0,15	0,14	3487	3278
Kucharz	0,14	0,26	2664	2596
Krawiec	0,05	0,04	2649	2630
Murarz	0,31	0,27	2389	2313
Robotnik budowlany	0,50	0,47	2267	2170
Szwaczka	0,52	0,51	1924	1891
Robotnik pomocniczy w przemyśle	0,28	0,14	1915	1817
Sprzątaczką biurowa	0,61	0,80	1738	1702
Kucharz małej gastronomi	0,06	0,21	1573	1527
Stolarz	0,17	0,16	1311	1303
Technik mechanik	0,04	0,04	1296	1256
Fryzjer	0,17	0,24	1273	1272
Technik rolnik	0,01	0,01	1139	1119
Piekarz	0,08	0,06	1131	1170
Cukiernik	0,07	0,06	1074	1099
Malarz budowlany	0,20	0,19	1052	1029
Mechanik pojazdów samochodowych	0,13	0,15	1009	1014

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza, Toruń 2012, s. 32-33; Wojewódzki Urząd Pracy, Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w I półroczu 2012 roku, Toruń 2012, s. 30-31.

Trudności ze znalezieniem pracy dotyczą również osób z wyższym wykształceniem, co jest bezpośrednim dowodem, że liczy się nie tylko zdobycie wykształcenia, a znaczenie ma również to, w co podmiot decyduje się inwestować. W województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku średnio co 7. bezrobotny miał wyższe wykształcenie przy stopie bezrobocia rejestrowanego w tym województwie wynoszącej 17,0% (Polska 12,5%)²⁸⁶. Wśród osób z wyższym wykształceniem w 2011 roku w kujawsko-pomorskim najliczniej reprezentowani byli: pedagodzy (698 osób), specjaliści administracji publicznej (576 osób), ekonomiści (462 osoby), specjaliści ds. organizacji usług gastronomicznych, hotelarskich i turystycznych (314 osób) i specjaliści ds. marketingu i handlu (291 osób). W raporcie Wojewódzkiego Urzędu Pracy podkreśla się, że podobna sytuacja miała miejsce w 2010 roku²⁸⁷. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego to właśnie absolwenci szkół wyższych kończących kierunek związany z administracją i ekonomią stanowili najliczniejszą grupę absolwentów w województwie kujawsko-

²⁸⁶ GUS, *Rocznik Statystyczny Województw*, Warszawa 2012, s. 320; GUS, *Mały Rocznik Statystyczny Polski*, Warszawa 2012, s. 160.

²⁸⁷ Wojewódzki Urząd Pracy, *Rynek pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku*, Toruń 2012, s. 148.

-pomorskim w 2011 roku (tab. 2). Drugą grupę absolwentów pod względem liczebności stanowili pedagodzy. Ta grupa zawodowa jest jedną z najczęściej reprezentowanych przez osoby bezrobotne z wyższym wykształceniem. Co zaskakujące, jedynie 5% ogółu absolwentów kończących studia w kujawsko-pomorskim w 2011 roku stanowiły osoby kończące kierunki inżynieryjno-techniczne.

Tabela 2. Absolwenci szkół wyższych według kierunków w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku (na 10 000 ludności)

Kierunek studiów	Ogółem	Ekonomia i administracja	Spoleczne	Pedagogiczne	Humanistyczne	Medyczne	Inżynieryjno-techniczne
Absolwenci szkół wyższych	110	28	9	20	12	9	5

Źródło: Bank Danych Lokalnych, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/wybrane_cechy (10.02.2013).

Na liście zawodów deficytowych, a zatem tych, dla których istnieje nadwyżka ofert pracy nad liczbą osób gotowych wykonywać przewidziane zadanie, odnaleźć można między innymi²⁸⁸:

- przedstawicieli władz publicznych i wyższych urzędników,
- podoficerów i oficerów sił zbrojnych,
- specjalistów do spraw zdrowia,
- specjalistów z dziedziny prawa,
- inżynierów ds. przemysłu i produkcji oraz budownictwa, górnictwa, metalurgii oraz inżynierów elektryków, elektroników, architektów, geodetów i kartografów,
- specjalistów do spraw technologii informacyjno-komunikacyjnych,
- specjalistów zarządzania informacją,
- techników sieci internetowych,
- operatorów urządzeń do rejestracji i transmisji obrazu i dźwięku, urządzeń elektrycznych, urządzeń do produkcji wyrobów szklanych i ceramicznych,
- pracowników transportu morskiego, żeglugi śródlądowej i lotnictwa, w tym pracowników służb technicznych żeglugi, oficerów pokładowych, pilotów żeglugi i statków powietrznych, kontrolerów i techników urządzeń ruchu lotniczego,
- marynarzy.

Na liście zawodów deficytowych można odnaleźć zawody sprzyjające szybkiemu znalezieniu zatrudnienia, dlatego powinna ona być jednym z głównych źródeł informacji dla inwestora podejmującego decyzję, w jakim kierunku obrać ścieżkę rozwoju zawodowego. W wyżej wymienionych zawodach dominują obszary wiedzy związane z technicznym wykształceniem. Analiza absolwentów szkół wyższych o kierunku technicznym wskazuje jednak, iż informacje na temat deficy-

²⁸⁸ Wojewódzki Urząd Pracy, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza*, Toruń 2012, s. 37; Wojewódzki Urząd Pracy, *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza*, Toruń 2012, s. 32.

towych zawodów są rzadko uwzględniane (tab. 2). Analiza relacji liczby osób uczących się w szkołach zawodowych i ogólnozawodowych do liczby ludności w grupie wieku 16-18 lat w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku (47,61) w porównaniu ze współczynnikiem skolaryzacji dla szkół ogólnokształcących (54,02) potwierdza powyższy wniosek²⁸⁹. Na rozbieżność pomiędzy poszukiwanymi specjalistami a procentem osób kształcących się na obiecujących kierunkach generuje istotne niedopasowania rynkowe²⁹⁰. Bezpośrednią konsekwencją niedopasowania rynkowego jest wysokie bezrobocie strukturalne. Ze strony inwestora niedopasowanie rynkowe powoduje trudności ze znalezieniem zatrudnienia oraz wydłuża czas poszukiwania.

Zakończenie

Niezwykle przydatną teorią do przeprowadzenia analizy odnośnie nabywania wiedzy i umiejętności oraz kształtowania postaw jest teoria kapitału ludzkiego. Zgodnie z teorią to jednostka podejmuje decyzje, czy nabywać kapitał ludzki, a jeśli tak to, w jakiej formie. Rzeczą naturalną wydaje się być zdobywanie jak największego zasobu informacji w celu podjęcia jak najlepszej decyzji. To właśnie inwestorzy, ze względu na własny interes, powinni sięgać po ogólnodostępne informacje zwiększające generowany zysk.

W pracy skupiono szczególną uwagę na pozyskiwaniu informacji o rynku pracy jako formy inwestowania w kapitał ludzki oraz źródła informacji na temat, jakiego rodzaju inwestycje są najbardziej opłacalne. Jak podkreśla G. Becker prawdopodobieństwo bycia bezrobotnym jest tym większe, im mniejsze poczynione inwestycje w kapitał ludzki²⁹¹. Bezpośrednią odnoszoną korzyścią z trafnej inwestycji jest znalezienie zatrudnienia. Mając na uwadze, że w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku stopa bezrobocia rejestrowanego kształtowała się na poziomie 17%, a w powiecie lipnowskim analogiczna stopa w 2011 roku osiągnęła najwyższy poziom w regionie – 28,4%²⁹², fakt znalezienia zatrudnienia należy postrzegać jako bezpośredni zysk z trafnie nabytej wiedzy, umiejętności, doświadczenia. Konfrontując informacje na temat sytuacji na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim, a szczególnie trudnym położeniem osób młodych²⁹³ i danych na temat struktury absolwentów wydaje się być niezbędna potrzeba zwiększenia świadomości na temat potrzeby dostosowywania posiadanego kapitału ludzkiego do zgłaszanego zapotrzebowania przez pracodawców. To już decyzje podejmowane

w zakresie szkolnictwa na początkowym etapie kształcenia determinują wybór szkoły średniej, która z kolei ma istotny wpływ na możliwości kontynuowania

---

²⁸⁹ Bank Danych Lokalnych, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/wybrane_cechy (11.02.2013).

²⁹⁰ M. Jelonek, A. Szczucka, B. Worek, *Rozwój kapitału ludzkiego w Polsce: główne wyzwania*, s. 157, [w:] PARP, *Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce*, Warszawa 2011.

²⁹¹ G.S. Becker, *op. cit.*, s. 10.

²⁹² Wojewódzki Urząd Pracy w Toruniu, <http://podlupa.wup.torun.pl/> (14.02.2013).

²⁹³ Wojewódzki Urząd Pracy, *Młodzi bezrobotni na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim*, Toruń 2012, s. 6.

nauki na poziomie studiów wyższych i podejmowania ustawicznego kształcenia²⁹⁴. Jedynie wzrost świadomości społecznej na temat potrzeby uwzględniania własnych aspiracji zawodowych, zainteresowań, predyspozycji, ale również struktury zgłaszanego przez pracodawców popytu na pracę przy podejmowaniu decyzji odnośnie inwestowania w kapitał ludzki przyczynić się może do generowania zysku. Zysk przejawiający się w znalezieniu zatrudnienia, wyższych wynagrodzeniach bezpośrednio przekłada się na poziom i jakość życia zarówno osoby podejmującej inwestycję, jak i wszystkich członków danego gospodarstwa domowego. Zbyt niskie poczynione inwestycje przyczyniają się do bezrobocia, a z kolei ubóstwo, marginalizacja i długotrwałe bezrobocie tworzą bariery uniemożliwiające inwestowanie w kapitał ludzki. Powstaje zatem spirala związana z kapitałem ludzkim.

Literatura

1. Bank Danych Lokalnych, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/wybrane_cechy
2. Baron A., Armstrong M., 2008. Zarządzanie kapitałem ludzkim. Uzyskiwanie wartości dodanej dzięki ludziom. Wolters Kluwer business Kraków.
3. Becker G.S., 1962. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *The Journal of Political Economy* 5.
4. Ben-Porath Y., 1967. The production of human capital and the life cycle of earnings. *The Journal of Political Economy* 4.
5. Blaug M., 1976. The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey. *Journal of Economic Literature* 3.
6. Blaug M., 2000. Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
7. Bukowski M. (red.), 2005. Zatrudnienie w Polsce 2005. Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Analiz i Prognoz Ekonomicznych.
8. Cahuc P., Zylberberg A., 2004. Labor economics. The MIT Press.
9. Domański S.R., 1993. Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy. PWN Warszawa.
10. Fleischhauer K.J., 2007. A Review of Human Capital Theory: Microeconomics. Discussion 1. University of St. Gallen.
11. GUS, 2012. Mały Rocznik Statystyczny Polski Warszawa.
12. GUS, 2012. Rocznik Statystyczny Województw Warszawa.
13. Jeruszka U. (red.), Efektywność Kształcenia zawodowego. Kształcenie zawodowe a rynek pracy. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych Warszawa.
14. Keeley B., 2007. Human Capital. How what you know shapes your life. OECD.
15. Kopycińska D. (red.), 2003. Kapitał ludzki w gospodarce. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Szczecin.
16. Kopycińska D. (red.), 2005. Teoretyczne aspekty gospodarowania. Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego.
17. Kopycińska D., 2009. Kapitał ludzki jako czynnik przewagi konkurencyjnej. Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego.
18. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce, Warszawa 2011.
19. Schultz T.W., 1960. Capital Formation By Education. *The Journal of Political Economy* 6.
20. Schultz T.W., 1961. Investment in Human Capital. *The American Economic Review* 1.
21. Szulc A., 2013. Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce. CeDeWu Warszawa.

---

²⁹⁴ M. Bukowski (red.), *Zatrudnienie w Polsce 2005*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Analiz i Prognoz Ekonomicznych, s. 99.

22. Turek K. (red.), 2011. Bezrobotni – niewykorzystane zasoby polskiej gospodarki. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości Warszawa.
23. Weisbrod A., 1961. The Valuation of Human Capital. The Journal of Political Economy 5.
24. Winiarski B. (red.), 2004. Polityka gospodarcza. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
25. Wojewódzki Urząd Pracy, Zawody na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku, Rynek Pracy pod Lupą, Toruń 2011.
26. Wojewódzki Urząd Pracy, Sytuacja na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku, Toruń 2012.
27. Wojewódzki Urząd Pracy, Młodzi bezrobotni na rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim, Toruń 2012.
28. Wojewódzki Urząd Pracy, Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie kujawsko-pomorskim w 2011 roku – część pierwsza, Toruń 2012.
29. Wojewódzki Urząd Pracy w Toruniu, <http://podlupa.wup.torun.pl/>

Obtaining information on the labor market as a form of investment in human capital

Summary: Profit which is generated by investors in human capital has direct influence on standard of living. On the other hand investing in human capital is limited by the poverty, social marginalization and long-term unemployment. The starting point for the analysis of profitability of the investment in human capital is the review of the theory of human capital. Secondly, the analysis of determinants is done which has direct influence on investing in human capital and finally, the acquisition of information about labor market was described. Data gathering is a kind of investment and at the same time constitutes the source of information about profitability of other forms of investments. The sources were books, journals, reports and statistics published in English and Polish.

Key words: human capital, labour market, standard of living

MIASTO NOCĄ: ZABURZENIA SNU A PRACA ZMIANOWA I STRES ZAWODOWY WŚRÓD POLICJANTÓW

Izabela Wiciak
Katarzyna Lilla
Beata A. Basińska

Streszczenie: Jedną z miar subiektywnej jakości życia jest dobry sen. Cebulowa teoria szczęścia postuluje zależność pomiędzy dobrostanami cząstkowymi. Celem badań była ocena zaburzeń snu wśród policjantów z miejskich komisariatów Policji w zależności od cech pracy (stres zawodowy) i jej organizacji (zmianowość). Rezultaty pokazały, że większe problemy ze snem mieli policjanci pracujący wyłącznie na zmianach dziennych niż pracujący regularnie na zmianach nocnych. Większe obciążenie stresem organizacyjnym mieli funkcjonariusze pracujący wyłącznie na zmianach dziennych oraz w systemie uwzględniającym nieregularne zmiany w porze nocnej w porównaniu z pracującymi regularnie na zmianach nocnych. Nasilające się problemy ze snem były współzależne od wieku i obciążenia osobistym ryzykiem (stresem operacyjnym).

Słowa kluczowe: insomnia, stres organizacyjny, ryzyko osobiste, jakość życia, zmienowość

Wprowadzenie

Sen jest jednym ze wskaźników jakości życia. Dobry sen to zadowalająca jakość życia. Sen jest zależny od różnych sfer funkcjonowania prywatnego i zawodowego, a ich wpływu nie można rozdzielić. Zgodnie z hedonistycznym modelem jakości życia, subiektywny psychologiczny dobrostan składa się z dwóch wymiarów: emocjonalnego i poznawczego²⁹⁵. Wymiar emocjonalny odzwierciedla bilans doświadczeń emocjonalnych. Wymiar poznawczy dobrostanu obejmuje natomiast oceny wartościujące dotyczące przeszłego, bieżącego i przyszłego życia. Zgodnie z cebulową teorią szczęścia Czapińskiego²⁹⁶ najpłytszą warstwą dobrostanu jest wymiar satysfakcji cząstkowych, czyli zadowolenia z poszczególnych dziedzin życia oraz bieżącego bilansu emocjonalnego. Ten wymiar, w porównaniu z wymiarami głębszymi, ogólnego subiektywnego dobrostanu i woli życia, cechuje się największym realizmem ocen oraz większą niestabilnością pod wpływem czynników sytuacyjnych.

Cebulowa teoria szczęścia odwołuje się do modelu „dół-góra”, w którym szczęście to suma satysfakcji cząstkowych. Sfery życia istotne dla subiektywnego dobrostanu można sklasyfikować jako ekonomiczne (zadowolenie z pracy, sytuacji finansowej i warunków życia), zdrowotne, społeczne (relacje interpersonalne

---

²⁹⁵ E. Diener, *Subjective well-being: The science of happiness and proposal for a national index*, *American Psychologist* 2000, vol. 55, nr 1, 34-43.

²⁹⁶ J. Czapiński, *Psychologia szczęścia: Przegląd badań i zarys cebulowej teorii szczęścia*. Akademos, Poznań 1992.

w rodzinie i z kolegami), środowiskowe (zadowolenie z sytuacji w regionie i kraju) oraz związane z samooceną (zadowolenie z własnych osiągnięć, z perspektyw na przyszłość i sposobu spędzania czasu wolnego)²⁹⁷.

Praca jest jedną z ważniejszych sfer funkcjonowania człowieka. Pracę zmianową uwzględniającą porę nocną wykonuje około 20% Europejczyków. Jesteśmy 24-godzinnym społeczeństwem i stale rośnie liczba zawodów, które są wykonywane w ciągu całej doby²⁹⁸. Jednak praca zmianowa, w tym obejmująca porę nocną, wpływa niekorzystnie na jakość życia, w tym na dobrostan psychiczny i zdrowotny pracowników. Jednym z sektorów, gdzie aż połowa pracowników pracuje w porze nocnej, jest sektor bezpieczeństwa²⁹⁹. Postanowiono bliżej rozpoznać problemy ze snem wśród policjantów z miejskich komisariatów policji, którzy pracują w różnych systemach zmianowych.

Problemy ze snem są bezpośrednim skutkiem pracy zmianowej. Insomnia to subiektywna ocena trudności w rozpoczęciu i utrzymaniu snu, niezadowolającej jakości snu, którego skutkiem jest upośledzone funkcjonowanie następnego dnia. Zgodnie z kryteriami diagnostycznymi International Classification for Disorders 10 (ICD-10), insomnia to ilościowe i jakościowe trudności ze snem (kryterium A), które powodują utrudnienia w codziennym funkcjonowaniu (kryterium C), a czas ich trwania przekracza jeden miesiąc (kryterium B)³⁰⁰. Sen jest naturalnym reduktorem zmęczenia i nie spełnia swojej funkcji, gdy dochodzi do nierównowagi pomiędzy mechanizmami snu a czuwania.

Wśród pracujących w systemach zmianowych diagnozuje się *shift work sleep disorder* oraz *shift work disorder*³⁰¹. Wiek odgrywa znaczącą rolę w odpowiedziach dotyczących pracy w systemie zmian nocnych. Konsekwentnie ten problem pojawia się w większości badań związanych z pracą w porze nocnej^{302,303}. Policjanci starsi (powyżej 30. roku życia) oraz z dłuższym stażem (powyżej 5 lat) mają poważniejsze trudności z utrzymaniem snu i przedwczesnym budzeniem się.

Pracujący w systemie zmian nocnych w porównaniu z pracującymi w dzień mają częstsze trudności z zaśnięciem i wczesnym budzeniem się. Badania natomiast nie są jednoznaczne w ocenie jakości i ilości snu. W badaniach włoskich nie stwierdzono różnic w zakresie satysfakcji z ilości i jakości snu między policjantami pracującymi w systemie uwzględniającym porę nocną w porównaniu z pracujący-

---

²⁹⁷ J. Czapiński, A. Sułek, T. Szumlicz, *Individual quality of life. Social Diagnosis 2011. Objective and subjective quality of life in Poland*, Contemporary Economics 2011, nr 5(3), 113-187.

²⁹⁸ G. Costa, S. Sartori, T. Åkerstedt, *Influence of flexibility and variability of working hours on health and well-being*, Chronobiology International 2006, nr 3(6), 1125-1137.

²⁹⁹ T. Åkerstedt, K.P. Wright, *Sleep loss and fatigue in shift work and shift work disorder*, Sleep Medicine Clinics 2009, nr 4(2), 257-271.

³⁰⁰ C.R. Soldatos, D. G. Dikeos, T.J. Paparrigopoulos, *The diagnostic validity of the Athens Insomnia Scale*, Journal of Psychosomatic Research 2003, nr 55(3), 263-267.

³⁰¹ T. Åkerstedt, K.P. Wright, *op. cit.*

³⁰² S. Garbarino, F. De Carli, L. Nobili, B. Mascialino, S. Squarcia, M.A. Penco, M. Beelke, F. Ferrillo, *Sleepiness and sleep disorders in shift workers: a study on a group of Italian police officers*, Sleep 2002, nr 25(6), 648-53.

³⁰³ S. Natvik, B. Bjorvatn, B.E. Moen, N. Mageroøy, B. Sivertsen, S. Pallesem, *Personality factors related to shift work tolerance in two- and three-shift workers*, Applied Ergonomics 2011, nr 42(5), 719-724.

mi w dzień³⁰⁴. Podczas gdy w badaniach szwajcarskich pracujący w porze nocnej zgłaszali więcej skarg na niewystarczającą długość snu i jego jakość³⁰⁵. Badania longitudinalne wskazują, że czas snu policjantów pracujących na zmianach nocnych jest krótszy³⁰⁶.

Wśród policjantów pracujących na zmianach nocnych i pracujących na zmianach dziennych problem zaburzeń snu na poziomie klinicznym jest podobny i wynosi odpowiednio 36% i 26%³⁰⁷. W innych badaniach patologia snu dotyczyła tylko 10% policjantów, bez względu na system służby³⁰⁸. Ta niejednoznaczność wyników wskazuje, że są inne ważne czynniki, poza zmianowością, które wpływają na problemy ze snem wśród policjantów.

Zaburzenia snu są niespecyficzną reakcją na stres zawodowy. Jednym ze źródeł stresu zawodowego policjantów są czynniki organizacyjne, takie jak ilościowe przeciążenie pracą, konflikt i niejasność roli czy słabe wsparcie ze strony przełożonych. Kolejnym źródłem stresu jest treść pracy i warunki jej wykonywania (stres operacyjny). Obciążenie to może mieć charakter aktywny jak podczas interwencji w sytuacjach traumatycznych czy udział w zabezpieczaniu imprez masowych o podwyższonym ryzyku. Może też przybrać formę pasywną, związaną z odpowiedzialnością za bezpieczeństwo innych osób i ponoszeniem surowych konsekwencji za popełnione błędy podczas pracy. We wcześniejszych badaniach podkreślano, że w pracy policjantów ważniejszym problemem jest stres organizacyjny niż operacyjny^{309,310}. Poważnymi skutkami przeciążenia pracą wśród policjantów są zmęczenie oraz wypalenie zawodowe, a zwłaszcza komponent wyczerpania³¹¹.

Wcześniejsze badania wskazują, że zaburzenia snu są silniej związane ze stresorami środowiska pracy policjantów niż z ekspozycją na zdarzenia traumatyczne. Stres pracy pogarsza ogólną jakość snu. Udział w zdarzeniach traumatycznych powoduje, że pojawiają się koszmary nocne³¹². Jednak nie stwierdzono dodatkowego efektu interakcji stresu zawodowego z pracą zmianową. Policjanci, w porównaniu do policjantkami, są natomiast bardziej wrażliwi na stres społeczny oraz

---

³⁰⁴ S. Garbarino, L. Nobili, M. Beelke, V. Balestra, A. Cordelli, F. Ferrillo, *Sleep disorders and daytime sleepiness in state police shiftworkers*, Archives of Environmental Health 2002, nr 57(2), 167-173.

³⁰⁵ M. Gerber, T. Hartmann, S. Brand, E. Holsboer-Trachsler, U. Pühse, *The relationship between shift work, perceived stress, sleep and health in Swiss police officers*, Journal of Criminal Justice 2010, nr 38(6), 1167-1175.

³⁰⁶ L.E. Charles, C.M. Burchfiel, D. Fekedulegn, B. Vila, T.A. Hartley, J. Slaven, A. Mnatsakanova, J.M. Violanti, *Shift work and sleep: the Buffalo Police health study*, Policing: An International Journal of Police Strategies & Management 2007, nr 30(2), 215-227.

³⁰⁷ S. Garbarino, F. De Carli *et al.*, *op. cit.*

³⁰⁸ S. Garbarino, L. Nobili, *et al.*, *op. cit.*

³⁰⁹ P. Brough, *Comparing the influence of traumatic and organizational stressors on the psychological health of police, fire and ambulance officers*, International Journal of Stress Management 2004, nr 11(3), 227-244.

³¹⁰ M. Gerber, *et al.*, *op. cit.*

³¹¹ B.A. Basińska, I. Wiciak, *Fatigue and professional burnout in police officers and firefighters*, Internal Security 2012, nr 4(2), 265-274.

³¹² T.C. Neylan, T.J. Metzler, S.R. Best, D.S. Weiss, J.A. Fagan, A. Liberman, C. Rogers, K. Vedantham, A. Brunet, T.L. Lipsey, C.R. Marmar, *Critical incident exposure and sleep quality in police officers*, Psychosomatic Medicine 2002, nr 64(2), 345-352.

odczuwają większy lęk przed popełnieniem błędu i powagą konsekwencji tego błędu³¹³.

W badaniach oceniano trudnościami ze snem i stres zawodowy w różnych systemach organizacji czasu pracy policjantów. Jak pokazano powyżej, dotychczasowe badania nie są jednoznaczne co do związku pracy zmianowej z insomnią i stresem zawodowym. Po drugie, poszukiwano czynników mających znaczenie dla insomni. Zgodnie z literaturą przedmiotu oczekiwano, że wiek, organizacja czasu pracy i cechy pracy (stres zawodowy) będą sprzyjały zaburzeniom snu wśród policjantów.

Grupa badawcza

Badanie przeprowadzono w trzech miejskich komisariatach Policji. Znajdowały się w dużym mieście (liczba mieszkańców około 500 tysięcy, a w konurbacji miejskiej około 900 tysięcy). Komisariaty należały do pierwszej kategorii, co oznacza, że obejmują swoim zasięgiem duży teren, przez co wzrasta ryzyko przestępstw związanych z większym zaludnieniem terenu. W każdym z komisariatów rozdano po 50 ankiet. Udział w badaniu był dobrowolny i anonimowy. Otrzymano 100 wypełnionych ankiet (stopa zwrotu 75%). Z grupy wyłączono ankiety czterech osób, które nie pracowały w systemie zmianowym.

Spośród 96 policjantów pracujących w różnych systemach zmianowych, 18 to kobiety (19%). Policjanci byli w wieku od 21 do 56 lat ($M = 32$ lata $SD = 6,0$). Większość pozostawała w związku małżeńskim (78%). Stażem służby powyżej 5 lat legitymowało się 68% policjantów ($M = 8,7$ $SD = 6,6$, zakres 1-37). Dominowała służba w pionie prewencji (50%) i w pionie dochodzeniowo-śledczym (33%).

Pomiędzy policjantami pracującymi w trzech komisariatach nie stwierdzono różnic ani w zakresie wieku ($F = 0,08$ $p = 0,93$) i stażu pracy ($F = 0,22$ $p = 0,80$), ani pod względem struktury płci ($\chi^2 = 2,11$ $p = 0,35$) i stanu cywilnego ($\chi^2 = 1,75$ $p = 0,42$).

Metody

Do pomiaru bezsenności zastosowano Ateńską Skalę Insomni Soldatos i współautorów³¹⁴, w polskiej wersji Szelenberga³¹⁵. Jest to narzędzie samooceny do diagnozy intensywności spostrzeganych problemów ze snem zgodnie z kryteriami Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10. Składa się z 8 pytań, które mierzą ilościowe i jakościowe trudności ze snem (kryterium A) oraz oceniają dyskomfort w codziennej aktywności z powodu problemów ze snem (kryterium C). Czas występowania trudności obejmuje jeden miesiąc, podczas którego co najmniej trzy razy w tygodniu doświadczano opisywanych kłopotów (kryterium B). Każde z pytań szacowane jest na 4-stopniowej skali, gdzie „0 – brak problemu” do „3 – bardzo poważny problem”. Zakres punktów na skali to 0-24. Optimum pomiędzy wrażliwością a specyfiką narzędzia dia-

³¹³ M. Gerber, *et al.*, *op. cit.*

³¹⁴ C.R. Soldatos, D.G. Dikeos, T.J. Paparrigopoulos, *The diagnostic validity of the Athens Insomnia Scale*, *Journal of Psychosomatic Research* 2003, nr 55(3), 263-267.

³¹⁵ Szelenberg W. (red.), *Bezsennaść*, Via Medica, Gdańsk 2007.

gnozującego insomnię wynosi 10 punktów³¹⁶. Rzetelność skali w prezentowanym badaniu mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha była dobra ($\alpha = 0,84$).

Stres zawodowy związany z cechami pracy mierzono za pomocą dwóch skal specjalnie skonstruowanych na potrzeby badania. Są to ryzyko osobiste (wskaźnik stresu operacyjnego związanego z treścią pracy) oraz uciążliwości organizacyjne (wskaźnik stresu organizacyjnego). Dwuitemowa skala ryzyka osobistego związana jest ze specyfiką treści pracy policjantów. Obejmuje spostrzegane zagrożenie zdrowia i życia policjanta związanego z wykonywaniem pracy oraz zagrożenie życia lub zdrowia innych osób w wyniku popełnienia błędu lub zaniedbania w pracy. Zastosowano 5-stopniową skalę odpowiedzi, gdzie „1 = nie ma ryzyka” a „5 = bardzo duże ryzyko”. Skala uciążliwości organizacyjnych zawiera dwa pytania, które dotyczą pracy pod presją nieprzekraczalnych terminów oraz przeszkód uniemożliwiających realizację zadań. Zastosowano 5-stopniową skalę odpowiedzi, gdzie „1 = nigdy” a „5 = codziennie lub zawsze”. Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha były akceptowalne dla skal składających się z mniej niż trzech pytań (alfa Cronbacha odpowiednio $\alpha = 0,67$ dla ryzyka personalnego i $\alpha = 0,62$ dla obciążeń organizacyjnych).

Policjanci pełnili służbę w trzech systemach zmian: dziennym, dziennym z nieregularnymi zmianami nocnymi oraz dziennie-nocnym. System rotacji zmian dziennych obejmował godziny 6.00-14.00 lub 7.00-15.00 oraz 14.00-22.00. W taki sposób pracował co piąty badany policjant. Drugi system uwzględniający zmiany dzienne oraz nieregularne zmiany nocne (zazwyczaj raz w miesiącu) w godzinach 19.00-7.00 był najbardziej popularny (45% ankietowanych). Regularna praca w porze nocnej występowała w systemie trzymianowym, który obejmował godziny 6.00-14.00, 14.00-22.00 i 22.00-6.00. W ten sposób pracowało 35% badanych policjantów.

Wyniki

Statystyki opisowe badanych zmiennych oraz współczynniki korelacji przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Insomnia, stres zawodowy i wiek – statystyki opisowe i współczynniki korelacji r-Pearsona

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	Insomnia	Uciążliwości organizacyjne	Ryzyko osobiste
Insomnia	8,96	4,77			
Uciążliwości organizacyjne	7,58	1,79	0,12		
Ryzyko osobiste	7,36	1,72	0,24*	0,08	
Wiek	31,97	6,00	0,29**	0,08	0,01

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: opracowanie wyników badań własnych.

³¹⁶ C.R. Soldatos, *et al.*, *op. cit.*

Prawie połowa policjantów (41%) spełniała przyjęte kryterium diagnostyczne dla insomnii ($M = 8,96$ $SD = 4,77$). Problemy ze snem były współzależne z wiekiem oraz z oceną osobistego ryzyka. Wraz z wiekiem oraz z odczuciem większego ryzyka osobistego nasilały się problemy ze snem. Skale stresu zawodowego były od siebie niezależne oraz nie były skorelowane z wiekiem funkcjonariuszy. W badanej grupie policjantów, pełniących służbę w komisariatach dużego miasta, poziom stresu organizacyjnego ($M = 7,58$ $SD = 1,79$) i operacyjnego ($M = 7,36$ $SD = 1,72$) był podobny (statystyka t -Studenta $t = 0,87$ $p = 0,388$).

W celu porównania problemów ze snem i stresem zawodowym w różnych systemach organizacji czasu pracy zastosowano metodę jednoczynnikową ANOVA. Istotność różnic pomiędzy grupami weryfikowano za pomocą testu RIR Tukeya-Kramera, a ich wielkość oceniano za pomocą współczynnika d -Cohena³¹⁷. Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Praca zmianowa a insomnii i stres zawodowy wśród policjantów

Zmienne	DS	INS	RNS	$F(p)$	RIR
	$M(SD)$	$M(SD)$	$M(SD)$		
Insomnia	11,58 (4,36)	8,58 (4,00)	7,97 (5,46)	3,95 (0,022)	[DS] : [RNS]
Uciążliwości organizacyjne	8,21 (1,23)	8,07 (1,45)	6,62 (2,05)	9,04 (< 0,001)	[DS] : [RNS] [DNS] : [RNS]
Ryzyko osobiste	7,26 (1,52)	7,16 (1,82)	7,68 (1,68)	0,89 (0,415)	

DS = system zmian dziennych, INS = system zmian dziennych z nieregularną służbą w nocy, RNS = system trzyzmianowy z regularną służbą w porze nocnej, M – średnia, SD – odchylenie standardowe, F – statystyka F -Snedecora, p – poziom istotności, RIR – test Tukeya-Kramera
Źródło: opracowanie wyników badań własnych.

Otrzymane wyniki wskazują, że policjanci pracujący wyłącznie na zmianach dziennych mieli większe problemy ze snem niż pełniący służbę uwzględniającą regularne zmiany w porze nocnej ($p = 0,048$, d -Cohena = 0,73). Policjanci pełniący służbę uwzględniającą regularne zmiany nocne odczuwali mniejszy stres organizacyjny w porównaniu z pracującymi wyłącznie na zmianach dziennych lub z uwzględnieniem nieregularnych zmian nocnych (odpowiednio $p = 0,011$, d -Cohena = 0,94 i $p = 0,002$, d -Cohena = 0,82). Wielkość tych efektów była duża. Organizacja czasu pracy nie różnicowała natomiast subiektywnego obciążenia w zakresie ryzyka osobistego.

Do określenia przyczyn problemów ze snem wśród policjantów zastosowano metodę ogólnego modelu regresji (GRM). W tym celu dokonano przekodowania pracy zmianowej na dwie kategorie: regularne zmiany nocne oraz inne zmiany (dzienne i dzienne z nieregularnymi nocami). Po wprowadzeniu do równania regresji wieku, pracy zmianowej oraz stresu zawodowego, zostało wyjaśnione 12% wariancji insomnii ($F = 4,17$ $p = 0,004$). Jednak tylko standaryzowane współczynniki regresji beta (β) dla wieku ($\beta = 0,26$, $t = 2,60$ $p = 0,01$) i osobistego ryzyka ($\beta = 0,25$, $t = 2,53$ $p = 0,013$) okazały się statystycznie istotne. Policjanci starsi wiekiem oraz wyżej oceniający osobiste ryzyko mieli poważniejsze problemy ze snem.

³¹⁷ B.M. King, E.W. Minium, *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Wielkość obu efektów mierzona współczynnikiem cząstkowego eta kwadrat (η^2) była przeciętna (odpowiednio dla wieku $\eta^2 = 0,069$ i dla personalnego ryzyka $\eta^2 = 0,066$).

Dyskusja

Celem badań była ocena trudności związanych ze snem w różnych systemach organizacji czasu pracy policjantów pełniących służbę w miejskich komisariatach policji z uwzględnieniem stresu zawodowego oraz ocena czynników mających znaczenie dla insomnii. Uzyskane rezultaty pokazały, że w badanej grupie większe problemy ze snem mieli policjanci pracujący wyłącznie na zmianach dziennych w porównaniu z pracującymi regularnie na zmianach nocnych. Stres organizacyjny był większy wśród funkcjonariuszy pracujących wyłącznie na zmianach dziennych oraz w systemie uwzględniającym nieregularne zmiany w porze nocnej w stosunku do pracujących regularnie na zmianach nocnych. Obciążenie osobistym ryzykiem (stres operacyjny) było podobne we wszystkich typach organizacji czasu pracy. Nasilające się problemy ze snem były współzależne od wieku i subiektywnego obciążenia osobistym ryzykiem.

Wyniki badania są odmienne od wyników, według których pracujący w systemie obejmującym zmiany nocne odczuwają większe problemy ze snem. Są natomiast bardziej zbliżone do studiów, które wykazały brak różnic pomiędzy policjantami pracującymi w porze nocnej oraz wyłącznie w porze dziennej^{318,319}. Przypuszczalnie wynika to z faktu, iż w badanej grupie wszyscy policjanci pracowali w systemie zmianowym. Funkcjonariusze pracujący wyłącznie w systemie dziennym (porannych i popołudniowych) oraz pracujący zwykle na zmianach dziennych i okazjonalnie pełniący służbę nocą byli bardziej obciążeni czynnikami organizacyjnymi. Wydaje się, że jak w wielu sektorach usługowych, codzienny rytm pracy nie jest stały i regularny, a zmienia się w ciągu doby. Zazwyczaj podczas dnia jest więcej klientów i interwencji. Dodatkowo można też przypuszczać, że praca policjantów w porze nocnej nie jest bezpośrednio nadzorowana przez przełożonych. Policja jest służbą wysoce zhierarchizowaną i stała obecność przełożonego może być dodatkową uciążliwością.

Z komunikatów personalnych od policjantów wynika, że dość często zdarzają się służby, pomiędzy którymi przerwa jest krótsza niż 10 godzin. Dotyczy to przede wszystkim rotacji ze zmiany popołudniowej na zmianę poranną. Niewystarczający czas na wypoczynek może uniemożliwiać przygotowanie się do zdrowego snu oraz skutkować ograniczeniem czasu na sen. Zgodnie z kognitywnym modelem insomnii nadmiar negatywnych zdarzeń i natłok przykrych myśli przed nocnym odpoczynkiem nasila problemy ze snem³²⁰. Może to wyjaśniać, dlaczego policjanci pracujący wyłącznie na zmianach dziennych zgłaszali więcej skarg na problemy ze snem. Zgodnie z wynikami innego badania, regularna praca uwzględniająca porę

---

³¹⁸ S. Garbarino, F. De Carli *et al.*, *op. cit.*

³¹⁹ S. Garbarino, L. Nobili *et al.*, *op. cit.*

³²⁰ A.G. Harvey, *Cognitive model of insomnia*, Behaviour Research and Therapy 2002, nr 40(8), 869-983.

nocną sprzyja wydłużaniu czasu na fizyczny wypoczynek i psychiczne oderwanie się od pracy³²¹.

W przeprowadzonym badaniu grupa ponad 40% policjantów cierpiała z powodu insomnii. Problem ten należy uznać za poważny. Podobnie na ważność tego problemu w kontekście bezpieczeństwa pracy wskazywano we wcześniejszych badaniach^{322,323}. Bezsennność nasilała się wraz z wiekiem i poczuciem osobistego ryzyka. Jest to zgodne z wcześniejszymi studiami, że z wiekiem nasilają się problemy ze snem, a tolerancja pracy w porze nocnej maleje^{324,325}. Związek ryzyka osobistego z problemami ze snem można tłumaczyć zgodnie z kognitywno-transakcyjną teorią stresu Lazarus i Folkmann³²⁶. Poczucie dużego ryzyka osobistego i odpowiedzialności za bezpieczeństwo innych jest związane z poczuciem zagrożenia. To właśnie subiektywna ocena poznawcza decyduje, że zdarzenia i warunki pracy są oceniane negatywnie. W ten sposób to nie czynniki pracy same w sobie są źródłem stresu, ale ich poznawcza ocena. Zgodnie z wynikami badania, ryzyko osobiste nie było zależne od organizacji czasu pracy. Poczucie osobistego zagrożenia i odpowiedzialności za bezpieczeństwo innych jest trwale związane ze specyfiką zawodu policjanta.

Powyższe studium ma pewne ograniczenia. Pierwsze, podejście korelacyjne nie pozwala na wyciąganie wniosków przyczynowo-skutkowych. Drugie, dane były zebrane metodami samoopisowymi. Jest to istotne szczególnie dla oceny insomnii. Wykazano, że ludzie mają tendencję do przeszacowywania problemów ze snem³²⁷. Zmianowość również była oceniana na podstawie relacji policjantów, bez wykorzystywania szczegółowych harmonogramów pracy. Różnorodność systemu zmian mogła być znacznie większa. Pomimo tych metodologicznych ograniczeń studium poszerza wiedzę o związku pomiędzy zmienowością, stresem zawodowym a insomnią.

Zakończenie

Bazując na zaprezentowanych wynikach, można zaproponować kierunki praktycznych rozwiązań dostrzeżonego problemu związanego z trudnościami ze snem wśród policjantów pełniących służbę w miejskich komisariatach. Zgodnie

---

³²¹ B.J. Vila, *Impact of long work hours on police officers and the communities they serve*, American Journal of Industrial Medicine 2006, nr 49(11), 972-980.

³²² S.M.W. Rajaratnam, L.K. Barger, S.W. Lockley, S.A. Shea, W. Wang, C.P. Landrigan, C.S. O'Brien, S. Qadri, J.P. Sullivan, B.E. Cade, L.J. Epstein, D.P. White, C.A. Czeisler, *Harvard Work Hours, Health and Safety Group. Sleep Disorders, Health, and Safety in Police Officers*, JAMA 2011, nr 306(23), 2567-2578.

³²³ J.M. Violanti, D. Fekedulegn, M.E. Andrew, L.E. Charles, T.A. Hartley, B. Vila, C.M. Burchfiel, *Shift work and the incidence of injury among police officers*, American Journal of Industrial Medicine 2012, nr 55(3), 217-27.

³²⁴ S. Natvik *et al.*, *op. cit.*

³²⁵ D. Pracka, T. Pracki, M. Nadolska, K. Ciesielczyk, M. Ziółkowska-Kochan, M. Tafil-Klawe, J. Jakitowicz, *Epidemiologiczna ocena zmian jakości snu w wybranych grupach społecznych i wiekowych*, Sen 2003, nr 3(4), 139-144.

³²⁶ S.R. Lazarus, S. Folkman, *Transactional theory and research on emotions and coping*, European Journal of Personality 1987, nr 1(3), 141-169.

³²⁷ A.G. Harvey, N.K. Tang, *(Mis)perception of sleep in insomnia: a puzzle and a resolution*, Psychological Bulletin 2012, nr 138(1), 77-101.

z Eriksen i Kecklund³²⁸, ograniczanie stresu zawodowego powinno być prowadzone na płaszczyźnie organizacyjnej (redukcja utrudnień organizacyjnych, mniejsza liczba nadgodzin, dłuższe przerwy pomiędzy zmianami) i równocześnie na płaszczyźnie indywidualnej (promocja higieny snu i rutynowych zwyczajów związanych ze snem). Większa świadomość problemu, poprawa praktyk ergonomicznego kształtowania zmian roboczych i zarządzania stresem będzie korzystna dla jakości życia policjantów oraz ich skuteczności zawodowej.

Literatura

1. Åkerstedt T., Wright K.P., 2009. Sleep loss and fatigue in shift work and shift work disorder. *Sleep Medicine Clinics* 4(2).
2. Brough P., 2004. Comparing the influence of traumatic and organizational stressors on the psychological health of police, fire and ambulance officers. *International Journal of Stress Management* 11(3).
3. Charles L.E., Burchfiel C.M., Fekedulegn D., Vila B., Hartley T.A., Slaven J., Mnatsakanova A, Violanti J.M., 2007. Shift work and sleep: the Buffalo Police health study. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management* 30(2).
4. Costa G., Sartori S., Akerstedt T., 2006. Influence of flexibility and variability of working hours on health and well-being. *Chronobiology International* 3(6).
5. Czapiński J., 1992. Psychologia szczęścia: Przegląd badań i zarys cebulowej teorii szczęścia. Akademos Poznań.
6. Czapiński J., Sułek A., Szumlicz T., 2011. Individual quality of life. Social Diagnosis 2011. Objective and subjective quality of life in Poland. *Contemporary Economics* 5(3).
7. Diener E., 2000. Subjective well-being: The science of happiness and proposal for a national index. *American Psychologist* 55(1).
8. Eriksen C.A., Kecklund G., 2007. Sleep, sleepiness and health complaints in police officers: the effects of a flexible shift system. *Industrial Health* 45(2).
9. Garbarino S., De Carli F., Nobili L., Mascialino B., Squarcia S., Penco M.A., Beelke M., Ferrillo F., 2002. Sleepiness and sleep disorders in shift workers: a study on a group of Italian police officers. *Sleep* 25(6).
10. Garbarino S., Nobili L., Beelke M., Balestra V., Cordelli A., Ferrillo F., 2002. Sleep disorders and daytime sleepiness in state police shiftworkers. *Archives of Environmental Health* 57(2).
11. Gerber M., Hartmann T., Brand S., Holsboer-Trachsler E., Pühse U., 2010. The relationship between shift work, perceived stress, sleep and health in Swiss police officers. *Journal of Criminal Justice* 38(6).
12. Harve A.G., 2002. Cognitive model of insomnia. *Behaviour Research and Therapy* 40(8).
13. Harvey A.G., Tang N.K., 2012. (Mis)perception of sleep in insomnia: a puzzle and a resolution. *Psychological Bulletin* 138(1).
14. King B.M., Miniun E.W., 2009. Statystyka dla psychologów i pedagogów. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
15. Lazarus S.R., Folkman S., 1987. Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality* 1(3).
16. Natvik S., Bjorvatn B., Moen B.E., Mageroøy N., Sivertsen B., Pallesen S., 2011. Personality factors related to shift work tolerance in two- and three-shift workers. *Applied Ergonomics* 42(5).

---

³²⁸ C.A. Eriksen, G. Kecklund, *Sleep, sleepiness and health complaints in police officers: the effects of a flexible shift system*, *Industrial Health* 2007, nr 45(2), 279-288.

17. Neylan T.C., Metzler T.J., Best S.R., Weiss D.S., Fagan J.A., Liberman A., Rogers C., Vedantham K., Brunet A., Lipsey T.L., Marmar C.R., 2002. Critical incident exposure and sleep quality in police officers. *Psychosomatic Medicine* 64(2).
18. Pracka D., Pracki T., Nadolska M., Ciesielczyk K., Ziółkowska-Kochan M., Tafil-Klawe M., Jakitowicz J., 2003. Epidemiologiczna ocena zmian jakości snu w wybranych grupach społecznych i wiekowych. *Sen* 3(4).
19. Rajaratnam S.M.W., Barger L.K., Lockley S.W., Shea S.A., Wang W., Landrigan C.P., O'Brien C.S., Qadri S., Sullivan J.P., Cade B.E., Epstein L.J., White D.P., Czeisler C.A., 2011. Harvard Work Hours, Health and Safety Group. Sleep Disorders, Health, and Safety in Police Officers. *JAMA* 306(23).
20. Soldatos C.R., Dikeos D.G., Paparrigopoulos T.J., 2003. The diagnostic validity of the Athens Insomnia Scale. *Journal of Psychosomatic Research* 55(3).
21. Szelenberg W. (red.). 2007. *Bezsennaść*. Via Medica Gdańsk.
22. Vila B.J., 2009. Impact of long work hours on police officers and the communities they serve. *American Journal of Industrial Medicine* 49(11).
23. Violanti J.M., Fekedulegn D., Andrew M.E., Charles L.E., Hartley T.A., Vila B., Burchfiel C.M., 2012. Shift work and the incidence of injury among police officers. *American Journal of Industrial Medicine* 55(3).

City at night: insomnia, shift work and occupational stress among police officers

Summary: One of the measures of the subjective quality of life is a good night's sleep. The "onion" theory of happiness postulates the relationship between the domains of well-being. The aim of the study was to evaluate sleep disorders among police officers in urban police stations in relation to the characteristics of work (occupational stress) and its organization (shift work). The results have shown that police officers rotating between morning and afternoon shifts had greater sleep difficulties than regular night shift workers. Police officers rotating daytime schedule or schedule with irregular night shift (usually one per month) experienced higher organizational stress than police officers working on three-shift schedule with regular night shift. Intensifying sleep difficulties were interrelated to age and subjective personal risk (operational stress).

Key words: insomnia, organizational stress, personal risk, quality of life, shift work

ROZDZIAŁ

4

**Konsumpcja i zachowania konsumentów
a poziom i jakość życia w okresie kryzysu**

Prof. zw. dr hab. Krystyna Gutkowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

dr inż. Anna Murawska
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr hab. Krzysztof Andruszkiewicz prof. nadzw. UTP
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

mgr Ewelina Ewa Rutkowska
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Edwarda F. Szczepanika
w Suwałkach

dr Sławomir Kalinowski
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

mgr Katarzyna Kachel
Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu

mgr Joanna Rykowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej,
Państwowy Instytut Badawczy

dr Grażyna Owczarczyk-Szpakowska
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr Aleksandra Błachnio
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

dr Krzysztof Śmiatacz
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr Anna Michalska
inż. Tomasz Grądzki
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

mgr inż. Mateusz Tomanek
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ZMIANY POZIOMU I STRUKTURY SPOŻYCIA ORAZ WYDATKÓW KONSUMPCYJNYCH W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W OKRESIE KRYZYSU GOSPODARCZEGO

Krystyna Gutkowska
Anna Murawska

Streszczenie: Dokonano analizy poziomu i struktury wydatków i spożycia dóbr konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu gospodarczego. W pierwszej części pracy przedstawiono przejawy kryzysu gospodarczego, analizując poziom produktu krajowego brutto, wielkość zatrudnienia oraz stopę bezrobocia. W drugiej części publikacji skupiono się na tendencjach zmian w poziomie i strukturze konsumpcji w gospodarstwach domowych. Przedstawiono poziom dochodów oraz wielkość i strukturę wydatków i spożycia w latach 2005-2011. Oceniono przemiany zachodzące w zakresie konsumpcji Polaków w charakterze skutku kryzysu gospodarczego w Polsce. Do realizacji założonego celu wykorzystano informacje pochodzące ze źródeł wtórnych, głównie z badań budżetów gospodarstw domowych, roczników statystycznych RP oraz innych materiałów źródłowych. Do oceny przemian zachodzących w gospodarce i poziomie konsumpcji wykorzystano podstawowe mierniki i wskaźniki, mające postać ocen liczbowych. Zastosowaną metodą badawczą była analiza opisowa z elementami analizy ilościowej.

Słowa kluczowe: spożycie, wydatki, gospodarstwo domowe, dobra konsumpcyjne, kryzys gospodarczy

Wstęp

Kryzys gospodarczy, z jakim mamy do czynienia w ostatnich latach, wywołuje niekorzystne zjawiska w gospodarkach narodowych. Kryzys ten jest następstwem wielu współzależności, które mają swoje źródło w przemianach w sektorze bankowym oraz w oddziaływaniu tzw. megatrendów, do których zaliczyć można m.in. globalizację podziału pracy i wiedzy, narastanie ryzyka gospodarczego i finansowego, zmiany demograficzne, a także wyłanianie się nowego porządku ekonomicznego i politycznego³²⁹. Zjawiska te generują niekorzystne zmiany także w polskiej gospodarce. Pojawiły się nowe uwarunkowania dla funkcjonowania podmiotów rynkowych, w tym również gospodarstw domowych i konsumentów.

Kryzys to sytuacja przesilenia przełomu lub zmiany dotychczasowych tendencji rozwoju określonego zjawiska. Kryzys gospodarczy jest przeciwieństwem wzrostu gospodarczego. Jest to okres poważnych trudności manifestujących się

---

³²⁹ T. Zalega, *Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysoko-dochodowych*, [W:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej*, z. 18, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 468.

gwałtownym spadkiem aktywności gospodarczej³³⁰. Kryzys może polegać m.in. na: spadku PKB, wysokiej inflacji, spadku produkcji, obniżeniu wynagrodzeń, spadku zatrudnienia, wzroście bezrobocia, spadku konsumpcji, wzroście deficytu budżetowego, wzroście deficytu handlowego, spowolnieniu dynamiki wzrostu produkcji przemysłowej, obniżeniu tempa eksportu i inne. Oznaki kryzysu widoczne są dzięki analizie wskaźników ekonomicznych – wielkości obiektywnie charakteryzujących gospodarkę kraju³³¹. Kryzys gospodarczy to zmniejszenie skali działalności gospodarczej, z którą wiąże się jej restrukturyzacja. Wyraża się np. wyeliminowaniem części przedsiębiorstw, zmniejszeniem znaczenia niektórych branż, wzrostem zatrudnienia w sektorze publicznym i inne³³².

Kryzys gospodarczy ma charakter makrouwarunkowania, którego znaczenie w kształtowaniu się konsumpcji można określić jako pośrednie i obiektywne, a jego postrzeganie przez członków gospodarstw domowych jest różne w zależności od sytuacji, w której znajduje się dany podmiot konsumpcji. Makrouwarunkowanie konsumpcji w gospodarstwach domowych oznacza zbiór sił, czynników, zjawisk, których wpływ na stopień zaspokojenia potrzeb w gospodarstwie domowym jest znaczący, ale nie bezpośredni. Kryzys gospodarczy występuje w pewnym sensie „niezależnie” od indywidualnych podmiotów konsumpcji. Podmioty te bardzo rzadko zdają sobie sprawę z tego, że ich działania rynkowe mają swój udział w zaistniałej sytuacji kryzysowej. Główna zależność między kryzysem gospodarczym a konsumpcją kształtuje się następująco: kryzys gospodarczy wpływa na pogorszenie się sytuacji na rynku pracy i/lub sytuacji dochodowej ludności, w efekcie czego obniżeniu ulega poziom konsumpcji oraz pogorszenie struktury spożycia gospodarstw domowych³³³. Innymi słowy kryzys wpływa na zmiany poziomu i struktury spożycia produktów. Zmiany te nie są jednak obserwowane bezpośrednio po rozpoznaniu pierwszych oznak kryzysu, lecz po pewnym czasie.

Zaznaczyć należy, że wpływ zmian w gospodarce na konsumpcję ma charakter pośredni. Zmiany społeczno-gospodarcze najszybciej i najwidoczniej przekładają się na zmiany w dochodach rozporządzalnych ludności. Przełożenie to jednak wciąż nie ma charakteru bezpośredniego, co nie oznacza, iż nie jest ono odczuwalne przez podmioty konsumpcji. Zmiany w dochodach po pewnym czasie przekładają się na zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji i w ostateczności w poziomie i jakości życia ludności. Głównym celem zmian gospodarczych, m.in. uwzględniając konsumpcję, jest poprawa poziomu życia ludności³³⁴. A przez poziom życia ludności należy rozumieć stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich, wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz z wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego³³⁵.

---

³³⁰ A. Malinowski, *Kryzys finansowy a polska gospodarka*, Nowe Życie Gospodarcze, 2008, nr 23.

³³¹ U. Grzega, *Oznaki kryzysu gospodarczego w świetle wskaźników ekonomicznych*, [W:] *Zachowania polskich konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego*, pod red. E. Kieźel, S. Smyczka, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2011, s. 13.

³³² J. Orczyk, *Polityka społeczna w okresie kryzysu ekonomicznego*, Polityka Społeczna, 2009, nr 7.

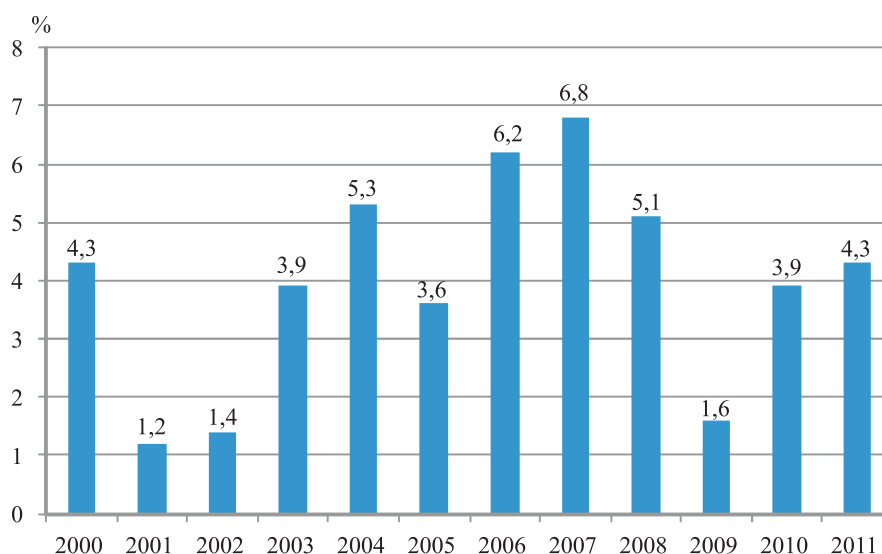
³³³ U. Grzega, *Oznaki kryzysu gospodarczego ...*, *op. cit.*, s. 21.

³³⁴ U. Grzega, *Ocena transformacji polskiej gospodarki w oparciu o mierniki konsumpcji*, [W:] *Gospodarka polska po 20 latach transformacji: osiągnięcia, problemy i wyzwania*, pod red. S. Pangsy-Kani, G. Szczodrowskiego, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2009.

³³⁵ Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, PWN, Warszawa 2007.

Kryzys gospodarczy w świetle wskaźników ekonomicznych

Stabilny i zrównoważony rozwój gospodarczy, obejmujący niemal wszystkie sektory, zapoczątkowany w 2004 r., kontynuowany był do połowy 2008 r. Impuls wzrostowy związany był z wejściem Polski do Unii Europejskiej i generowaniem zapasów wynikających z obaw dotyczących krótkookresowych skutków tego procesu³³⁶. Aktywność gospodarcza w Polsce osiągnęła maksimum w 2007 r., gdy wzrost PKB w skali roku wyniósł 6,8% (rys. 1).

Rys. 1. Wzrost PKB w latach 2000-2011

Źródło: obliczenia własne na podstawie GUS.

Trwająca w Polsce w latach 2006-2008 faza szybkiego wzrostu gospodarczego została wyhamowana przez wybuch kryzysu finansowego. Ogólnosiwiatowy kryzys gospodarczy rozpoczął się na rynkach finansowych i bankowych w 2007 r., gdy w Stanach Zjednoczonych nastąpiła zapaść na rynku pożyczek hipotecznych wysokiego ryzyka³³⁷.

W pierwszych dwóch latach kryzys nie był w Polsce odczuwalny. Według „Europejskiego Monitora Rozwoju i Zatrudnienia 2009: Wskaźniki sukcesu w gospodarce opartej na wiedzy i konkurencyjności” (corocznego badania opublikowanego przez Allianz SE oraz Radę Lizbońską – ośrodek badań i analiz z Brukseli), Polska zajmowała drugą pozycję wśród krajów europejskich z silnym wzrostem gospodarczym i wzrostem produktywności. Jedynie słaby wynik Polski w klasyfikacji dotyczącej zatrudnienia, gdzie zajmowała trzynastą pozycję obciążała dobry wynik kraju. Największe spowolnienie nastąpiło w 2009 r., jednak wzrost wartości

³³⁶ Polska 2012. Raport o stanie gospodarki, Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii i Analiz, Warszawa, 2012, s. 85.

³³⁷ P. Falenta, Ł. Polinceusz, *Kryzys gospodarczy w Polsce i na świecie. Raport*, Realia i co dalej, Dwumiesięcznik Społeczno-Polityczny, Styczeń, nr 1(28), 2013, s. 22. <http://realia.tg.com.pl>

PKB w Polsce w tym okresie był jedyny w Unii Europejskiej. Według najnowszego raportu OECD na wzrost PKB pozytywny wpływ miał zwiększony eksport netto oraz spożycie ogółem, a także dobre wykorzystanie funduszy unijnych oraz inwestycje prowadzone w ramach przygotowań do Euro 2012³³⁸.

Poprawa większości wskaźników obrazujących strukturalne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w Polsce w wyniku kryzysu została znacznie spowolniona. Wprawdzie Polska nie odnotowała znaczącego regresu jak w przypadku większości krajów UE, na co miały także wpływ wprowadzone reformy strukturalne prowadzone po akcesji, to wciąż znacząco niższy stopień wykorzystania zasobów pracy będzie wymagał dalszych działań, szczególnie w obliczu wyzwań demograficznych, których efekty ujawnią się w najbliższych latach³³⁹.

Nieznaczna poprawa koniunktury gospodarczej w 2011 r. nie znalazła odzwierciedlenia w lepszych wskaźnikach na rynku pracy. Od początku światowego kryzysu finansowego dynamika liczby pracujących wyraźnie wyhamowała. Po średnich rocznych wzrostach w wysokości około 3-4% w latach 2005-2008, od 2009 r. można zaobserwować wzrosty na poziomie niespełna 1%. W 2011 r. wskaźnik zatrudnienia, określający udział ludności pracującej w wieku 20-64 lata w ogólnej liczbie ludności tej grupy wiekowej wyniósł 64,8% i wzrósł w porównaniu z rokiem poprzednim o 0,2 pkt. proc. (tab. 1).

Tabela 1. Sytuacja na rynku pracy w latach 2005-2011 w grupie wiekowej 20-64 lata

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Liczba pracujących w tys.	13662	14175	14832	15399	15490	15583	15769
Rok poprzedni = 100	103,1	103,8	104,6	103,8	100,6	100,6	101,2
Współczynnik aktywności zawodowej w %	70,9	69,7	69,4	69,9	70,6	71,3	71,6
Wskaźnik zatrudnienia w %	58,3	60,1	62,7	65,0	64,9	64,6	64,8
Stopa bezrobocia rejestrowanego w %	17,6	14,8	11,2	9,5	12,1	12,4	12,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności, Eurostat, GUS.

W 2011 r. liczba bezrobotnych zarejestrowanych wyniosła przeciętnie 1983 tys. osób, a stopa bezrobocia rejestrowanego osiągnęła poziom 12,5%. Według najnowszych wyników opublikowanych przez Główny Urząd Statystyczny na koniec 2012 r. stopa bezrobocia rejestrowanego wzrosła jeszcze bardziej i wyniosła 13,4%, a w styczniu 2013 r. 14,2% i osiągnęła najwyższą wartość od 2006 r. i pierwszego kwartału 2007 r.³⁴⁰.

Niepewna sytuacja gospodarcza jest jednym z najistotniejszych czynników koniunkturalnych kształtujących sytuację na rynku pracy. Pomimo nieznacznej poprawy koniunktury gospodarczej od czasu jej załamania w 2009 r., przedsię-

³³⁸ *OECD Economic Survey: Poland 2012*, OECD Publishing 2012, <http://dx.doi.org/10.1787/econ-surveys.pol-2012-en>

³³⁹ *Polska 2012. Raport o stanie gospodarki*, op. cit., s. 89.

³⁴⁰ *Stopa bezrobocia w latach 1990-2013 (bezrobocie rejestrowane)*, GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl

biorcy nadal wydają się często realizować strategie oszczędnościowe i nie zwiększają zatrudnienia³⁴¹.

Niekorzystne tendencje we wskaźnikach makroekonomicznych gospodarek światowych, europejskich, a także polskiej przekładają się na narastające się w ostatnim czasie obawy zgłaszane przez mieszkańców naszego kraju. Według najnowszych badań prowadzonych przez CBOS³⁴² od października 2011 r. niemal podwoiła się grupa ankietowanych przekonanych, że w perspektywie roku kondycja polskiej gospodarki ulegnie pogorszeniu (wzrost z 20% w październiku do 38% w grudniu). Coraz większy sceptycyzm gościł też w prognozach dotyczących jakości życia rodzin – w analogicznym okresie odsetek spodziewających się zmian na gorsze wzrósł z 16% do 31%³⁴³.

Poziom i struktura spożycia i wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w okresie kryzysu

Poziom i struktura spożycia i wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych jest jednym z kluczowych mierników oceny funkcjonowania rynku. Wydatki są ważnym determinantem wskazującym nie tylko na wielkość i jakość zaspokajania potrzeb, ale również na różnice w skali i poziomie rozdysponowywania dochodów³⁴⁴. Poziom wydatków, ich ukierunkowanie na zakup określonych grup towarów pozwalają na uchwycenie podobieństw i różnic w poziomie życia poszczególnych grup gospodarstw domowych oraz ocenę poziomu życia całego społeczeństwa³⁴⁵.

Wydatki gospodarstw domowych, ich poziom i struktura określają w znacznym stopniu sytuację bytową gospodarstw domowych. Obejmują one spożycie w ujęciu wartościowym (towary i usługi konsumpcyjne) oraz pozostałe wydatki³⁴⁶. Można zatem powiedzieć, że wydatki ludności są pewnego rodzaju fotografią zachowań konsumpcyjnych w skali makroekonomicznej, gdyż obrazują przywiązanie do określonych wzorców spożycia³⁴⁷.

Wielkość globalnego spożycia w ujęciu makroekonomicznym jest sumą spożycia prywatnego, tj. spożycia w sektorze gospodarstw domowych oraz spożycia publicznego w sektorze instytucji rządowych i samorządowych. W systemie rachunków narodowych GUS sektor gospodarstw domowych tworzą osoby fizyczne

---

³⁴¹ *Polska 2012. Raport o stanie gospodarki*, Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii i Analiz, Warszawa 2012, s. 101.

³⁴² *Czy Polacy boją się kryzysu?* CBOS, Warszawa, BS/2/2012, www.cbos.pl
Badanie przeprowadzone przez CBOS w dniach 1-8 grudnia 2011 roku na liczącej 950 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

³⁴⁴ T. Zalega, *Gospodarstwa domowe o niepewnych dochodach a teorie konsumpcji*, *Ekonomista*, 2008, nr 6, s. 762.

³⁴⁵ T. Zalega, *Wpływ kryzysu na postawy...*, *op. cit.*, s. 479.

³⁴⁶ Pozostałe wydatki obejmują podatki i inne opłaty na rzecz państwa i samorządów lokalnych, tj. podatki od nieruchomości, spadków i darowizn, od posiadania psa, niektóre zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone m. in. od dochodów z własności, z wynajmu i sprzedaży nieruchomości, cła, przekazane dary, a także kauce, zguby i straty pieniężne. Źródło: GUS.

³⁴⁷ T. Zalega, *Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

wspólnie zamieszkujące i wspólnie utrzymujące się oraz wszystkie gospodarstwa zbiorowe, tj. mieszkańcy domów pomocy społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych, klasztorów, więzień itp.³⁴⁸. Spożycie prywatne w sektorze gospodarstw domowych obejmuje spożycie indywidualne, finansowane z dochodów osobistych i spożycie w sektorze instytucji niekomercyjnych, dotyczące wyrobów i usług dostarczonych gospodarstwom domowym jako transfery socjalne w naturze³⁴⁹. Na spożycie indywidualne w sektorze gospodarstw domowych składają się wydatki poniesione przez ludność na zakup produktów (wyrobów i usług) wycenianych w cenach płaconych przez konsumentów, wyroby i usługi otrzymane jako dochód w naturze, wartość oszustw na podatku od towarów i usług (tzw. VAT fraud), wartość spożycia naturalnego, wartość usług mieszkaniowych, tj. czynsze umowne w odniesieniu do mieszkań użytkowanych przez właścicieli i najemców, zyski z inwestowania składek otwartych funduszy emerytalnych (OFE)³⁵⁰. Z rachunków narodowych GUS wynika, że wzrost zarówno konsumpcji ogółem, jak i konsumpcji zbiorowej i indywidualnej w latach 2009-2011 był dwukrotnie niższy niż w latach 2005-2008 (tab. 2), przy stagnacji spożycia żywności³⁵¹.

Tabela 2. Tempo wzrostu konsumpcji ogółem, zbiorowej i indywidualnej w latach 2005-2011 (ceny stałe z roku poprzedniego)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	Rok poprzedni = 100						
Spożycie ogółem, w tym	102,7	105,2	104,6	106,1	102,0	103,4	102,1
Spożycie publiczne	105,2	106,0	103,7	107,4	102,0	104,4	98,7
Spożycie indywidualne w sektorze gospodarstw domowych (z dochodów osobistych)	102,1	105,0	104,9	105,7	102,1	103,2	103,1

Źródło: Dane Departamentu Rachunków Narodowych GUS.

Względnie wysokie tempo wzrostu gospodarczego w latach 2009-2011 nie przełożyło się w takim samym stopniu na wzrost dochodów dyspozycyjnych ludności. Na poziom dochodów negatywnie oddziaływały: niskie tempo wzrostu wynagrodzeń, utrzymująca się wysoka stopa bezrobocia, obniżenie tempa wzrostu transferów socjalnych oraz redukcja wydatków finansowanych z budżetu państwa w celu zmniejszenia deficytu finansów publicznych, spowolnienie tempa przyrostu dochodów ludności utrzymującej się z pracy na własny rachunek poza rolnictwem oraz realny spadek dochodów z wynajmu, kredytów konsumpcyjnych w systemie bankowym oraz transferów pieniężnych od osób pracujących za granicą³⁵².

³⁴⁸ Rocznik statystyczny 2011, GUS, Warszawa 2011, s. 664-665.

³⁴⁹ Rocznik statystyczny 2011, GUS, Warszawa 2011, s. 671. OJ L 310, 30/11/1996 P. 1-469

³⁵⁰ System Rachunków Narodowych (SRN) Tom II, GUS, Warszawa, Rozporządzenie Rady (WE) nr 2223/96 z dnia 25 czerwca 1996 r. w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych we Wspólnocie. Miejsce publikacji OJ L 310, 30/11/1996 P. 1 - 469.

³⁵¹ K. Świetlik, *Popyt na żywność – zmiany poziomu i struktury*, Biuletyn Informacyjny, ARR, 2012, nr 3/, www.arr.gov.pl

³⁵² *Popyt na żywność. Stan i perspektywy*, IERiGŻ – PIB, ARR, MRiRW, Warszawa 2009-2012, seria: Analizy Rynkowe, nr 10-13.

Z analizy danych budżetów gospodarstw domowych wynika, że w latach 2009-2010 dynamika dochodów gospodarstw domowych była prawie dwukrotnie niższa niż w latach 2007-2008, a w 2011 r. dochody w porównaniu z rokiem wcześniejszym wzrosły niespełna o 3%. Zmiany w strukturze spożycia w skali makroekonomicznej oraz w wysokości dochodów rozporządzalnych znalazły swoje odzwierciedlenie w wysokości wydatków w gospodarstwach domowych. W latach 2009-2011 dynamika poziomu wydatków była znacznie niższa niż w latach 2006-2008. Równocześnie można zaobserwować, że w latach 2005-2011 dynamicznie spadał udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym. Przed kryzysem gospodarczym w latach 2005-2006 udział wydatków w dochodach stanowił około 90%, a w ostatnim roku analiz (2011) obniżył się do 82,7% (tab. 3).

Na podstawie przeprowadzonych analiz przeciętnych miesięcznych wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne wynika, że w latach 2009-2011 występowała przewaga tendencji spadkowych, a tendencje wzrostowe były na znacznie niższym poziomie niż w latach 2007-2008. Od 2009 r. istotnie obniżyła się dynamika wydatków gospodarstw domowych na żywność i napoje bezalkoholowe, odzież i obuwie, transport łączność oraz rekreację i kulturę, a od 2010 r. na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe, użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego. Najmniejszy spadek dynamiki zaobserwowano w przypadkach ponoszenia wydatków na restauracje i hotele (tab. 4).

Tabela 3. Poziom i dynamika przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na osobę w gospodarstwie domowym w latach 2005-2011

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne na 1 osobę w gospodarstwie domowym w zł	761,46	834,68	928,87	1045,52	1114,49	1192,82	1226,95
Dynamika przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na 1 osobę w gospodarstwie domowym (rok poprzedni = 100)	103,5	109,6	111,3	112,6	106,6	107,0	102,9
przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwie domowym w zł	690,30	744,81	809,95	904,27	956,68	991,44	1015,12
Dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwie domowym (rok poprzedni = 100)	99,4	107,9	108,7	111,6	105,8	103,6	102,4
Udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w %	90,7	89,2	87,2	86,5	85,8	83,1	82,7

Źródło: Wyniki badań budżetów gospodarstw domowych GUS z odpowiednich lat i obliczenia własne.

Tabela 4. Dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne w latach 2005-2011 (rok poprzedni = 100)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Żywność i napoje bezalkoholowe	99,5	104,1	106,8	107,1	103,9	102,5	103,2
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	99,2	106,0	109,3	109,0	109,4	103,4	101,7
Odzież i obuwie	102,1	114,8	115,2	107,5	100,3	104,8	98,9
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	96,3	108,3	101,5	114,5	110,1	106,3	105,2
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	100,7	110,7	118,0	110,2	104,3	99,4	95,8
Zdrowie	99,0	105,3	109,4	109,1	109,7	99,0	106,3
Transport	97,6	106,2	115,6	120,7	101,8	102,2	102,4
Łączność	112,8	104,6	106,0	105,7	101,1	99,9	98,1
Rekreacja i kultura	100,4	112,6	115,7	116,8	106,2	104,5	102,5
Edukacja	86,3	115,1	106,6	101,3	101,4	111,5	97,9
Restauracje i hotele	104,4	114,3	105,2	117,5	114,6	110,7	108,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych GUS z odpowiednich lat.

Strukturalny udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem dynamicznie obniżał się i w 2011 r. wynosił 24,8%, podczas gdy wskaźnik ten w 2005 i 2006 r. był na poziomie 28,1% (tab. 5). Tendencje w rozwoju bilansowego spożycia żywności znajdują potwierdzenie w badaniach budżetów gospodarstw domowych, z których wynika, że w latach 2009-2011 (2008 = 100) gospodarstwa domowe ograniczyły konsumpcję większości artykułów żywnościowych. Znacząco spadło spożycie cukru (o 16,3%), pieczywa i produktów zbożowych (o 9,7%), ryb i przetworów rybnych (o 8,5%) oraz owoców (o 8,4%) i warzyw (o 6%). Zmniejszyła się konsumpcja mleka spożywczego pitnego (o 6,0%), tłuszczów jadalnych (o 5,8%), jaj (o 3,9%) oraz mięsa, podrobów i przetworów mięsnych (o 2,1%)³⁵³.

W ponoszonych wydatkach ogółem w analizowanych latach kryzysu gospodarczego poza spadkiem udziału wydatków na żywność w strukturze wydatków nieznacznie obniżył się udział wydatków ponoszonych na odzież i obuwie (w 2007 r. – 5,7%, w 2011 r. – 5,1%), wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego (w 2007 r. – 5,5%, w 2011 r. – 4,8%), transport (w 2007 r. – 9,3%, w 2011 r. – 9,6%) i łączność (w 2007 r. – 5,0%, w 2011 r. – 4,2%). W strukturze wydatków ogółem zwiększył się udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (w 2007 r. – 18,4%, w 2011 r. – 20,7%), rekreację i kulturę (w 2007 r. – 7,6%, w 2011 r. – 8,1%) oraz restauracje i hotele (w 2007 r. – 1,9%, w 2011 r. – 2,4%) (tab. 5).

³⁵³ K. Świątlik, *Popyt na żywność – zmiany poziomu i struktury*, op. cit., s. 8, www.arr.gov.pl

Tabela 5. Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne w latach 2005-2011 w %

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,1	28,1	27,1	26,6	25,6	25,1	24,8
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	2,7	2,7	2,7	2,6	2,7	2,7	2,7
Odzież i obuwie	5,1	5,4	5,7	5,5	5,2	5,3	5,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,6	19,7	18,4	18,9	19,7	20,2	20,7
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,0	5,1	5,5	5,5	5,4	5,2	4,8
Zdrowie	5,0	4,9	4,9	4,8	5,0	4,8	5,0
Transport	8,9	8,8	9,3	10,1	9,7	9,6	9,6
Łączność	5,3	5,2	5,0	4,8	4,5	4,4	4,2
Rekreacja i kultura	6,8	7,1	7,6	7,9	8,0	8,0	8,1
Edukacja	1,3	1,4	1,4	1,2	1,2	1,3	1,2
Restauracje i hotele	1,9	2,0	1,9	2,0	2,2	2,3	2,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych GUS z odpowiednich lat.

Według U. Grzegi znaczna część gospodarstw domowych nie dostrzegała w pierwszych latach wpływu kryzysu na własne warunki życia. Brak widocznych przemian w poziomie spożycia w polskich gospodarstwach domowych w latach 2007-2008 wynikać może z „odroczonego” i w głównej mierze pośredniego wpływu kryzysu gospodarczego na konsumpcję. Pomimo „odroczonego” wpływu makrouwarunkowań na spożycie i wydatki konsumpcyjne, obecnie zauważalne są zmiany w zachowaniach i nastrojach konsumentów. Najbardziej widoczne są zmiany w zachowaniach adaptacyjnych gospodarstw, do których zaliczyć można przykładowo podejmowanie dodatkowej pracy, wyjazdy zarobkowe za granicę, podnoszenie kwalifikacji i inne. Wykorzystanie zasobów czasu wolnego w celu zwiększenia poziomu konsumpcji gospodarstwa jest także formą zachowań przystosowawczych. Udział czynności produkcyjno-usługowych w gospodarstwach domowych zależy od takich czynników, jak: wielkość dochodów, rozmiar czasu wolnego, kwalifikacje domowników. Niewątpliwie wpływa on na wyższy poziom konsumpcji gospodarstw domowych dotkniętych problemem utraty dochodów lub ich części³⁵⁴.

Według T. Słaby w przypadku, gdy kryzys finansowy przyczynia się do ograniczenia konsumpcji, można spodziewać się wystąpienia różnych negatywnych stanów emocjonalnych – od lęku aż po wstyd, że nie można konsumować jak przedtem. Prowadzić to może nawet do wystąpienia symptomów zachowań pejoratywnych, będących wynikiem złości, wynikającej często z poczucia zwolnienia z pracy bądź zmniejszenia wynagrodzenia³⁵⁵.

³⁵⁴ U. Grzegi, *Oznaki kryzysu gospodarczego...*, op. cit., s. 23.

³⁵⁵ T. Słaby (red.), *Reakcje polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2009, s. 10.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych analiz sformułowano następujące wnioski:

1. Kryzys gospodarczy zapoczątkowany w 2007 r. wywołał wyraźne zmiany w gospodarkach wszystkich krajów. W Polsce skutki kryzysu pojawiły się z kilkuletnim opóźnieniem, a oznakami był spadek wielkości produktu krajowego brutto, wzrost bezrobocia, niekorzystne tendencje w strukturze zatrudnienia ludności.
2. W latach 2009-2011 w Polsce pojawiły się kolejne oznaki kryzysu gospodarczego. Nastąpił spadek dynamiki konsumpcji ogółem, zbiorowej i indywidualnej, dochodów rozporządzalnych i wydatków przypadających na 1 osobę w gospodarstwie domowym.
3. Spowolnienie gospodarcze w Polsce wpłynęło na istotne zmiany w dynamice wzrostu wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne. Na podstawie przeprowadzonych analiz wynika, że w Polsce w latach 2009-2011 wysokość przeciętnych miesięcznych wydatków rosła dużo wolniej niż w latach 2005-2008, przy czym największą stagnację można było zaobserwować w zakresie wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego, kupna odzieży i obuwia oraz wydatków na łączność.
4. W okresie kryzysu gospodarczego w strukturze wydatków ogółem istotnie spadł udział wydatków na żywność oraz w niewielkim stopniu na odzież i obuwie, wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz łączność. Z kolei wzrósł udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, rekreację i kulturę oraz restauracje i hotele.

Literatura

1. Bywalec Cz., 2007. Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania. PWN Warszawa.
2. Czy Polacy boją się kryzysu? CBOS Warszawa, BS/2/2012, www.cbos.pl
3. Falenta P., Polinceusz Ł., 2013. Kryzys gospodarczy w Polsce i na świecie. Raport, Realia i co dalej. Dwumiesięcznik Społeczno-Polityczny 1(28), <http://realia.tg.com.pl>
4. Grzega U., 2011. Oznaki kryzysu gospodarczego w świetle wskaźników ekonomicznych. [W:] Zachowania polskich konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego, pod red. E. Kieźel, S. Smyczka. Wydawnictwo Placet Warszawa.
5. Grzega U., 2009. Ocena transformacji polskiej gospodarki w oparciu o mierniki konsumpcji. [W:] Gospodarka polska po 20 latach transformacji: osiągnięcia, problemy i wyzwania, pod red. S. Pangsy-Kani, G. Szczodrowskiego. Instytut Wiedzy i Innowacji Warszawa.
6. Malinowski A., 2008. Kryzys finansowy a polska gospodarka. Nowe Życie Gospodarcze 23.
7. OECD Economic Survey: Poland 2012, OECD Publishing 2012, <http://dx.doi.org/10.1787/eco-surveys.pol-2012-en>
8. Orczyk J., 2009. Polityka społeczna w okresie kryzysu ekonomicznego. Polityka Społeczna 7.
9. Polska 2012. Raport o stanie gospodarki. Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii i Analiz Warszawa.
10. Rocznik statystyczny 2011. GUS Warszawa 2012.
11. Popyt na żywność. Stan i perspektywy. IERiGŻ – PIB, ARR, MRiRW Warszawa 2009-2012, seria: Analizy Rynkowe, 10(13).

12. Słaby T. (red.), 2009. Reakcje polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy. Wydawnictwo SGH Warszawa.
13. Stopa bezrobocia w latach 1990-2013 (bezrobocie rejestrowane). GUS Warszawa, www.stat.gov.pl
14. Świetlik K., 2012. Popyt na żywność – zmiany poziomu i struktury. Biuletyn Informacyjny. ARR 3, www.arr.gov.pl
15. Zalega T., 2011. Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysokodochodowych. [W:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej 18. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
16. Zalega T., 2008. Gospodarstwa domowe o niepewnych dochodach a teorie konsumpcji. *Ekonomista* 6.
17. Zalega T., 2008. Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego.

Changes in the level and structure of consumption and consumer spending by households during the economic crisis

Summary: This paper analyzes the level and structure of consumption of consumer goods in households in Poland during the economic crisis. In the first part of the article presents the signs of the economic crisis by analyzing the level of gross domestic product, employment and unemployment. In the second part of the article focuses on the trends of changes in the level and structure of household consumption. Presents the level of income and the size and structure of expenditure and consumption in 2005-2011. The aim of this study was to evaluate the changes occurring in the field of consumption, as the effect of the economic crisis in Poland. To achieve the stated uses information from secondary sources, mainly from household budget surveys, statistical yearbooks of Poland and other source materials. To assess the changes taking place in the economy and the level of consumption of the basic indicators used, in the form of numerical ratings. Research method used was a descriptive analysis of the elements of quantitative analysis.

Key words: consumption, expenditure, household, consumer goods, economic crisis.

ZMIANY ZACHOWANIA POLSKICH NABYWCÓW W WARUNKACH KRYZYSU GOSPODARCZEGO I WZROSTU NIEPEWNOŚCI

Krzysztof Andruszkiewicz

Streszczenie: Kryzys gospodarczy, z jakim zmagają się od kilku lat gospodarka światowa, obejmuje również i Polskę. Stał się źródłem wielu negatywnych zjawisk, między innymi jest powodem spadkowej tendencji licznych wskaźników makroekonomicznych, upadku wielu przedsiębiorstw oraz pogarszania się warunków ekonomicznych i finansowych gospodarstw domowych. Kryzys gospodarczy jest źródłem niepewności dla konsumentów i ich rodzin oraz przyczyną dużego ryzyka wszelkich decyzji. W publikacji omówiono powyższe zagadnienia; przedstawiono ponadto wyniki badań empirycznych, zrealizowanych w ostatnich latach przez ośrodki naukowe w Polsce. Ukazują one zmiany zachowania nabywców w warunkach kryzysu gospodarczego i wzrastającej niepewności.

Słowa kluczowe: zachowania nabywców, kryzys i niepewność

Kryzys jako źródło niepewności

Skutki światowego kryzysu gospodarczego, z jakim mamy do czynienia od kilku lat, coraz wyraźniej daje się odczuwać w Polsce. Jego nasilenie się w różnych obszarach polskiej gospodarki jest głównym czynnikiem tendencji spadkowej podstawowych wskaźników makroekonomicznych, prowadzi do braku rozwoju, a nawet upadku coraz większej liczby przedsiębiorstw; wpływa także z coraz większą siłą na pogarszające się warunki ekonomiczne polskich gospodarstw domowych.

Analizując za ostatnie lata dane statystyczne obserwuje się:

- spadkową dynamikę przyrostu PKB,
- nasilenie się zjawisk inflacyjnych, przy czym najszybciej wzrastały ceny dóbr i usług konsumpcyjnych zaliczanych do podstawowych,
- silny wzrost bezrobocia, skutkiem czego jest wysoki poziom wyjazdów za granicę młodych ludzi,
- malejący wzrost wskaźnika wynagrodzeń brutto,
- spadek kondycji finansowej gospodarstw domowych i zmiany w strukturze konsumpcji głównie produktów i usług zaspakajających potrzeby wyższego rzędu,
- zwiększający się poziom długu publicznego do niebezpiecznego poziomu.

Kryzys może pojawić się w każdym przedsiębiorstwie zawsze. Zjawisko to jest traktowane przez teoretyków, a także doświadczonych praktyków jako coś normalnego. Jednak przy uwzględnieniu współczesnych uwarunkowań zewnętrznych staje się zjawiskiem coraz bardziej powszechnym. Kryzys stanowi zawsze dla przedsiębiorstwa oraz jego pracowników, a także udziałowców duże zagrożenie.

Wywołuje odczucie niepewności, wzrostu ryzyka, wpływa negatywnie na rozwój przedsiębiorstwa, obniża konkurencyjność, pogarsza wizerunek i relacje z klientami a nawet może doprowadzić do upadłości firmy. Oznacza to, że kryzys w przedsiębiorstwie wpływa niekorzystnie na jego otoczenie, wywołując zagrożenie i niepewność wśród klientów, pracowników i ich rodzin.

Skutkiem rozwoju sytuacji kryzysowej w gospodarce oraz poszczególnych przedsiębiorstwach jest więc wzrost zagrożenia, niepewności i poczucie strachu wśród całego społeczeństwa oraz gospodarstw domowych, co wpływa na zmiany zachowań i nietypowe decyzje na rynku.

Niepewność a ryzyko

Powszechnie pojęcie niepewności jest rozumiane jako „brak pewności, bezpieczeństwa, wahanie (...), niepewność jutra, nie zapewniona przyszłość”.³⁵⁶ Natomiast ryzyko określane jest jako „możliwość, prawdopodobieństwo, że coś się nie uda, przedsięwzięcie, którego wynik jest nieznany, niepewny, problematyczny, odważenie się na takie niebezpieczeństwo, ryzykowanie”³⁵⁷. W rozumieniu potocznym oba te pojęcia są zbliżone i używane nawet zamiennie. Jednak wielu teoretyków uważa niepewność za pojęcie szersze, a ryzyko jest jego pochodną i kategorią wymierną³⁵⁸. Należy więc przyjąć, że w przypadku wystąpienia ryzyka jego prawdopodobieństwo jest przewidywalne i możliwe często do określenia. Natomiast niepewność jest stanem, w którym przyszłe możliwości i szanse ich wystąpienia nie są znane. Pojęcie ryzyka jest więc używane wtedy gdy³⁵⁹:

- rezultat, jaki będzie osiągnięty w przyszłości, nie jest znany, ale możliwe jest zidentyfikowanie przyszłych sytuacji,
- znane jest prawdopodobieństwo zrealizowania poszczególnych możliwości w przyszłości.

Niepewność i ryzyko są funkcją dwóch grup czynników: ilości i jakości informacji będących w dyspozycji decydenta oraz zmienności uwarunkowań w otoczeniu. Dlatego pojęcie niepewności i ryzyka należy rozpatrywać uwzględniając następujące aspekty³⁶⁰:

- niepewność ma wymiar informacyjny, jej przyczyną jest bariera dostępu do informacji lub niewiarygodność uzyskanych informacji,
- ryzyko ma wymiar finansowy, ponieważ można dokonać jego pomiaru, dotyczy to sytuacji, gdy istnieją dostępne informacje, umożliwiające ocenę strat i zysków związanych z danym projektem (np. inwestycyjnym), czyli oczekiwanych skutków podjętych decyzji.

³⁵⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 329.

³⁵⁷ Tamże, tom 3, s. 146.

³⁵⁸ Za T.T. Kaczmarek, *Ryzyko i zarządzanie ryzykiem. Ujęcie interdyscyplinarne*, Difin, Warszawa 2005, s. 51 i dalsze.

³⁵⁹ J. Plichta, *Niepewność behawioralna a koszty transakcyjne na rynku usług*, [W:] *Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców*, red. nauk. L. Garbarski i J. Tkaczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 43.

³⁶⁰ Tamże, s. 43 oraz szerzej zob. A. Zachorowska, *Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2006, s. 55-60.

Pojawieniu się niepewności u nabywców towarzyszy jakaś zmiana, stanowiąca wydarzenie bodźcowe. Takiemu wydarzeniu klient będzie przypisywał pozytywne lub negatywne znaczenie z punktu widzenia swoich interesów. Wydarzenia takie wywołają wówczas niepewność u nabywcy, kiedy będą wiązały się z istotnymi konsekwencjami dla realizacji jego celów lub jego postępowania. Zewnętrznym wyzwalaczem niepewności u nabywcy jest między innymi kryzys gospodarczy, który powoduje zagrożenie utraty pracy, utratę środków do utrzymania rodziny, czy wzrost cen towarów, usług, oprocentowania kredytów. W ten sposób rozpoczyna rozwijać się u nabywcy emocja niepewności, która będzie zależała od procesów poznawczych nabywcy i skojarzeniowych w kontekście jego aktualnych celów. Istotnym wyznacznikiem emocji niepewności jest nie tylko samo zdarzenie bodźcowe, lecz również jego ocena poznawcza³⁶¹. Niepewność jest najczęściej rozważana przez nabywcę jako stan negatywny, ponieważ ludzie poszukują potrzeby bezpieczeństwa lub unikają niepewnych sytuacji. Nabywca chce zrozumieć, co się dzieje w jego otoczeniu i mieć maksymalną nad nim kontrolę³⁶². Niepewność co do zdarzeń prawdopodobnie negatywnych dla nabywcy, na przykład związanych z sytuacją kryzysową w gospodarce, powoduje lęk i strach.

Emocje stanowią czynnik motywujący nabywcę do zachowań ukierunkowanych na radzenie sobie z przykrymi zdarzeniami. W sytuacji kryzysu gospodarczego klient może powstrzymać się od zakupu, przesunąć zakup dobra w czasie czy odstąpić od wcześniej zawartych umów. Wobec tego należy liczyć się z tym, że klient pod wpływem negatywnych emocji związanych z niepewnością, a wywołanych strachem, lękiem, zmartwieniem, będzie podchodził bardziej dokładnie do decyzji nabywczych. Towarzyszyć będzie tym decyzjom większa skłonność do poszukiwania i analizowania informacji związanych z planowanym zakupem³⁶³.

Niepewność u nabywców i sposoby jej ograniczania

Niepewność nabywcy jest jedną z ważniejszych dla niego determinant w zachowaniu na rynku. Niepewność z jednej strony nie sprzyja pełnej racjonalności w podejmowaniu decyzji z powodu braku pełnych możliwości przewidzenia rezultatów dokonanego wyboru. Z drugiej strony wpływa na bardziej rozważne podejście nabywcy do decyzji zakupu. Wynikiem tego jest często intensywne poszukiwanie informacji o możliwych alternatywach wyboru oraz podejmowanie w szerszym zakresie wiarygodnych dla nabywcy ich ocen. Niepewność nabywcy wywołują więc zjawiska, które są od niego niezależne, a mają wpływ na efekty jego działania³⁶⁴.

---

³⁶¹ P. Ekman, R.J. Davidson, *Natura emocji – podstawowe zagadnienia*, GWP, Gdańsk 1999, s. 154, M. Boguszewicz – Kreft, *Niepewność jako stan emocjonalny – implikacje marketingowe*, [W:] *Kontrowersje wokół marketingu*, op. cit. s. 66.

³⁶² Za M. Boguszewicz-Kreft, tamże, s. 67.

³⁶³ Tamże, s. 69.

³⁶⁴ Szerzej zob.: T.T. Kaczmarek, *Zarządzanie ryzykiem handlowym, finansowym, produkcyjnym dla praktyków*, ODiDK Sp. z o.o., Gdańsk 2002, s. 15.

Źródeł niepewności w decyzjach nabywców może być wiele. Można jednak wyodrębnić następujące dwie kategorie³⁶⁵:

- niepewność uwarunkowań funkcjonowania konsumenta na rynku, wynikających ze zmienności czynników jego otoczeniu,
- niepewność efektów dokonywanych zakupów i reakcji konsumenta oraz jego otoczenia w procesie użytkowania produktu.

W ramach powyższych kategorii niepewności można wyróżnić następujące jej rodzaje (tabela 1).

Tabela 1. Rodzaje niepewności w zachowaniach konsumenta

Kategoria niepewności	
Niepewność wynikająca ze zmienności czynników w otoczeniu konsumenta	Niepewność efektów zakupu i reakcji konsumenta oraz jego otoczenia w procesie użytkowania produktu
Niepewność wynikająca ze zmienności sytuacji społeczno-ekonomicznej konsumenta i jej zależności od sytuacji gospodarczej kraju (np. kryzys gospodarczy, utrata pracy)	Niepewność wynikająca z ograniczonego zasobu informacji nabywcy przed i w trakcie zakupu
Niepewność wynikająca ze zmienności uwarunkowań społeczno-kulturowych, w których funkcjonuje konsument (np. moda, zwyczaje, tradycje)	Niepewność wynikająca z nieprzewidywalnych efektów i kosztów powstałych w procesie użytkowania produktu
Niepewność wynikająca ze zmienności uwarunkowań formalno-prawnych i wynikających z nich możliwości zakupu i użytkowania produktu	Niepewność wynikająca z reakcji konsumenta i jego otoczenia na zakup i zachowanie się produktu w procesie jego użytkowania
Niepewność wynikająca ze zmienności uwarunkowań technicznych i infrastrukturalnych, w których konsument będzie użytkował produkt (np. upadek producenta z powodu kryzysu, likwidacja serwisu)	Niepewność związana ze starzeniem się produktu i procesami jego wymiany lub likwidacji

Źródło: opracowano na podstawie: T. Taranko, P. de Pourbaix, *op. cit.*, s. 178.

Badanie i analiza niepewności towarzyszących nabywcy w procesie podejmowania decyzji zakupu oraz po jego dokonaniu, pozwala podejmować przeciwdziałania zmniejszające to niekorzystne zjawisko. Zdaniem T. Taranko i P. de Pourbaix należy prowadzić następujące kierunki działań w tym zakresie:³⁶⁶

- zwiększanie zasobów informacji konsumenta,
- podejmowanie działań formalno-prawnych, zwiększających zaufanie do oferty, (np. odpowiedzialność producenta za szkody wyrządzone przez produkt, udzielanie pełnego zakresu i odpowiednio długiego okresu gwarancji, ochrona prawnej pozycji rynkowej konsumenta),

³⁶⁵ T. Taranko, P. de Pourbaix, *Niepewność w zachowaniach konsumentów i sposoby jej ograniczania*, [W:] *Kontrowersje wokół marketingu...*, tamże, s. 178.

³⁶⁶ T. Taranko, P. de Pourbaix, *op. cit.*, s. 184 - 185.

- budowanie relacji zwiększających zaufanie między konsumentami a dostawcą produktów i usług (np. indywidualne podejście do potrzeb i preferencji konsumenta, badanie poziomu satysfakcji, utrzymywanie kontaktów i wzbogacanie relacji po zakupie).

Zachowanie polskich nabywców w sytuacji niepewności w świetle badań empirycznych

Niepewność i wiążące się z nią ryzyko polscy konsumenci odczuwają już od kilku lat. Badania tego zjawiska prowadzone są przez wiele ośrodków akademickich od końca lat 90. ubiegłego stulecia. Wyniki badań wskazują, że oznaki załamania gospodarczego w Polsce są zauważalne dla większości nabywców, a zwłaszcza uwidaczniają się, ich zdaniem, w postaci³⁶⁷:

- wzrostu bezrobocia (65,7% badanych),
- obniżenia się dochodów ludności (62,3%),
- wzrostu cen (59,3%),
- trudności w znalezieniu pracy (40,1%),
- upadku firm (38,7%),
- strajków (25,6%).

Badani Polacy przyznają, że nasilające się zjawiska kryzysowe przekładają się na wzrastającą niepewność ich życia i pogarszającą się egzystencję ich rodzin. Dowodami na to, zdaniem badanych, jest³⁶⁸: rozwijająca się sytuacja kryzysowa w kraju i w Europie, realna możliwość utraty pracy i zarobków, wzrost cen na rynku, trudności w otrzymaniu pożyczek, kredytów bankowych i wzrost ich oprocentowania, ograniczony dostęp do bezpłatnych świadczeń zdrowotnych, pogorszenie jakości towarów.

Badani konsumenci byli przekonani, że pogarszająca się i niepewna sytuacja ekonomiczna w ich gospodarstwach domowych zwiększa ryzyko związane z działaniami ich rodzin w sferze zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych. Takie opinie wyraziło 83,1% badanych respondentów³⁶⁹. Ryzyko związane z procesami decyzyjnymi badanych nabywców, w dłuższym horyzoncie czasu (tj. od 2 do 3 lat), zostało ocenione przez 40% badanych jako bardzo wysokie i przez 46% jako wysokie³⁷⁰. Najwyższy poziom ryzyka, jak ocenili respondenci, dotyczy sfery zawodowej, zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych, więzi rodzinnych, stosunków międzyludzkich. Wzrost niepewności i ryzyka jest siłą napędową wyzwalającą różne formy aktywności nabywców, jak np. intensywniej poszukują informacji, dążą do zachowania osiągniętego poziomu życia, podejmują dodatkową pracę (zgodają się na nadgodziny), podnoszą kwalifikacje zawodowe. Przeprowadzone badanie wy-

³⁶⁷ Na podstawie opublikowanych wyników badania ankietowego polskich konsumentów, przeprowadzonego w 2009 roku w województwie śląskim przez zespół badawczy prof. dr hab. E. Kieźel z AE w Katowicach. Zob. E. Kieźel, *Zachowania polskich konsumentów w warunkach niepewności*, [W:] *Kontrowersje wokół marketingu w Polsce*, op. cit., s. 170.

³⁶⁸ Tamże, s. 171.

³⁶⁹ Tamże, s. 171.

³⁷⁰ Tamże, s. 172.

kazało, że najczęstsze zachowania polskich nabywców w warunkach wzrastającej niepewności i ryzyka polegają na³⁷¹:

- w miarę możliwości oszczędzaniu, aby mieć rezerwę środków (45,6% badanych),
- ograniczaniu wydatków oraz kupowaniu tylko produktów niezbędnych (44,3%),
- odraczaniu wydatków na dobra drogie (41,8%),
- staraniu się o dodatkową pracę, aby utrzymać osiągnięty poziom życia (41,3%),
- podnoszeniu kwalifikacji, uczeniu się języków obcych (30,1%),
- nie podejmowaniu szczególnych działań (20,4%),
- myśleniu o podjęciu pracy za granicą (17,6%).

Przeprowadzone badanie nabywców województwa śląskiego przez prof. E. Kieźel pokazało, że³⁷²:

- polscy konsumenci w sposób istotny odczuwają wzrost niepewności i ryzyka, a ich źródłem jest kryzys gospodarczy i jego skutki,
- w nowych i niesprzyjających uwarunkowaniach konsumenci podejmują działania ograniczające ryzyko i zmniejszające jego skutki, działania te potwierdzają wzrost aktywności konsumentów,
- skutkami niepewności i wzrastającego ryzyka jest zdaniem konsumentów obniżenie ich poziomu życia.

Podobne badanie dotyczące zmian zachowania polskich nabywców w kryzysie zostało przeprowadzone w połowie 2010 roku przez Katedrę Badań Konsumpcji również na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach na próbie mieszkańców województwa śląskiego³⁷³. Respondenci przyznali, że do tej pory już 33% badanych zmieniła swoje zwyczaje zakupowe pod wpływem skutków kryzysu, a 40% nie widzi jeszcze żadnych skutków kryzysu w funkcjonowaniu swojego gospodarstwa domowego³⁷⁴. Większość badanych konsumentów w razie potrzeby byłaby w stanie dokonać oszczędności i pewnych ograniczeń w realizowanych wydatkach (zob. tabela 2).

W pierwszej kolejności możliwość rezygnacji z zakupu określonych dóbr i usług widzą najczęściej konsumenci w przypadku: dekoracji mieszkania, elektroniki, usług turystycznych oraz sprzętu RTV. Natomiast godzą się na oszczędniejsze kupowanie (tzn. w mniejszych ilościach albo wybierają tańsze produkty) przede wszystkim takich dóbr, jak: żywność, usługi fryzjerskie i kosmetyczne, wyposażenie mieszkania oraz usługi kulturalne i gastronomiczne. Najwięcej badanych nabywców stwierdziło ponadto, że w ogóle nie mogliby ograniczyć takich dóbr, jak: odpłatne usługi medyczne oraz co trzeci nie widzi już możliwości ograniczenia zakupu żywności.

---

³⁷¹ Tamże, s. 173.

³⁷² Tamże, s. 174.

³⁷³ Szerzej wyniki badania zob.: I. Sowa, *Strategie postępowania konsumentów w kryzysie na przykładzie wybranych rynków [w:] Marketing przyszłości. Trendy – Strategie – Instrumenty*, red. nauk. G. Rosa, A. Smalec, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 661, Ekonomiczne problemy Usług nr 73, Szczecin 2011, s. 183-196.

³⁷⁴ Tamże, s. 188.

Tabela 2. Deklarowane możliwości ograniczenia konsumpcji wybranych dóbr

Wybrane dobra	Nie mogę ograniczyć (%)	Mogę oszczędzać kupując mniej lub tańsze produkty (%)	Mogę zrezygnować z dobra (%)
Odpłatne usługi medyczne	47,5	39,4	13,1
Żywność	32,8	64,5	2,7
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	19,7	63,0	17,3
Elektronika	18,2	38,2	43,6
Sprzęt AGD	17,8	50,9	31,3
Sprzęt RTV	16,8	44,0	39,2
Usługi kulturalne	14,0	52,4	33,6
Usługi gastronomiczne	13,2	51,7	35,1
Wyposażenie mieszkania	10,0	54,8	35,2
Turystyka	9,4	48,5	42,1
Dekoracja mieszkania	7,5	46,0	46,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie I. Sowa, *op. cit.*, s. 189.

Omawiane wyniki badania postępowania konsumentów w warunkach kryzysu, zrealizowane przez Katedrę Badań Konsumpcji Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, na podstawie analizy czynnikowej pozwoliły wyodrębnić trzy typy zachowań strategicznych polskich konsumentów. Grupę nabywców realizujących „strategię oszczędną” (18% badanych), grupę realizujących „strategię rozważną” (18%) oraz konsumentów zaliczonych do grupy strategicznej „rozrzutni” (35%).³⁷⁵

Główną cechą konsumentów realizujących strategię „oszczędzania” są zachowania oszczędnościowe mające szeroki zakres. Można do nich zaliczyć:

- drastyczne ograniczenie korzystania z usług gastronomicznych, turystycznych, fryzjerskich,
- restrykcyjne ograniczanie wydatków na potrzeby bieżące, zwłaszcza żywność, wybieranie tanich marek, kontrola cen, poszukiwanie przecen i specjalnych okazji,
- postawy takie są najczęściej przyjmowane przez kobiety, gospodynie domowe,
- są to konsumenci, którzy gorzej oceniają sytuację gospodarczą w kraju i mają spore obawy o swoją przyszłość.

Podobną grupą w zachowaniach rynkowych do poprzedniej są konsumenci realizujący strategię „rozważną”. Charakteryzują się oni tym, że:

- korzystają z oszczędności, aby utrzymywać dotychczasowy poziom konsumpcji,
- ograniczają wydatki na usługi restauracyjne (restauracje, bary, puby), ale nie rezygnują z nich całkowicie,
- ograniczają wydatki na usługi turystyczne, jednak nie rezygnują z nich całkowicie,
- planują wydatki, przygotowują listę zakupów bieżących,
- mają obawy o swoją przyszłość i zatrudnienie,
- są przekonani, że kryzys w kraju będzie się pogłębiał i nasilał.

³⁷⁵ Tamże, s. 191 i 194-195.

Najliczniejszą grupą respondentów okazali się konsumenci realizujący strategię „rozrzutną”. Zachowania i cechy wyróżniające ten segment są następujące:

- głównymi przedstawicielami tej grupy nabywców są mężczyźni nie obawiający się o swoją przyszłość, często mają dochody wysokie i stabilne,
- optymiści, uważający, że sytuacja w Polsce będzie się poprawiać,
- kupują produkty wysokiej jakości po to, aby zaspokajać swoje zachcianki,
- najczęściej zakupy realizują impulsywnie.

Kolejnym badaniem, na które warto się powołać, a przeprowadzone zostało również przez Katedrę Badań Konsumpcji na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach, było ustalenie wpływu kryzysu gospodarczego na kształtowanie się zachowania młodych konsumentów żywności. Badaniem objęto grupę studentów tej uczelni. Ponad połowa badanych (52,8%) stwierdziła, że w ciągu lat 2009-2010 sytuacja gospodarcza Polski pogorszyła się. Kryzys gospodarczy i jego przejawy są powszechnie widoczne (uznało 82,2% badanych studentów), a 51,0% stwierdziła, że kryzys wywarł wpływ negatywny na sytuację materialną ich samych i ich gospodarstw domowych³⁷⁶.

Analizując zmiany zachowań młodych nabywców na rynku żywności, poproszono o wypowiedź, czy kryzys gospodarczy oraz jego skutki w jakikolwiek sposób zmieniły ich zwyczaje dotyczące zakupu tej grupy produktów. Większość respondentów (52,4% badanych) stwierdziła, że istotnych zmian „zdecydowanie” lub „raczej nie zauważyła”. Odpowiedź potwierdzającą zmiany udzieliło 27,7% badanych. W dalszej części badania wyłączono celowo z próby studentów, którzy deklarowali, że kryzys zdecydowanie nie zmienił ich zwyczajów zakupu żywności. Pozostałych poproszono o zaznaczenie typów zachowań konsumentów na rynku żywności, które zostały wywołane ich zdaniem przez kryzys gospodarczy i jego skutki i mają na celu przystosowanie się do zmieniających się warunków (tabela 3).

Tabela 3. Zmiany zachowań młodych nabywców na rynku żywności

Typy zachowań	% respondentów
„Produkowanie” żywności na potrzeby gospodarstwa	10,5
Samodzielne przygotowywanie żywności	15,8
Kupowanie żywności tam, gdzie jest najtaniej	37,6
Kupowanie żywności częściej, ale w mniejszych ilościach	38,7
Rezygnacja z zakupu artykułów luksusowych	43,1
Sprawdzanie cen żywności przed zakupem	50,8
Porównywanie cen żywności	57,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Zrałek, *op. cit.*, s. 57.

Najbardziej popularną formą zachowania się młodych nabywców na rynku żywności są podejmowane działania przed dokonaniem zakupu, polegające na kontroli i analizowaniu cen produktów żywnościowych, a także powstrzymywanie się od zakupu produktów luksusowych.

³⁷⁶ J. Zrałek, *Kryzys gospodarczy jako czynnik kształtujący zachowania konsumentów na rynku żywności – wyniki badań bezpośrednich*, Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą, pod red. J. Witek, Bydgoszcz 2011, s. 53.

Podsumowanie

Skutkiem rozwoju sytuacji kryzysowej w gospodarce oraz poszczególnych przedsiębiorstwach jest wzrost zagrożenia, niepewności i poczucie strachu wśród całego społeczeństwa oraz gospodarstw domowych, co wpływa na ich zmiany zachowań i nietypowe decyzje na rynku.

Rodzące się w takiej sytuacji emocje o zabarwieniu negatywnym stanowią czynnik motywujący nabywcę do zachowań ukierunkowanych na radzenie sobie z przykrymi zdarzeniami. W sytuacji kryzysu gospodarczego klient może powstrzymać się od zakupu, przesunąć zakup dobra w czasie czy odstąpić od wcześniej zawartych umów. Wobec tego należy liczyć się z tym, że klient pod działaniem negatywnych emocji związanych z niepewnością, a wywołanych strachem, lękiem, zmartwieniem, będzie podchodził ostrożniej do decyzji nabywczych. Towarzyszyć im będzie większa skłonność do poszukiwania i analizowania informacji związanych z planowanym zakupem.

Niepewność nabywcy jest jedną z ważniejszych dla niego determinant w zachowaniu na rynku. Niepewność z jednej strony nie sprzyja pełnej racjonalności w podejmowaniu decyzji z powodu braku pełnych możliwości przewidzenia rezultatów dokonanego wyboru. Z drugiej strony wpływa na bardziej rozważne podejście nabywcy do decyzji zakupu. Wynikiem tego jest często intensywne poszukiwanie informacji o możliwych alternatywach wyboru oraz podejmowanie w szerszym zakresie wiarygodnych dla nabywcy ich ocen. Niepewność nabywcy wywołują więc zjawiska, które są od niego niezależne, a mają wpływ na efekty jego działania.

Zaprezentowane wyniki badań empirycznych polskich nabywców, przeprowadzone przez zespoły badawcze w polskich ośrodkach naukowych, potwierdziły powyższe prawidłowości zachowania nabywców na rynku, wywołane sytuacją kryzysową i jej skutkami.

Literatura

1. Boguszewicz – Kreft M., 2009. Niepewność jako stan emocjonalny – implikacje marketingowe. [W:] Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców, red. nauk. L. Garbarski i J. Tkaczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Warszawa.
2. Ekman P., Davidson R.J., 1999. Natura emocji – podstawowe zagadnienia. GWP Gdańsk.
3. Kaczmarek T.T., 2005. Ryzyko i zarządzanie ryzykiem. Ujęcie interdyscyplinarne. Difin Warszawa.
4. Kaczmarek T.T., 2002. Zarządzanie ryzykiem handlowym, finansowym, produkcyjnym dla praktyków. ODiDK Sp. z o.o. Gdańsk.
5. Kieźel E., 2009. Zachowania polskich konsumentów w warunkach niepewności. [W:] Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców, red. nauk. L. Garbarski i J. Tkaczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Warszawa.
6. Plichta J., 2009. Niepewność behawioralna a koszty transakcyjne na rynku usług. [W:] Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców, red. nauk. L. Garbarski i J. Tkaczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Warszawa.
7. Słownik języka polskiego PWN, tom 2 i 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

8. Sowa I.,S 2011. Strategie postępowania konsumentów w kryzysie na przykładzie wybranych rynków. [W:] Marketing przyszłości. Trendy – Strategie – Instrumenty, red. nauk. G. Rosa, A. Smalec, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 661, Ekonomiczne problemy Usług nr 73.
9. Taranko T, de Pourbaix P., 2009. Niepewność w zachowaniach konsumentów i sposoby jej ograniczania. [W:] Kontrowersje wokół marketingu w Polsce. Niepewność i zaufanie a zachowania nabywców, red. nauk. L. Garbarski i J. Tkaczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Warszawa.
10. Zachorowska A., 2006. Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw. PWE Warszawa.
11. Zrałek J., 2011. Kryzys gospodarczy jako czynnik kształtujący zachowania konsumentów na rynku żywności – wyniki badań bezpośrednich, Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą, pod red. J. Witek, Bydgoszcz.

The changes of Polish consumers behavior in conditions of economic crisis and increased uncertainty

Summary: The economic crisis, that has influenced the global economy for several years, spreads also in Poland. It is a source of many negative phenomenon such as downward trend of numerous macroeconomic indicators, breakdown of many companies and worsening of economic and financial conditions of households. The economic crisis is also the source of uncertainty for consumers and their families as well as the source of huge risk of any decisions. The above issues have been presented in the paper. Furthermore, the paper is based on the results of empirical research conducted by Polish research centers, that are dealing with the changes of consumers behavior in conditions of economic crisis and increased uncertainty.

Key words: consumer behavior, crisis and uncertainty.

TENDENCJE W KONSUMPCJI TOWARÓW I USŁUG W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH A JAKOŚĆ ŻYCIA NA PODSTAWIE ANALIZY BUDŻETÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO W LATACH 2000–2011*

Ewelina Ewa Rutkowska

Streszczenie: W części opisowej pracy przedstawiono znaczenie usług dla współczesnych gospodarstw domowych oraz scharakteryzowano funkcje usług. Następnie zdefiniowano proces wzrostu znaczenia usług w konsumpcji (serwicyzacja konsumpcji) i dokonano jego periodyzacji. Omówiono także zagadnienie konsumpcji usług jako wyznacznika jakości życia społeczeństwa. W części analitycznej publikacji dokonano analizy budżetów gospodarstw domowych z województwa podlaskiego w latach 2000-2011. W głównej mierze skupiono się na przedstawieniu dynamiki wydatków dokonywanych przez gospodarstwa domowe na poszczególne rodzaje towarów i usług konsumpcyjnych oraz udziału wydatków na towary i usługi w wydatkach ogółem. Dokonano także oceny zmian dokonujących się w gospodarstwach domowych na przestrzeni analizowanych lat pod względem zmian w jakości życia mieszkańców województwa podlaskiego.

Słowa kluczowe: proces wzrostu znaczenia usług w konsumpcji, funkcje usług, jakość życia, konsumpcja towarów i usług w gospodarstwach domowych województwa podlaskiego.

Wstęp

We współczesnej gospodarce obserwowany jest stały wzrost roli sektora usług. Jednym z czynników dynamicznego rozwoju sektora usług jest podnoszenie się jakości życia społeczeństw. Współczesny konsument dąży do rozwoju własnej osobowości, zdobycia lepszego wykształcenia, poszukuje nowych form rozrywki i spędzania wolnego czasu, przejawia dbałość o wygląd zewnętrzny oraz o dobrą kondycję fizyczną. Dodatkowo coraz częściej zainteresowany jest szerokim wachlarzem usług bankowych, ubezpieczeniowych i finansowych, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa finansowego i zabezpieczenia przyszłości. W konsekwencji gospodarstwa domowe w coraz większym stopniu korzystają z różnego rodzaju usług dostępnych na rynku. W krajach o wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego obserwuje się, że gospodarstwa domowe coraz większą część wydatków konsumpcyjnych przeznaczają na usługi. Dodatkowym czynni-

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

* Artykuł współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

kiem, który powoduje ciągłe zwiększanie się roli usług w gospodarstwach domowych jest fakt, że popyt na usługi w przeciwieństwie do popytu na towary nie jest ograniczony wielkością konsumpcji. Wywołuje to tendencję do przesunięcia popytu ludności z towarów w stronę usług oraz wzrost wydatków ponoszonych przez gospodarstwa domowe na poszczególne rodzaje usług.

Konsumpcja usług w gospodarstwach domowych a jakości życia

Konsumpcja usług we współczesnym społeczeństwie jest konieczna dla prawidłowej egzystencji biologicznej i społecznej człowieka. Pełni ona również rolę stymulatora działań ludzkich „poprzez tworzenie kapitału ludzkiego, społeczeństwa wiedzy, społeczeństwa informacyjnego oraz jest warunkiem atrakcyjnego zagospodarowania wolnego czasu”³⁷⁷. Ostatnie lata przyniosły znaczny wzrost udziału usług w konsumpcji. Konsumenci coraz chętniej i w coraz większym zakresie zaspokajają pojawiające się potrzeby, korzystając z różnorodnych usług. Dla pogłębiania się tego procesu nie bez znaczenia jest wzrost zamożności społeczeństw, który nasila skłonność do nabywania³⁷⁸.

Badania nad strukturą konsumpcji wykazują, że systematycznie wzrasta konsumpcja usług, a także zwiększa się jej udział w globalnej konsumpcji gospodarstw domowych. Regularny wzrost udziału wydatków na usługi w spożyciu ogółem nazywany jest mianem serwicyzacji konsumpcji³⁷⁹. Omawiając periodyzację tego procesu, dokonuje się trójsektorowego podziału sfery konsumpcji na trzy segmenty: konsumpcja żywności i używek, konsumpcja dóbr przemysłowych, konsumpcja usług. Na podstawie powyższego podziału można wskazać trzy fazy rozwoju konsumpcji. W fazie pierwszej, w konsumpcji gospodarstwa domowego najwyższy udział w ujęciu wartościowym ma żywność, która jest zakupiona lub wytworzona samodzielnie przez konsumenta. Faza druga jest okresem, w którym zdecydowana większość wydatków zostaje przeznaczona na mieszkanie i jego wyposażenie, a także środki komunikacji oraz nośniki przekazu kulturalnego. Faza ta nazywana jest jako przemysłowa lub industrialna. Ostatnia faza – serwicyzacja – charakteryzuje się tym, że największa część dochodu gospodarstw domowych wydatkowana jest na usługi³⁸⁰.

Obecnie gospodarstwa domowe w Polsce przechodzą do ostatniej fazy rozwoju konsumpcji. Przyczyn tego zjawiska jest wiele, ponieważ usługi spełniają wielorakie funkcje w życiu człowieka, przede wszystkim³⁸¹:

---

³⁷⁷ A. Dąbrowska, *Konsumpcja usług w gospodarstwach domowych w latach 2000-2004*, Handel Wewnętrzny 2006, Nr 4/5, s. 40.

³⁷⁸ K.A. Kłosińska, *Światowy rynek usług w początkach XXI wieku*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 40.

³⁷⁹ K. Plażyk, *Dekonsumpcja, ekologizacja i zrównoważona konsumpcja jako przeciwwaga dla konsumpcjonizmu*, [W:] *Materiały Krakowskiej Konferencji Młodych Uczonych 2011*, Grupa Naukowa Pro Futuro, Kraków 2011, s. 993.

³⁸⁰ A. Wróbel, *Międzynarodowa wymiana usług*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2009, s. 75.

³⁸¹ A. Dąbrowska, *Rozwój rynku usług w Polsce – uwarunkowania i perspektywy*, Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008, s. 134.

- usługi w coraz większym stopniu są dodatkiem do towarów konsumpcyjnych (np. pakiet ubezpieczeniowy do zakupu samochodu),
- pozwalają na prawidłowe funkcjonowanie gospodarstwa domowego oraz jego członków (np. usługi komunalne, wynajmu mieszkania, handlowe),
- umożliwiają korzystanie z osiągnięć cywilizacyjnych (np. usługi teleinformatyczne, komunikacyjne),
- wzbogacają osobowość człowieka oraz tworzą kapitał ludzki i społeczeństwo wiedzy (np. usługi z zakresu ochrony zdrowia, edukacji, turystyki),
- pozwalają na zagospodarowanie czasu wolnego i decydują o jego jakości (np. usługi turystyczne, rekreacyjne, kulturalne, hotelowe, gastronomiczne),
- umożliwiają zabezpieczenie szeroko pojętych finansów gospodarstw domowych (np. usługi ubezpieczeniowe, bankowe, maklerskie).

We współczesnych czasach modne stało się podróżowanie, zwiedzanie, wczasy zagranicą, korzystanie z usług kulturalnych, obchodzenie w gastronomii różnych świąt i uroczystości, zakupy przez internet, korzystanie z szerokiego wachlarza usług zdrowotnych, kosmetycznych itd. Postępujący proces serwicyzacji konsumpcji wyznacza nie tylko standard życia, ale także wpływa na jego jakość i poziom poprzez unowocześnienie konsumpcji³⁸². Rozważania nad konsumpcją usług w gospodarstwach domowych z całą pewnością wpisują się w nurt zainteresowań poziomem i jakością życia. Pojęcia te są różnie określane, najczęściej jako: warunki życia, stopa życia, zamożność, dobrobyt ekonomiczny. Nie są one dokładnie interpretowane, lecz używane jako synonimy³⁸³. Pojęcie jakości życia jest pojęciem szerokim oraz bardzo złożonym. Dodatkowo każdy człowiek ma własny subiektywny pogląd w tej sprawie, dlatego dochodzi do trudności w jego zdefiniowaniu. Można jednak podjąć próbę wskazania atrybutów jakości życia, które są wspólne dla wszystkich ludzi: swobodne poruszanie się i przemieszczanie, relacje społeczne, dobra sytuacja finansowa pozwalająca na zaspokojenie podstawowych potrzeb; samodzielne życie, znalezienie zajęcia, które czyni człowieka w pełni usatysfakcjonowanym, zrozumienie otaczającego świata, doskonalenie działań itp. Jakość życia to również poziom satysfakcji, którą uzyskuje człowiek w wyniku spożywania dóbr i usług, spędzania wolnego czasu, a także korzystania z materialnych i społecznych warunków środowiska³⁸⁴. Bez wątplenia o jakości życia społeczeństw decyduje rosnący udział usług w strukturze konsumpcji, który ma wpływ na jakościowe zmiany tej struktury³⁸⁵.

³⁸² T. Zalega, *Miejsce usług w konsumpcji gospodarstw wysokodochodowych*, [W:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki*, M.G. Woźniak (red. nauk.), Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 449.

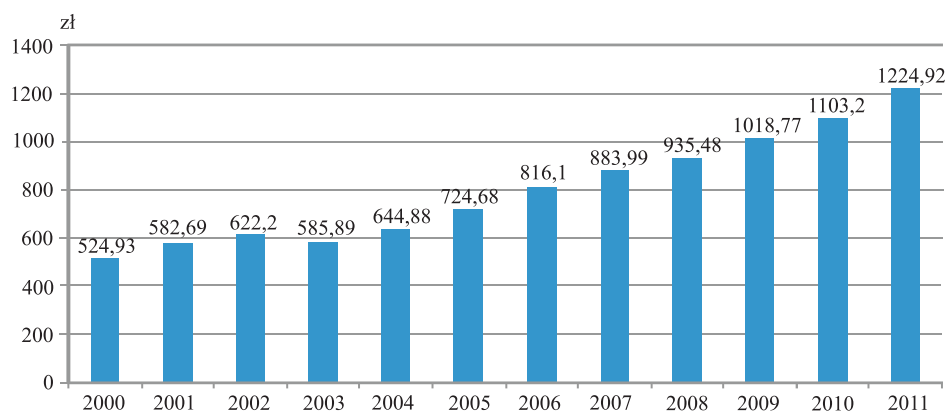
³⁸³ M. Bombol, *Czas wolny jako kategoria diagnostyczna procesów rozwoju społeczno-gospodarczego*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008, s. 147.

³⁸⁴ B. Goranczewski, D. Puciato, *TQM a jakość życia*, *Problemy jakości*, 2010, nr 6, s. 4.

³⁸⁵ K.A. Kłosińska, *Światowy...*, *op. cit.*, s. 40.

Konsumpcja towarów i usług w gospodarstwach domowych w województwie podlaskim w latach 2000-2011

Poziom zamożności gospodarstw domowych jest zależny od wielu czynników, spośród których szczególne znaczenie ma dochód³⁸⁶. Jest on głównym wyznacznikiem poziomu zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa domowego. Dochody gospodarstw domowych warunkują wielkość i strukturę wydatków ponoszonych przez nie na towary i usługi konsumpcyjne. Kształtowanie się wysokości przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na 1 osobę w latach 2000-2011 przedstawiono na rysunku 1. W okresie objętym analizą średnie roczne tempo wzrostu dochodów rozporządzalnych wyniosło 7,7%. Jedynie rok 2003 (patrz rysunek 1) przyniósł 5,7% spadek dochodów w stosunku do roku poprzedniego. Największy wzrost dochodów miał miejsce w latach: 2001, 2005 2006 oraz 2011, przekroczył on wówczas 11% w odniesieniu rok do roku. Począwszy 2007 roku obserwowany jest dość systematyczny wzrost dochodów rozporządzalnych na poziomie przekraczającym 8%. Wyjątek stanowił jedynie 2008 rok, w którym wzrost dochodów wyniósł 5,8%.

Rys. 1. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w zł na 1 osobę w gospodarstwach domowych w województwie podlaskim w latach 2000-2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2002, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2002, s. 235; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2003, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2003, s. 241; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2004, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2004, s. 134; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2006, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2006, s. 134; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2008, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2008, s. 145; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2009, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2009, s. 145; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2010, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2010, s. 153; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2011, s. 152; Rocznik Statystyczny Województw 2012, GUS, Warszawa 2012, s. 343.

³⁸⁶ M. Grzywińska-Rapca, *Analiza wydatków na towary i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych w Polsce w latach 2000-2009*, [W:] *Modelowanie i prognozowanie gospodarki narodowej*, Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot 2011, s. 383.

W 2011 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę ukształtował się na poziomie 1224,92 zł, co stanowiło 99,8% ogólnego dochodu osiągniętego przez ogół gospodarstw domowych w Polsce. Powyższy wynik uplasował województwo podlaskie na czwartej pozycji wśród województw Polski pod względem wysokości miesięcznych dochodów rozporządzalnych. Na taką wysokość dochodu miał wpływ przede wszystkim dochód z pracy najemnej, stanowił on 41,5% osiągniętego dochodu rozporządzalnego. Dużym udziałem – na poziomie 20,2% – w dochodzie rozporządzalnym charakteryzował się dochód osiągnięty z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie. W żadnym innym województwie w Polsce wyróżniony dochód nie przekroczył 10%³⁸⁷.

W badaniach prowadzonych przez Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur spożycie usług w gospodarstwach domowych jest wyrażane przez udział wydatków ponoszonych na usługi³⁸⁸. Pozostając w zgodzie z powyższym, ocena tendencji w konsumpcji usług i towarów w gospodarstwach domowych województwa podlaskiego została przeprowadzona na podstawie analizy wydatków ponoszonych przez te gospodarstwa. Wzrost udziału wydatków na usługi jest równoznaczny ze wzrostem spożycia usług w gospodarstwach domowych.

W tabeli 1 przedstawiono poziom i strukturę przeciętnych miesięcznych wydatków dokonywanych przez gospodarstwa domowe w województwie podlaskim w latach 2000-2011. Ponieważ dopiero po zaspokojeniu podstawowych potrzeb, takich jak żywność, odzież i obuwie, wyposażenie i użytkowanie mieszkania oraz nośniki energii, gospodarstwa domowe mogą zaspokoić potrzeby wyższego rzędu z zakresu np. rekreacji, turystyki, kultury i przeznaczać coraz więcej pieniędzy na różnego typu usługi, dlatego na początku należy dokonać analizy wydatków na ww. grupy towarów konsumpcyjnych i ocenić tendencje w tym zakresie.

Wśród towarów konsumpcyjnych największy udział w budżecie przeciętnego gospodarstwa domowego w 2011 roku (patrz tab. 1) miały wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe. Wynosiły one 255,65 zł i stanowiły 28,3% ogółu wydatków. Na uwagę zasługuje fakt, że w roku 2011 w porównaniu z 2000 udział tych wydatków zmniejszył się o 5,6 p.p. Dodatkowo z roku na rok udział tych wydatków systematycznie maleje. Tendencję tę należy uznać za korzystną, ponieważ zmniejszenie się wydatków żywnościowych umożliwi gospodarstwom domowym większą konsumpcję usług. Drugą grupą wydatków zaspokajających podstawowe potrzeby gospodarstw domowych, również znacznie obciążających ich budżety, były wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii – ich udział w 2011 r. stanowił 20,1%. Dodatkowo od 2006 roku udział tych wydatków stale się powiększa, wyjątek stanowił jedynie 2009 rok. Obie grupy należą do wydatków niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania gospodarstwa domowego. W sumie wydatki te w 2011 roku obciążały budżet gospodarstwa domowego w 48,4%. Pozytywną tendencją jest fakt, że wydatki na obie grupy od 2000 roku zmniejszyły się o 1,9 p.p. Analiza budżetów gospodarstw domowych z województwa podlaskiego dostarcza informacji, że od 2000 roku systematycznie zmniejsza się udział wydatków ponoszonych na odzież i obuwie. Udział wydatków związa-

³⁸⁷ *Rocznik Statystyczny Województw 2012*, GUS, Warszawa 2012, s. 343.

³⁸⁸ L. Kuczevska, *Spożycie ...*, op. cit., s. 48-52.

nych z wyposażeniem mieszkania i prowadzeniem gospodarstwa domowego pozostaje na zbliżonym poziomie, w 2011 roku wynosił on 5,5% wydatków ogółem.

Powyżej opisane tendencje w pozytywny sposób oddziałują na strukturę konsumpcji gospodarstw domowych, w której zwiększa się udział usług. W 2011 roku w strukturze przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych (patrz tab. 1) 9,7% udział stanowiły wydatki na transport. Duży udział tych wydatków wynika z konieczności realizacji codziennych obowiązków, w tym głównie zawodowych, w coraz krótszym czasie oraz na coraz to większe odległości. Nieco niższy udział – na poziomie 7,1% – miały wydatki na rekreację i kulturę. Udział tych wydatków w roku 2011 w porównaniu z 2000 wzrósł o 1 p.p. Wzrost udziału wydatków na rekreację i kulturę jest podyktowany z jednej strony zwiększaniem się rozmiarów czasu wolnego, z drugiej natomiast coraz lepszymi możliwościami jego wykorzystania. Na rynku cały czas zwiększa się ilość i jakość usług oferowanych dla konsumentów z zakresu kultury i rekreacji. Udział wydatków na zdrowie w przeciętnym budżecie gospodarstwa domowego stanowił 5,0%. Stosunkowo niski poziom wynika z finansowania znacznej ich części przez państwo³⁸⁹. Niewielki wzrost wydatków na zdrowie w analizowanym okresie jest przede wszystkim konsekwencją starzenia się społeczeństwa. Udział osób w wieku 65 lat i więcej w województwie podlaskim w 2000 roku wynosił 13,59%, a w roku 2011 już 14,75%³⁹⁰. Wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na łączność stanowiły 4,5% wydatków ogółem. O powiększaniu się wydatków na łączność decyduje gwałtowny rozwój technik i technologii informatycznych i telekomunikacyjnych. Najmniejszy udział w budżetach gospodarstw domowych miały natomiast wydatki na restauracje i hotele – 1,4% oraz na edukację – 1,3%. Wydatki na pozostałe towary i usługi w 2011 roku stanowiły 4,8% ogółu wydatków w przeciętnym budżecie gospodarstwa domowego.

W gospodarstwach domowych w 2011 roku w porównaniu z 2000 nastąpił znaczący spadek udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe. Zmniejszył się również udział wydatków na odzież i obuwie, a także napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe – o 0,3 p.p. W przeciętnym budżecie gospodarstwa domowego wzrósł natomiast udział wydatków ponoszonych na: użytkowanie mieszkania i nośniki energii – o 3,7 p.p., łączność – o 1,2 p.p., rekreację i kulturę – o 1 p.p., restauracje i hotele – o 0,7 p.p., transport i zdrowie – o 0,5 p.p. Udział wydatków ponoszonych na edukację w latach 2000 i 2011 pozostał na tym samym poziomie.

---

³⁸⁹ L. Kuczevska, *Spożycie usług w gospodarstwach domowych*, [W:] B. Słomińska (red. nauk.), *Usługi w Polsce 2008-2010*, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2011, s. 49.

³⁹⁰ Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Tabela 1. Poziom i struktura przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych w województwie podlaskim w latach 2000-2011

Wyszczególnienie	2000		2007		2008		2009		2010		2011	
	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %
Ogółem	536,22	100,0	737,46	100,0	802,83	100,0	823,56	100,0	850,56	100,0	903,42	100,0
Towary i usługi konsumpcyjne	509,65	95,0	698,99	94,8	769,45	95,8	782,99	95,1	814,64	95,8	866,96	96,0
Żywność i napoje bezalkoholowe	181,67	33,9	220,38	29,9	230,29	28,7	235,02	28,5	245,26	28,8	255,65	28,3
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	15,33	2,9	20,10	2,7	19,54	2,4	19,83	2,4	22,80	2,7	23,57	2,6
Odzież i obuwie	32,68	6,1	41,52	5,6	45,99	5,7	46,09	5,6	42,36	5,0	46,12	5,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	87,87	16,4	122,81	16,7	147,25	18,3	150,14	18,2	167,51	19,7	182,01	20,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	-	-	40,56	5,5	48,95	6,1	46,29	5,6	52,72	6,2	49,37	5,5
Zdrowie	23,56	4,4	35,26	4,8	38,76	4,8	41,18	5,0	40,92	4,8	45,53	5,0
Transport	49,17	9,2	68,89	9,3	78,71	9,8	80,02	9,7	78,83	9,3	87,82	9,7
Łączność	17,45	3,3	37,72	5,1	38,51	4,8	38,39	4,7	37,90	4,5	40,82	4,5
Rekreacja i kultura	32,53	6,1	46,95	6,4	55,71	6,9	60,13	7,3	54,22	6,4	64,20	7,1
Restauracje i hotele	3,96	0,7	10,80	1,5	11,23	1,4	10,11	1,2	17,56	2,1	12,29	1,4
Edukacja	6,90	1,3	11,86	1,6	8,85	1,1	10,18	1,2	11,07	1,3	11,84	1,3
Inne towary i usługi	24,44	4,6	39,20	5,3	42,82	5,3	41,79	5,1	39,52	4,6	43,27	4,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2002, Rocznik Statystyczny Województw 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 441; Rocznik Statystyczny Województw 2009, GUS, Warszawa 2009, s. 319; Rocznik Statystyczny Województw 2010, GUS, Warszawa 2010, s. 319; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2011, s. 152; Rocznik Statystyczny Województw 2012, GUS, Warszawa 2012, s. 344-345.

Na przestrzeni lat 2000-2011 można zauważyć dość znaczącą spadkową tendencję udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe oraz odzież i obuwie, przełożyło się to na spadek udziału wydatków niezbędnych dla funkcjonowania gospodarstwa domowego w wydatkach ogółem. Świadczy to niewątpliwie o korzystnych zmianach w konsumpcji w przeciętnym gospodarstwie domowym w województwie podlaskim³⁹². Pozytywną zmianą w strukturze wydatków ponoszonych przez gospodarstwa domowe w 2011 roku w porównaniu z rokiem 2000 jest wzrost udziału wydatków na poszczególne rodzaje usług. Wzrost tych wydatków był bez wątpienia możliwy dzięki zmniejszeniu się wydatków ponoszonych przez gospodarstwa domowe na towary konsumpcyjne.

W 2011 roku wydatki realne gospodarstw domowych w województwie podlaskim na towary i usługi konsumpcyjne były wyższe o 6,4% od wydatków poniesionych w roku poprzednim oraz o 70,1% w porównaniu z wydatkami w roku 2000 (patrz tabela 2). Analizując dynamikę wydatków gospodarstw domowych ogółem w latach 2000–2011 należy zwrócić uwagę, że kształtowała się ona na najwyższym poziomie w latach: 2006 oraz 2008. Najniższa dynamika została natomiast odnotowana w roku 2009, wzrost wydatków ogółem w porównaniu z rokiem poprzednim wyniósł zaledwie 2,6%. Kolejne lata przyniosły wzrost dynamiki wydatków dokonywanych przez gospodarstwa domowe. Rok 2011 w porównaniu z 2010 cechował się spadkiem wydatków gospodarstw domowych w dwóch grupach towarów i usług konsumpcyjnych, a mianowicie obniżyły się wydatki na: restauracje i hotele (spadek aż o 30%) oraz wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego (spadek o 6,4%). W tym samym okresie o ponad 10% wzrosły wydatki gospodarstw domowych na: rekreację i kulturę, transport oraz zdrowie. O ponad 5% wzrosły wydatki na: odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność i edukację. W przypadku pozostałych grup towarów i usług konsumpcyjnych dynamika wydatków nie przekroczyła 105%.

Analizując dynamikę wydatków realnych w gospodarstwach domowych w województwie podlaskim w roku 2011 w porównaniu z 2000, można zauważyć dość znaczące różnice pomiędzy poszczególnymi grupami towarów i usług konsumpcyjnych. W latach objętych badaniem najniższą dynamiką charakteryzowały się wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe, wzrosły one jedynie o 40,7% oraz wydatki ponoszone na odzież i obuwie, ich wzrost ukształtował się na poziomie 41,1%. Na przestrzeni analizowanych lat o 53,8% zwiększyły się wydatki na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe. Powyżej zaobserwowane zmiany należy uznać za pozytywne tendencje w wydatkach budżetów domowych mieszkańców województwa podlaskiego. Dużym obciążeniem były natomiast dość mocno rosnące wydatki konieczne do prawidłowego funkcjonowania gospodarstw, czyli związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii (wzrost o 107,1%). Dynamikę wydatków gospodarstw domowych charakteryzują pozytywne tendencje w zakresie dość dużego wzrostu wydatków na różnego typu usługi. W analizowanych latach wzrost wydatków na restauracje i hotele przekroczył 210%, a na łączność 130%. W przypadku pozostałych grup usług wzrost wydatków był również dość

---

³⁹² A. Kusińska, A. Olejniczuk-Merta (red. nauk.), *Konsumpcja w Polsce 2000–2007*, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2008, s. 60.

znaczny i przekroczył 70%, w niektórych przypadkach nawet dość znacznie. Dotyczy to przede wszystkim usług z zakresu: zdrowia oraz rekreacji i kultury.

Tabela 2. Dynamika wydatków realnych gospodarstw domowych w województwie podlaskim w latach 2000-2011

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
	rok poprzedni = 100						2000 = 100
Ogółem	109,0	104,1	108,9	102,6	103,3	106,2	168,5
Towary i usługi konsumpcyjne	109,0	104,0	110,1	101,8	104,0	106,4	170,1
Żywność i napoje bezalkoholowe	107,5	103,3	104,5	102,1	104,4	104,2	140,7
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	105,7	103,2	97,2	101,5	115,0	103,4	153,8
Odzież i obuwie	111,6	104,5	110,8	100,2	91,9	108,9	141,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	103,2	91,4	119,9	102,0	111,6	108,7	207,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	117,7	111,1	120,7	94,6	113,9	93,6	-
Zdrowie	106,9	101,4	109,9	106,2	99,4	111,3	193,3
Transport	117,5	112,6	114,3	101,7	98,5	111,4	178,6
Łączność	112,4	106,0	102,1	99,7	98,7	107,7	233,9
Rekreacja i kultura	109,7	110,2	118,7	107,9	90,2	118,4	197,4
Restauracje i hotele	93,4	184,9	104,0	90,0	173,7	70,0	310,4
Edukacja	118,3	101,0	74,6	115,0	108,7	107,0	171,6
Inne towary i usługi	117,3	113,1	109,2	97,6	94,6	109,5	177,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2002, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2002, s. 236; Rocznik Statystyczny Województw 2006, GUS, Warszawa 2006, s. 465; Rocznik Statystyczny Województw 2007, GUS, Warszawa 2007, s. 469; Rocznik Statystyczny Województw 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 441; Rocznik Statystyczny Województw 2009, GUS, Warszawa 2009, s. 319; Rocznik Statystyczny Województw 2010, GUS, Warszawa 2010, s. 319; Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2011, s. 152; Rocznik Statystyczny Województw 2012, GUS, Warszawa 2012, s. 344-345.

Powyższa analiza wydatków dokonywanych przez gospodarstwa domowe w województwie podlaskim w latach 2000-2011 wykazuje, że w realizowanej konsumpcji znacznie wzrosły wydatki ponoszone na usługi. Jednocześnie następuje systematyczny spadek udziału wydatków żywnościowych oraz na odzież i obuwie w wydatkach ogółem. Zaobserwowane tendencje z całą pewnością należy uznać za pozytywne, gdyż świadczą o korzystnych zmianach w poziomie i jakości życia mieszkańców województwa podlaskiego. Od 2006 roku można zaobserwować również, że udział wydatków związanych z wyposażeniem mieszkania i prowadzeniem gospodarstwa domowego w wydatkach ogółem pozostaje na tym samym poziomie. Zaobserwowane tendencje przekładają się bezpośrednio na lepsze zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa domowego w zakresie usług. Gospodarstwa domowe w coraz większym stopniu wydają zarobione pieniądze na różnego typu usługi, dlatego w ich budżetach systematycznie rośnie udział wydatków

na usługi, takie jak: restauracje i hotele, rekreacja i kultura, transport. Niepokojący jest natomiast systematyczny wzrost udziału wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, ich wysoki udział dość mocno obciąża budżety gospodarstw domowych w województwie podlaskim.

Zakończenie

We współczesnej gospodarce wyższy poziom życia jest utożsamiany z wyższą konsumpcją usług³⁹³. Rozwój sfery usług w gospodarce pobudza i umożliwia bowiem zaspokojenie różnorodnych i zmieniających się potrzeb konsumentów. Wzrastające potrzeby współczesnych konsumentów pobudzają natomiast rozwój rynku usług. Przeprowadzona analiza budżetów gospodarstw domowych dostarcza informacji o tym, że gospodarstwa domowe w województwie podlaskim w coraz większym zakresie korzystają z różnego typu usług. Przejawia się to: po pierwsze, we wzroście udziału wydatków na usługi w wydatkach ogółem oraz po drugie, w systematycznej wysokiej dynamice tychże wydatków. Należy spodziewać się, że opisane prawidłowość będą się stale nasilać, ponieważ polskie społeczeństwo będzie ciągle podążać ścieżką rozwoju krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo.

Literatura

1. Bombol M., 2008. Czas wolny jako kategoria diagnostyczna procesów rozwoju społeczno-gospodarczego. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza.
2. Dąbrowska A., 2006. Konsumpcja usług w gospodarstwach domowych w latach 2000-2004. *Handel Wewnętrzny* 4(5).
3. Dąbrowska A., 2008. Rozwój rynku usług w Polsce – uwarunkowania i perspektywy. Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza Warszawa.
4. Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., 2009. Usługi jako współczesny kreator konsumpcjonizmu. [W:] *Oblicza konsumpcjonizmu*, pod red. B. Mróz, Szkoła Główna Handlowa Warszawa.
5. Goranczewski B., Puciato D., 2010. TQM a jakość życia. *Problemy Jakości* 6.
6. Grzywińska-Rapca M., 2011. Analiza wydatków na towary i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych w Polsce w latach 2000-2009. [W:] *Modelowanie i prognozowanie gospodarki narodowej*, Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego Sopot.
7. Kłosińska K.A., 2011. Światowy rynek usług w początkach XXI wieku. *Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne* Warszawa.
8. Kuczeńska L., 2011. Spożycie usług w gospodarstwach domowych. [W:] *Usługi w Polsce 2008-2010*, pod red. B. Słomińskiej, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury Warszawa.
9. Kusińska A., Olejniczuk-Merta A. (red), 2008. *Konsumpcja w Polsce 2000-2007*. Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury Warszawa.
10. Plażyk K., 2011. Dekonsumpcja, ekologizacja i zrównoważona konsumpcja jako przeciwwaga dla konsumpcjonizmu. [W:] *Materiały Krakowskiej Konferencji Młodych Uczonych 2011*, Grupa Naukowa Pro Futuro Kraków.
11. *Rocznik Statystyczny Województw 2006*, GUS, Warszawa 2006.

---

³⁹³ A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, *Usługi jako współczesny kreator konsumpcjonizmu*, [W:] *Oblicza konsumpcjonizmu*, B. Mróz (red. nauk.), Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2009, s. 47.

12. Rocznik Statystyczny Województw 2007, GUS, Warszawa 2007.
13. Rocznik Statystyczny Województw 2008, GUS, Warszawa 2008.
14. Rocznik Statystyczny Województw 2009, GUS, Warszawa 2009.
15. Rocznik Statystyczny Województw 2010, GUS, Warszawa 2010.
16. Rocznik Statystyczny Województw 2012, GUS, Warszawa 2012.
17. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2002, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
18. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2003, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
19. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2004, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
20. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2006, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
21. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2008, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
22. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2009, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
23. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2010, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
24. Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
25. Wróbel A., 2009. Międzynarodowa wymiana usług. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR Warszawa.
26. Zalega T., 2010. Miejsce usług w konsumpcji gospodarstw wysokochodowych. [W:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki, pod red. M.G. Woźniak, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Trends in consumption of goods and services in households a quality of life on the basis of household budget analysis of province Podlaskie in the years 2000-2011

Summary: In the descriptive part of the paper presents the importance of services for modern households and characterized the functions of services. Then defined process of the growing importance of services in the consumption and made his periodization. Also discussed the issue of consumption of services as an indication of the quality of life of society. Also discussed the issue of consumption of services as an indication of the quality of life of society. The analytical part of the article analyzes the household budgets of Podlaskie in the years 2000-2011. It is mainly focused on the presentation of the dynamics of expenditure incurred by households for various types of consumer goods and services and the share of spending on goods and services in total expenditure. There have also been assessing changes taking place in the household over the years analyzed for changes in the quality of life of inhabitants of the region of Podlasie.

Key words: process of the growing importance of services in the consumption, functions of service, quality of life, consumption of goods and services in households Podlaskie.

SUBIEKTYWNA OCENA POZIOMU ŻYCIA GOSPODARSTW DOMOWYCH O NIEPEWNYCH DOCHODACH

Sławomir Kalinowski

Streszczenie: W pracy omówiono subiektywną ocenę poziomu życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Zwrócono uwagę, że metoda ta stanowi najbardziej demokratyczne podejście w ocenie deprivacji potrzeb respondentów, co jest przyczyną coraz częstszego jej stosowania przy ocenie poziomu i jakości życia. Dokonano oceny dochodów pozwalających „wiązać koniec z końcem” przez gospodarstwa domowe o niepewnych dochodach, przedstawiono również oczekiwania ludności wiejskiej w stosunku do minimalnego dochodu pozwalającego na prawidłową egzystencję. Wskazano również sposoby radzenia sobie z aktualną sytuacją i przybierane postawy pozwalające na zaspokojenie potrzeb na odpowiednim poziomie. Zauważono, że ubóstwo subiektywne wynika zarówno z aspiracji ankietowanych, jak i postrzegania sytuacji innych osób.

Słowa kluczowe: niepewność dochodów, obszary wiejskie, poziom życia

Wprowadzenie

Celem badań było ukazanie wybranych elementów subiektywnej oceny poziomu życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Wybór badanej grupy wynika z faktu, że niepewność jest zjawiskiem nieodzownie towarzyszącym działaniom konsumentów. Towarzyszy zarówno na płaszczyźnie społecznej, jak i ekonomicznej gospodarstw domowych, dlatego też stanowi zasadniczą cechę ich funkcjonowania. Wszelkie celowe działania prowadzone przez ludzi podejmowane są w warunkach niepewności, ponieważ na wynik wpływa szereg czynników, których jednostka nie może w pełni kontrolować. Niepewność dodatkowo wynika z podejmowania decyzji dotyczących przyszłości, która z natury rzeczy nie jest znana. Ostatnie lata stawiają szereg nowych wyzwań na rynku pracy dla pracowników, co jest spowodowane głównie coraz mniejszą pewnością zatrudnienia oraz powstawaniem wielu miejsc pracy o elastycznym charakterze. Wyszczególnienie grupy gospodarstw o niepewnych dochodach wynika z coraz większego jej znaczenia na współczesnym rynku pracy. Pojawia się potrzeba rozwiązania problemów tej grupy, w tym poprawy ich sytuacji społeczno-ekonomicznej.

Metodyka

Materiały empiryczne zawarte w pracy pochodzą z badań przeprowadzonych w ramach projektu badawczego nr UMO-2011/01/B/HS5/01034 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki i stanowią wyłącznie ich wycinek. Zostały one przeprowadzone w okresie od początku czerwca do pierwszej połowy lipca 2012

roku. Wielkość próby badawczej wynosiła 1067 dorosłych respondentów, mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce. Informacje na temat badanej zbiorowości uzyskano dzięki zastosowaniu narzędzia – kwestionariusza badawczego, który stał się zarazem scenariuszem przy realizacji badania za pomocą bezpośredniej metody przeprowadzenia wywiadów PAPI (*Paper and Pencil Interview*). Zagadnienia stanowiące jego treść składały się łącznie z dziewięciu bloków tematycznych. W pracy wykorzystano głównie informacje pochodzące z III bloku – Aktywność ekonomiczna respondentów i członków gospodarstwa domowego.

Próba badawcza miała charakter doboru reprezentatywnego według wzoru dla nieznannej frakcji, przy założeniu poziomu istotności 0,05, z zachowaniem liczebności. Ze względu na badanie „nieznanej” populacji (dla ludności o niepewnych dochodach nie istnieją badania pozwalające ocenić rozkłady demograficzne), jedyną możliwością było zastosowanie próby kwotowej, równomiernie podzielonej według województw i cech demograficznych (płeć, wiek). Płeć została wyznaczona zgodnie z Bankiem Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, jednak stanowiła ona wielkość orientacyjną ze względu na fakt braku możliwości określenia podczas przygotowania badań stosunku liczby kobiet i mężczyzn spełniających kryterium wejścia. Z kolei wielkość próby w poszczególnych województwach uzależniona była od liczebności mieszkańców gmin wiejskich w badanych województwach i kształtowała się na poziomie od 26 w województwie lubuskim do 133 w województwie mazowieckim. Założono, że błąd statystyczny dla całego kraju wynosi 3%. Można zatem przyjąć, że próba ta ma charakter reprezentatywny, co wynika z faktu zachowania proporcji najważniejszych cech głównych, a więc odsetek w próbie jest równy odsetkowi w populacji.

Niepewność dochodów

Ostatnie lata charakteryzują się coraz większą elastycznością na rynku pracy, co z jednej strony ma na celu ułatwienie zawierania i rozwiązywania umów pomiędzy pracodawcą a pracobiorcą, z drugiej zaś strony sprzyja powstawaniu grupy osób o niepewnych dochodach. Sama niepewność dochodów wiąże się z ich nieprzewidywalnością i nieokreślonością, co wynika z trudności ustalenia, czy w danym okresie jednostka będzie miała pracę, a jeśli ją będzie miała, to jaki będzie jej zakres. Elementy te mają wpływ na wielkość potencjalnych zarobków. Zarówno brak pracy, jak i jej posiadanie nie stanowi jeszcze o niepewności. Konieczne jest spełnienie szeregu innych warunków, które umożliwią zakwalifikowanie do tej grupy. Rozpatrując niepewność dochodów w kategoriach gry społecznej, można zauważyć, że jest ona:

- elementem braku wiedzy odnośnie możliwości podjęcia pracy legalnej bądź w pełnym wymiarze godzin,
- efektem niedostatecznego rozpoznania lokalnego rynku pracy,
- rezultatem z niewystarczającej liczby ofert pracy,
- skutkiem braku ofert w formie nieelastycznej,
- elementem luki informacyjnej potrzebnej do podjęcia pracy,
- wynika z niedopasowania siły roboczej do wymagań pracodawcy,
- skutkiem i przyczyną pobierania świadczeń społecznych.

Elementy tej gry nie wyczerpują w pełni przyporządkowania do badanej grupy. Należy zatem przyjąć, że niepewność dochodów występuje wówczas, gdy niemożliwe jest zidentyfikowanie, czy jednostka otrzyma jakiegokolwiek dochody w kolejnym okresie rozliczeniowym lub w sytuacji, gdy nie można oszacować ich wielkości ze względu na charakter zatrudnienia. Wobec tego nie istnieją warunki do określenia obiektywnych prawdopodobieństw otrzymania wynagrodzenia lub innych dochodów. Sama niepewność nie może być utożsamiana z niemożliwością przewidzenia wysokości dochodów oraz czasu ich uzyskania – jak to jest w przypadku rolników.

Wyszczególnienie grupy o niepewnych dochodach wynika z ich szczególnie trudnej sytuacji na rynku skorelowanej z ich niższą konkurencyjnością, a tym samym większą szansą deprivacji potrzeb. Do grupy tej można zaliczyć gospodarstwa z osobami bezrobotnymi, pracującymi „na czarno”, pracującymi w ramach elastycznych form zatrudnienia (w nietypowym wymiarze, na zastępstwo, zadaniowo, na czas określony, łączonej z kształceniem lub doksztalcaniem), utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz pracujących na własny rachunek (gdą praca ma charakter zadaniowy). Wybór ten wynika z rosnącego znaczenia dochodów uzyskiwanych z wymienionych źródeł, co jest efektem zmian zachodzących w świadomości społecznej oraz ewolucji charakteru pracy i wykonywanych czynności. Dodatkowo, według Zalegi³⁹⁴, grupa ta bardzo często dysponuje niskimi dochodami, które umożliwiają wyłącznie zaspokojenie potrzeb egzystencjalnych, a same gospodarstwa nie dysponują funduszem swobodnych decyzji. Kotowska i Matysiak³⁹⁵ uważają, że strukturalny deficyt miejsc pracy, rosnąca konkurencyjność, zmiany organizacji pracy i jej charakteru, a także niestabilność zatrudnienia przyczyniają się do większego angażowania w poszukiwaniu oraz utrzymaniu miejsca pracy. Jednak z jednej strony to, co sprzyja poprawie wydajności pracy, może powodować dodatkowy element prowadzący w efekcie do ekсклюzy społecznej. Elementy te sprawiają, że niezmiernie ważną staje się opinia tej grupy odnośnie własnej sytuacji ekonomicznej oraz sposobu radzenia sobie z aktualną sytuacją.

Wiązanie końca z końcem

Ważne znaczenie w określaniu poziomu życia mają subiektywne linie ubóstwa, które według Veit-Wilsona są najbardziej demokratyczną formą ustalania frakcji osób ubogich³⁹⁶. Ich znaczenie w ostatnich latach wzrasta, co wynika z rosnącej rangi nadawanej ludności przy określaniu deprivacji potrzeb. Wysokie znaczenie tej miary, to według Golinowskiej efekt różnicowania potrzeb i różnego odczuwania ich niezaspokojenia, a także zróżnicowanych umiejętności gospodarowania posiadanymi zasobami³⁹⁷. Miary obiektywne w sposób arbitral-

³⁹⁴ T. Zalega, *Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

³⁹⁵ I.E. Kotowska, A. Matysiak, *Rynek pracy*, [w:] *Statystyka społeczna*, T. Panek (red.), PWE, Warszawa 2007.

³⁹⁶ J. Veit-Wilson, *Consensual approaches to poverty lines and social security*, Journal for Public Policy Research, London 1987.

³⁹⁷ S. Golinowska, *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, [w:] *Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), IPISS, Warszawa 1997.

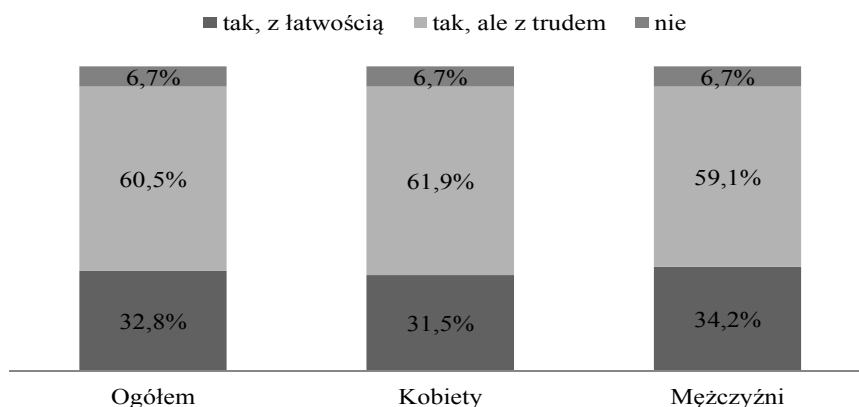
ny próbują określić, które potrzeby dla jednostek są ważne, a które mniej, co w przypadku poziomu życia może prowadzić do mylnych wniosków. Odgórne stwierdzenie niezrealizowania potrzeb, mimo że pozwala określić poziom ubóstwa, nie pozwala jednoznacznie dokonać interpretacji dotyczącej ekskluzji społecznej i sformułować odpowiednich narzędzi służących jej przeciwdziałaniu. Miary subiektywne w większym stopniu umożliwiają wyznaczenie frakcji ubogich w kontekście poczucia wykluczenia społecznego. Pomimo że metody subiektywne nie wykorzystują dochodowej funkcji dobrobytu do wyznaczenia granic ubóstwa, to pozwalają na określenie poziomu dobrobytu umożliwiające „wiązańie końca z końcem”³⁹⁸.

Jedną z najczęściej stosowanych w praktyce metod wyznaczania granic ubóstwa subiektywnego jest tzw. metoda subiektywnej linii ubóstwa (SPL), w której gospodarstwa domowe wskazują na najniższe poziomy dochodów niezbędnych do „wiązania końca z końcem”. Z przeprowadzonych badań wynika, że średnia kwota dochodu SPL powinna kształtować się na poziomie 3521 zł. Poziom dochodów, który ankietowani uznali za odpowiedni, zróżnicowany jest w poszczególnych kwartylach. Gospodarstwa o najniższych dochodach uznały, że do godnego życia wystarczy 2000 zł, podczas gdy gospodarstwa o lepszej sytuacji uznały, że kwota ta nie powinna być niższa niż 4000 zł. Należy jednak pamiętać, że oceny formułowane przez poszczególne gospodarstwa domowe zależą przede wszystkim od ich wielkości. W gospodarstwach jednoosobowych średnia kwota pozwalająca „wiązać koniec z końcem” wynosi 730,60 zł (podczas, gdy szacowana przez IPiSS wielkość ta dla przeciętnego jednoosobowego gospodarstwa w Polsce wynosi 1187 zł). W przypadku gospodarstwa 4-osobowego wielkość ta wzrasta do 1544,70 zł (analogiczna kwota według IPiSS wynosi 1770 zł). Można zauważyć, że deklarowane kwoty wśród ludności wiejskiej o niepewnych dochodach są znacznie niższe niż kwoty szacowane przez IPiSS dla przeciętnego gospodarstwa w Polsce.

Kwota, którą ankietowani podawali jako odpowiednią do realizacji potrzeb, nie pokrywa się z ich oceną „wiązania końca z końcem”. Deklarowana kwota pozwalająca na zaspokojenie potrzeb z reguły jest znacznie wyższa od przeciętnych dochodów gospodarstw domowych, a mimo to respondenci w zasadniczej większości uznali, że z dotychczasowymi dochodami mogą realizować konsumpcję na odpowiednim poziomie. Przyjmuje się jednak, że osoby, które odpowiedziały „tak, ale z trudem” są zagrożone występowaniem ubóstwa. Z przeprowadzonych badań wynika, że zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn frakcja osób zagrożonych ubóstwem skrajnym jest taka sama i wynosi 6,7%. Można również zauważyć, że odsetek osób zagrożonych ubóstwem jest podobny i kształtuje się w przedziale 59,1-61,9% (rys. 1).

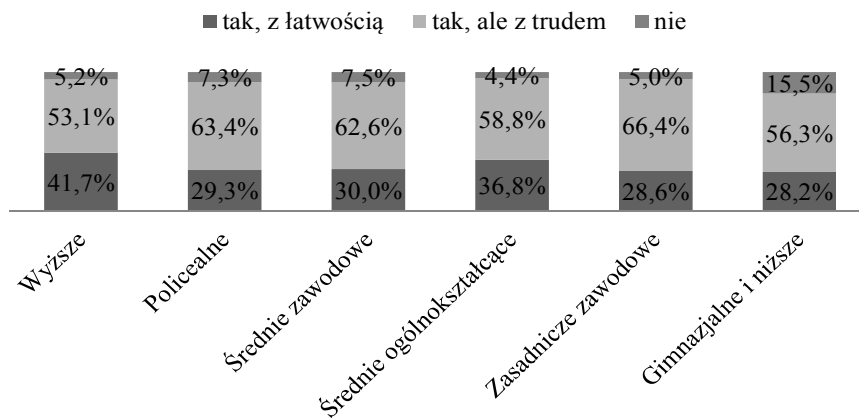
---

³⁹⁸ T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.

Rys. 1. „Wiązanie końca z końcem” w zależności od płci
 Źródło: badania własne, n = 1067.

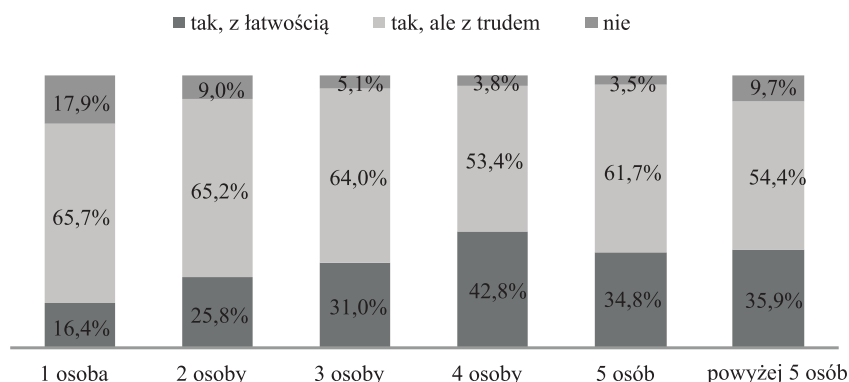
Im niższe wykształcenie, tym mniejsze przekonanie, że aktualny dochód pozwala realizować potrzeby na wystarczającym poziomie. Podczas, gdy wśród osób z wyższym wykształceniem blisko 42% stwierdza, że realizuje potrzeby bez większych problemów, wśród osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym odsetek ten spada do 28,2%, wśród tej grupy dominuje także przekonanie, że z aktualnym dochodem nie można „wiązać końca z końcem” (15,5%) (rys. 2).

Rys. 2. Realizacja potrzeb w zależności od poziomu wykształcenia
 Źródło: badania własne, n = 1067.

Łatwość „wiązania końca z końcem” uzależniona jest od typu biologicznego gospodarstwa domowego. Istnieje duże prawdopodobieństwo niezaspokojenia potrzeb w przypadku bardziej licznych gospodarstw domowych niż wśród osób samotnych czy bezdzietnych. Istnieje korelacja pomiędzy liczbą osób w gospodarstwie domowym a deprywacją potrzeb. Im liczniejsze gospodarstwo, tym szansa znalezienia się w ubóstwie jest większa. Jednak ta zależność jest spełniona

wyłącznie do czwartej osoby w gospodarstwie. W sytuacji, gdy gospodarstwo liczy 5 i więcej osób sytuacja ponownie poprawia się (rys. 3). Zastanawiająco dobre odpowiedzi pojawiły się w gospodarstwach osób samotnych, które z reguły realizują potrzeby na niższym poziomie niż małżeństwa bez dzieci. Można przyjąć trzy tezy tak dobrych wyników wśród tej grupy. Pierwsza, że realizują one konsumpcję na oszczędnym poziomie, druga, że są one pogodzone z własną sytuacją życiową, trzecia zaś, że nawet niewielkie dochody na obszarach wiejskich pozwalają realizować potrzeby na satysfakcjonującym poziomie.

Rys. 3. Realizacja potrzeb w zależności od typu biologicznego rodziny

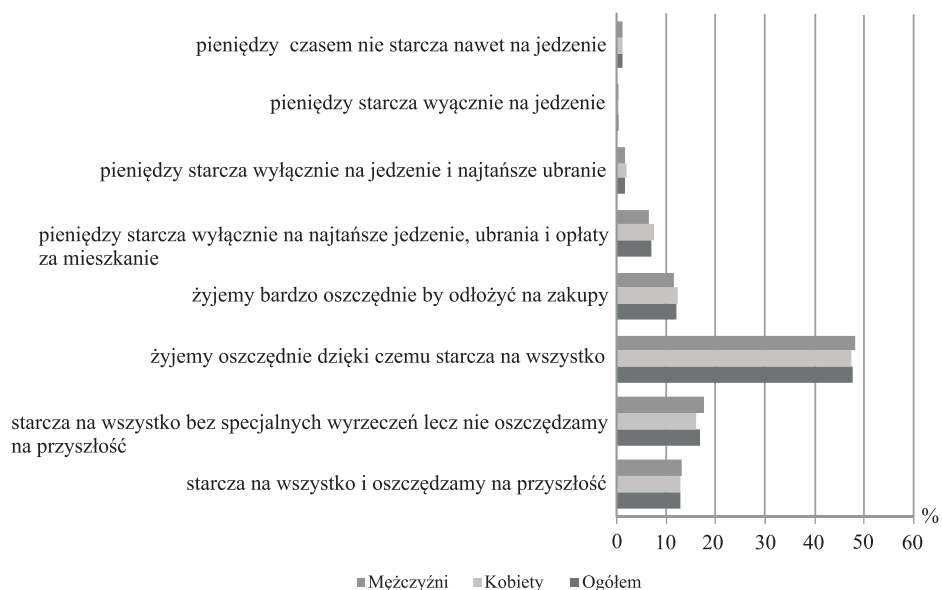
Źródło: badania własne, n = 1067.

Sposób gospodarowania dochodem

Dla określenia jakości i poziomu życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach istotna jest odpowiedź na pytanie o sposób gospodarowania dochodem (rys. 4). Relatywnie trudniejsza sytuacja mieszkańców wsi o niepewnych dochodach w porównaniu z mieszkańcami miast lub osobami utrzymującymi się z pracy powoduje, że są oni zmuszeni do oszczędniejszego stylu życia. Blisko połowa żyje oszczędnie, dzięki czemu może pozwolić sobie na wszystko, zaledwie co trzeci mieszkaniec może pozwolić sobie na wszystko bez jakichkolwiek wyrzeczeń. W tym przypadku należałoby przyjąć, że osoby, które odpowiedziały, że pieniędzy wystarcza wyłącznie na najtańsze jedzenie, ubranie i opłaty za mieszkanie (6,5%), ewentualnie na jedną z wymienionych potrzeb (3,2%), są zagrożone ubóstwem skrajnym.

Sposób rozdysponowania dochodów uzależniony jest od wykształcenia. Najkorzystniejsza sytuacja przedstawia się wśród osób z wyższym wykształceniem, najgorzej zaś wśród osób z wykształceniem gimnazjalnym i niższym. Co piąty respondent z wyższym wykształceniem uznał, że stać go na wszystko, a dodatkowo oszczędza na przyszłość. Jednocześnie można zauważyć, że wśród osób z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym występuje największy odsetek osób, którym dochody bardzo często nie pozwalają nawet na zaspokojenie potrzeb żywnościowych (rys. 5).

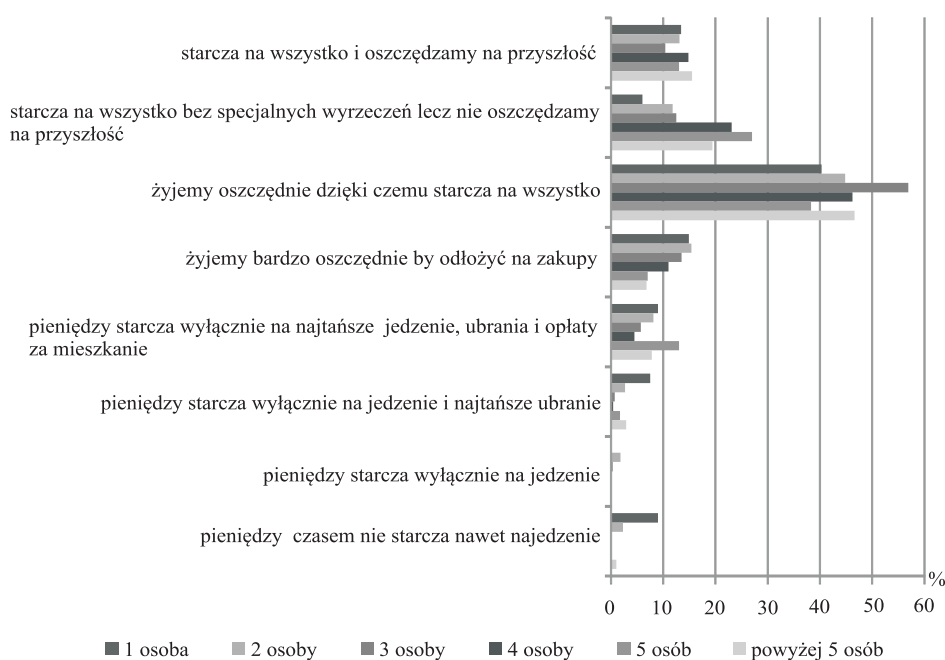

Rys. 4. Sposób gospodarowania dochodami w gospodarstwach domowych w zależności od płci
 Źródło: badania własne, n = 1067.

Rys. 5. Sposób gospodarowania dochodami w zależności od wykształcenia
 Źródło: badania własne, n = 1067.

Sposób gospodarowania dochodami uzależniony jest również od ilości osób w gospodarstwie domowym. Można zauważyć, że najkorzystniejsza sytuacja jest wśród gospodarstw domowych składających się z trzech osób (rodzice plus dziecko). Bez względu na wielkość gospodarstwa najczęściej musiały rezygnować z wypoczynku, w drugiej kolejności z wybranej żywności lub kultury. Część gospodarstw, mimo że nie zaspokaja potrzeb wyższego rzędu, nie tylko nie odczuwa ich braku, ale wielokrotnie nie ma poczucia, że potrzeby te mu są niezbędne do życia (rys. 6). Gorsze zaspokojenie potrzeb kulturalnych w dużej mierze wynika z problemów infrastrukturalnych i gorszego dostępu do instytucji kultury, a także mniejszych aspiracji i innej hierarchii potrzeb niż w przypadku mieszkańców miast³⁹⁹. Dla wielu z nich substytutem tych potrzeb staje się udział w życiu kościelnym. Niepokojącym staje się fakt, że część respondentów uznaje, że potrzeby kulturalne mają zaspokojone poprzez oglądanie telewizji. Nieuczestniczenie w tej sferze życia prowadzi do ograniczenia możliwości rozwoju funkcji poznawczych, co w efekcie ogranicza kompetencje ludności. Dodatkowo powoduje obniżenie kapitału ludzkiego, osłabia otwartość w stosunku do innych ludzi i zjawisk zachodzących we współczesności, działań społecznych oraz utrudnia komunikację międzyludzką.

Rys. 6. Sposób gospodarowania dochodami w zależności od typu biologicznego rodziny
Źródło: badania własne, n = 1067.

Dla wielu osób sama deprivacja potrzeb materialnych nie stanowi głównego problemu, ważniejszy staje się brak możliwości uczestnictwa w niektórych sferach

³⁹⁹ S. Kalinowski, W. Łuczka-Bakuła, *Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2007.

życia społecznego i gospodarczego, a także pełnienie ról, które dana jednostka chciałaby i mogłaby pełnić⁴⁰⁰. Pozbawienie szans uczestnictwa w życiu społecznym prowadzi do poczucia wykluczenia, lecz występuje ono znacznie rzadziej niż samo poczucie biedy. Jednak bardzo często sam brak funduszy nie jest równoznaczny z pozbawieniem możliwości uczestnictwa w życiu codziennym, częściej wynika on z obniżonych aspiracji i braku odczuwania niektórych potrzeb, a także poczucia, że pewne czynności są przynależne „innym grupom”. Takie zjawisko jest niepokojące, ponieważ uniemożliwienie uczestnictwa w życiu społecznym prowadzi do ograniczenia możliwości inkluzji. Główną formą uczestnictwa w życiu codziennym staje się spędzanie czasu przy komputerze lub telewizji, a także z osobami o podobnym statusie materialnym, co prowadzi do zamykania się w swoistego rodzaju gettach wykluczonych.

Sposoby radzenia sobie z trudnościami w gospodarstwach wiejskich o niepewnych dochodach

Analiza wchodzenia w ubóstwo rodzi pytanie odnośnie przyjmowanych postaw przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu. Wpływ na wybór sposobu radzenia sobie z aktualną sytuacją mają motywacje, samoocena własnego położenia, a także umiejętności przeciwdziałania zaistniałej sytuacji. Głównym sposobem radzenia sobie z trudnościami jest ograniczenie potrzeb, zaciąganie pożyczek i pomoc u krewnych. Taka konieczność wynika bardzo często z mniejszej niż wśród osób pracujących na stały etat czy też mieszkańców miast mobilizacji do działania. Mimo że większość respondentów uważa, że najlepszą strategią dostosowawczą jest większa zaradność i aktywność, to zauważalne są postawy roszczeniowe wśród osób słabiej wykształconych (rys. 7). Tę grupę bardzo często cechują niekonstruktywne strategie walki z dotychczasową sytuacją, które przejawiają się między innymi w działaniach autodestrukcyjnych, apatii czy też rezygnacji z działania. Tym samym osoby te w większym stopniu zagrożone są przyjmowaniem postaw pasywnych, jednocześnie czyniąc z nich narzędzie do stałego korzystania ze środków pomocowych. Z badań wynika, że w tych grupach znacznie częściej tworzy się postawa uchylania się od odpowiedzialności za własny los. Dodatkowo poczucie wykluczenia z obszaru zainteresowań środowisk opiniotwórczych, powoduje, że grupa ta zamiast dążyć do poprawy własnej sytuacji potęguje zachowania prowadzące do okopywania się w postawach „wyuczonej bezradności” i utrwalania się „kultury ubóstwa”. Tarkowska uważa, że w sferze stosunków społecznych kulturę ubóstwa charakteryzuje brak uczestnictwa w życiu społeczności lokalnych i instytucjami szerszego społeczeństwa⁴⁰¹.

---

⁴⁰⁰ D. Niedźwiedzki, *Władza – tożsamość – zmiana społeczna*, Universitas, Kraków 2003.

⁴⁰¹ E. Tarkowska, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcja i polskie problemy*, [W:] *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, J. Wasilewski (red.), Warszawa 2006.

Wyższe	Policealne	Średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Gimnazjalne i niższe
– większa aktywność – większa zaradność – szkolenia i doksztalcanie się	– większa zaradność – szukanie miejsca pracy poza miejscem zamieszkania – większa aktywność	– większa zaradność – większa aktywność – szkolenia i doksztalcanie się	– większa aktywność – szukanie miejsca pracy poza miejscem zamieszkania – większa zaradność	– większa zaradność – większa aktywność – pomoc państwa	– pomoc państwa – większa aktywność – większa zaradność

Rys. 7. Cechy, które według ankietowanych wpływają w najwyższym stopniu na radzenie sobie z trudnościami finansowymi
Źródło: badania własne.

Przekonanie dotyczące większej aktywności nie jest równoznaczne z faktycznym jej wzrostem. Zaledwie 54,1% badanych byłoby skłonnych podjąć pracę w ciągu najbliższego tygodnia i tylko co siódmy byłby skłonny założyć własną działalność. Większość ankietowanych, mimo że wysoko stawia w hierarchii aktywność i zaradność, nie ma tych cech. Ankietowani nie widzą obszarów korzyści wynikających z lepszej pracy i aktywnych działań na rzecz zmiany dotychczasowej sytuacji. Nie znajdują bardzo często w sobie winy za zaistniałą sytuację, zaledwie co piąty uznaje swoją winę. Najczęściej jako głównego winowajcę własnej sytuacji życiowej respondenci uznają władze (43,6%). Przeniesienie winy na państwo pozwala usprawiedliwić brak dążeń do konstruktywnych działań (zarówno w myśleniu, jak i zachowaniu), a także wyjaśnić poczucie beznadziejności sytuacji.

Należy jednak pamiętać, że problem ubóstwa i niskiego poziomu życia to nie tylko wykluczenie ze sfery ekonomicznej, a tym samym zwiększone zagrożenie zdrowia i życia, ale przede wszystkim niebezpieczeństwo utrwalania się, przekazywania następnym pokoleniom dotychczasowej pozycji społecznej, czyli dziedziczenie negatywnych zjawisk⁴⁰². Elementy te wymagają tworzenia takich narzędzi przeciwdziałania biedzie, które wzmacniałyby aktywność i zaradność ludności bez względu na wykształcenie oraz środowisko, w którym jednostka wychowuje się. Pomnożenie kapitału ludzkiego, według Gagackiej, możliwe jest dzięki prowadzeniu polityki aktywizacji wykorzystującej instrumenty wsparcia. Tylko w ten sposób możliwa jest inkluzja wielu grup społecznych, które uległy wykluczeniu na skutek działań mechanizmu rynkowego⁴⁰³.

Wnioski

Należy pamiętać, że wielkość ubóstwa subiektywnego ulega dużej relatywizacji i zależy zarówno od czasu, miejsca, jak i sytuacji. Ubóstwo obliczane metodami subiektywnymi, mimo iż jest traktowane jako najbardziej demokratyczna metoda

⁴⁰² E. Tarkowska, *Bieda, historia i kultura*, [W:] *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, E. Tarkowska (red.), Warszawa 2000.

⁴⁰³ M. Gagacka, *Beneficjenci aktywnej polityki rynku pracy*, [W:] *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, M. Grewiński, M. Rymśza (red.), Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, Warszawa 2011.

wyznaczania frakcji ubogich, to jednocześnie bardzo często zamiast faktycznego poziomu biedy przedstawia relatywny niedostatek, wynikający z porównania własnej sytuacji z sytuacją innych grup społecznych. Ankietowani bardzo często przy szacowaniu satysfakcjonujących dochodów nie biorą pod uwagę wszystkich czynników ekonomicznych i społecznych, a opierają się wyłącznie na aktualnych odczuciach. Niewątpliwą wadą badań subiektywnych jest wpływ na ocenę sytuacji niezwiązanych bezpośrednio z dochodem, takie jak konflikty społeczne, sytuacja emocjonalna, nastrój czy też aktualny stan psychofizyczny. Mimo tych wad metody subiektywne pozwalają określić sferę niedostatku i deprywacji potrzeb, a w efekcie tworzyć takie narzędzia przeciwdziałania wykluczeniu, które będą odpowiednie dla każdej z grup narażonej na niedostateczne zaspokojenie potrzeb. Zasięg i głębokość ubóstwa mierzone metodami subiektywnymi uzależnione są od wielu czynników i wynikają między innymi z aspiracji ankietowanych oraz porównania własnej sytuacji życiowej z sytuacją jednostek, z którymi respondent się spotyka, jak i grupami odniesienia obserwowanymi zarówno w życiu codziennym, jak i bohaterów programów telewizyjnych. W związku z tym czas pomiaru może istotnie wpłynąć na aktualną ocenę sytuacji życiowej. Wprawdzie wielkość frakcji uznawanej za ubogą wśród ludności wiejskiej o niepewnych dochodach w zależności od przyjętej granicy ubóstwa subiektywnego różni się, to trzon zawsze pozostaje ten sam.

Literatura

1. Gagacka M., 2011. Beneficjenci aktywnej polityki rynku pracy. [W:] Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej, pod red. M. Gerwińskiego, M. Rymcza, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie.
2. Golinowska S., 1997. Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda. [W:] Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie, pod red. S. Golinowskiej, IPiSS Warszawa.
3. Kalinowski S., Łuczka-Bakuła W., 2007. Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego. Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu.
4. Kotowska I.E., Matysiak A., 2007. Rynek pracy. [W:] Statystyka społeczna, pod red. T. Panek, PWE Warszawa.
5. Niedźwiedzki D., 2003. Władza – tożsamość – zmiana społeczna. Universitas Kraków.
6. Panek T., 2011. Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru. Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
7. Tarkowska E., 2000. Bieda, historia i kultura. [W:] Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce, Typografia, pod red. E. Tarkowskiej, Warszawa.
8. Tarkowska E., 2006. Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcja i polskie problemy. [W:] Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian, pod red. J. Wasilewskiego Scholar, Warszawa 2006.
9. Veit-Wilson J., 1987. Consensual approaches to poverty lines and social security. Journal for Public Policy Research.
10. Zalega T., 2008. Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Subjective assessment of standard of living of households with uncertain income

Summary: The article discusses the subjective assessment of the life standard of the rural population of uncertain income. It was noted that this method is the most democratic approach in assessing the deprivation of the respondents, which is a reason for more and more frequent use in the assessing quality and standard of life. An assessment of income allowing "make ends meet" by households with uncertain income was done and expectations of the rural population in relation to the minimum income that allows for proper existence were presented as well. The paper also shows the ways of coping with the current situation and taken attitudes allowing to satisfy needs at the appropriate level. It was observed that subjective poverty results from both respondents' aspirations and perceiving the situation by other persons.

Key words: uncertainty of income, rural areas, level of life.

PRZYCZYNY I SKUTKI BANKRUCTWA GOSPODARSTW DOMOWYCH W ŚWIETLE PRZEPISÓW PRAWA I DANYCH STATYSTYCZNYCH

Katarzyna Kachel

Streszczenie: Celem badań była analiza bankructwa gospodarstw domowych w Polsce w świetle przepisów prawa i danych statystycznych. Podjęto próbę wyjaśnienia przyczyn oraz skutków tego zjawiska. Przedstawiono stan polskiego prawa wobec instytucji upadłości gospodarstw domowych. W publikacji wykorzystano dane Urzędu Statystycznego, Biura Informacji Kredytowej oraz Narodowego Banku Polskiego. Z analizy danych statystycznych wynika, że bankructwo jest coraz większym problemem polskich gospodarstw domowych, a banki informują o ich rosnącym zadłużeniu. W takiej sytuacji z pomocą może przyjść ustawa o upadłości konsumenckiej. Instytucja upadłości jest rozwiązaniem dla osób, które z przyczyn niezależnych utraciły możliwość spłaty swoich zobowiązań i zaprzestały regulowania należności. Przed przeprowadzeniem procesu należy zdać sobie jednak sprawę z dwóch bardzo ważnych faktów. Po pierwsze, dłużnik musi spełnić szereg warunków, aby móc zakwalifikować się do pozytywnego rozpatrzenia wniosku. Po drugie, pozytywne rozpatrzenie wniosku pozbawia go na długi okres dostępu do usług z odroczonym terminem płatności, a w szczególności do usług kredytowych.

Słowa kluczowe: bankructwo, gospodarstwa domowe, upadłość konsumencka

Wstęp

W literaturze ekonomicznej problem ubóstwa gospodarstw domowych rozpatrywany jest już od ponad stu lat. Należałoby wymienić przede wszystkim dwa nazwiska brytyjskich pionierów w tej dziedzinie: Bootha, który w latach 80. XIX wieku zbadał londyńską biedę i opisał ją w dziele „Life and Labour of the People in London” (1902) oraz Rowntree, który w studium „Poverty: A study of Town life” (1901) przedstawił wyniki badań nad ubóstwem, przeprowadzonych w 1898 r. w Nowym Jorku. Rowntree w swoim dziele spopularyzował pojęcie linii ubóstwa, które stało się z jednej strony podstawową kategorią metodologiczną w badaniach nad tym zjawiskiem, a z drugiej – kategorią praktyczną, na podstawie której podejmowane są działania w dziedzinie zabezpieczenia społecznego. O znaczeniu pojęcia ubóstwa we współczesnej ekonomii niech świadczy choćby nagroda Nobla przyznana za rozwój tej właśnie dziedziny w 1998 roku. Otrzymał ją indyjski ekonomista Amartya Sen.

Z kolei instytucja upadłości gospodarstw domowych zaczęła funkcjonować stosunkowo niedawno. Pierwsze regulacje w tym zakresie ogłoszono w 2001 roku rozporządzeniem Rady (WE) nr 1346/2000 z dnia 29 maja 2000 r. w sprawie postępowania upadłościowego. W Polsce, dzięki nowelizacji ustawy „Prawo upadłościowe i naprawcze”, upadłość konsumencka została wprowadzona w życie

z dniem 31 marca 2009 roku. Skorzystanie z upadłości konsumenckiej jest rozwiązaniem dla osób, które nie z własnej winy popadły w tarapaty finansowe. Umożliwia ona, po wykonaniu ustalonego przez sąd planu spłaty wierzycieli i umorzeniu pozostałych zobowiązań, całkowite oddłużenie gospodarstwa domowego. Skorzystanie z instytucji upadłości konsumenckiej jest dobrowolne, co oznacza, że osoby ubogie wcale nie muszą ubiegać się o ustalenie upadłości konsumenckiej, jak i upadłość konsumencka nie musi oznaczać stanu ubóstwa.

Celem badań była analiza zmian poziomu zadłużenia oraz bankructwa gospodarstw domowych w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu na tle podobnych trendów obserwowanych w innych krajach. Podjęto próbę wyjaśnienia przyczyn tego zjawiska oraz jego skutków. Przedstawiono stan polskiego prawa wobec instytucji upadłości gospodarstw domowych. W artykule wykorzystano dane statystyczne pochodzące między innymi z Narodowego Banku Polskiego, Głównego Urzędu Statystycznego oraz Biura Informacji Kredytowej.

Gospodarstwo domowe jako podmiot rynku

W literaturze można spotkać wiele różnych definicji gospodarstwa domowego. Zgodnie z definicją GUS, gospodarstwo domowe to zespół osób zamieszkujących razem i wspólnie utrzymujących się. GUS w instrukcji do Narodowego Spisu Powszechnego uznał, że członkowie rodzin mieszkających wspólnie, ale utrzymujących się oddzielnie stanowią odrębne gospodarstwo domowe⁴⁰⁴. W zaleceniach ONZ podkreśla się również wspólne mieszkanie jako kryterium wyodrębnienia gospodarstwa domowego.

W naukach ekonomicznych gospodarstwo domowe definiowane jest jako podstawowa jednostka gospodarująca, której celem jest zaspokojenie wspólnych i osobistych potrzeb jego członków. Cel ten realizowany jest przede wszystkim poprzez konsumpcję dóbr i usług. Członkowie gospodarstwa podejmują decyzje związane z gromadzeniem dochodów i ich wydatkowaniem⁴⁰⁵.

Gospodarstwo domowe jest najbardziej trwałym podmiotem gospodarującym, który opiera swoją działalność na własnych środkach materialnych i sile roboczej swoich członków. Zmianie ulec może jedynie charakter gospodarstwa, a w szczególności formy oraz zakres jego funkcjonowania, które zmieniają się pod wpływem ewolucji potrzeb i sposobów ich zaspokojenia. Pozyskiwanie dochodów pieniężnych i dóbr materialnych należy traktować jako etap realizacji celu ostatecznego, którym jest wysoki stopień zaspokojenia potrzeb⁴⁰⁶. Potrzeby te zmieniają się w czasie wraz ze zmianą cyklu życia gospodarstwa domowego.

Procesy rozwoju konsumpcji, jakie zachodzą w gospodarstwach domowych są ściśle związane z ich funkcjonowaniem. W ramach każdego gospodarstwa rozstrzygane są decyzje nie tylko o tym, jakie potrzeby będą zaspokajane, lecz także

---

⁴⁰⁴ L. Nowak (red.), *Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2012, s. 38.

⁴⁰⁵ T. Zalega, *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW, nr 1/2007, s. 7.

⁴⁰⁶ A. Hodoły, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*. Wyd. KiW, Warszawa 1971, s. 20-25.

w jakim stopniu i w jaki sposób. O wyborze określonego sposobu zaspokojenia potrzeb w głównej mierze decyduje rachunek ekonomiczny. Wyższy dochód umożliwia zaspokojenie szerszego zakresu potrzeb i pozwala realizować konsumpcję na wyższym poziomie. Odmierna sytuacja występuje w gospodarstwach o niższych dochodach. Wynikiem rozdysponowania dochodów są wydatki na poszczególne dobra i usługi, które stanowią podstawę procesów gospodarowania dochodami gospodarstw domowych. W każdym gospodarstwie domowym należy określić istotne w jego działaniu zespoły czynności, jednorodne ze względu na zorganizowaną całość. Do zespołów tych czynności zaliczyć można: zarobkowanie, wydatkowanie, wytwarzanie wartości użytkowych oraz konsumpcję.

Źródła informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych

Pierwsze opracowania omawiające sytuację gospodarstw domowych pojawiły się w połowie XIX wieku. W tym czasie zaczęły powstawać różnego rodzaju stowarzyszenia i organizacje podejmujące badania nad poziomem życia ludności. W Polsce tego rodzaju badania na szerszą skalę rozpoczęto po I wojnie światowej. To w tym czasie w Głównym Urzędzie Statystycznym została powołana komisja do badań budżetów gospodarstw domowych. Inne instytucje (Instytut Gospodarstwa Społecznego, Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen) również coraz częściej podejmowały badania sytuacji ekonomiczno-finansowej wybranych grup społecznych⁴⁰⁷.

W Polsce badania budżetów gospodarstw domowych są prowadzone systematycznie od 1957 roku. Co miesiąc bada się 2700 gospodarstw domowych. Źródłem informacji o przychodach i rozchodach badanego gospodarstwa jest „książeczka budżetowa”, w której gospodarstwo dokonuje zapisów o wszystkich przychodach i rozchodach przez okres dwóch miesięcy. Po dwóch tygodniach książeczka jest przekazywana ankieterowi urzędu statystycznego. Dodatkowym źródłem informacji jest „karta statystyczna gospodarstwa domowego”, w której zapisywane są przychody i rozchody związane z użytkowaniem mieszkania oraz ważniejsze opłaty stałe⁴⁰⁸. Prowadzone przez GUS badania budżetów gospodarstw domowych mają charakter badań reprezentacyjnych. Ich podmiotem są losowo wybrane gospodarstwa domowe, natomiast przedmiotem systematycznej rejestracji są budżety gospodarstw domowych. Badania prowadzą urzędy statystyczne znajdujące się w każdym województwie, a nadzór nad nimi sprawuje Główny Urząd Statystyczny.

Badaniem kondycji gospodarstw domowych w Polsce zajmuje się także Instytut Rozwoju Gospodarczego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. W latach dziewięćdziesiątych XX w. posługiwano się ankietami prasowymi. Od 2000 roku stosuje się ankietę pocztową, rozsyłaną do próby wylosowanej z ogólnopolskiej zbiorowości. W ramach badań nad kondycją ekonomiczną gospodarstw domowych Instytut prowadzi od 1998 roku (wspólnie z Konferencją Przedsiębiorstw Finan-

---

⁴⁰⁷ Na podstawie artykułów prof. J. Kordosa: „Czterdzieści lat badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce”, *Wiadomości Statystyczne* nr 7/1997, GUS i PTS, Warszawa oraz „Rozwój badań warunków życia ludności”, *Wiadomości Statystyczne* nr 2/2008, GUS i PTS, Warszawa.

⁴⁰⁸ *Metodologia badań budżetów gospodarstw domowych*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011, s. 10-11.

sowych) systematyczny monitoring zachowań polskich gospodarstw domowych na rynkach finansowych, czyli tzw. badanie *consumer finance*. Efektem realizacji tak prowadzonych badań jest wskaźnik zmian sytuacji na rynku oszczędności i zadłużenia gospodarstw domowych zwany barometrem rynku *consumer finance*⁴⁰⁹.

Badaniem nastrojów ekonomicznych ludności w Polsce od 1993 roku zajmuje się Pentor – Instytut Badania Opinii i Rynku. Zadaniem Instytutu jest badanie nastrojów ekonomicznych gospodarstw domowych. Badanie to dotyczy trzech zagadnień: oceny sytuacji ekonomicznej kraju, kondycji finansowej własnego gospodarstwa oraz klimatu konsumenckiego. Efektem końcowym są trzy wskaźniki⁴¹⁰:

- PESK – wskaźnik percepcji sytuacji ekonomicznej kraju,
- OGD – wskaźnik kondycji finansowej gospodarstw domowych,
- PENKON – wskaźnik klimatu konsumenckiego.

Analiza wskaźników daje podstawę do formułowania opinii ludzi o bieżącej sytuacji gospodarczej kraju, jak i również sytuacji finansowej gospodarstw domowych. W dalszej części opracowania przedstawiono ostatnie wyniki badań, jakie Instytut przeprowadził na temat oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce.

Na szczególną uwagę zasługują badania prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny oraz Narodowy Bank Polski. Najwyższą wartość mają pytania dotyczące oceny własnej sytuacji finansowej, skłonności do oszczędzania oraz intencji zakupowych. Uzyskane odpowiedzi pozwalają opracować prognozę zachowań rynkowych gospodarstw. GUS wraz z NBP, jako organizatorzy badań, promują skonstruowanie na podstawie uzyskanych odpowiedzi dwóch wskaźników: bieżącego oraz wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej⁴¹¹. Wskaźniki te co miesiąc opracowuje GUS, co pozwala analizować obecne oraz oczekiwane tendencje w zakresie konsumpcji indywidualnej⁴¹².

Zadłużenie gospodarstw domowych w Polsce w świetle badań wtórnych

Rozważań na temat bankructwa gospodarstw domowych nie można zacząć bez analizy ich sytuacji. Na rysunku 1 przedstawiono wyniki badań klimatu konsumenckiego TNS Pentor wykonanych w grudniu 2011 roku.

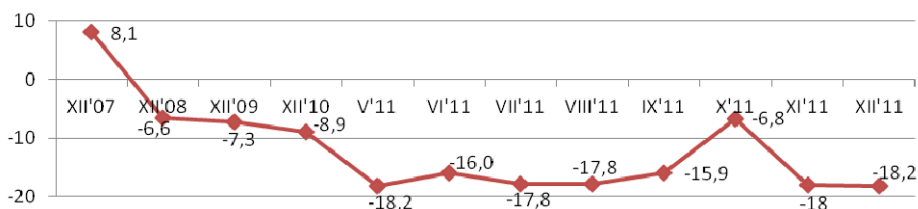
---

⁴⁰⁹ K. Walczyk (red), *Badanie koniunktury – zwierciadło gospodarki, cz. II*, SGW w Warszawie, Warszawa 2013, s. 13.

⁴¹⁰ Anonim, *Wskaźnik optymizmu konsumentów spadł w marcu o 9,4 pkt. m/m do -28,4 pkt.*, www.pentor.pl (20.12.2012).

⁴¹¹ Cz. Bywalec..., 2009, s. 59-60.

⁴¹² Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej – obrazuje bieżące tendencje zmian w konsumpcji indywidualnej. Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej – obrazuje oczekiwane w najbliższych miesiącach zmiany w tendencjach konsumpcji indywidualnej. Obydwa wskaźniki ufności konsumenckiej mogą przyjmować wartości od -100 do +100. Wartość dodatnia oznacza przewagę liczebną konsumentów nastawionych optymistycznie nad konsumentami nastawionymi pesymistycznie, natomiast wartość ujemna oznacza przewagę liczebną konsumentów nastawionych pesymistycznie nad konsumentami nastawionymi optymistycznie. Szczegółowe wyjaśnienia metodologiczne badania przedstawiono w publikacji „Koniunktura konsumencka. Tendencje zmian październik 2003-styczeń 2004”.

Rys. 1. Kształtowanie się wskaźnika oceny kondycji finansowej gospodarstw domowych (OGD), grudzień 2007-grudzień 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Pentor, Badanie nastrojów ekonomicznych, grudzień 2011r.

Wskaźnik oceny kondycji finansowej gospodarstw domowych (OGD)⁴¹³ w grudniu 2011 roku wyniósł 18,2 pkt. Oznacza to, że w wypowiedziach na temat kondycji finansowej gospodarstw domowych oceny negatywne przewyższyły pozytywne. W porównaniu z listopadem ocena sytuacji gospodarstwa domowego spadła o 0,2. Jest to najniższa wartość od ponad pół roku.

W latach 2005-2009 nastąpił dynamiczny wzrost zadłużenia polskich gospodarstw domowych w bankach. Zadłużenie w tym okresie zwiększyło się ponad 2,5-krotnie, tj. z 136 mld zł w 2005 roku do 410 mld zł na koniec 2009 roku. Dynamika wzrostu w latach 2005-2008 wynosiła odpowiednio: 24%, 34,5%, 38,4%, 44,9% (tab. 1). Kryzys finansowy, który nasilił się w 2008 roku doprowadził do spadku dynamiki zadłużenia gospodarstw domowych w bankach. W 2009 roku wynosiła ona 11,9%, zaś w 2010 roku 9,2%. Jednym z powodów takiego stanu było pogorszenie sytuacji ekonomicznej polskich gospodarstw domowych. W wyniku kryzysu uległa również ograniczeniu podaży kredytów, ponieważ większość banków mocno zastrzyła swoją politykę kredytową.

Tabela 1. Zadłużenie gospodarstw domowych w bankach w Polsce i jego zmiany w latach 2005-2011

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	I połowa 2012
Zadłużenie ludności w bankach (w mld zł)	136,0	182,9	253,2	367,0	410,7	448,5	530,9	481,95
Zmiana (%)	24,0	34,5	38,4	44,9	11,9	9,2	18,4	-9,22

Stan na koniec każdego roku.

Źródło: Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową nt. zadłużenia gospodarstw domowych w sektorze bankowym, Warszawa 2011, s. 50 oraz www.nbp.gov.pl (5.02.2013).

Z ostatnich danych zamieszczonych na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, że zadłużenie polskich gospodarstw domowych na koniec

⁴¹³ Wskaźnik ten jest średnią arytmetyczną sald (różnicy) odpowiedzi pozytywnych i negatywnych na dwa pytania dotyczące postrzegania sytuacji ekonomicznej gospodarstwa domowego: a) Czy obecna sytuacja Pana(i) gospodarstwa domowego jest lepsza, gorsza czy też taka sama jak rok temu? b) Czy za rok finansowa sytuacja Pana(i) gospodarstwa domowego poprawi się, pogorszy się, czy też nie ulegnie zmianie? Może przyjmować wartość od -100 do +100. Im wyższa (dodatnia) jest wartość wskaźnika, tym bardziej pozytywne są oceny kondycji finansowej gospodarstwa.

2011 roku wynosiło 530,88 mld zł, co oznacza wzrost aż o 18,4% w porównaniu z rokiem poprzednim.

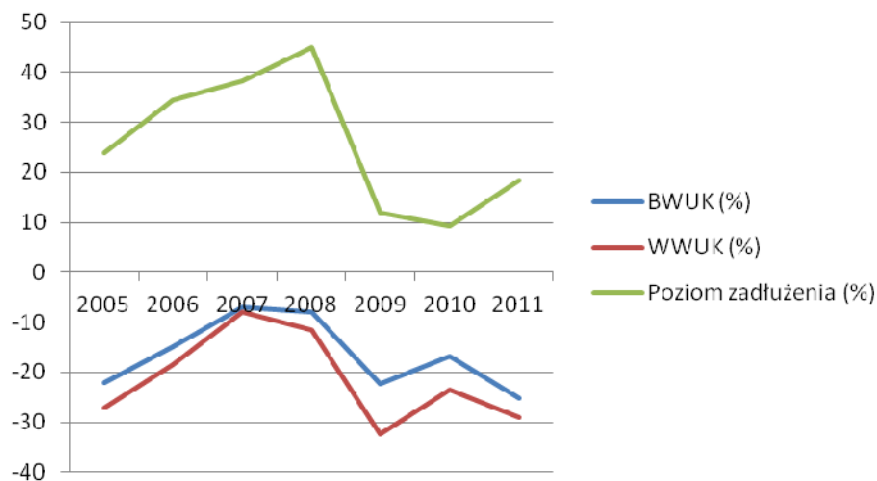
W celu zaprezentowania zależności pomiędzy bieżącym oraz wyprzedzającym wskaźnikiem ufności konsumenckiej a poziomem zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w analizie posłużono się współczynnikiem korelacji liniowej Pearsona (tab. 2).

Tabela 2. Wskaźniki bieżącej ufności konsumenckiej (BWUK), wyprzedzającej ufności konsumenckiej (WWUK) a poziom zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005-2011

Lata objęte badaniem	BWUK (%) (bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej)	WWUK (%) (wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej)	Poziom zadłużenia (%)
2005	-22,1	-27,2	24
2006	-14,9	-18,5	34,5
2007	-7,1	-7,9	38,4
2008	-8	-11,6	44,9
2009	-22,3	-32,5	11,9
2010	-16,9	-23,5	9,2
2011	-25,2	-29,1	18,4
Ocena współczynnika korelacji liniowej Pearsona r i jego istotność	0,780 wartość p (0,038)	0,845 wartość p (0,016)	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS.

Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona w przypadku analizy zależności pomiędzy bieżącym wskaźnikiem ufności konsumenckiej (BWUK) a poziomem zadłużenia wynosi 0,780. W przypadku badania zależności wyprzedzającego wskaźnika ufności (WWUK) i poziomu zadłużenia wartość współczynnika ukształtowała się na podobnym poziomie i wyniosła 0,845. W obu przypadkach widać wysoce pozytywną i statystycznie istotną korelację pomiędzy zadłużeniem gospodarstw domowych a wskaźnikami ufności konsumenckiej. Oznacza to, że w badanym okresie wraz ze wzrostem wskaźników ufności konsumenckiej rośnie poziom zadłużenia gospodarstw domowych (rys. 2).

Rys 2. Poziom zadłużenia a BWUK i WWUK (w %)
Źródło: opracowanie własne danych z GUS.

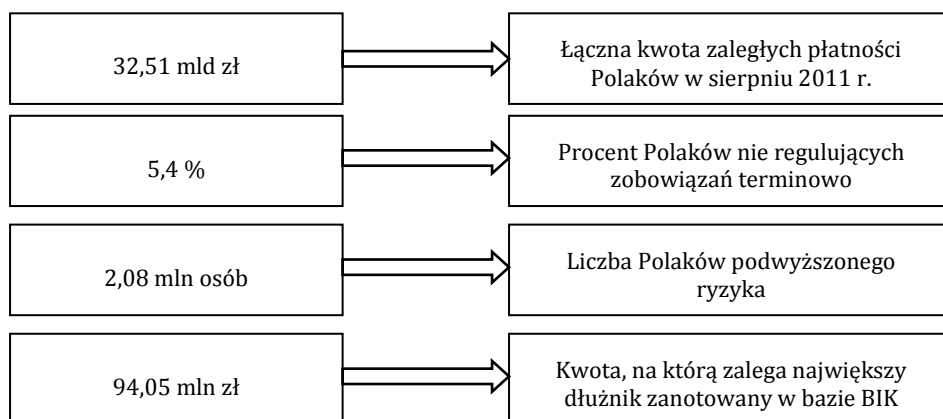
Według badań przeprowadzonych przez TNS OBOK i Krajowy Rejestr Długów skala zadłużenia gospodarstw domowych stale narasta. Zgodnie z danymi KRD, coraz większa liczba rodzin ma kłopot ze spłatą stałych płatności. 17 proc. Polaków przeznaczają na to połowę dochodu rodziny. W przypadku 46 proc. Polaków stałe wydatki pochłaniają 26-50% dochodu gospodarstwa domowego. Jeżeli przekroczony zostanie próg 50% dochodu, wówczas uznaje się, że takiej rodzinie grozi bankructwo⁴¹⁴.

Według analityków rynkowych, około 10% gospodarstw domowych, które zaciągnęły zobowiązania finansowe w bankach i innych instytucjach kredytujących popada w nadmierne zadłużenie. Stąd już prosta droga do utraty płynności finansowej. Polskie rodziny z miesiąca na miesiąc stają się coraz mniej wypłacalne. Jak podaje Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, która podjęła się przeprowadzenia badań statystycznych tego zjawiska, w niemal połowie wypadków zadłużenia opóźnienia w spłacie mogą przekraczać pół roku⁴¹⁵. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową prognozuje, że za trzy lata wartość rynku trudnych wierzytelności przekroczy 22 mld zł. Według BIK-u największy dłużnik zalega 94,05 mln zł⁴¹⁶. Przedstawione na rysunku 3 zestawienie zawiera informację na temat klientów podwyższonego ryzyka w Polsce.

⁴¹⁴ Anonim, *Co szóstą rodzinę zagrożoną bankructwem*, www.bankructwo.pl, 20.09.2012.

⁴¹⁵ Anonim, *Polskie rodziny popadają w długi*, www.serfin.pl, 21.09.2012.

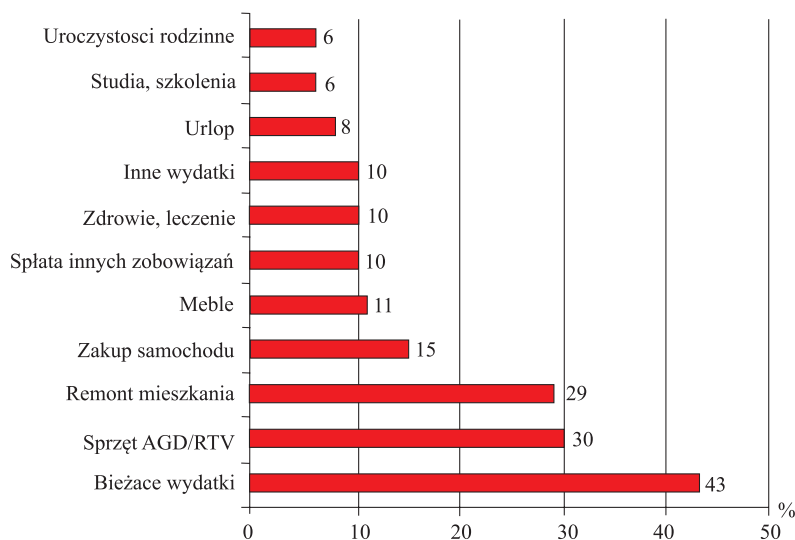
⁴¹⁶ Raport InforDług, BIK, Warszawa, sierpień 2011 r., s. 6.

Rys. 3. Klienci podwyższonego ryzyka w Polsce (stan sierpień 2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Raport InforDług, BIK, Warszawa, sierpień 2011 r., s. 5.

Klienci najczęściej decydują się na zaciągnięcie kredytu w momencie zaistnienia sytuacji lub potrzeby, która zmusza ich do zgromadzenia środków finansowych w kwocie, którą nie dysponują. I tak, według badań przeprowadzonych w październiku 2010 roku przez Millward Brown na zlecenie PwC, dominującym celem zaciągnięcia zadłużenia w banku są wydatki bieżące. Znacząca grupa kredytobiorców przeznaczą środki uzyskane z kredytu na zakup sprzętu RTV/AGD, remont mieszkania bądź zakup samochodu. Jedynie 6% badanych wskazało, że tego typu zobowiązania umożliwiają im podwyższenie swoich kwalifikacji, natomiast 8% klientów, że pozwalają na spędzenie udanego urlopu (rys. 4).

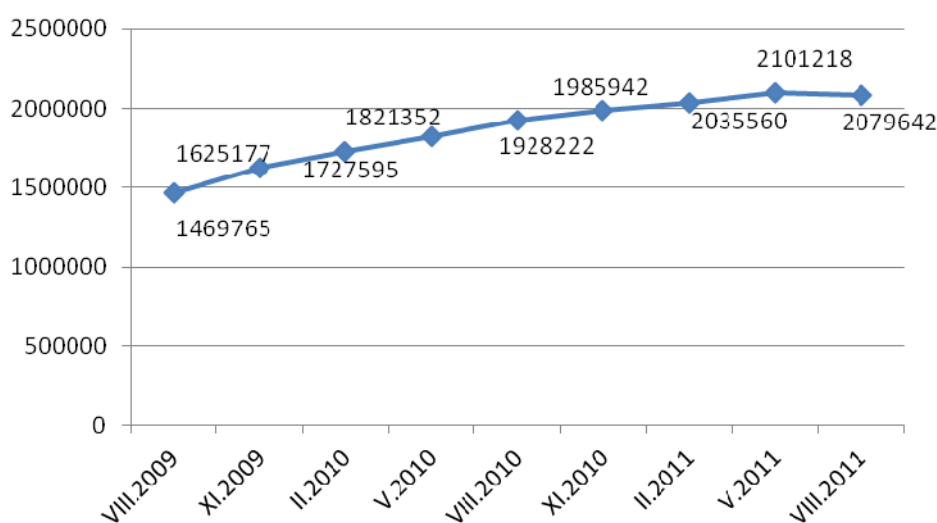

Rys. 4. Powody zaciągania kredytów przez gospodarstwa domowe w Polsce w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.pwc.com/banki (21.09.2012).

Relatywna łatwość pozyskiwania kredytu, pożyczki, kolejnej karty kredytowej z jednej strony pozwala na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego, z drugiej strony natomiast może stać się przyczyną wpadnięcia w spiralę zadłużenia. Nadmierne zadłużenie jest przeważnie problemem konsumentów wrażliwych („kredyt z konieczności”), chociaż może dotyczyć również konsumentów przeciętnych, którzy zadłużają się lekkomyślnie („kredyt dla wygody”)⁴¹⁷.

Z danych Biura Informacji Kredytowej (rys. 5) wynika, że liczba gospodarstw domowych, które w ostatnich latach miały problemy ze spłatą zobowiązań wzrasta z roku na rok. Gospodarstwa domowe zadłużają się coraz bardziej, nie tylko w bankach, ale i w instytucjach parabankowych, jeśli otrzymanie pożyczki lub kredytu z banku staje się niemożliwe.

Rys. 5. Liczba klientów czasowo niewywiązujących się ze zobowiązań

Źródło: opracowanie własne na podstawie InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka, Big InfoMonitor, marzec 2012, s. 8.

Proces bankructwa gospodarstw domowych

Bankructwo gospodarstw domowych może być wynikiem zadłużenia w bankach czy innych instytucjach, wobec których występują trwałe zobowiązania (tj. spółdzielnie mieszkaniowe, firmy energetyczne, gazownie). Termin ten używany jest najczęściej w stosunku do przedsiębiorstw i często stosowany zamiennie z pojęciem upadłości. Pojęcie bankructwo gospodarstw domowych stosuje się w języku potocznym do określenia stanu niewypłacalności i ma bardzo szeroki wydźwięk ekonomiczny, finansowy oraz socjologiczno-psychologiczny⁴¹⁸.

⁴¹⁷ W. Szpringer, *Regulacja upadłości konsumenckiej (inspiracje z rozwiązań światowych)*, CBKE, Wrocław 2008, s. 2-5.

⁴¹⁸ B. Świecka (red.), *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, wyd. Difin, Warszawa 2008, s. 221.

Bankructwo gospodarstwa domowego nie pojawia się nagle. Poprzedzone jest ono długookresowym kryzysem w gospodarstwie. Kryzys ten można zdefiniować jako nieplanowany proces, czyli ciąg zdarzeń, które są zagrożeniem dla egzystencji gospodarstwa, ale również uniemożliwiających tę egzystencję⁴¹⁹. Gospodarstwo domowe funkcjonuje w stale zmieniającym się otoczeniu. Z tego względu narażone jest na działanie czynników zewnętrznych, do których powinno się dostosować, wykorzystując w odpowiedni sposób zasoby wewnętrzne. Nieumiejętne wykorzystanie własnych zasobów oraz złe zarządzanie może prowadzić do wystąpienia różnego rodzaju odchyleń od zamierzonych celów. Znaczne trudności finansowe, które pojawiają się w krótkim okresie, a także brak działań lub nietrafne decyzje mogą przyczynić się do bankructwa.

Dokonując adaptacji etapów upadłości przedsiębiorstwa do gospodarstw domowych, można wyróżnić cztery etapy, które prowadzą do bankructwa gospodarstw domowych. Są to⁴²⁰:

- etap 1, w którym następuje stopniowo utrwalenie niedomagań w działalności, sytuacja uznawana jest za przejściową,
- etap 2, w którym niedomagania prowadzą do popełnienia błędów i pogłębienia się nieprawidłowości, następuje poszukiwanie zewnętrznych źródeł finansowania,
- etap 3, w którym ujawniają się istotne zakłócenia, szczególnie w sferze niewypłacalności,
- etap 4, w którym następuje bankructwo gospodarstwa domowego.

Przyczyny bankructwa gospodarstw domowych

Przyczyn bankructwa gospodarstw domowych jest bardzo dużo. Do głównych z nich należą⁴²¹:

- uwarunkowania makroekonomiczne, tj. niekorzystne zmiany w systemie podatkowym, pogorszenie sytuacji na rynku pracy, nagłe załamania na rynku nieruchomości czy na rynkach finansowych,
- niekorzystne zdarzenia losowe, tj. śmierć członka gospodarstwa domowego, choroby, wypadki, utrata pracy, utrata majątku,
- nadmierne inwestycje finansowe członków gospodarstwa domowego i lekceważenie pierwszych symptomów oraz ostrzeżeń o nadmiernym zadłużaniu się,
- lekkomyślność, skłonność do życia ponad stan, chęć podwyższenia statusu społecznego nieadekwatnie do poziomu majątku i dochodów gospodarstwa,
- zjawiska patologiczne, takie jak alkoholizm, narkomania, konflikty w gospodarstwie domowym i jego rozpad, przestępcze działania niektórych członków gospodarstwa.

Z analizy danych zawartych w ankietach przeprowadzonych przez zespół specjalistów z Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu wynika, że przyczyną bankructwa jest zbyt niski dochód, jego utrata w wyniku straty pracy, spadek docho-

---

⁴¹⁹ K. Zimniewicz, *Nauk o organizacji i zarządzaniu*, wyd. PWN, Warszawa 1990, s. 135-136.

⁴²⁰ L. Bednarski, *Symptomy i ocena zagrożeń sytuacji finansowej przedsiębiorstwa*, Pieniądze i Więź, Sopot 1999, s. 35-37.

⁴²¹ Cz. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, wyd. PWN, Warszawa 2009, s. 187-188.

dów w wyniku choroby, jak i również opóźnienia w uzyskaniu dochodów. Wiąże się to z koniecznością przesunięć w budżecie, a dotyczy głównie osób niżej uposażonych. Oprócz niewystarczającego poziomu dochodu, przyczyną niespłacenia kredytów/pożyczek w terminie jest wzrost kosztów utrzymania gospodarstwa domowego. W wyniku spadku dochodów i wzrostu kosztów życia, przy jednoczesnym braku oszczędności w bardzo szybki sposób można popaść w stan nadmiernego zadłużenia i niewypłacalności⁴²².

Analiza przyczyn nadmiernego zadłużenia, bankructw gospodarstw domowych w Polsce pozwala na sformułowanie stwierdzenia dotyczącego ścisłej zależności między dochodowością gospodarstw domowych a strukturą przyczyn. W przypadku osób zamożnych przyczyną bankructwa mogą być: utrata zdrowia, zmniejszenie dochodów przy jednoczesnym utrzymaniu wcześniejszego poziomu życia oraz brak umiejętności racjonalnego planowania wydatków. W przypadku średniozamożnych gospodarstw problem bankructwa może wynikać z życia ponad stan, z nierozważnego brania kredytów lub nieracjonalnego dysponowania środkami. W przypadku klientów ubogich powodem jest nie tyle wielkość długu, ile opóźnienie spłaty. Niespłacenie kilku, nawet niewielkich rat, może powodować trudności w regulacji zobowiązań, a następnie wycofanie się banku z umowy kredytowej i żądanie spłaty kredytu przed czasem.

Skutki bankructwa gospodarstw domowych

Pisząc o przyczynach bankructwa gospodarstw domowych, nie można zapomnieć o skutkach tego zjawiska. Można wśród nich wyróżnić⁴²³:

- zwiększenie kosztów życia,
- życie na poziomie minimum socjalnego,
- wzrost kosztów kredytu,
- działania nielegalne (m.in. poszukiwanie pracy na czarno),
- wykluczenie społeczne, finansowe, bankowe,
- ubóstwo,
- niepewną sytuację finansową,
- niepewną sytuację w zakresie zatrudnienia.

Na rysunku 6 przedstawiono skutki bankructwa gospodarstw domowych w podziale na konsekwencje mikro- i makroekonomiczne.

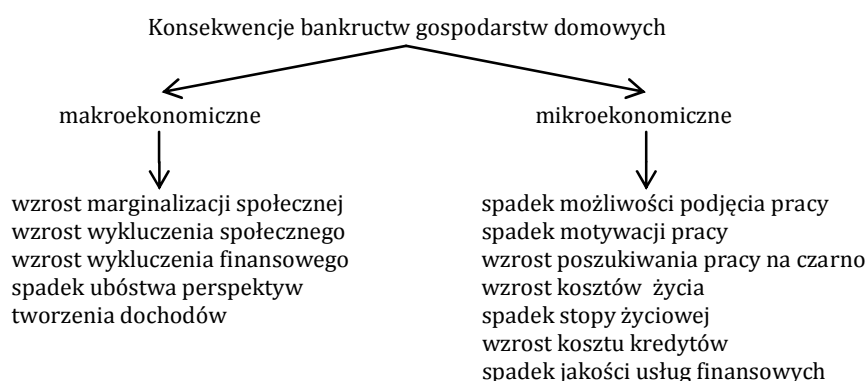
Szpringer zwrócił uwagę na fakt, że konsekwencją nadmiernego zadłużenia jest zwiększenie kosztów życia związanych ze spłaceniem przez całe życie swoich długów i życie na poziomie minimum socjalnego. Każda zarobiona dodatkowo złotówka przeznaczana jest na spłatę długu⁴²⁴. Brak zdolności do regulacji zobowiązań wpłynąć może na pogłębienie stanu niewypłacalności, gdyż wysokość nieuregulowanych wierzytelności wciąż rośnie w wyniku zwiększających się odsetek i odsetek od zaległych odsetek. Zadłużenie w instytucjach finansowych wiąże się z założeniem historii

⁴²² Badania zostały przeprowadzone na grupie 581 gospodarstw domowych na przełomie czerwca i lipca 2006 roku w województwie zachodniopomorskim.

⁴²³ Cz. Bywalec..., 2009, s. 188-189.

⁴²⁴ W. Szpringer, *Upadłość konsumencka – koncepcje i tendencje regulacji* nr 1, Prawo bankowe, Warszawa 2005, s. 58.

kredytowej, co prowadzi do braku dostępu do kredytu lub zaciągnięcie kredytu przy znacznie wyższym oprocentowaniu. Stanowi ono zabezpieczenie dla banków w przypadku ewentualnego niespłacenia takiego zobowiązania. Bowiern im „słabszy konsument”, tym droższa jest oferowana usługa bankowa.

Rys. 6. Konsekwencje bankructwa gospodarstw domowych
Źródło: B. Świecka (red.), *op. cit.*, s. 223.

Jednym ze skutków bankructwa gospodarstw domowych jest również zjawisko wykluczenia społecznego. Sprawa ta dotyczy głównie osób nieregulujących swoich zobowiązań, niemających możliwości skorzystania z upadłości konsumenckiej, wykluczonych z życia gospodarczego i społecznego. W przypadku braku umiejętności przewidywania i planowania swoich dochodów i wydatków, gospodarstwo domowe może popaść w coraz większe zadłużenie, co w efekcie może doprowadzić do niezdolności uczestnictwa w życiu społecznym. Sytuacja ta może wynikać nie tylko z braku rozważności w zaciąganiu zobowiązań, ale także z braku wiedzy i doświadczenia w gospodarowaniu własnym majątkiem w zmieniających się warunkach ekonomicznych. Brak zdolności do regulowania zobowiązań wpływa na pogłębienie stanu niewypłacalności i bankructwa dłużnika⁴²⁵.

Upadłość konsumencka – sposobem walki z bankructwem gospodarstw domowych

W wyniku rosnącego zjawiska niewypłacalności gospodarstw domowych w wielu krajach pojawiły się regulacje w dziedzinie ochrony konsumenta, w tym upadłości konsumenckiej. Pojęcie to należy uznać za właściwe do opisywania zjawisk bankructwa w sensie prawnym. Upadłość gospodarstw domowych jest pojęciem, które obejmuje określone procedury sądowe i pozasądowe służące do wyjaśnienia sytuacji finansowej gospodarstwa, ustalenia przyczyn bankructwa, w uzasadnionych przypadkach udzielenia pomocy z zewnątrz. Nadmiernie zadłużone gospodarstwa domowe mogą skorzystać z działań sanacyjnych, tj. pożyczanie pieniędzy od rodziny, ograniczenie wydatków, poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodów. Działania te mogą pozwolić na regulowanie bieżących zobowiązań całej rodziny.

⁴²⁵ *Ibidem*, s. 59-60.

Na podstawie regulacji upadłości konsumenckiej w państwach europejskich i w USA można wyróżnić cztery modele upadłości – skandynawski, kontynentalny, francuski i amerykański (tab. 3).

Tabela 3. Cztery modele upadłości konsumenckiej

Wyszczególnienie	Skandynawski	Kontynentalny	Francuski	Amerykański
Podstawowy cel	Rehabilitacja	Splata	Zapobieganie	Skuteczność
Natura prawna	Oddłużenie	Prawo upadłościowe	Prawo ochrony konsumenta	Prawo upadłościowe
Obowiązkowe poradnictwo	Tak	Tak	Tak	Nie
Wniosek do	Instytucji wykonawczej	Sądu	Komisji	Sądu
Dostęp	Ograniczony	Poprzez upadłość	Swobodny	Otwarty
Wyjątki od odstępowości	Częste	Uzależnione od zgody wierzyciela	Częste	Oszustwo
Długość planu splaty	5 lat	7 lat	Moratorium	3 lata
Strona administrująca	Dłużnik	Powiernik	Dłużnik	Powiernik
Strona ponosząca koszty	Państwo	Dłużnik (zrzeczenie się)	Państwo	Dłużnik
Hipoteka	W Finlandii i Norwegii – tak; W Szwecji i Danii – nie	Nie	Nie	Nie
Zakaz składania kolejnych wniosków	Na zawsze	10-20 lat	nie	6 lat

Źródło: J. Niemi-Kiesilainen, Upadłość konsumencka – porównanie, wychodzenie z niepokonania rynkowego czy problemu społecznego, 1999, s. 20.

Regulacje prawa na podstawie ustawy o upadłości konsumenckiej funkcjonują w takich krajach, jak: USA, Niemcy, Wielka Brytania, Francja, Austria, Finlandia, Izrael, Japonia, a także Polska. W Polsce ustawa o upadłości konsumenckiej została wprowadzona w życie z dniem 31 marca 2009 roku jako nowelizacja ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze⁴²⁶.

Według przepisów prawa polskiego wniosek o ogłoszenie upadłości konsumenckiej może złożyć osoba, która:

- nie prowadzi działalności gospodarczej,
- jej niewypłacalność powstała w skutek wyjątkowych i niezależnych od niej okoliczności.

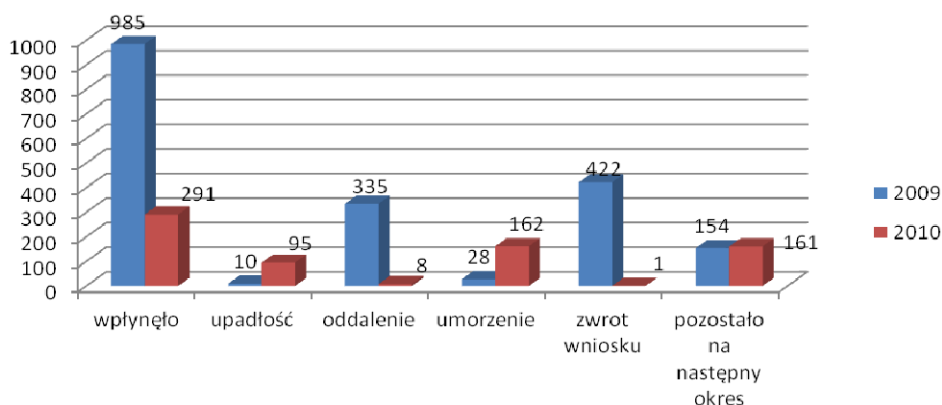
⁴²⁶ Ustawa z dnia 28 lutego 2012 r. *Prawo upadłościowe i prawo naprawcze* z późniejszymi zmianami.

Kiedy spełni się obie przesłanki, można przystąpić do składania wniosku we właściwym sądzie rejonowym. Wniosek ten powinien zawierać m.in. wskazanie okoliczności, które go uzasadniają oraz ich uprawdopodobnienie. Na tej podstawie sąd będzie mógł bowiem orzec, czy zostały spełnione wymagania do ogłoszenia niewypłacalności powstałej wskutek wyjątkowych i niezależnych okoliczności.

Wniosek spełniający przesłanki określone ustawą prowadzi do wszczęcia postępowania upadłościowego oraz postępowania zabezpieczającego, którego celem jest niezwłoczne zabezpieczenie majątku dłużnika⁴²⁷.

Upadłość konsumencka nie może być traktowana jako możliwość otrzymania „czystej karty”. Jest tak dlatego, że postępowanie upadłościowe oznacza utratę całego majątku. Dłużnik, który zgłosi się z wnioskiem o ogłoszenie upadłości, zobowiązany jest do przekazania całego swojego majątku na spłatę zobowiązań. Przez okres pięciu lat po ogłoszeniu upadłości nie można zaciągać także żadnych większych zobowiązań finansowych, gdyż za złamanie zasad grozi umorzenie postępowania upadłościowego. Z możliwości ogłoszenia upadłości można skorzystać raz na 10 lat. Tak restrykcyjne zasady powodują, że niewiele osób korzysta z omawianego rozwiązania⁴²⁸.

Jednak według raportu zamieszczonego na stronie www.forsal.pl, od chwili wejścia ustawy o upadłości konsumenckiej, w Polsce przybywa osób ogłaszających upadłość konsumencką. Podczas, gdy w 2009 roku na 985 zgłoszonych wniosków upadłością zakończonych zostało dziesięć, to w 2010 roku sądy ogłosiły już niewypłacalność 95 osób (rys. 7).

Rys. 7. Ewidencja spraw o upadłość konsumencką w latach 2009-2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych na stronie www.ms.gov.pl (23.01.2013).

⁴²⁷ W. Szpringer, *Upadłość konsumencka. Inspiracje z rozwiązań światowych oraz rekomendacje dla Polski*, CeDeWu, Warszawa 2006, s. 19-20 oraz: *Bankructwa gospodarstw domowych*, s. 225-230.

⁴²⁸ Anonim, *Upadłość konsumencka nie oznacza czystej karty*, www.artelis.pl (04.02.2011).

Według danych biur informacji gospodarczej, w finansowych tarapatach znajdują się już ponad dwa miliony osób. Ustawa trafiła więc w najlepszy z możliwych momentów. Skalę zainteresowania możliwością wyjścia z kłopotów finansowych właśnie poprzez upadłość pokazuje choćby częstotliwość, z jaką internauci poszukują tego zwrotu w sieci. Wystarczy na jednej z najpopularniejszych wyszukiwarek internetowych wpisać kilka pierwszych liter słowa „upadłość” i już pokazuje się cały zwrot „**upadłość konsumencka**” wraz z informacją, że występuje na ponad 480 800 stronach www⁴²⁹.

Bankructwo jest coraz większym problemem wśród polskich gospodarstw domowych, a banki z miesiąca na miesiąc informują o ich rosnącym zadłużeniu. Często rodziny, pogrążone w długach, nie są w stanie samodzielnie poradzić sobie ze wszystkimi narastającymi zobowiązaniami.

Przyczyn bankructwa polskich gospodarstw domowych jest wiele. Naukowcy dzielą je na pierwotne i wtórne. Do tych pierwszych zaliczają: brak zabezpieczenia finansowego, np. oszczędności, rezerwy finansowej, majątku zarówno w gotówce, jak i aktywach trwałych. Brak zabezpieczenia oraz łańcuch zdarzeń o charakterze wtórnym np. utrata pracy, zdrowia, śmierć głównego żywiciela rodziny, często doprowadzają do finansowej katastrofy. Skutki społeczne tych zjawisk są bolesne. W skali makro oznaczają wzrost rozwarstwienia, patologii, ubóstwa, wykluczenia czy marginalizacji. To także spadek bezpieczeństwa finansowego, wzrost zjawiska wyuczonyj niezdolności, samo wykluczenia czy chorób. W skali mikro z kolei charakteryzują się spadkiem motywacji do pracy, inwestycji w zdrowie czy doskonalenie zawodowe.

Każda zmiana warunków funkcjonowania gospodarstw domowych może prowadzić do pogorszenia spłacalności ich zobowiązań. Konsumenci zachęceni do sięgania po kolejne kredyty, pożyczki, popadają w spiralę nadmiernego zadłużenia, które prowadzi do bankructwa całego gospodarstwa. Skala tego zjawiska może być jeszcze większa, ponieważ często ma miejsce poza bankami, w instytucjach parabankowych. W takiej sytuacji gospodarstwom domowym miała przyjść z pomocą ustawa o upadłości konsumenckiej. Według Instytutu Globalizacji problem upadłości może dotyczyć kilku tysięcy dłużników, którzy wpadli w tarapaty finansowe w sposób niezamierzony za sprawą niezależnych od ich woli przypadków losowych (np. śmierć w rodzinie czy choroba).

Wobec narastającego problemu nadmiernego zadłużania się gospodarstw domowych na znaczeniu zyskuje edukacja konsumentów w obszarze zarządzania budżetem gospodarstwa, racjonalnego gospodarowania pieniędzmi własnymi i pozyskiwanymi przez zaciągane zobowiązania finansowe. Szerszego wyjaśnienia wymaga również możliwość skorzystania z upadłości konsumenckiej. Takim działaniom sprzyja m.in. interaktywny program edukacyjny Dolceta, który został przygotowany przez Komisję Europejską. W projekcie uczestniczą wszystkie kraje członkowskie UE, a jego zadaniem jest edukacja konsumencka w zakresie sprawnego zarządzania własnym budżetem, co ma uchronić gospodarstwa domowe przed nadmiernym zadłużaniem się.

---

⁴²⁹ Anonim, *Coraz więcej upadłości konsumenckich w Polsce*, www.forsal.pl (31.03.2011).

Literatura

1. Bednarski L., 1999. Symptomy i ocena zagrożeń sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. Pieniądze i Więź Sopot.
2. Budżety gospodarstw domowych w 2007 roku, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych Warszawa 2008.
3. Budżety gospodarstw domowych w 2010 roku, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych Warszawa 2011.
4. Bywalec Cz., 2009. Ekonomia i finanse gospodarstw domowych. Wyd. PWN Warszawa.
5. Hass J.O., 2006. Overindebtedness in Germany. Working Paper 44. International Labour Office Geneva.
6. Hodoły A., 1971. Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna. Wyd. KiW Warszawa.
7. InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka. Big InfoMonitor, marzec 2012.
8. Kordos J., 1997. 40 lat badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce. Wiadomości Statystyczne 7.
9. Metodologia badań budżetów gospodarstw domowych. Główny Urząd Statystyczny Warszawa 2011.
10. Niemi-Kiesilainen J., 1999. Upadłość konsumencka – porównanie, wychodzenie z niepowodzenia rynkowego czy problemu społecznego.
11. Nowak L. (red.), 2012. Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011.
12. Raport InforDług. BIK Warszawa 2011.
13. Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową nt. Zadłużenia gospodarstw domowych w sektorze bankowym, Warszawa 2011.
14. Rowentree B.S., 1901. Poverty: A study of town life. Macmillian London.
15. Szpringer W., 2005. Upadłość konsumencka – koncepcje i tendencje regulacji. Prawo bankowe. Warszawa.
16. Szpringer W., 2006. Upadłość konsumencka. Inspiracje z rozwiązań światowych oraz rekomendacje dla Polski, CeDeWu Warszawa
17. Szpringer W., 2008. Regulacja upadłości konsumenckiej (inspiracje z rozwiązań światowych). CBKE Wrocław.
18. Świecka B. (red.), 2008. Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna. Wyd. Difin, Warszawa.
19. Ustawa z dnia 28 lutego 2012 r. Prawo upadłościowe i prawo naprawcze z późniejszymi zmianami
20. Walczyk K. (red), 2013. Badanie koniunktury – zwierciadło gospodarki. Część II. SGW Warszawa .
21. Zalega T., 2007. Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji. Studia i Materiały 1 – Wydział Zarządzania UW.
22. Zimniewicz K., 1990. Nauka o organizacji i zarządzaniu. Wyd. PWN Warszawa.
23. www.artelis.pl
24. www.bankructwo.pl
25. www.forsal.pl
26. www.ms.gov.pl
27. www.nbp.gov.pl
28. www.pentor.pl
29. www.pwc.com/banki
30. www.serfin.pl

The causes and results of the national households bankruptcy accordingly to the regulations and statistics data

Summary: The causes and results of the national households bankruptcy accordingly to the regulations and statistics data. The aim of the article is to analyze the problem of the bankruptcy of households in Poland in the light of the current regulations and statistical data. The article attempts to clarify the causes and effects of the phenomenon. The state of Polish law represented by the institution of household's bankruptcy was considered too. In the article statistical data from the Statistical Office, Credit Information Bureau and the Polish National Bank were used. The statistical analysis shows that the scale of bankruptcy is growing and becomes more and more common phenomenon among Polish households. Furthermore, banks tell us about households' insolvency. In such situation the new regulations on bankruptcy were needed. The new institution of bankruptcy may become a solution for people who lost the opportunity to pay their liabilities and ceased to pay their debts. However those people must be aware of two very important points. Firstly, to be qualified for successful application every debtor must meet several conditions. Secondly, the application deprives him for a long period of accessing to services with deferred payment, particularly for credit services.

Key words: bankruptcy, households, consumer bankruptcy

SYTUACJA KOBIET NA RYNKU PRACY W CZASACH KRYZYSU GOSPODARCZEGO

Joanna Rykowska

Streszczenie: W pracy omówiono sytuację kobiet na polskim oraz unijnym rynku pracy, w takich obszarach, jak aktywność zawodowa oraz wysokość dochodów po wybuchu kryzysu gospodarczego. Na początku wskazano przyczyny kryzysu gospodarczego. Następnie omówiono ekonomiczne i społeczne różnice w zatrudnieniu kobiet w UE, scharakteryzowano sytuację w zawodach sfeminizowanych oraz ukazano udział kobiet na stanowiskach kierowniczych. W dalszej części przedstawiono standard życia gospodarstw domowych, a więc ich zadłużenie, zmiany w poziomie życia oraz niepewność wynikającą z otrzymywania dochodów oraz wynagrodzeń w przyszłości. Omówiono czas pracy kobiet w poszczególnych krajach. W pracy postawiono następującą hipotezę: wybuch kryzysu gospodarczego spowodował pogorszenie sytuacji kobiet zarówno na rynku pracy, jak i w godzeniu obowiązków rodzinnych z zawodowymi.

Słowa kluczowe: zatrudnienie, kobiety, kryzys, aktywność zawodowa, dochody

Wstęp

W aspekcie ekonomicznym kryzys gospodarczy to załamanie wzrostu gospodarczego. Kryzys jest jedną z faz cyklu gospodarczego charakteryzującą się nagłym oraz znacznym zmniejszeniem produkcji, realnych dochodów społeczeństwa, a także wzrostem bezrobocia⁴³⁰. W teorii ekonomii kryzys jest fazą cyklu koniunkturalnego. Kryzys, który został wywołany w USA w 2007 r., jest największym od czasów Wielkiego Kryzysu z lat trzydziestych ubiegłego wieku. Obecny kryzys powstał na skutek załamania rynku kredytów hipotecznych. Skala jego oddziaływania była różna w poszczególnych państwach i w różnym stopniu wpłynęła na załamanie koniunktury, w tym rynek pracy. Zawirowania w poszczególnych gospodarkach nie pozostały bez wpływu na bieżącą sytuację gospodarczą poszczególnych krajów oraz perspektywy rozwojowe państw rozwijających się. Z kryzysem gospodarczym związanych jest wiele zagrożeń oraz skutków, do których można zaliczyć m.in. spowolnienie gospodarcze, obniżenie produkcji oraz wzrost bezrobocia. Dlatego też bezrobocie oraz efekt dekoniunktury są najpoważniejszymi skutkami kryzysu gospodarczego. Jednak kryzys to nie tylko zagrożenia, może on być również wielką szansą na zmianę.

Siła i skala kryzysu gospodarczego

Siła kryzysu gospodarczego wywołanego początkowo w Stanach Zjednoczonych była tak olbrzymia, że wpłynęła nie tylko na sytuację gospodarczą, ale także na życie

---

⁴³⁰ J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987.

społeczne oraz polityczne mieszkańców poszczególnych krajów. Jest to wynikiem tego, że kryzys ten odnosi się również do pracy, opieki, ubóstwa oraz żywności, itp. W 2011 r. w Polsce 10,2 mln ludzi żyło na granicy ubóstwa⁴³¹. Z jednej strony obserwujemy współpracę władz politycznych z władzą finansową oraz gospodarczą, która prowadzi do powstania baniek spekulacyjnych, z drugiej zaś strony mamy obywateli, na których przerzucane są skutki kryzysu⁴³². Zwykli obywatele pozbawieni zostali prawa podejmowania decyzji, co w konsekwencji przyczynia się do jeszcze większego rozwarstwienia społeczeństwa. Ciągłe ratowanie systemu finansowego odwróciło potrzebę zwrócenia uwagi na ludzi, którzy mają nierówne szanse – w tym zwłaszcza kobiety. Władze poszczególnych państw, których zadaniem powinna być ochrona praw obywateli, nie podjęły żadnych skutecznych i efektywnych działań chroniących ich przed działaniem instytucji finansowych. Regulacje rynków finansowych realizują cele wąskiej grupy interesów nie zaś sektora publicznego. Do jeszcze większych nierówności społecznych przyczyniła się trudna sytuacja na rynku międzybankowym oraz wahania kursów walutowych.

W 2011 r. w trakcie trwania światowego kryzysu PKB na jednego mieszkańca Polski było około jednej trzeciej niższe niż wynosiła średnia unijna. Pod tym względem nasz kraj uplasował się na równi z Litwą, Łotwą i Estonią. Z kolei indywidualna konsumpcja na jednego mieszkańca (AIC) w UE wynosiła od 45% do 140%. W Polsce poziom indywidualnej konsumpcji ukształtował się na poziomie 69%, wyprzedzając jedynie Estonię, Węgry, Litwę, Łotwę i Rumunię⁴³³. W listopadzie 2012 r. inflacja w Polsce wyniosła 2,7% dla średniej unijnej państw poza strefy euro wynoszącej 2,4%. Średnie miesięczne ceny od października do listopada 2012 r. wzrosły w Polsce o 0,1%⁴³⁴. W porównaniu z II kwartałem, w III kwartale 2012 r. stopa wzrostu zatrudnienia w Polsce obniżyła się o 2,4%, tym samym nasz kraj zanotował najwyższą tendencję spadkową⁴³⁵. W 2011 r. w całej UE 17% Europejczyków żyło na granicy ubóstwa. Najwyższe wskaźniki ubóstwa odnotowano w Bułgarii, Rumunii oraz Hiszpanii (po 22%). Z kolei najniższe w Czechach (10%), Holandii (11%) Austrii oraz Danii (13%). W Polsce na granicy ubóstwa żyje 18% Polaków, co jest jednym z wyższych wskaźników odnotowanych w UE. Z kolei 9% społeczeństwa w UE znajduje się w trudnej sytuacji materialnej, co przejawia się brakiem zasobów. Wielkości te są mocno zróżnicowane w poszczególnych państwach. W Luksemburgu i Szwecji tylko 1% znajduje się w trudnej sytuacji materialnej, w Bułgarii jest to 44%, a w Polsce 13%⁴³⁶.

Analizując sytuację Polski w podziale na kraje Europy Środkowo-Wschodniej, można zaobserwować, że roczna dynamika PKB jest równie wysoka jak na Słowacji i w państwach bałtyckich. W I kwartale 2012 r. wynosiła on od 3,2% na Słowacji do 5,5% na Łotwie. W Polsce, Bułgarii i Rumuni odnotowano wzrost konsumpcji

⁴³¹ Eurostat, *At risk of poverty or social exclusion in the EU27*; 171/2012 - December 2012.

⁴³² T. Kowalik, www.polskatransformacja.pl (Wydawnictwo MUZA SA, Warszawa 2009).

⁴³³ Eurostat; *GDP per capita in purchasing power standards*; 180/2012 - 13 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-13122012-AP/EN/2-13122012-AP-EN.PDF

⁴³⁴ Eurostat; *Euro area annual inflation down to 2.2%*; 181/2012 - 14 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14122012-AP/EN/2-14122012-AP-EN.PDF

⁴³⁵ Eurostat; *First estimate for the third quarter of 2012*; 182/2012 - 14 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14122012-BP/EN/2-14122012-BP-EN.PDF

⁴³⁶ Eurostat; *At risk of poverty or social exclusion in the EU27*- 171/2012 - 3 December 2012.

indywidualnych gospodarstw domowych. Nasz kraj odnotował również wysoką dynamikę w przypadku nakładów inwestycyjnych. W ostatnich kwartałach inwestycje wzrosły, o 7% a w Rumunii o 12%. Niższą, lecz dodatnią dynamikę zaobserwowano w Czechach na Słowacji, zaś w Bułgarii, Słowenii i na Węgrzech dynamika nakładów inwestycyjnych była ujemna. Od początku 2012 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej obserwowano powolny spadek inflacji. W pierwszych dwóch miesiącach 2012 r. odnotowano chwilowy wzrost inflacji w regionie, co było spowodowane wyższą dynamiką cen konsumpcyjnych w Czechach i na Węgrzech oraz deprecjacją walut regionu, m.in. w Polsce i Rumunii. Wysokość inflacji w poszczególnych gospodarkach regionu była zróżnicowana. W okresie od stycznia do maja 2012 r. najniższy wskaźnik inflacji odnotowano w Bułgarii (1,9%), a najwyższy na Węgrzech (5,6%). Jeśli chodzi o wysokość deficytu, to na skutek działań o charakterze konsolidacyjnym uległ on obniżeniu we wszystkich krajach poza Słowenią. Najbardziej widoczne obniżenie deficytu zaobserwowano na Węgrzech o 8,5 pp. proc. PKB, Łotwie o 4,7 pp. proc. Słowacji o 2,9 pp. proc., a także w Polsce o 2,7 pp. proc. Według prognoz Komisji Europejskiej w latach 2012-2013 wśród państw, które najsilniej ograniczą nierównowagę fiskalną będą Rumunia, Polska i Słowacja. W Polsce oraz na Słowacji zmiana ta będzie oparta przede wszystkim na stronie dochodowej. W 2011 r. zaobserwowano stabilny napływ inwestycji bezpośrednich, a w Polsce, Słowacji oraz krajach bałtyckich odnotowano wzrost tych inwestycji. W Polsce w 2011 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zmniejszył się udział inwestycji portfelowych związanych z nabywaniem obligacji skarbowych. Światowy kryzys w krajach gorzej rozwiniętych oraz liczne zawrota wokół niego m.in. na rynkach finansowych były głównymi wyznacznikami kształtowania się walut. Rozwiązanie greckiego parlamentu oraz nowe wybory przyczyniły się do wzrostu awersji do ryzyka, która najbardziej dotknęła polską złotówkę oraz węgierskiego forinta. W maju 2012 r. polska waluta narodowa osłabiła się o 6%. Dużą zmiennością odznaczał się również rynek akcji, w maju 2012 r. odnotowano mocne załamanie tego rynku w Czechach spadek o 4,5%, w Polsce o 7% oraz na Węgrzech o 9%⁴³⁷.

Innym problemem społecznym dotyczącym Polskę jest wysoki poziom bezrobocia. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2011 r. poziom bezrobocia wyniósł 13%, zaś współczynnik aktywności zawodowej 53,3%, z tego co ósma osoba miała problemy ze znalezieniem zatrudnienia⁴³⁸. Okres społecznej dekonunktury to nie tylko efekt kryzysu, ale także prowadzonej od dwudziestu lat polityki społeczno-gospodarczej przejawiającej się tym, że spora część Polaków nie nadaje się do życia w społeczeństwie, co jest efektem niewystarczających zasobów. Niezdolność do uczestnictwa w życiu społecznym ma nie tylko wymiar materialny, ale też niematerialny, m.in.: brak własnej wartości czy bezradność. Dodatkowo poczucie winy wśród tych osób potęgowane jest przez media, które zrzucają winę na słabsze osoby zarzucając im, że sami są sobie winni swojej sytuacji na rynku pracy. Rozpad więzi społecznych ma również swoje korzenie w niepoprawnej socjalizacji dzieci, którym nie są wpajane zasady pracy w grupie,

---

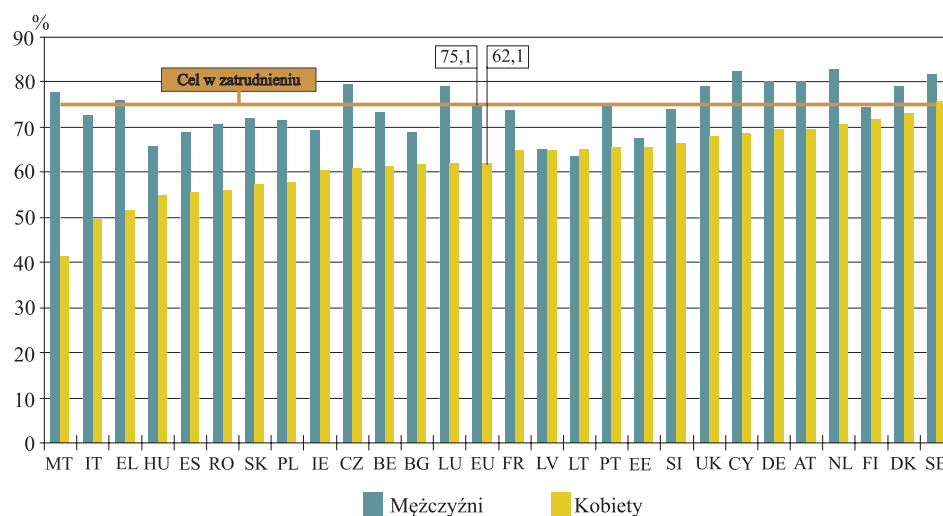
⁴³⁷ NBP; Analiza sytuacji gospodarczej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej; lipiec 2012.

⁴³⁸ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, s. 77 http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf

lecz indywidualne działania, które w późniejszym wieku skutkują indywidualizmem oraz brakiem zaangażowania społecznego. Społeczne skutki kryzysu rzadko brane są pod uwagę co nie sprzyja tworzeniu środków zaradczych. Uprzywilejowany jest jedynie biznes, dla którego tworzy się specjalne rozwiązania mające na celu maksymalizację zysków. Obraz wielowymiarowego kryzysu ma również swoje oblicze systemowe w postaci załamania się wolnorynkowych struktur. Z kolei doktryna neoliberalna powoduje polaryzację społeczeństwa pomijając większość grup społecznych przy jednoczesnym realizowaniu interesów osób najwyżej postawionych.

Aktywność zawodowa kobiet w krajach Unii Europejskiej

Sytuacja kobiet na europejskich rynkach pracy jest mocno zróżnicowana. Występują duże różnice między państwami skandynawskimi, krajami leżącymi na południu Europy oraz państwami Europy Środkowo-Wschodniej. Zatrudnienie kobiet w wieku 20-64 lata jest najwyższe na północy Europy, tj. w Danii, Szwecji i Finlandii. W państwach tych wskaźnik zatrudnienia kobiet jest bardzo wysoki i wynosi blisko 75%, co dorównuje populacji mężczyzn. Także Holandia, Niemcy oraz Austria odnotowują wyższe wskaźniki niż wynosi średnia unijna. Najniższe wskaźniki zatrudnienia występują w państwach położonych na południu Europy, tj. Grecji i we Włoszech, a także państwach Europy Środkowo-Wschodniej w tym w Polsce⁴³⁹ (rys. 1).

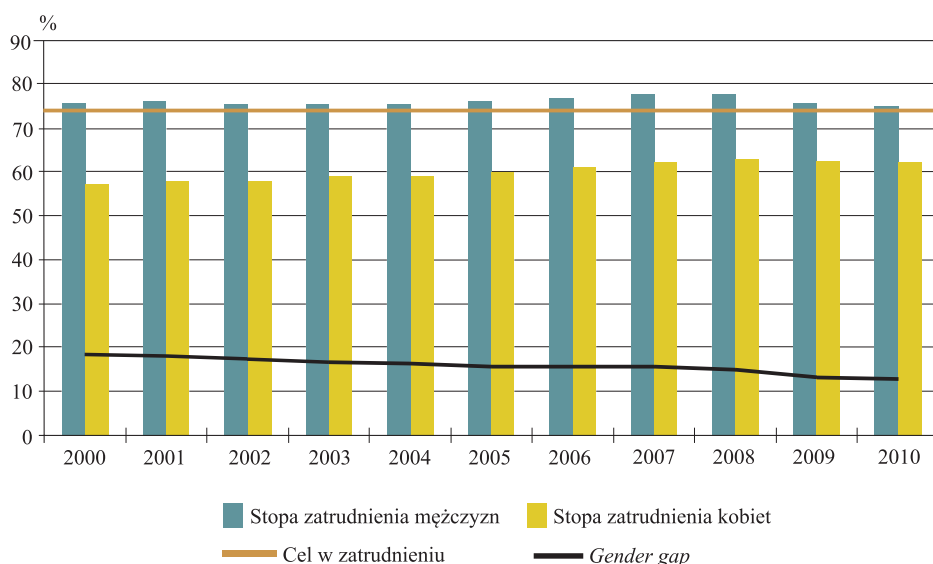
Rys. 1. Stopa zatrudnienia według płci w wieku 20-64 lata w państwach UE

Źródło: Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area; European Institute for Gender Equality, 2011, s. 16.

Wskaźnik *gender gap* wyraża różnicę pomiędzy wskaźnikiem zatrudnienia kobiet a mężczyzn. Dodatnia wartość wskaźnika sugeruje, że aktywność zawodowa mężczyzn jest wyższa od kobiet i odwrotnie. Założony cel do 2020 r. to 75%

⁴³⁹ European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

aktywności zawodowej kobiet, jak i mężczyzn. Na przestrzeni lat 2000-2010 wskaźnik ten został osiągnięty tylko w grupie mężczyzn. W 2010 r. wyniósł 75,1%, a kobiet ok. 62%. Aktywność zawodowa kobiet w 2005 r. osiągnęła granicę 60%⁴⁴⁰ (rys. 2).

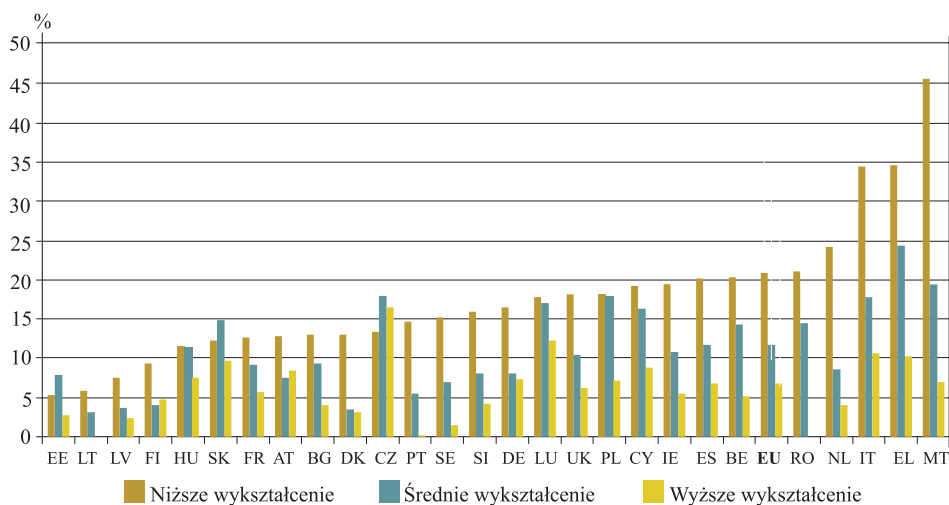
Rys. 2. Wskaźnik zatrudnienia kobiet i mężczyzn w grupie wiekowej 20-64 lata (*gender gap* – rozpiętość między poziomem zatrudnienia kobiet a mężczyzn, różnice w punktach procentowych)

Źródło: Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area; European Institute for Gender Equality, 2011, s. 15.

Występuje duże zróżnicowanie wskaźnika zatrudnienia w grupach według poziomu wykształcenia. Wskaźnik *gender gap* wypada na niekorzyść kobiet, zwłaszcza tych najmniej wykształconych. Dla przykładu w Estonii nie wystąpiły różnice w zatrudnieniu kobiet i mężczyzn z wyższym wykształceniem, a w wielu krajach są one minimalne. Średnio w UE w grupie wiekowej 20-64 lat *gender gap* w populacji o najniższym wykształceniu wyniósł 21 punktów procentowych, z wykształceniem średnim 12 punktów procentowych, a z wykształceniem wyższym 7 punktów procentowych. Wyższe niż średnio w UE różnice występują w: Rumunii, Holandii, Włoszech, Grecji⁴⁴¹ (rys. 3).

⁴⁴⁰ European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

⁴⁴¹ European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

Rys. 3. Aktywność zawodowa kobiet i mężczyzn w wieku 20-64 lata w UE w 2010 r. w grupach wg poziomu wykształcenia

Źródło: Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area; European Institute for Gender Equality, 2011.

W krajach UE aktywność zawodowa na niekorzyść kobiet jest najwyższa w wieku 30-39 lat oraz po 55. roku życia⁴⁴². Na poziom aktywności zawodowej kobiet wpływ ma wiele czynników, m.in. korzystanie przez ojców z urlopu rodzicielskiego. Odsetek ojców, którzy korzystają z urlopu rodzicielskiego, jest najwyższy w państwach Europy Północnej, tj. w Szwecji 75 mężczyzn na 100 kobiet korzysta z urlopu rodzicielskiego, a w Finlandii 70 mężczyzn na 100 kobiet. Jednak w niektórych krajach odsetek ten kształtuje się na bardzo niskim poziomie, np. na Słowacji tylko 2 mężczyzn na 100 kobiet korzysta z urlopu rodzicielskiego. Na sytuację tę wpływ mają regulacje na poziomie krajowym, system zachęt stosowany przez poszczególne państwa oraz sytuacja na rynku pracy⁴⁴³. Innym czynnikiem wpływającym na poziom zatrudnienia kobiet jest liczba dzieci oraz dostęp do żłobków i przedszkoli. W UE występuje duże zróżnicowanie pod tym względem. W krajach słabiej rozwiniętych więcej dzieci pozostaje pod opieką rodziców. W Polsce, Bułgarii oraz na Litwie od 60% do 80% trzylatków pozostaje w domu, podczas gdy w państwach bardzo dobrze rozwiniętych poziom ten wynosi 20%⁴⁴⁴. Statystyki te pokazują, że im wyższy jest udział kobiet w opiece nad dziećmi, tym niższy jest ich udział w zatrudnieniu. Wielkość bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w latach 2000-2010 wykazywała zmienną tendencję. Nastąpił spadek bezrobocia w latach 2006-2008, a następnie wzrósł do początkowego poziomu.

⁴⁴² European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

⁴⁴³ European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

⁴⁴⁴ European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: *Women and the Economy*, Lithuania 2011.

W ostatnich latach różnica we wskaźniku *gender gap* zeszła do zera jest to przede wszystkim skutek wzrostu bezrobocia w grupie mężczyzn. Wyższy odsetek bezrobocia w grupie kobiet niż mężczyzn występuje m.in. w Grecji, Portugalii, Włoszech⁴⁴⁵. Przeciętny czas pozostawania bez pracy jest dłuższy w przypadku kobiet niż mężczyzn. W Polsce według danych urzędów pracy 38% kobiet i 31% mężczyzn pozostawało bez pracy dłużej niż 12 miesięcy. Dotyczy to szczególnie kobiet, które wracają do pracy po dłuższej przerwie bądź poszukują pierwszej pracy. Pracodawcy preferują zatrudniać mężczyzn, ponieważ są oni bardziej dyspozycyjnymi pracownikami oraz mają mniej obowiązków domowych. Walka z kryzysem poprzez oferowanie projektów infrastrukturalnych skierowana jest zwłaszcza do mężczyzn, a kobiety mają trudniejszą drogę przekwalifikowania zawodowego.

Innym przejawem trudniejszej sytuacji kobiet na rynku pracy są ich niższe wynagrodzenia, występuje niedowartościowanie pracy kobiet. W Europie badania statystyczne potwierdzają różnice, jakie istnieją między poziomem zarobków kobiet oraz mężczyzn. Do porównań tych wykorzystywany jest wskaźnik *gender pay gap* (GPG) definiowany jako różnica w punktach procentowych między poziomem średniej płacy brutto za godzinę pracy kobiety i pracy mężczyzny. Według Eurostatu w 2010 r. kobiety za tę samą pracę otrzymywały średnio 16% mniejsze wynagrodzenie niż mężczyźni. Wielkość wskaźnika GPG była zróżnicowana i wynosiła od 4% w Słowenii do 26% w Czechach i Austrii. Wynikające różnice nie są wynikiem zjawisk o charakterze obiektywnym, gdyż kobiety są lepiej formalnie wykształcone. Niższa płaca kobiet jest wynikiem segregacji na rynku pracy. Sfeminizowane zawody są z reguły mniej płatne, a na stanowiskach kierowniczych i w zarządach firm przeważają mężczyźni. Nierówności w wynagrodzeniu mogą mieć duże konsekwencje dla kobiet. Niższe płace oznaczają nie tylko ryzyko uzależnienia finansowego, ale też niższe emerytury oraz wyższe ryzyko ubóstwa w okresie starości.

Średni udział kobiet w zarządach firm w UE wynosi ok. 14%. Z kolei w Polsce odsetek ten jest niższy i wynosi 12%, jednak zauważa się tendencję wzrostową – w 2003 r. odsetek ten wyniósł 9%. Oznacza to średnioroczny wzrost o 0,3 p.p. Dojście do 40% udziału każdej z płci zajęłoby 85 lat. Osiedziesiąt dziewięć procent Polaków oraz 88% Europejczyków uważa, że biorąc pod uwagę kompetencje kobiety powinny być jednakowo reprezentowane na stanowiskach kierowniczych w przedsiębiorstwach. Według danych pochodzących ze stycznia 2012 r. najwyższy udział kobiet w zarządach firm i spółek był w Finlandii (27%), na Łotwie (26%) oraz w Szwecji (25%). Po drugiej stronie są Węgry (5%), Cypr (4%) oraz Malta (3%). W przypadku liczby dyrektorów wykonawczych oraz niewykonawczych Polska znajduje się poniżej średniej unijnej. Średnia liczba dyrektorów niewykonawczych w Polsce wyniosła 12%, a w UE 15%, z kolei średnia liczba dyrektorów wykonawczych w Polsce wyniosła 8,2% dla średniej unijnej wynoszącej 9%⁴⁴⁶.

---

⁴⁴⁵ European Institute for Gender Equality, *Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: Women and the Economy*, Lithuania 2011.

⁴⁴⁶ European Commission., *Gender balance in boards*, October 2012.

Kobiety w sfeminizowanych dziedzinach gospodarki

Duża część sfeminizowanych zawodów należy do sektora publicznego, np. ochrona zdrowia, edukacja. Bardzo często sektor publiczny określany jest jako bardziej stabilny i bezpieczniejszy (kosztem niższego wynagrodzenia) w porównaniu z prywatnym. Najbardziej sfeminizowane dziedziny gospodarki należące do sektora publicznego to: ochrona zdrowia i opieka społeczna. Według danych GUS, w 2011 r. na 455 kobiet przypadło 110 mężczyzn oraz edukacja – 330 kobiet na 100 mężczyzn. Z kolei do najmniej sfeminizowanych dziedzin gospodarki należy inżynieria oraz budownictwo, w których na 4982 mężczyzn przypadło 1165 kobiet.

W sektorze prywatnym najbardziej sfeminizowane są następujące działy gospodarki: zakwaterowanie i gastronomia – 207 kobiet na 100 mężczyzn oraz działalność finansowa i ubezpieczeniowa – 190 kobiet na 100 mężczyzn⁴⁴⁷. W wyniku niepewnej sytuacji pracodawcy wprowadzają elastyczne formy zatrudnienia, pracę na czas określony oraz pracę przez siedem dni w tygodniu, a także ruchome grafiki. Dla przykładu, w wielkopowierzchniowych sklepach następuje zmniejszenie liczby pracowników oraz zwiększenie ilości obowiązków. Kierownictwo placówek preferuje tzw. *multiskilling*, czyli wykonywanie swoich obowiązków w kasie, za ladą oraz wykładanie towarów. Innym problemem jest wpływ pracy zawodowej na życie rodzinne. W niektórych branżach praca trwa siedem dni w tygodniu, a to może prowadzić do rodzinnego problemu organizacyjnego, w którym kobiety nie mają komu pozostawić dzieci pod opieką bądź decydują się tylko na jedno dziecko, a w najgorszym przypadku nie mają żadnego.

W wielu sektorach, w których dochodzi do zwolnień pracowników oraz ograniczania etatów, jako główny powód podawany jest kryzys, który wymieniany jest przy wyjaśnianiu wszelkich przyczyn wpływających na pogorszenie warunków pracy. Kryzys przejawia się także w braku podwyżek. Wzrost cen żywności i opłat oraz brak podwyżek powodują, że realne płace stają się niższe. Dotyczy to zwłaszcza osób, których wynagrodzenie jest niewiele niższe niż płaca minimalna bądź tych, którzy mają na utrzymaniu kilkusobowe gospodarstwa domowe. Jednym ze sposobów walki z kryzysem jest podwyższenie wieku emerytalnego dla kobiet. Jednak doświadczenia na krajowym rynku pracy pokazują, że zatrudnienia brakuje nawet dla młodych kobiet. Brak wystarczającej infrastruktury społecznej w postaci małej liczby przedszkoli i żłobków zmusza kobiety do podjęcia pracy w szarej strefie jako opiekunki do dzieci. Tym samym dochodzi do rywalizacji na rynku pracy między młodymi oraz starszymi. Idąc za przykładem innych krajów ważne jest, aby wprowadzić w Polsce politykę prorodzinną, polegającą m.in. na sprzyjającej polityce podatkowej, gwarantowanych płatnych urlopach wychowawczych oraz tanim dostępie do edukacji.

W przypadku zawodów sfeminizowanych zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym można mówić o wzmocnieniu negatywnych tendencji, które zostały spowodowane przez kryzys gospodarczy.

---

⁴⁴⁷ GUS., *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*, Warszawa 2012, s. 7

Czas pracy kobiet

Średni tydzień pracy w UE wynosi 39 godzin, dla kobiet 36 godzin, a dla mężczyzn 42 godziny. Występuje bardzo duży związek między czasem pracy a preferowanym tygodniem pracy. Zdaniem osób w grupie wiekowej 18-74 lata przeciętny preferowany tydzień pracy powinien wynosić między 31-35 godzin tygodniowo⁴⁴⁸.

Opieka nad dziećmi i osobami zależnymi oraz utrzymanie mieszkania należy zazwyczaj do kobiet, fakt że jest to praca nieodpłatna sprawia, że ma to swoje konsekwencje w nierówności płci oraz braku możliwości podjęcia płatnej pracy. Liczne badania wykazują, że kobiety poświęcają aż 30 godzin w tygodniu opiece nad dziećmi, zaś mężczyźni tylko 17 godzin. W przypadku osób starszych kobiety poświęcają im 14 godzin w tygodniu, a mężczyźni 11 godzin, natomiast prace domowe zabierają w tygodniu kobietom 16 godzin, a mężczyzną 10 godzin⁴⁴⁹.

Czas poświęcony na pracę jest jednym z głównych czynników wpływających na jakość życia osób zamieszkujących gospodarstwo domowe, jednak jest to zwłaszcza trudne w przypadku kobiet, które muszą godzić życie rodzinne z życiem zawodowym. Duży wpływ na lepszą organizację przede wszystkim kobiet ma jej elastyczny charakter.

Podsumowanie

Przedstawione wyniki badań zdają się potwierdzać postawioną we wstępie hipotezę, iż wybuch kryzysu gospodarczego przyczynił się do pogorszenia sytuacji kobiet na rynku pracy oraz trudności w łączeniu życia zawodowego z rodzinnym. Kobiety w większym stopniu zagrożone są bezrobociem długoterminowym, wyższy jest wśród nich poziom bezrobocia i niższy wskaźnik aktywności zawodowej. Oprócz tego występują duże rozbieżności w tym względzie między krajami UE. Kolejny problem, który dotyka kobiety, to niedowartościowanie ich pracy, czyli otrzymywanie niższego wynagrodzenia w porównaniu z mężczyznami.

Na trudniejszą sytuację kobiet na rynku pracy wpływ ma brak wystarczającej infrastruktury społecznej. Są to zwłaszcza państwa słabiej rozwinięte, w których brak jest wystarczającej liczby żłobków oraz przedszkoli, a także gorsze są formy opieki instytucjonalnej nad osobami starszymi. Na sytuację tę wpływ ma również stopień korzystania przez ojców z urlopu rodzicielskiego. Na skutek kryzysu wiele rodzin musiało zrezygnować także z tych usług, a ciężar ich wypełnienia spadł na kobiety, co utrudniło im pogodzenie życia rodzinnego i zawodowego.

Na ocenę jakości życia wpływ ma również miejsce zamieszkania. W opiniach respondentów większe niezadowolenie z obecnych warunków życia występuje wśród mieszkańców obszarów wiejskich. W przeciwieństwie do osób mieszkających na terenach miejskich ludność wiejska osiąga niższe dochody, ma trudniejszy dostęp do edukacji oraz otoczenia infrastrukturalnego w tym o charakterze spo-

---

⁴⁴⁸ Publications Office of the European Union., *Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*; Luxembourg 2012.

⁴⁴⁹ B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet i próby jej wyceny*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2005.

łącznym. W przypadku tych osób występuje również mniejsze bezpieczeństwo zatrudnienia.

Kryzys gospodarczy spowodował, że blisko połowa rodzin w UE ma problemy ze „związaniem końca z końcem”. Dotyczy to szczególnie krajów leżących na południu Europy oraz państw, które w 2004 r. weszły do UE. W najtrudniejszej sytuacji są rodziny, które osiągają najniższe dochody oraz, w których jeden z rodziców nie pracuje zawodowo. W krajach tych większość rodzin jest zdania, że ich obecna sytuacja finansowa jest gorsza niż 12 miesięcy wcześniej oraz, że ich przyszłe dochody ulegną zmniejszeniu.

Literatura

1. Budrowska B., 2005. Nieodpłatna praca kobiet i próby jej wyceny. Instytut Filozofii i Socjologii PAN Warszawa.
2. Budzyńska A., Duszczyk M., Gancarz M., Gieroczyńska E., Jatczak M., Wojcik K., 2005. Strategia Lizbońska. Droga do sukcesu Zjednoczonej Europy. Wydawnictwo UKIE Warszawa.
3. European Institute for Gender Equality, Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the area F: Women and the Economy. Lithuania 2011.
4. European Commission. Gender balance in boards. October 2012.
5. Eurostat, At risk of poverty or social exclusion in the EU27; 171/2012 - December 2012.
6. Gotkowska M., Jakubczak A., 2012. Jakość życia mieszkańców wsi – aspekty niematerialne. Wydawnictwo Wieś Jutra Warszawa.
7. Eurostat; At risk of poverty or social exclusion in the EU27–171/2012 – 3 December 2012.
8. Eurostat; GDP *per capita* in purchasing power standards; 180/2012-13 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-13122012-AP/EN/2-13122012-AP-EN.PDF
9. Eurostat; Euro area annual inflation down to 2.2%; 181/2012-14 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14122012-AP/EN/2-14122012-AP-EN.PDF
10. Eurostat; First estimate for the third quarter of 2012; 182/2012 - 14 December 2012 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14122012-BP/EN/2-14122012-BP-EN.PDF
11. Gotkowska M., 2009. Poziom życia na tle innych grup społeczno-zawodowych. [W:] Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności gospodarczej w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską, pod red. S. Zawiszy. Wyd. Uczeln. UTP Bydgoszcz.
12. GUS, 2012. Kobiety i mężczyźni na rynku pracy. Warszawa.
13. Hemerijck A., Huiskamp R., Boer de R., 2002. Public sector reform under EMU, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin.
14. Kowalik T., 2009. www.polskatransformacja.pl (Wydawnictwo MUZA SA Warszawa).
15. Kozek W., 2010. Prywatyzacja i liberalizacja usług publicznych w Polsce. Rola interesariuszy. [W:] Gra o jutro usług publicznych w Polsce, pod red. W. Kozek, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
16. Publications Office of the European Union., Quality of life in Europe: Impacts of the crisis. Luxembourg 2012.
17. Tokarski J., 1987. Słownik wyrazów obcych. Wydawnictwo PWN Warszawa.

The situation of women in the labor market in times of economic crisis

Summary: The aim of this paper is to present the situation of women in the Polish and EU labor market in areas such as economic activity and income after the outbreak of the economic crisis. At the beginning identifies the causes of the economic crisis. Secondly, the economic and social differences in the employment of women in the EU, characterized the situation in female-dominated occupations and shows the proportion of women in managerial positions. In the following section describes the standard of living of households, so their debt, changes in the standard of living and the uncertainty as to receive the revenues and wages in the future. Presented at the end of working hours of women in different countries. The article poses the following hypothesis: The outbreak of the economic crisis has exacerbated the situation of women on the labor market and in reconciling Professional and family obligations.

Keywords: employment, women, crisis, economic activity, income

WPŁYW OPODATKOWANIA DOCHODÓW ROLNICZYCH NA JAKOŚĆ ŻYCIA ROLNIKÓW

Joanna Pawłowska-Tyszko

Streszczenie: Opodatkowanie rolnictwa funkcjonuje na odmiennych zasadach niż opodatkowanie pozostałych działów gospodarki, co jest zaprzeczeniem powszechności, równości i sprawiedliwości opodatkowania. Zmiany, jakie planuje się wprowadzić w opodatkowaniu rolnictwa (zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym), mogą jednak istotnie zmienić sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wszelkie obciążenia w postaci podatków i opłat wpływają bowiem na zmniejszenie dochodów do dyspozycji, a w konsekwencji pogarszają sytuację ekonomiczną osób rozporządzających tym dochodem. Celem opracowania było przedstawienie symulacji i konsekwencji finansowych zastąpienia podatku rolnego podatkiem dochodowym oraz dokonanie analizy wpływu szacowanego podatku dochodowego na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Badania obejmowały lata 2007-2009. Do wyliczenia wysokości obciążeń zastosowano przepisy podatkowe obowiązujące w 2009 roku dla osób fizycznych uzyskujących swoje dochody z działalności pozarolniczych. Starano się odpowiedzieć na pytanie, która z form opodatkowania (ryczałt, podatek dochodowy i progresywny) będzie najkorzystniej oddziaływała na poziom dochodów pozostających po opodatkowaniu w gospodarstwach rolnych. Próbę badawczą stanowiły indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość rolną w ramach systemu FADN. Wyniki analizy wskazują, że włączenie rolników do powszechnego systemu podatkowego spowoduje dla dużej grupy gospodarstw spadek ich dochodów, co w konsekwencji może przełożyć się na pogorszenie ich sytuacji ekonomicznej, a tym samym jakości życia. Wprowadzenie podatku dochodowego zwłaszcza na zasadach progresji mogłoby być najkorzystniejszym rozwiązaniem dla gospodarstw najsłabszych ekonomicznie i spowodowałoby zmniejszenie wysokości płaconego podatku.

Słowa kluczowe: opodatkowanie, sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych, jakość życia, dobrobyt

Wstęp

Głównym celem państwa jest zachowanie właściwych proporcji pomiędzy warunkami działalności podmiotów gospodarczych a warunkami życia ludności, a więc ograniczenie nadmiernego zróżnicowania dochodów ludności oraz dostarczanie niezbędnych dóbr publicznych dla zachowania odpowiedniego poziomu jakości życia. Działania te muszą być powiązane z prowadzeniem racjonalnej polityki fiskalnej, a jednym z podstawowych instrumentów pozwalających zrealizować te cele jest polityka podatkowa. W odniesieniu do polskiego rolnictwa polityka podatkowa jest wyjątkowo łagodna, co powoduje, iż postrzegana jest jako niesprawiedliwa, naruszająca zasady równości i powszechności opodatkowania. Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż rolnictwo polskie podobnie jak inne działy gospodarki narodowej jest obciążone świadczeniami o charakterze podatku. Obecnie w odniesieniu do rolnictwa w Polsce funkcjonuje podatek rolny, podatek od

nieruchomości, podatek dochodowy od działów specjalnych, podatek od środków transportowych, podatek leśny oraz podatek VAT. Z powyższego wynika, że rolnicy oraz produkcja rolna nie są objęci podatkiem dochodowym, który obejmuje większość podmiotów gospodarczych uzyskujących dochody. W miejsce tego podatku funkcjonuje podatek rolny, który jest jednak powszechnie krytykowany za niespełnianie swoich podstawowych funkcji. Wśród głównych mankamentów tego podatku wymienia się: niedoskonałe wyrównywanie ekonomiczno-przyrodniczych warunków gospodarowania, brak związku z wynikami ekonomicznymi gospodarstwa, niski udział w dochodach podatkowych budżetu państwa oraz w dochodach własnych gmin. Postuluje się więc zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym bądź wprowadzenie podatku dochodowego i pozostawienie podatku rolnego. Postulowane zmiany mogą mieć istotnie zmienić sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych, stąd należy ocenić między innymi ich wpływ na sytuację ekonomiczną i jakość życia mieszkańców wsi prowadzących gospodarstwa rolne. Dokonując przeglądu stanu struktury agrarnej oraz aktualnej sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce można przypuszczać, że część z nich mogłaby skorzystać na zastąpieniu powszechnie krytykowanego podatku rolnego podatkiem dochodowym, co w konsekwencji wpłynęłoby na polepszenie ich sytuacji ekonomicznej.

Cel i metoda badań

Celem badań było przedstawienie symulacji i konsekwencji finansowych zastąpienia podatku rolnego podatkiem dochodowym oraz dokonanie analizy wpływu podatku dochodowego na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych oraz jakość życia rolników. Założono, iż zastąpienie podatku rolnego dochodowym będzie wpływało niekorzystnie na sytuację dochodową gospodarstw rolnych, a skala tego wpływu będzie zależała od przyjętej formy opodatkowania dochodów rolniczych, typu rolniczego oraz wielkości obszarowej i żywotności ekonomicznej gospodarstwa.

Próbie badawczą stanowiły indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość rolną w ramach systemu FADN. Badaniem objęto 9732 gospodarstwa, które w analizowanych latach 2007-2009 nieprzerwanie prowadziły rachunkowość rolną. Obliczeń dokonano dla grup gospodarstw rolnych sklasyfikowanych według trzech podstawowych kryteriów: typu rolniczego, żywotności ekonomicznej oraz wielkości obszarowej gospodarstwa.

Do wyliczenia podatku dochodowego zastosowano przepisy podatkowe obowiązujące w 2009 roku. Zgodnie z nimi osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą mogą płacić podatek w formie: karty podatkowej, ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych, podatku liniowego albo podatku progresywnego. Różnice pomiędzy poszczególnymi podatkami wynikają ze sposobu określenia podstawy do opodatkowania (przychodu lub dochodu), sposobu obliczenia podatku, z zakresu podmiotowo-przedmiotowego każdego z podatków, obowiązków ewidencyjno-sprawozdawczych.

W pracy założono, że rolnik będzie miał możliwość wyboru z trzech podstawowych form ewidencji dla celów podatkowych: ryczałtu, podatku progresywnego

i liniowego, z wyjątkiem karty podatkowej, która nie wykazuje związku z rzeczywistymi wynikami finansowymi podatnika.

W związku z powyższym do obliczenia obciążeń gospodarstw rolniczych podatkiem dochodowym przyjęto trzy warianty rozwiązań: model ryczałtowy, progresywny i liniowy. Szczegółowe założenia do modeli przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Założenia do hipotetycznych modeli podatkowych w gospodarstwach rolniczych

Wyszczególnienie	Model A (ryczałtowy)	Model B (progresywny)	Model C (liniowy)
Podstawa opodatkowania	Przychód ze sprzedaży	Dochód = Przychód ze sprzedaży – koszty uzyskania przychodu	Dochód = Przychód ze sprzedaży – koszty uzyskania przychodu
Stawka podatku	3%	18 (32) %	19%
Zmniejszenia przychodu	<ul style="list-style-type: none"> - przekazania do gospodarstwa - zużycie wewnętrzne - dopłaty do działalności operacyjnej, inwestycyjnej - saldo podatków VAT z działalności operacyjnej i inwestycyjnej 		
Koszty uzyskania przychodu	<ul style="list-style-type: none"> - zużycie pośrednie (koszty bezpośrednie i ogólnogospodarcze) - amortyzacja - koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenie, czynsze i odsetki) 		

Źródło: opracowanie własne.

Największym problemem dla badacza oceniającego sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych pozostaje jednak rachunek dochodów rolniczych, bowiem gospodarstwa te nie mają obowiązku prowadzenia zapisów księgowych. Brak odpowiednich wytycznych w kwestii liczenia dochodów rolniczych, może istotnie wpływać na wyniki przeprowadzonych symulacji. W pracy za podstawę opodatkowania przyjęto przychód pomniejszony o koszty jego uzyskania. Tak otrzymany wynik został nazwany dochodem. W zależności od przyjętej formy opodatkowania przyjęto różne warianty obliczania przychodów i kosztów, co opisano poniżej.

Podstawą opodatkowania dla naliczania podatku ryczałtowego była produkcja roślinna, zwierzęca i pozostała. Z podstawy opodatkowania wyłączono przekazania do gospodarstwa domowego, zużycie wewnętrzne, dopłaty do działalności operacyjnej i inwestycyjnej oraz saldo podatku VAT z działalności operacyjnej i inwestycyjnej. Podstawa ta została nazwana przychodem. Jako podstawę opodatkowania na zasadach ogólnych przyjęto produkcję roślinną, zwierzęcą i pozostałą z wyłączeniem dopłat do działalności operacyjnej i inwestycyjnej oraz salda podatku VAT z działalności operacyjnej i inwestycyjnej. W przychodach została ujęta różnica stanu zapasów. Tak uzyskany przychód został pomniejszony o koszty uzyskania przychodu tj. zużycie pośrednie (koszty bezpośrednie produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz koszty ogólnogospodarcze, w tym koszty utrzymania maszyn, budynków, energii, usług, wody, telefoniczne), amortyzację oraz koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenia za pracę najemną, czynsz i odsetki). Spośród możliwych do wykorzystania ulg zastosowano tylko odliczenie składek na ubezpieczenie społeczne rolników. Były to składki rzeczywiście odprowadzone przez rolników do KRUS.

Przedstawiona propozycja wykorzystuje podstawowe założenia polskiego systemu podatkowego, niemniej jednak możliwych rozwiązań w tym zakresie jest

wiele. Zaprezentowane wyniki mają charakter wyłącznie szacunkowy, co powoduje, że należy do nich podchodzić z należytą ostrożnością.

Istota badanego problemu

W wielu publikacjach naukowych odnoszących się do rolnictwa coraz częściej przedmiotem badań jest jakość życia. Pojęcie to w literaturze jest bardzo różnie definiowane, jednak najczęściej odnosi się do stopnia zaspokajania materialnych i niematerialnych potrzeb jednostek i grup społecznych⁴⁵⁰. Pojęcie jakości życia łącznie jest z takimi kategoriami, jak styl życia, poczucie podmiotowego dobrostanu czy też zadowolenie z warunków oraz możliwości zaspokojenia najistotniejszych życiowych potrzeb. Definicje jakości życia można przyporządkować do czterech kategorii, zróżnicowanych ze względu na kontekst ich użycia⁴⁵¹. Do pierwszej grupy należą definicje „egzystencjonalne”, do drugiej definicje skupiające się na zadaniach „życiowych”, trzecia grupa sytuuje jakość życia w kategoriach potrzeb, czwarta zaś pojęcie to ujmuje w kategoriach obiektywnych i subiektywnych, uwzględniając przy tym teorię potrzeb. Do pomiaru jakości życia stosowane są zarówno miary obiektywne, jak i subiektywne. Na pracy przyjęto jakość życia określać za pomocą obiektywnych wskaźników. Kryterium obiektywne odnosi się bowiem do określenia stosunku potrzeb danej jednostki do stanu zasobów otoczenia pozwalających na ich zaspokojenie. Pośród obiektywnych wyznaczników jakości życia wskazać można między innymi: poziom materialny, zabezpieczenie finansowe, warunki życia i mieszkania, relacje społeczne, rozwój osobisty (edukacja, praca) czy też rekreacja i wypoczynek. W tym kontekście definicyjnym jednym z elementów koniecznych do zaistnienia poczucia podmiotowego dobrostanu jest dochód.

W wymiarze czysto ekonomicznym do pomiaru jakości życia korzysta się z rozmaitych wariantów dochodu gospodarstwa domowego. Dochód jest również obiektywnym miernikiem sytuacji ekonomicznej podmiotów gospodarczych, co wskazuje, że kondycja ekonomiczna jest ściśle związana z jakością życia. Podstawowym wyznacznikiem jakości życia jest dochód rozporządzalny, czyli dochód brutto z wyłączeniem podatków, obejmujący wszystkie bieżące pieniężne i niepieniężne dochody jednostek gospodarczych w określonym czasie. Tak rozumiany dochód może stanowić odzwierciedlenie sytuacji ekonomicznej gospodarstw i wpływać bezpośrednio na materialne warunki życia. Niemniej jednak należy mieć na uwadze fakt, iż ocena poziomu dochodów, pomimo iż może być dokonana obiektywnie, jest zazwyczaj sprawą subiektywnych odczuć członków gospodarstwa domowego. W związku z powyższym można zauważyć, że materialne warunki życia, kształtowane przez poziom uzyskiwanych dochodów pośrednio wpływają na jakość życia. Z drugiej jednak strony warunki bytowe zależą od sytuacji ekono-

---

⁴⁵⁰ S.M. Peace, *Researching social gerontology. Concepts, methods and issues*. Sage Publications, London 1990.

⁴⁵¹ A. Chudzicka, *Subiektywny obraz świata i obraz siebie jako kategorie pomiaru jakości życia osób bezrobotnych oraz ich oczekiwania wobec klubu prac*, [W:] *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych*, A. Bańka, R. Derbis (red.), Wyd UAM I WSP, Poznań-Częstochowa 1995, s. 87-96.

micznej określonych podmiotów, czyli jakości życia w rozumieniu materialnym. W takiej sytuacji (pominąwszy subiektywne odczucia) to dochód, jakim dysponuje dany podmiot, będzie kształtował jego jakość życia.

Wszelkie obciążenia w postaci podatków i opłat wpływają na zmniejszenie dochodów do dyspozycji, a w konsekwencji pogarszają sytuację ekonomiczną. W rolnictwie polskim do obciążeń podatkowych dochodów rolniczych należy zaliczyć podatek rolny. Podatek ten wiąże się z faktem posiadania ziemi i nie wykazuje związku z przychodem uzyskanym ze sprzedaży produktów rolniczych czy też z dochodem z prowadzonej działalności. Zgodnie z założeniami ustawy o podatku rolnym jego konstrukcja miała na celu zmniejszenie obciążeń prowadzonej działalności rolniczej. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, pomimo stale utrzymującego się wysokiego udziału niewielkich gospodarstw rodzinnych, wzrasta liczba gospodarstw towarowych, poprawiających efektywność swojej produkcji, utrzymujących obroty na poziomie zbliżonym do przedsiębiorstw rolniczych. Tymczasem jak podaje Mądra⁴⁵² status prawny gospodarstwa rolniczego pozwala na ponoszenie niższych obciążeń. Niski poziom podatku rolnego hamuje przekształcenia w polskim rolnictwie, ogranicza wszelkie inicjatywy gospodarcze i tym samym staje się demotywatorem działań produkcyjnych oraz inwestycyjnych. Według Przygodzkiej, ważnym instrumentem efektywnego oddziaływania na przekształcenia strukturalne w rolnictwie może być właściwie skonstruowany system podatkowy⁴⁵³. W konstrukcji takiego systemu istotna jest równowaga, jaka musi zostać zachowana pomiędzy wysokością odprowadzanych podatków a satysfakcjonującym, motywującym do dalszych działań przedsiębiorczych poziomem dochodów. Stąd wszelkie badania nad wysokością obciążeń podatkowych i ich wpływem na sytuację ekonomiczną gospodarstw mogą stać się przyczynkiem do konstruowania optymalnego systemu podatkowego w rolnictwie.

Analiza wyników badań

Przeprowadzona symulacja opodatkowania działalności rolniczej podatkiem dochodowym wskazuje, że wpływ na sytuację ekonomiczną analizowanych gospodarstw będzie miał rodzaj opodatkowania, typ rolniczy gospodarstwa oraz żywotność ekonomiczna.

W celu zobrazowania sytuacji gospodarstw po włączeniu ich do systemu opodatkowania przeprowadzono symulację dla dwóch wybranych kierunkach produkcji „uprawy polowe” i „zwierzęta ziarnożerne”. Badania wskazują, że dochody w wybranych typach gospodarstw po wprowadzeniu podatku dochodowego zmniejszyłyby się od ok. 8 do ok. 39%. Spadek dochodów przy opodatkowaniu podatkiem rolnym wyniósł w analizowanym okresie od około 2 do około 30%, w zależności od typu, formy opodatkowania i okresu badawczego. Okazuje się, że najkorzystniejszą formą opodatkowania dla gospodarstwa reprezentujących oba

---

⁴⁵² M. Madra, *Opodatkowanie indywidualnych gospodarstw rolnych a ich siła ekonomiczna*, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 78, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2009, s. 187.

⁴⁵³ R. Przygodzka, *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 153.

typy produkcyjne jest podatek rolny, przy czym wpływ tego podatku byłby bardziej odczuwalny przez gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji roślinnej. Zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym pogorszyłoby sytuację ekonomiczną badanych gospodarstw (tab. 2).

Istotny wpływ na uzyskane wyniki symulacji miał okres badawczy. Dochody gospodarstw wyspecjalizowanych w uprawach polowych w 2007 roku byłyby najwyższe przy zastosowaniu podatku rolnego, a w dalszej kolejności podatku ryczałtowego. Bardzo negatywny wpływ na wielkość dochodów rolnika w tych gospodarstwach miałyby zakładany podatek liniowy. Zgodnie z obliczeniami spadek dochodów w tych gospodarstwach na skutek wprowadzenia podatku liniowego w 2007 roku wyniósłby 18,6% i byłby wyższy o 1,9 p.p. od zastosowanego podatku progresywnego. Korzystnie w 2007 roku na tle proponowanych podatków dochodowych wypada podatek ryczałtowy, który spowodowałby umniejszenie dochodów o 8,7%. Nieco inaczej wyniki te przedstawiają się w roku 2008 i 2009. Dla porównania w 2009 roku najkorzystniejszą formą opodatkowania byłby podatek progresywny, który powodowałby spadek dochodów o 10,8%, następnie podatek liniowy (spadek o 16,2%), rolny (spadek o 29,4%) i podatek ryczałtowy (spadek o 38,8%). Sytuacja ta jest wynikiem bardzo niekorzystnej koniunktury gospodarczej w roku 2009. Wskaźnik nożyc cen w tym okresie wyniósł 96,0%, co oznaczało niską rentowność gospodarstw. W takiej sytuacji rolnicy, dla których podstawą opodatkowania byłby rzeczywisty dochód, zapłaciliby stosunkowo niskie podatki w porównaniu z podatkiem rolnym i ryczałtowym. Analiza wskazuje, że rozpiętość pomiędzy badanymi formami opodatkowania byłaby znacząca, a forma opodatkowania ma istotny wpływ na wysokość odprowadzanych podatków i tym samym kondycję finansową gospodarstw. Należy również zauważyć, że opodatkowanie progresywne w znacznie większym stopniu reaguje na zmianę sytuacji ekonomicznej podmiotów aniżeli podatek liniowy. Podatek rolny i podatek ryczałtowy nie wykazują związku z sytuacją ekonomiczną gospodarstwa, a tym samym przy niskich dochodach będą jeszcze bardziej pogarszały sytuację ekonomiczną gospodarstw.

W przypadku gospodarstw reprezentujących typ produkcyjny „zwierzęta ziarnożerne” wprowadzenie podatku dochodowego spowodowałoby znaczne zmniejszenie dochodów tych podmiotów w stosunku do obecnie płaconego podatku rolnego. W analizowanym okresie podatek rolny umniejszał dochody analizowanych jednostek o ok. 2%. Po objęciu rolników podatkiem dochodowym ich dochody zmniejszyłyby się w przedziale 13,7-20% w zależności od przyjętej formy opodatkowania. Oznacza to, że po objęciu rolników podatkiem dochodowym rozpiętość w zakresie spadku dochodów byłaby niewielka. Zarówno opodatkowanie według skali progresywnej, liniowej, jak i podatkiem ryczałtowym spowodowałby zbliżoną obniżkę dochodów w tych gospodarstwach. Należy jednak zauważyć, że w podmiotach reprezentujących typ zwierzęcy w 2009 roku mogło nastąpić zwiększenie skali produkcji, bowiem przy słabej koniunkturze gospodarczej dochody tych jednostek byłyby znacząco wyższe od dochodów w roku 2007 (tab. 3).

Tabela 2. Zmniejszenia dochodów gospodarstw o typie produkcyjnych „uprawy polowe” w zależności od przyjętej formy opodatkowania w latach 2007-2009

Lata badań	Uprawy polowe										
	podatek rolny			ryczałt			PDOFpro			PDOFlin	
	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	
2007	62213	4,0	59174	8,7	53983	16,7	52793	18,6	52793	18,6	
2008	22095	13,4	20119	21,1	21757	14,7	20961	17,8	20961	17,8	
2009	8517	29,4	7388	38,8	10768	10,8	10110	16,2	10110	16,2	

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Zmniejszenia dochodów gospodarstw o typie produkcyjnych „zwierzęta ziarnożerne” w zależności od przyjętej formy opodatkowania w latach 2007-2009

Lata badań	Zwierzęta ziarnożerne										
	podatek rolny			ryczałt			PDOFpro			PDOFlin	
	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	wysokość dochodów po opodatkowaniu (w zł)	spadek dochodów (%)	
2007	54557	1,7	46928	15,5	46378	16,4	45284	18,4	45284	18,4	
2008	56622	2,0	46182	20,0	48240	16,5	47124	18,4	47124	18,4	
2009	72415	1,8	63619	13,7	61372	16,8	60098	18,5	60098	18,5	

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone dla wybranych typów produkcyjnych analizy wskazują, że podatek progresywny ze względu na szerszy katalog ulg zwolnień jest bardziej korzystny od podatku liniowego (niemniej jednak różnice te są niewielkie). Pozwala to przypuszczać, że przy określonym poziomie dochodów skala progresywna będzie w najlepszym stopniu wpisywać się w oczekiwania podatników.

W celu poszerzenia zakresu analiz przeprowadzono symulację podatku dochodowego dla gospodarstw pogrupowanych według ich żywotności ekonomicznej. Tak dokonany podział pozwala na ocenę zaangażowanego zasobu ziemi użytkowanej rolniczo kształtującej poziom ESU. Poziom siły ekonomicznej może być zatem parametrem oceny zasadności wysokości obciążeń fiskalnych w gospodarstwach rolniczych. Wyniki obliczeń pozwalają stwierdzić, że najkorzystniejszą formą opodatkowania dla tak grupowanych gospodarstw w okresach niekorzystnych dla rolnictwa byłby podatek progresywny. Korzystna koniunktura gospodarcza przemawia jednak za utrzymaniem podatku rolnego, a dopiero w dalszej kolejności podatku progresywnego. Dane wskazują, że obecnie płacony podatek rolny w najmniejszym stopniu uszczupla dochody gospodarstw najbardziej żywotnych ekonomicznie (>40 ESU), co oznacza, że gospodarstwa te są beneficjentami obecnego systemu. Po wprowadzeniu podatku dochodowego bardzo korzystne dla tej grupy gospodarstw byłoby liniowe opodatkowanie dochodów. W przypadku gospodarstw słabszych ekonomicznie korzystny byłby progresywny podatek dochodowy. Jego wprowadzenie bowiem w mniejszym stopniu wpłynęłoby na zmniejszenie ich dochodów. W roku 2008 i 2009 gospodarstwa o najmniejszej sile ekonomicznej mogłyby nie zapłacić podatku progresywnego, na co wpływ miałyby cały katalog ulg i odliczeń, które są możliwe do zastosowania w tej formie.

Należy również zauważyć, że w analizowanych gospodarstwach ryczałt byłby najmniej korzystną formą opodatkowania zwłaszcza w gospodarstwach najmniej żywotnych (tab. 4).

Zgodnie z ustawą o podatku ryczałtowym ze zryczałtowanych stawek opodatkowania mogły skorzystać tylko te podmioty, które osiągnęły przychód roczny, za poprzedni rok obrotowy nie wyższy niż 506625 zł. W analizowanej próbie gospodarstw tylko gospodarstwa o bardzo dużej sile ekonomicznej, tj. ok. 2%, mogły być zobligowane do rozliczania na zasadach ogólnych z uwagi na przekroczenie ustawowego progu. Żadne z badanych gospodarstw nie osiągnęło progu obligującego do prowadzenia ksiąg rachunkowych. Zmiany dochodów w gospodarstwach słabszych ekonomicznie do 8 ESU będą największe po wprowadzeniu podatku ryczałtowego. Forma ta (podobnie jak podatek rolny) jest szczególnie niekorzystna w przypadku pojawienia się straty. W gospodarstwach tych najkorzystniejszą formą opodatkowania jest podatek progresywny, który nie wpłynąłby istotnie na kondycję ekonomiczną analizowanych gospodarstw.

Tabela 4. Zmniejszenia dochodów gospodarstw klasyfikowanych według siły ekonomicznej w zależności od przyjętej formy opodatkowania w latach 2007- 2009 (spadek dochodów %)

Lata badań	Rodzaj podatku	< 4 ESU	4-8 ESU	8-16 ESU	16-40 ESU	40-100 ESU	> 100 ESU
2007	PR	4,5	3,9	3,0	2,5	2,1	1,8
	Ryczałt	11,9	10,3	9,2	9,0	9,9	nd
	PDOFprog	10,7	12,9	15,4	16,6	22,6	28,5
	PDOFlin	17,1	17,4	18,1	18,5	18,7	18,8
2008	PR	27,1	11,7	7,6	5,4	4,4	4,1
	Ryczałt	46,1	25,7	18,7	16,1	16,9	nd
	PDOFprog	KWP	6,8	13,1	15,8	16,9	25,4
	PDOFlin	9,8	15,3	17,2	18,1	18,5	18,7
2009	PR	Strata (627 zł - wysokość podatku)	23,3	12,5	8,9	5,1	3,1
	Ryczałt	Strata (790 zł - wysokość podatku)	37,5	23,6	20,9	15,9	nd
	PDOFprog	Strata (brak podatku)	0,0	10,2	14,4	16,9	26,7
	PDOFlin	Strata (brak podatku)	11,5	15,9	17,5	18,4	18,8

Źródło: opracowanie własne.

Legenda: Strata – brak dochodu, 0 – nie wystąpił podatek z tyt. ulg, KWP – kwota wolna od podatku, nd – przekroczenie progę, brak możliwości skorzystania z tej formy opodatkowania

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że włączenie ludności rolniczej do powszechnego systemu podatku dochodowego będzie istotnie wpływać na zmianę ich sytuacji ekonomicznej, a w konsekwencji jakość życia. Nieznany jest jednak kierunek zmian ekonomicznej jakości życia, bowiem jak wcześniej wspomniano, jest ona kształtowana nie tylko przez czynniki obiektywne, jakim może być dochód, lecz również przez czynniki subiektywne. W sensie ekonomicznym najbardziej dotkliwie skutki zastąpienia podatku rolnego podatkiem dochodowym odczują gospodarstwa najsilniejsze ekonomicznie, gdyż w tych gospodarstwach nastąpi największy wzrost obciążeń podatkowych w stosunku do dotychczasowego podatku rolnego. W gospodarstwach słabszych ekonomicznie podatek dochodowy (progresywny lub liniowy) może poprawić sytuację ekonomiczną tych gospodarstw. Wyjątek stanowi podatek ryczałtowy, który wpłynąłby na pogorszenie dotychczasowych dochodów. Analiza opodatkowania typów produkcyjnych wskazuje, że zmianę opodatkowania bardziej odczują gospodarstwa o typie zwierzęcym niż gospodarstwa reprezentujące typ roślinny. Otrzymane wyniki wskazują również, że obecny system podatkowy stanowi ukrytą formę subwencji rolnictwa. Nie spełnia on jednak podstawowych ról polityki fiskalnej – stymulującej rozwój

i przemiany w rolnictwie. Można zatem wnioskować, że nie powoduje on poprawy jakości życia rolników.

Literatura

1. Peace S.M., 1990. Researching social gerontology. Concepts, methods and issues. Sage Publications London.
2. Mądra M., 2009. Opodatkowanie indywidualnych gospodarstw rolnych a ich siła ekonomiczna. Zesz. Nauk. SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 78, Wydawnictwo SGGW Warszawa, s. 187.
3. Przygodzka R., 2006. Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 153
4. Bocian M., Malanowska B., 2011. Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2010 roku. Część I. Wyniki standardowe. Wyd. FADN Warszawa.
5. Ustawa o rachunkowości z dn. 29.09.1994 roku z późn. zm. (Dz. U. z 1994r. Nr 121, poz. 591).

Agricultural income tax effects on the quality life of farmers

Summary: The agricultural taxation is based on different principles than the taxation of other sectors of the economy. This is a denial of universality, equality and fairness of the taxation system. However, the planned changes in the area of the agricultural taxation (ie. a changeover from the agricultural tax to the income one) may significantly change the economic situation of farms. Tributes of every description (as taxes and charges) lead to a reduction in the disposable income and thus may worsen the economic situation of persons disposing this type of income. The aim of this paper was to present the simulation and financial implications of the changeover of the agricultural tax to income one. The analysis of the estimated income tax on the economic situation was also included. The research period covered the years 2007-2009. The tax regulations for individuals receiving income from non-agricultural activities (in vigour in 2009) were resorted in order to calculate the amount of tributes. The paper sought to find answers to the question, which of forms of taxation (the lump sum, the progressive tax and the income one) will most effectively influence the level of the after-tax income of the agricultural holdings. The research sample included the private farms that kept the books according to the FADN. The results of the analysis indicate that an inclusion of farms to the general tax system leads to the fact that there will be a drop in the income of a large group of farms. Moreover, the introduction of the income taxation, especially on the basis of the tax progression, would be the best solution for households that are economically weakest. This would reduce the amount of the tax paid.

Key words: Taxation, economic situation of farms, quality of life, well-being

STRUKTURA OBCIĄŻEŃ PODATKOWYCH W POLSCE

Grażyna Owczarczyk-Szpakowska

Streszczenie: Podatki są istotnym instrumentem finansowym, gospodarczym i prawnym, realizującym określone idee i cele. Pozwalają stymulować wzrost gospodarczy. W pracy dokonano analizy struktury wpływów podatkowych w polskim budżecie państwa oraz wysokości obciążeń podatkowych polskich podatników.

Słowa kluczowe: podatek, wysokość obciążeń podatkowych, funkcje fiskalne, system podatkowy.

Wprowadzenie

Powstanie państwa stworzyło potrzebę uzyskiwania przez nie odpowiednich zasobów pieniężnych na cele publiczne. Podatek jest jedną z najstarszych i podstawowych kategorii pojęciowych funkcjonujących w świadomości społecznej. Już w starożytnej Grecji i Rzymie zauważono potrzebę gromadzenia środków finansowych, które umożliwiały wydatki państwa związane wówczas z prowadzeniem wojen i podbojów oraz utrzymaniem. Podatki to obowiązkowe świadczenia pieniężne pobierane przez związek publicznoprawny (państwo, jednostki samorządu terytorialnego) bez konkretnego, bezpośredniego świadczenia wzajemnego. Podatki są wyrazem przymusowego przejmowania środków przez sektor publiczny na rzecz finansowania zadań publicznych, tj. w celu wytwarzania dóbr publicznych, zaspokajających potrzeby, których obywatel (mieszkaniec) własnym działaniem, z reguły nie jest w stanie sam zaspokoić⁴⁵⁴. W ujęciu ekonomicznym podatek jest formą przewłaszczenia na rzecz państwa lub związku publicznoprawnego części dochodów, przychodów lub majątku od podmiotów im podporządkowanych⁴⁵⁵. Podatnik postrzegany jest obecnie nie tylko jako podmiot dostarczający dochodów państwu lub innemu związkowi publicznoprawnemu, lecz przede wszystkim jako członek społeczeństwa, podmiot tworzący produkt społeczny. W aspekcie prawnym (przepisów prawa) podatek, jako świadczenie ekonomiczne zdefiniowany jest w art. 6 Ordynacji podatkowej⁴⁵⁶ poprzez określenie cech tego świadczenia. Ustawa wskazuje, że jest to świadczenie publicznoprawne, nieodpłatne, przymusowe, bezzwrotne, na rzecz Skarbu Państwa, województwa lub gminy i wynikające z ustawy podatkowej. W tej ustawowej definicji zostały zawarte prawne, stałe cechy każdego podatku. Już Benjamin Franklin zauważył, że „w świecie nie ma nic pewnego oprócz śmierci i podatków”, podkreślając niezmienność i trwałość ich występowania od początku budowania rynku i gospodarki.

---

⁴⁵⁴ A. Borodo, *Dochody jednostek samorządu terytorialnego*, TNOiK, Toruń 2004, s. 11.

⁴⁵⁵ A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, Wyd. Ars boni et aequi, Poznań 1998, s. 81.

⁴⁵⁶ Ustawa z dnia 29.08.1997 roku – Ordynacja podatkowa (Dz. U. nr 160, poz. 1083 z późn. zm.).

Fiskalne znaczenie dochodów podatkowych

Jednym z elementów otoczenia zewnętrznego wpływającego na działalność podmiotów gospodarczych oraz poziom i jakość życia obywateli jest obowiązujący system podatkowy. Każdy obywatel oraz podmiot funkcjonujący na rynku musi liczyć się z koniecznością dostosowania do istniejącego prawa podatkowego, ponieważ sektor publiczny przejmuje z reguły znaczną część przychodów przez nie osiągniętych. Istotne znaczenie przy podejmowaniu decyzji finansowych ma zatem znajomość systemu podatkowego, a także tendencji zmian w tej dziedzinie.⁴⁵⁷ Podatki uważane są powszechnie za czynnik stabilizujący koniunkturę gospodarczą (antycykliczny) i uznawane za podstawowy rodzaj tak zwanych automatycznych stabilizatorów koniunktury⁴⁵⁸. Taka, a nie inna natura podatków wynika z ich bezpośredniego powiązania z podstawami opodatkowania, które zmniejszają się w okresie dekonjunktury i rosną w okresie szybkiego wzrostu gospodarczego. W okresie gorszej konjunktury podatnicy płacą mniejsze podatki, co pozostawia im więcej środków do dyspozycji, które mogą wydać na konsumpcję lub inwestycje i odwrotnie, wzrost środków do dyspozycji w okresie poprawy konjunktury jest mniejszy niż byłby, gdyby dochody te nie były opodatkowane. Automatyczne stabilizatory konjunktury oddziałują zarówno na konsumentów, jak i przedsiębiorstwa, przyczyniając się do zmniejszenia skali spadku produkcji w recesji i ograniczenia wzrostu produkcji w okresie boomu. W teorii opodatkowania wskazuje się, że nie wszystkie podatki są równie dobrymi stabilizatorami konjunktury gospodarczej, nie nadają się do tego celu podatki majątkowe, albowiem ich podstawy nie ulegają znaczącym zmianom w cyklu koniunkturalnym.⁴⁵⁹ Dużo lepsze w tym celu są podatki dochodowe (zwłaszcza progresywne), o ile tylko podmioty nie postępują zgodnie z hipotezą permanentnego dochodu, sformułowaną przez Milтона Friedmana. Hipoteza ta zakłada, że podmioty gospodarcze (w szczególności konsumenci) starają się zachować ten sam poziom konsumpcji, a więc na zmniejszenie dochodu reagują zwiększeniem wysiłku mającego na celu jego uzyskanie. Za najlepsze stabilizatory konjunktury uważa się podatki od konsumpcji, takie jak podatek od wartości dodanej oraz akcyzę z uwagi na ich bezpośredni związek z aktywnością gospodarczą.

W gospodarce państwa pobierane na rzecz podmiotów prawa publicznego podatki spełniają szereg bardzo istotnych funkcji. Najważniejszą z nich jest funkcja fiskalna. Jej znaczenie wynika z samej istoty podatku jako pieniężnego świadczenia zasadniczego, czyli takiego, którego głównym celem jest cel fiskalny, związany z dostarczeniem państwu środków niezbędnych do jego działalności. Zbigniew Ofiarski⁴⁶⁰ zwraca uwagę na fakt, iż fiskalnego charakteru podatku nie należy sprowadzać tylko do wąskiego rozumienia polegającego na tym, że podatki miałyby spełniać jedynie funkcję dochodową. W szerszym rozumieniu funkcja fiskalna zawiera w sobie również elementy polityki społecznej oraz ekonomicznej, w tym także formy podziału dochodu narodowego. Oprócz funkcji fiskalnej podatki speł-

⁴⁵⁷ W. Bień, *Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa 1998, s. 27.

⁴⁵⁸ M. Pietrewicz, *Polityka fiskalna*. Poltext, Warszawa 1996, s. 26-27

⁴⁵⁹ S. James, C. Nobes, *The economics of taxation: Principles, policy and practice*. Prentice Hall Europe, London 1998, rozdział 6.

⁴⁶⁰ Z. Ofiarski, *Prawo podatkowe*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006, s. 27.

nią funkcję redystrybucyjną, stymulacyjną oraz kontrolną. Dzięki odpowiednio skonstruowanemu systemowi podatkowemu państwo może kierować procesem redystrybucji produktu krajowego brutto (PKB) oraz uczestniczyć w pewnym stopniu w tym procesie. Zatem funkcja redystrybucyjna polega na wykorzystywaniu podatków spełniających rolę instrumentów i narzędzi regulowania podziału dochodów oraz majątku pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym. Redystrybucja pozwala na przesuwanie siły nabywczej nie tylko między określonymi podmiotami, lecz także między regionami kraju w celu wyrównywania dysproporcji w infrastrukturze technicznej i społecznej⁴⁶¹. Budżet państwa zaopatrzonej w odpowiednie środki pieniężne ma możliwość realizacji zadań publicznych np. w dziedzinie obrony państwa, administracji czy potrzeb społecznych. Równie ważną funkcją podatkową jest funkcja stymulacyjna (interwencyjna). Polega ona na utworzeniu odpowiedniej konstrukcji podatków, w tym także systemu ulg i zwolnień, zróżnicowaniu skal podatkowych bądź stawek w celu zwiększania zjawisk korzystnych dla gospodarki oraz hamowania i eliminowania zjawisk niekorzystnych. Stymulacja poprzez podatki może oznaczać osiągnięcie poziomu bliskiego równowadze w ujęciu makroekonomicznym (np. zrównoważony wzrost gospodarczy, stabilny poziom cen, równowaga bilansu płatniczego). Podatki wówczas określane są jako automatyczne stabilizatory koniunktury.

Istotne jest jednak pozostawienie podatnikowi możliwości wyboru np. między przeznaczeniem dochodu wypracowanego na cele inwestycyjne bądź konsumpcyjne lub też gromadzeniem oszczędności a wydatkowaniem na inwestycje albo konsumpcje. Ostatnią funkcją, jaką wymienia się przy podatkach, jest funkcja informacyjno-kontrolna, ponieważ pobór podatków pozwala na dostarczenie informacji o zachodzących zjawiskach społecznych i gospodarczych. Wszystkie funkcje podatków w różny sposób przenikają się i zależą od siebie. Żadna z nich nie istnieje samodzielnie, dlatego można stwierdzić, że system podatkowy powinien spełniać wszystkie funkcje zarówno fiskalne, jak i pozafiskalne.

Cele (funkcje) fiskalne opodatkowania uzależnione są głównie od wydatków budżetowych państwa, te zaś z kolei od tego, na ile państwo ingeruje w życie gospodarcze i społeczne. Można przyjąć, że rozstrzygnięcia o wydatkach państwa mają w znacznej mierze charakter polityczny, co stwarza niebezpieczeństwo preferowania w systemie podatkowym jego celów fiskalnych. Rozbudowane wydatki budżetowe mogą powodować trudności w uzyskiwaniu środków pieniężnych niezbędnych do ich realizacji, a także znacznie ograniczać podstawowe zasady gospodarki rynkowej i niewłaściwie ukształtować relacje pomiędzy państwem a podatnikiem. Ważne jest także to, aby przyjęte w danym systemie konstrukcje podatkowe były tworzone z myślą o możliwościach długotrwałego pokrywania potrzeb budżetowych. Nie oznacza to jednak, że cele fiskalne opodatkowania, związane z samą istotą podatku, mogą zdominować system podatkowy. Jego konstrukcja powinna zmierzać do swego rodzaju kompromisu pomiędzy celami fiskalnymi, gospodarczymi i społecznymi opodatkowania.

W państwach gospodarki rynkowej istnieją różne i niekiedy złożone konstrukcje podatkowe umożliwiające uzyskiwanie podatkowych dochodów publicz-

---

⁴⁶¹ B. Pietrzak, Z. Polański, B. Woźniak, *System finansowy w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 654.

nych. Na nich skupiona jest uwaga nie tylko organów publicznych uprawnionych do nakładania i pobierania podatków, ale i podmiotów zobowiązanych do ich uiszczania.

Każdy system podatkowy składa się z wielu podatków, które odgrywają różną rolę fiskalną, gospodarczą, polityczną i społeczną. Podatki mają odmienny charakter, połączone są z inną sferą stosunków ekonomicznych, społecznych i prawnych.

Współcześnie żyjemy w państwie podatkowym, które bezpośrednio lub pośrednio uczestniczy w finansowych sukcesach obywateli i wynikach finansowych podmiotów gospodarczych⁴⁶². Świadczą o tym dane dotyczące wysokości wpływów podatkowych w polskim budżecie państwa w latach 2011-2013 (tab. 1). Jak widać, polski budżet opiera się głównie na dochodach podatkowych, które stanowią w kolejnych latach 87,63%, 90,14% i 89,18% ogólnych wpływów budżetowych.

W polskim systemie podatkowym podstawową rolę fiskalną odgrywają: podatek od towarów i usług i podatek akcyzowy, zaliczane do grupy obciążeń pośrednich oraz podatek dochodowy od osób fizycznych, podatek dochodowy od osób prawnych, które zalicza się do grupy obciążeń bezpośrednich. Ze względu na wspólnotę terytorialną na rzecz której są przekazywane, podatki pośrednie są obciążeniami państwowymi, a bezpośrednie wspólnymi. W stosunku do głównych podatków polskiego systemu podatkowego (podatki dochodowe, VAT, akcyza) funkcję uzupełniającą (dodatkową) pełni między innymi podatek od nieruchomości⁴⁶³. W pełnym wymiarze pozyskiwany jest on na rzecz gminy.

Główną korzyścią podatków pośrednich (VAT) jest fakt, że obejmują one swoim zasięgiem większą część społeczeństwa, a podatnik często nie zdaje sobie sprawy, że nabywając dane dobro czy korzystając z usługi, właśnie go uiszcza. Bez podatków pośrednich, w tym podatku od towarów i usług oraz podatku akcyzowego, państwo mogłoby mieć trudności z zebraniem środków potrzebnych do sfinansowania swojej działalności publicznej. Wpływy z podatków pośrednich stanowiły w badanym okresie (2011, 2012, 2013) kolejno aż 64,41%, 66,30% i 63,78% ogólnych dochodów budżetu państwa. Opodatkowanie pośrednie, rozkładając obciążenia na większość obywateli, promuje poczucie społecznej odpowiedzialności. Wśród podatków pośrednich duże znaczenie fiskalne ma podatek VAT, z którego wpływy do budżetu kształtowały się od 42,23% do 44,99% ogólnych dochodów budżetowych. Podatek pośredni VAT nie ma zniechęcającego wpływu na wysiłek, może go nawet wzmocnić, jeśli dotyczyć będzie pożądanego dóbr i usług⁴⁶⁴. Podatek pośredni od towarów i usług jest podatkiem od wartości dodanej, ma charakter podatku wielofazowego netto, dzięki czemu eliminuje narastanie i kumulowanie się należności podatkowych⁴⁶⁵. Wadą podatków pośrednich jest to, że bardziej obciążają one ludzi biednych niż bogatych. Większą część dochodów osoby biednej pochłania podatek VAT, przy zakupie tego samego dobra niż osoby zamożnej.

---

⁴⁶² W. Wittmann, *Steuerstaat*, Munchen 1986, s. 69.

⁴⁶³ H. Haller, *Finanzpolitik*. Grundlagen und Hauptprobleme, Tübingen 1972, s. 266.

⁴⁶⁴ G. Whitehead, *Ekonomia*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1996.

⁴⁶⁵ D. Gotz-Kozierkiewicz, *VAT – podatek od towarów i usług*, Warszawa-Katowice 1992, s. 37.

Tabela 1. Dochody budżetu państwa w latach 2011-2013

Dochody	Rok 2011 (wykonanie) (PLN)	Struktura (%)	Rok 2012 (PLN)	Struktura (%)	Rok 2013 (PLN)	Struktura (%)
Dochody ogółem	277 557 221	100,00	293 766 128	100,00	299 385 300	100,00
Dochody podatkowe	243 210 936	87,63	264 803 010	90,14	266 982 697	89,18
- VAT	120 831 951	43,53	132 165 000	44,99	126 414 509	42,23
- Akcyza	57 963 709	20,88	62 600 000	21,31	64 543 730	21,56
- od gier	1 476 951	0,53	1 353 000	0,46	1 250 000	0,42
- PIT	38 074 916	13,72	40 250 000	13,70	42 936 000	14,34
- CIT	24 861 922	8,96	26 635 000	9,07	29 638 450	9,90
- Pozostałe	1 487	0,01	1 800 010	0,61	2 200 008	0,73
Dochody niepodatkowe	32 274 485	11,62	27 125 247	9,23	30 806 651	10,29
Środki z UE	2 071 800	0,75	1 837 871	0,63	1 595 962	0,53

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ustawy budżetowej na rok 2011 (wykonanie), 2012, 2013.

Często wskazuje się, że podatek VAT korzystnie wpływa na wzrost gospodarczy, mimo drobnych zniekształceń w gospodarce i niesprawiedliwości społecznej. Jednak z drugiej strony sprzyja oszczędzaniu⁴⁶⁶. Akcyzowy podatek pośredni stanowi od 20,88% do 21,55% całości wpływów budżetowych. Dotyczy on ściśle określonych rodzajowo towarów. W odróżnieniu od podatku od towarów i usług, podatek akcyzowy nie podlega potrąceniu i jest elementem kosztu u podatnika. Dlatego kwota akcyzy jest wliczana do podstawy opodatkowania podatkiem VAT. Jak wynika z danych VAT i akcyza mają wysoką wydajność fiskalną, jednak wśród wad podatków pośrednich wymienia się brak bezstronności, ponieważ przed podatkami tymi można się uchylić, powstrzymując się np. od korzystania z opodatkowanych artykułów.

Duże znaczenie fiskalne mają także podatki dochodowe pobierane od osiągniętych dochodów, rozumianych jako nadwyżka przychodów nad kosztami ich uzyskania. Zasadniczą korzyścią dochodowych podatków bezpośrednich jest to, że przynoszą one duże zyski w stosunku do kosztów. Są stosunkowo pewne i równe, ponieważ najbardziej obciążają tych, którzy mogą sobie pozwolić na ich płacenie. Podatki dochodowe realizują zasadę opodatkowania podatnika według jego zdolności podatkowej, kumulując wszystkie przychody ze wszystkich źródeł, dając tym samym pełen obraz jego sytuacji materialnej. W konstrukcji tego podatku możliwa jest do uwzględnienia sytuacja osobista podatnika i jego stan rodzinny⁴⁶⁷. Za pośrednictwem podatków dochodowych od osób fizycznych można najlepiej realizować zasadę sprawiedliwości podatkowej, poprzez stosowanie zwolnień, ulg, odpowiedniej skali podatkowej⁴⁶⁸. Opodatkowanie bezpośrednim podatkiem dochodowym stanowi skuteczną metodę regulowania gospodarki. Na tle ogólnych dochodów budżetu państwa podatek dochodowy od osób fizycznych stanowi w kolejnych latach 13,72%, 13,70% i 14,34%. Główną wadą tego typu podatków jest to, iż zniechęcają one do wyteżonej pracy. Wysokie progi podatku dochodowego zwiększają korzyści wynikające z unikania płacenia tego typu obciążenia przez odkrywanie luk w prawie. Poważną wadą wysokich podatków dochodowych jest odpychanie kapitału zagranicznego i zachęcanie tym samym rodzimych przedsiębiorstw do inwestowania za granicą np. w „rajach podatkowych”. Bezpośrednie podatki dochodowe od osób prawnych redukują kapitał dostępny do reinwestowania. Obniża to w konsekwencji wydajność, gdyż nowsze wyposażenie oznacza zazwyczaj szybszą pracę i zwiększenie produkcji. Trudno mówić o sprawiedliwości podatku dochodowego od osób prawnych, gdyż raz opodatkowany dochód np. spółki akcyjnej, przechodząc do rąk akcjonariuszy, którzy z kolei muszą go wykazać w deklaracji i od niego ponownie zapłacić podatek. W takim przypadku ciężar podatkowy spada dwa razy na ten sam dochód⁴⁶⁹. W tym przypadku mówi się o podwójnym opodatkowaniu. W badanym okresie wpływy z podatku dochodowego od osób prawnych stanowiły 8,963%, 9,07% i 9,90% ogólnych dochodów budżetowych.

---

⁴⁶⁶ E. Mendoza, L. Tesar, *Why hasn't tax competition triggered a race to the bottom?*, Journal of Monetary Economics, 2005, vol. 52, s. 163.

⁴⁶⁷ H. Litwińczuk, *Opodatkowanie rodziny*, Warszawa 1989, s. 185.

⁴⁶⁸ R. Mastalski, *Prawo podatkoweII, Część szczegółowa*, Warszawa 1996, s. 46 i n.

⁴⁶⁹ R. Rybarski, *Nauka skarbowości*, Warszawa 1935, s. 277.

Podatki bezpośrednie (dochodowe) i pośrednie (obrotowe – VAT) funkcjonują w sferze działalności gospodarczej. Związane są one z produkcją, sprzedażą, osiągnięciem dochodów, kształtowaniem się kosztów, zmianami w zakresie popytu i podaży, aktualną polityką gospodarczą, a także procesami gospodarczymi zachodzącymi w danym państwie.

Fiskalizm to polityka państwa zmierzająca do nakładania na obywateli coraz większych obciążeń podatkowych w celu pozyskania odpowiednich wpływów do budżetu państwa. Według danych GUS w 2011 roku każdy Polak oddał na potrzeby państwa w postaci różnych podatków 8200,00 zł, a w 2012 roku już 8500,00 zł. Prognozy na 2013 rok przewidują, że będzie to 8600,00 zł. Dane dowodnie wskazują, że obywatele muszą pracować z roku na rok dłużej i więcej, aby osiągnąć „dzień wolności podatkowej”, tzn. dzień, w którym przestają pracować na potrzeby państwa, a zaczynają zarabiać na siebie i swoją rodzinę⁴⁷⁰. Wzrost obciążeń podatkowych to efekt rozwoju gospodarczego, a w konsekwencji wzrostu wynagrodzeń i zysków osiągniętych przez podmioty gospodarcze oraz podjętych decyzji przez rząd. Główną przyczyną zwiększonych obciążeń podatkowych jest wzrost stawek podatku VAT i akcyzy prawie na wszystkie towary i usługi oraz likwidacja niektórych ulg podatkowych. Podniesienie stawek podatku VAT przyczyniło się do ubytku realnej siły nabywczej gospodarstw domowych i podmiotów gospodarczych. Oznacza to, że podatnicy mogliby pieniądze te przeznaczyć na inwestycje, konsumpcję czy oszczędności zamiast oddać do budżetu państwa.

Podsumowanie

Obecnie w większości krajów (w tym i w Polsce) systemy podatkowe realizują również funkcje pozafiskalne. Państwa UE, jak i inne kraje OECD stosują różnorodne ulgi w systemie podatkowym, w tym w podatkach dochodowych. Jednak z drugiej strony, zauważalna jest tendencja do ograniczania pozafiskalnych zadań systemu podatkowego. Zmiany w systemie podatkowym powinny określić optymalną strukturę dochodów podatkowych oraz paropodatkowych, a w odniesieniu do poszczególnych podatków określić przede wszystkim bazę podatkową i wysokość stawek. Następnie należy przystąpić do prac legislacyjnych, zwracając dużą uwagę na prostotę, jednoznaczność i przejrzystość tworzonego prawa. Istotne znaczenie ma również promowanie takich rozwiązań w mechanizmie ustalania i pobierania podatków, które będą jak najmniej uciążliwe dla podatnika⁴⁷¹.

W interesie całej gospodarki leży stabilizacja poziomu cen, wysoki stopień zatrudnienia, równowaga w handlu zagranicznym, stały i równomierny wzrost gospodarczy. Jeżeli obciążenia podatkowe zostaną przekroczone, to główne cele gospodarcze zostaną naruszone, gdyż istnieje związek między wzrostem gospodarczym, zatrudnieniem a opodatkowaniem. Istnieje zależność między realizacją celów społecznych opodatkowania a respektowaniem zasad podatkowych. Należałoby dążyć do optymalizacji systemu podatkowego jako mechanizmu społeczno-gospodarczego. Jeżeli w państwie ma być realizowana i ukierunkowana na wybrane cele strategia gospodarcza, to powinna być ona odpowiednio wspomagana włą-

---

⁴⁷⁰ <http://www.smith.org.pl>

⁴⁷¹ Ministerstwo Finansów, *Strategia podatkowa*, Warszawa 2004.

ściwą polityką wykorzystywania funkcji pozafiskalnych podatków. Funkcje te mogą być przy tym dobrze realizowane pod warunkiem, że prawidłowo spełniana jest funkcja fiskalna podatków⁴⁷². W realizacji funkcji fiskalnej ustawodawca podatkowy powinien:

- ocenić, czy źródło podatku jest wystarczająco wydajne,
- ocenić, czy podatek w stosunkowo krótkim czasie reaguje na wzrost i spadek zapotrzebowania państwa na dochód publiczny – czy jest elastyczny,
- unikać przesadnego kształtowania ciężaru podatkowego, gdyż nie prowadzi to do podwyższenia realnego dochodu z podatku, a wręcz przeciwnie szkodzi ekonomicznej stabilności państwa i społeczeństwa,
- uwzględnić zasadę powszechności i równomierności opodatkowania, czyli w jaki sposób rozłożyć obciążenia podatkowe na podatników,
- utrzymać na możliwie niskim poziomie obciążenia podatkowe wraz z kosztami ich realizacji,
- przestrzegać nakazu zachowania źródła podatkowego, czyli nie stosować podatków, które osłabiają i naruszają kapitał finansowy i gospodarczy i w rezultacie wpływają negatywnie na kształtowanie przyszłych dochodów budżetowych.

Od dobrze skonstruowanego systemu podatkowego wymaga się, aby zachęcał do inwestowania, tworzenia nowych miejsc pracy i innowacji. Ważne jest także zapewnienie określonych i stabilnych dochodów podatkowych przy możliwie najmniejszych negatywnych konsekwencjach dla gospodarki i podatników. Dlatego slogan o nieuchronności podatków i śmierci jest już niemal tak „wytarty” jak stopnie Schodów Hiszpańskich w Rzymie. Skoro niektórych rzeczy nie sposób uniknąć, może warto się zastanowić, czy można nieco złagodzić to, co nieuchronne⁴⁷³.

Literatura

1. Bień W., 1998. Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa. Difin Warszawa.
2. Borodo A., 2004. Dochody jednostek samorządu terytorialnego. TNOiK Toruń.
3. Gieros-Brzezińska A., 2006. Ucieczka przed fiskusem. Manager Magazin 8.
4. Gomułowicz A., Małecki J., 1998. Podatki i prawo podatkowe. Wyd. Ars boni et aequi Poznań.
5. Gotz-Kozierkiewicz D., 1992. VAT – podatek od towarów i usług. Warszawa – Katowice.
6. Haller H., 1972. Finanzpoliti. Grundlagen und Hauptprobleme. Tubingen.
7. James S., Nobes C., 1998. The economics of taxation: Principles, policy and practice. Prentice Hall Europe London 6.
8. Litwińczuk H., 1989. Opodatkowanie rodziny. Warszawa.
9. Mastalski R., 1996. Prawo podatkoweII. Część szczegółowa. Warszawa.
10. Mendoza E., Tesar L., Why hasn't tax competetion triggered a race to the bottom? Journal of Monetary Economics 52.
11. Ministerstwo Finansów, 2004. Strategia podatkowa. Warszawa.
12. Ofiarski Z., 2006. Prawo podatkowe. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexi Warszawa.
13. Pietrewicz M., 1996. Polityka fiskalna. Poltext Warszawa.
14. Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B., 2003. System finansowy w Polsce. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
15. Rybarski R., 1935. Nauka skarbowości. Warszawa.

⁴⁷² J. Sokołowski, *Zarządzanie przez podatki*, Warszawa 1995, s. 23 i n.

⁴⁷³ A. Gieros-Brzezińska, *Ucieczka przed fiskusem*, Manager Magazin, 2006, nr 8.

16. Sokołowski J., 1995. Zarządzanie przez podatki. Warszawa.
17. Whitehead G., 1996. Ekonomia. Wyd. Zysk i S-ka Poznań.
18. Wittmann W., 1986. Steuerstaat. Munchen.
19. Ustawa z dnia 29.08.1997 roku – Ordynacja podatkowa (Dz. U. nr 160, poz. 1083 z późn. zm.).
20. <http://www.smith.org.pl>

A structure of the tax revenues in Poland

Summary: Taxes are an essential financial instrument, economic and legal, carrying out specified ideas and goals which let stimulate the growth in the economy. A structure analysis of the tax revenues in the Polish state budget and the amount of fiscal charges of Polish taxpayers is a subject of the article.

Key words: tax, height of tax burdens, fiscal functions, the tax system

BADANIA NAD JAKOŚCIĄ ŻYCIA POLSKICH SENIORÓW W CZASACH KRYZYSU

Aleksandra Błachnio
Krzysztof Śmiatacz

Streszczenie: W pracy przedstawiono wyniki badań własnych dotyczących jakości życia polskich seniorów. W pomiarze wykorzystano Kwestionariusz Zadowolenia z Życia autorstwa Fahrenberga, Myrteka, Schumachera i Brählera. Uzyskane rezultaty porównano z wynikami badań Czapińskiego i Panka, współautorów „Diagnozy społecznej” omawiającej m.in. zagadnienia warunków i jakości życia Polaków. Porównania prezentowane w publikacji dotyczą wspólnych dla obu pomiarów wskaźników jakości życia dotyczących: stanu zdrowia, życia seksualnego, kontaktów towarzyskich, osiągnięć życiowych, sytuacji finansowej, warunków życia, czasu wolnego. Wyniki analiz przemawiają za wnioskiem, iż negatywne wyobrażenie o jakości życia polskich seniorów zakorzenione w stereotypie starości nie ma przełożenia na rzeczywisty poziom zadowolenia osób przeżywających własną starość.

Słowa kluczowe: jakość życia, starość, badania jakości życia.

Wprowadzenie

Zagadnienie jakości życia jest interesujące, zwłaszcza w kontekście dokonujących się przemian globalizacyjnych w sferze socjoekonomicznej kraju. Nie bez znaczenia jest przecież światowy kryzys gospodarczy, który niekorzystnie oddziałuje m.in. na wartości Produktu Krajowego Brutto (PKB) wielu krajów świata. W Unii Europejskiej (UE) już w 2008 roku odnotowano ujemne przyrosty wartości PKB, a kulminacja kryzysu nastąpiła w 2009 roku, kiedy spadek wartości PKB odnotowano w prawie wszystkich krajach członkowskich⁴⁷⁴. Ze względu na złożoność problematyki jakości życia zasadnym wydaje się jej zawężenie do kwestii najbardziej aktualnych i nowych. Jedną z nich jest problem starzejących się społeczeństw i wiążąca się z nim troska o pozytywną jakość życia w starości. Jest on o tyle istotny, że dotyczy coraz dynamiczniej wzrastającej liczby obywateli. Stąd celem pracy jest próba odpowiedzi na pytanie, czy starość, której kulturowo-społeczne konotacje są wyraźnie negatywne, może wiązać się ze spadkiem jakości życia. Przedmiotem rozważań będą wyniki przeprowadzonych badań własnych i ich odniesienie do wyników pomiaru jakości życia z „Diagnozy społecznej” Czapińskiego i Panka⁴⁷⁵.

---

⁴⁷⁴ International Monetary Fund, *World Economic Outlook Database*, www.imf.org (2.03.2013).

⁴⁷⁵ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna, raporty*, www.diagnoza.com (2.01.2013).

Globalne wyzwanie starzejących się społeczeństw

W dzisiejszym świecie na jakość jego życia wpływają m.in.: moda na indywidualizację⁴⁷⁶, anomia kultury⁴⁷⁷, deregulacja normatywnego porządku życia⁴⁷⁸, wspomniana wcześniej istotna zmiana w zakresie stratyfikacji wiekowej społeczeństw.

Dane z roczników statystycznych i prognoz demograficznych pokazują wyraźny wzrost liczby seniorów we współczesnym społeczeństwie⁴⁷⁹. Zjawisko to nie jest obojętne dla ekonomii państw i ich polityki społecznej, gdyż wiekową bombę demograficzną łączy się z prognozami dużego obciążenia państw w zakresie świadczeń finansowych (emerytury, renty) czy kosztów związanych z niezbędnymi procedurami medycznymi i świadczeniami opieki społecznej⁴⁸⁰. Dlatego w krajach rozwiniętych nazwano je problemem „siewiejącego” (z ang. *graying*) społeczeństwa⁴⁸¹. Dla krótkiego zobrazowania zjawiska: w populacji amerykańskiej prognozuje się, że procent osób powyżej 65. roku przekroczy 20% około roku 2030⁴⁸², analogiczne prognozy dotyczą Chin⁴⁸³, w Kanadzie ta wartość krytyczna uzyskana zostanie wcześniej, bo już w 2024 roku⁴⁸⁴. Problem starzejących się społeczeństw jeszcze wyraźniej manifestuje się w Europie. Badania Kelly Joyce i Meika Loe⁴⁸⁵ wykazały, że wśród 25 krajów z najliczniejszą populacją osób starych, aż 23 znajduje się na naszym kontynencie. Przyrost seniorów w Polsce jest również bardzo wyraźny, a prognozy, jak wszędzie, pokazują wzmocnienie się tendencji starzenia się społeczeństwa.

Widoczny ilościowy przyrost seniorów tłumaczy się cywilizacyjnym postępem i choć fenomen długowieczności coraz częściej jest obserwowany⁴⁸⁶, nadal jej

⁴⁷⁶ M. Biernacka, *Człowiek korporacji. Od normatywizmu do afirmacji własnego Ja*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

⁴⁷⁷ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2000; K. Obuchowski, *Od przedmiotu do podmiotu*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.

⁴⁷⁸ C. Wrosch, A. Freund, *Self-regulation of normative and non-normative developmental challenges*, Human Development, 2001, 44(5), s. 264-283.

⁴⁷⁹ Por. CSDH, *Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health*. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health, World Health Organization, Geneva 2008.

⁴⁸⁰ I. Stuart-Hamilton, *Psychologia starzenia się. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2006.

⁴⁸¹ R. Hugman, *Ageing, occupation and social engagement: towards a lively later life*, Journal of Occupational Science, 1999, 6(2), s. 1-7; I. Stuart-Hamilton, *op. cit.*

⁴⁸² K. Kinsella, W. He, *An Aging World: 2008*, U.S. Census Bureau, International Population Reports P95/09-1, U.S. Government Printing Office, Washington, DC 2009.

⁴⁸³ X. Xie, Y. Xia, X. Liu, *Family income and attitudes toward older people in China: comparison of two age cohort*, Journal of Family and Economic Issues, 2007, 28(1), s. 171-182.

⁴⁸⁴ K. Joyce, M. Loe (red.) *Technogenarians. Studying health and illness through an ageing, science, and technology lens*, Wiley-Blackwell 2010.

⁴⁸⁵ Zob. *Ibidem*.

⁴⁸⁶ Coraz łatwiej jest spotkać w społeczeństwie osoby sędziwe, czyli takie których wiek osiąga 100 lat i więcej. Jak pokazują analizy demograficzne jest to konsekwencja tego, że liczba 85-latków i starszych wzrasta 6-krotnie szybciej w porównaniu z ogólną populacją, a w przypadku 100-latków i osób starszych różnica jest nawet 10-krotna. S.M., Jazwinski, *Aging and longevity genes*, Acta Biochimica Polonica, 2000, 47(2), s. 269-279.

mechanizm nie jest znany. Tymczasem rosnąca liczba starzejących się obywateli skutkuje ukierunkowaniem zainteresowania na zupełnie nowe wyzwania, np.: możliwością przystosowania infrastruktury dzielnicy⁴⁸⁷, a także transportu publicznego do sprawności najstarszych mieszkańców⁴⁸⁸, rozwojem efektywnych strategii informowania i komunikowania się z seniorami w zakresie oferowanych im form wsparcia i pomocy⁴⁸⁹, rolą technologii w podtrzymaniu samodzielności i wysokiej jakości życia ludzi starych⁴⁹⁰. Ponadto po raz pierwszy obserwowane w wymiarze globalnym zjawisko starzenia się i starości osób niepełnosprawnych⁴⁹¹ rodzi obawy na ile system opieki medycznej jest wydolny i gotowy na sprostanie temu zupełnie nowemu wyzwaniu.

Refleksja o jakości życia w okresie starości

Dobrostan, jakość życia i zdrowie są warunkowane przez dostępność i optymalność zasobów ekosystemu. Za bazowe komponenty dobrostanu jednostki przyjmuje się: bezpieczeństwo, dostępność zasobów koniecznych do życia, zdrowie oraz wolność wyboru i działania. Wszystkie one warunkowane są osobowościowo i środowiskowo. Kluczem do ich pozyskiwania jest zdaniem Aoyama, Hudsona, Hoovera aktywność człowieka, rozumiana jako „dążenie do” i podejmowanie działania w codziennym życiu⁴⁹².

Ujmując jakość życia w dynamicznym współdziałaniu środowiska i jednostki, w odniesieniu do ludzi starych uzyskuje się adekwatną perspektywę w dyskusji nad poziomem ich jakości życia. Z wiekiem dążenie do zachowania stabilności współdziałania obu systemów wiąże się z coraz większymi kosztami, które są konsekwencją zyskujących przewagę strategii usztywniania działania jednostki, a tym samym z rosnącym u niej doświadczeniem dysstresu. Jego źródła są liczne, a wynikają z: niepewności jutra (wynikającej ze słabej kondycji finansowej oraz pogarszającego się stanu zdrowia), deficytów bliskości, akceptacji i uznania, marginalizacji z życia publicznego⁴⁹³, spadku samodzielności i sprawności, wykluczenia z rynku pracy, doświadczanych trudności w wypełnianiu oczekiwań, realizacji pragnień dzieci i wnucząt (i/lub innych krewnych), zaburzonej równowagi w rela-

---

⁴⁸⁷ Ch. Milligan, *There is no place like home: place and care in an ageing society*, Farnham: Ashgate, 2009.

⁴⁸⁸ Por. S. Kim, *Assessing mobility in an aging society: Personal and built environment factors associated with older people's subjective transportation deficiency in the US*, Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour, 2011, 14(5), s. 422-429.

⁴⁸⁹ L.M. Ryser, G.R. Halseth, *Communication mechanisms for delivering information to seniors in a changing small town context*, Journal of Rural and Community Development, 2011, 6(1), s. 49-69.

⁴⁹⁰ M. Loe, *Doing it my way: old women, technology and wellbeing*, [W:] *Technogenarians. Studying health and illness through an ageing, science, and technology lens*, K. Joyce, M. Loe (red.), Wiley-Blackwell, Malaysia 2010, s. 142-156.

⁴⁹¹ Por. Ch. Bigby, *Ageing with a lifelong disability. A guide to practice, program and policy issues for human services professionals*, Jessica Kingsley Publishers, London 2006; CSDH, *op. cit.*

⁴⁹² M. Aoyama, M.J. Hudson, K.C. Hoover, *Occupation Mediates Ecosystem Services with Human Well-Being*, Journal of Occupational Science, 2012, 19(3), s. 213-225.

⁴⁹³ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2003.

ciach rodzinnych, osłabieniu więzi i/lub rzadszego kontaktu z bliskimi⁴⁹⁴. Tym samym w kulturze, jak i w samym zachowaniu seniorów utrwała się obraz starzenia się jako okresu cichego cierpienia i postępującego degradacji życia⁴⁹⁵. Seniorzy zwykle, na zasadzie samospełniającej się przepowiedni lub przejęcia na siebie roli „niedołęznego staruszka”, wybierają drogę podporządkowania się i rezygnacji⁴⁹⁶. Sprzyja to przyjmowaniu *ad hoc* tezy o niskiej jakości życia w okresie starości.

Pomiar poziomu zadowolenia z życia

Kategoria jakości życia wzbudza niesłabnące zainteresowanie badawcze od wielu dekad, stąd liczba dostępnych ujęć, podobnie jak wielość narzędzi, z jednej strony wzbogaca, z drugiej relatywizuje jej pomiar⁴⁹⁷. W zrealizowanym badaniu – jakość życia sprowadzona została do kategorii zadowolenia z życia. Pojęcie to opisuje subiektywną i emocjonalną ocenę życia w aspekcie zrealizowanych celów i zamierzeń, przeżywanego szczęścia i bilansu doświadczanych emocji pozytywnych i negatywnych⁴⁹⁸. Zadowolenie z życia zależy od szeregu zmiennych społeczno-demograficznych (płeć, wiek, sytuacja rodzinna i pozycja ekonomiczna itd.) i może stanowić miarę różnicującą poziom jakości życia dorosłych Polaków.

Zasadniczy pomiar przeprowadzono w latach 2009-2010, a następnie, ze względu na niesatysfakcjonującą liczbę respondentów w wieku powyżej 65. roku życia, uzupełniano próbę osób z okresu późnej dorosłości. Zebrano 463 odpowiedzi wśród osób w wieku od 16 do 83 lat. W badaniu wzięło udział 230 mężczyzn i 233 kobiety.

Zadowolenie z życia mierzono za pomocą Kwestionariusza Zadowolenia z Życia (FLZ⁴⁹⁹) Jochena Fahrenberga, Michaela Myrteka, Jörga Schumachera, Elmara Brählera. Narzędzie to umożliwia uzyskanie ogólnej miary zadowolenia z życia, jak i analizy jej składowych, tj.: stanu zdrowia, pracy i zawodu, sytuacji finansowej, czasu wolnego, małżeństwa / związku partnerskiego, stosunku do własnych dzieci, stosunku do siebie samego, życia seksualnego, przyjaciół, znajomych, krewnych,

⁴⁹⁴ H. Cudak, *Funkcjonowanie ludzi starych we współczesnych czasach*, [W:] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, ZAPOL, Szczecin 2007, s. 41-48; A. Błachnio, *Starość non profit. Wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2012.

⁴⁹⁵ Por. E. Łuczywek, A. Barczak, T. Gabryelewicz, A. Pfeffer, B. Pepłońska, M. Maik, M. Styczyńska, D. Religia, M. Barcikowska, *Successful aging: the neuropsychological assessment of persons in very advanced age*, *Acta Neuropsychologica*, 2006, vol. 4, no. 1/2, s. 21-32.

⁴⁹⁶ I. Gore, *Wiek a aktywność życiowa*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1980.

⁴⁹⁷ A. Błachnio, *Jakość życia człowieka w zdrowiu i chorobie*, *Polskie Forum Psychologiczne*, 2005, 10(2), s. 125-139.

⁴⁹⁸ W. Zeidler, *Zadowolenie z życia : inspiracje i próby konceptualizacji*, *Przegląd Psychologiczny*, 2011, tom 54, nr 4, s. 323-342. Ponadto informacje dotyczące narzędzia i jego historyczno-teoretycznych podstaw opracowane zostały w oparciu o niepublikowany podręcznik metody pt. Kwestionariusz Zadowolenia z Życia (FLZ) Włodzisława Zeidlera.

⁴⁹⁹ Pełna niemiecka nazwa kwestionariusza to: *Fragebogen zur Lebenszufriedenheit (FLZ)*. W polskim piśmiennictwie dostępne są doniesienia z badań z wykorzystaniem tego narzędzia w: Chodkiewicz, J., Wilska, A., *Stan zdrowia, wsparcie społeczne i zadowolenie z życia Dorosłych Dzieci Alkoholików (DDA) korzystających z pomocy terapeutycznej*, *Alkoholizm i Narkomania*, 2008, 21(2), s. 135-152; M. Michalska-Leśniewicz, W. Gruszczyński, *Psychologiczne wyznaczniki jakości życia kobiet z rozpoznaną depresją*, *Psychiatria Polska*, 2010, 44(4), s. 529-541.

mieszkania. Kwestionariusz udostępniony został w ramach projektu adaptacji kulturowej narzędzia realizowanego przez zespół pod kierunkiem Włodzisława Zeidlera na Wydziale Psychologii WSFiZ w Warszawie w ramach licencji uzyskanej od niemieckiej Firmy Hogrefe.

Uzyskane wyniki pozwoliły na przeprowadzenie analiz różnicy poziomu zadowolenia z życia osób w różnych okresach dorosłości – wczesnej (23-39 lat), średniej (40-59 lat) i późnej (60 i więcej lat)⁵⁰⁰. W pierwszej grupie znalazło się 102 respondentów ze średnią wieku równą 30,71 lat; w drugiej 187 osób ze średnią 51,43; natomiast do ostatniego przedziały zakwalifikowano 124 osoby, a ich średnia wieku wyniosła 66,06 lat. Ogólna miara zadowolenia z życia uzyskana przez osoby badane poddana została testowi istotności różnic. Wynik przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Istotność różnic średnich w badaniu zadowolenia z życia

Wynik ogólny: zadowolenie z życia	Wczesna dorosłość (1)	Średnia dorosłość (2)	Późna dorosłość (3)	(1)/ (2)	(2)/ (3)	(3)/ (1)
	średnia			wynik testu HSD		
	239,49	222,61	216,36	0,005*	0,398	0,000*

Objaśnienia:

HSD – test T Tukeya dla podgrup różniących się liczebnie nosi nazwę HSD (ang. *honestly significant difference*), czyli testu uczciwie istotnej różnicy. Jego zaletą jest umiarkowany konserwatyzm (K. Orłowski, *Zastosowanie pakietu Statistica w analizie wyników badań społecznych*, SPA, Poznań 2001) oraz możliwość wykrycia większej liczby istotnych różnic pomiędzy średnimi przy węższych przedziałach ufności.

* wartości *p* mniejsze od poziomu istotności $\alpha = 0,05$.

Źródło: badania własne.

Przeprowadzone obliczenia pokazały, że najwyższy poziom zadowolenia z życia prezentują osoby młode. Różnica ta jest istotna statystycznie wobec osób ze średniej i późnej dorosłości. Założenie, że osoby stare będą istotnie niżej oceniały zadowolenie z życia w porównaniu z osobami w wieku produkcyjnym, nie zostało empirycznie potwierdzone. Owszem wraz z wiekiem istnieje tendencja do obniżania się poziomu zadowolenia z życia, ale starość nie wypada zdecydowanie gorzej, a czasami zaskakująco prezentuje bardziej pozytywną ocenę jak w przypadku kategorii „czas wolny”⁵⁰¹.

Na podstawie wyników przedstawionych w tabeli 2 można stwierdzić, że zgodnie z naturą starości, „stan zdrowia” oraz zadowolenie z „życia seksualnego” nie zadowolają seniorów, a ich ocena wypada wyraźniej najslabiej w porównaniu z dorosłymi z obu wcześniejszych okresów dorosłości. Na szczególne podkreślenie zasługuje jednak fakt, że poziom zadowolenia w pozostałych siedmiu obszarach różni się, ale nieznacznie. Tym samym negatywne predykcje dotyczące niskiej jakości życia osób w okresie starości nie znajdują empirycznego potwierdzenia.

⁵⁰⁰ Periodyzacja ta jest propozycją Harwas-Napierały i Trempały z: J. Trempała, *Modele rozwoju psychicznego. Czas i zmiana*, Wydawnictwo Uczelniane AB, Bydgoszcz 2000.

⁵⁰¹ Por. również A. Błachnio, *Starość non profit, op. cit.*

Tabela 2. Istotność różnic średnich w badaniu zadowolenia życia

Wyszczególnienie	Wczesna (1)	Średnia (2)	Późna (3)	(1)/ (2)	(2)/ (3)	(3)/ (1)
	Średnia			Wynik testu HSD		
Stan zdrowia	36,06	31,27	28,65	0,000*	0,020*	0,000*
Praca i zawód	35,12	34,11	32,66	0,873	0,552	0,252
Sytuacja finansowa	30,01	27,31	26,73	0,182	0,964	0,068
Czas wolny	32,16	32,05	33,58	0,999	0,511	0,648
Małżeństwo/ związek partnerski	38,07	36,51	36,27	0,756	0,998	0,665
Stosunek do własnych dzieci	40,52	38,08	36,99	0,450	0,765	0,141
Stosunek do siebie samego	36,72	34,99	34,36	0,260	0,879	0,060
Życie seksualne	35,95	32,10	30,57	0,021*	0,617	0,000*
Przyjaciele, znajomi, krewni	35,87	35,74	35,06	0,999	0,805	0,767
Mieszkanie	36,39	34,76	34,31	0,323	0,952	0,129

Objaśnienia:

* wartości p mniejsze od poziomu istotności $\alpha = 0,05$.

Źródło: badania własne.

Następnie wyniki Kwestionariusza Zadowolenia z Życia (*FLZ*) – ze względu na szereg interesujących analogii – porównano z rezultatami badań nad jakością życia Polaków uzyskanymi przez zespół Czapińskiego i Panka, a prezentowanymi cyklicznie w ramach „Diagnozy społecznej”. Dobór pozycji do porównań oparty był na kryterium zbieżności treściowej pytań, a oceniany metodą sędziów kompetentnych. W analizach starano się uwzględnić obszary, które w literaturze przedmiotu rozpoznane są jako główne składowe zadowolenia z życia, czyli: stan zdrowia, bezpieczeństwo finansowe, kontakty społeczne, skuteczność w realizacji obranych celów, ciało i seksualność⁵⁰².

Ocena własna stanu zdrowia, szczególnie w okresie starości, rozpoznana jest jako podstawowy czynnik prognostyczny zadowolenia z życia⁵⁰³. Wyniki przedstawione w tabeli 3 wskazują, że w tym obszarze dostrzegalna jest wyraźna tendencja spadkowa zadowolenia, co stanowi naturalną konsekwencję biologicznej degradacji organizmu.

Dane Czapińskiego i wyniki uzyskane z badań własnych wskazują zbliżone tendencje. Większość respondentów z pierwszej fazy starości nadal pozytywnie ocenia swoje zdrowie i sprawność (pierwsza kategoria do 64 lat). Wchodząc w bardziej zaawansowaną starość (wiek powyżej 65 lat), tendencja do pozytywnego ustosunkowania wobec zdrowia spada, a negatywne oceny – przeciwnie – stają się coraz częstsze. Zasadniczo w obu próbach respondenci wybierali umiarkowane oceny swojego zdrowia, skrajne zadowolenie lub niezadowolenie stanowiły jednostkowe wybory.

Zaprezentowane w obu badaniach (tab. 4) ustosunkowanie seniorów do aktywności seksualnej, choć wzbudza zasadne pytanie o rzetelność udzielonych odpowiedzi, zasługuje na szczególną refleksję.

⁵⁰² E.J. Phillips, *A Review of the Life Satisfaction in the Elderly Scale*, Journal of Counselling and Development, 1986, 64, s. 542-543; I. Stuart-Hamilton, *op. cit.*; A. Błachnio, *Jakość życia człowieka w zdrowiu i chorobie*, *op. cit.*; A. Błachnio, *Starość non profit*, *op. cit.*; W. Zeidler, *op. cit.*

⁵⁰³ E.L. Snider, *Explaining life satisfaction: it's the elderly's attitudes that count*, Social Science Quarterly, 1980, 61(2), s. 253-263.

Tabela 3. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: W jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) ze stanu swojego zdrowia (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia ze stanu zdrowia (kolumny B), według wieku

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Nie zadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	2,49	0	21,3	10,26	31,74	56,41	17,22	10,26	16,74	15,38	10,51	0	7,69	
65 i więcej lat	1,76	4,60	11,97	12,64	26,89	24,14	20,19	25,29	23,75	20,69	15,44	1,15	11,49	

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com [1.03.2013] (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 4. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) z życia seksualnego, według wieku

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Nie zadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem		Brak odpowiedzi	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	2,88	5,13	25,69	7,69	37,1	15,38	14,08	15,38	13,87	2,56	6,37	0	33,33	20,51		
65 i więcej lat	2,36	5,75	19,82	14,94	37,22	26,44	15,04	17,24	14,3	4,60	11,26	1,15	18,39	11,49		

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com [1.03.2013] (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Zmienia się wiedza i praktyki w zakresie gerontologii⁵⁰⁴, a w konsekwencji powoli ewoluują postawy społeczne wobec ciała i seksualności starzejących się osób. Potrzeba bliskości, popęd seksualny, sprawność i libido jako wyznaczniki tak samooceny, jak i zadowolenia z życia są prawem wszystkich osób dorosłych, również tych najstarszych. Zmiana ta jest optymistyczna, o ile uwzględni się prognozy demograficzne o wydłużeniu się średniej długości życia. Analizując zaprezentowane powyżej wartości liczbowe, wydaje się jednak, że dane uzyskane za pomocą Kwestionariusza Zadowolenia z Życia bardziej oddają stan faktyczny. Dokumentują, że pomimo zdecydowanie pozytywnego ustosunkowania się respondentów do aktywności seksualnej, od 30% do 50% uczestników nie było w stanie jednoznacznie ocenić swojej seksualnej sprawności. Możemy postawić hipotezę, że wynika to albo z faktu bycia samotnym (z wyboru bądź w następstwie śmierci małżonka/partnera), albo z nadreprezentatywności liczbowej starych kobiet (co istotnie ogranicza szanse znalezienia partnera), albo z poczucia wstydu i niechęci do wkraczania w sferę tabu, jaką dla osób seniorów jest nadal ich fizyczność. Te argumenty kwestionują pozytywny obraz seksualności osób starych zaprezentowany przez Czapińskiego. Należy zadać pytanie, czy zasadne jest posługiwanie się w badaniach skalą odpowiedzi, która wymusza na respondentach jednoznaczne ustosunkowanie się do problemu, ale nie odzwierciedla ich rzeczywistego funkcjonowania.

Dla jakości życia w starości, jak i jej subiektywnej miary w postaci zadowolenia z życia, ważnym czynnikiem jest więź, przynależność i wsparcie społeczne. Ich miarą jest ocena jakości relacji z najbliższymi krewnymi. Ze względu na fakt, że w przeprowadzonych pomiarach (tab. 5) sposób pytania się o ten ważny obszar życia respondentów istotnie się różnił, gdyż w „Diagnozie społecznej” pytano o relacje z najbliższymi krewnymi, a w pomiarze Kwestionariuszem Zadowolenia z Życia analizowano go oddzielnie w sferze związku/małżeństwa i w sferze rodzicielstwa. Uzyskane wyniki nie nadają się do bezpośredniego porównania.

W badaniach własnych uwzględniona została ponadto różnorodność sytuacji rodzinnej osób badanych, co skutkowało tym, że liczba zebranych odpowiedzi była o 50% mniejsza, gdyż respondenci samotni i/lub bezdzietni powstrzymywali się od aktywnej oceny tych obszarów. W badaniach Czapińskiego i Panka informacje te nie są podane. W obu projektach poziom zadowolenia z życia rodzinnego, opierając się na zebranych odpowiedziach, jest jednoznacznie satysfakcjonujący. To czego nie udało się porównać w zakresie bliskich relacji społecznych, możliwe było w zakresie poziomu zadowolenia respondentów z ich dalszych relacji społecznych. W „Diagnozie społecznej”, ale również w pomiarze Kwestionariuszem Zadowolenia z Życia, posłużono się bardzo podobnym pytaniem o jakość relacji koleżeńskich / towarzyskich. Ponieważ jest to ważny czynnik przeciwdziałający poczuciu wykluczenia osób starych warto krótko go skomentować. W obu badaniach poziom zadowolenia ze stosunków z osobami o dalszym stopniu pokrewieństwa niż rodzina przedstawia się podobnie korzystnie. Zdecydowana większość respondentów docenia kontakt z drugim człowiekiem. Tylko nieznaczny procent osób badanych udzielił odpowiedzi, w których (10% w przypadku badań Czapińskiego) wyraził

---

⁵⁰⁴ Por. A. Błachnio, *Starość non profit*, op. cit.

swoje niezadowolenie lub nie zajął jednoznacznego stanowiska (17% w przypadku badań Kwestionariuszem Zadowolenia z Życia).

Okres późnej dorosłości często wiąże się z potrzebą bilansowania własnych osiągnięć. W badaniach zadowolenia z życia podkreśla się natomiast, że obok przeważających w ocenie pozytywnych lub negatywnych emocji, ważne jest ustosunkowanie się jednostki w aspekcie własnego sprawstwa i skuteczności w realizacji obranych przez siebie celów. Stąd warte uwagi są dane liczbowe dotyczące oceny przez polskich seniorów ich własnych osiągnięć. W tym pytaniu na podkreślenie zasługuje nie tylko ogólna pozytywna wartość uzyskana w pomiarze, ale przede wszystkim zbieżność wyników uzyskana w dwóch niezależnych pomiarach jakości życia polskich seniorów (tab. 6).

Wyniki badań nad kondycją finansową starzejących się Polaków (tab. 7) wyraźnie optymistyczniej wypadają w „Diagnozie społecznej”. Wydaje się jednak, że nadreprezentacja pozytywnych ocen może wynikać z formuły pytania, w której jednostkowe dochody seniorów ujmowane są sumarycznie wraz z dochodami innych (bliżej niesprecyzowanych) członków rodziny. W pomiarze Kwestionariuszem Zadowolenia z Życia osoby badane ustosunkowywały się bezpośrednio do własnych dochodów. Tym samym w ich ocenie przeważała postawa środka z ukierunkowaniem na większy pesymizm (realizm) sytuacji finansowej. Na fakt wart podkreślenia zasługuje tendencja rosnącego zadowolenia z finansów wraz z wiekiem.

Z jednej strony można ją tłumaczyć realizmem polskich seniorów, którzy śledząc dokonujące się zmiany w systemie emerytalnym i pesymistyczne prognozy na przyszłość doceniają względnie bezpieczną, choć skromną kondycję własnych portfeli. Psychologowie dodatkowo przyjmują, że w strategiach funkcjonowania osób starych zaczynają dominować postawy zdystansowania się do otaczającej rzeczywistości i perspektywiczne ustosunkowania do przeżytych już zdarzeń, które tym samym czynią seniorów mniej labilnych i skłonnych do negatywnych emocji⁵⁰⁵.

Tendencje opisane w kontekście dochodów są zachowane podobnie w zaprezentowanych wynikach dotyczących sytuacji finansowej rodziny (tab. 8), jak i prezentowanych ocenach zadowolenia ze standardu życia seniorów manifestującego się w ich warunkach mieszkaniowych (tab. 9).

Zasadniczo, osoby stare doświadczają konsekwencji deficytów ekonomicznych ujawniających się w systemie gospodarczym kraju, a szczególnie w systemie wynagrodzeń i świadczeń o charakterze socjalnym.

Ocena standardów lokali mieszkalnych przez osoby starsze w Polsce wypada optymistycznie, ponieważ w obu pomiarach około 80% respondentów z obu przedziałów wiekowych oceniło pozytywnie swoje mieszkania. Zadowolenie można interpretować jako przejaw realistycznego podejścia do swoich możliwości finansowych, docenienia stabilizacji życia jako sposobu na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa. Skromne, ale własne mieszkanie, gwarantujące osobie starej autonomię i samostanowienie jest dla niej wartością bezwzględną, co znajduje wyraz nawet w ludowym przysłowiu „starych drzew się nie przesadza”.

Jako ostatnie zaprezentowane zostały dane dotyczące oceny sposobu zarządzania czasem wolnym przez osoby stare (tab. 10). W obu pomiarach, ich ustosunkowanie jest jednoznacznie pozytywne.

---

⁵⁰⁵ I. Stuart-Hamilton, *op. cit.*; A. Błachnio, *Starość non profit, op. cit.*

Tabela 5. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: W jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) ze stosunków z koleżankami (grupą przyjaciół) (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia z kontaktów towarzyskich oraz społecznych, według wieku (kolumny B)

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	7,85	10,26	47,97	23,08	34,05	41,03	5,07	15,38	3,64	0	1,43	0	10,26	
65 i więcej lat	8,19	4,60	43,7	31,03	37,23	49,43	6,36	8,05	3,08	0	1,44	0	6,90	

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 6. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) ze swoich osiągnięć życiowych (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia ze sposobu w jaki dotąd żyli (kolumny B), według wieku

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	3,83	2,56	28,34	25,64	42,55	46,15	12,05	5,13	10,58	0	2,65	0	20,51	
65 i więcej lat	3,87	3,45	27,53	29,89	41,6	32,18	14,88	14,94	9,34	3,45	2,79	1,15	14,94	

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 7. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) z obecnych dochodów rodziny (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia z dochodów (miesięcznej pensji), według wieku (kolumny B)

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	Brak odpowiedzi
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B		
60-64 lata	1,40	0,00	20,31	15,38	30,57	17,95	17,66	41,03	18,91	5,13	11,17	12,82	2,56	5,13
65 i więcej lat	2,21	0,00	19,30	6,90	30,39	34,48	18,91	21,84	18,33	14,94	10,87	11,49	6,90	3,45

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 8. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) z sytuacji finansowej własnej rodziny (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia z możliwości, jakie respondent może zapewnić swojej rodzinie, według wieku (kolumny B)

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	Brak odpowiedzi
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B		
60-64 lata	2,91	0,00	22,70	7,69	33,36	28,21	14,67	23,08	17,44	17,95	8,93	10,26	10,26	2,56
65 i więcej lat	2,92	2,30	22,21	6,90	32,19	28,74	17,63	22,99	16,20	14,94	8,85	4,60	14,94	4,60

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 9. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) z warunków mieszkaniowych (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia ze standardu i wyposażenia mieszkania (kolumny B), według wieku

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	10,56	2,56	48,03	30,77	26,71	48,72	6,14	5,13	5,66	0,00	2,90	0,00	12,82	
65 i więcej lat	9,34	9,20	45,74	27,59	30,45	35,63	6,12	8,05	5,79	4,60	2,56	1,15	13,79	

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Tabela 10. Procentowy udział wskazań respondentów w odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu jest Pan(i) zadowolony(-a) ze sposobu spędzania wolnego czasu (kolumny A) oraz procentowy udział wskazań respondentów dotyczący ich stopnia zadowolenia z tego, na ile mogą sobie urozmaicić czas wolny (kolumny B), według wieku

Wiek	Bardzo zadowolona		Zadowolona		Raczej zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Bardzo niezadowolona		Sam nie wiem		Brak odpowiedzi	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
60-64 lata	4,59	0,00	35,95	30,77	34,98	23,08	11,68	12,82	9,94	5,13	2,85	2,56	17,95	7,69		
65 i więcej lat	3,33	10,34	33,96	21,84	38,03	34,48	12,59	9,20	9,05	4,60	3,04	1,15	12,64	5,75		

Źródło: Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009]. www.diagnoza.com (1.03.2013), (kolumny A) oraz badania własne (kolumny B).

Badania własne pokazały, że jest to obszar życia, w którym zadowolenie seniorów jest zdecydowanie najwyższe spośród wszystkich osób dorosłych uczestniczących w badaniu. Ta tendencja nie pokazała się równie wyraźnie w „Diagnozie społecznej”. Niemniej, uwzględniając wyżej opisaną ocenę finansów polskiego seniora, wyniki te uznać należy za istotny argument przeciwko krzywdzącej generalizacji dotyczącej bezradności i niskiej jakości życia w okresie starości.

Podsumowanie

Fakt, że obecnie ludzie zdecydowanie częściej dożywają późnej dorosłości sprawia, że jakość życia w starości skupia uwagę specjalistów, praktyków i społeczeństwa. Trudna sytuacja osób starych prowokuje pytania o to, czy poziom ich zadowolenia z życia może satysfakcjonować? Zwłaszcza że „wizerunek starości jako okresu mogącego nieść możliwości rozwojowe odbiega od wiedzy i to nie tylko potocznej na ten temat. Myślenie o ludziach starych w kategoriach niedomagania, niepełnosprawności i degeneracji jest tak powszechne, iż tak naprawdę ma charakter etykietowania”⁵⁰⁶. Zaprezentowane wyniki dwóch niezależnych projektów badawczych nad jakością życia w okresie późnej dorosłości pokazują, że negatywne wyobrażenia nie odpowiadają realiom. Lęk przed starością warunkowany jest nadal przez zbyt częste w społeczeństwie: negatywny stereotyp starości i postawy ageizmu. Na szczęście jednostkowe doświadczenie późnej dorosłości jest pozytywne. W pomiarze Kwestionariuszem Zadowolenia z Życia osoby stare prezentowały satysfakcjonującą ocenę własnego funkcjonowania tak w wymiarze ogólnym, jak i w specyficznych jego obszarach. Porównania tych wyników z rezultatami badań Czapińskiego i Panka wykazały stałość tendencji w pozytywnym ustosunkowaniu się osób powyżej 60 roku życia do: stanu własnego zdrowia, życia seksualnego, kontaktów towarzyskich, osiągnięć życiowych, sytuacji finansowej, warunków życia, czasu wolnego. Taka satysfakcjonująca ocena jakości własnego życia u seniorów może wynikać z ich emocjonalnej dojrzałości, mądrości życiowej, umiejętności dystansowania się do rzeczywistości i postawy realizmu.

Autorzy są świadomi ograniczeń prezentowanych wyników. Zdają sobie sprawę, że analiza wartości wskaźników poziomów zadowolenia jest problematyczna⁵⁰⁷, a obraz polskiej starości niepełny. Dlatego przedstawione wnioski należy uznać za wstępne i wymagające dalszych empirycznych weryfikacji. Ich kierunek – dowód na możliwość pozytywnego starzenia się – autorzy proponują, aby zachować.

Literatura

1. Aoyama M., Hudson M.J., Hoover K.C., 2012. Occupation Mediates Ecosystem Services with Human Well-Being. *Journal of Occupational Science* 19(3), s. 213-225.
2. Biernacka M., 2009. Człowiek korporacji. Od normatywizmu do afirmacji własnego Ja, Wydawnictwo Naukowe Scholar Warszawa.

---

⁵⁰⁶ K. Olszewski, *Starość i witaukt psychologiczny: atrybucja rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, s. 84.

⁵⁰⁷ Zob. K. Śmiatacz, *Badanie satysfakcji klientów na przykładzie rynku usług telefonii komórkowej w Polsce*, Wydawnictwa Uczelniane UTP w Bydgoszczy, 2012.

3. Bigby Ch., 2006. Ageing with a lifelong disability. A guide to practice, program and policy issues for human services professionals. Jessica Kingsley Publishers London.
4. Błachnio A., 2005. Jakość życia człowieka w zdrowiu i chorobie. *Polskie Forum Psychologiczne* 10(2), s. 125-139.
5. Błachnio A., 2012. Starość non profit. Wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie. Wydawnictwo UKW Bydgoszcz.
6. Chodkiewicz J., Wilska A., 2008. Stan zdrowia, wsparcie społeczne i zadowolenie z życia Dorosłych Dzieci Alkoholików (DDA) korzystających z pomocy terapeutycznej. *Alkoholizm i Narkomania* 21(2), s. 135-152.
7. CSDH, 2008. Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health, World Health Organization Geneva.
8. Cudak H., 2007. Funkcjonowanie ludzi starych we współczesnych czasach. [W:] Życie w starości, pod red. B. Bugajskiej. ZAPOL Szczecin, s. 41-48.
9. Czapiński J., Panek T., 2013. Diagnoza społeczna, raporty, www.diagnoza.com (2.01.2013).
10. Gore I., 1980. Wiek a aktywność życiowa. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich Warszawa.
11. Hugman R., 1999. Ageing, occupation and social engagement: towards a lively later life. *Journal of Occupational Science* 6(2), s. 1-7.
12. International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, www.imf.org (2.03.2013).
13. Jazwinski S.M., 2000, Aging and longevity genes. *Acta Biochimica Polonica* 47(2), s. 269-279.
14. Joyce K., Loe M., 2010. Theorising technogenarians: a sociological approach to ageing, technology and health. [W:] Technogenarians. Studying health and illness through an ageing, science, and technology lens, pod red. K. Joyce, M. Loe. Wiley-Blackwell, s. 1-10.
15. Kim S., 2011. Assessing mobility in an aging society: Personal and built environment factors associated with older people's subjective transportation deficiency in the US. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour* 14(5), s. 422-429.
16. Kinsella K., He W., 2009. An Aging World: 2008, U.S. Census Bureau, International Population Reports P95/09-1, U.S. Government Printing Office Washington DC.
17. Loe M., 2010. Doing it my way: old women, technology and wellbeing. [W:] Technogenarians. Studying health and illness through an ageing, science, and technology lens, pod red. K. Joyce, M. Loe. Wiley-Blackwell Malaysia s. 142-156.
18. Łuczywek E., Barczak A., Gabryelewicz T., Pfeffer A., Peplowska B., Maik M., Styczyńska M., Religia D., Barcikowska M., 2006. Successful aging: the neuropsychological assessment of persons in very advanced age. *Acta Neuropsychologica* 4(1/2), s. 21-32.
19. Michalska-Leśniewicz M., Gruszczyński W., 2010. Psychologiczne wyznaczniki jakości życia kobiet z rozpoznaną depresją. *Psychiatria Polska* 44(4), s. 529-541.
20. Milligan Ch., 2009. There is no place like home: place and care in an ageing society. Farnham Ashgate.
21. Obuchowski K., 2000. Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą. Dom Wydawniczy Rebis Poznań.
22. Obuchowski K., 2000. Od przedmiotu do podmiotu. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej Bydgoszcz.
23. Olszewski K., 2003. Starość i witaukt psychologiczny: atrybucja rozwoju. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
24. Orłowski K., 2001. Zastosowanie pakietu Statistica w analizie wyników badań społecznych. SPA Poznań.
25. Phillips E.J., 1986. A Review of the Life Satisfaction in the Elderly Scale. *Journal of Counselling and Development* 64, s. 542-543.

26. Ryser L.M., Halseth G.R., 2011. Communication mechanisms for delivering information to seniors in a changing small town context. *Journal of Rural and Community Development* 6(1), s. 49-69.
27. Snider E.L., 1980. Explaining life satisfaction: it's the elderly's attitudes that count. *Social Science Quarterly* 61(2), s. 253-263.
28. Stuart-Hamilton I., 2006, *Psychologia starzenia się. Wprowadzenie*. Wydawnictwo Zysk i S-ka Poznań.
29. Śmiatacz K., 2012. Badanie satysfakcji klientów na przykładzie rynku usług telefonii komórkowej w Polsce. Wydawnictwa Uczelniane UTP w Bydgoszczy.
30. Tablice wynikowe „Diagnozy społecznej” [2009], www.diagnoza.com (1.03.2013).
31. Trafiałek E., 2003. *Polska starość w dobie przemian*. Wydawnictwo „Śląsk” Katowice.
32. Trempała J., 2000. *Modele rozwoju psychicznego. Czas i zmiana*. Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej.
33. Wrosch C., Freund A., 2001. Self-regulation of normative and non-normative developmental challenges. *Human Development* 44(5), s. 264-283.
34. Xie X., Xia Y., Liu X., 2007. Family income and attitudes toward older people in China: comparison of two age cohort. *Journal of Family and Economic Issues* 28(1), s. 171-182.
35. Zeidler W., 2011. Zadowolenie z życia : inspiracje i próby konceptualizacji. *Przegląd Psychologiczny* 54(4), s. 323-342.

Research on the quality of life of the polish elderly people at the time of crisis

Summary: This text presents the results of its author's own research on the quality of Polish elderly people's life. The *Questionnaire of Satisfaction with Life* elaborated on by Fahrenberg, Myrtek, Schumacher and Brähler has been used in the measurement. The results achieved were compared with the research results of Czapiński and Panek, the co-authors of "Social Diagnosis", a work dealing, among others, with the conditions and quality of the Poles' life. The comparisons presented in the article concern the indicators, common for both measurements, of the quality of life, relating in particular to the health condition, sex life, social life, life achievements, financial standing, living conditions and free time. The results of the analyses corroborate the view that the negative picture of the Polish elders' life quality, deeply rooted in the old age stereotype, does not in the least reflect the real level of satisfaction of the persons just experiencing their own senility.

Key words: quality of life, old age, research on the quality of life.

WPŁYW KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ NA JAKOŚĆ ŻYCIA MIESZKAŃCÓW BYDGOSZCZY

Anna Michalska
Tomasz Grądzki

Streszczenie: W pracy przedstawiono wyniki badań dotyczące wpływu komunikacji miejskiej na jakość życia mieszkańców Bydgoszczy. W dobie światowego kryzysu często bywamy zmuszani do rezygnacji z pewnych przyzwyczajzeń czy stałych elementów naszego codziennego życia w celu zredukowania naszych stałych wydatków. Jednym z najprostszych działań istotnie wpływających na miesięczny budżet każdej pracującej osoby jest zmiana sposobu, w jaki dociera ona do miejsca swojej pracy, zamieniając samochód na zbiorową komunikację publiczną. W zależności od odległości z miejsca zamieszkania do miejsca pracy taka zmiana może pozwolić na spore, comiesięczne oszczędności, które mogą pozwolić na zaspokojenie innych potrzeb finansowych. Jednak taka zmiana sposobu dotarcia do miejsca pracy, poza wydłużeniem tego czasu, pociąga za sobą także inne ograniczenia jak chociażby zmniejszenie poczucia niezależności.

Słowa kluczowe: jakość życia, komunikacja miejska, oszczędności

Wprowadzenie

Obecne, trudne pod względem finansowym czasy skłaniają do refleksji na temat zmniejszania wydatków i często zmuszają ludzi do rezygnacji z własnej wygody oraz przyjemności. Niemal każdego dnia spotykamy się z informacjami utwierdzającymi nas w przekonaniu, że slogan „Europa w obliczu kryzysu” dotyczy nas samych w coraz większym zakresie. W początkowej fazie europejskiego kryzysu Polska była zieloną wyspą na czerwonej mapie recesji na naszym kontynencie. Niestety silne spowolnienie gospodarcze odczuwalne jest już także w naszym kraju i według wszelkich prognoz i doniesień medialnych, rok 2013 ma być najtrudniejszym rokiem dla naszej gospodarki, a w konsekwencji dla każdego z obywateli Polski. J. Tokarski charakteryzuje kryzys w ujęciu ekonomicznym jako załamanie wzrostu gospodarczego, czyli fazę cyklu gospodarczego charakteryzującą się gwałtownym i dużym zmniejszeniem produkcji, realnych dochodów społeczeństwa czy wzrostem bezrobocia⁵⁰⁸. Definicja ta dla przeciętnego człowieka oznacza, że trzeba z czegoś zrezygnować lub coś ograniczyć. Dla pracujących mieszkańców dużych miast stałym, codziennym wydatkiem są koszty związane z dojazdem z miejsca zamieszkania do miejsca pracy. Wraz z rozwojem miast oraz migracją mieszkańców na przedmieścia odległość z miejsca zamieszkania do miejsca pracy jest coraz większa. W dużych ośrodkach miejskich przyrost liczby samochodów, który jest niewspółmierny do rozwoju sieci dróg i zwiększania przepustowości głównych arterii miejskich powoduje „miejskie korki”. Duża liczba samochodów na drogach w połączeniu ze znaczną odległością z miejsca zamieszkania do miejsca pracy

---

⁵⁰⁸ J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971.

skutkują większymi kosztami dojazdu do pracy związanymi z zużyciem większej ilości paliwa. Jedyną alternatywą w takiej sytuacji okazuje się zbiorowa komunikacja miejska.

1. Założenia metodyczne

Celem badania była próba określenia wpływu komunikacji miejskiej na jakość życia mieszkańców Bydgoszczy w aspekcie gotowości do wyboru transportu zbiorowego zamiast własnego samochodu, jakości samego transportu zbiorowego oraz wpływ tego rodzaju decyzji na miesięczny budżet.

Badanie zostało przeprowadzone, opierając się na kwestionariuszu ankiety dostępnej online poprzez portal oferujący możliwość tworzenia ankiet oraz prowadzenia badań on-line ankieta.pl. Badanie miało charakter nielosowy i zostało przeprowadzone wśród użytkowników portalu Facebook oraz czytelników forum internetowego bydgoskiego klubu miłośników włoskiej marki motoryzacyjnej Alfa Romeo www.squadracorse.pl. Ankieta składała się z 18 pytań zamkniętych i została wypełniona przez 62 osoby. Ze względu na niewielką ilość wypełnień, grupa badawcza nie miała charakteru reprezentatywnego, ale można uznać, że wykonane badanie było pilotażowe i stanowiło wstęp do dalszych analiz wpływu komunikacji miejskiej na jakość życia mieszkańców Bydgoszczy.

2. Jakość życia – ujęcie pojęciowe

Jakość życia jest pojęciem obejmującym wiele aspektów i definiowanym przez znawców tematu w różnorodny sposób. C. Bywalec i L. Rudnicki definiują jakość życia jako syntezę takich pojęć, jak: dobrobyt, konsumpcja, satysfakcja, szczęście płynące z konsumpcji, korzystanie ze środowiska naturalnego, dobry stan zdrowia, szeroko rozumiana pomyślność w życiu czy pozycja społeczna. Zaznaczają jednak, że taka synteza ma naturę subiektywną. W takim ujęciu rozumieją definicję jakości życia jako „stopień satysfakcji (zadowolenia) człowieka (społeczeństwa) z całości kształtu swej egzystencji”. Określają także pojęcie jakości życia jako przesłanie wychodzące poza ramy ekonomii. Wysoki poziom materialny jednostki nie jest równoznaczny z jej zadowoleniem z życia, tak jak każdej innej osobie grożą jej choroby, wypadki czy nieuniknione starzenie się. Dzięki takiemu ujęciu definicji jakości życia można dokonywać pomiaru oraz wartościowania pozaekonomicznych i pozamaterialnych wymiarów życia człowieka.

Nawiązując do definicji C. Bywalca i L. Rudnickiego, można przyjąć, że jakość życia oparta jest również na koncepcji stopnia zaspokojenia potrzeb życiowych człowieka według E. Allardta, który to wyróżnia 3 wymiary ich zaspokojenia:

- posiadanie (*having*), czyli środki ekonomiczne, mieszkanie, zatrudnienie, warunki pracy, zdrowie, edukacja,
- uczucie (*loving*), czyli kontakty ze społecznością lokalną, relacje rodzinne, kontakty towarzyskie, stosunki międzyludzkie,
- istnienie (*being*), czyli możliwości samookreślenia, bezpieczeństwo osobiste, aktywność polityczna, spędzanie wolnego czasu, zadowolenie z pracy⁵⁰⁹.

---

⁵⁰⁹ E. Allardt, *Having, loving, being. An alternative to the Swedish model of welfare research*, [W:] *The quality of life*, M. Nussbaum, A. Sen, Oxford, Clarendon press, Oxford 1993, s. 88-94.

W badaniach przyjęto, że poczucie jakości życia jednostki można opisać jako poziom jej samorealizacji oraz odczuwany stopień zaspokojenia własnych potrzeb. Niemożność zaspokojenia potrzeb, brak możliwości realizacji planów i pragnień, brak interakcji ze społeczeństwem czy brak możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb, takich jak jedzenie i odpoczynek, prowadzi do poczucia niskiego poziomu jakości własnego życia. Trzeba także pamiętać o fakcie kulturowego warunkowania poczucia jakości życia. Wielu autorów w swoich publikacjach traktuje to określenie jako coś powszechnie zrozumiałego, swego rodzaju aksjomat, jednak zagłębiając się w prace można zauważyć, że zakres pojęciowy tego typu kategoryzacji staje się zbyt szeroki, począwszy od rozumienia jakości życia jako dobrobytu, aż po niemożliwe do zdefiniowania stany poczucia osobistego zadowolenia. Próby zbadania oraz zdefiniowania pojęcia jakości życia sięgają połowy lat 60. XX wieku i są podejmowane przez psychologów, socjologów, a także ekonomistów. Często można spotkać się z rozgraniczaniem kategoryzacji jakości życia na dwie płaszczyzny – obiektywną i subiektywną. Do płaszczyzny obiektywnej jakości życia zalicza się takie elementy, jak: poziom materialny, warunki mieszkalne, zabezpieczenia finansowe, wypoczynek, opiekę medyczną, relacje społeczne, poziom edukacji, pracę czy bezpieczeństwo ekologiczne. W związku z tym wielu autorów wyróżnia poziom życia jako obiektywną miarę materialnych aspektów ludzkiego życia. Z kolei płaszczyzna subiektywna obejmuje poziom stanu zaspokojenia różnorodnych potrzeb, takich jak poczucie bezpieczeństwa, wewnętrznego spokoju, realizacji własnych celów, ambicji, aspiracji, akceptacji samego siebie oraz akceptacji w społeczeństwie czy uznania społecznego.

Próby powiązania jakości życia mieszkańców z komunikacją miejską podjęła się Komisja Europejska w projekcie „The Urban Audit”. Celem projektu był pomiar jakości życia mieszkańców europejskich miast za pomocą zestawu uniwersalnych wskaźników oraz metodologii. Pierwszym etapem projektu był dobór wskaźników oraz ocena ich dostępności. Łącznie sklasyfikowano 21 wskaźników służących do oceny jakości życia mieszkańców miast. Wśród nich znalazł się transport, a konkretnie środki transportu mieszkańców do miejsca pracy, charakterystyki przemieszczeń przestrzennych ludności miast, tj. cel, odległość oraz środek transportu, a także liczba zarejestrowanych samochodów i liczba wypadków na 1000 mieszkańców⁵¹⁰.

Komunikacja miejska okazuje się istotnym aspektem społecznym i ekonomicznym wpływającym na jakość życia ludzi. Przyjmując zatem, że jakość życia obejmuje subiektywne odczucia jednostek, komunikacja miejska jest jednym z czynników determinujących odczuwalny stopień zaspokojenia potrzeb i poczucia szczęścia.

3. Transport miejski

Mianem transportu miejskiego określa się sferę działalności gospodarczej polegającej na wykonywaniu usług przewozowych na terenie miasta. Dotyczy on głównie transportu pasażerskiego i dlatego określany jest mianem komunikacji miejskiej⁵¹¹.

Przedstawione w literaturze przedmiotu dane wskazują na niewielką liczbę i regularność badań dotyczących wykorzystania komunikacji miejskiej w polskich miastach. Dostępne dane ukazują jedynie niewielki spadek, a w większych miastach wręcz stały poziom wykorzystania komunikacji miejskiej począwszy od 1990

⁵¹⁰ M. Obrębalski, *Jakość życia w miastach Europy*, [W:] *Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast*, J. Ślodziak, D. Rajchel, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2004.

⁵¹¹ H. Babis, *Transport*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

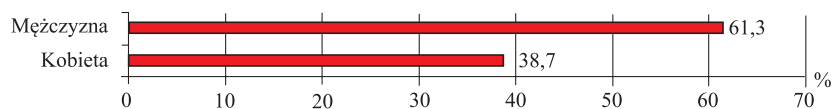
roku do dziś. Badania tego typu niestety nigdy nie objęły Bydgoszczy, jednak można przyjąć, że poziom wykorzystania komunikacji miejskiej jest podobny we wszystkich większych miastach Polski. Na podstawie tych danych można przyjąć bardzo ogólne założenie, że stopień zmotoryzowania mieszkańców nie ma wpływu na sposób poruszania się w obrębie miasta. Jednak brak okresowych badań zachowań komunikacyjnych ludności sprawia, że przyjmowanie tego założenia jako pewnik jest dość ryzykowne⁵¹² i tak naprawdę nie można dokładnie powiedzieć jak powyższe proporcje kształtują się obecnie. Badanie własne z założenia jest wstępem do przeprowadzenia prac badawczych na szerszą skalę.

Historia komunikacji miejskiej w Bydgoszczy sięga dokładnie 18 maja 1888 roku, gdy w mieście pojawiły się pierwsze tramwaje konne, kursujące od dworca kolejowego do okolic starówki. W lipcu 1896 roku pojawiły się pierwsze tramwaje elektryczne obsługujące dwie linie. Sieć transportu tramwajowego ulegała ciągłej rozbudowie, pojawiły się nowe linie, a istniejące są przedłużane. W ciągu roku 1906 tramwaje przewiozły już 2 880 791 pasażerów. W 1936 roku do obecnych w mieście linii tramwajowych dołączyła pierwsza w mieście linia autobusowa. Już po roku zbiorowy transport autobusowy powiększył się jeszcze o dwie linie. Największy rozwój sieci komunikacji miejskiej nastąpił w okresie PRL-u, szczególnie w latach 70. Lata 80. i panujący wtedy kryzys skutecznie zahamował i ograniczył rozbudowane projekty sieci tramwajowej na terenie Bydgoszczy. Obecnie Bydgoszcz dysponuje 116 wagonami tramwajowymi oraz 259 autobusami. Rozpoczęto także rozbudowę istniejącej sieci tramwajowej, w tym realizację sięgającego jeszcze końca lat 70. projektu budowy linii tramwajowej do największej dzielnicy miasta, stanowiącej tak zwaną bydgoską sypialnię – Fordonu⁵¹³.

4. Mieszkańcy a komunikacja miejska w Bydgoszczy – wyniki badań

Charakterystyka badanej populacji

W badaniu wzięły udział 62 osoby zarejestrowane na portalu społecznościowym Facebook oraz członkowie i czytelnicy internetowego forum bydgoskiego klubu miłośników Alfa Romeo squadracorse.pl. Kwestionariusz ankiety wypełniło 38 mężczyzn, co stanowiło 61,3% respondentów i 24 kobiety, czyli 38,7% wszystkich osób ankietowanych (rys. 1). Najwięcej osób ankietowanych (62,9%) zostało umieszczonych w przedziale wiekowym od 25 lat do 40 lat, kolejną grupę stanowiły osoby od 18. do 25. roku życia, stanowiące 22,6% respondentów, a ostatnią grupę od 40 lat do 60 lat reprezentowało 9 respondentów – 14,5% osób, które wzięły udział w badaniu. W badaniu nie brały udziału osoby w wieku powyżej 60 lat (tab. 1).

Rys. 1. Płeć badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

⁵¹² J. Wesołowski, *Transport miejski*, Raport Instytutu Spraw Obywatelskich, Warszawa, 2008.

⁵¹³ *Historia komunikacji miejskiej w Bydgoszczy*, <http://www.mzk-bydgoszcz.pl/tl/Historia-1888-2007.htm>

Tabela 1. Wiek respondentów

Przedział wiekowy	%
18-25 lat	22,6
25-40 lat	62,9
40-60 lat	14,5
Ponad 60 lat	0,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

33,9% respondentów deklarowało, że ich miesięczne wydatki na paliwo przekraczają 400 zł, a 27,4% osób badanych 200-400zł miesięcznie, natomiast 21,0% osób, które wzięły udział w badaniu określiło miesięczną kwotę przeznaczaną na paliwo nieprzekraczającą 200zł. Brak posiadania samochodu deklarowało 17,7% osób ankietowanych.

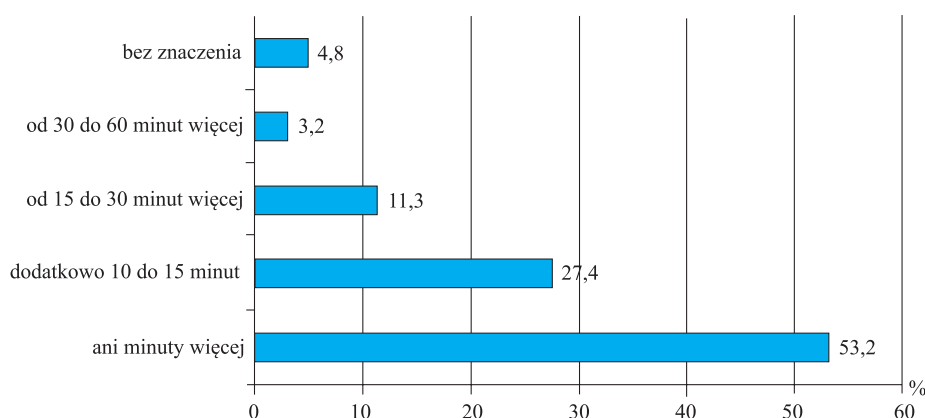
Charakterystyka przemieszczeń osób badanych

W dalszej części ankiety zapytano osoby badane o to, jak często korzystają z komunikacji miejskiej oraz ile czasu zajmuje im dotarcie z domu do pracy. Na pytanie o częstość korzystania z transportu zbiorowego 37,1% osób ankietowanych odpowiedziało, że korzysta z niego bardzo rzadko, 29,0% zadeklarowało swoje codzienne korzystanie z komunikacji miejskiej, a 22,6% respondentów stwierdziło, że nie korzysta z niej wcale. 3 osoby spośród 62 badanych podróżują komunikacją miejską przynajmniej raz w tygodniu, a 4 osoby (6,5% respondentów) przynajmniej raz w miesiącu. Dla 43,5% osób badanych czas poświęcony na podróż do miejsca pracy samochodem to przedział między 16 a 30 minut, dla 29,0% osób badanych jest to mniej niż 15 minut, natomiast 16,1% respondentów od 30 do 45 minut, dla pozostałych 7 respondentów (11,3% osób ankietowanych) podróż do miejsca pracy zajmuje ponad 45 minut. Pytanie dotyczyło jedynie czasu dojazdu w jedną stronę, z miejsca zamieszkania do miejsca pracy. Doliczając czas przeznaczony na powrót z miejsca pracy do domu dla większości osób ankietowanych będzie to czas w okolicach jednej godziny, co jest już dość znaczącą częścią dnia. Dlatego nie należy się dziwić, że już w następnym pytaniu, na które osoby badane odpowiadały, ile czasu więcej byłyby w stanie poświęcić na dojazd do pracy, aż 53,2%, czyli 32 badanych odpowiedziało, że nie poświęciłoby ani minuty więcej, 18 ankietowanych (27,4%) jest gotowych poświęcić jedynie dodatkowe 10-15 minut. Zaledwie 7 ankietowanych stanowiących 11,3% respondentów jest w stanie poświęcić dodatkowe 15-30 minut na dojazdy między domem a pracą, a tylko 2 ankietowanych (3,2%) nawet godzinę. Dla 3 osób (4,8%), które wzięły udział w badaniu, czas poświęcony na dojazd między miejscem zamieszkania a miejscem pracy jest bez znaczenia (rys. 2).

Wobec tych danych ciekawie prezentuje się rozkład odpowiedzi w kolejnym pytaniu, w którym osoby ankietowane określały czas przejazdu z miejsca zamieszkania do miejsca pracy komunikacją miejską. Najwięcej osób badanych (27,4%) zadeklarowało, że czas ten wynosiłby około 30 minut, co stanowi czas przejazdu zbliżony do czasu przejazdu większości osób ankietowanych samochodem, dla 9 respondentów (14,5%) jest to nawet około 15 minut, czyli łącznie dla 42% osób, które wzięły udział w badaniu czas dojazdu z miejsca zamieszkania do miejsca

pracy komunikacją miejską jest podobny lub niewiele większy od czasu dojazdu własnym samochodem. 17,7% respondentów deklarowało, że czas przejazdu między miejscem zamieszkania a miejscem pracy wyniósłby około 45 minut, dla 9 osób badanych (14,5%) czas ten wyniósłby już około 60 minut, a dla 25,8% osób ankietowanych ponad 60 minut.

Dla połowy osób ankietowanych (50,0%) dojazd z miejsca zamieszkania do miejsca pracy autobusem lub tramwajem wiązałby się ponadto z przesiadką, a tak jak deklarują osoby badane dla 90,3% respondentów istotnie wpływa na ich odczucie jakości podróży. Rozwiązanie tego problemu po części wyłania się z następnego pytania. 59,7% osób ankietowanych deklaruje, iż czas poświęcony na przesiadkę, krótszy niż 5 minut, poprawia ich odczucie jakości podróży, a dla 40,3% osób krótki czas przesiadki nic nie zmienia w odczuciu jakości podróży.

Rys. 2. Ile minut więcej byłby/aby Pan/i w stanie poświęcić na dojazd do i z pracy?

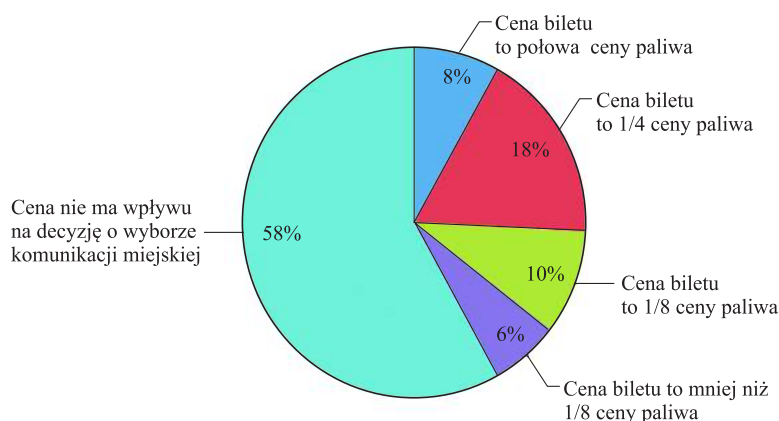
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Finansowe aspekty korzystania z komunikacji miejskiej

Kolejne trzy pytania kwestionariusza ankiety skupiały się głównie na aspektach finansowych. W pierwszym z nich zapytano osoby ankietowane o to, jaki poziom oszczędności na kosztach paliwa skłoniłby je do przesiadki z własnego auta do autobusu/tramwaju. Drugie pytanie dotyczyło różnicy pomiędzy ceną biletu miesięcznego na wszystkie linie miejskie i miesięcznych kosztów paliwa, która skłoniłaby osoby badane do zmiany sposobu dojazdu do pracy. W tym przypadku 58,1% osób ankietowanych stwierdziło, że cena biletu nie ma wpływu na decyzję o zmianie sposobu dostania się do pracy. 17,7% badanych zadeklarowało zamianę auta na komunikację miejską przy cenie biletu miesięcznego na poziomie $\frac{1}{4}$ kosztów paliwa. Kolejne 9,7%, czyli 4 osoby spośród ankietowanych, zadeklarowało zmianę przy cenie biletu miesięcznego na poziomie $\frac{1}{8}$ ceny paliwa, 5 osób stanowiących 8,1% przy $\frac{1}{2}$, a 4 respondentów stanowiących 6,5% przy cenie poniżej $\frac{1}{8}$ ceny paliwa (rys. 3).

62,9% osób, które wzięły udział w badaniu, deklarowało, że oszczędności z tego tytułu w istotny sposób wpłynęłyby na ich miesięczny budżet domowy. Dla pozostałych 37,1% osób ankietowanych tego typu oszczędności nie miałyby

wpływu na budżet domowy. Ciekawa informacja wyłania się też z odpowiedzi na kolejne pytanie, dotyczące tego, na co zostałyby przeznaczone zaoszczędzone na paliwie pieniądze. 41,9% badanych zadeklarowało, że pieniądze te pomogłyby w pokryciu bieżących wydatków i kosztów życia, jedynie 27,4% osób badanych przeznaczyłoby te pieniądze na własne przyjemności, takie jak używki, ubrania czy wizyty w Spa, a 21,0% osób ankietowanych przeznaczyłoby tę kwotę na wyjazd wakacyjny. Jedynie dla 6 osób stanowiących 9,7% respondentów, takie oszczędności byłyby idealne do rozdysponowania na kulturę, czyli teatr czy kino.

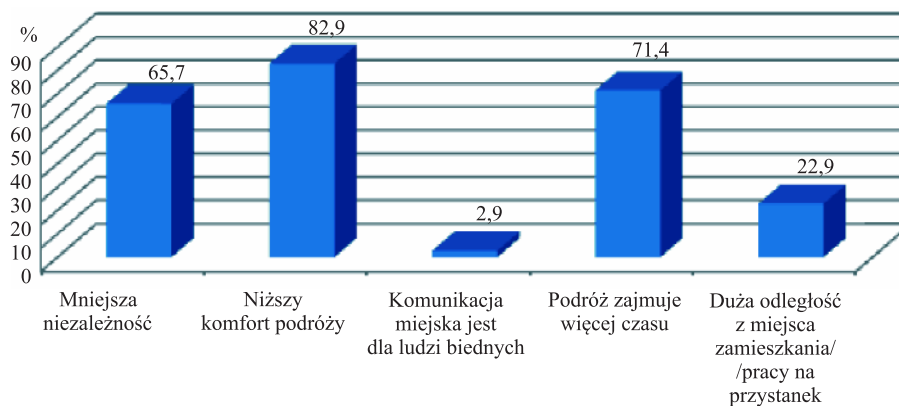

Rys. 3. Jaka różnica cenowa pomiędzy miesięcznym biletem na wszystkie linie autobusowe/tramwajowe a miesięcznymi kosztami paliwa do samochodu skłoniłaby Pana/ią do przesiadki z samochodu na komunikację miejską?

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wpływ wyboru komunikacji miejskiej na jakość życia

W przeprowadzonej ankiecie jedno z pytań dotyczyło deklaracji, czy przesiadka z własnego samochodu do komunikacji miejskiej w celu dotarcia do pracy oznaczałaby dla respondentów obniżenie jakości życia. W tym przypadku 53,2% osób, które wzięły udział w badaniu, wskazało odpowiedź tak, dla 46,8% osób ankietowanych nie jest to oznaką spadku jakości życia. Wśród przyczyn takiego postrzegania zagadnienia osoby ankietowane, które odpowiedziały twierdząco na powyższe pytanie, w kolejnej odpowiedzi wskazały jako główny powód takiego postrzegania niższy komfort podróży (82,9% osób badanych), dłuższy czas dojazdu (71,4% osób ankietowanych), mniejszą niezależność (65,7% respondentów). 8 badanych wskazało na dużą odległość z miejsca zamieszkania/miejsca pracy do najbliższego przystanku autobusowego/tramwajowego. Jedna z osób (2,9% ankietowanych) twierdzi, że komunikacja miejska jest dla ludzi biednych (rys. 4).

Rys. 4. Przyczyny postrzegania zmiany sposobu dojazdu do miejsca pracy z samochodu na autobus jako obniżenie jakości życia badanych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W odpowiedzi, w której osoby ankietowane wskazywały aspekty mające wpływ na ich opinię w zakresie rozpoczęcia korzystania z komunikacji miejskiej zamiast samochodu, respondenci wyróżnili głównie czysty, nowoczesny i wygodny tabor (66,1% osób ankietowanych), czas przejazdu zbliżony do czasu podróży samochodem (61,3% osób badanych) oraz brak konieczności przesiadek lub ich bardzo krótki czas (59,7% respondentów). Dla 58,1% osób istotną okazała się także bliskość przystanku autobusowego lub tramwajowego od miejsca zamieszkania czy miejsca pracy, 30,6% osób badanych wskazało także jako argument za komunikacją miejską brak miejsc parkingowych w miejscu pracy. 37,1% osób ankietowanych skusiłoby się także na dodatkowe profity wynikające z faktu posiadania biletu miesięcznego na komunikację miejską w postaci zniżek w sklepach czy instytucjach kulturalnych, takich jak muzea czy teatr.

W ostatniej części ankiety zapytano o aspekty ekologiczne związane z komunikacją miejską. Większość respondentów, to jest 66,1%, twierdzi, że korzystanie z komunikacji miejskiej jest dużo bardziej ekologiczne niż użytkowanie własnego auta, natomiast 53,2% osób ankietowanych nie zamieniłoby samochodu na komunikację miejską z tego powodu. Tylko 46,7% osób badanych byłoby gotowych na ograniczenie korzystania z auta na rzecz autobusu lub tramwaju w imię społecznej odpowiedzialności za środowisko. Respondenci (44%) twierdzą, że korzystanie z komunikacji miejskiej nie jest bardziej ekologiczne od użytkowania własnego samochodu. Przedstawione dane wskazują, iż ponad połowa (53,2%) osób, które wzięły udział w badaniu, pomimo świadomości ekologicznej wyżej stawia własny komfort i wygodę niż oszczędności i ekologię.

Podsumowanie i wnioski

Wyniki badań wskazują że bydgoszczanie, pomimo faktu przeznaczania dość istotnej części miesięcznego budżetu domowego, który mógłby zostać wykorzystany na pokrycie innych bieżących kosztów życia na wydatki związane z paliwem

do samochodu, w ogólnym rozrachunku postrzegają fakt zmiany sposobu dotarcia do miejsca pracy komunikacją miejską jako spadek jakości życia. Aspekty takie, jak: wygoda, oszczędność czasu czy większa niezależność stawiane są znacznie wyżej w hierarchii czynników określających poczucie wyższej jakości życia niż względnie czysto ekonomiczny, wynikający z oszczędności wynikających z niższych kosztów uzyskania przychodu, czyli dotarcia do miejsca pracy oraz powrotu do domu.

Przeprowadzone badania potwierdziły zatem tezę zakładającą, iż zmiana sposobu dojazdu mieszkańców Bydgoszczy z miejsca zamieszkania do miejsca pracy z samochodu na autobus bądź tramwaj wpływa na ogólne poczucie poziomu jakości życia. Badania wskazują jednak pewien kierunek, w jakim powinna rozwijać się komunikacja miejska, aby w odczuciu mieszkańców jej wybór jako środka transportu nie wpływał negatywnie na ocenę jakości życia.

Literatura

1. Allardt E., 1993. Having, loving, being. An alternative to the Swedish model of welfare research. [W:] The quality of life, pod red. M. Nussbaum, A. Sen. Clarendon press Oxford, s. 88-94.
2. Babis H., 2008. Transport. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
3. Bywalec C., Rudnicki L., 2002. Konsumpcja. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Warszawa.
4. Historia komunikacji miejskiej w Bydgoszczy. <http://www.mzk-bydgoszcz.pl/tl/Historia-1888--2007.htm>
5. Obrębalski M., 2004. Jakość życia w miastach Europy. [W:] Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast, pod red. J. Słodczyk, D. Rajchel. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
6. Słaby T., 1990. Poziom życia, jakość życia. Wiadomości statystyczne 6, s. 15.
7. Tokarski J., 1971. Słownik wyrazów obcych. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
8. Trzebiatowski J., 2011. Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych-systematyzacja ujęć definicyjnych. Hygeia Public Health 46(1).
9. Wesołowski J., 2008. Transport miejski. Raport Instytutu Spraw Obywatelskich Warszawa.

The influence of public transport to the Bydgoszcz inhabitants life quality

Summary: The article relates to the influence of public transport to the life quality of Bydgoszcz inhabitants. In the time of global financial crisis people are often forced to abandon their habits or everyday typical elements of their lives to reduce the fixed monthly expenses. One of the easiest ways to reduce those fixed monthly expenses of every working person is to change the way how she or he gets to job. From the economic point of view, we can achieve the biggest reduction of cost by leaving our private car and start to get to our job by public transport. Depending on the distance between our house and job, this kind of change from our car to the public transport can result in quite big monthly money savings, which can meet our other monthly financial needs. Unfortunately, this kind of change in the way we get to our job, not only makes the time to get there longer, but also entails other limitations like for example reduce of our sense of independence, caused by the fact that we are restricted to strict itinerary and schedule of public transport bus or tram lines.

Key words: life quality, public transport, Bydgoszcz

JAKOŚĆ KULTURY FIZYCZNEJ W DOBIE KRYZYSU

Mateusz Tomanek

Streszczenie: Aktywność fizyczna znacząco wpływa na stan zdrowia. Chcąc mieć zdrowe społeczeństwo, państwo powinno również współfinansować działalność prosportową dla jak największej liczby osób. O ile wielkie wydarzenia sportowe przyciągają tłumy kibiców zarówno na stadiony, jak i przed telewizory, o tyle ci sami kibice nie są już motywowani do dbania o własną kondycję fizyczną. Jakie są przyczyny takiego stanu – mniejsze dofinansowanie ogólnopolskich kampanii promujących aktywność fizyczną, a może jakość organizacji tych imprez? Między innymi na te pytania można znaleźć odpowiedzi w pracy.

Słowa kluczowe: zarządzanie, jakość, kultura fizyczna, kryzys

Wprowadzenie

O ile nie stanowi problemu odpowiedź na pytanie, jakie jest największe marzenie każdego sportowca, o tyle problem już pojawia się w momencie realizacji dążenia do zdobycia olimpijskiego krążka. Bariery zewnętrzną jest m.in. pozyskiwanie finansowania do realizacji najważniejszych sukcesów sportowych. Oprócz sfery sportu wyczynowego, mamy również o dużo większy obszar sportu dla wszystkich, czyli sportu powszechnego, w którym poziom zaangażowania w ruch zależy w pewnym momencie od dostępnych środków finansowych, a także wolnego czasu.

Temat konferencji „Poziom i jakość życia w dobie kryzysu” przedstawia nie tylko problem związany z pytaniem „jak się żyje”, „jak żyć”, ale także „czym mierzyć tę jakość”. Wskazówką do prawidłowego rozstrzygnięcia definicji jakości życia może być stwierdzenie R. Kolmana, że składa się na nią jakość życia rodzinnego, zawodowego, somatycznego, siedliskowego, środowiskowego i psychicznego⁵¹⁴. Faktu, że kultura fizyczna wpływa na jakość życia rodzinnego, nie trzeba udowadniać. Wspólne spacerowanie, bierne (jako kibic) i czynne (jako zawodnik) uczestnictwo w rozgrywkach sportowych poprawia nasze samopoczucie, a w konsekwencji nasze zadowolenie. Oczywiście problem stanowi czas, który możemy wygospodarować na aktywność fizyczną, jednak w dużej mierze zależy to również od przyzwyczajenia i organizacji czasu wolnego.

Z szeregu dostępnych publikacji wiemy, że gdy definicja jakości pojawia się w świetle wyrobu, to można ją zmierzyć za pomocą tego, czy odpowiada określonym wymiarom. Garvin wyróżnił osiem wymiarów jakości, którymi są wynik działania, dodatkowe opcje, niezawodność, zgodność ze specyfikacją, wytrzymałość, możliwości naprawcze, estetyka i postrzeganie jakości⁵¹⁵. W usługach sprawa jakości i jej pomiaru może się nie tyle komplikuje, ale przez ilość definicji pokazuje,

⁵¹⁴ A. Hamrol, W. Mantura, *Zarządzanie jakością, teoria i praktyka*, Warszawa 2002, s. 43.

⁵¹⁵ R. Karaszewski, *Zarządzanie jakością*, Toruń 2005, s. 20-21.

jak trudno ująć w ramy⁵¹⁶. Owszem, korzystając z fryzjera, z łatwością można zmierzyć jakość wykonanej usługi, jednak już ze zmierzeniem jakości życia czy jakości sportu w określonym przedziale czasu (w dobie kryzysu) jest już problem. Chcąc jednak temu zapobiec, autor w ukazywaniu jakości będzie stosował się do reguły, iż poziom jakości produktów nie jest wystarczającym czynnikiem gwarantującym uzyskanie pełnej satysfakcji klienta (...) a ciągłe jej usprawnianie⁵¹⁷.

Sport na medal?

Jak ocenić jakość życia z perspektywy sportu? Można robić przeliczniki stonków między PKB a ilością osób trenujących (czy innych elementów, jak liczba obiektów sportowych, liczba medali z Igrzysk Olimpijskich, Mistrzostw Świata *etc.*), jednak to nie oddałyby szerszego pola oceny warunków, w jakich rozwijał i rozwija się sport.

Polityka publiczna państwa nie tylko w obszarze sportu zaczyna się od planowania. Dokumentem ustalającym założenia dotyczące aktywności fizycznej była opublikowana w 2007 roku „Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2015 roku”. Jesteśmy na półmetku obowiązywania strategii. Ciekawe ze względu na efektywność wdrożenia dokumentu będzie porównanie jej do stanu obecnego, a w konsekwencji sprawdzenie jakości w znaczeniu – pożądaný rezultat a efekt ostateczny. Powyższy dokument będzie służył jako filar do oceny jakości kultury fizycznej, a materiałem, który odpowie na założenia Strategii..., będzie raport Głównego Urzędu Statystycznego „Kultura Fizyczna w Polsce w latach 2008-2010”. Przedstawiona poniżej analiza tych dokumentów nie będzie świadczyć dobrze o poziomie kulturze fizycznej. Ten stan zaobserwowało Ministerstwo Sportu i Turystyki, które w styczniu 2013 roku podjęło próby reformy polskiego sportu. Powody interwencji ministerstwa stanowią jednocześnie odpowiedź, w jakich obszarach kultury fizycznej jakość była niezadowalająca. Reforma stanowi pewnego rodzaju podsumowanie rozważanej tematyki jakości. Jej założenia przedstawiono w dalszej części pracy.

Pierwszym wcześniej wspomnianym dokumentem jest opracowana przez Ministerstwo Sportu i Turystyki „Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2015 roku”⁵¹⁸, która powstała na bazie „Strategii rozwoju sportu w Polsce do 2012 roku”. Powyższe opracowanie zakłada, że celem strategicznym będzie „aktywne i sprawne społeczeństwo”, a wizja stanowi, że „sport będzie zajmował coraz mocniejszą pozycję w szeroko pojmowanym systemie wartości indywidualnych i społecznych, służąc wszechstronnemu rozwojowi człowieka, w tym zachowaniu zdrowia i sprawności oraz wartościowemu zagospodarowaniu czasu wolnego”. W dokumencie tym przewiduje się wszelkie aspekty związane z aktywnością ruchową – od popularyzacji sportu dla wszystkich, wzrostu poziomu wyników sportowych po rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej. W strategii zostały zapisane wskaź-

---

⁵¹⁶ Instrumentem jakości usług jest np. metoda *servqual*, polegająca na pomiarze różnic pomiędzy poziomem zaspokojenia oczekiwań a postrzeganiem przez klienta.

⁵¹⁷ R. Karaszewski, *Nowoczesne koncepcje zarządzania jakością*, Toruń 2009, s. 280.

⁵¹⁸ Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Strategia Rozwoju Sportu do 2015r.*, Warszawa 2007 https://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/files/Downloads/20130103151557/815Fi nalna_strategia-_12_01.doc_2.pdf?1357226158 (dostęp 2.02.2013).

niki służące ocenie rozwoju sportu, które powinny zostać zrealizowane do 2015 roku. Przykładowo w ramach celu „Popularyzacja sportu dla wszystkich” we wskaźniku „Odsetek społeczeństwa deklarujący systematyczną aktywność fizyczną” zakładano, iż wartość wskaźnika w roku bazowym 2005 wynosi 7% społeczeństwa, w 2010 roku zakładano wzrost do 7,5%, a na 2015 r. przyjęto wskaźnik na poziomie 13%⁵¹⁹.

Drugim opracowaniem, który ma stanowić bazę do oceny jakości kultury fizycznej, jest raport Głównego Urzędu Statystycznego pt. „Kultura Fizyczna w Polsce w latach 2008-2010”⁵²⁰, który został opublikowany na stronach GUS w lutym 2012 roku. Publikacja jest kontynuacją opracowań „Kluby sportowe”, cyklicznie wydawanych w latach 2001, 2004 i 2007 przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie we współpracy z Departamentem Badań Społecznych i Warunków Życia GUS. Dzięki temu dokumentowi można zapoznać się z aktualnymi (do 2010 roku) wynikami badań klubów sportowych, polskich związków sportowych, organizacji kultury fizycznej oraz obiektów sportowych. Na potrzeby pracy raport GUS stanowić będzie odpowiedź na pytanie, czy dane wskaźniki przyjęte w „Strategii rozwoju sportu w Polsce do 2015 roku” zostały zrealizowane (do 2010 roku).

Analizując obydwie dokumenty nie zakłada się, że jeżeli raport GUS wykaże dane wyższe od zakładanych w Strategii (np. liczba trenerów posiadających klasę mistrzowską), to że automatycznie jakość jest wyższa. Porównanie tych dokumentów ma pokazać skutki wprowadzanych zmian w sporcie.

Problem jakości w sporcie

Sprawdzenie poziomu kultury fizycznej, a szczególnie jej jakości jest bardzo trudne. Działalność organizacyjna w obszarze sportu to nieustanny proces. Jak podaje K. Szczepańska⁵²¹ relacje skojarzeniowe pojęcia procesu wyglądają następująco:

Procedura ↔ Proces ↔ Wyrób

Procedura jako ustalony w przedsiębiorstwie (klubie sportowym) sposób postępowania czy realizowania działania lub procesu (czyli podział grup ćwiczących, harmonogram zajęć, plan obozów treningowych) jest narzędziem z jednej strony wykorzystywanym w danym procesie, z drugiej zaś dany przebieg procesu jest skutkiem sformułowanej procedury. Sama stabilizacja procesu (np. ustandaryzowanie programów treningów) nie do końca zapewnia uzyskanie wysokiej jakości procesu wytwarzania dóbr materialnych, intelektualnych i usług (szkolenie sportowe), co jest efektem zmienności działania narażeń na produkt w czasie (optymalny cykl treningowy). Efektywnym rozwiązaniem problemu jest bieżące sterowanie procesem (patrzac z perspektywy startów), najkorzystniej automatyczne,

---

⁵¹⁹ *Strategię... do 2012r.* przyjęto już w 2003 roku, a później rozbudowano cele i wydłużono czas realizacji do 2015r.

⁵²⁰ M. Cierpień-Wolan, P. Łysoń, *Kultura Fizyczna w Polsce w latach 2008-2010*, Warszawa – Rzeszów 2011 http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf (dotęp2.02.2013).

⁵²¹ K. Szczepańska, *Zarządzanie jakością w dążeniu do doskonałości*, Warszawa 2011, s. 111.

z wykorzystaniem najnowszych metod naukowych i technicznych (z udziałem badań wydolnościowych, bariery tlenowej, czasu potrzebnego na powrót świeżości organizmu). Zmiana podejścia w ocenie jakości z produktowego na procesowy powoduje konieczność oceny nie tylko produktu (usługa szkoleniowa), lecz również procesu (jak się szkoli)⁵²².

Z analizą jakości w kulturze fizycznej wiąże się wcześniej wspomniany problem ze zinterpretowaniem produktu, który przynosi kultura fizyczna. O ile według Ustawy o sporcie z dnia 25 VI 2010r.⁵²³ na kulturę fizyczną składają się: sport, wychowanie fizyczne, rehabilitacja ruchowa, o tyle można stwierdzić, że produktami tych elementów w większości są usługi (szkolenie, możliwość przeżywania sportowej rywalizacji, podnoszenie swojej sprawności fizycznej). Mając właśnie ten usługowy zakres aktywności fizycznej, można byłoby się pokusić o metodę pomiaru jakości usług – *servqual*, która to opera się na założeniu pięciu luk⁵²⁴:

- luka pierwsza reprezentuje sprzeczność między tym, czego chce klient, a tym, co zarząd firmy myśli na temat klienta (np. przy wydarzeniu sportowym klient oczekuje emocji i wygranej swojego klubu (np. gości), zarząd/organizator chce jak największej frekwencji i również wygranej swojego klubu (gospodarzy),
- luka druga – reprezentuje sprzeczność między postrzeganiem przez zarząd oczekiwań klientów a specyfikacją dotyczącą tworzenia jakości usług (np. proces szkolenia sportowego),
- luka trzecia – reprezentuje sprzeczność między dostarczoną usługą a specyfikacją dotyczącą tworzenia jakości usług (np. szkolenie sportowe i rywalizacja sportowa),
- luka czwarta – reprezentuje sprzeczność między usługą obiecaną a dostarczoną (np. wynik meczu sportowego, miejsce w lidze po sezonie zasadniczym),
- luka piąta – różnica pomiędzy tym, czego klienci oczekują, a tym, co otrzymują (np. duża dysproporcja umiejętności zawodników, a więc mecz staje się monotony).

Wiele jest spojrzeń na jakość w usługach. Według L.L. Berryego, A. Parasurama i V. Zeithamla atrybutami jakości usług są atrybuty materialne, niezawodność, wrażliwość, kompetencja, uprzejmość, wiarygodność, bezpieczeństwo, dostępność, komunikatywność i zrozumienie⁵²⁵. Elementy te równie dobrze pasowałyby w kulturze fizycznej, patrząc choćby przez pryzmat umiejętności trenera (kompetencja, wrażliwość, uprzejmość, dostępność...).

Jakość kultury fizycznej w zestawieniach

O ile szukanie luk między tym, czego oczekuje klient (kibic, czy zawodnik) od klubu sportowego jest interesujące, a wyniki mogą okazać się ciekawe, o tyle w pracy wykorzystano wcześniej zaprezentowaną „Strategię rozwoju sportu do roku 2015”, która to powstała w rządowych gremiach i to według tej strategii powinna rozprzestrzeniać się polityka publiczna w zakresie aktywności fizycznej.

⁵²² H. Kubera, *Zachowanie jakości produktu*, Poznań 2002, s. 15.

⁵²³ *Ustawa o sporcie* z dn. 25 VI 2010 (Dz.U. z 2010r. Nr 127, poz. 857 z zm., art. 2).

⁵²⁴ J. Łuczak, A. Matuszak-Flejszman, *Metody i techniki zarządzania przez jakość, kompendium wiedzy*, Poznań 2007, s. 344-345.

⁵²⁵ M. Urbaniak, *Zarządzanie jakością, teoria i praktyka*, Warszawa 2004, s. 27-28.

Tabela 1 przedstawia najważniejszy priorytet w zakresie kultury fizycznej zarówno dla Unii Europejskiej, jak i dla państwa polskiego. Sport dla wszystkich (program pn. „Popularyzacja sportu dla wszystkich”) ma nakłaniać i dążyć do rozwoju i wprowadzenia mody na aktywność fizyczną. Analizując wyniki badań Głównego Urzędu Statystycznego, a także zjawisko coraz częstszego oferowania pracownikom karnetów do klubów fitness oraz ogólną modę na sprawność fizyczną, można uznać, że ten czynnik, jakim jest odsetek społeczeństwa deklarujący systematyczną aktywność fizyczną, ciągle się zwiększa. W efekcie zostanie zrealizowany zamierzony cel – 13% społeczeństwa, które systematycznie się porusza. Podobnie jest w przypadku drugiego wskaźnika, czyli udziału młodzieży w systemie szkolnego współzawodnictwa sportowego. Dzięki staraniom szkolnych związków sportowych, tworzeniu w ramach rządowych i samorządowych programów infrastruktury sportowej oraz popularności idoli sportowych odnotowywany jest (mimo niżu) ciągły wzrost udziału w zawodach młodzieżowych.

Tabela 1. Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2015 r. Popularyzacja sportu dla wszystkich (priorytet 1)

Cel i priorytet	Wskaźniki	Wartość wskaźnika 2005 r.	2010 r.	2015 r.
Popularyzacja sportu dla wszystkich	Odsetek społeczeństwa deklarujący systematyczną aktywność fizyczną	7%	7,5%	13%
Popularyzacja sportu dla wszystkich	Udział młodzieży w SSWS	1815000	1815000	1900000
Popularyzacja sportu dla wszystkich	Liczba imprez o charakterze sportowo-rekreacyjnym dla osób niepełnosprawnych	baza z 2006 r. w obliczeniu	wzrost o 10%	wzrost o 15%

Źródło: Ministerstwo Sportu i Turystyki, „Strategia Rozwoju Sportu do 2015r.” Warszawa 2007, s. 36

http://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/files/Downloads/20130103151557/815Fi_nalna_strategia_12_01.doc_2.pdf?1357226158 (dostęp 2.02.2013).

Tabela 2 przedstawiająca wzrost poziomu wyników sportowych już nie prezentuje tak dobrych danych. Powodem jest fakt, że sport na najwyższym szczeblu potrzebuje dużo większej puli pieniędzy na rozwój niż sport amatorski (dla wszystkich). Pierwszy z niżej podanych czynników – liczba medali zdobytych na zawodach rangi mistrzostw Europy i świata wygląda zarówno w 2007 roku, jak i 2010 roku bardzo dobrze pod względem medali zdobytych wspólnie przez juniorów i seniorów. Podczas 2007 roku na mistrzostwach Europy i Świata seniorzy zdobyli łącznie 356 medali, a więc o 265 medali mniej niż docelowa wartość wskaźnika za 2005 rok, a biorąc pod uwagę dorobek juniorów mamy o 202 medale „nadwyżki”. Podobnie jest w 2010 roku, chociaż tutaj odnotowano mniejszą liczbę medali przywiezionych z mistrzostw Europy. Dużo gorzej przedstawia się wskaźnik dotyczący pozycji Polski w punktacji letnich Igrzysk Olimpijskich. Warty odnotowania jest fakt, iż w strategii została tylko zapisana pozycja, którą reprezentacja

Polski powinna zdobyć w ramach dorobku medalowego podczas igrzysk olimpijskich, a nie ilość czy kruszec, z jakiego został wykonany medal. Podczas Igrzysk Olimpijskich w Atenach w 2004 roku reprezentacja Polski z dorobkiem 3 złotych, 2 srebrnych i 5 brązowych zdobyła 23. lokatę, czyli o 3 pozycje niżej niż zakładano w strategii. Zawodnicy z godłem na piersiach podczas Igrzysk Olimpijskich w Pekinie w 2008 roku podwyższyli z dorobkiem 3 złotych, 6 srebrnych i jednego brązowego medalu swoją pozycję do 21 miejsc, jednak w założeniach Strategii i tak to była pozycja niezadowolająca. Przełomem, w negatywnym tego słowa znaczeniu, stały się Igrzyska Olimpijskie w Londynie, gdzie z dorobkiem po dwa złote i srebrne medale, a także 6 brązowych Polacy zdobyli w punktacji medalowej 30. pozycję (z oczekiwanej 15.). W związku z tym Ministerstwo Sportu i Turystyki zaczęło poważnie się zastanawiać nad problemem polskiego sportu, a co ważniejsze, coraz częściej pojawiało się słowo jakość w odniesieniu zarówno do szkolenia sportowego, ale również samego zarządzania instytucjami wspierającymi kulturę fizyczną.

Tabela 2. Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2015 r. Wzrost poziomu wyników sportowych (priorytet 2)

Cel i priorytet	Wskaźniki	Wartość wskaźnika 2005 r.	2010 r.	2015 r.
Wzrost poziomu wyników sportowych	Liczba medali zdobytych na zawodach rangi mistrzostw Europy i świata	621 <i>129S+139J</i> <i>MŚ '07</i> <i>227S+328J</i> <i>ME'07</i>	650 <i>143S+135J</i> <i>MŚ</i> <i>208S+239J</i> <i>ME</i>	670
Wzrost poziomu wyników sportowych	Pozycja Polski w punktacji letnich Igrzysk Olimpijskich	20 (2004 r.)	18 (2008 r.)	15 (2012 r.)

Źródło: Ministerstwo Sportu i Turystyki, „Strategia Rozwoju Sportu do 2015r.”, Warszawa 2007, s. 36

https://d1dmfe9n5lgmh.cloudfront.net/msport/files/Downloads/20130103151557/815Finalna_strategia_12_01.doc_2.pdf?1357226158 (dostęp 2.02.2013).

Dane oznaczone kursywą: M. Cierpiął-Wolan, P. Łysoń, Kultura fizyczna w Polsce w latach 2008-2010, Warszawa – Rzeszów 2011

http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf (dostęp 2.02.2013).

W „Strategii rozwoju sportu w Polsce do 2015 roku” omówiono także zagadnienie dotyczące rozwoju bazy sportowej (tab. 3). W analizie uwzględniono dwa obiekty – sale sportowe i pływalnie. W ramach planów samorządowych, dotyczących wybudowania minimum jednej hali sportowej w gminie i jednej pływalni w powiecie, poniższe informacje wyglądają satysfakcjonująco. Oczywiście można mieć zastrzeżenia, że większość pływalni nie spełnia przepisów Polskiego Związku Pływackiego (czyli np. szerokość toru powinna wynosić 2,5 m, a najczęściej występuje 2 m, nie mówiąc już o małej liczbie pływalni olimpijskich (długość niecki 50 m). Oprócz spełnienia przepisów homologacyjnych brana jest pod uwagę również zasadność ponoszenia dodatkowych kosztów zarówno na etapie budowania, jak i utrzymania obiektu. Główny Urząd Statystyczny w swoim raporcie wskazuje, że

w 1998 roku w Polsce istniało 500 krytych pływalni. Porównując to z założonymi celami i danymi z 2010 roku można stwierdzić, że rozwój tej infrastruktury jest zbyt wolny. W 2010 roku działały 654 pływalnie, w tym 221 przyszkolnych i 433 pozaszkolnych obiektów. Liczba sal gimnastycznych wygląda dużo lepiej, chociaż na zakładane 12500 sal gimnastycznych w 2010 roku, tylko 2516 sal (814 pozaszkolnych i 1702 przyszkolnych) to hale sportowe powyżej 36 × 18 m, pozostałe, czyli 16428 sale, to pomieszczenia, które bardziej służą do nauki dyscyplin zespołowych niż do rywalizacji nawet na poziomie regionalnym.

Tabela 3. Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2015 r. Rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej (priorytet 3)

Cel i priorytet	Wskaźniki	Wartość wskaźnika 2005 r.	2010 r.	2015 r.
Rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej	liczba krytych pływalni	916 500 (1998 r.)	1050 433 pozaszk. + 221 przyszk.	1400
	liczba sal gimnastycznych	10080 744 + 10380 (1998 r.)	12500 814+1702+ 1 067+15 361	14200

Źródło: Ministerstwo Sportu i Turystyki, „Strategia Rozwoju Sportu do 2015r.”, Warszawa 2007, s. 37

https://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/files/Downloads/20130103151557/815F_inalna_strategia_12_01.doc_2.pdf?1357226158 (dostęp 2.02.2013)

Dane oznaczone kursywą: Cierpień-Wolan M., Łysoń P., „Kultura Fizyczna w Polsce w latach 2008-2010”, Warszawa-Rzeszów 2011, s. 200, tablica 43

http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf (dostęp 2.02.2013).

Można zatem stwierdzić, że priorytet dotyczący popularyzacji sportu dla wszystkich osiągnął najlepsze wyniki, a więc jego wdrożenie cechuje się najwyższą jakością. Mimo najniższych kosztów zasięg oddziaływania tego programu jest największy.

Reforma polskiego sportu

Brak satysfakcjonujących wyników na Igrzyskach Olimpijskich w Londynie (2012), Pekinie (2008) i w Atenach (2004) był skutkiem wcześniejszych działań organizacji sportowych w postaci niedostatecznego szkolenia i braku systemowych rozwiązań w sporcie młodzieżowym, jak i braku odpowiedzialności za wynik uniemożliwiający wyciągnięcie odpowiednich konsekwencji. Zbyt mała liczba medali spowodowała, że Ministerstwo Sportu i Turystyki wprowadziło na początku 2013 roku program podziału indywidualnych dyscyplin sportowych na grupy medalowe, czyli złotą, srebrną, brązową, a to rozróżnienie powiązane jest ze zmianami w wysokości finansowania⁵²⁶. Przekładając to na problem związany z poruszaną tematyką, można założyć, że tylko dyscypliny z najwyższej grupy (w sporcie

⁵²⁶ Kancelaria Premiera, *Czas na zmiany w sporcie wyczynowym!*
<https://www.premier.gov.pl/blog/joanna-mucha/czas-na-zmiany-w-sporcie-wyczynowym.html> (6.07.2013).

indywidualnym) były dobrze zarządzane. Grupę złotą stworzono na podstawie strategicznych dyscyplin, które od lat promują Polskę na arenie międzynarodowej. W skład niej wchodzi kajakarstwo, kolarstwo, lekka atletyka, narciarstwo, pływanie, podnoszenie ciężarów, wioślarstwo, zapasy i żeglarstwo. Drugim szczeblem jest grupa srebrna, która w przeszłości stanowiła potęgę polskiego sportu. Do tej grupy sześciu dyscyplin zalicza się: biathlon, judo, łyżwiarstwo szybkie, strzelectwo sportowe, szermierka i tenis. Trzecia grupa – brązowa – to dyscypliny nie liczące się w rywalizacji o medale igrzysk olimpijskich, a więc jakość m.in. szkolenia jest znikoma.

Ministerstwo przygotowało również podział dyscyplin zespołowych. Do pierwszej grupy, która ma zapewnione wyższe finansowanie ze środków budżetowych oraz zwiększone środki z Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej na rozwój sportu młodzieżowego należą: koszykówka, piłka nożna, piłka ręczna i piłka siatkowa. Celowo nie napisano, że jest to najlepsza grupa. Wynika to z faktu, że w przypadku dyscyplin indywidualnych wyniki sportowe miały duże znaczenie w ułożeniu grup. W dyscyplinach zespołowych liczy się natomiast powszechność, zasięg, perspektywy rozwoju, struktury organizacyjne związków sportowych czy kadry zwodnicze i trenerskie.

Zakończenie

Jak ocenić jakość kultury fizycznej w dobie kryzysu? Ocena całkowita nie odzwierciedlałaby analizowanego problemu. Czytelniej jest podzielić omawiany problem na priorytety, które zostały zaprezentowane w „Strategii rozwoju sportu w Polsce do 2015 roku”, czyli: popularyzacja sportu dla wszystkich, wzrost poziomu wyników sportowych, rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej.

Pierwszy priorytet, a więc popularyzacja sportu dla wszystkich jest udanym dziełem i zasługą nie tylko władzy rządowej czy samorządowej, ale także samego społeczeństwa oraz mediów. Organizacja imprez sportowych na najwyższym poziomie, przykłady kultury kibicowania i tworzenia atmosfery sportowej, m.in. podczas meczy piłki siatkowej czy hokeja – tego mogą się uczyć od nas inni. Moda na aktywność fizyczną – choćby na przykładzie rozwoju biegów ulicznych, półmaratonów – powoduje, że obszar, za który najbardziej odpowiedzialne jest społeczeństwo, jest na bardzo wysokim poziomie.

Drugi priorytet, a więc wzrost poziomu wyników sportowych nie przynosi zadowalających wyników. Szkolenie jest procesem wieloletnim, a przez to efekty przychodzą dopiero po kilku latach. Mimo niespełnienia oczekiwań (np. dotyczących pozycji na igrzyskach olimpijskich) należy wierzyć, że reforma sportu spowoduje „podniesienie się” tej dziedziny życia. Istnieje nadzieja, że dzieci i młodzież chętniej będą uczestniczyć w wyczynowych sekcjach sportowych, a to powinno skutkować lepszymi wynikami na mistrzostwach.

Rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej, a więc trzeci priorytet, znajduje się pośrodku omawianych obszarów – między wynikami sportowymi (najniższe miejsce) a sportem dla wszystkich (bezpieczniejsza pierwsza pozycja i jakość na poziomie europejskim). W tym priorytecie jeszcze pojawia się jeden problem związany z mądrym zarządzaniem obiektami. Ma ono pozwolić na otwarcie się na wszystkich chcących uprawiać sport, a nie tylko uwzględnianie rachunku ekonomicznego.

Mimo że została omówiona kwestia obecnego stanu kultury fizycznej, to jednak trzeba pamiętać, że z jakością wiąże się kontrola dotycząca m.in. jej utrzymania. Ciężko jest mówić o prowadzeniu kontroli jakości w przekazywanych środkach publicznych na kulturę fizyczną. Nadzór ten raczej jest skupiony na prawidłowym rozliczeniu kosztów niż na osiągniętych rezultatach. Jest to jednak problem, który wymaga dłuższej dyskusji.

Literatura

1. Cierpiął-Wolan M., Łysoń P., 2011. Kultura Fizyczna w Polsce w latach 2008-2010. Warszawa-Rzeszów.
http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_kultura_fizyczna_w_polsce_2008-2010.pdf (dostęp 2.02.2013).
2. Kancelaria Premiera. Czas na zmiany w sporcie wyczynowym!
<https://www.premier.gov.pl/blog/joanna-mucha/czas-na-zmiany-w-sporcie-wyczynowym.html> (dostęp 6.07.2013).
3. Karaszewski R., 2005. Zarządzanie jakością: koncepcje, metody i narzędzia stosowane przez liderów światowego biznesu. TNOiK Dom Organizatora Toruń.
4. Karaszewski R., 2009. Nowoczesne koncepcje zarządzania jakością. TNOiK Dom Organizatora Toruń.
5. Kubera H., 2002. Zachowanie jakości produktu Wyd. Akademii Ekonomicznej Poznań.
6. Łuczak J., Matuszak-Flejszman A., 2007. Metody i techniki zarządzania przez jakość, kompendium wiedzy. Wyd. Quality Progress Poznań.
7. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Strategia Rozwoju Sportu do 2015r., Warszawa 2007
https://d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/files/Downloads/20130103151557/815Finalna_strategia-_12_01.doc_2.pdf?1357226158 (dostęp 2.02.2013).
8. Szczepańska K., 2011. Zarządzanie jakością w dążeniu do doskonałości. Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa.
9. Urbaniak M., 2004. Zarządzanie jakością, teoria i praktyka. Wyd. Difin Warszawa.
10. Ustawa o sporcie z dn. 25 VI 2010 (Dz.U. z 2010r. Nr 127, poz. 857 z zm., art. 2).

The quality of physical education in crisis

Summary: Physical activity have a significant influence on a health condition. If you want to have a health society, government should also co-finance pro-sport activities for the greatest number of people. Provided that big events attract crowds of fans both on stadiums and in front of the TV, the same fans are not motivate to take care with their physical condition. What are the reasons for this state - smaller co-financing the nationwide campaigns, which are promoting a physical activity or maybe an organizational quality of these events? Among other things, you can find answers for this questions in this office.

Key words: management, quality, physical activity, crisis.

ROZDZIAŁ

5

**Poziom i jakość życia
w aspekcie zrównoważonego rozwoju**

dr Grzegorz Hoppe

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

dr hab. Zbigniew Bukowski prof. nadzw. UKW

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

dr Anna Katoła

Uniwersytet Szczeciński

dr inż. Renata Rasińska

dr inż. Iwona Nowakowska

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

dr Zofia Zgoda

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
im. J i J. Śniadeckich w Bydgoszczy

ODPOWIEDZIALNA KONSUMPCJA A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Grzegorz Hoppe

Streszczenie: Wychodząc od definicji podstawowych pojęć, czyli poziomu i jakości życia oraz zrównoważonego rozwoju, pokazano, że bardzo często wzrost poziomu życia powoduje w dłuższym okresie spadek jakości życia. Zmiana takiej tendencji jest możliwa, wprowadzając w życie zasady zrównoważonego rozwoju, a przede wszystkim odpowiedzialną konsumpcję, odpowiedzialne zachowania organizacji i konsumentów na wszystkich etapach cyklu życia produktu (LCA) oraz odpowiedzialną politykę gospodarczą państwa. Niestety, obserwując procesy legislacyjne w Polsce, można stwierdzić, że dla państwa zrównoważony rozwój to rodzaj *public relations*, a nie jedna z podstawowych zasad rozwoju państwa wpisanych do ustawy zasadniczej.

Słowa kluczowe: poziom i jakość życia, zrównoważony rozwój, odpowiedzialna konsumpcja, LCA, polityka gospodarcza

Wprowadzenie

Naturalnym dążeniem każdego człowieka jest podnoszenie swojego poziomu i jakości życia. Poziom życia to stopień zaspokojenia potrzeb materialnych, podstawowych w hierarchii potrzeb życia człowieka. Można więc przyjąć, że pomiar poziomu życia przeprowadza się za pomocą obiektywnych wskaźników zaspokojenia potrzeb ludzkich w przeciwieństwie do jakości życia, określaną za pomocą wskaźników subiektywnych. Dlatego jakość życia zawiera te wszystkie elementy życia człowieka, które związane są z faktem istnienia człowieka, bycia kimś i odczuwania różnych stanów emocjonalnych, wpływających np. z faktu posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół⁵²⁷. Można więc stwierdzić, że ludzie z jednej strony dążą do maksymalizacji dochodów oraz maksymalizacji ich użyteczności, aby zrealizować jak największą ilość swoich potrzeb, co ma prowadzić do coraz wyższego ich poziomu życia. Z drugiej jednak strony maksymalizacja dochodów i konsumpcji powoduje degradację ekosystemu, alienację społeczną czy brak wolnego czasu, co przekłada się na obniżenie jakości życia. Obie wymienione kategorie są więc związane z pojęciem zrównoważonego rozwoju jako konstytucyjnej zasady rozwoju. A „ściste powiązania poznawcze, aksjologiczne i pomiarowe kategorii jakości życia z kategorią rozwoju zrównoważonego są obecnie jednym z największych wyzwania badawczych o charakterze interdyscyplinarnym”⁵²⁸.

Można stwierdzić, że konsumpcja ma wpływ na zmiany poziomu i jakości życia, ale bardzo często wraz ze wzrostem poziomu spada jakość. Pogodzenie tych

⁵²⁷ T. Słaby, *Poziom życia, jakość życia*, Wiadomości Statystyczne nr 6, Warszawa 1990, s. 8.

⁵²⁸ T. Borys, P. Rogala, *Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe*, Warszawa 2008, s. 67.

sprzecznych tendencji jest możliwe poprzez odpowiedzialną konsumpcję, która jest jednym z kluczowych elementów zrównoważonego rozwoju.

Poziom i jakość życia

Badania psychologiczne prowadzone na przełomie tysiącleci na wszystkich kontynentach dowiodły, że dobrobyt zorientowany na ciągłe zwiększanie konsumpcji dóbr i usług wpływa na zubożenie kontaktów międzyludzkich. Ludzie poddani takiemu konsumpcjonizmowi stają się mniej witalni, mniej pewni siebie, mniej zadowoleni ze życia, rodziny, przyjaciół i dochodów. Jednocześnie częściej popadają w depresję, mają zaburzenia zachowań społecznych, dochodzi do nastawień destrukcyjnych oraz fizycznych symptomów stresu⁵²⁹. We wszystkich społeczeństwach ważnym elementem osobistego szczęścia jest posiadanie satysfakcjonującej pracy. Utrata pracy wiąże się często z poczuciem alienacji i braku przydatności. Powstaje jednak pytanie o ilość wykonywanej pracy, poziom dochodów i zadowolenie z przyrostu możliwości nabycia kolejnych dóbr i usług. Z przeprowadzonych badań wynika, że po osiągnięciu PKB na poziomie 20000 \$ (16000 Euro) na mieszkańca, odsetek społeczeństwa zadowolonego ze swojego życia pozostaje na poziomie 60% i nie zwiększa się nawet przy podwojeniu się wysokości PKB. Okazuje się, że po osiągnięciu określonego poziomu dobrobytu, kolejne jego przyrosty przestają mieć znaczenie i zamiast dóbr materialnych zaczynają być ważniejsze inne rzeczy.

Badania przeprowadzone w 2007 roku w Niemczech wskazują, że tylko 27% społeczeństwa pragnie powiększenia swoich dochodów, 59% jest zadowolonych ze swojego stanu, a 10% byłaby skłonna zadowolić się mniejszymi dochodami. Ludzie odczuwają coraz mniejsze zadowolenie z kolejnych dóbr i coraz większy dobrobyt ma dla nich coraz mniejsze znaczenie, a stan taki zwiększa się także wraz z wiekiem pytanych. Tylko w przypadku osób do 30. roku życia poziom oczekujących zwiększenia zasobności przekracza połowę, a już wśród osób starszych niż 59 lat ten odsetek spada do 4%⁵³⁰.

Wysokość osiągniętego PKB na mieszkańca służy w dzisiejszym świecie jako miernik wytworzonych dóbr i usług oraz miara poziomu dobrobytu danego społeczeństwa. Jednak pewne zdarzenia, które przyczyniają się do wzrostu wytworzonych dóbr i usług, w rzeczywistości mają negatywny wpływ na stan dobrobytu. Przykładem takich zdarzeń są wypadki, wydatki na leczenie chorób cywilizacyjnych, katastrofy czy świadczenia odszkodowawcze. Z drugiej strony czynniki obniżające poziom dobrobytu, takie jak zanieczyszczenie powietrza, hałas, wymieranie wielu gatunków roślin i zwierząt, skażenie gleby czy też wyczerpywanie się zapasów surowców naturalnych, nie pomniejszają PKB, co oznacza, że PKB jako miernik dobrobytu ma wiele mankamentów i nie jest idealnym rozwiązaniem pomiaru poziomu życia⁵³¹. Z tego powodu na świecie zostały opracowane wskaźniki mie-

---

⁵²⁹ H. Welzer, K. Wiegandt, *Perspektiven einer nachhaltiger Entwicklung*, Frankfurt am Main 2011, s. 71.

⁵³⁰ M. Miegel, *Wohlstand ohne Wachstum*, Berlin 2011, s. 30-31.

⁵³¹ I. Seidl, A. Zahrnt, *Postwachstums-gesellschaft – Konzepte für die Zukunft*, Magdeburg 2010, s. 29.

rzące poziom życia. Jednym z najbardziej znanych i rozpowszechnionych jest HDI (Human Development Index) – wskaźnik rozwoju społecznego, w którym bierze się pod uwagę: oczekiwaną długość życia, średnią liczbę lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców powyżej 25. roku życia, oczekiwaną średnią liczbę lat edukacji przez dzieci rozpoczynające naukę oraz dochód narodowy *per capita* w jednostkach siły nabywczej. T. Słaby podaje, że jest to najszerzej znany syntetyczny miernik do międzynarodowych porównań poziomu życia⁵³². Innym równie znanym wskaźnikiem jest HPI (Happy Planet Index) – światowy indeks szczęścia, który dodatkowo bierze pod uwagę tzw. ślad ekologiczny i zrównoważony rozwój, co promuje społeczności w mniejszym stopniu wykorzystujące zasoby naturalne oraz bardziej chroniące środowisko naturalne.

Odpowiedzialna konsumpcja jako element zrównoważonego rozwoju

Zrównoważony rozwój pozwala na zaspokojenie elementarnych potrzeb całej ludzkości w skali świata, a jednocześnie nie prowadzi do ograniczenia ich zaspokojenia przez następne pokolenia⁵³³. Podstawowym celem zrównoważonego rozwoju jest jak najbardziej sprawiedliwy i równomierny podział szczęścia pomiędzy całą ludzkość obecnej generacji oraz na wiele kolejnych pokoleń⁵³⁴. Jednym z kluczowych elementów zrównoważonego rozwoju jest odpowiedzialna konsumpcja. Wytwarzanie, użytkowanie i unieszkodliwianie wszystkich produktów ma niebagatelny wpływ na środowisko naturalne, a ono jest ważnym składnikiem jakości życia. Doskonałym przykładem są wielkie miasta chińskie, które bardzo szybko się rozwijają, co prowadzi do dużego wzrostu dochodów ich mieszkańców, ale jest to okupione często degradacją środowiska naturalnego, a przede wszystkim jakości powietrza. Stałym elementem doniesień z Chin są obrazy pokazujące mieszkańców z maseczkami na twarzy. To przykład wzrostu poziomu życia przy jednoczesnym spadku jego jakości.

Niestety stan taki jest spowodowany w głównej mierze poprzez samych konsumentów, którzy decydują, jakie produkty nabywają, jak je użytkują i co się z nimi dzieje po zużyciu. Rozwiązaniem tego problemu może być odpowiedzialna konsumpcja, która charakteryzowałaby się między innymi poniższymi zasadami:

- nabywanie towarów wytworzonych zgodnie z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu,
- nabywanie towarów wytworzonych zgodnie z zasadą *fair trade*,
- nienabywanie produktów podrobionych (poszanowanie własności intelektualnej),
- nabywanie takiej ilości produktów żywnościowych, które na pewno zostaną zużyte,
- nabywanie produktów kosmetycznych, które nie są testowane na zwierzętach,
- decyzje zakupowe podejmowane w sposób świadomy, a nie nawykowy,

---

⁵³² T. Słaby, *Poziom i jakość życia*, [w:] Statystyka społeczna, T. Panek, A. Szulc, SGH, Warszawa 2006.

⁵³³ I. Seidl, A. Zahrnt, *Postwachstumsgesellschaft – Konzepte für die Zukunft*, Magdeburg 2010, s. 25.

⁵³⁴ J. Jäger, *Was verträgt unsere Erde noch?*, Frankfurt am Main 2010, s. 202.

- sortowanie wytwarzanych odpadów oraz pozbywanie się odpadów niebezpiecznych w sposób gwarantujący, że nie zanieczyszczą one środowiska,
- zakup urządzeń energooszczędnych i surowcowo-oszczędnych,
- wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii,
- nabywanie towarów o jak najniższym negatywnym wpływie na środowisko,
- nabywanie towarów wytworzonych w sposób ekologiczny,
- nabywanie produktów wytworzonych z surowców recyklingowych oraz produktów, które można poddać w 100% procesowi recyklingu,
- zakup produktów wysokiej jakości o długiej żywotności⁵³⁵.

Konsumenci mają znaczący i często niedoceniany wpływ na dynamikę procesów rynkowych; zgodnie z zasadami ekonomii neoklasycznej to oni są rzeczywistymi „panami” gospodarki rynkowej⁵³⁶. Poprzez swoje wybory kreują świat gospodarczy. To od nich zależy, które organizacje przetrwają, a które upadną. Niestety społeczność konsumencka jest niejednorodna i rozproszona, co powoduje, że jej wybory są różnorodne, ale również, że trudno osiągnąć stan wysokiego poziomu odpowiedzialnej konsumpcji, która w krótkim czasie mogłaby doprowadzić do eliminacji produktów i organizacji wpływających na poziom jakości życia. Poza tym wiele organizacji to potężne koncerny, które poprzez nieuczciwą reklamę, brak transparentności zasad wytwarzania produktów, a przede wszystkim ogromne możliwości finansowe mogą niekorzystnie zmieniać zachowania konsumenckie i doprowadzać do sytuacji aprobaty społecznej dla produktów w rzeczywistości nawet szkodliwych dla zdrowia i życia ludzi. Przykładem takich zachowań jest produkcja i konsumpcja niektórych wysoko przetworzonych produktów spożywczych. Trudno nazwać produkty zawierające dużą ilość cukru, soli lub tłuszczu zdrowymi. Taka tendencja prowadzi do zmiany gustów smakowych kolejnych pokoleń, a skutkuje tym, że dla coraz liczniejszej grupy konsumentów prawdziwie zdrowa żywność smakuje za niczym⁵³⁷. Przykład ten pokazuje, jak ważna jest idea zrównoważonego rozwoju dla jakości życia. Organizacje, które funkcjonują w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju, są nastawione na produkcję zdrowej żywności wytworzonej w sposób ekologiczny i powyższa sytuacja nie miałaby prawa zaistnieć.

Life Cycle Assessment (LCA) – cykl życia produktu a poziom i jakość życia

Cykl życia produktu to kolejne etapy jego życia od wydobycia surowców naturalnych aż do jego unieszkodliwienia po zakończeniu użytkowania (rys. 1). W celu wejścia na drogę zrównoważonego rozwoju wszystkie te etapy powinny się cechować odpowiednimi zachowaniami zarówno ze strony producentów, jak i kon-

⁵³⁵ G. Hoppe, R. Karaszewski, *Odpowiedzialna konsumpcja*, Logistyka Odzysku 1/2013, Warszawa 2013, s. 102-105.

⁵³⁶ L. Mises, *Vom Wert der besseren Ideen. Sechs Vorlesungen über Wirtschaft und Politik*, München 2008, s. 43.

⁵³⁷ B.P. Priddat, *Konsumentenverantwortung durch Produkttransparenz? Über Geschmackbildung und Konsumstilländerungen*, [w:] *Die Verantwortung des Konsumenten*, L. Heidbrink, I. Schmidt, B. Ahaus (red.), Frankfurt am Main 2011, s. 160.

sumentów. Jedną z takich wytycznych jest strategia zawarta w raporcie „The Fourth Assessment Report” ze zmian klimatycznych opracowana przez IPCC (Intergovernmental Panel of Climate Change) w 2007 roku. Strategia ta zawiera osiem punktów, które powinny być podstawą działań, a mianowicie:

- efektywność energetyczna,
- przejście na paliwa neutralne dla klimatu,
- odzysk ciepła i prądu elektrycznego,
- odnawialne źródła energii,
- gospodarka recykulacyjna,
- poprawa jakości produktów,
- efektywność materiałowa,
- zaprzestanie wytwarzania innych gazów cieplarnianych poza CO₂⁵³⁸.

Rys. 1. Life Cycle Assessment (LCA) – cykl życia produktu

Źródło: <http://enkingint.org/wp-content/uploads/2012/12/Life-Cycle-Assessment.jpg>

Zachowania zgodne w powyższą strategią są podstawą do osiągnięcia pozytywnej korelacji pomiędzy wzrostem poziomu życia a wzrostem jakości życia. Można wyróżnić kilka kluczowych etapów cyklu życia produktu, podczas których

⁵³⁸ IPCC, Climate Change 2007: *Mitigation of climate change*, Contribution of Working Group III to the 4th Assessment Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change, Cambridge 2007.

konsumenci mają największy wpływ na realizację strategii zrównoważonego rozwoju. Pierwszy z etapów to wybór produktu, który został opisany w poprzednim akapicie. Kolejnymi są etapy użytkowania i unieszkodliwiania, które mają również istotne znaczenie ze względu na zrównoważony rozwój i jakość życia. Użytkowanie ma ważne znaczenie przede wszystkim w przypadku dóbr trwałych – użytkowanych przez dłuższy czas, a etap użytkowania ma wpływ na środowisko naturalne oraz komfort życia, zdrowie czy bezpieczeństwo użytkownika. Przykładem takiego dobra może być samochód osobowy. Zarówno decyzja o wyborze, jak i sposób użytkowania będą miały wpływ na ilość spalin wytwarzanych przez auto, co ma znaczenie dla skażenia środowiska naturalnego. Dla użytkownika ten wybór i użytkowanie będą wyznaczały także poziom bezpieczeństwa i komfort podróżowania, a te elementy są składowymi jakości życia. Ostatni z etapów życia produktu to unieszkodliwianie. Wbrew pozorom to bardzo ważny etap, w którym następują procesy negatywne lub pozytywne dla ekosystemu. W zależności od tego, w jaki sposób dany produkt wytworzono, użytkowano oraz przekazano do unieszkodliwiania, może on zostać wtórnie wykorzystany na przykład w procesie recyklingu, co pozwoli zaoszczędzić surowce naturalne, lub też zostanie w całości lub w częściach unieszkodliwiony poprzez składowanie lub termiczne przekształcenie, co będzie miało negatywny wpływ na środowisko.

Polityka gospodarcza państwa a poziom i jakość życia

Konsumenci są w dużej mierze kreatorami swojego poziomu i jakości życia, ale są również najbardziej niejednorodni w postępowaniu oraz nieświadomi konsekwencji swoich wyborów konsumenckich. Jednym z rozwiązań tej sytuacji jest ingerencja państwa poprzez tworzenie odpowiedniej polityki gospodarczej, która będzie wspierała pozytywne wybory konsumenckie i oczekiwane działania organizacji nakierowane na zrównoważony rozwój. Państwo ma całą gamę możliwości wpływania na rynek, aby doprowadzić do pożądanego stanu oraz zainicjować odpowiednie działania organizacji i konsumentów. Najważniejsze z nich to⁵³⁹:

- licencje emisyjne podlegające handlowi,
- przydziały surowcowe podlegające handlowi,
- opłaty produktowe i podatki od niebezpiecznych produktów,
- opłaty i podatki za emisję substancji szkodliwych,
- podatek od kopaliny,
- podatkowa reforma polegająca na obciążeniu niepożądanych zachowań wobec środowiska i odciążeniu podatkowym zachowań oczekiwanych,
- system kaucji zwrotnych – wspomagający recykulacyjną gospodarkę opakowaniami,
- subwencje na rzecz ochrony środowiska,
- odpowiedzialność środowiskowa nakazująca pokrycie za dokonanie strat w środowisku naturalnym,
- gwarancje finansowe na rzecz pożądaných innowacji,

---

⁵³⁹ E.U. Weizsäcker, K. Hargroves, M. Smith, *Faktor fünf. Die Formel für nachhaltiges Wachstum*, München 2010, s. 264.

- tworzenie obowiązkowych rezerw na przywrócenie skażonych terenów do stanu pierwotnego,
- degresywny podatek od zużycia energii elektrycznej,
- dopłaty do produkcji energii ze źródeł odnawialnych.

Wszystkie powyższe propozycje podatkowe nie powinny jednak powiększać całkowitego obciążenia podatkowego społeczeństwa, lecz zostać wykorzystane do zmniejszenia innych obciążeń (na przykład kosztów pracy) w celu pozytywnego wpływania na te elementy, których rozwój jest oczekiwany. Wysokość podatków powinna być pozytywnie skorelowana ze wzrostem efektywności surowcowej i energetycznej gospodarki. Taka konstrukcja powyższych narzędzi polityki gospodarczej państwa wspierałaby wytwarzanie i nabywanie produktów zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz jednocześnie miałyby pozytywny wpływ na tworzenie miejsc pracy, co jednoznacznie przełożyłoby się na wzrost jakości życia społeczeństwa.

Niestety, obserwując zachowania państwa, można stwierdzić, że bardzo często bieżące potrzeby budżetowe lub zwykły populizm mają większy priorytet niż realizacja postulatu zrównoważonego rozwoju. Wracając do przykładu kupna samochodu osobowego, można postawić tezę, że w Polsce zasada zrównoważonego rozwoju jest całkowicie nierespektowana przez ustawodawcę, pomimo że jest wpisana do ustawy zasadniczej. Jak inaczej można wytłumaczyć ustalenie wysokości podatku akcyzowego na samochody osobowe od pojemności skokowej silnika, a nie na przykład od ilości wytwarzanych spalin. Jak więc konsumenci mają wybrać produkt bardziej ekologiczny, skoro państwo pokazuje, że nie jest zainteresowane wspieraniem takich zachowań? Analizując akty prawne – zarówno historyczne, jak i nowo powstające – należy stwierdzić, że w Polsce brakuje jednostki nadzorującej proces legislacyjny, która nie dopuściłaby do uchwalenia prawa niezgodnego z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

Poziom i jakość życia to pojęcia, które dotyczą każdego członka społeczności ludzkiej. Odwieczne dążenie do podniesienia poziomu życia doprowadziło do sytuacji, że obecnie nawet uboga osoba zachodniej cywilizacji żyje na wyższym poziomie niż sto lat temu osoba bardzo zamożna. Postęp technologiczny, zwiększenie wydajności pracy oraz większa opieka państwa nad osobami nieradzącymi sobie doprowadziły na przestrzeni ostatnich dwustu lat do ogromnego wzrostu poziomu życia. Poziomu życia liczonego jako możliwość zaspokojenia potrzeb materialnych. Niestety wraz ze wzrostem poziomu życia w wielu społecznościach zaobserwowano spadek jakości życia. Jak pokazują wyniki badań, po początkowej pozytywnej korelacji wzrostu poziomu i wzrostu jakości życia następuje – od pewnego poziomu zamożności – korelacja negatywna. Wdrożenie zasad zrównoważonego rozwoju może być remedium na zmianę takiej tendencji, ale warunkiem koniecznym jest, aby w tym procesie uczestniczyli w pełni wszyscy najważniejsi aktorzy świata gospodarczego. Konsumenci, organizacje oraz państwo muszą w pełni zaangażować się w kreowanie oczekiwanych zachowań, a państwo w szczególności powin-

no bezwarunkowo być przykładowym uczestnikiem tego procesu, bez możliwości odstępstw tłumaczonych przez polityków na tysiąc różnych sposobów.

Literatura

1. Borys T., Rogala P., 2008. Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe. UNDP Warszawa.
2. Hoppe G., Karaszewski R., 2013. Odpowiedzialna konsumpcja, Logistyka Odzysku 1.
3. IPCC, Climate Change 2007. Mitigation of climate change. Contribution of Working Group III to the 4th Assessment Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change Cambridge.
4. Jäger J., 2010. Was verträgt unsere Erde noch? Fischer Frankfurt am Main.
5. Miegel M., 2011. Wohlstand ohne Wachstum. Ullstein Buchverlage Berlin.
6. Mises L., 2008. Vom Wert der besseren Ideen. Sechs Vorlesungen über Wirtschaft und Politik. Olzog München.
7. Priddat B.P., 2011. Konsumentenverantwortung durch Produkttransparenz? Über Geschmackbildung und Konsumstilländerungen. [W:] Die Verantwortung des Konsumenten, pod red. L. Heidbrink, I. Schmidt I., B. Ahaus. Campus Frankfurt am Main.
8. Seidl I., Zahrnt A., 2010. Postwachstumsgesellschaft – Konzepte für die Zukunft. Metropolis-Verlag Magdeburg.
9. Słaby T., 1990. Poziom życia, jakość życia. Wiadomości Statystyczne 6.
10. Słaby T., 2006. Poziom i jakość życia. [W:] Statystyka społeczna, pod red. T. Panek, A. Szulc. SGH Warszawa.
11. Welzer H., Wiegandt K., 2011. Perspektiven einer nachhaltiger Entwicklung. Fischer Frankfurt am Main.
12. Weizsäcker E.U., Hargroves K., Smith M., 2010. Faktor fünf. Die Formel für nachhaltiges Wachstum. Droemer München.
13. <http://enkingint.org/wp-content/uploads/2012/12/Life-Cycle-Assessment.jpg> (dość 03.2013).

Responsible consumption and the sustainable development

Summary: The paper have been started from the explanation of definition of basic terms: the level of standard of living, the quality of life and sustainable development. The problem has shown that rising of living standards in the long term very often lead to decline in the quality of life. Change this trend is possible by implementing the principles of sustainable development, and above all, responsible consumption, responsible behavior of organizations and consumers in all phases of the product life cycle (LCA) and the responsible economic policy. Unfortunately, if we observe the legislative process in Poland, we can say that for the state the sustainable development is a kind of public relations, but not one of the basic principles of development of the state which is listed in the constitution.

Key words: the standard of living and quality of life, sustainable development, responsible consumption, LCA, economic policy

ZMIANY PRAWA WPŁYWAJĄCE NA JAKOŚĆ I POZIOM ŻYCIA W DOBIE KRYZYSU W ŚWIETLE KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Zbigniew Bukowski

Streszczenie: Prawo jest jednym z czynników, które mają istotny wpływ na jakość i poziom życia. Oddziaływanie takie dotyczyć będzie bardzo różnych dziedzin prawodawstwa: społecznego, gospodarczego, z zakresu ochrony środowiska, ale też podatkowego i innych. Zmiany przepisów prawnych w tych dziedzinach będą więc wpływać na jakość i poziom życia. Kryzys jest czasem, w którym następują zmiany regulacji prawnych. W pracy przedstawiono analizę zmian w ustawach dokonanych w latach 2011-2013. Dominują przepisy sprzyjające działalności gospodarczej, przy łagodzeniu wymagań z zakresu ochrony środowiska oraz problematyki społecznej. Czasem może to być sprzeczne z koncepcją zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: prawo, zrównoważony rozwój, ustawodawstwo 2011-2013

Wprowadzenie

Prawo jest jednym z czynników, które mają istotny wpływ na jakość i poziom życia. Oddziaływanie takie dotyczyć będzie bardzo różnych dziedzin prawodawstwa: społecznego, gospodarczego, z zakresu ochrony środowiska, ale też podatkowego i innych. Zmiany przepisów prawnych m.in. w tych dziedzinach będą więc wpływać na jakość i poziom życia. Okres kryzysu jest czasem, w którym następują z reguły zmiany regulacji prawnych mające na celu wyeliminowanie przyczyn kryzysu lub łagodzenie jego skutków. W badaniach przyjęto, że okresem zmian w przepisach związanych już z symptomami kryzysu i jego występowaniem są lata 2011-2013. Dokonano więc analizy aktów prawnych, które w tym czasie zostały opublikowane w Dzienniku Ustaw. Ze względu na znaczenie dla całego systemu prawnego badania objęły jedynie ustawy. Dokonano najpierw ich podziału tematycznego – mając na względzie trzy elementy składające się na koncepcję zrównoważonego rozwoju. Szczegółowe analizy prowadzono już tylko w odniesieniu do wybranych przepisów dotyczących ochrony środowiska. Sformułowano wnioski odnoszące się do kierunków zmian w prawie wpływającym na jakość i poziom życia w powyższych latach. Zostaną one zanalizowane w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Zrównoważony rozwój rozumiany będzie – w kontekście tematu pracy – zgodnie z jego ustawową definicją zamieszczoną w art. 3 pkt 50 Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, z późn. zm.) jako „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodni-

czych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń⁵⁴⁰.

Problematyka prawa w dobie kryzysu powoli zaczyna wzbudzać zainteresowanie doktryny. Pojawiają się pierwsze publikacje⁵⁴¹ oraz organizowane są pierwsze konferencje⁵⁴². Przedmiotem debaty naukowej stały się już także kwestie dotyczące zrównoważonego rozwoju w dobie kryzysu⁵⁴³.

1. Ustawy w okresie 2011-2013 a regulowana w nich tematyka

W tabeli 1 przedstawiono ustawy ogłoszone w Dzienniku Ustaw w okresie od 1 stycznia 2011 r. do 14 lutego 2013 r. W okresie tym łącznie opublikowano 380 ustaw.

Tabela 1. Ustawy opublikowane w Dzienniku Ustaw w latach 2011-2013 (w 2013 do dnia 14 lutego 2013 r. Dz.U. z 2013 r. poz. 215)

Rok	Ustawy nowe	Ustawy nowelizujące	Ustawy o wyrażeniu zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej	Ustawy inne (uchylające i wprowadzające)	Razem
2011	42	180	20	1	243
2012	13	80	24	2	119
2013	2	15	1	0	18
Razem	57	275	45	3	380

Źródło: opracowanie własne.

Porównując liczbę ustaw przyjętych w tych latach, wskazać można, że w 2011 roku zostało ich przyjętych dwukrotnie więcej niż w 2012 roku. Znajduje to jednak swoje uzasadnienie w początku prac legislacyjnych Sejmu VII kadencji (wybory do Sejmu odbyły się w październiku 2011 r.), co przekłada się na mniejszą liczbę ustaw uchwalonych w początkach 2012 roku ze względu na konieczność przejścia całej ścieżki legislacyjnej. Zwiększona liczba ustaw pod koniec VI kadencji związana była natomiast z chęcią zakończenia prac nad nimi wobec zasady dyskontynuacji

⁵⁴⁰ Zob. szerzej na temat prawnego rozumienia koncepcji zrównoważonego rozwoju: Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009.

⁵⁴¹ M. Zdyb, *Kryzys gospodarczy czy kryzys zaufania do państwa i prawa*, [w:] *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi, red. J. Supernat, Wrocław 2009; M. Błachucki, R. Stankiewicz, *Polityka konkurencji państwa w dobie kryzysu gospodarczego-prawne aspekty problematyki*, *Equilibrium* 2010, nr 1, s.79-90; S. Clauwaert, I. Schömann, *The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise*, Brussels 2012.

⁵⁴² Konferencja naukowa "Media, polityka, prawo w czasach kryzysu" UMCS, Lublin 8 grudnia 2011 r.; III. Polsko-Niemieckie Forum Prawa i Gospodarki „Compliance i regulacja sektora finansowo-bankowego w dobie kryzysu” Uniwersytet Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, SGH, Warszawa 8 listopada 2012 r.

⁵⁴³ Zob. zbiór artykułów pod wspólnym tematem: *Sustainable development after the crisis*, *Equilibrium*. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy 2011, Volume 6 Issue 1, s. 9-70.

cji⁵⁴⁴. Jednak porównując liczbę ustaw z 2011 roku z liczbą ustaw uchwalanych w początkach pierwszej dekady tego wieku⁵⁴⁵, należy stwierdzić, że jest ona zbliżona do poziomu z lat 2001-2004. Oznacza to, że okres kryzysu nie spowodował zwiększenia liczby uchwalonych ustaw.

Podział w zakresie tematyki uchwalanych ustaw przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Podział ustaw według tematyki (ustawy opublikowane w Dzienniku Ustaw w latach 2011-2013 – w 2013 do dnia 14 lutego 2013 r. Dz.U. z 2013 r. poz. 215)

Rok	Sprawy społeczne ⁵⁴⁶	Sprawy gospodarcze ⁵⁴⁷	Ochrona środowiska ⁵⁴⁸
2011	32	51	19
2012	20	23	4
2013	2	5	4
Razem	54	79	27

Źródło: opracowanie własne.

Przeważają ustawy dotyczące problematyki gospodarczej, chociaż nie brakuje także dotyczących problematyki społecznej. Można jednak zauważyć dominantę zainteresowania gospodarką. Także w zakresie regulacji spraw społecznych występowała w tle kwestia ich skutków ekonomiczno-gospodarczych. Taki charakter mają zmiany wprowadzone Ustawą z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2012 r. poz. 637) podwyższające wiek emerytalny. Tego samego dnia została zresztą przyjęta także Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin, ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz

⁵⁴⁴ Na temat tej zasady zob. J.K. Sokołowski, *Ramy prawne procesu legislacyjnego*, [w:] *Wybrane aspekty funkcjonowania Sejmu w latach 1997-2007*, red. J.K. Sokołowski, P. Poznański, Kraków 2008, s. 37-38.

⁵⁴⁵ *Zestawienie ilości przyjmowanych ustaw w latach 1989-2004*, [w:] *Reglamentacja gospodarki polskiej w latach 1989-2003*, J. Paczocha, W. Rogowski, Materiały i Studia NBP, Zeszyt 187, Warszawa 2005, s.15, a w latach 1998-2004 [w:] *Stanowienie prawa w Polsce. Reguły legislacyjne a jakość ustawodawstwa*, K.H. Goetz, R. Zubek, Warszawa 2005, s. 7.

⁵⁴⁶ Zakwalifikowano tutaj ustawy dotyczące szeroko rozumianej problematyki społecznej: pomocy społecznej, przeciwdziałania bezrobociu, emerytur i rent, działalności kulturalnej, prawo pracy, opieki nad dziećmi, publicznego transportu zbiorowego.

⁵⁴⁷ Zakwalifikowano ustawy dotyczące szeroko rozumianej problematyki gospodarczej: działalności gospodarczej, komercjalizacji i prywatyzacji, ceł, podatku VAT i akcyzowego, spółek handlowych, działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym, udzielaniu przez Skarb Państwa wsparcia instytucjom finansowym oraz ustawy o rekaptalizacji niektórych instytucji finansowych, transportu drogowego, timeshare.

⁵⁴⁸ W tym przypadku zakwalifikowano ustawy dotyczące szeroko rozumianej ochrony środowiska, w tym także substancji chemicznych i ich mieszanin, efektywności energetycznej czy górnictwa i geologii.

ich rodzin oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2012 r. poz. 664), wprowadzające zmiany w systemie emerytur mundurowych oraz wydłużające okres służby oraz wiek umożliwiający przejście na emeryturę. Zmianą, która weszła w życie w 2012 roku, było ograniczenie przekazywania raportu ZUS RMUA – jednokrotnie w roku. Jedynie na żądanie ubezpieczonego (składane nie częściej niż raz na miesiąc) pracodawca przekazuje informację za miesiąc poprzedni.

2. Analiza zmian w prawie ochrony środowiska na przykładzie wybranych ustaw w latach 2011-2013

W zmianach, które zaszły w ustawodawstwie dotyczącym ochrony środowiska w latach 2011-2013, wyodrębnić można zmiany transponujące dyrektywy Unii Europejskiej. Nie oznacza to, że akty prawne w tym zakresie nie wpływają na jakość i poziom życia, jednak należy przyjąć, iż mają one charakter wtórny, gdyż bezpośrednio wynikają z prawa unijnego, które w tym zakresie winno podlegać analizie. Ze względu na praktyczne znaczenie koncepcji zrównoważonego rozwoju w prawie Unii Europejskiej można *a priori* przyjąć, iż są one zgodne z nią zgodne⁵⁴⁹, a ponadto dyrektywy te pochodzą z okresu sprzed kryzysu.

Do aktów transponujących prawo Unii Europejskiej należy Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o przewozie towarów niebezpiecznych (Dz.U. 2011 nr 188 poz. 1121). Wcześniej problematyka przewozu towarów niebezpiecznych w prawie polskim uregulowana była w trzech ustawach:

- w zakresie przewozu drogowego w Ustawie z dnia 28 października 2002 r. o przewozie drogowym towarów niebezpiecznych (Dz.U. Nr 199, poz. 1671, z późn. zm.),
- w zakresie przewozu kolejną w Ustawie z dnia 31 marca 2004 r. o przewozie kolejną towarów niebezpiecznych (Dz.U. Nr 97, poz. 962, z późn. zm.),
- w zakresie przewozu żeglugą śródlądową w Ustawie z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej (Dz.U. z 2006 r. Nr 122, poz. 1321, z późn. zm.)⁵⁵⁰.

Ustawy te wdrażały dyrektywy pochodzące z przełomu lat 90. XX w. i początku pierwszej dekady XXI w. W związku z przyjęciem w 2008 r. nowej dyrektywy regulującej całokształt transportu lądowego towarów niebezpiecznych pojawiła się potrzeba dokonania także nowej regulacji w tym zakresie w prawie polskim. Wprowadzenie Dyrektywy 2008/68/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 września 2008 r. w sprawie transportu lądowego towarów niebezpiecznych (Dz. Urz. UE L 260 z 30.09.2008, str. 13) miało na celu zagwarantowanie jednolitego stosowania przepisów dotyczących przewozu towarów niebezpiecznych w transporcie drogowym, kolejowym i żegludze śródlądowej w UE i dostosowanie w tym celu prawa państw członkowskich UE do postanowień Umowy europejskiej dotyczącej międzynarodowego przewozu drogowego towarów niebezpiecznych (ADR), sporządzonej w Genewie dnia 30 września 1957 r. (Dz.U. z 2011 r. Nr 110, poz. 641), Regulaminu dla międzynarodowego przewozu kolejami towarów nie-

⁵⁴⁹ Z. Bukowski, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w prawie, ze szczególnym uwzględnieniem prawa gospodarczego*, Handel Wewnętrzny, lipiec-sierpień 2012, t. III, s. 290-292.

⁵⁵⁰ Na temat tych aktów prawnych zob. Z. Bukowski, *Transport materiałów niebezpiecznych*, [w:] Prawo ochrony środowiska dla praktyków, red. J. Jendrośka, J. Jerzmański, Warszawa 2011.

bezpiecznych (RID), stanowiącego załącznik C do Konwencji o międzynarodowym przewozie kolejami (COTIF), sporządzonej w Bernie dnia 9 maja 1980 r. (Dz.U. z 2007 r. Nr 100, poz. 674 i 675, z 2009 r. Nr 167, poz. 1318 oraz z 2011 r. Nr 137, poz. 804 i 805) oraz Umowy europejskiej dotyczącej międzynarodowego przewozu śródlądowymi drogami wodnymi towarów niebezpiecznych, zawartej w Genewie w dniu 26 maja 2000 r. (ADN) (Dz.U. z 2010 r. Nr 235, poz. 1537). Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o przewozie towarów niebezpiecznych określa zasady prowadzenia działalności w zakresie krajowego i międzynarodowego przewozu drogowego, kolejną i żegluga śródlądową towarów niebezpiecznych oraz organy i jednostki realizujące zadania związane z tym przewozem.

Innym aktem transponującym prawo unijne jest wchodząca 1 lutego 2013 r. w życie Ustawa z dnia 14 września 2012 r. o obowiązkach w zakresie informowania o zużyciu energii przez produkty wykorzystujące energię (Dz.U. z 2012 r. poz. 1203). Ustawa ta określa:

- obowiązki w zakresie informowania o zużyciu energii oraz innych podstawowych zasobów przez produkty wykorzystujące energię lub wpływie tych produktów na zużycie energii;
- zasady organizacji i działania systemu kontroli wykonywania obowiązków w zakresie informowania, o którym mowa w pkt 1.

Ustawa w zakresie swojej regulacji wdraża Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/30/UE z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie wskazania poprzez etykietowanie oraz standardowe informacje o produkcie zużycia energii oraz innych zasobów przez produkty związane z energią (Dz. Urz. UE L 153 z 18.06.2010, str. 1).

Kolejną ustawą, którą zaliczyć można do kategorii transponujących prawo unijne, jest Ustawa z dnia 16 listopada 2012 r. o zmianie ustawy o odpadach wydobywczych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2012 r. poz. 1513). Wprowadza ona liczne zmiany w Ustawie z dnia 10 lipca 2008 r. o odpadach wydobywczych (Dz.U. Nr 138, poz. 865, z 2010 r. Nr 28, poz. 145 oraz z 2011 r. Nr 163, poz. 981). Ustawa dokonuje natomiast w zakresie regulacji wdrożenia postanowień Dyrektywy 2006/21/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 marca 2006 r. w sprawie gospodarowania odpadami pochodzącymi z przemysłu wydobywczego oraz zmieniającej Dyrektywę 2004/35/WE (Dz. Urz. UE L 102 z 11.04.2006, str. 15, z późn. zm.). Ze względu na nieprawidłową do tej pory transpozycję tej dyrektywy i prowadzone w tym zakresie postępowanie przeciwko Polsce konieczna stała się zmiana zawartych w ustawie regulacji prawnych.

Wreszcie kolejnym transponującym prawo unijne aktem prawnym jest Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. z 2013 r. poz. 21)⁵⁵¹. Weszła ona w życie z dniem 23 stycznia 2013 r. Ustawa ma charakter dostosowujący do Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/98/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie odpadów oraz uchylającej niektóre dyrektywy (Dz.U. L 312 z 22.11.2008, str. 3-30). Określa środki służące ochronie środowiska, życia i zdrowia ludzi, zapobiegające i zmniejszające negatywny wpływ na środowisko oraz zdrowie ludzi,

---

⁵⁵¹ Na temat projektu ustawy zob. M. Górski, *Nowe regulacje prawne w zakresie postępowania z odpadami – nowa ustawa o odpadach*, [w:] *Zarządzanie gospodarką odpadami. Nowe regulacje prawne*, red. Z. Grabowski, Poznań 2012, s. 59-71.

wynikający z wytwarzania odpadów i gospodarowania nimi, oraz ograniczające ogólne skutki użytkowania zasobów i poprawiające efektywność takiego użytkowania (art. 1). Takie określenie zakresu ustawy jest zupełnie inne niż w dotychczas obowiązującej ustawie o odpadach. Ustalała ona zasady postępowania z odpadami w sposób zapewniający ochronę życia i zdrowia ludzi oraz środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, a w szczególności zasadą zapobiegania powstawaniu odpadów lub ograniczania ilości odpadów i ich negatywnego oddziaływania na środowisko, a także odzysku lub ich unieszkodliwianiu. W szczególności można zwrócić uwagę na odstępianie od literalnie określonej konieczności zapewnienia postępowania z odpadami w sposób zgodny z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zresztą w całym tekście nowej ustawy, w przeciwieństwie do dyrektyw unijnych, nie zastosowano w ogóle pojęcia zrównoważonego rozwoju. Pomimo iż zasada zrównoważonego rozwoju jako konstytucyjna znajduje teoretycznie zastosowanie do całego naszego systemu prawnego, to biorąc jednak pod uwagę praktyczne stosowanie przepisów, w tym przez administrację, zmiana ta może spowodować pomijanie znaczenia idei zrównoważonego rozwoju w gospodarce odpadami w Polsce.

Następnym aktem prawnym w omawianej tutaj kategorii jest Ustawa z dnia 4 stycznia 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo wodne oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 165). Akt ten wdraża przepisy Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/56/WE z 17 czerwca 2008 r. ustanawiającej ramy działań Wspólnoty w dziedzinie polityki środowiska morskiego (dyrektywa ramowa w sprawie strategii morskiej) (Dz. Urz. UE L 164 z 25.06.2008, str. 19).

Poza ustawami z zakresu ochrony środowiska transponującymi dyrektywy unijne występują też takie, którego takiego celu nie mają i będą przedmiotem dalszej bardziej szczegółowej analizy. Pierwszą z nich jest Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. Nr 163, poz. 981). Ustawa określa zasady i warunki podejmowania, wykonywania oraz zakończenia działalności w zakresie:

- prac geologicznych,
- wydobywania kopalin ze złóż,
- podziemnego bezzbiornikowego magazynowania substancji,
- podziemnego składowania odpadów.

Ustawa określa także wymagania w zakresie ochrony złóż kopalin, wód podziemnych oraz innych elementów środowiska w związku z wykonywaniem powyższej działalności.

Podstawową kwestią ogólną, na którą należy zwrócić uwagę, jest liberalizacja Prawa geologicznego i górniczego w stosunku do Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r.⁵⁵². W uzasadnieniu do projektu w tym zakresie wskazano, że celem ustawy jest przygotowanie nowoczesnych regulacji wprowadzających uproszczenia dla przedsiębiorców, odbiurokratyzowanie postępowań administracyjnych. Nadrzędnym celem zamierzonych zmian jest usunięcie barier utrudniających podejmowanie i wykonywanie działalności w zakresie geologii i górnictwa, pobudzenie przedsiębiorczości oraz zwiększenie pewności inwestowania. Założono znaczącą liberaliza-

---

⁵⁵² Na temat ustawy z 1994 r. zob. A. Lipiński, R. Mikosz, *Ustawa Prawo geologiczne i górnicze. Komentarz*, Warszawa 2003.

cję wymagań wynikających z przepisów wykonawczych do ustawy, w szczególności w odniesieniu do górnictwa odkrywkowego.

Należy zwrócić uwagę na poszerzenie listy przypadków, w odniesieniu do których prawo geologiczne i górnicze nie znajdzie zastosowania (art. 3 i 4), przy czym kluczowy wyjątek dotyczy wydobywania przez właściciela nieruchomości piasków i żwirów na własne potrzeby (w odniesieniu do przypadków, gdy wydobywanie to będzie prowadzone w niewielkich rozmiarach – nie przekroczy 10 m³ rocznie, nadto zaś będzie dokonywane bez użycia środków strzałowych, art. 4). Ponadto taka działalność nie może kolidować z przeznaczeniem nieruchomości. Dotyczy nieruchomości stanowiących przedmiot prawa własności lub użytkowania wieczystego wydobywającego, który nie ma prawa rozporządzania wydobytą kopaliną.

Ustawa odstępuje ponadto od dotychczasowego podziału na kopaliny podstawowe i pospolite, czego następstwem jest na etapie stosunków własnościowych powrót do instytucji własności górniczej. Zakłada się rezygnację z koncesjonowania poszukiwania (rozpoznawania) złóż nieobjętych własnością górniczą, wychodząc z założenia, że dostatecznym instrumentem nadzoru jest decyzja zatwierdzająca projekt robót geologicznych. Uzasadnieniem takiego rozwiązania ma być przede wszystkim dążność do pobudzenia przedsiębiorczości w zakresie poszukiwania (rozpoznawania) złóż kopalin. Rozwiązanie takie zmniejszy obciążenia finansowe związane z poszukiwaniem (rozpoznawaniem) kopalin niewymagającym koncesji. Powinno ono też umożliwić wykonywanie części prac geologicznych podmiotowi niebędącemu przedsiębiorcą (np. właścicielowi nieruchomości, który chce rozpoznać złoża kopalin stanowiących jego własność, chociażby po to, aby oszacować wartość nieruchomości), a nawet takiemu, który nie mógłby uzyskać koncesji. Wystarczającym zaś instrumentem nadzoru państwa w tym zakresie ma być decyzja zatwierdzająca projekt robót geologicznych.

Własnością górniczą są złoża węglowodorów, węgla kamiennego, metanu występującego jako kopalina towarzysząca, węgla brunatnego, rud metali z wyjątkiem darniowych rud żelaza, metali w stanie rodzimym, rud pierwiastków promieniotwórczych, siarki rodzimej, soli kamiennej, soli potasowej, soli potasowo-magnezowej, gipsu i anhydrytu, kamieni szlachetnych, bez względu na miejsce ich występowania. Własnością górniczą objęte są także złoża wód leczniczych, wód termalnych i solanek oraz części górotworu położone poza granicami przestrzennymi nieruchomości gruntowej, w szczególności znajdujące się w granicach obszarów morskich Rzeczypospolitej Polskiej. Prawo własności górniczej przysługuje Skarbowi Państwa.

Przedmiotem dalszych uproszczeń jest też wydobywanie kopalin koncesjonowane przez starostów (por. np. art. 101 ust. 6, art. 105 ust. 2, art. 116 ust. 1, art. 122 ust. 19, art. 128 ust. 13 ustawy), co ma przyczynić się do obniżenia kosztów takiej działalności.

Ustawa przewiduje także liberalizację wymagań w zakresie ochrony gruntów rolnych (leśnych) niezbędnych do podjęcia działalności w zakresie poszukiwania lub rozpoznawania węglowodorów, węgla kamiennego, węgla brunatnego, rud metali, z wyjątkiem darniowych rud żelaza, metali w stanie rodzimym, rud pierwiastków promieniotwórczych, siarki rodzimej, soli kamiennej, soli potasowej, gipsu i anhydrytu, kamieni szlachetnych (nazwano je w uzasadnieniu złożami

o strategicznym znaczeniu dla państwa, w tym niezbędnymi do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego kraju). Nowelizowana przez nowe Prawo geologiczne i górnicze Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych umożliwia okresowe, na czas nie dłuższy niż 10 lat, wyłączenie gruntów z produkcji w zakresie wyżej wskazanym. Oznacza to, że taka zmiana nie będzie wymagać ani zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, ani uzyskiwania zgody od określonego ministra.

Nowa ustawa także znacząco redukuje rozwiązania, które obecnie uzależniają uzyskanie koncesji od współdziałania z wieloma organami administracji, co powinno przyspieszyć i uprościć postępowanie koncesyjne, a w szczególności uwolnić je od niedookreślonych i niekiedy całkowicie uznaniowych kryteriów, w szczególności w takim zakresie, w jakim aktualnie obowiązujące prawo geologiczne i górnicze uzależnia koncesję od przeważnie całkiem uznaniowego „uzgodnienia” z innymi organami. Rozwiązanie to zdaniem projektodawcy umocni tym samym pozycję inwestora i przyspieszy postępowania koncesyjne.

Ustawa przewiduje utrzymanie wykonywania robót geologicznych na podstawie projektu robót geologicznych, jednocześnie ograniczając wymagania w zakresie stosowania przepisów o ruchu zakładu górniczego (planu ruchu, ruch) tylko do części robót geologicznych. Zliberalizowano wymagania dotyczące wykonywania robót geologicznych w związku z wykonywaniem wierceń na potrzeby pozyskiwania ciepła ziemi, kiedy to wystarczające będzie przedłożenie projektu ich wykonywania, bez potrzeby jego zatwierdzania.

Ustawa wydłuża do 6 miesięcy okres rozliczeniowy z tytułu opłaty eksploatacyjnej, co jest rozwiązaniem systemowo zgodnym z prawem ochrony środowiska, a jednocześnie zwalnia z obowiązku jej wniesienia, jeżeli opłata za taki okres nie jest wyższa niż 300 zł. Rozwiązanie to powinno odciążyć przedsiębiorców (w szczególności prowadzących wydobywanie kopaliny na podstawie koncesji starosty) od obowiązku wnoszenia symbolicznych opłat eksploatacyjnych, w tym nawet równych kosztom przelewu.

Nowością jest znajdujący się w ramach przepisów ogólnych ustawy art. 7 odnoszący się do kwestii związanych z planowaniem przestrzennym. Przewiduje on, że podejmowanie i wykonywanie działalności określonej ustawą jest dozwolone tylko wówczas, jeżeli nie naruszy ona przeznaczenia nieruchomości określonego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz w odrębnych przepisach. W przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podejmowanie i wykonywanie działalności określonej ustawą jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy nie naruszy ona sposobu wykorzystywania nieruchomości ustalonego w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w odrębnych przepisach.

W uzasadnieniu do projektu ustawy motyw wprowadzenia art. 7 przedstawiono w ten sposób, iż nowością jest bardziej wyraźne (niż w dotychczasowym art. 16 ust. 5) powiązanie dopuszczalności podejmowania i wykonywania działalności regulowanej ustawą z przeznaczeniem nieruchomości określanym przede wszystkim treścią miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a w przypadku braku takiego planu – ze sposobem korzystania z nieruchomości określonym przez studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz z przeznaczeniem terenu wynikającym z innych rozwiązań (np. będących skutkiem

wdrożenia obszarowych form ochrony przyrody, ochrony wód, zabytków itd.; art. 7). Inaczej mówiąc, oznaczałoby to, że jeżeli plan miejscowy ani inne powołane wyżej uwarunkowania nie zawierają zakazu wydobywania kopaliny, nie byłoby przeszkody do podjęcia działalności w tym zakresie. Wskazywano w uzasadnieniu, że również i to rozwiązanie powinno sprzyjać przedsiębiorczości. Dotyczy to w szczególności wydobywania podziemnego i otworowego, bowiem co do zasady taka działalność tylko w nielicznych sytuacjach będzie kolidować z ustalonym przeznaczeniem nieruchomości. Regulacja ta jest więc kolejnym z przejawów przepisów liberalizujących dotychczasowe wymagania. Jednakże wskazać tutaj można na samodzielność gminy w zakresie określenia przeznaczenia nieruchomości w miejscowym planie, czy też sposobu korzystania z nieruchomości określonego w studium. Projektodawca ustawy dopuszcza nawet zawarcie w tych aktach planistycznych zakazu wydobywania kopaliny.

Art. 7 stanowi ułatwienie w zakresie prowadzenia działalności określonej ustawą, co może mieć istotne zwłaszcza znaczenie w zakresie uzgodnienia koncesji przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta – patrz art. 23 ust. 2). Zamiast wykazywania zgodności danej działalności z miejscowym planem wystarczy wykazanie nienaruszenia przeznaczenia nieruchomości w tymże planie. W tym przypadku następuje istotna zmiana w stosunku do aktualnego stanu prawnego.

Elementem przepisów liberalizujących dotychczasowe wymagania jest też rezygnacja z obowiązkowego sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu górniczego. Organy gminy będą mogły podjąć uchwałę o sporządzeniu takiego planu (dla całego terenu górniczego lub jego fragmentu), jeżeli w wyniku zamierzonej działalności określonej w koncesji będą przewidziane istotne skutki dla środowiska. Założono, że przewidywane skutki działalności dla środowiska zostaną określone w opracowaniu ekofizjograficznym sporządzanym na potrzeby studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Projektodawca wskazał w uzasadnieniu, że powierzenie decydującej roli w tym zakresie organom gminy (jako gospodarza terenu) powinno pozwolić na rozstrzygnięcie konfliktów pomiędzy przeznaczeniem (sposobem wykorzystania) nieruchomości objętych wpływami górnictwa a innymi rodzajami korzystania ze środowiska (np. w zakresie zabudowy).

Nowością są też przepisy dotyczące relacji pomiędzy przedsiębiorcą a właścicielem nieruchomości w zakresie kopaliny stanowiących podstawowe nośniki energii. Ustawa zakłada, że przedsiębiorca, który uzyskał koncesję na wydobywanie węglowodorów, węgla kamiennego lub brunatnego (a zatem kopaliny o strategicznym znaczeniu) lub podziemne bezzbiornikowe magazynowanie węglowodorów będzie miał prawo wykupu niezbędnych w tym celu nieruchomości (art. 19). Mamy tutaj więc do czynienia z procedurą wywłaszczeniową prowadzoną na rzecz prywatnego podmiotu.

Ze zmianą tą koresponduje nowelizacja Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (art. 191 ustawy), który dodaje do listy celów publicznych: poszukiwanie, rozpoznawanie, wydobywanie złóż kopaliny objętych własnością górnictw. Zmierzają to, jak wskazano w uzasadnieniu, do usunięcia wątpliwości, jakie powstały pod rządem obecnego stanu prawnego, czy wywłaszczenie

może być dokonane na rzecz przedsiębiorcy. Ustawa jednoznacznie stwarza taką możliwość. Rozwiązanie to wzmacnia pozycję przedsiębiorcy.

Wreszcie w ustawie znalazł się art. 42 odnoszący się m.in. do skutków prawnych rozpoczęcia działalności objętej koncesją. W sprawach uregulowanych niniejszym działem:

- rozpoczęcie działalności objętej koncesją uważa się za zaistnienie nieodwracalnych skutków prawnych,
- uchylenie (zmiana) koncesji w wyniku wznowienia postępowania nie może nastąpić z upływem roku od dnia rozpoczęcia określonej nią działalności.

Przepis powyższy nie uchybia obowiązkowi naprawienia szkody. „Zwrócić trzeba uwagę na ten przepis ze względu na jego skutki. W pkt 1 rozstrzyga kwestię, iż rozpoczęcie działalności określonej koncesją uważa się za zaistnienie nieodwracalnych skutków prawnych, co wiąże się z regulacją zawartą w art. 156 § 2 k.p.a. Ten ostatni przepis przewiduje, że nie stwierdza się nieważności decyzji administracyjnej (w tym koncesji) m.in. w przypadku zaistnienia nieodwracalnych skutków prawnych. W dotychczasowej doktrynie i orzecznictwie zakres pojęcia „nieodwracalne skutki prawne” rozumiany jest niejednolicie. Projektowane rozwiązania zmierzają do znaczącego wzmocnienia prawnej pozycji przedsiębiorcy, bowiem pomimo istnienia przesłanek utraty mocy koncesja nadal pozostawałaby w obrocie prawnym, co jednak nie wykluczałoby ewentualnych roszczeń odszkodowawczych przysługujących tym, którzy w wyniku wadliwej decyzji doznali szkody. Może to wprawdzie oznaczać pozostawienie w obrocie prawnym wadliwej decyzji (nawet podjętej z rażącym naruszeniem prawa).

Przepis ten jest zbliżony do występujących dotychczas regulacji zawartych w spec-ustawach: drogowej, Euro 2012 czy lotniskowej. Jego celem jest uniemożliwienie wstrzymywania rozpoczęcia określonej działalności (wejścia w życie decyzji administracyjnych) wskutek nadzwyczajnych postępowań administracyjnych.

Podsumowując zauważyć można, iż ustawa Prawo geologiczne i górnicze – pomimo zasadniczo utrzymania dotychczasowego schematu regulacji w tym zakresie – wprowadziła sporo nowości, które mogą mieć znaczenie dla przedsiębiorców.

Zupełnie inny charakter miała nowelizacja Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220, z późn. zm.), która dokonana została poprzez Ustawę z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw dotyczy parków narodowych (Dz.U. Nr 224, poz. 1337)⁵⁵³. Przepisy zawarte w nowelizacji w znaczący sposób związane są z wejściem w życie Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. Nr 157, poz. 1240 z późn. zm.) oraz Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. Przepisy wprowadzające ustawę o finansach publicznych (Dz.U. Nr 157, poz. 1241) przewidują likwidację gospodarstw pomocniczych funkcjonujących przy państwowych jednostkach budżetowych – parkach narodowych. W związku z tym zaistniała konieczność przygotowania przepisów, które regulowałyby zmianę formy prawno-organizacyjnej parków narodowych. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych nie przewiduje możliwości wykonywania zadań pań-

---

⁵⁵³ Na temat tej regulacji patrz: W. Radecki, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2012.

stwowych jednostek budżetowych – parków narodowych przez funkcjonujące przy nich gospodarstwa pomocnicze ani nie przyznaje im prawa gromadzenia środków finansowych na rachunku dochodów własnych. Stąd park narodowy stał się państwową osobą prawną w rozumieniu art. 9 pkt 14 Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. Nr 157, poz. 1240, z późn. zm.). Przy okazji uregulowano także, że tworzenie parków narodowych następuje w wyniku ustawy.

Przykładem innego aktu prawnego z zakresu ochrony środowiska – ułatwiającego prowadzenie działalności gospodarczej – jest Ustawa z dnia 16 listopada 2012 r. o redukcji niektórych obciążeń administracyjnych w gospodarce (Dz.U. poz. 1342), która nowelizuje m.in. Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Wprowadza ona istotną zmianę polegającą na wniesieniu przez podmiot korzystający ze środowiska opłaty za korzystanie ze środowiska jedynie raz w ciągu roku kalendarzowego, a nie dwukrotnie jak do tej pory. Opłata będzie wnoszona do 31 marca następnego roku. Wykazy, na podstawie których naliczana jest opłata, będzie niezwłocznie przekazywał wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska marszałek województwa (a w przypadku opłaty za składowanie odpadów wójtowi, burmistrzowi lub prezydentowi miasta), a nie podmiot korzystający ze środowiska. Ponadto zwolniono od wnoszenia opłat, jeżeli ich roczna wysokość wnoszona na rachunek urzędu marszałkowskiego nie przekracza 800 zł, a nie jak dotychczas 400 zł. Jednak opłaty za korzystanie ze środowiska za 2012 r. są wnoszone na podstawie dotychczasowych przepisów.

W analizowanym okresie przyjęte zostały także dwie nowe spec-ustawy (wynikające z ustaw ogólnych) liberalizujące dotychczasowe wymagania w szczególności odnoszące się do procesów inwestycyjnych: Ustawa z dnia 29 czerwca 2011 r. o przygotowaniu i realizacji inwestycji w zakresie obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących (Dz.U. Nr 135 poz.789) oraz Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z usuwaniem skutków powodzi (Dz.U. Nr 234, poz.1385).

Charakter liberalizacyjny ma także Ustawa z dnia 1 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 152, poz. 897). Nastąpiła w niej zmiana w zakresie odbierania odpadów komunalnych od właścicieli nieruchomości z działalności objętej zezwoleniem na działalnością regulowaną. Kwestia ta jest szczegółowo uregulowana w rozdziale 4a ustawy o utrzymywaniu czystości i porządku w gminach „Warunki wykonywania działalności w zakresie odbierania i zagospodarowania odpadów komunalnych”. Działalność w zakresie odbierania odpadów komunalnych od właścicieli nieruchomości jest działalnością regulowaną w rozumieniu ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jednolity Dz.U. z 2010 r. Nr 220, poz. 1447 z późn.zm.). Także w omawianej już ustawie z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach zrezygnowano z wymagań formalnoprawnych związanych z wytwarzaniem odpadów przejawiających się w decyzji zatwierdzającej program gospodarki odpadami niebezpiecznymi, decyzji zatwierdzającej program gospodarki odpadami lub informacji o wytwarzanych odpadach i o sposobach gospodarowania wytworzonymi odpadami.

Wnioski

Okres ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego oddziałującego także na sytuację w Polsce powoduje zmiany w przepisach prawnych. Przyjmowane są regulacje, które mają wyeliminować przyczyny kryzysu lub łagodzić jego skutki. Regulacje te wpływają na jakość i poziom życia. Nie powoduje to jednak zwiększenia liczby ustanawianych ustaw. Kryzys wpływa więc na ich zawartość merytoryczną. W związku z koniecznością szukania oszczędności budżetowych ograniczane są świadczenia socjalne, dokonuje się także racjonalizacji wydatków, ogranicza barierę utrudniającą prowadzenie działalności gospodarczej⁵⁵⁴.

W zakresie ochrony środowiska wskazać można po pierwsze na ustawy transponujące dyrektywy Unii Europejskiej oraz nietransponujące. Analiza tych pierwszych została pominięta zarówno w związku z tym, iż w większości przyjmowane były jeszcze w okresie przed kryzysem, jak i ze względu na zasadniczą ich zgodność z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Akty nietransponujące w znacznym stopniu liberalizują wymagania w zakresie ochrony środowiska, ułatwiając tym samym prowadzenie różnego rodzaju działalności gospodarczej. Taki trend sam w sobie nie musi być niezgodny z koncepcją zrównoważonego rozwoju (i w wielu przypadkach nie będzie). Jednakże występują też sytuacje, w których taka zgodność stoi pod znakiem zapytania (przykładem mogą być elementy Prawa geologicznego i górniczego czy spec-ustawy). Zatem kryzys jest czasem, w którym następuje dominanta przepisów sprzyjających działaniom gospodarczym, przy łagodzeniu wymagań z zakresu ochrony środowiska oraz uwarunkowań społecznych. W niektórych przypadkach taka dominanta może budzić wątpliwości ze względu na swoją zgodność z koncepcją zrównoważonego rozwoju (czego elementem może być też likwidowanie w przepisach odniesień do zrównoważonego rozwoju).

Literatura

1. Błachucki M., Stankiewicz R., 2010. Polityka konkurencji państwa w dobie kryzysu gospodarczego – prawne aspekty problematyki. Equilibrium 1.
2. Bukowski Z., 2009. Zrównoważony rozwój w systemie prawa. TNOiK Toruń.
3. Bukowski Z., 2012. Koncepcja zrównoważonego rozwoju w prawie, ze szczególnym uwzględnieniem prawa gospodarczego. Handel Wewnętrzny. Tom III.
4. Clauwaert S., Schömann I., 2012. The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise. ETUI Brussels.
5. Goetz K.H., Zubek R., 2005. Stanowienie prawa w Polsce. Reguły legislacyjne a jakość ustawodawstwa. Raport przygotowany w ramach programu Ernst & Young, Warszawa.
6. Grabowski Z. (red), 2012. Zarządzanie gospodarką odpadami. Nowe regulacje prawne. Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Poznań.
7. Jendrośka J., Jerzmański J. (red), 2000. Prawo ochrony środowiska dla praktyków. Wydawnictwo Dashofer Warszawa.

---

⁵⁵⁴ Przykładami takich ustaw są: Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o ograniczaniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. z 2011 r., Nr 106, poz. 622 z późn. zm.), Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o redukcji niektórych obowiązków obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. z 2011 r., Nr 232, poz. 1378) oraz Ustawa z dnia 16 listopada 2012 r. o redukcji niektórych obciążeń administracyjnych w gospodarce.

8. Lipiński A., Mikosz R., 2003. Ustawa Prawo geologiczne i górnicze. Komentarz. Dom Wydaw. ABC Warszawa.
9. Paczocha J., Rogowski W., 2005. Reglamentacja gospodarki polskiej w latach 1989-2003. Warszawa, Materiały i Studia NBP 187.
10. Radecki W., 2012. Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz. Difin Warszawa.
11. Sokołowski J.K., Poznański P. (red), 2008. Wybrane aspekty funkcjonowania Sejmu w latach 1997-2007. Wydawnictwo KTE Kraków.
12. Supernat J. (red), 2009. Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi. KUL Wrocław.

Changes in the law affecting the quality of it and the standard of living in a time of crisis in the light of the concept of sustainable development

Summary: The law is one of the factors that have a significant impact on the quality and standard of living. Such an impact can be made by regulations of many different areas of law: social, economic, environmental law, as well as tax law etc. Therefore, changes in regulations in these areas of law influence the quality and standard of life. The crisis is a time when amendments in legal regulations are made. The material presents an analysis of the changes in the laws made in the years 2011-2013. The business-friendly legislation prevails mitigating the requirements of environmental and social protection. In certain situations this may be contrary to the concept of sustainable development.

Key words: law, sustainable development, legislation 2011-2013

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ NA OBSZARACH PROBLEMOWYCH

Anna Katoła

Streszczenie: W pracy zwrócono uwagę na zagadnienia związane ze zrównoważonym rozwojem obszarów problemowych. W publikacji przedstawiono, w jaki sposób gminy na obszarach najslabiej rozwiniętych realizują zrównoważony rozwój. Szczególnie skoncentrowano się na diagnozie stanu badanych gmin w aspekcie realizacji celu nadrzędnego zrównoważonego rozwoju, tj. wzrostu jakości życia mieszkańców oraz barier wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Wykorzystano fragmenty badań ankietowych przeprowadzonych wśród jednostek samorządu terytorialnego – gmin leżących na obszarach wiejskich w województwie zachodniopomorskim.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, obszary problemowe, obszary wiejskie

Wstęp

Pomimo makroekonomicznego charakteru koncepcji zrównoważonego rozwoju, wdrażanie jej zasad powinno odbywać się przede wszystkim w skali regionalnej i lokalnej.

Wiąże się to z faktem, iż lokalny poziom zarządzania jednostką samorządową jest w stanie najbardziej precyzyjnie realizować nadrzędny cel zrównoważonego rozwoju, jakim jest trwała poprawa jakości życia mieszkańców poprzez zapewnienie godziwych warunków życia i modyfikację wartości społecznych oraz właściwe i dynamiczne kształtowanie proporcji między różnymi rodzajami kapitałów – gospodarczym, społecznym, środowiskowym. Kluczową rolę w procesie wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz wzrostu jakości życia odgrywa samorząd terytorialny, gdyż może praktycznie realizować tę koncepcję. Jeśli więc w ogólnym rozumieniu przyjmuje się, że zrównoważony rozwój polega na kształtowaniu właściwych proporcji między rozwojem społeczno-gospodarczym a warunkami przyrodniczymi, to poszukiwanie tych proporcji w odniesieniu do jednostki samorządu terytorialnego jest określeniem pewnego ładu zintegrowanego.

Wydaje się, że wdrażanie zrównoważonego rozwoju, mającego na celu wzrost jakości życia lokalnej społeczności, jest zwłaszcza niezbędne na obszarach najslabiej rozwiniętych, określanych mianem obszarów problemowych.

Z tego względu celem badań była analiza, w jaki sposób gminy na obszarach problemowych realizują zrównoważony rozwój, a w szczególności przedstawienie diagnozy stanu badanych gmin w aspekcie realizacji celu nadrzędnego zrównoważonego rozwoju, tj. wzrostu jakości życia mieszkańców oraz bariery wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Dla osiągnięcia celu wykorzystano fragment szerszych badań nt. zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w regionie w procesie wykorzystania funduszy unijnych. Badaniem objęto jednostki samorzą-

du terytorialnego – gminy leżące na obszarach wiejskich w województwie zachodniopomorskim, na których funkcjonowały państwowe gospodarstwa rolne i gdzie upadek tych gospodarstw był szczególnie odczuwalny dla jej mieszkańców. Badania ankietowe zostały przeprowadzone w 2009 roku i obejmowały swym zasięgiem 103 gminy wiejskie i miejsko-wiejskie województwa zachodniopomorskiego, do których zostały rozesłane ankiety. Ankiety były wypełnione przez pracowników urzędów gmin. Zwrot ankiet był na poziomie 45%.

Obszary wiejskie jako obszary problemowe

Problematykę związaną z obszarami najslabiej rozwiniętymi omawia się w wielu publikacjach⁵⁵⁵. Zgodnie z literaturą przedmiotu, obszary problemowe można wyodrębnić według różnych kryteriów⁵⁵⁶. Obszary te są częścią przestrzeni geograficznej charakteryzującej się występowaniem negatywnych zjawisk „...ze sfery społecznej, ekonomicznej i technicznej, które wywołują określone anomalie wewnętrzne (w strukturze przestrzennej) i anormalność obszaru”⁵⁵⁷ oraz wykazują jednocześnie pewne anomalie rozwoju. Ponadto cechuje je nagromadzenie negatywnych zjawisk utrudniających ich prawidłowy rozwój społeczny i gospodarczy⁵⁵⁸, a problemy te „...są szczególnie dokuczliwe lub trudne do rozwiązania”⁵⁵⁹.

Obszary problemowe cechują się niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, niskim poziomem życia, małą efektywnością gospodarowania, degradacją środowiska przyrodniczego, odpływem ludności. Identyfikowane są jako obszary o utrudnionej dostępności komunikacyjnej, ze znacznym niedoborem w zakresie infrastruktury zarówno technicznej, społecznej, jak i ochrony środowiska.

Zagadnienie obszarów problemowych dotyczy również Polski. W naszym kraju obszarami, które nie są w stanie przełamać stanu stagnacji oraz znajdują się w szczególnie ciężkiej sytuacji, są m.in. obszary wiejskie.

Znaczenie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich zostało podkreślone w wielu dokumentach o charakterze strategicznym, które poprzez wyznaczenie

---

⁵⁵⁵ P. Churski, *Problem areas in polish regional policy*, Moravian Geographical Reports. Vol. 18 2/2010. Institute of Geonics AS CR. Ostrava 2010, s. 23-35; J. Bański, *Teoria i kierunki badań obszarów problemowych w Polsce*, Przegląd Geograficzny. Vol. LXXI, no 4. Warszawa 1999, s. 401-416; J. Bański, *Problem areas in Poland's agriculture*, Geographia Polonica. Vol. 74. np. 1. Spring 2001 Warszawa 2001, s. 47-64; P. Churski, *Obszary problemowe w Polsce z perspektywy celów polityki regionalnej Unii Europejskiej*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2004, s. 118; P. Bartkiewicz, M. Bukowski, A. Regulski, *Identyfikacja i delimitacja obszarów problemowych i strategicznej interwencji w Polsce. Wnioski z analiz*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Instytut Badań strukturalnych, Warszawa 2009.

⁵⁵⁶ W literaturze przedmiotu, obszary problemowe są również definiowane jako: obszary konfliktowe, obszary niedostatku, obszary depresyjne, obszary trudne, obszary rezerw produkcyjnych, obszary upośledzone, obszary zagrożeń, obszary opóźnione w rozwoju czy obszary słabiej rozwinięte (J. Bański, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa 2006, s. 163.).

⁵⁵⁷ A. Zagożdżon, *Kilka uwag o obszarach problemowych*, [w:] *Gospodarka przestrzenna, region, lokalność*, Biuletyn KPZK 138, Warszawa 1988, s. 138.

⁵⁵⁸ Por. J. Bański, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geogr. 172, IGiPZ PAN, Warszawa 1999.

⁵⁵⁹ Za J. Bańskim, por.: R. Domański, *Przestrzenna organizacja rozwoju regionalnego*, Studia KPZK PAN, 93, Warszawa 1987, s. 103.

kierunku rozwoju polskiego rolnictwa i polityki rolnej wpłynęły na rozwój jednostek samorządowych na poziomie lokalnym⁵⁶⁰.

Ranga społeczna i środowiskowa obszarów wiejskich sprawia, że przyjęcie właściwego kierunku rozwoju tych obszarów, który będzie zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, ma ogromne znaczenie dla całego systemu przyrodniczego Polski. Prawdopodobnie obrany kierunek rozwoju wpłynie ponadto także na zwiększenie się rangi ekonomicznej tych obszarów.

Obszarami, które obok problemów typowych dla większości obszarów wiejskich, zostały dotknięte szczególnym piętnem skutków transformacji rolnictwa państwowego są gminy popegeerowskie. Ze względu na swoją specyfikę obszary te zostały wyróżnione w wielu dokumentach rządowych jako strategiczne, wymagające odmiennej, szczególnej koncepcji rozwoju, m.in.: w kolejnych projektach „Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Spójnej Polityce Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa” czy „Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”.

Trwające od 1989 roku reformy społeczno-gospodarcze oraz likwidacja państwowych gospodarstw rolnych spowodowały znaczne zubożenie i obniżenie jakości życia ludności zamieszkałej na obszarach, gdzie w okresie gospodarki centralnie planowanej dominowały państwowe gospodarstwa rolne. Procesy te spowodowały liczne konsekwencje w postaci degradacji społeczno-ekonomicznej i przestrzennej tych obszarów oraz zachwiały sytuacją bytową ludności.

Upadek uspołecznionych gospodarstw rolnych często oznaczał likwidację największych lokalnych pracodawców, którzy dodatkowo byli współorganizatorami wielu ważnych aspektów życia społeczności popegeerowskich. W wyniku znacznej redukcji zatrudnienia oraz niemożności znalezienia innej pracy na rynku lokalnym, bezrobocie w wielu regionach popegeerowskich należy obecnie do najwyższych w Polsce⁵⁶¹.

Państwowe gospodarstwa rolne obok rolniczych funkcji produkcyjnych spełniały także inne funkcje, tj.: tworzyły na wielu obszarach wiejską sieć osadniczą i infrastrukturalną, rozwijały działalność socjalną i kulturalną⁵⁶². Wprowadzały na

---

⁵⁶⁰ Por. *Strategia dla rolnictwa i obszarów wiejskich*, Ministerstwo Rolnictwa Rozwoju Wsi, Warszawa 1990; *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 1999; *Krajowy Program Zwiększenia Lesistości*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003; *Krajową Strategię Ochrony i Umiarkowanego Użytkowania Różnorodności Biologicznej*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003; *Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2013*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003; *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2003; *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia na lata 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007; *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 oraz 2007-2013*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004 i 2007; *Polska 2025. Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Rada Ministrów, Warszawa 2000.

⁵⁶¹ W. Zgliński, *Skutki transformacji państwowych gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, [w:] *Problemy zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce*, red. A. Stasiak, Biuletyn PAN KPZK Zeszyt 207, Warszawa 2003, s. 151-193.

⁵⁶² W. Zgliński, *Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe rolnictwa państwowego i ich wpływ na zagospodarowanie wsi i przestrzeni rolniczej*, [w:] *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, red. A. Stasiak, Biuletyn PAN KPZK Zeszyt 188, Warszawa 1999, s. 94.

polską wieś nowy tryb i styl życia: mieszkania w blokach, wyposażone w kanalizację, bieżącą wodą czy łazienkę.

Z tego względu podstawowym celem realizacji rozwoju lokalnego na obszarach problemowych, zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju, powinno być dążenie do zapewnienia ich społecznościom lokalnym relatywnych szans i możliwości godnej jakości życia oraz realizacji podstawowych aspiracji życiowych.

Zrównoważony rozwój na obszarach problemowych

Diagnoza stanu badanych gmin powiatu bytowskiego na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego wykazała, że czynnikiem najwyżej ocenionym przez respondentów jako element warunkujący rozwój zrównoważony gminy był stan środowiska przyrodniczego – odsetek odpowiedzi „bardzo dobry” i „dobry” wynosił około 90% (rys. 1).

Kolejna wysoka ocena dotyczyła oświaty i kultury w gminach wiejskich, przy czym dla gmin miejsko-wiejskich odsetek ten był znacznie niższy. Co ciekawe, oświata w gminach wiejskich była oceniana tylko jako „dobra” i „bardzo dobra” (100% gmin wiejskich udzieliło takiej odpowiedzi), a w gminach miejsko-wiejskich 12% respondentów uznało ją za „przeciętną”. W przypadku oceny stanu kultury, w gminach wiejskich 23,8% respondentów oceniło ją jako „bardzo dobrą”, a 47,6% jako „dobrą”, natomiast w gminach miejsko-wiejskich jedynie 4,0% respondentów uznało stan kultury za bardzo dobry a 68% za „dobry”. W gminach miejsko-wiejskich i wiejskich odpowiednio 30% i 29% respondentów również określiło aspekt kulturalny w gminach jako „przeciętny”.

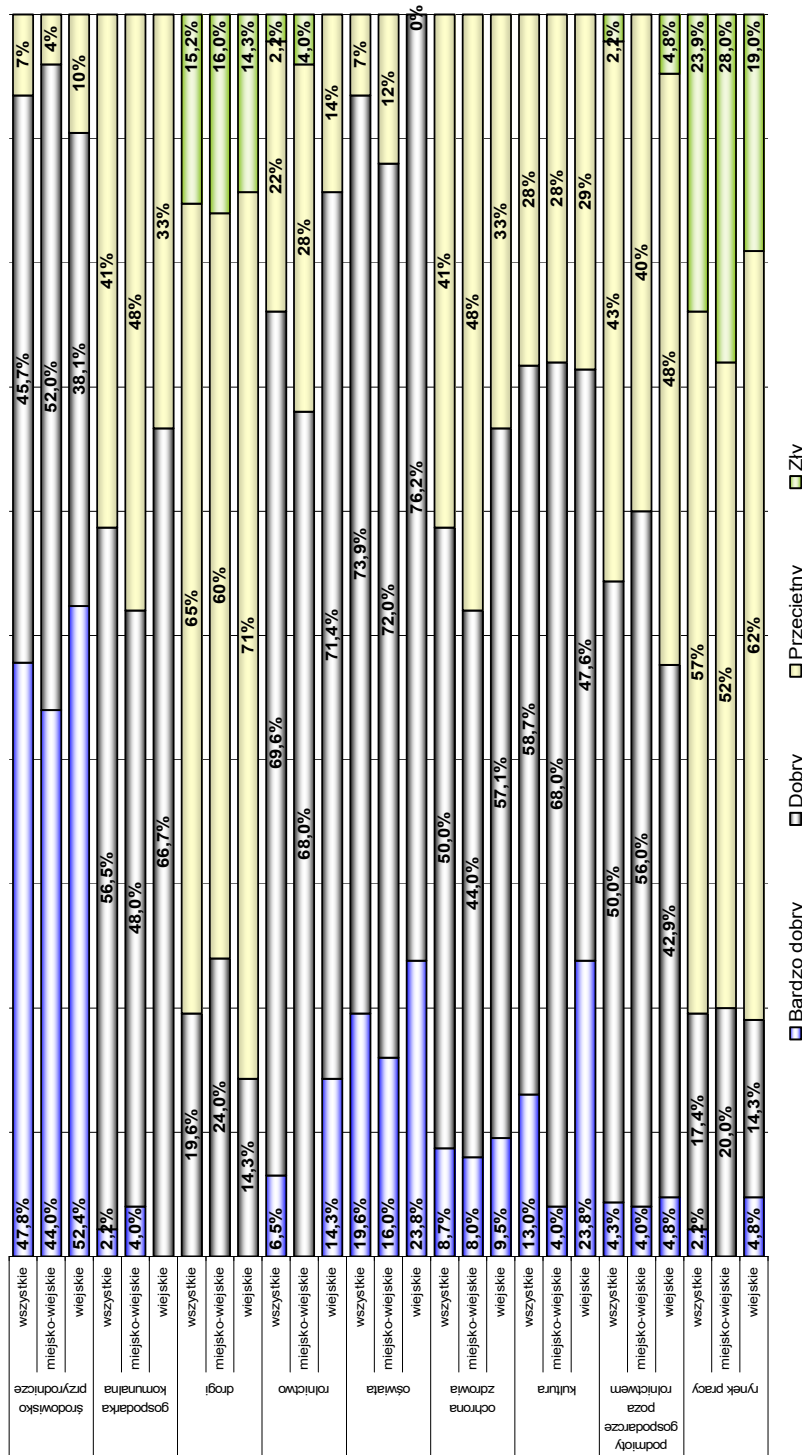
Ocena dotycząca stanu ochrony zdrowia kształtowała się lepiej w gminach wiejskich. Ocenę „przeciętną” wystawiło 33% respondentów, pozostałe oceny były na poziomie „dobry” i „bardzo dobry”. Podczas gdy w gminach miejsko-wiejskich aż 48% badanych stwierdziło, że stan ochrony zdrowia jest na „przeciętnym” poziomie.

Gospodarka komunalna była oceniana najczęściej jako „dobra” (48% gmin miejsko-wiejskich i 66,7% gmin wiejskich) i „przeciętna” (48% gmin miejsko-wiejskich i 33,3% gmin wiejskich). Jedynie 4% respondentów z gmin miejsko-wiejskich uznało stan gospodarki komunalnej za „bardzo dobry”.

Rolnictwo w gminach wiejskich oceniono pozytywnie (86% respondentów uznało stan rolnictwa jako „dobry” lub „bardzo dobry”), tylko 14% badanych oceniło je jako „przeciętne” – brak jest ocen negatywnych. Występują one natomiast w gminach miejsko-wiejskich, w których 4% osób wypełniających ankietę zaznaczyło odpowiedź „zły”, a niemal 30% – „przeciętny”.

Najgorzej oceniano dwa elementy warunkujące sytuację gospodarczą gminy – rynek pracy i drogi. Ten pierwszy aspekt został oceniony jako „zły” przez co trzeciego respondenta z gminy miejsko-wiejskiej i co piątego respondenta z gminy wiejskiej. Ponad połowa ocenia ten aspekt jako „przeciętny”. Tylko co piąty respondent uważa, że stan dróg w gminie zasługuje na ocenę „dobrą”, pozostałych czterech uważa, że są „przeciętne” i „złe”.

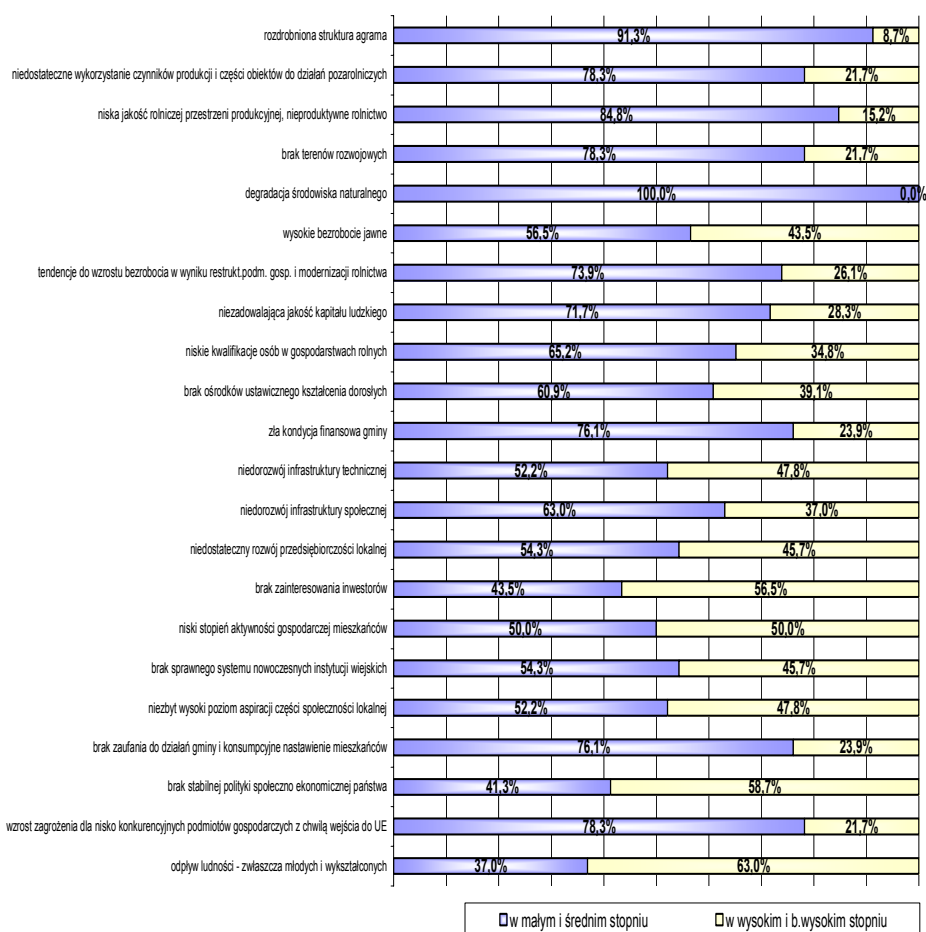

Bardzo dobry
 Dobry
 Przeciętny
 Zły

Rys. 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące oceny stanu wybranych elementów warunkujących sytuację gospodarki gminy
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Przeprowadzone badanie wykazało ponadto, że realizacja zrównoważonego rozwoju na obszarach problemowych wymaga pokonania wielu barier rozwoju (rys. 2). Za najpoważniejszą barierę uznano odpływ ludności – zwłaszcza ludzi młodych i wykształconych (63% respondentów uznało ją jako „wysoką” i „bardzo wysoką”). Kolejne z barier to brak stabilnej polityki społeczno-ekonomicznej państwa (58,7% respondentów uznało ją za priorytetową) oraz brak zainteresowania inwestorów (56,5%).

Rys. 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące barier rozwoju gminy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Według respondentów do istotnych barier rozwoju gminy nie można zaliczyć następujących czynników:

- degradacji środowiska naturalnego (uznało tak 100% respondentów),
- rozdrobnionej struktury agrarnej (91,3%),
- niskiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (84,8%),

- niedostatecznego wykorzystania czynników produkcji i części obiektów do działań pozarolniczych (78,3%),
- braku terenów rozwojowych w gminie (78,3%),
- braku zaufania do działań gminy i konsumpcyjne nastawienie mieszkańców (76,1%),
- złej kondycji finansowej gminy (76,1%),
- niezadowalającej jakości kapitału ludzkiego (71,7%).

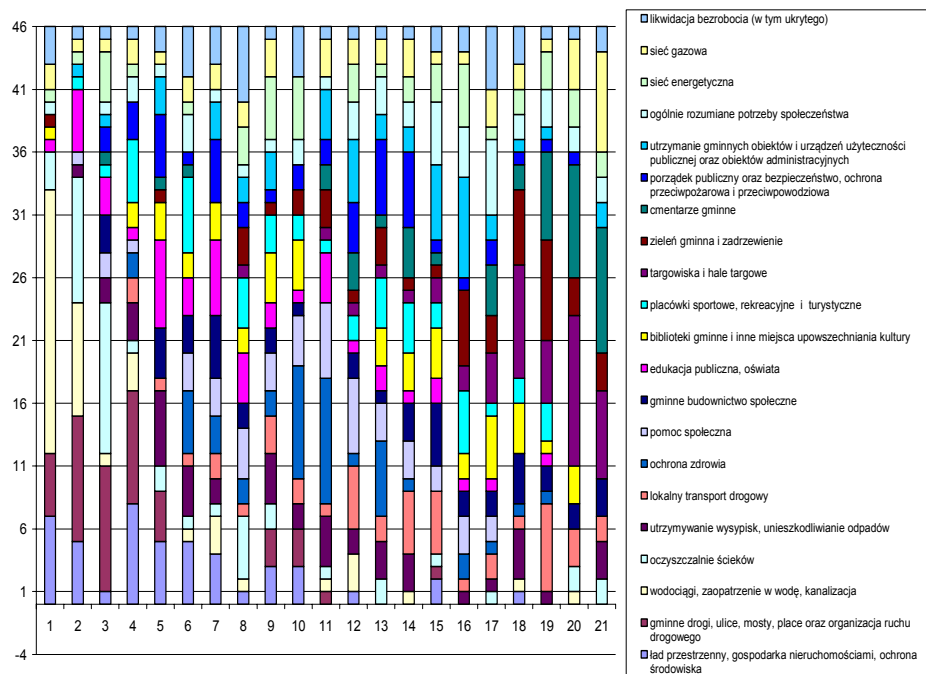
W podziale na gminy wiejskie i miejsko-wiejskie występują pewne różnice. Dla gmin wiejskich zdecydowanie większy problem niż dla gmin miejsko-wiejskich stanowią: niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej (słabe gleby, odwodnienie, zanieczyszczenie powietrza, zapylenie, zasarczenie). W gminach wiejskich barierę tę jako istotną uznało 23,8% respondentów, podczas gdy w gminach miejsko-wiejskich jedynie 8%. Kolejna różnica wystąpiła w przypadku bariery jaką jest brak sprawnego systemu nowoczesnych instytucji wiejskich (system informacji gospodarczej, poradnictwa prawno-ekonomicznego, agencji rozwoju regionalnego, firm marketingowych, instytucji rynku rolnego). Respondenci z 52,4% gmin wiejskich uznali ją za priorytetową, natomiast w gminach miejsko-wiejskich jedynie w 40%.

W gminach miejsko-wiejskich istotniejszymi barierami były natomiast: niedorozwój infrastruktury technicznej (60% respondentów uznało ją za istotną), niski stopień aktywności gospodarczej mieszkańców (52%), niezadowalająca jakość kapitału ludzkiego (40%), brak terenów rozwojowych (32%), brak zaufania do działań gminy i konsumpcyjne nastawienie mieszkańców (32%) oraz rozdrobniona struktura agrarna (12%).

Elementy, takie jak: zła kondycja finansowa gminy, niskie kwalifikacje osób w gospodarstwach rolnych, brak ośrodków ustawicznego kształcenia dorosłych, wysokie bezrobocie jawne, niedorozwój infrastruktury społecznej czy niedostateczny rozwój przedsiębiorczości lokalnej, nie różnicują odpowiedzi ze względu na podział terytorialny.

Jedną z najpoważniejszych barier w realizacji zrównoważonego rozwoju jest słabo rozwinięta infrastruktura techniczna, społeczna i ochrony środowiska. Niski poziom infrastruktury prowadzi do obniżenia standardu życia oraz powoduje, że obszary wiejskie nie są interesującym miejscem do zamieszkania i inwestowania. Poziom infrastruktury warunkuje sytuację życiową i produkcyjną mieszkańców lokalnej społeczności, a tym samym jest jednym z najważniejszych elementów wpływających na poziom życia i warunki pracy ludności wiejskiej.

Badanie wykazało, że najlepiej ocenianym elementem infrastruktury obszarów problemowych województwa zachodniopomorskiego jest sieć telefoniczna – w gminach wiejskich 100% respondentów oceniło ją jako „dobrą” i „bardzo dobrą” (rys. 3). W gminach miejsko-wiejskich tak wysoki poziom sieci telefonicznej uznało 88% badanych. Sieć elektryczna i placówki oświatowe cieszą się również dobrą opinią respondentów. W gminach wiejskich 90% respondentów uznało stan sieci elektrycznej za „dobry” i „bardzo dobry”, a gminach miejsko-wiejskich 88% gmin. Jedynie 4% respondentów w gminach miejsko-wiejskich uznało stan sieci elektrycznej za „zły”. Jeżeli chodzi o stan placówek oświatowych, to 91% respondentów z gmin wiejskich i 84% z gmin miejsko-wiejskich oceniło ją dobrze i bardzo dobrze.

Rys. 3. Struktura odpowiedzi na pytanie o uszeregowanie zadań zapewniających rozwój gminy według priorytetu kolejności ich wykonania (gdzie 1 – to zadania realizowane w pierwszej kolejności, a 21 – w ostatniej kolejności)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Najsłabiej natomiast oceniany został stan dróg gminnych i powiatowych, kanalizacja – zwłaszcza w gminach miejsko-wiejskich – oraz sieć placówek usługowych, a także składowanie i utylizacja odpadów. W przypadku stanu dróg gminnych i powiatowych 88% wszystkich gmin oceniło ich stan jako „dostateczny”, „zły” albo „bardzo zły”. Sieć kanalizacyjną w ten sposób oceniło 63% respondentów. Sieć placówek usługowych negatywnie oceniło 67% wszystkich respondentów, składowanie śmieci 30%, a utylizację śmieci 24%. Co interesujące w wielu gminach widoczny był brak występowania takich elementów infrastruktury, jak: sieć kanalizacyjna (2% wszystkich gmin), sieć gazowa (33% gmin), miejsca do składowania odpadów (33% gmin) i do ich utylizacji (41% gmin).

Do zadań priorytetowych ze względu na wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju na obszarach problemowych i wymagające natychmiastowych działań ze strony samorządów zaliczono: sieć wodociągową i kanalizacyjną (uznało tak 21% wszystkich badanych gmin), drogi gminne (5% gmin), budowę i modernizację oczyszczalni ścieków (3% gmin), likwidację bezrobocia (3% gmin), a także zwrócenie większej uwagi na zadania z zakresu ład przestrzenny i ochrony środowiska (7% gmin), (tab.1). Najmniej pilnymi zadaniami są: utrzymanie cmentarzy gminnych (uznało tak 10% badanych gmin) oraz targowisk i hal targowych (7% gmin) oraz rozwój sieci gazowej (8% gmin).

Tabela 1. Lista zadań zapewniających rozwój gminy według priorytetu kolejności ich wykonania (gdzie 1 – to zadanie realizowane w pierwszej kolejności, a 21 – w ostatniej kolejności)

Nr	Lista zadań
1	wodociągi, zaopatrzenie w wodę, kanalizacja
2	gminne drogi, ulice, mosty, place oraz organizacja ruchu drogowego
3	oczyszczalnie ścieków
4	ład przestrzenny, gospodarka nieruchomościami, ochrona środowiska
5	edukacja publiczna, oświata
6	placówki sportowe, rekreacyjne i turystyczne
7	edukacja publiczna, oświata
8	likwidacja bezrobocia (w tym ukrytego)
9	sieć energetyczna
10	ochrona zdrowia
11	pomoc społeczna
12	utrzymywanie wysypisk, unieszkodliwianie odpadów
13	porządek publiczny oraz bezpieczeństwo, ochrona przeciwpożarowa i przeciwpowodziowa
14	utrzymanie gminnych obiektów i urzędzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych
15	gminne budownictwo społeczne
16	biblioteki gminne i inne miejsca upowszechniania kultury
17	ogólnie rozumiane potrzeby społeczeństwa
18	lokalny transport drogowy
19	zielen gminna i zadrzewienie
20	targowiska i hale targowe
21	cmentarze gminne

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Podsumowanie

Marginalizacja społeczna i ekonomiczna całych rodzin zamieszkałych w osiedlach popegeerowskich nastąpiła na skutek powolnego likwidowania obiektów infrastruktury socjalnej, tj.: przedszkoli, żłobków, ośrodków zdrowia, obiektów sportowych i innych obiektów o charakterze socjalnym. Placówki kulturalne i edukacyjne czy linie PKS-ów zostały przekazane gminom i następnie zamknięte, gdyż gminy nie miały pieniędzy na administrowanie nimi. Obiekty te często decydowały o kształtowaniu się życia kulturalnego i opieki socjalnej na danym obszarze, a wskutek ich zamykania życie kulturalne zamierało⁵⁶³, zaś na ich miejsce pojawiała się pustka socjalno-kulturowa.

Z tego względu kluczowym zadaniem samorządu terytorialnego powinno być wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju tych obszarów, a tym samym dążenie do zapewnienia ich społecznościom lokalnym relatywnych szans i możliwości godnej jakości życia oraz realizacji podstawowych aspiracji życiowych. Jednak

⁵⁶³ Giza-Poleszczuk A., Kościeszka-Jaworski W., *Społeczne aspekty likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych: Raport socjologiczny z badań ilościowych i jakościowych z badań: Rynki pracy na obszarach popegeerowskich*, MPiPS, Warszawa 2008, s.15.

realizacja zadań przez jednostki samorządu terytorialnego, w tym związanych ze zrównoważonym rozwojem, jest bardzo często uzależniona od wewnętrznych uwarunkowań wspólnoty, zwłaszcza możliwości finansowych samorządu. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej umożliwiło jednostkom samorządu terytorialnego korzystanie z funduszy unijnych. Niewątpliwie, fundusze te, zgodnie z polityką spójności Unii Europejskiej i koncepcją zrównoważonego rozwoju, powinny umożliwić zapewnienie określonej jakości życia ludności lub odpowiedniego tempa wzrostu przy jednoczesnym poszanowaniu zasobów naturalnych tak, aby zmniejszyć dysproporcje w poziomie życia między regionami.

W perspektywie finansowej 2007-2013 samorządy gmin zlokalizowanych na obszarach problemowych mogły wpływać na wdrażanie zrównoważonego rozwoju dzięki środkom finansowym skierowanym na rozwój obszarów wiejskich z programów operacyjnych, takich jak: Infrastruktura i Środowisko, Kapitał ludzki, Innowacyjna Gospodarka czy Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Z przeprowadzonych analiz szacunkowych dotyczących wpływu poszczególnych programów na rozwój obszarów wiejskich wynika że, projekty o wartości około 41 mld euro (około 68% wartości wszystkich projektów) mogą wpływać korzystnie na obszary wiejskie. Wpływ bezpośredni wywierają projekty w wysokości 14,4 mld euro (23% środków znajdujących się w czterech centralnych programach operacyjnych), wpływ silny pośredni – o wartości 14,5 mld euro (24%), słaby pośredni – 12,6 mld euro (19%), a nie wywierają wpływu projekty w wysokości 20,7 mld euro (34%)⁵⁶⁴.

Pozyskane środki umożliwią gminom przede wszystkim realizację inwestycji infrastrukturalnych wspierających zarówno rozwój społeczny, środowiskowy i gospodarczy, co przyczyni się wzrostu jakości życia mieszkańców obszarów problemowych poprzez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi oraz promowanie obszarów wiejskich, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich, i wzrostu atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich.

Literatura

1. Bański J., 1999. Obszary problemowe w rolnictwie Polski. Prace Geogr. 172. IGiPZ PAN Warszawa.
2. Bański J., 1999. Teoria i kierunki badań obszarów problemowych w Polsce. Przegląd Geograficzny LXXI(4).
3. Bański J., 2001. Problem areas in Poland's agriculture. Geographia Polonica 74(1).
4. Bański J., 2006. Geografia polskiej wsi. PWE Warszawa.
5. Bartkiewicz P., Bukowski M., Regulski A., 2009. Identyfikacja i delimitacja obszarów problemowych i strategicznej interwencji w Polsce. Wnioski z analiz. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Instytut Badań Strukturalnych Warszawa.

---

⁵⁶⁴ Ł. Hardt, R. Grochowska, *Możliwości oddziaływania środków finansowych Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007-2013*, [w:] Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków UE na rozwój regionów wiejskich w Polsce, J. Rowiński (red.), IERiGŻ PIB, Warszawa 2009. Dotychczas nie przeanalizowano w podobny sposób regionalnych programów operacyjnych (prace na ten temat są w IERiGŻ prowadzone). Niemniej jednak wstępnie przyjęto, że ich wpływ na rozwój obszarów wiejskich jest co najmniej równie silny jak centralnych programów operacyjnych.

6. Churski P., 2004. Obszary problemowe w Polsce z perspektywy celów polityki regionalnej Unii Europejskiej. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
7. Churski P., 2010. Problem areas in polish regional policy. Moravian Geographical Reports 18(2). Institute of Geonics AS CR Ostrava.
8. Domański R., 1987. Przestrzenna organizacja rozwoju regionalnego. Studia KPZK PAN 93 Warszawa.
9. Giza-Poleszczuk A., Kościeszka-Jaworski W., 2008. Społeczne aspekty likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych: Raport socjologiczny z badań ilościowych i jakościowych z badań: Rynki pracy na obszarach popegeerowskich. MPiPS Warszawa.
10. Hardt Ł., Grochowska R., 2009. Możliwości oddziaływania środków finansowych Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007–2013. [W:] Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków UE na rozwój regionów wiejskich w Polsce, pod red. J. Rowińskiego. IERiGŻ PIB Warszawa.
11. Krajowa Strategia Ochrony i Umiarkowanego Użytkowania Różnorodności Biologicznej. Ministerstwo Środowiska Warszawa 2003.
12. Krajowy Program Zwiększenia Lesistości. Ministerstwo Środowiska Warszawa 2003.
13. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia na lata 2007-2013. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego Warszawa 2007; Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 oraz 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi Warszawa 2004 i 2007.
14. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006. Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej Warszawa 2003.
15. Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2013. Ministerstwo Środowiska Warszawa 2003.
16. Polska 2025. Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju. Rada Ministrów Warszawa 2000.
17. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi Warszawa 1999.
18. Strategia dla rolnictwa i obszarów wiejskich. Ministerstwo Rolnictwa Rozwoju Wsi Warszawa 1990.
19. Zagożdżon A., 1988. Kilka uwag o obszarach problemowych. [W:] Gospodarka przestrzenna, region, lokalność. Biuletyn KPZK 138 Warszawa.
20. Zgliński W., 2003. Skutki transformacji państwowych gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym. [W:] Problemy zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce, pod red. A. Stasiak. Biuletyn PAN KPZK 207 Warszawa.
21. Zgliński W., 1999. Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe rolnictwa państwowego i ich wpływ na zagospodarowanie wsi i przestrzeni rolniczej. [W:] Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej, pod red. A. Stasiak. Biuletyn PAN KPZK 188 Warszawa.

Sustainable development on problem areas

Summary: The article highlights the issues related to the sustainable development of less-favoured areas. The purpose of this article is an attempt to present how the community located in the less-favoured areas realize sustainable development, in particular to present diagnosis of the surveyed communities in terms of the realization of the main objective of sustainable development i.e. increased quality of life and barriers to the implementation of the concept of sustainable development. The article uses excerpts of surveys conducted among individuals local government - municipalities lying rural areas in Zachodniopomorskie Region.

Key words: sustainable development, less-favoured areas, rural areas.

JAKOŚĆ ŻYCIA POŁOŻNYCH I ICH OPINIE O KONCEPCJACH ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Renata Rasińska
Iwona Nowakowska

Streszczenie: Zasada zrównoważonego rozwoju jest jedną z podstawowych konstytucyjnych zasad państwa polskiego. Tworzenie społeczności opartej na tej zasadzie może przyczynić się do wzrostu jakości życia. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju wskazują konkretne problemy w sferze społecznej, gospodarczej i środowiskowej, a ich znajomość pozwala zrozumieć wpływ zrównoważonego rozwoju na jakość życia. Celem badania była analiza znajomości wskaźników zrównoważonego rozwoju dotyczących zdrowia publicznego oraz poznanie opinii na temat ich wpływu na jakość życia położnych. Ocena wybranych elementów jakości życia grupy położnych wykazała, że badana grupa jest zadowolona ze swego życia osobistego oraz zdrowia. Poziom dyspozycyjnego optymizmu badanej grupy był na poziomie przeciętnym, podobnie jak poziom satysfakcji z życia. Ogólna wiedza dotycząca wskaźników zrównoważonego rozwoju wśród położnych jest zadowalająca. Zauważają one wpływ tych zasad na poziom i jakość życia. Efektem działań podejmowanych przez odpowiednie struktury władzy, w tym władze samorządowe, winna być wysoka jakość życia mieszkańców, która może być osiągnięta w warunkach realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, jakość życia, zadowolenie, optymizm

Wstęp

Pojęcie zrównoważonego rozwoju zostało zdefiniowane przez Światową Komisję G. Bruntland do spraw Środowiska i Rozwoju, która określiła go jako stan, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokajane bez pozbawiania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń⁵⁶⁵. Zrównoważony rozwój jest również jednym z priorytetów Unii Europejskiej. Zgodnie z Traktatem o Unii Europejskiej, jej instytucje działają m.in. na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest zrównoważony wzrost gospodarczy oraz stabilność cen, społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności – zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska. Głównym narzędziem określającym szczegółowe cele i działania, zmierzającym przede wszystkim do osiągnięcia w pełni zrównoważonego rozwoju, ale również pomagającym w wypracowywaniu odpowiednich wzorców, jest długo-terminowa Strategia Zrównoważonego Rozwoju UE. W Strategii „Europa 2020” można znaleźć elementy zrównoważonego rozwoju. Kolejne dokumenty i inicjatywy, w których obecna jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, to: Białe Księgi, tj. dokumenty Komisji Europejskiej – zawierające oficjalne propozycje kierunków zmian wspólnej polityki, Zielone Księgi, czyli sektorowe dokumenty Komisji Euro-

⁵⁶⁵ *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_Polski_us_kat.pdf (dostęp 8.01.2013), s. 5.

pejskiej, mające na celu zapoczątkowanie dyskusji lub konsultacji na tematy związane z danym problemem, Komunikaty Komisji Wspólnot Europejskich oraz Opinie Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego.

Strategia Zrównoważonego Rozwoju powstała w 2001 r., a została odnowiona w czerwcu 2006 r.⁵⁶⁶. Naczelnym celem odnowionej Strategii Zrównoważonego Rozwoju UE jest „określenie i rozwój działań, dzięki którym UE będzie mogła zapewnić obecnym i przyszłym pokoleniom stały wzrost jakości życia poprzez tworzenie społeczności opartych na zasadach zrównoważonego rozwoju, tj. społeczności wydajnie gospodarujących zasobami i z nich korzystających, czerpiących z potencjału gospodarki w zakresie innowacji ekologicznych i społecznych, a przez to zapewniających dobrobyt, ochronę środowiska naturalnego i spójność społeczną”. Za podstawowe wyzwania strategii przyjęto: zmianę klimatu i czystą energię, zrównoważony transport, zrównoważoną konsumpcję i produkcję, ochronę zasobów naturalnych i gospodarowanie nimi, zdrowie publiczne, integrację społeczną, demografię i migracje oraz wyzwania w zakresie globalnego ubóstwa i trwałego rozwoju. Aktualny zestaw wskaźników zrównoważonego rozwoju UE składa się z dziesięciu następujących obszarów tematycznych: rozwój społeczno-ekonomiczny, zrównoważona produkcja i konsumpcja, włączenie społeczne, zmiany demograficzne, zdrowie publiczne, zmiany klimatu oraz energia, zrównoważony transport, zasoby naturalne, globalne partnerstwo oraz dobre rządzenie.

W Polsce, w dokumencie Polityka Ekologiczna Państwa wprowadzono pojęcie zrównoważonego rozwoju do szczebla narodowego. Dokument definiuje je jako podporządkowanie potrzeb i aspiracji społeczeństwa i państwa możliwościom, jakie daje środowisko, którym dysponujemy⁵⁶⁷. Polska ze względu na zobowiązania międzynarodowe opiera swoją politykę środowiskową na zasadach zrównoważonego rozwoju. Koncepcja zrównoważonego rozwoju została uznana za zasadę konstytucyjną. Zgodnie z art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁶⁸ z dnia 2 kwietnia 1997 r. stwierdza się, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Strategiczne cele do realizacji zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju zostały określone w następujących dokumentach: „Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015”, „Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013”, „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe” oraz „Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku”⁵⁶⁹. W „Strategii Rozwoju Kraju 2007-2015” określono wizję Polski w 2015 roku, zgodnie z którą będzie to kraj o wysokim poziomie i jakości życia mieszkańców oraz silnej gospodarce. Państwo zobowiązało się do realizacji polityki zrównoważonego rozwoju przez integrowanie działań w sferze gospodarczej, społecznej i środowiskowej w interesie przyszłych pokoleń. Za główny cel strategii przyję-

---

⁵⁶⁶ Tamże, s. 9.

⁵⁶⁷ *Strategie zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku*. http://www.nape.pl/Portals/NAPE/docs/akty_prawne/strategie/strategie/Strategia_zrownowazonego_rozwoju_2025.pdf (dostęp 8.01.2013).

⁵⁶⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483

⁵⁶⁹ *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/oz_wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_Polski_us_kat.pdf (dostęp 8.01.2013), s.12-13.

to podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców Polski. Jego osiągnięcie jest możliwe w warunkach realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

Wskaźniki zrównoważonego rozwoju można pogrupować według ładu zintegrowanych, które w praktyce planowania strategicznego dzieli się w zależności od poziomu zarządzania na trzy, cztery i pięć ładów (instytucjonalno-polityczny, społeczny, ekonomiczny, środowiskowy i przestrzenny)⁵⁷⁰. Zdrowie zaliczane jest do ładu społecznego. Podstawowymi wskaźnikami w obrębie zdrowia publicznego są: trwanie życia noworodka w zdrowiu, zgony niemowląt, oczekiwane trwanie życia osób w wieku 65 lat w zdrowiu, standaryzowane współczynniki umieralności z powodu chorób układu krążenia oraz nowotworów złośliwych, Europejski Konsumencki Indeks Zdrowia EHCI⁵⁷¹. Europejski Konsumencki Indeks Zdrowia 2009 stanowi próbę zmiernienia oraz stworzenia rankingu wydajności świadczenia usług zdrowotnych z perspektywy konsumenta. Wraz z rosnącą mobilnością pacjentów w Europie pojawiła się potrzeba przejrzystości systemów opieki zdrowotnej krajów należących do Unii Europejskiej, która zamierza wprowadzić program transgranicznej opieki zdrowotnej, wymagający zapewnienia pacjentom znacząco lepszych informacji. Indeks ma na celu pokazanie wskaźników, których połączenie stanowi sprawozdanie ze sposobu świadczenia usług zdrowotnych w poszczególnych systemach opieki zdrowotnej.

Z Raportu monitorującego⁵⁷² z 2011 r. w sprawie strategii zrównoważonego rozwoju UE dowiedzieć się można, że od roku 2000 zmiany w dziedzinie zdrowia publicznego są zasadniczo korzystne. Wskaźnik wiodący, tj. wydłużenie przeciętnego dalszego trwania życia, pokazuje, że generalnie ludzie żyją dłużej, a różnica w tym względzie między mężczyznami a kobietami ulega zmniejszeniu. Korzystne zmiany w dziedzinie zdrowia są widoczne w przypadku szeregu wskaźników. Współczynnik zgonów z powodu chorób przewlekłych, które stanowią główną przyczynę przedwczesnej śmierci w UE, w okresie od 2000 do 2008 r. zmniejszył się w przypadku osób poniżej 65. roku życia. W tym samym okresie obserwowano również poprawę w dziedzinie zdrowia psychicznego, odzwierciedlaną przez zmiany we współczynniku samobójstw. Wyjątek stanowią osoby w średnim wieku, w przypadku których od 2007 r. odnotowuje się wzrost współczynnika samobójstw związany z bezrobociem i zadłużeniem na skutek kryzysu finansowego. W latach 2005-2009 zmniejszył się odsetek osób zgłaszających niezaspokojone potrzeby w zakresie opieki zdrowotnej, ale koszty opieki medycznej nadal stanowią barierę dla osób najuboższych. Nie nastąpiła faktyczna poprawa w zakresie narażenia na zanieczyszczenie powietrza na obszarach miejskich. Dzięki staraniom podejmowanym w celu zwiększenia bezpieczeństwa i ochrony zdrowia w miejscu pracy na poziomie UE poczyniono postępy, a liczba poważnych wypadków przy pracy uległa zmniejszeniu.

Celem badania była analiza znajomości wskaźników zrównoważonego rozwoju dotyczących m.in. zdrowia publicznego oraz opinii na temat ich możliwego wpływu na jakość życia położnych. Badania przeprowadzono metodą sondażu

⁵⁷⁰ *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju i badania jakości życia.*

http://www.sas24.org/informacje/wskaźniki_zrownowazonego_rozwoju_jakosc_zycia.pdf (dostęp 8.06.2012).

⁵⁷¹ *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski.* http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/oz_wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_Polski_us_kat.pdf (dostęp 8.01.2013), s.18.

⁵⁷² *Zrównoważony rozwój w Unii Europejskiej Raport monitorujący z 2011 r. w sprawie strategii zrównoważonego rozwoju UE.* http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/224-PL/PL/224-PL-PL.PDF (dostęp 8.01.2013).

diagnostycznego za pomocą anonimowej ankiety wśród 87 położnych z województwa wielkopolskiego. Średnia wieku badanych wynosiła 39,2 lat $\pm$ 4,98 lat, natomiast średni staż pracy wynosił 16,8 $\pm$ 5,09 lat. Obliczenia statystyczne wykonano za pomocą pakietu Statistica 10,0.

Oceny wybranych elementów jakości życia grupy położnych dokonano na podstawie kwestionariusza, którego pytania dotyczyły m.in. zadowolenia z życia oraz kwestionariuszy: Skala satysfakcji z życia oraz Test orientacji życiowej. Pierwszy jest wynikiem porównania własnej sytuacji z ustalonymi przez siebie standardami⁵⁷³; badany ocenia, w jakim stopniu każde ze stwierdzeń odnosi się do jego dotychczasowego życia. Wynik pomiaru jest ogólnym wskaźnikiem poczucia zadowolenia z życia. Drugi służy do pomiaru dyspozycyjnego optymizmu.

Wyniki

Ocena wybranych elementów jakości życia grupy położnych wykazała, że zaliczają się one do szczęśliwców (39,1%). Ponad połowa badanych kobiet (52,2%) stwierdza, że różnie bywa i tylko 8,7% uważa się za pechowców. Badane położne deklarują ogólną satysfakcję z życia (56,5% jest średnio zadowolonych, 39,1% zadowolonych i tylko 4,3% niezadowolonych). Ogólne zadowolenie z życia jest nieistotne statystycznie od stażu pracy ($p > 0,05$). Analizując różne aspekty życia (tab. 1) można zauważyć, że kobiety są zadowolone ze swoich dzieci, małżeństwa, przyjaciół i zdrowia. Najmniej zadowolone są one ze swoich dochodów i sytuacji finansowej, warunków materialnych oraz perspektyw życiowych.

Tabela 1. Zadowolenie z różnych aspektów życia

Czy na ogół jest Pani zadowolona:	zadowolony	średnio zadowolony	niezadowolony
ze swoich dzieci	89,5%	10,5%	0,0%
ze swego małżeństwa	78,9%	10,5%	10,5%
ze swoich przyjaciół	72,7%	27,3%	0,0%
ze swego miejsca zamieszkania	45,5%	45,5%	9,1%
z przebiegu kariery zawodowej	45,5%	54,5%	0,0%
ze swego stanu zdrowia	63,6%	31,8%	4,5%
z materialnych warunków	40,9%	40,9%	18,2%
ze swego wykształcenia	45,5%	50,0%	4,5%
ze swoich perspektyw życiowych	31,8%	59,1%	9,1%
ze swoich dochodów i sytuacji finansowej	4,5%	63,6%	31,8%

Źródło: opracowanie własne.

Poziom optymizmu, badany za pomocą Testu orientacji życiowej, pełni funkcję modyfikującą działania prozdrowotne, co przekłada się na zadowolenie z życia. Badana grupa wykazuje wyższy poziom optymizmu niż grupa kontrolna zarówno polska, jak i amerykańska (tab. 2). Przewaga wyników stenów wysokich (7-10) oznacza, że badana grupa wskazuje na nastawienie optymistyczne.

⁵⁷³ Z. Juczyński, *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Pracownia testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa 2001.

Tabela 2. LOT-R: średnie wyniki badanych grup

Wyszczególnienie	N	M	SD	Procent wyników	
				niskich (1-4 sten)	wysokich (7-10 sten)
Badana grupa					
Kobiety	87	15,61	5,15	26,1	47,8
Badania polskie					
Dorośli	786	14,55	4,05	32,4	32,5
Kobiety	402	14,51	4,04	33,0	32,6
Badania amerykańskie					
Kobiety	622	14,42	4,12		

N – liczebność, M – średnia, SD – odchylenie standardowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie⁵⁷⁴.

Poczucie satysfakcji badane było za pomocą Skali satysfakcji z życia (tab. 3). Badana grupa przejawiała nieznacznie wyższy poziom satysfakcji z życia niż grupa normalizacyjna polska i niższy niż grupa amerykańska.

Tabela 3. SWLS: średnie wyniki badanych grup

Wyszczególnienie	N	M	SD	Procent wyników	
				niskich (1-4 sten)	wysokich (7-10 sten)
Badana grupa					
kobiety	87	22,00	7,67	26,1	52,2
Badania polskie					
kobiety dorosłe	295	21,09	5,26	32,8	33,4
Badania amerykańskie					
studenci	136	23,37	6,53		

N – liczebność, M – średnia, SD – odchylenie standardowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie⁵⁷⁵.

Badana grupa położyła nacisk na rozwój, choć bardziej kojarzy go z zachowaniem środowiska przyrodniczego w celu zaspokojenia potrzeb poszczególnych społeczności. Aż 62% badanych wybrała prawidłową odpowiedź, natomiast pozostałe osoby wybierały odpowiedzi niekompletne lub bardzo podobne do prawidłowej. Badana grupa nie znała podstawowych wymiarów zrównoważonego rozwoju ani nie słyszała o podziale wskaźników według trzech łańcuchów. Podobne wyniki otrzymano w związku ze znajomością tej zasady w dokumentach, aż 85% badanych nie wiedziało, że zasada zrównoważonego rozwoju jest jedną z podstawowych konstytucyjnych zasad ustroju państwa polskiego. Położne nie kojarzyły również innych dokumentów, w których koncepcja zrównoważonego rozwoju jest obecna, aż 91% badanych nie słyszała o Białych czy Zielonych Księgach. Znajomość zdrowotnych wskaźników zrównoważonego rozwoju też nie jest zadowalająca, ponad połowa badanych myliła je ze wskaźnikami demo-

⁵⁷⁴ Tamże, s. 63.

⁵⁷⁵ Tamże, s. 136.

graficznymi. Kobiety również nie znały ogólnych tendencji wynikających z raportu monitorującego w sprawie strategii zrównoważonego rozwoju.

W dyskusjach na temat znaczenia zrównoważonego rozwoju badane położne dostrzegały ogromną potrzebę zachowywania wszystkich zasad, zwłaszcza w kontekście przyszłych pokoleń. Podobnie, po zapoznaniu się z treściami Białych i Zielonych Ksiąg, potwierdziły, że tematy poruszane w nich oraz sposoby ich realizacji są bardzo ważne. Badana grupa zauważała wpływ zasad zrównoważonego rozwoju na poziom i jakość życia.

Dyskusja

Od wielu lat CBOS przeprowadza badania Polaków, pytając o zadowolenie z życia i z różnych jego wymiarów. W badaniach z 2012 r.⁵⁷⁶ co trzeci Polak zaliczał się do szczęśliwców, natomiast trzykrotnie mniejsza grupa określała się mianem pechowców. Ponad połowa badanych stwierdzała, że różnie z tym bywa. Podobne wyniki otrzymano w badaniu położnych. Ponad połowa Polaków była raczej zadowolona z życia, a około jedna siódma była bardzo zadowolona. Łącznie ogólną satysfakcję deklarowało ponad dwie trzecie badanych, a niezadowoleni stanowili nieliczną grupę, podobnie jak w przypadku badanej grupy położnych. Z deklaracji respondentów wynikało, że najczęściej odczuwana była satysfakcja z relacji rodzinnych i towarzyskich, w tym ogromna większość rodziców zadowolona była ze swoich dzieci. Satysfakcję ze swojego związku odczuwało większość małżonków, a ponad trzy czwarte Polaków czerpało zadowolenie z więzi z przyjaciółmi i bliskimi znajomymi. Takie same wyniki otrzymano, badając grupę położnych. Ważnym źródłem satysfakcji dla przeważającej większości badanych Polaków było miejsce zamieszkania, czego nie potwierdzono w badaniach własnych. Trzy piąte respondentów mających doświadczenie zawodowe deklarowało zadowolenie z przebiegu swojej pracy. Ze stanu swojego zdrowia zadowolona była natomiast ponad połowa Polaków, a co piąty badany ocenił swoją kondycję zdrowotną przeciętnie. Satysfakcję z posiadanych kwalifikacji i wykształcenia miała ponad połowa ankietowanych Polaków. Nieco ponad połowa deklarowała również satysfakcję ze swojej sytuacji materialnej (mieszkania, wyposażenia itp.). Znacznie rzadziej powodem do zadowolenia były dochody. Satysfakcję z nich deklarował co czwarty badany, niewiele mniej osób oceniało swoją sytuację finansową jako przeciętną. Perspektywy na przyszłość cieszyły ponad jedną trzecią Polaków, z kolei co piąty z pesymizmem patrzył w przyszłość. W przypadku badanej grupy satysfakcja ze swoich dochodów i sytuacji finansowej, warunków materialnych oraz perspektyw życiowych była najmniejsza.

Podobne badania związane ze znajomością wskaźników i strategii zrównoważonego rozwoju przeprowadzono na grupie studentów⁵⁷⁷. Wyniki dla grupy położnych oraz studentów Zdrowia Publicznego okazały się podobne. Obie grupy kojarzyły zrównoważony rozwój z zachowaniem środowiska przyrodniczego w celu zaspokojenia potrzeb poszczególnych społeczności. Niestety dalsze pytania szczegółowe doty-

⁵⁷⁶ Feliksiak M. *Raport CBOS – komunikat z badań: Zadowolenie z życia – styczeń 2012* http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_005_12.PDF (dostęp 8.01.2013).

⁵⁷⁷ Rasińska R., Nowakowska I., *Znajomość zdrowotnych wskaźników zrównoważonego rozwoju i wybrane elementy jakości życia studentów*. Materiały przedstawione na konferencji QoI Jakość życia a zrównoważony rozwój. Wrocław 2012.

czące międzynarodowych inicjatyw oraz istnienia zrównoważonego rozwoju w polskim prawie pozostawały bez odpowiedzi albo były to odpowiedzi błędne. Znajomość wskaźników zrównoważonego rozwoju dla obu grup była podobna, nie znały one grupowania ani struktury wskaźników według ładów. Znajomość samych definicji wskaźników przez położne była natomiast wyższa niż u studentów, szczególnie dotyczy to wskaźników wymienianych w Europejskim Konsumenckim Indeksie Zdrowia z 2009 r., związanych z: prawami pacjenta, e-zdrowiem, czasami oczekiwania na leczenie. Położne wykazywały największą znajomość wskaźników, z którymi spotyka się w pracy, czyli wskaźników dotyczących niemowląt: śmiertelności niemowląt oraz szczepienia niemowląt przeciwko 4 chorobom. Najmniej znane były wskaźniki dotyczące zakresu i zasięgu świadczonych usług i środków farmaceutycznych.

Zrównoważony rozwój można określić jako lepszą jakość życia dla każdego, obecnie i dla przyszłych pokoleń⁵⁷⁸. Jest to wizja postępu, który łączy rozwój gospodarczy, ochronę środowiska i sprawiedliwość społeczną. Oznacza koncepcję rozwoju w skali globalnej, regionalnej i lokalnej, przeciwstawiającą się wąsko rozumianemu – bez uwzględniania kosztów społecznych i środowiskowych – wzrostowi gospodarczemu. Grupa badanych kobiet w pełni potwierdza powyższe zdania. Uważają, że każdy jest odpowiedzialny za to, w jakim stanie przekażemy środowisko następnym pokoleniom. Wszyscy powinni być odpowiedzialni za sposób gospodarowania zasobami.

Ważnymi problemami, na które zwracają uwagę położne, są problemy wymienione w Strategii Goeteborskiej⁵⁷⁹, w której podkreśla się, że rozwój zrównoważony oferuje państwu pozytywną długoterminową wizję społeczeństwa, obiecuje czystsze, bezpieczniejsze i zdrowsze środowisko, a w konsekwencji lepszą jakość życia kolejnym pokoleniom. Jako główne zagrożenia zrównoważonego rozwoju wymieniane są m.in. odporne na antybiotyki odmiany niektórych chorób oraz obniżony wskaźnik urodzin, który prowadzi do starzenia się populacji. Zmiany w strukturze społeczeństwa przyczyniają się do spowolnienia stopy wzrostu gospodarczego, a także wpływają negatywnie na jakość i trwałość finansową systemów emerytalnych i publicznej opieki zdrowotnej. Po to, aby dokonać zmian niezbędnych dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju, potrzebna jest silna wola polityczna, a działania muszą być podejmowane na wszystkich szczeblach organizacyjnych. Postępy w zakresie wiedzy i technologii mają zasadnicze znaczenie, a strategia UE musi w pełni integrować ekonomiczne, środowiskowe oraz społeczne filary zrównoważonego rozwoju.

W Strategii zrównoważonego rozwoju Polski do 2025⁵⁸⁰ roku wymiar społeczny zrównoważonego rozwoju, w warunkach polskich, musi obejmować m.in.: gwarancje ochrony przed oddziaływaniem szkodliwym dla zdrowia i życia, przede wszystkim przed toksycznym oddziaływaniem zanieczyszczeń spowodowanych działalnością gospodarczą, przed hałasem i wibracją, promieniowaniem jonizują-

---

⁵⁷⁸ Kobylińska A., Zbierchowska A., *Zrównoważony rozwój w edukacji konsumenckiej - projekt Dolceta*. E-mentor, 2011, nr 2(39).

⁵⁷⁹ *Zrównoważona Europa dla Lepszego Świata: Strategia Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej*. Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich http://bip.slaskie.pl/STRATEGIA/strat_G.pdf (dostęp 8.01.2013).

⁵⁸⁰ *Strategie zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku* http://www.nape.pl/Portals/NAPE/docs/akty_prawne/strategie/strategie/Strategia_zrownowazonego_rozwoju_2025.pdf (dostęp 8.01.2013), s. 15.

cym i niejonizującym, przed skutkami zastosowań organizmów genetycznie modyfikowanych oraz gwarancje czynnej ochrony zdrowia poprzez profilaktykę, właściwe warunki leczenia oraz przeciwdziałanie chorobom uznanym za społeczne. Bardzo ważna staje się też gwarancja opieki społecznej dla osób starych, niedołączonych i niepełnosprawnych, zapewniającej określone minimum socjalne oraz możliwość życia w społeczeństwie. Strategia Rozwoju Zrównoważonego Polski musi być wspierana przez odpowiednio skonstruowane polityki sektorowej. Role poszczególnych grup społecznych i organów administracji państwowej zostały precyzyjnie i jednoznacznie określone w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych aktach prawnych. Idealnym rozwiązaniem, według autorów strategii, będzie trwała równowaga trzech wymiarów rozwoju zrównoważonego, tzn. rozwoju gospodarczego, społecznego i racjonalnego wykorzystywania zasobów środowiska (przestrzeni ekologicznej) oraz trwałe mechanizm wyrównywania (korekty) poziomów tych wymiarów, oparty na fizycznej zasadzie naczyń połączonych. Wyżej wymienione stwierdzenia są według badanej grupy kobiet bardzo ważne.

Realizacja zasad rozwoju zrównoważonego wymaga udziału świadomego i dobrze wyedukowanego społeczeństwa⁵⁸¹. Nadrzędnymi zasadami tworzącymi warunki do skutecznego osiągnięcia celów Strategii powinny być: stałe i konsekwentne podnoszenie poziomu świadomości społecznej, zwiększanie dostępu społeczeństwa do informacji i jego udziału w podejmowaniu decyzji, ułatwianie dostępu do organów sprawiedliwości w sprawach dotyczących tego rozwoju i korzystania ze środowiska, konsekwentna edukacja ekologiczna oraz rozwój nauki i techniki. Edukacja jednostek powinna być prowadzona w sposób ciągły, rozpoczynając od właściwego wychowywania w rodzinie, poprzez systemy edukacji formalnej do edukacji nieformalnej koncentrującej się m.in. na programach i promocji odpowiednich zachowań. Rola administracji państwowej powinna ograniczyć się do tworzenia warunków prawnych i instytucjonalnych dla rozwoju zrównoważonych kierunków edukacji formalnej i nieformalnej, wsparcia finansowego oraz polityki prorodzinnej.

Wnioski

1. Ocena wybranych elementów jakości życia grupy położnych wykazała, że badana grupa jest zadowolona ze swego życia osobistego oraz zdrowia.
2. Poziom dyspozycyjnego optymizmu badanej grupy był na poziomie przeciętnym, podobnie jak ich poziom satysfakcji z życia.
3. Ogólna wiedza dotycząca wskaźników zrównoważonego rozwoju wśród położnych jest zadowalająca. Zauważają one wpływ tych zasad na poziom i jakość życia.
4. Efektem działań podejmowanych przez odpowiednie struktury władzy, w tym władze samorządowe, winna być wysoka jakość życia mieszkańców, która może być osiągnięta w warunkach realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

---

⁵⁸¹ Tamże, s.26.

Literatura

1. Feliksiak M., 2013. Raport CBOS – komunikat z badań: Zadowolenie z życia – styczeń 2012. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_005_12.PDF (dostęp 8.01.2013).
2. Juczyński Z., 2001. Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia. Pracownia testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego Warszawa.
3. Kobylińska A., Zbierzchowska A., 2011. Zrównoważony rozwój w edukacji konsumenckiej – projekt Dolceta. E-mentor 2(39).
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
5. Rasińska R., Nowakowska I., 2012. Znajomość zdrowotnych wskaźników zrównoważonego rozwoju i wybrane elementy jakości życia studentów. Materiały przedstawione na konferencji QoI Jakość życia a zrównoważony rozwój, Wrocław.
6. Strategie zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku. http://www.nape.pl/Portals/NAPE/docs/akty_prawne/strategie/strategie/Strategia_zrownowazonego_rozwoju_2025.pdf (dostęp 8.01.2013).
7. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju i badania jakości życia. http://www.sas24.org/informacje/wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_jakosc_zycia.pdf (dostęp 8.01.2013).
8. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_Polski_us_kat.pdf (dostęp 8.01.2013).
9. Zrównoważona Europa dla Lepszego Świata: Strategia Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej. Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich http://bip.slaskie.pl/STRATEGIA/strat_G.pdf (dostęp 8.01.2013).
10. Zrównoważony rozwój w Unii Europejskiej Raport monitorujący z 2011 r. w sprawie strategii zrównoważonego rozwoju UE. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/224-PL/PL/224-PL-PL.PDF (dostęp 8.01.2013).

The midwives' quality of life and their opinion about the sustainable development concept

Summary: The principle of the sustainable development is one of the basic constitutional principles of Poland. Communities created on the base of this principle may contribute to increasing the quality of life. Sustainable development indicators show specific problems in social, economic and environmental spheres and their knowledge allows to understand the impact of sustainable development on the quality of life. The aim of the research was to analyse the knowledge of sustainable development indicators of public health, as well as getting to know opinions on their impact on the quality of midwives' lives. The evaluation of selected elements of the life quality for a group of midwives shows that the research group is satisfied with their personal life and health. The standard of discretionary optimism of the research group was on the average level, as well as the standard of satisfaction with life. General knowledge on sustainable development indicators among midwives is satisfactory. They notice the impact of these principles on the level and quality of life. The effect of the actions taken by the relevant authority structures, including local authorities, should be the quality of inhabitants' lives, which can be achieved in the conditions of implementing the principles of the sustainable development.

Key words: sustainable development, quality of lives, satisfaction, optimism

ETYCZNE UWARUNKOWANIA STRATEGII SPOŁECZNIE ODPOWIEDZIALNEGO BIZNESU

Zofia Zgoda

Streszczenie: Tworzenie lepszego świata biznesu, podnoszenie we wszystkich wymiarach poziomu i jakości życia jego otoczenia jest zasadniczym wyzwaniem idei Społecznie Odpowiedzialnego Biznesu (CSR). W pracy przedstawiono etyczne elementy strategii CSR oraz konieczność ich implementowania w pierwszej kolejności wewnątrz przedsiębiorstwa. Przestrzeganie praw człowieka, traktowanie pracownika w sposób podmiotowy buduje wzajemne zaufanie, sprzyja identyfikacji z celami biznesowymi firmy, co przekłada się na wzrost poziomu i jakości życia pracowników przedsiębiorstwa, a tym samym społeczeństwa. Wsparcie działań programami etycznymi, integrującymi zespoły pracownicze wokół wspólnych wartości, może sprzyjać rozumieniu CSR jako trwałej zmiany w biznesie.

Słowa kluczowe: Społeczna Odpowiedzialność Biznesu, strategia firmy, standardy etyczne, poziom życia

Wstęp

Wypracowane i rozbudowane przez Unię Europejską standardy Społecznej Odpowiedzialności Biznesu zyskały duże uznanie wśród gremiów politycznych, gospodarczych, społecznych, stały się przedmiotem wszechstronnych analiz w środowiskach akademickich Europy. Jednak w obliczu kryzysu gospodarczego, zdaniem przedstawicieli stosunkowo dużej liczby przedsiębiorstw, zwłaszcza małych i średnich, okazują się często bolesnym zobowiązaniem, generującym jedynie dodatkowe obciążenia finansowe.

Czy tak jest w istocie? Doniosłość idei Społecznie Odpowiedzialnego Biznesu wynika z uzasadnionego przekonania jej propagatorów, że biznes, niezależnie od tego, w jakim otoczeniu funkcjonuje, musi szanować wolności i aspiracje pracowników, rzetelnie traktować klientów i dostawców, być transparentny, uczciwy, autentycznie zaangażowany oraz odpowiedzialny i świadomy tej odpowiedzialności.

Życie społeczne opiera się na konsensusie uniwersalnych wartości i zachowań – i w tym sensie idea CSR ma moc zobowiązującą tak wewnątrz firmy, w społeczności lokalnej, jak i globalnie, bowiem konkretyzacją tych wartości jest poszanowanie godności i praw człowieka oraz elementarnych zasad życia społecznego.

CRS ma długą historię. W 1953 roku Howard R. Bowen w dziele *Social Responsibility of Businessmen* zdefiniował pojęcie społecznie odpowiedzialnego biznesu jako „obowiązku menadżerów do prowadzenia takiej polityki, podejmowania takich decyzji i do wytyczania takich kierunków biznesowych, które będą zgodne z celami i wartościami naszego społeczeństwa”⁵⁸².

---

⁵⁸² M. Patynowski, *CSR a pokolenie Y. Materiały pokonferencyjne*, Szczecin 2012.

W latach siedemdziesiątych XX wieku Milton Friedman lansował tezę, że społeczna odpowiedzialność biznesu polega na wyłącznej maksymalizacji zysku przedsiębiorcy i jego akcjonariuszy. Wszelkie działania na rzecz otoczenia, w którym przedsiębiorstwo funkcjonuje, mają jego zdaniem uzasadnienie wyłącznie wtedy, gdy służą jednemu celowi: pomnażaniu zysku.

Gwałtowne zmiany ostatnich dekad, obejmujące wszystkie dziedziny życia, globalizacja gospodarki oraz rozwój wielkich korporacji o ponadnarodowym charakterze przyczyniły się do wyraźnej zmiany oczekiwań wobec współczesnego biznesu i jego otoczenia. Rosnąca liczba świadomych swych praw konsumentów, powstanie rozmaitych organizacji pozarządowych, konkurujących wzajemnie na rynku firm, presja związków zawodowych, grup pracowniczych domagających się większego uczestnictwa w funkcjonowaniu swoich przedsiębiorstw, ale także rosnąca gwałtownie liczba udokumentowanych nadużyć w gospodarce, były wyraźnym sygnałem dla Unii Europejskiej do podjęcia inicjatywy zbudowania i wdrożenia uniwersalnych standardów dla dobrych praktyk w biznesie.

Rezultatem działań Komisji Europejskiej w tym obszarze jest wydana w 2001 roku Zielona Księga – dokument, który odrzuca wąskie pojmowanie odpowiedzialności M. Friedmana oraz rozszerza koncepcję odpowiedzialnego biznesu H.R. Bowena.

Fundamentem tego dokumentu jest rozumienie działalności gospodarczej jako organicznej części wielowymiarowego kształtu rzeczywistości społecznej i jako takiej podlegającej standardom wyznaczającym porządek życia społecznego. Każda działalność traci swe etyczne uzasadnienie, jeśli pomija w swojej przestrzeni człowieka i jego wartość. Dlatego konieczne jest, zdaniem Komisji Europejskiej, pogodzenie rachunku ekonomicznego przedsiębiorcy z interesem publicznym.

Zielona Księga definiuje CSR oraz określa zasady i procedury wdrażania jej standardów w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Zgodnie z tą definicją przedsiębiorstwa dobrowolnie uwzględniają w swej działalności już na etapie budowania strategii firmy aspekty społeczne, ochrony środowiska oraz relacje z różnymi, szeroko rozumianymi interesariuszami. Oznacza to, że CSR to nie tylko solidnie prowadzony biznes, przestrzegający przepisów, dobrze traktujący pracownika i terminowo wypłacający pensje, ale także konieczność realizowania lansowanego na gruncie etyki biznesu hasła 3e – ekonomiczność, efektywność, etyczność⁵⁸³ oraz odpowiedzialność za działania w otoczeniu, w którym przedsiębiorstwo funkcjonuje. Tym samym Zielona Księga stała się dokumentem inicjującym dyskusję wokół społecznej odpowiedzialności biznesu i implantacji jego zasad do prowadzonej działalności gospodarczej w krajach unijnych. Innowacyjność, przejrzyste praktyki budowania wiarygodności firmy, partnerstwo, promowanie etycznych standardów, aktywność, dbałość o równowagę środowiskową są w tym dokumencie podstawowym wyznacznikiem polityki społecznej krajów Unii Europejskiej.

Zieloną Księgę uzupełnia ogłoszona w 2002 roku Biała Księga (*White Paper Communication on CSR*), która przedstawia i porządkuje obszary działań wynikających z CSR oraz wskazuje szczegółowe strategie postępowania.

---

⁵⁸³ Zob. W. Gasparski, *Wykłady z etyki biznesu*, Wyd. WSPiZ, Warszawa 2007, s. 92-94.

Obszary tych działań obejmują:

1. Edukację – wymianę doświadczeń i dobrych praktyk.
2. Rozwój instrumentów społecznie odpowiedzialnego biznesu.
3. Ustanowienie Europejskiego Forum Interesariuszy.
4. Włączenie programu CSR do wszystkich polityk Unii Europejskiej.

W ramach pierwszego obszaru działań Komisja Europejska zobowiązuje instytucje europejskie do przygotowania na ich terenie takich instrumentów, które umożliwiłyby przystosowanie zasad CSR dla potrzeb sektora małych i średnich przedsiębiorstw, ponieważ stanowi on ogromną siłę w gospodarkach Unii Europejskiej. W Polsce w tym sektorze zatrudnionych jest około dziewięć milionów pracowników, co stanowi prawie 70% wszystkich zatrudnionych w naszym kraju⁵⁸⁴.

Perspektywa polska

Budowanie kultury organizacyjnej firmy i wdrażanie wartości moralnych zgodnie z ideą CSR jest przedsięwzięciem długofalowym i wymaga stabilnej polityki prawnej oraz gospodarczej. Z drugiej strony rzeczywistość jest dynamiczna, wstrząsana kryzysami, ewoluują oczekiwania interesariuszy i coraz bardziej świadomego swych praw społecznego otoczenia, wiele przedsiębiorstw działa na globalnym rynku, co wymaga dostosowania do specyfiki środowiska, w którym przedsiębiorstwo funkcjonuje. W zmieniającej się rzeczywistości każda firma musi być nastawiona na zmianę, uczenie się i permanentną adaptację nowych rozwiązań zarówno wewnątrz organizacji, jak i poza nią.

Polska jako członek Unii Europejskiej zobowiązana jest do wdrażania dyrektyw Społecznie Odpowiedzialnego Biznesu. Problematyka CSR jest zatem szeroko omawiana i propagowana w naszym kraju przez jednostki rządowe, samorządowe, środowiska akademickie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia. Wyznaczają one kierunki działań, analizują stan bieżący, prowadzą badania na temat znajomości i przestrzegania zasad CSR wśród przedsiębiorców, kadry zarządzającej, pracowników i konsumentów. Uczni podejmują wysiłki w celu przeniesienia wyników ich badań i poszukiwań do praktyki. Organizowanych jest wiele przedsięwzięć o zasięgu krajowym i lokalnym, mających na celu zaangażowanie jak największej liczby podmiotów w realizację programu (zjazdy, sympozja, na które zapraszani są przedstawiciele biznesu, władze samorządowe). Wiele działań wspieranych jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Rząd Polski, zgodnie z zobowiązaniami wobec Unii Europejskiej, zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów nr 38 z dnia 8 maja 2009 roku powołał Zespół do spraw Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstw, w skład którego wchodzi przedstawiciele strony rządowej, różnych środowisk biznesowych oraz akademickich. Spotkania odbywają się co kwartał, a głównym ich celem jest wypracowanie rekomendacji dotyczących rozwoju CSR w Polsce. Zainteresowanie administracji rządowej CSR jest dobrym prognostykiem, pozostaje mieć nadzieję, że nie pozostaną one jeszcze jednym dokumentem, na który biznes nie zareaguje.

Czytelną informacją skierowaną do środowisk inwestorów jest inicjatywa Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie, która w listopadzie 2009 roku

⁵⁸⁴ Zob. *Najlepsi w regionach i całej Polsce*, Gazeta Prawna, 13 grudnia 2012, nr 242.

uruchomiła Indeks Spółek Odpowiedzialnych Społecznie (Indeks Respect), to znaczy takich, które rozwijają się w sposób zrównoważony i przewidywalny. Już w 2000 roku powstała największa organizacja pozarządowa zajmująca się CSR-Forum Odpowiedzialnego Biznesu, szeroko rekomendująca i propagująca standardy społecznej odpowiedzialności biznesu. Powstaje wiele działań o zasięgu krajowym i lokalnym uruchamiających rankingi odpowiedzialnych firm.

Jednocześnie Polska z perspektywy Brukseli postrzegana jest jako kraj stosunkowo mało zaangażowany w CSR. Okoliczności i przyczyny takiego stanu rzeczy są dość powszechnie rozpoznawane: specyficznie rodzime uwarunkowania ustrojowe, gospodarcze, kulturowe, historyczne mają wciąż silny wpływ na stan świadomości liderów biznesu, ponadto brak edukacji na poziomie elementarnym na temat standardów etycznych w biznesie, brak tradycji, wzorów, nawyków, ciągle głęboko niewystarczająca współpraca środowisk akademickich z gospodarką. Badania, jakie różne ośrodki prowadzą w tym zakresie, pozwalają precyzyjnie zdiagnozować sytuację, dostrzec obszary zaniedbań oraz mocne strony programu.

Okolicznością sprzyjającą poprawie stanu rzeczy mogą być niewątpliwie coraz częściej pojawiające się działania „oddolne”, wzmacniające infrastrukturę etyczną wewnątrz przedsiębiorstwa, na przykład szkolenia, wypracowywane misje i kodeksy etyczne, wewnętrzne programy audytu, także etycznego oraz presja lokalnych grup konsumenckich.

Nie ma w tej kwestii jednego słusznego modelu działania, jednakże angażowanie do programów proetycznych zespołów pracowniczych, uwzględnianie w strategii firmy idei zarządzania przez wartości może mieć pozytywny wpływ na jej wizerunek, jak i relacje z otoczeniem. Równie istotnym czynnikiem są indywidualne cechy osobowościowe i przywódcze liderów oraz ich świadomość obywatelska, ponieważ poprzez wyznawane wartości osobiste, religijne i społeczne dają klimat budowanej kultury organizacyjnej przedsiębiorstwa, mają wpływ na decyzje o sposobie wprowadzania i egzekwowania standardów.

Wydaje się zatem, że skuteczność wprowadzania idei CSR do życia gospodarczego uzależniona jest nie tylko od jakości implantowanych dyrektyw z ośrodków decyzyjnych Unii Europejskiej, ale także od stanu świadomości przedstawicieli lokalnego biznesu i jego otoczenia, systemu wartości wyznawanego przez kadre zarządzającą, która nasycy treścią obowiązujące przepisy. Wypracowanie przekonania, że firma nie może być postrzegana jako dobra na zewnątrz, jeśli nie przestrzega zasad CSR i ma wewnętrzne problemy natury społecznej, jest jednym z najważniejszych zadań dla jej menadżerów.

CSR w Polsce. Uwarunkowania

W ostatnich latach w polskich środowiskach biznesowych wyraźnie wzrasta popularność CSR oraz świadomość samego pojęcia. Systematycznie też, choć ciągle jeszcze niedostatecznie, podnosi się poziom wiedzy na temat społecznej odpowiedzialności wśród przedstawicieli małych i średnich firm. Czy wiedza ta w prosty sposób przekłada się na podniesienie kultury organizacyjnej i moralnej przedsiębiorstw i ich otoczenia? Równie prostej odpowiedzi nie ma. Rozległa gama moralnie niepokojących zjawisk w gospodarce światowej i polskiej rzeczywistości, jaka miała miejsce w ostatnich latach, szeroko opisywanych i analizowanych nie tylko

w publikacjach prasowych, implikuje z jednej strony wyraźne zapotrzebowanie na uczciwość, z drugiej zaś utwierdza szerokie rzesze społeczne w przekonaniu, że biznes nie może być uczciwy, a idea CSR jest tylko fasadą, elementem pewnej gry, mającej przykryć nieudolność i nierzetelność przedstawicieli świata biznesu oraz działaniem public relations.

Paradoksalnie, wprowadzenie strategii CSR w tak trudnym dla gospodarki okresie może mieć pozytywne skutki – usprawiedliwić przewartościowanie niewydolnego modelu zarządzania na bardziej odpowiedzialny społecznie, przeciwdziałający nieuczciwym praktykom, piętnujący w otwarty sposób działania, które w szerokim odbiorze tracą społeczną akceptację i zaufanie. Zdaniem Iwony Szczeptańskiej – wiceprezesa Polskiej Organizacji Handlu i Dystrybucji – „...etyka w biznesie nie ogranicza się jedynie do głoszenia uniwersalnych wartości i apelowania do sumień przedsiębiorców, ale jest określoną wiedzą, która musi być przyjęta przez polskie firmy tak, jak przyjmowane są nowoczesne technologie”⁵⁸⁵. Otwartym pozostaje pytanie, czy standardy odpowiedzialnego zarządzania w biznesie dadzą się w ten sposób aplikować, jeśli są dobrowolne?

Oczywistym jest, że CSR generuje na etapie wdrażania pewne wydatki, nowe obowiązki i zadania, ponieważ firma, wprowadzając programy, ma obowiązek także monitorować ich realizację, aktywnie włączać się w często kosztowne przedsięwzięcia ważne zarówno dla niej, jak i najbliższego otoczenia. Być może, ten odwrócony zysk, którym w długofalowej perspektywie jest postrzeganie przedsiębiorstwa jako rzetelnego partnera, z którym warto zawierać długoterminowe kontrakty, solidnego płatnika, dobrego pracodawcy dbającego o środowisko naturalne i społeczne, jest barierą nie do pokonania dla małych, ale także i wielu średnich firm walczących o przetrwanie na współczesnym rynku, niechętnie angażujących się w CSR. Ponadto – co wynika z niedostatecznej wiedzy kadry zarządzającej – koszt inwestowania w strategię często jest kojarzony z przerzucaniem na konsumenta, który nie jest skłonny zapłacić więcej za produkt przedsiębiorstwa stosującego zasady CSR, jeśli może kupić go po cenie niższej od kogoś, kto nie stosuje uczciwych zasad, tym bardziej, że najczęściej nie ma on czytelnej informacji na temat uczciwości działania firmy.

Uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i ustrojowe naszego kraju, niespójne przepisy prawne, wszechobecna nieprzewidywalność decyzji i niskie kompetencje urzędników są postrzegane przez przedsiębiorców jako dodatkowe okoliczności niesprzyjające podnoszeniu etycznych standardów w prowadzonym biznesie. Ten stan rzeczy ułatwia nieuczciwym firmom traktowanie CSR jako odpowiedzialności fasadowej, wizerunkowej. Na stronach internetowych wielu przedsiębiorstw znajdują się hasła, które niewiele mają wspólnego z realnymi działaniami; firmy te w istocie nie prowadzą dialogu z interesariuszami, nie interesuje ich informacja zwrotna, tym bardziej, że w polskiej rzeczywistości gospodarczej konsument jest w dalszym ciągu najsłabszym ogniwem w rozwoju CSR. Spowodowane to jest między innymi rozwarstwieniem społecznym, bezrobociem, wykluczeniem, niską aktywnością społeczną i stanem świadomości obywatelskiej Polaków. Okolicznością negatywnie wpływającą na jakość percepcji zasad społecznie odpowie-

---

⁵⁸⁵ *Biuletyn POU Zarządzanie Zmianami*, 5/2010, w: http://www.wsz-pou.pl/biuletyn/druk.php?p=&strona=biul_oprac&nr=39

działalnego biznesu w małych i średnich firmach jest fakt, że w procesie ich wdrażania nie biorą udziału reprezentatywne zespoły pracowników, zazwyczaj jest to ścisłe grono kierownicze, delegujące ewentualnie zadania do wykonania, bez niezbędnych szkoleń i wyjaśnień.

Badania wyraźnie pokazują, że istotnym motywem zaangażowania społecznego przedstawicieli małych i średnich przedsiębiorstw na rzecz lokalnych społeczności nie są oczekiwane korzyści, lecz wartości osobiste liderów i ich świadomość obywatelska. Podejmowanie odpowiedzialnych działań biznesowych nie wydaje się atrakcyjne, bowiem ich specyfiką są najczęściej krótkie okresy planowania i oczekiwanie jak najszybszych efektów. Zatem często nie znając samego pojęcia CSR, menadżerowie organizują przedsięwzięcia społecznie pożyteczne stosownie do potencjału swoich firm. Nie uznają zasad CSR za część strategii biznesowej, ponieważ nie dysponują ani niezbędnymi instrumentami ani zasobami kadrowymi i finansowymi, stąd ich działania podejmowane są raczej intuicyjnie mają często charakter incydentalny, nie obliczony na dłuższą perspektywę. Bardziej względy etyczne okazują się być wyznacznikiem posunięć, a nie wyłączną dbałość o zapewnienie „społecznej licencji na działanie w długim okresie.”

Duże przedsiębiorstwa, dla których strategia CSR jest trwałym elementem misji firmy, mają prawo oczekiwać od swoich mniejszych kooperantów działań odpowiedzialnych społecznie, bowiem nie mogą sobie pozwolić na utratę zaufania konsumentów, swojej reputacji, ewentualnej utraty rynków zbytu. Ilustracją zdecydowanych działań wobec nieuczciwych kontrahentów jest zerwanie współpracy na początku 2013 roku w Polsce przez firmę Mc Donald's z dostawcami mięsa wołowego, posądzanymi o nieuczciwe praktyki. Ryzyko w grze rynkowej ponoszą wszyscy i dlatego uzasadniona jest presja dużych przedsiębiorstw, działających odpowiedzialnie na podwykonawców, definiowanie z nimi formy dialogu, weryfikacja obowiązujących standardów i procedur, co we współczesnej sytuacji polskiej gospodarki może być dla wielu małych firm szansą na utrzymanie na rynku.

Wartości w odpowiedzialnym przedsiębiorstwie

Świat biznesu opiera się na współdziałaniu i dopiero potem na współzawodnictwie, bowiem zawsze wymaga współpracy i wzajemnego współdziałania. Już Cynceron zwracał uwagę na uczciwość w codziennych operacjach handlowych, a starożytni sofisci byli krytykowani, ponieważ dopuszczali nieparlamentarne sposoby dochodzenia do celu. Choć biznes zawsze obciążony był grzechem, nie musi być tak, że skuteczność jest ważniejsza od etyki. Program CSR ma charakter dobrowolnego zobowiązania. Można zatem zaniechać czynienia dobra, ale nie można czynić zła. Niezależnie od wielkości, przedsiębiorstwo jest elementem infrastruktury, działa w jakiejś przestrzeni, w sieci powiązań i każdy przedsiębiorca powinien mieć świadomość odpowiedzialności stąd wynikającej. Nie można zatem traktować odpowiedzialności społecznej jako jakiejś szczególnej „nadwyżki” w prowadzonej działalności, lecz uczciwym, transparentnym działaniem w środowisku, wobec którego, z racji funkcjonowania w nim, przedsiębiorstwo ma zobowiązania. Standardy społecznej odpowiedzialności mają co do zasady charakter powszechny i obowiązujący we wszystkich sferach życia człowieka, dlatego ich przestrzeganie w przestrzeni gospodarczej jest zapewnieniem fundamentalnych

praw człowieka – dobra chronionego konstytucyjnie oraz ochroną środowiska naturalnego rozumianych jako wartość sama w sobie.

Strategie CSR oraz ich kodeksy etyczne, implementowane do firmy jedynie formalnym zapisem, nie mogą w dłuższej perspektywie przyczynić się do poprawy zarówno jej wyniku ekonomicznego, relacji z elektoratem organizacji, jak i stosunków wewnątrz przedsiębiorstwa. Najistotniejszym jego elementem są ludzie – podstawowa grupa interesariuszy, stąd inwestowanie w pracownika jest budowaniem trwałego kapitału firmy, niezależnie od uwarunkowań kulturowych, które wyznaczają jej funkcjonowanie, ponieważ wiąże pracowników wokół wspólnych wartości, wzmacnia atmosferę wzajemnego zaufania i współpracy, podnosi pozycję firmy i ułatwia jej funkcjonowanie na lokalnym rynku.

Tom Chappel – amerykański przedsiębiorca – już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku stwierdził, że „system wartości jest integralnym składnikiem strategii biznesu, (...) a poszanowanie ludzkiej godności oraz troska o środowisko naturalne powinny zajmować naczelne miejsce pośród celów, do jakich dąży w swej działalności każdy biznesmen”⁵⁸⁶. Profesjonalizm kadry kierowniczej jego zdaniem polega na kierowaniu firmą przez wyznawane osobiste wartości etyczne zarówno wobec szerokiego grona interesariuszy w miejscu pracy, jak i wobec środowiska przyrodniczego.

Autor nakreśla obraz menadżera, który mieści się w opisie postawy opiekuństwa społecznego Tadeusza Kotarbińskiego: klient nie jest łupem, którego trzeba za wszelką cenę utrzymać, zasługuje na uważność i trwałe, wszechstronne, profesjonalne, uczciwe oraz życzliwe traktowanie. W miejscu pracy stosunki powinny opierać się na wzajemnym poszanowaniu godności osobowej i osobistej, autonomii, wszelkich odmienności pracowników, współpracy opartej na zaufaniu wobec ich potencjału, otwartości w zarządzaniu i komunikacji z zespołem oraz wobec jego twórczych rozwiązań, włączaniu w funkcjonowanie firmy, usuwaniu, na ile to możliwe, barier wynikających z hierarchiczności stanowisk, promowaniu innowacyjności, budowaniu programów etycznych oraz opieki i ochrony dla pracowników i ich rodzin.

Model ten wynika z systemu wartości religijnych autora, a konkretyzuje się w przekonaniu, że celem biznesu nie jest wyłącznie zysk, ale także tworzenie dobra ogólnego.

Pełne wprowadzenie standardów CSR warunkuje ścisłą współpracę kadry zarządzającej z pracownikami przedsiębiorstwa, ponieważ od ich zaangażowania zależy, jak programy będą wdrażane. Wywiązywanie się z zobowiązań wobec pracownika wynikających ze stosunku pracy powinno być jedynie punktem wyjścia w jego inwestowanie, które, jeśli jest odpowiedzialnie zarządzane, podnosi poziom i jakość życia zarówno pracownika, jak i najbliższego otoczenia.

W społecznym odbiorze współczesne firmy i ich przedstawiciele w dużej mierze lekceważą ten sposób myślenia, nastawiając się przede wszystkim na zysk finansowy. Inwestowanie w kapitał ludzki to nie tylko respektowanie praw pracownika, obowiązkowe szkolenia i wypłacanie w terminie pensji, to przede wszystkim poszanowanie jego godności i wolności, nastawienie na dialog, różno-

---

⁵⁸⁶ T. Chappel, *Dusza biznesu. O umiejętności łączenia korzyści własnej z dobrem ogólnym*, Studio Emka, Warszawa 1998, s. 95.

rodność i zaufanie do jego kompetencji. Celem dialogu jest ustalenie czegoś, rozwiązanie problemu, celem monologu – zaistnienie. Jeśli firma chce być postrzegana jako odpowiedzialna, w jej przestrzeni musi być miejsce na dialog. Podmiotowe traktowanie zmniejsza dystans wynikający z hierarchiczności stanowisk, sprzyja budowaniu atmosfery autentycznej współpracy, jednoczy wokół wartości, celów i zadań biznesowych przedsiębiorstwa.

Podczas Konferencji zorganizowanej 31 marca 2009 roku przez Forum Odpowiedzialnego Biznesu pn. „Czy kryzys finansowy pomoże określić, czym jest odpowiedzialny biznes”, Ryszard Bugaj powiedział, że „odpowiedzialny biznes wymaga przede wszystkim zrozumienia współczesnego świata, a nie studiowania pism św. Tomasza”. Odpowiedzialny biznes jest dziełem człowieka, który dla uzasadnienia sensu swoich poczynań potrzebuje wsparcia o wartości, a ich uzasadnienie funduje nam także św. Tomasz z Akwinu.

Literatura

1. Adamczyk J., 2009. Społeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstw. Teoria i praktyka. PWE Warszawa.
2. Gasparski W., 2012. Biznes, Etyka, Odpowiedzialność. Wydawnictwa Profesjonalne PWN Warszawa.
3. Craig Smith N., Lensen G., 2009. Odpowiedzialność biznesu. Teoria i praktyka. Studio Emka Warszawa.
4. Chappel T., 1998. Dusza biznesu. O umiejętności łączenia korzyści własnej z dobrem ogólnym. Studio Emka Warszawa.
5. Kietliński K., Reyes V.M., Oleksyn T., 2005. Etyka w biznesie i zarządzaniu. Oficyna Ekonomiczna Kraków.
6. Patynowski M. (red.), 2012. CSR a pokolenie Y. Materiały pokonferencyjne, Szczecin.
7. http://www.wsz-pou.edu.pl/biuletyn/druk.php?p=&strona=biul_oprac&nr=39

Ethical conditions of Corporate Social Responsibility

Summary: Creating a better world, rising in all dimensions standard of living of it's citizens is a main challenge of the idea of Corporate Social Responsibility. In the article there are showed ethical parts of strategy of CSR and the necessity of entering them, in the first instance, inside a corporation. Upholding the human rights, treating the employee with the greatest respect builds mutual trust, favors identifying with business' purposes of the company what translates not only into rise of the quality of life of the employees, but also a society. Supporting operations with ethical programs, connecting employees in reaching common purposes admits looking at CSR as an important component of business.

Key words: Corporate Social Responsibility, company strategy, ethical standards, standard of living